A

A, a, første bogstav i det lat. alfabet. Et af de mest alm. symbolske tegn, især i mat.
A. el. *a.*, fork. f. acre.
A., fork. for ampere.
A el. *Ar*, kem. tegn for argon.
A. autom.-kendingsm. 1) f. Kbh.s amt. 2) f. Østrig.
A. i urværker fork. f. fr. *avancer* fremskynde, sætte frem.
a. *mus.*, opr. 1. tone i skalaen; nu 6. tone i C-dur. Normaltonen a' lig kammertonen. A-dur har 3 kryds (♯), a-mol ingen fortegn.
a. fork. f. ar.
ā el. āā, fork. for ana partes.
a (lat.), d. s. s. ab.
a- (*an-*) (gr.), u-, f. eks. amorf = uformet, uden struktur.
à (fr.), til, for (à 25 øre); indtil (4 à 5).
AAB, fork. f. Arbejdernes Andels-Boligforening.
Aach [*a*:f], ty. flod, danner et underjordisk afløb for Donau, udmunder i Bodensee.
Aachen [ˈ*a*:fən], fr. *Aix-la-Chapelle*, ty. by ca. 10 km fra belg.-holl. grænse; 111 000 indb. (1948); bet. tekstilindustri. Karl d. Stores hovedstad. Som første ty. by på Vestfronten erobret af 1. amer. armé 20. 10. 1944 efter fl. dages voldsomme gadekampe. Kroningskatedralen i hovedsagen reddet, i øvr. ca. 60% ødelagt.
Aalst [*a*:lst], fr. *Alost*, belg. by ved Dender, VNV f. Bruxelles; 42 000 indb. (1946). Lærreds- og kniplingsindustri.
Aalto [ˈ*a*:l-], *Alvar* (f. 1898), fi. arkitekt. Arb. s. m. sin kone Aino Marsio. Den mest gennemdyrkede form for funktionalismen i de nord. lande er kommet til udtryk gnm. **A**-s bygninger, af hvilke *sanatoriet i Paimio* nær Turku (1932) og *bibl. i Viipuri* (1935) er bedst kendt. Har bygget fabrikker, boliger, udstillingsbygn. (Paris, New York) samt skabt nye møbeltyper i træ og givet tegninger til glasindustrien. Siden 1941 prof. ved Massachusetts Institute, USA (4 måneder af året) og efter krigen leder af Finl.s genopbygning. (Portræt sp. 5).
Aaltonen [ˈ*a*:l-], *Aleksi* (f. 1892), fi. soc.-dem. Partisekretær 1936–44; socialmin. dec. 1943–aug. 44, min. u. p. 1948. (Portræt sp. 5.)
Aarau [ˈ*a*:rau], hovedstad i kanton Aargau, Schweiz; 13 000 indb. (1941). Tekstilindustri, farverier og maskinværksteder.
Aare [ˈ*a*:rə], Rhinens største biflod fra Schw.; 295 km.
Aargau [ˈ*a*:rgau], fr. *Argovie*, kanton i Schw. omkr. floden Aare; 1404 km²; 270 000 indb. (1941). 98% tysktalende; 58% protestanter. Hovedstad: Aarau. Stor korn- og frugtavl. Kanton 1803.
Aarlen [ˈ*a*:rlə(n)], flamsk navn på *Arlon* (belg. by).
Aarne [ˈ*a*:r-], *Antti* (1867–1925), fi. folklorist; grl. den moderne eventyrforskning.
AB, fork. f. Akademisk Boldklub.
A/B, fork. for sv. aktiebolag.
Ab, kem. tegn for alabamin.
Ab (hebr.), fader (jfr. arab. abu). Den aramæiske form med bestemt artikel abba anv. af Jesus som tiltale til Gud, Mk. 14,36 (jfr. Rom. 8, 15; Gal. 4, 16).
ab (lat.), fra; angiver som handelsklausul, hvorfra køberen skal hente varen (f. eks. ab fabrik). Ved forsendelse skal sælgeren levere varen om bord i skibet el. på (bane-) vogn.
ABA, fork. f. *A/B Aerotransport*.
ˈ**abacus** (lat. af gr. *ábaks* bræt, tavle), hos grækerne og romerne et regnebræt til optælling af regnestenene ved opstilling af regnskaber el. optegninger af mat. figurer; i bygningskunsten profil-led (»dækplade«) afsluttende et søjlekapitæl. (Ill. se dorisk stil.)
Ābādān [ɔ:bɔ:ˈdu:n, -ˈdɔ:n], havneby i Iran nær Shatt el 'Arabs munding i Den Iranske Bugt; 40 000 indb. (1940). Endestation for olieledninger fra Irans oliefelter; olieeksport.
Abailard [abæˈla:r], *Pierre* (1079–1142), fr. skolastisk teolog. Hævdede fornuftens ret over for autoriteterne og sindelagets og samvittighedens værdi fremfor de ydre handlingers, men måtte efter bitter strid tilbagekalde adskilligt. Forelskede sig i Héloise, som fødte ham en søn, hvorefter hendes onkel lod **A** kastrere. Derpå gik de elskende i kloster.
Abaˈkan, jernmalmfelt i Sibirien, S f. Krasnojarsk.
abandon [abanˈdɔŋ] (fr.: opgivelse), i søforsikring: afståelse af det forsikrede til assurandøren mod erstatning for totaltab.
abaton (gr.: ubetrådt), utilgængeligt, indviet sted.
Abbāˈdiderne, arab. dynasti i Spanien 1023–91.
Abbāˈsiderne, kalifdynasti 750–1258. (Hovedstad: Bagdad). Efterkommerne af Muhammeds farbroder Abbās.
abbassaˈmento (ital.), sænkning; i klaverspil betegner **a** ved krydsning af hænderne, hvilken hånd der skal være underst.
abˈbate (ital. *abate*), kat. præstekandidat, der har fået tonsur, men ikke ordination.
abˈbé (fr.: abbed), fr. klosterforstander; tidl. alm. om unge gejstlige i Fr.
ˈ**Abbe**, *Ernst* (1840–1905), ty. fysiker. Videnskr. medarbejder hos og senere leder af Carl Zeiss, Jena. **A** gav teorien for mikroskopets opløsningsevne.
ˈ**abbed** (aramæisk *abba* fader), i oldtiden munk i alm. og særlig (nu udelukkende) klosterforstander. I de vestl. munkeordener bruges **a** inden for benediktinerordenen. I Engl. og Norden var **a**-værdigheden meget betydningsfuld. Visse da. **a** havde sæde i rigsrådet.
abbeˈdi', kloster el. klosterkirke.
abbeˈdisse, forstanderinde i et nonnekloster.
Abbeville [abˈvil], fr. by i dept. Somme; 17 000 indb. (1946). Tekstilindustri, handel m. sukker og korn. 21. 5. 1940 nåede ty. panserstyrker Kanal-kysten v. **A**, hvorved de fr.-eng.-belg. styrker i Belg. og N-Frankrig blev afskåret fra forb. mod S.
Abbotsford [ˈæbətsfəd], slot i S-Skotl. v. Tweed; købt af Walter Scott 1811; indeholder nu hans samlinger.
abbreviation el. *abbreviaˈtu'r* (lat. *brevis* kort), forkortelsestegn for et ord (f. eks. & = lat. *et* og).
ABC, da., no. og sv. navn på barnets første læsebog.
ABC, fork. f. *A*rbejdernes *B*icycle *C*lub.
ABCD-staterne, Japans modstandere i Stillehavet efter dec. 1941: *A*merika, *B*ritiske Imperium, *C*hina, Holl. Indien (*D*utch Indies).
abchaser, anden stavemåde for abhaser.
ABC-staterne, betegnelse for de 3 førende stater i Sydamerika: *A*rgentina, *B*rasilien og *C*hile.
abd (arab.), tjener; alm. i arab. personnavne: Abdallâh, Guds tjener.
Abd-ar-Rahˈmān, arabernes hærfører i slaget ved Poitiers 732.
Abd-ar-Rahˈmān, mauriske herskere af Omajjadernes dynasti i Spanien: 'Abd-ar-Rahmān, reg. 755–88, løsrev Spanien fra kalifatet. 'Abd-ar-Rahmān 3., reg. 912–61, grl. 929 et selvst. kalifat i Córdoba.
Abd-el-ˈKader (1807–83), høvding i Algier, kæmpede efter 1830 med dygtighed mod fr. erobring, slået og fanget 1847.
Abd-el-ˈKrim (arab. *'Abd-al-Kaˈrim*) (f. ca. 1880), berberhøvding i Marokko, slog Span. 1921–22, siden i kamp mod Frankr., fanget 1926. Til Ægypten 1947, leder f. befrielseskomité m. krav om Atlaslandenes uafh.
ˈ**Abdera** (gr. *Ábdēra*), oldgr. by i Thrakien, hvis beboere, abderitterne, ansås for særlig enfoldige (molboer).
abdicere [-diˈse'-] (lat. *abdicare* frasige sig), frasige sig stillingen som statsoverhoved.
abdikation (lat.), statsoverhovedets opgivelse af sin regeringsmyndighed.
abˈdomen (lat.), bug, underliv. Hos mennesket den del af kropshulen, der omslutter underlivsorganerne, hos leddyr bagkroppen.
abdomiˈnaˈl (lat.) hvad der hører abdomen (underlivet, bagkroppen) til.
abdomiˈnaˈlt svangerskab, d. s. s. ekstrauterint s.
abduktion (lat. *abducere* føre bort), bevægelsen af et lem bort fra legemets midtlinie. Abdukˈtorer, muskler, der udfører **a**.
abduktionsskinne, *kir.*, stativ af skinner, anv. til bandagering af armen.
Abdulhaˈmid 2. (tyrk. *Abdülhamit*) (1842–1917), *tyrk. sultan* 1876–1909. Kom til magten ved liberal hjælp, men styrede despotisk fra 1877, med ønske om at genoprette kalifatets anseelse og Tyrkiets magt. Fremragende diplomat; angrebet i eur. frisindede kredse, især for forfølgelsen af armenierne. Måtte 1908 bøje sig for

Til tryk april 1949.

A'donis (efter Adonis, der if. et sagn af Afrodite blev forvandlet til denne plante), slægt af ranunkelfam. Haveplanter med gule blomster og findelte blade (**A** *vernalia*).

Adonis.

adoption (lat. *ad* + *optare* vælge), antagelse i barns sted. If. lov af 26. 3. 1923 kræves til a kgl. bevilling. Kun personer, der er fyldt 25 år kan adoptere (være adoptanter), og kun ægtefæller kan adoptere sammen. Adoptivbarnet arver adoptanten(rne) som ægtebarn, medmindre der er taget forbehold i bevillingen – hvilket i alm. er tilf.; findes der i forvejen livsarvinger, kan dette medføre en begrænsning af adoptivbarnets arveret. Adoptanten har kun i særl. tilf. arveret efter adoptivbarnet. a kan ophæves af justistmin., hvis parterne er enige derom, og i visse tilf. ved dom.

ado'ran't (lat.), en tilbedende, figurtype i antik kunst.

adoucering [-du'se'-], (fr. *adoucir* blødgøre), udglødningsproces, hvorved tyndt, skørt støbegods af hvidt råjern gøres hammerbart, idet det til jernet bundne kulstof bortbrændes. Godset glødes i fl. dage nedpakket i pulverformede metaloksyder (rødjernsten). Anv. f. eks. ved fremstilling af smågenstande af spec. form.

Adour [a'du:r], 335 km l. fr. flod fra Pyrenæerne til omkr. Bayonne.

adrena'li'n (*ad* + lat. *renalis* vedrørende nyre), et hormon, der produceres af binyrernes marv, et »alarmhormon«, der øger organismens evne til pludselig handling. Injiceret virker **a** stimulerende på kredsløbet, og i forb. med lokalbedøvende midler kontraherende på karrene.

adre'no'n, blodstillende middel.

adres'sa't (af *adresse*), modtager af et brev el. l.; adres'san't, afsender af et brev el. l.

a'dresse (fr. *adresser* henvende), 1) bopæl(sangivelse); 2) henvendelse (ofte udtryk for hyldest el. l.), spec. fra folkerepræsentationen til statsoverhovedet; adressedebat, den debat, som i det eng. Underhus følger efter trontalen og afsluttes med vedtagelsen af en adresse til kongen.

Adresseavisen, ældste da. avertissementsblad, grl. 1759 af Hans Holck (1726–83); gik ind 1908.

adressekort, følgepapir, der til kontrol skal ledsage enhver postpakke.

'Adria, ital. by i Pos delta; 32 800 indb. (1936). Var en bet. etruskisk havneby; gav navn til Adriaterhavet. Nu 22 km fra kysten.

Adrian-'Nilsson, *Gösta* (f. 1884), sv. maler; bl. de første sv. kubister.

Adria'no'pel (gr. *Adrianúpolis* Hadriansby), opr. navn på Edirne i Tyrkiet.

Adri'a'terhavet, ital. '*Mare Adri'atico*, jugoslav. '*Jadransko 'More*, bugt af Middelhavet ml. Italien og Balkanhalvøen, mest under 200 m dyb. Vestkysten er lav og lidet indskåren, østkysten derimod klippe- og ørig (De Dalmatiske Øer).

adri'enne, ukorrekt for andrienne.

Adsersen ['as-], *Valdemar* (f. 1886), da. veterinær, prof. ved Landbohøjsk. 1934. Bl. a. serologiske arb.

adsor'be're (*ad* + lat. *sorbere* (ind)suge), binde til sin overflade (adsorption).

adsorption (af *adsorbere*), overfladefænomen, hvorved et stof (luftformigt el. flydende) bindes til overfladen (adsorberes) af et fast stof. F. eks. adsorberes forsk. farvestoffer og andre stoffer i opløsning til aktive kul, visse jordarter og andre adsorptionsmidler, hvilket anv. dels til affarvning af misfarvede vædsker, dels til udvinding af de adsorberede stoffer.

adsorptionstera'pi', behandling med indifferente stoffer, f. eks. kulpulver (aktivt kul), der kan adsorbere skadelige stoffer ved at binde dem til deres overflade.

adstrin'gen'tia (lat. *adstringere* trække sammen), *adstringerende midler* gør ved kem. omdannelse hud el. slimhinde mere tæt, fast, stram og tør, øger herved modstandsdygtigheden og mindsker fordampning. (Eks: garvesyre, alun).

'Adua, lille by i N-Abessinien, kendt fra den abess. hærs sejr over italienerne 1896.

a 'due (ital.) for to; *a 'dui voci* ['voʧi], for to stemmer.

A'dula-Alper, alpeområde ml. Rhinen og Ticino. Højeste punkt: Rheinwaldhorn (3402 m).

adu'la'r (efter *Adula-Alperne*), farveløs gennemsigtig ortoklas. Anv. som smykkesten.

A-dur, toneart med grundtonen a (kryds for c, f og g). Paralleltoneart til fis-mol.

ad 'usum (lat.), til brug; ad 'usum Delphini [-'fi:-], til brug for dauphin'en (om de udrensede klassikerudgaver, Ludvig 14. lod fremstille til brug for kronprinsen); derefter om bøger, af hvilke anstødelige partier er udskudt.

ad va'lorem (lat.), efter værdi. Told **a,** told beregnet efter varernes værdi, d. s. s. værditold.

advarselstavler, d. s. s. færdselstavler.

'adven't (lat. *ad'ventus 'Domini* Herrens komme), kirkens nytårstid, de sidste 4 søndage før jul (i den ortodokse kirke 6).

Advent Bay ['ædvənt 'bæi] (eng.), no. '*Adventfjord*, bugt på Spitsbergen, sydl. arm af Isfjorden. Her ligger Longyearbyen.

adven'tister (af *advent*), rel. sekt, der tror på Kristi snarlige genkomst. Stiftet af *W. Miller* (1782–1849) i Amer. og udgået fra baptismen; man ventede genkomsten 1844, og da intet indtraf, dannedes et samfund, delt i forsk. grupper. De fleste holder lørdagen hellig, Bibelen er eneste autoritet. I Danm. har **a** siden 1877 udført et omfattende humanitært arbejde.

'adventi'v (lat. *advenire* komme til, bryde frem), *bot.*, betegn. for rødder og knopper der bryder frem på steder, hvor de ellers ikke findes.

ad'ver'bium (lat. *ad* + *verbum* ord) el. *biord*, ordklasse, der anv. til modifikation af adjektiver, adverbier, verber el. hele udsagn: *meget* gammel, *højst* uheldigt anbragt, kom *hurtigt*, han synger *altid*.

ad'vers (lat. *advertere* hidvende), forsiden (med kongehoved e. l.) på en mønt, mods. revers.

a(d)vis [a'vi, að'vi(s), 'əðvis] (fr.), (forudgående) underretning, meddelelse; spec. vekseludstederens skriftl. meddelelse til trassaten om udstedelsen.

Advo'catus Dei ['de:i] og **A. Di'aboli** (lat: Guds sagfører, Djævelens sagfører) ved d. kat. kirkes helgenkåring benævnelse for de to advokater, som henh. forsvarer og anklager den person, der foreslås proklameret som helgen.

advo'ka't (lat. *advocatus*, egl: tilkaldt), sagfører. Højesteretsadvokat kaldtes indtil 1868 de af kongen beskikkede sagførere ved højesteret. **a** forekommer nu i sammensætn. rigs-**a**, stats-**a**, politi-**a**, der er tjenestemænd i den offentl. anklagemyndighed, samt kammer-**a** (sagfører, som har fast beskikkelse til at føre sager, hvori staten er part).

Ady [ɔdj], *Endre* (1877–1919), ung. digter, leder af en revolutionær digterkreds, der grupperede sig om tidsskriftet »Nyugat« (Vesten). **A** indførte symbolismen i ung. litt.

A'dygernes Autonome Område, i RSFSR, Sovj., ved Kaukasus' nordfod omkr. hovedstaden Majkop; 3048 km²; 136 000 indb. (1933). Adygerne er tjerkesser.

'adyton (gr: det utilgængelige), betegn. for helligt rum i templet, spec. anv. om det allerhelligste.

Adzjari'stan [adʒa-], ASSR i Georgien, Sovj., omkr. hovedstaden Batumi ved Sortehavet; 2800 km²; 154 000 indb. (1933); *a'dzjarerne* er muham. georgiere. Armener og russere udgør nat. mindretal.

adæ'kvan's (lat. *adæquare* være lige med, svare til), spørgsm. om, hvorvidt en vis følge af en handling kan siges at have været påregnelig.

adæ'kva't (lat.), af lige værd, tilsvarende, overensstemmende.

AE, fork. f. afgrødeenhed.

AEG, fork. f. *A*llgemeine *E*lektrizitätsgesellschaft, før 1945 et af de største ty. industriforetagender inden for den elektrotekn. branche. Grl. 1883.

Aelst [fan'a:lst], *Willem van* (1625 el. 26–efter 1663), holl. maler. Har malet naturemorte billeder; repr. på kunstmus., Kbh.

aëro- (gr. *aër* luft), luft-, flyvning-.

aë'ro'be organismer, *aerobionter* (gr. *aër* luft + *bios* liv) kaldes det store flertal af levende væsner, der kræver fri ilt for at eksistere, mods. anaerobe.

aero'dro'm (*aëro* + *-drom*), tidl. anv. betegn. for flyveplads.

aerodyna'mik (*aëro* + *dynamik*), læren om trykforholdene i bevæget luft. Har især bet. for flyveteknik.

aëro'dy'ner (*aëro* + gr. *dýnamis* kraft), luftfartøjer tungere end luften.

aëroembo'lisme (*aëro-* + gr. *émbolos* kile), *dykkersyge*, en tilstand, der indtræder, når lufttrykket pludselig formindskes til mindre end det halve, hvorved det i blod og væv opløste kvælstof (og kuldioksyd) pludselig frigøres som luftbobler i blod og væv. Optræder ved højdeflyvning såvel som ved opstigning efter dykning til store havdybder. I alle former giver **a** anledning til ledsmerter og kramper (bends), i svære er den livsfarlig.

aëro'gra'f (*aëro-* + *-graf*), d.s.s. luftpensel.

Aeroklubben, Kungliga Svenska ['æəro-] (fork. *KSAK*), grl. 1900, fra 1937 sv. sports- og privatflyvnings hovedorganisation. Enerepr. i Sv. for Fédération Aéronautique Internationale.

aëro'lit (*aëro* + *-lit*), 1) meteorsten; 2) da. sikkerhedssprængstof, indeholder over 80% ammoniumnitrat, lidt trotyl, savsmuld og aluminiumpulver; anv. bl. a. i stenbrud, skovbrug m. m.

aërolo'gi' (*aëro-* + *-logi*), den del af meteor., der behandler observationer fra den fri atm. Observationerne fås fra ballonbårne instrumenter (radiosonde og pilotballon), der når op til 10–15 km højde, undertiden over 20 km. Ud fra de aërol. observationer konstrueres vejrkort for de forsk. højder af atm., der er af bet. for vejrforudsigelsen. **a** har tillige bet. for lufttrafikken, ved at give oplysninger om vind-temp.-forhold i de forsk. højder.

aëromo'torer (*aëro-* + *motor*), nyere form for vindmotorer m. propeller.

aeronau'tik (*aëro-* + gr. *naûs* skib), tidl. anv. fællesbetegn. for flyvningens grundprincipper.

Aero'nau'tiske Selskab, Det Kgl. Danske (fork. *DKDAS*). grl. 1909 til virke for flyvningens fremme. **A-s** virksomhed omfattede opr. ballonsport og luftskibsfart. Snart udvidedes **A** til også at omfatte motor-, svæve- og modelflyvning. **A,** som i Danm. er enerepr. for Fédération Aéronautique Internationale, har været medvirkende ved afholdelsen af talr. flyvestævner og -udstillinger. I 1934 tilsluttedes Dansk Sveæveflyver-Union, 1939 Dansk Motorflyver-Union og Dansk Modelflyver-Union.

aëro-o'titis (*aëro* + *-ot-* + *itis*), mellemørekatarr, fremkaldt af lufttryksforandringer hos særligt disponerede individer under flyvning.

aero'pla'n (*aëro-* + lat. *planus* flad) d. s. s. flyvemaskine.

aero'sta'ter (*aëro-* + *-stat*), luftfartøjer lettere end luften, d. v. s. balloner og luftskibe.

aërosta'tik (*aëro-* + *statik*), læren om trykforhold i hvilende luft. Trykket, der er kraft pr. cm², er lig med vægten af den overliggende luftsøjle. Trykkene på et legeme bevirker en opdrift, der er lig med vægten af den luft, som legemet fortrænger.

Aerotransport, Aktiebolaget ['æəro-] (fork. *ABA*), grl. 1924, sv. luftfartselskab; statskontrolleret og -subventioneret. Gnm. sammenslutning med SILA 1948 parthaver i SAS.

Aertsen el. *Aertszen* ['a:rtsən], *Pieter* (1508–75), nederl. maler. De fleste af hans altertavler ødelagdes under billed-

stormen 1566. Hans køkkenbilleder, en blanding af nature-morte og genrebilleder, med fremtrædende figurskildring, er meget særprægede. Som lærer for sin nevø Joachim Bueckeleer fik han bet. for udvikl. i flamsk malerkunst.

A'ëtius (d. 454), vestromersk statsmand og feltherre. Fra 428 Valentinian 3.s almægtige minister. Slog Attila 451 på De Catalauniske Marker. Dræbt af Valentinian 3.

aëto'saurus (gr. *aëtós* ørn + *saûros* firben), indtil 1,5 m l. uddød firben- el. krokodillelign. øgle med hudpanser af større eller mindre firkantede plader. Trias. Tyskl.

afa'ki' (*a-* + gr. *fakós* linse (planten)), mangel af øjelinsen.

a'far, d. s. s. danakil-folket.

afa'si' (*a-* + *-fasi*), stumhed som følge af visse hjernelidelser.

afbagning, blanding af smeltet fedtstof og mel sammenbagt med vædske under kraftig omrøring.

afbetalingsforretning, køb og salg på kontrakt, hvorefter varen leveres straks, men betales i rater med bestemte mellemrum, medens sælgeren forbeholder sig ejendomsret, indtil varen er helt betalt. Lov af 8. 5. 1917 fastsætter ufravigelige regler til beskyttelse af køberen af løsøre under 3000 kr. i tilf. af, at han ikke betaler rettidigt.

afbildning el. *transformation*, i *mat.* en forskrift, der til enhver ting hørende til en mængde af ensartede ting (tal, punkter m. m.) lader svare een ting i en anden el. den samme mængde. Eks. på geom. afbildninger er symmetri, kongruens, projektion, inversion, hvor rummet afbildes på sig selv el. et plan på et andet plan el. sig selv.

afbildningsfejl ved billeddannelse i linser er dels sfærisk aberration, kromatisk aberration, dels astigmatisme og koma.

afbryder, *elektrot.*, el. strømafbryder, apparat til afbrydning og slutning af elektr. strøm. I teknikken benyttes ofte **a** med en platinspids, der dyppes ned i kviksølv. I alm. husholdningsinstallationer benyttes tumbler-**a** og trykknap-**a**, hvor en kobberskinne presses ind ml. to kobberfjedre, der danner polerne. Ved større effekter anv. kniv-**a** og ved spændinger over 1000 volt olie-**a**.

afbryderbad, anv. i *fot.* til standsning af fremkaldelse. Indeh. en syre.

afbrydning, *mil.*, 1) overgang fra bredere til kortere front; 2) fjernelse af broer telte, huse o. l.

afbrænding, forsk. tekn. processer, f. eks. 1) sortfarvning af jern- og stålemners overflade ved påføring af et lag fernis el. mineralolie og afbrænding af dette; 2) behandling af messing- og bronceoverflader i blandinger af koncentrerede syrer tilsat salte m. m., hvorved overfladen renses.

afdampning, fjernelse af et opløsningsmiddel, ved at dette bortgår i dampform. Ved **a** i vakuum kan man arbejde ved relativt lavere temp., hvilket har bet. for vædsker, der ikke tåler at opvarmes til deres kp. ved alm. tryk.

afdeling, enh. for skovens drift (kultur, hugst, driftsplan, regnskab), sædyn. 2–6 ha. Skal helst have samme jordbund og væsentligt være bevokset med samme træart af samme alder over hele arealet, undt. hvor jordbundsforholdene nødvendiggør anv. af anden træart.

afdrift, 1) *mil.*, projektilets udvandring 2

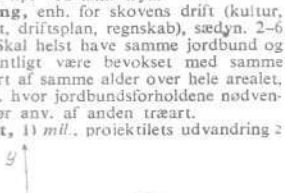

Projektils afdrift.

fra skudplanet *xy*; skyldes gyroskop-Magnus- og Poisson-effekt; 2) *søv.*, vinklen ml. skibets styrede retning (kurs) og den retning, skibet kommer frem gnm. vandet (sejlede kurs) påvirket af vind og strøm.

afdrive el. *afskove*, på een gang borthugge alle på et areal stående træer.

afdrivning, metallurgisk proces til adskillelse af især sølv fra bly, idet en kraftig luftstrøm blæses hen over overfladen af den smeltede blanding. Herved oksyderes bly (sølverglød), men ikke sølv, og blyoksydet fjernes efterhånden fra overfladen af det smeltede metal.

afdækning, i byggetekn. en beskyttelsesforanstaltning (nærmest en tildækning) af murfremspring, vægge o. lign. mod vejr, slid og snavs.

af'fa'bel (fr. *affable*), meget (overdrevent) forekommende.

affaldsdynger, arkæol. fagudtryk for køkkenmøddinger.

affaldsskakt, lodret kanal i en bygning til nedkastning af husholdningsaffald (dagrenovation).

affaldsstoffer, stoffer, som bliver tilovers ved en produktion efter udnyttelsen af råmaterialet. Om **a** i den menneskelige husholdning se dagrenovation og spildevand; *bot.*, planters **a**, f. eks. alkaloider, oksalsur kalk, er sådanne stoffer, som ikke udskilles, men aflejres i cellerne.

affange, i jagtsproget: at dræbe vildt, som ikke er helt dødt efter skuddet.

affase el. *rejfe*, forsyne en kant m. en smal flade (fase).

affedtning, udvinding af fedtstoffer af vegetabilske el. animalske råstoffer ved ekstraktion med benzin, benzol, klorkulbrinter osv. **a** anv. også som led i en række forædlingsprocesser, f. eks. **a** af uld.

af'fekt (lat. *affectus* sindsbevægelse, lidenskab), *psyk.*, relativ kortvarig, intensiv følelsestilstand med udtalte legemlige symptomer, sindsbevægelse, emotion, eks: angst.

affek'te'rt el. *affek'te'ret* (fr.), kunstlet, skabagtig; affektation, skaberi, unaturlighed.

affektion (lat.), hengivenhed; *med.*, sygelig tilstand uden nærmere angivelse af dennes natur.

affektionsværdi (mods. økon. værdi), den værdi, en ting har for ejeren p. gr. af hans særlige følelser for den; **a** lader sig derfor ikke direkte omsætte i penge (f. eks. den til et arvestykke knyttede **a**).

affettu'oso (ital.), *mus.*, med følelse.

afficere [-i'se'-] (lat.), indvirke (ubehageligt) på.

affiche [-'fiʃ] (fr.), opslag, plakat.

affidavit, eng. [äfi'dæivit] (mlat: han har svoret), i eng.-amer. ret en skriftlig erklæring afgivet under ed til brug under en retssag.

af'fiks (lat. *affixus* knyttet til), 1) gramm el. ordafledende forstavelse (præfiks), som i da. *u*-vane; 2) indskudt lyd (infiks) som i lat. vinco (sml. vici); 3) endelse (suffiks) som i da. plag-*som*.

affi'ne'ring (fr. *affiner* gøre finere; lutre), 1) i metallurgien en proces, hvorved guld skilles fra sølv og kobber ved kogning med koncentreret svovlsyre (guldet bliver tilbage); 2) i sukkerindustrien første led i en raffinering, hvorved råsukker blandes med sirup, »svinges« i centrifuger og »dækkes« med forstøvet vand el. damp, hvorpå produktet kan tørres til en melis ved at passere en roterende cylinder, der gennemstrømmes af tørreluft (granulator).

affini'te't (lat. *affinis* grænsende til, beslægtet), 1) *kem.*, tilbøjelighed hos et stof til at danne forb. med et andet; 2) *geometrisk*, afbildning af en figur på en anden, ved hvilken punkt går over i punkt, ret linie i ret linie og parallelle linier i parallelle linier.

af'firmati'v dom (lat.), bekræftende udsagn. Mods: negativ d.

affri'kata (lat. *affricare* gnide), konsonantisk dobbeltlyd, bestående af en klusil og homorgan spirant, f. eks. ty. ts i zu.

affutage [afy'ta:ʃə] (fr. *affût*) el. *lavet*, fællesbetegn. for underlag til skyts.

af'fære (fr. *affaire*, af *à faire* at gøre), sag, forretning, mindre kamp, træfning; tage **a**, gribe ind.

afføringsmidler fremkalder udtømmelse af tarmindhold enten ved at fremskynde tarmbevægelserne (ricinusolie, aloë osv.) el. ved at forøge tarmindholdets mængde og vandindhold (hørfrø, eng. salt, osv.).

af'ghäni, mønt i Afghanistan = 100 pul.

Afghani'stan, stat (kongerige) i Sydasien i højlandet ml. Iran, Sovj. og Indien; omkr. 650 000 km²; omkr. 10 mill. indb. (kort se Asien). Største byer: Kåbul (hovedstad), Herât og Kandahar. Fra Pamir går bjergkæden Hindukush mod SV gnm. det nordøstl. og centrale **A**. Mod N ligger den noget lavere baktriske slette med gode græsgange. I SV et erkenområde med saltsøer. Mod Ø er der frugtbare, tætbefolkede dale omkr. Kåbul og Kandahar. *Klimaet* er subtrop. med ringe nedbør undt. i bjergene, hvis floder benyttes til vanding. *Befolkning:* Omkr. halvdelen er de iranisktalende afghaner og tadjikker, resten indiske og tyrkisk-mongolske folk. Muhamedanismen er statsreligion. – *Mønt:* 1 afghäni = 100 pul. *Mål og vægt:* Metersystemet og fl. lokale systemer. – *Erhverv:* I de lavere egne kan tages to afgrøder årlig. Om vinteren dyrkes hvede og byg, om sommeren hirse, majs, durra, ris, tobak og bomuld. Af frugt dyrkes æbler, pærer, blommer, abrikoser, kirsebær, mandler, druer og figen. Der holdes store mængder fedthalefår. Eksport af bl. a. uld, skind (bl. a. Karakul-lam), bomuld og frugt. Olie mod N og V. Den centrale bjerggruppe gør trafikken besværlig. Ingen baner. Gode bilveje fra Herât via Kandahar til Kåbul og videre over Mâzari-Sharîf tilbage til Herât omkr. bjergene. Fra Indiens og Sovj.s grænsebyer veje til **A**-s hovedbyer. – *Forfatn.* **A** er siden 1926 arveligt kongerige; kongen deler magten m. Senat (45 kongevalgte medl.) og Nationalforsaml. (109 medl., valgt af folket). – *Hist.* Stammerne i **A**, der i oldtiden overv. hørte under perserne, blev i 7. årh. e. Kr. omvendt til islam af araberne; løsrev sig i 10. årh. fra kalifatet; fra **A** skabtes Ghaznavide-riget, der i 11.-12. årh. beherskede Persien og angreb Indien, knækket 1187. I 13. og 15. årh. herskede mongolerne. Fra **A** erobrede Baber efter 1504 det nordl. Indien. Den sunnitiske form for islam sejrede, hvorved skarp modsætn. t. perserne opstod, og efter 16. årh. kæmpede stormogulerne og perserne om **A**. I 19. årh. søgte Engl. at sikre sig indflydelse i det urolige land, dels for at hindre russ. indflydelse, dels for at bremse afgh. angreb mod Indien. Brit. militær led nederlag 1841, men under voksende russ.-eng. konflikt sikrede Engl. sig efter krig protektorat over **A** 1879. Kampene fortsatte, og Rusl. besatte nordl. **A**, men Engl. holdt hovedindflydelsen. Traktat 1921 anerkendte dog **A**-s uafhængighed. Forsøg på eur. reformer vakte livlig modstand (afsættelse af Amanullâh 1929).

af'gha'nsk, østiransk sprog, tales i Afghanistan.

af'gha'ntæpper, fine og tætte, håndknyttede tæpper fra Centralasien (Afghanistan) i mørke, rødbrune og blå farver.

afgifter, se skatter og afgifter.

afglasning el. *rekrystallisation*, varmebehandling af glasmasser o. l., der derved bliver mælkehvide og uigennemsigtige.

afgrøde, fællesbetegnelse for den plantemasse, der høstes på marken.

afgrøde-enhed, fællesmål for de enkelte afgrøders foderværdi m. v. 1 **a** = 100 kg byg = 120 kg havre = 110 kg blandsæd = 100 kg korn i øvr. = 110 kg roetørstof = 100 kg sukkerroe- og kartoffeltørstof = 230–250 kg hø = 500 kg halm. Ved opgørelsen af Danm.s samlede høstudbytte (afgrødeberegningen) omregnes de forsk. afgrøder til **a**.

afhjemling, *jur.* Hvor der under en retssag i h. t. rettens bestemmelse er foretaget syn og skøn, skal syns- og skønsmændene vedstå deres erklæring i retten. Herved siges synet og skønnet at være afhjemlet.

Afholdsforeningers Landsforbund, Danske, grl. 1903, omf. 16 af de 20 eksist. da. afholdsfor.; medl. tal ca. 55 000. Arbejder for et alkoholfrit samfund, men har (1934) opgivet forbudskravet. Repr.

i alkoholkommissionen af 1947. **A** driver Danm.s Afholds-Bibliothek og Afholdsbevægelsens Studie- og Oplysningscentral.

afholdspålæg, pålæg om ikke at købe el. nyde spirituøse drikke i indtil 5 år. Bliver en person idømt frihedsstraf for en forbrydelse begået under alkoholpåvirkning, kan der i dommen gives ham et **a**; er han forfalden til drukkenskab, skal han have **a**. Overtrædelse af et **a** straffes med hæfte el. fængsel indtil 4 måneder.

afholdssagen, bestræbelserne for at nedsætte forbruget af spirituøse drikke. **a** er rejst på privat initiativ gnm. afholdsbevægelsen, der startedes i USA 1826 og navnlig i sidste del af 19. årh. og til ca. 1920 har haft meget stor bet. Afholdsbevægelsen har dels været præget af rel. motiver, dels af soc. og hyg. betragtninger. En række afholdsforeninger er internat., f. eks. Good-Templar-ordenen og Blå Kors. I Danm. ledes bevægelsen af Danske Afholdsforeningers Landsforbund (grl. 1903). **a** er dels søgt fremmet gnm. personligt eksempel, afholdsløfte, oplysn. om alkoholens virkninger osv., dels gnm. offentl. foranstaltn. såsom spiritusforbud, monopolisering af forhandl. og udskænkn. og begrænsning af salgets omfang el. af antallet af udskænkn.bevillinger. Endelig har den i Danm. efter 1917 gennemførte kraftige spiritusbeskatn. bet. en stærk nedgang i forbruget og af alkoholske sindssygdomme. Også straffene for drukkenskabsforseelser tjener **a**. I forb. med **a** står alkoholistforsorgen, der dels på offentl. og dels på privat initiativ driver afvænningshjem o. l. med frivillig el. tvungen indlægning.

afhorning af kalve foretages alm. ved at ætse de frembrydende hornknopper bort hos 3–5 uger gl. kalve.

afhængighedsfald, da. betegn. for akkusativ og dativ.

afhængighedspatent, patent for væsentlige ændringer ved et allerede meddelt patent for en opfindelse.

afhærdning, 1) i *metallurgien* en varmebehandling, hvorved f. eks. stålets struktur ændres, så det bliver mindre hårdt; 2) i *vandrensningsteknik.* hel el. delvis fjernelse af vandets hårdhed (kalcium- og magniumsalte).

afisningsanlæg, anlæg til forhindring el. fjernelse af isdannelser på udsatte steder på en flyvemaskine. Afisningen kan ske dels termisk, d. v. s. ved varmepåvirkning ad elektr. vej el. ved varmluft, dels mekanisk, idet isdannelserne sønderbrydes, og dels ad kem. vej ved anv. af vædsker, der opløser isdannelser el. forhindrer disse.

afkomsanalyse, undersøgelse af krydsningers afkom m. h. t. egenskabernes udspaltning og kombination. Grundlaget for de Mendel'ske love.

afkomsbedømmelse, samlet vurdering af eksteriøret for afkom efter hanlige avlsdyr, der på grundlag af **a** kan tildeles afkomspræmie.

afkomsprøvestationer (begyndt 1945). forsøgsgårde, hvor afkomssamlinger à 15–20 stk. 1. kalvskvier efter hver tyr ydelseskontrolleres under ensartede fodringsforhold. Resultatet anv. til sammenligning af de resp. tyres arveanlæg for ydelse (afkomsundersøgelse).

afkomsundersøgelser for tyre sker ved en statistisk sammenligning af mælkemængde og fedtprocent hos tyrens døtre og disses mødre, el. gnm. ydelseskontrol for et hold døtre på en afkomsprøvestation. **a** for orner foretages på grundlag af afkommets trivelighed og slagtekvalitet. **a** er det sikreste holdepunkt for vurderingen af handyrenes avlsværdi.

afkortning i arv, indregn. i arveportioner af modtaget arveforskud.

afkræftelse, *jur.*, en skyldners konkurs bevirker, at visse aftaler og retsforfølgningsskridt, som ligger forud for konkursen, bliver ugyldige. Denne omstødelse betegnes som **a**.

afkæmme, *mil.*, 1) skyde kammen af en vold el. mur; 2) nøje afsøge en egn.

afkøling, sænkning af et legemes temperatur. **a** kan ske ved varmetab til koldere omgivelser ved ledning, strømning el. stråling. **a** af vædsker kan ske ved fordampning, **a** af luftarter ved adiabatisk udvidelse.

AFL, fork. for 1) *A*rbeidernes *f*aglige *l*ands-organisasjon (i Norge), 2) *A*merican *F*eder*a*tion of *L*abour.

aflad [ˈaulað] (ty. *Ablass* eftergivelse), kat. kirk. bodspraksis: eftergivelse el. ombytning af kirk. bodsstraffe, her el. i skærsilden. Alm. opfattet som om a var selve syndsforladelsen. I senmiddelalderen sattes **a** i system som et led i pavelig udsugningspolitik; ved Reformationen standsedes **a**-handelen, men læren om **a** fastsloges af Tridentinerkonciliet og **a** udbydes stadig.

afladedokumenter, *søv.*, foreløbige kvitteringer for godsets modtagelse om bord (eng. *mate's receipts*) til grundlag for udfærdigelse af konossement.

aflader el. *afskiber*, betegn. i fragtaftaler for den, der leverer ladningen.

afladshandel, kirk. praksis, især i senmiddelalderen, opstået i 12.–13. årh. **a** sattes i system i Rom og var meget effektiv omkr. 1500. Både Luther og Zwingli fik stødet til deres virksomhed ved forargelse over **a**. Den har nu mistet sin væsentlige bet., men er ikke formelt afskaffet.

afledet, *mat.*, d. s. s. differentialkvotient.

afledning, *elektr.*, ledeevne af den elektr. isolation for f. eks. en luftledning el. en kondensator.

afledning el. *derivation*, *gramm.*, dannelse af nye ord v. hj. af affikser el. aflyd; f. eks. skab-else, be-fæste.

aflejring, *geol.*, afsætning af det ved vejrsmuldring, forvitring og erosion løsrevne materiale (samt dyreskaller, plantedele osv.), som har været transporteret af vind, vand el. is. Ved **a** opstår sedimentbjergarter. **a** anv. også om de dannede bjergarter.

afleveringspligt pålægges af statsmagten under krig o. a. vanskelige forsyningsforhold hyppigt producenter af vigtige varer, især landbrugsprodukter, for at sikre en ønsket produktion og fordeling. Producenterne kan tilpligtes at aflevere bestemte kvanta i forh. til jordværdi, brugsstørrelse o. l. el. en vis andel af deres produktion. I Danm. har **a** for korn været gennemført under 2. Verdenskrig ved *kornordningerne*.

aflusning, fjernelse af lus, navnlig kroplus, fra befængt person, enten ved behandling af tøjet med varme el., mere moderne, ved indpudring med DDT. Da kroplus overfører plettyfus, spiller **a** en stor rolle, navnlig under krigsforhold. Hovedlus fjernes ved hårvask og indgnidning af håret med et for lus giftigt middel.

aflyd (ty. *Ablaut*), en for det indoeur. grundsprog karakteristisk vekslen af vokaler i en ordstammes forsk. former og afledninger. Fænomenet genfindes i alle dattersprogene, men i stærkt udjævnet og uregelmæssig skikkelse, på da. tydeligst i de stærke verber, f. eks. bryde – brød – brudt og i afledninger, f. eks. bråd(sø).

aflysning, *jur.*, tinglysning af, at en tidl. tinglyst ret er ophørt (f. eks. ved betaling og kvittering af et tinglyst pantebrev).

aflægning, formeringsmåde, særlig anv. over for pryd-, hassel- og ribsbuske og for dværggrundstammer for æble- og pæretræer. De grene, der skal danne de nye planter, bøjes ned, fastkroges og dækkes med et 5–15 cm tykt jordlag, dog således, at de knopper er fri, hvorfra de nye planters skud skal frembryde. Det dækkede grenstykke slår rødder, og efter i reglen een sommers forløb kan aflæggerplanterne skilles fra moderplanten.

Aflæsekursus, Statens, i Fredericia, grl. 1894, lærer voksne tunghøre og døvblevne mundaflæsning.

aflæseskole, skole, hvor tunghøre og døve opøves i mundaflæsning. Fra 1914 driver Dansk Tunghøreforening med statstilskud en **a** i Kbh.

afmagnetisering. Jern og stål afmagnetiseres fuldstændig ved opvarmning til over 800°. I praksis opnås tilstrækkelig **a** ved, at jernstykket gentagne gange magnetiseres med stadig skiftende poler og aftagende styrke. – **a** af skibe foregår ved en elektr. kompensering (formindskelse) af skibsskrogets magnetisme, oftest ved strømførende kabel rundt om skibet, således at magnetiske bundminer ikke påvirkes.

afmagring bør foretages diætetisk, idet medikamenter, som forøger stofskiftet, kan være risikable at anvende. En **a**-kost indeholder ca. 1000–1300 kalorier og består væs. af grøntsager, frugt, æggehvidestoffer (magert kød og fisk) med tillæg af vitaminer; af fedtstoffer og kulhydrater (sukker og stivelse) indeholder den så lidt som muligt.

afmytologisering, retning inden for moderne teol., som søger at adskille Evangeliet og den mytol. og tidsbestemte klædning, hvori det optræder i N. T. Fra den gl. rationalisme adskiller **a** sig ved dogm. at stå den lutherske ortodoksi nær.

afmønstring, afskedigelse af skibsmandskab, i indland på mønstringskontor, i udlandet på konsulatet.

afnazificeringsdomstole, domstole oprettet af besættelsesmagterne i Tyskl. til gennemførelse af disses forskrifter om udelukkelse af tidl. nazister fra Tyskl.s offentl. liv. Forsk. organiseret i de forsk. besættelseszoner, størst selvstændighed i am. og sovj. zoner, i sidstnævnte dog under væsentlig indflydelse af Socialistiske Enhedsparti. Har i alt væsentligt afsluttet deres virksomhed.

afoˈnia (*a* + gr. *fōnē* stemme), hæshed.

afoˈrisme (gr. *aforizein* afgrænse), kort, prægnant ytring af almen indlysende el. æggende paradoksal karakter, strøtanke; aforistisk, knap og springende (stil, fremstilling).

a fortiˈori (lat: ud fra noget stærkere), så meget mere; udtrykker at noget må medgives af en endnu stærkere grund end forud anført.

afpresning, i daglig tale ofte *pengeafpresning*, foreligger, hvor en person for at skaffe sig el. andre uberettiget vinding fremsætter visse trusler, der er nærmere opregnet i straffelovens § 281. Forbrydelsen er begået, når truslen er fremsat, uden hensyn til resultatet, og straffes m. fængsel indtil 2, i gentagelsestilf. indtil 3 år.

afprodse (ty. *Protze* forvogn til en kanon), *mil.*, hage en bagvogn fra en forvogn.

Aˈfranius Burrus (d. 62), rom. prætorianerpræfekt 50, styrede s. m. Seneca i Neros første tid.

ˈafreageˈre, befri sig for et sjæleligt pres gnm. handlinger (evt. kriminelle).

Aˈfreˈm ˈSyˈrer (ca. 300–373), kirkefader og berømt salmedigter, den syriske kirkes største teolog.

afretter, høvlemaskine til træ; høvler den første plane side på træet.

ˈAfrica, rom. provins, oprettet 146 f. Kr. af det erobrede Karthago. Erobret af vandalerne 429–39 e. Kr.

afriˈcanthropus (*Afrika* + gr. *ánthrōpos* menneske), navnet på en uddød menneskeform, der i udvikling nærmest står ml. javamennesket (Pithecantropus erectus) og neanderthalmennesket. Skeletrester af **a** er fundet i Tanganyika-området.

Afriˈcanus (lat: den afrikanske), rom. tilnavn, bl. a. for Scipio.

aˈfridi, krigerfolk i Ø-Afghanistan.

afrigge, gl. sejlskibsudtryk; egl. nedtage rigningen; nu: rydde op efter afsluttet arbejde.

Afrika, verdensdel; 30,1 mill. km², ca. 180 mill. indb. (se farvekort **A**). – *Landegrænse:* Mod Asien langs Suez-kanalen. – *Kyster:* Overvejende lave sandkyster med dårlige havneforhold, ofte stærk brænding. Inden for en som regel smal kystslette hæver terrænet sig brat. – *Yderpunkter:* N: Kap Blanc 37,3° n. br., S: Kap Agulhas 34,9° s. br., V: Kap Verde 17,5° v. l., Ø: Ras Hafun 51,3 ø. l. – *Geologi og terræn:* **A** er opbygget af dannelser fra de fl. geol. perioder. Lagene ligger de fleste

steder omtr. vandret, hvilket fremhæver den dominerende terrænform: højsletten. Vulkanbjerge træffes i Østafr., ved den inderste del af Guineabugten og fl. st. i Sahara. Af unge foldninger findes Atlasbjergene fra tertiærtiden og i Sydafr. ruiner af foldekæder fra kridt- og tertiærtiden. – *Søer*. Det østl. **A** er gennemskåret af gravsænkninger, mange st. med dybe, langstrakte søer: Rudolf-, Albert-, Edward-, Tanganyika- og Nyasa-søen. Victoria-søen er en kedelsænkning. Tchad-søen et lavvandet samlingssted for vandfattige floder. – *Floderne* har et ret roligt løb på højsletterne, men vandfald ved brudrandene med enorm uudnyttet vandkraft. Vigtigst er Nilen, Sénégal, Gambia, Niger, Congo, Oranje, Limpopo og Zambezi. – *Klima og plantevækst* (jfr. det plante-geogr. kort over **A**) viser udpræget symmetri om ækvator. Egnene nærmest ækvator har helårsregn og tropisk regnskov, dog i det højere Østafr. savanne. N og S herfor blæser passaten om vinteren, som er tørtid; om sommeren afløses den af monsunen el. skiftende vinde, der bringer regn. Vegetationen er sommergrøn savanne. N og S for savannen følger bælter med ringe el. ingen nedbør. Plantevæksten er her yderst sparsom, mod N Sahara, mod S Kalahari m. m. Længst mod N og S når **A** ind i de subtrop. vinterregnsområder: Atlaslandene og egnene omkr. Kapstaden. Den naturlige vegetation er her maki. – *Dyreverdenen* udmærker sig ved mange store pattedyrarter. I alle lavere og fugtige egne optræder malariamyg samt to arter tsetsefluer, hvoraf den ene overfører sovesyge, den anden en dødelig sygdom hos hovdyr, dog ikke hos de afr. arter. Disse insekter danner en væsentlig hindring for kvægavl og for eur. indvandring. – *Erhvervsgeografi*. **A**-s bet. f. Eur. ligger dels i produktion af næringsstoffer, især plantefedt, dels råstoffer til industrien, f. eks. bomuld, uld og kautsjuk. Af mineralprod. fremhæves radium, uran, guld, kobber og fosfat. – *Befolkning*. Skønt **A** kaldes de sortes verdensdel, udgør de sorte kun ca. $^{3}/_{4}$ af befolkningen. Den sidste $^{1}/_{4}$ udgøres hovedsagelig af medlemmer af den europide racegruppe; indvandrede hollændere og englændere i **S-A**, arabere og jøder i **N-A**. I **Ø-A**, i Abessinien, Somaliland og egnene omkr. Victoria og Tanganyika-søen, findes en del blandingsformer ml. negre på den ene side og tuareger og andre folk af den hamitiske sprogstamme på den anden side. Inden for de rene negre skeiner man ml. 2 hovedgrupper: den gl.-negride race, som lever i Congobækkenet i de utilgængelige urskove, og den ung-negride race, der holder til i Sudan og i egnene ml. ørkenen og urskoven. Endelig træffer man i **A** en del dværgfolk. – Så lidt som i andre verdensdele følger *kulturelle* skillelinier sprogl. grænser. Vandringer og kulturpåvirkninger har gjort, at det er vanskeligt at dele **A** i rene kulturområder; inden for samme kulturområde findes ofte fl. kulturformer side om side. Det er mest overskueligt at inddele geografisk. 1) *Congoprovinsen* (Congobækkenet og Guineakysten) rummer **A**-s primitiveste folk, pygmæerne, der lever pletvis over området som jægere. Hos bantuerne, der udgør hovedmængden af befolkn., og Guineas sudanfolk er agerbrug hovederhverv, væsentlig kvindearbejde med hakke som vigtigste redskab; amer. kulturplanter er overvejende: maniok, batat, jordnødder, desuden banan, sukkerrør. 2) *Sudanprovinsen* fra Gambia omtr. til Nilen, har samme agerbrugsform, men kvægavl spiller en stor rolle i et nordl. bælte grænsende op til Sahara (kameler, hornkvæg, får). 3) I *Ø-Afrikaprovinsen*, Ø f. de store søer, er agerbrug hovederhverv, udelukkende drevet af kvinder, mens mændene varetager kvægavlen, sammen med krigersk virksomhed det eneste erhverv, der giver social anseelse. Håndværkere danner foragtede samfundsklasser. 4) I *Abessinien*, fra oldtiden en kristnet højlandsenklave, drives agerbrug med plov, sine steder dog kun med gravestok. 5) *Somaliprovinsen* er beboet af nomadiske hyrdefolk med kameler, fedthalefår, zebuokser, geder, heste. 6) *S-Afrikaprovinsen*, opr. kun beboet af buskmænd, der nu er fortrængt til Kalahari, hvor de lever et jægerliv, er overvejende beboet af bantufolk, der driver agerbrug og kvægavl samtidig; dette gør også hottentotterne, hos hvem kvinderne også driver samlervirksomhed. 7) *Atlaslandene og Ægypten* frembyder de mest brogede forhold. Ægyptens høje kultur i oldtiden, fønikisk, gr. og rom. kolonisation, arab. og tyrk. invasioner har bidraget til at udforme billedet. En tredeling af befolkn. er tydelig: nomadiske ørkenboere og bofaste oasefolk opretholder en

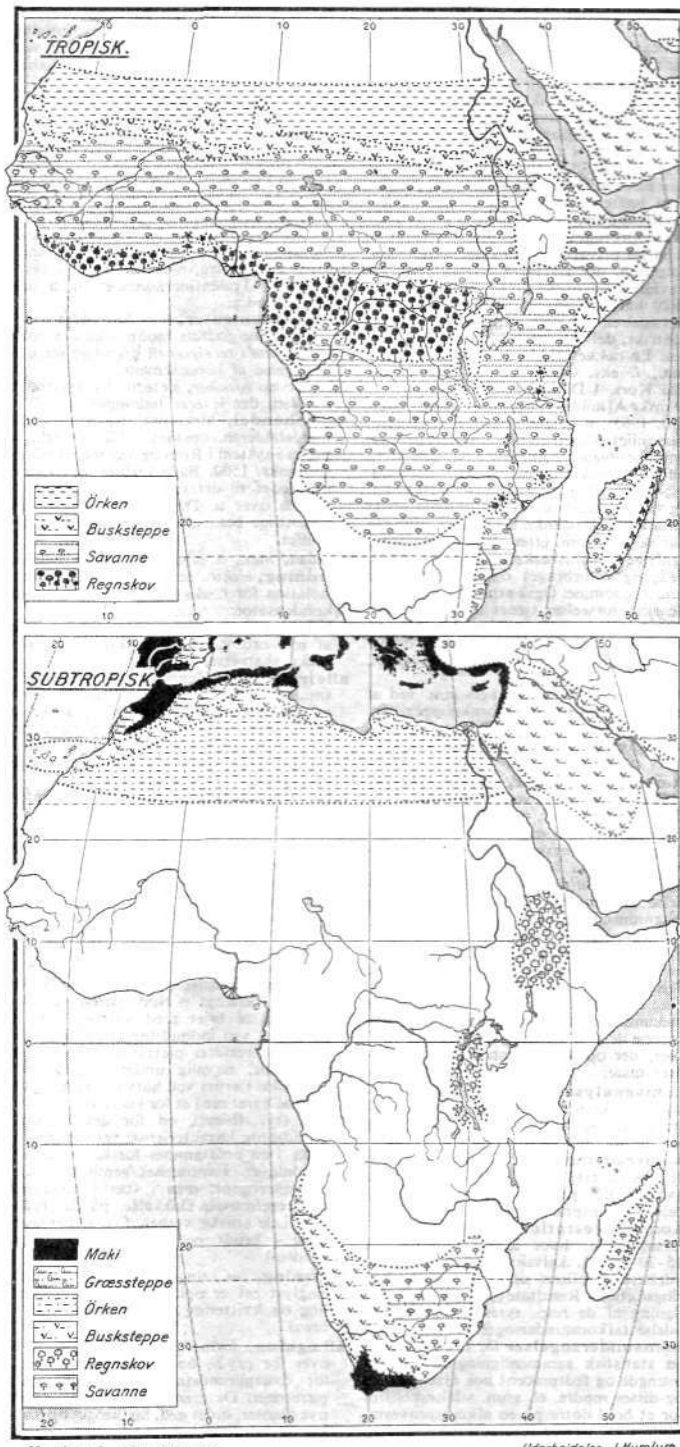

Maalestok 1:80 000 000 Udarbejdelse: J. Humlum

Afrika: plantegeografiske regioner. (Efter M. Vahl).

vekselvirkning. I Atlaslandene kommer hertil et tredie element: bysamfundene; men i hele det store område er agerbrug dog det bærende erhverv.

afrikaans [ˈ-kaːs], holl. dialekt, der tales i Sydafrika.

afriˈkander, sydafrikaner af holl. el. anden hvid slægt. **a-forbundet,** stiftet 1881, arb. for selvst. Sydafr.; efter Boerkrigen gik **a**-forbundet til Sydafrikanske Parti.

afriˈkaˈnske sprog falder i tre hovedgrupper: sydligst de indbyrdes tydeligt beslægtede bantusprog, i ækvatorialområdet de såkaldte sudansprog, hvortil muligvis de sydafr. buskmænds sprog hører, og i N-Afr. de med ægypt. beslægtede hamitiske sprog, der i hottentotternes sprog har en sydlig udløber. Af sent indvandrede sprog må særlig nævnes de arab. dialekter i N-Afr., der har bredt sig på bekostning af hamitisk.

afrodiˈasme (efter *Afrodite*), sygeligt forhøjet kønsdrift.

afrodiˈsiˈaca (efter *Afrodite*), stoffer, der vækker el. forstærker kønsdriften. Medens oldtidens og middelalderens elskovsdrikke indeholdt spansk flue, har man senere brugt stoffet yohimbin til dette formål, ligesom man i mod. tid har ment i hormonerne at råde over effektive **a.**

Afroˈdite, i gr. rel. frugtbarheds og kærligheds gudinde; repr. opr. et kompleks af ugræske forestillinger, beslægtede med de i Lilleasien alm. moder- og frugtbarhedsgudinder, astarter. Kulten havde et erotisk præg. Til **A** var knyttet myten om Adonis.

afrunding, *fonet.*, bortfald af læberunding ved artikulation af en vokal.

afrustning, 1) fuldstændig afskaffelse af et lands militærvæsen; 2) d. s. s. rustningsbegrænsning.

afsavn. Hvor en person er pligtig at erstatte skade, han har tilføjet en ting, er han ofte tillige erstatningspligtig for det **a,** den erstatningsberettigede har lidt ved at måtte undvære tingen, indtil den kunde repareres el. erstattes med en ny.

afskrivning, nedsættelse af et aktivs bogførte værdi; foretages ved regnskabsopgørelsen, dels for at kunne bogføre slitage, forældelse m. v. som driftsudgifter, dels for i status at kunne anføre aktivernes øjeblikkelige, af de nævnte årsager reducerede værdi.

afskrækkelsesteorien, *jur.*, forklarer anv. af straf ved, at denne skal afskrække dem, som ikke allerede p. gr. af lovens forbud imod den pågæld. handling ville undlade at foretage denne. De barbariske dødsstraffe og lemlæstende straffe i ældre ret havde deres begrundelse i **a.**

afslapningsbehandling. I mange såkaldt nervøse lidelser hvor træthed og vage smerter spiller en hovedrolle, antages disse at skyldes for stærk spænding af musklerne. **a** går ud på ved systematiske sygegymnast. øvelser i forb. med psykisk påvirkning at få patienten til at slappe de spændte muskler.

afsnit, *mat.* ved det n^{te} **a** i en uendelig række forstås summen af de *n* første led. **a** bruges også i forbindelserne cirkel**a** og kugle**a** m. m.

afsondring, *geol.*, regelmæssige sprækkesystemer i en stenart, opstået ved afkøling (eruptiver) el. tekton. kræfter.

afsoning, 1) udståelse af idømt frihedsstraf; 2) udståelse af en frihedsstraf, der kommer til anv., hvor en idømt bøde ikke betales og ikke kan inddrives ved udpantning. Ved udståelsen af denne »forvandlingsstraf« bortfalder bødeansvaret. – Også et skyldigt underholdsbidrag kan blive genstand for **a** efter lov nr. 133 af 7. 5. 1933; men her er **a** et tvangsmiddel, og det skyldige bidrag bortfalder ikke.

afspadsering, fritimer til udlign. af udført overarbejde i st. f. udbetaling af overarbejdspenge.

afstamningsbedømmelse, en på grundlag af stamtavle foretaget vurdering af unge dyrs formodede avlsværdi.

afstamningslæren, læren om menneskets og andre lev. væseners oprindelse og nedstamning fra tidl. levende, evt. laverestående (jfr. udviklingslæren).

afstandsbedømmelse sker, når følesansen ikke kan anv., hovedsagelig ved synets hjælp. For ganske korte afstande giver graden af øjnenes akkomodation indtryk, hvoraf afstanden kan bedømmes; for noget længere afstande er det vinklen ml. øjeakserne og den lille forskel i billedet i de to øjne, som giver indtryk af afstand og rumlighed, men for store afstande kan kun den relative størrelse af kendte genstande (træer, mennesker) give en nogenlunde sikker **a.** I mørke giver opfattelsen af kendte lyde en **a,** der dog er meget usikker.

afstandsmåler, optisk instrument, *telemeter.*

afstandsmåling inden for *fot.* kan foretages med koblede afstandsmålere (*telemetre*) der oftest er *koincidensmålere.* **a** er nødv. v. skarphedsindstilling.

afstemning anv. i adsk. tilf., hvor afgørelse skal træffes af fl. personer, f. eks. polit. forsaml., generalforsaml. i foreninger o. l.; polit. også v. folkeafstemning af landets vælgere. Kan foregå offentl. (håndsoprækn., navneopråb, deling af forsaml. v. at hver part går til sin side el. i sit rum) el. hemmeligt (ved ballotering, el. v. unavngivne stemmesedler). Afgørelse kan ske ved simpelt flertal (enten ved absolut flertal el. relativt: om forslaget får mere end halvdelen af alle stemmer el. blot større tilslutn. end noget andet forslag); el. der kan kræves kvalificeret flertal, f. eks. $^2/_3$ el. $^3/_4$s tilslutn. Stemmelighed kan afgøres ved, at formanden har udslaggivende stemme, ved lodtrækning, voldgift osv.

afstemning, *radiotekn.*, af en svingningskreds sker ved tilpasning af kapacitet el. selvinduktion, således at der opnås resonans for en ønsket svingning.

afstemningsspole, *radiotekn.*, selvinduktionsspole, der ved en kondensator afstemmes til en bestemt bølgelængde.

afstøbning, støbning i en form, hvis hulrum er dannet af den genstand, der skal kopieres (afstøbes).

Afstøbningssamling, Den Kgl., samling af afstøbninger efter antik og nyere skulptur, indrettet i Statens Museum for Kunst i Kbh. især efter initiativ af brygger Carl Jacobsen; åbnet 1898.

afsvampning (*desinfektion* el. *bejdsning*) af sædekorn og frø har til formål at dræbe smitstof, som ellers spredes med udsæden: brand, stribesyge, slimskimmel m. m. Til **a** anv. specialpræparater, hvori organisk bundet kviksølv er det virksomme stof. **a** kan ske ved nedsænkning, fugtning el. tørbehandling (hvor kornet overpudres i lukkede afsvampningstromler). Det med kviksølvhold. midler afsvampede korn er giftigt, det må derfor vaskes i fl. hold vand og derefter blandes med andet korn før opfodring.

afsvækning, efterbehandling af fot. negativ, der reducerer sværtningen v. at opløse noget af det udfældede sølv. **a** kan være proportional (konstant brøkdel af tilstedeværende sølv fjernes) el. subtraktiv. **a** foretages ofte m. ammoniumpersulfat.

afsætning af punkter, linier, vinkler el. arealer er *landmålingsarbejde*, som går ud på en fremstilling i marken af størrelser, der forud er angivet talmæssigt el. på et kort. **a** af enkelte punkters beliggenhed i forh. til givne punkter sker ved længdemåling, evt. i forb. med vinkelmåling. Punkter med given højde afsættes ved nivellement, rette linier alm. v. hj. af landmålerstokke. Kurver fremstilles af et udvalgt antal punkter. Vinkler afsættes v. hj. af teodolit el. vinkelprisme. Et areal afsættes ved linier, som indeslutter det ønskede flademål.

aftagende udbyttes lov, 1) nationaløkon. produktionslov, der siger, at man ved alternativt at anv. fl. og fl. enheder af een prod.faktor ud over en vis mængde i forb. med et i øvr. fastlagt produktionssæt (m. uforandret teknik) får et faldende gennemsnitsudbytte pr. enhed af den variable faktor; 2) den alm. erfaring i landbrug, minedrift m. v., at udvidet prod. under uforandret teknik sker til stigende samlede gnst.omkostninger.

aftegn, pletter af anden farve (oftest hvide) end grundfarven hos husdyr.

aftenbakke, d. s. s. 1) flagermus; 2) natravn.

Aftenbladet, 1) da. upolit. middagsblad, grl. 1887. Oplag 1947: 41 000; 2) no. dagblad, udk. 1855–81, organ for en eng. præget liberalisme.

aftenfalk, d. s. s. rødfodfalk.

Aftenposten, 1) navn på fl. da. blade; især kendt er den af J. C. Ferslew stiftede **A** (1873–1931); 2) no. dagblad, grl. 1860, først upolit., senere kons., No.s største avis.

aftenpåfugleøje (*Smeˈrinthus ocelˈlata*), en i Danm. alm. aftensværmer.

aftenrøde, det røde lysskær, der ofte ses på himlen ved solens nedgang. Når solstrålerne passerer atm., spredes noget af lyset ved at træffe luftens molekyler, støvdele o. l., og noget absorberes af vanddampen i atm. Dette går især ud over de blå lysstråler, hvorfor det lys, der når ignm., bliver gulligt. Står solen lavt, bliver virkningen så stærk, at det gennemgående lys bliver rødligt, især hvis der er meget støv el. vand i atm. – Ved solopgang kaldes dette *morgenrøde.*

aftensang, d. s. s. eftermiddagsgudstj.

aftenskoler findes i Danm. bl. a. i form af fortsættelseskursus og fagskoler.

aftenstjerne (ˈ*Hesperis*). *H. matroˈnalis* er en haveplante af korsblomstfam., stammer fra Middelhavslandene; duften er stærk om aftenen (natviol).

Aftenstjernen, da. navn for Venus.

aftensværmere (*Sphingidae* [ˈsf-]), store, tendannede sommerfugle, fremragende flyvere. Larverne med et horn på næstsidste bagkropsring, op mod en snes arter i Danm.

aftinning af fortinnet jernblik (hvidblik) for at genvinde jernblikket til ny forarbejdning har stor økon. bet. **a** kan foretages med klor, der danner tanniklorid, $SnCl_4$, og i tør tilstand ikke angriber jern.

Aftonbladet, dagblad i Sthlm., grl. af L. J. Hierta (1830), under hvis red. (indtil 1851) **A** var liberalismens hovedorgan. Har senere repr. forsk. polit. synspunkter, især kæmpet for skandinavistiske ideer. Oplag 1948: 168 000.

Aftontidningen, soc. dem. aftenblad i Sthlm., grl. 1942.

aftrapning, skrå, trinformet afslutning af murværk.

aftrækker, mekanisme ved skydevåben, der bevirker skuddets affyring.

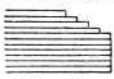

Aftrapning.

aftræksrør, luftkanaler til bortførsel af dårlig luft fra beboelsesrum. I bygningsvedtægterne findes regler for anbringelse af **a.**

aftægt, aftale om, at overdrageren af en fast ejendom som del af vederlaget for denne skal have livsvarigt underhold for sig (og i reglen sin efterlevende ægtefælle) af erhververen.

afvanding, bortledning af uønsket vand. **a** kan ske gnm. de naturlige vandløb el. ved udførelse af kanaler, grøfter, underjordiske dræn og kloaker evt. suppleret med pumpe- el. sluseanlæg.

afvarsling, sirenevarsling, når et luftangreb el. faren for et sådant er ophørt; høj konstant tone i 1 min.

afvigningsvinkel v. skydning er forskellen ml. elevationsvinklen og projektilets affyringsvinkel p. gr. af affutagens fjedring.

afvikler, *mat.*, d. s. s. evolvent.

afviserrækværk opstilles i vejkanten hvor vejkronen ligger i større højde over terræn, el. hvor kørsel ud over vejkanten af andre grunde er farlig.

afvisevinge, rødt lysende, elektr. afviser på en bil, skal bruges for kørselsretningen ændres.

afviserværk, trækonstruktion, der er anbragt i havne, indsejlinger o. a.

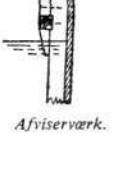

Afviserværk.

snævre vandveje for at beskytte fartøjerne el. konstruktionerne (f. eks. bropiller) mod følgerne af påsejling. Sml. færgeleje.

afvisning, *jur.*, rettens nægtelse af at tage en sag op til afgørelse i realiteten, fordi de processuelle forudsætn. (f. eks. lovlig indstævning, værnetingsreglernes iagttagelse) ikke er til stede. **a** hindrer ikke at sag på ny anlægges.

afvænning, den fremgangsmåde, som anv. for at befri personer, der er tilbøjelige til misbrug af spiritus og medikamenter, for trangen til fortsat brug af disse. Misbrug af alkohol og af en del lægemidler, spec. af morfingruppen, giver tilvænning og mere el. mindre ubehagelige symptomer, hvis det daglige forbrug ophører. **a** medfører derfor ofte vanskeligheder, og tilbagefaldsrisikoen er betydelig. **a** kan foregå efter forsk. metoder, men må sædv. efterfølges af en længere tids kontrol på hospital el. egnet anstalt.

afværgelsespligt. If. straffeloven påhviler det enhver efter evne at hindre visse grove forbrydelser, han har fået kendskab til. **a** kan evt. opfyldes v. anmeldelse t. øvrigheden. I tilf. af vanrøgt el. mishandling af børn skal der gøres anmeldelse til det soc. udvalg el. politiet. Overtrædelse af **a** er strafbar, ved de groveste forbrydelser kan straffen stige til fængsel i 3 år.

Afyonkarahi'sar [-fjɔn-], jernbaneknudepunkt i Tyrkiet SV f. Ankara; 29 000 indb. (1945).

Afzelius [af'se'-], *Adam* (f. 1905), da. historiker (oldtiden). Har skrevet *Den Romerske Nobilitets Omfang* (1936) og *Studien über die römische Expansion* 1–2 (1942–44). Prof. i Århus 1946.

Afzelius [av'se:liüs], *Arvid August* (1785–1871), sv. folklorist. Ivrigt medlem af »Götiska förbundet«. Udg. s. m. Geijer *Svenska folkvisor* (1814–17).

Afzelius [av'se:liüs], *Märta* (f. 1887), sv. kunstnerinde, har bl. a. leveret broderier til Linköpings domkirke.

A. G. el. **A./G.,** fork. f. ty. Aktiengesellschaft (aktieselskab).

Ag, kem. tegn for sølv (lat. *argentum*).

Aga'dir, lille havneby i SV-Marokko. Den ty. kanonbåd »Panther« anløb **A** 1. 7. 1911 »for at beskytte ty. interesser«; dette førte til skarp krise, hvor Engl. støttede Frankr. **A**-affæren afviklede ved ty.-fr. overenskomst 4. 11. 1911, der sikrede Frankr. et faktisk protektorat over Marokko og samtidig ændrede grænserne v. Congo til ty. fordel.

Aga Khān ['a:gä'ta:n] (f. 1877), overhoved f. muhamedansk sekt i Indien. Stor polit. indflydelse; mangemillionær. Deltager i eng.-ind. forhandl. i 1930'rne, ind. delegeret til Folkeforbundet, gennemgående eng.-venlig.

agalmato'lit (gr. *agalma* statue, + *-lit*), tæt talkagtigt mineral fra Kina. $H_2Al_2Si_4O_{12}$. Anv. som materiale til udskæring af kunstgenstande.

a'ga'm (*a-* + gr. *gámos* bryllup), uden befrugtning, ukønnet.

Aga'memnon, gr. sagnkonge i Mykene, grækernes anfører i krigen mod Troja.

a'ga'mer, småskællede øgler med tyk tunge, udbredt i varmere egne.

aga'mi' (*a-+-gami*), forplantning ad ukønnet vej, d. v. s. uden brug af kønsceller.

agamosper'mi' (*a* + gr. *gámos* bryllup + gr. *spérma* sæd), dannelse af frø uden forudgående bestøvning.

Agaña [a'ganja], hovedstaden på Guam; ca. 10 000 indb.

Aga'nippe, i gr. rel. musernes hellige kilde, på Helikon.

Aga'panthus [-tus] (gr. *agápē* kærlighed + *ánthos* blomst), sydafr. slægt af liljefam. Blomster i skærm på langt skaft. Stueplanter.

Agapanthus.

agape [-'ga:-] 1) (gr.: kærlighed). sakramentale fællesmåltider i oldkirken (jfr. 1. Kor. 11); 2) Guds umotiverede og forskelsløse kærlighed til syndige mennesker, som ikke af egen kraft kan skabe forbindelse med Gud.

agar (malajisk) el. *agar-agar*, et kulhydratholdigt stof, som fremstilles af visse rødalger især fra landene omkr. S- og Ø-Asien; med vand danner det en gèleagtig masse; anv. til faste næringssubstrater for bakterier og som afføringsmiddel.

d'Agar [da'ga:r], *Jacob* (1642–1715), fr.-da. maler. Medl. af akad. i Paris. Fra 1683 knyttet til det da. hof. Portrætter, bl. a. af *Christian 5.* og hans kreds. Helfigurbillede af *Chr. 5. i Konseilsalen på Frederiksborg.*

agaricin, [-'si'n] (*Agaricus*, navn på svampeslægt), svedstill. lægemiddel, udvindes af lærkesvamp.

A'gasias (gr. *Agasias*) *fra Efesos* (1. årh. f. Kr.), gr. billedhugger. Hans signatur findes på *Den Borghesiske Fægter.*

Agassiz fr. [aga'si], amer. ['ägəsi], *Louis J. R.* (1807–73), schw.-amer. naturforsker. Banebrydende undersøgelser over alpegletscherne, som førte ham til opstillelsen af istidsteorien, dog i en universel form, som vakte modstand. Rejste 1846 til Amer., 1853 prof. v. Harvard Coll. Grl. her museet for sammenlign. *zool. og foretog vigtige palæontologiske* og dybhavsundersøgelser.

Agassiz-søen ['ägəsi], en stor, mod N isdæmmet sø, der i afsmeltningstiden efter istiden dannedes i Manitoba og hvoraf Winnipeg og Winnipegosissøerne er rester. Det i **A** aflejrede stenfri ler danner nu frugtbar jordbund.

a'ga't (vist af *Achates* flod på Sicilien), kalcedon afsat i tynde, forsk. farvede lag (hvidlig, grå, rødbrun) som a-mandler i hulrum i lava. Anv. til smykkesten, mortere o. a. Findes i Brasilien og Uruguay og slibes i Oberstein, S for Koblenz. Farves undertiden kunstigt. (Ill. se farvetavle: Mineraler og Ædelstene).

Aga'thokles (gr. *-klēs*), tyran i Syrakus 317–289 f. Kr., kæmpede m. vekslende held mod Karthago til 306.

'Agathon, gr. *A'gáthōn* (ca. 445–402 f. Kr.), gr. tragiker; kun få brudstykker af hans værker bevaret. **A** var ven til Platon, hvis »Symposion« skildrer en fest i **A**-s hus.

A'gave, amer. slægt af amaryllisfam. Kort, svær stamme med roset af store, tykke, stive blade. Udvikler efter 8–20 års forløb en mange m høj, grenet blomsterstand. 275 arter. Af saften tilberedes den meksikanske nationaldrik pulque, af bladene fås sisalhamp. En art er prydplante. Ligner i det ydre meget Aloë.

Agave.

Agdenes ['agdənæs, -ne:s], no. næs på Trondheimfjordens S-side; fæstningsværker.

Agder ['agdər], oldno. fylke, nu delt i Aust-Agder og Vest-Agder.

Agder bispedømme, no. stift; omfatter Vest- og Aust-Agder samt Telemark fylker; 31 784 km², 297 000 indb. (1946). Bispesæde: Kristiansand.

Age'ladas el. *Hageladas* (6.–5. Årh f. Kr.), gr. billedhugger fra Argos.

Agen [a'ʒæ̃], fr. by i dept. Lotet-Garonne; 33 000 indb. (1946). handel med landbrugsprodukter.

Agence Havas [a'ʒã:s a'va:s] (fr. *agence* bureau). Frankrigs (og verdens) ældste telegrambureau, grl. 1825 af Charles Havas (1785–1858). Under den ty. besættelse opløstes **A** af Pétain-regeringen; det genoprettedes 1945 som annoncebureau, medens Agence France Press (oprettet 1944) fortsætter dets informationstjeneste.

a'genda (lat: det, der bør gøres), i handelssproget: notebog, rejsejournal.

a'gende (lat. *agenda*), kirkeritual, indeholder forskrifterne for gudstj. og de kirk. handlinger. Bruges kun på luth. grund.

Agénois [ase'nwa], del af fr. landskab Guyenne.

'agen's (lat. af *agere* gøre, udføre), 1) *gram.*, den handlende person, f. eks. »han« i »han synger«, »fjende« i »han blev slået af sin fj.«; 2) *kem.*, undertiden brugt i betydning virksomt stof. (Flertal: a'gen'tier).

a'gen't (lat. *agere* udføre, gøre), i alm. handelsagent; undertiden: handelsrejsende, kommissionær, repræsentant; agen'tu'r, en **a**-s forretning el. repræsentations-bemyndigelse.

agent diplomatique [a'ʒãdiploma'tik] (fr.), regeringsudsending i en halvsuveræn stat.

agent provocateur [a'ʒãprɔvoka'tö:r] (fr.), person, der forleder en anden til en forbrydelse med det formål at få ham straffet for denne.

Agenzia 'Stefani [adʒen'tsia -] (ital. *agenzia* bureau), ital. off. telegrambureau i Rom; grl. 1854 i Torino af G. Stefani, ophørt 1943.

Ager (*Agger*), da. sogn. N og S f. Tyboren Kanal.

ager (a-jord, a-land, a-mark, pløjeland), den del af landbrugsjorden, der dyrkes i et sædskifte med vekslende afgrøder. Før udskiftningen henlå meget store arealer i fælleder, overdrev, heder el. moser, men efterhånden som udskiftningen skred frem, indtoges større dele af disse arealer til dyrkning. a-marken udgør nu ca. 85 % af det samlede landbrugsareal. – **a** betegner også det ml. to a-rener liggende jordstykke af sædv. 10-15 m br. Inddeling af markerne i **a** foretages for at undgå unødig tomkørsel ved pløjningen.

Age'ratum (gr. *agḗratos* som ikke ældes (blomstrer længe)), slægt af kurvblomstrede prydplanter.

agerbrug, agerdyrkning; tillige betegn. for den dyrkede jord og anvendes tillige for det enkelte landbrug.

agerbrugssystemer, i snæver bet. driftssystemer kun vedrørende jordens dyrkning, men bruges ofte i samme bet. som *landbrugssystemer.*

Agerby', *Aksel* (1889–1942), da. komp. Skrev væsentligt sange, f. eks. *Havren* (1916). 1929–42 form. for »Det Unge Tonekunstnerselskab«.

Agerbæk, da. stationsby (Bramminge-Grindsted), V f. Varde; 580 indb. (1945).

a'ge're (lat.), optræde; optræde som.

agerhejre (*'Bromus ar'vensis*), græsmarksplante, benyttes kun til eetårigt græsleje på let og tør sandjord.

agerhøne (*'Perdix 'perdix*), alm. hønsefugl i Eur. og N-Asien, blågrå og brungrå med kastaniebrunt skjold på bugen, mangler sporer og kamme, ringe forskel ml. kønnene. Æggene (op til 20) lægges i maj. Standfugl, udpræget mark- og steppefugl, kyllingerne lever af insekter, de voksne om sommeren og efteråret af frø, særlig pileurt, om vinteren og foråret af græs og kløver. **a** er det vigtigste fuglevildt i Danmark. Bestanden bedst på ukrudtsrige, kalktrængende jorder; jages hyppigst for stående hund. Jagttid 18. sept.–1. nov. Tidl. er indført en del bøhmiske **a** til Danm.

Ager-kanalen (*Agger-*), passage gnm. Ager Tange 1825–77; opstået ved stormflod.

agerkål (*'Brassica cam'pestris*), en noget bladudugget urt af korsblomstfam. med hele blade, gule kroner og vandret udspærrede bægerblade. **a** bruges ofte af landmanden som samlingsnavn for ukrudtsplanterne den egl. **a**, agersennep og kiddike. Bekæmpes v. ukrudtsharvning og sprøjtning med kem. specialpræp.

Agerkål.

agermåne (*Agri'monia*), slægt af rosenfam. Urter med fjersnitdelte blade og gule blomster i en lang opret klase. 2 arter i Danm. (Ill. se farvetavle Grøftekantens Planter).

agern, frugten af eg. Kan benyttes til foder og kaffeerstatning.

agernsukker, d. s. s. quercit.

Agernæs, Fyns nordligste punkt.

agern-år, de år hvor egen bærer frugt.

'ager 'publicus (lat: offentlig jord), statens domæne i det gl. Rom.

agerren [-re'n], den fure, der adskiller to agre.

agerrikse, d. s. s. engsnarre.

Agers'bor'g (*Aggersborg*), landsby nær Agersund, ved Limfjorden over for Løgstør; rester af kongsgård.

agersennep (*Si'napis ar'vensis*), stivhåret urt af korsblomstfam. med indskårne blade, gule kroner, og gullige, udstående bægerblade. Ukrudt i kornmarker.

Agersennep.

agerslæber, harvelignende markredskab, der navnlig anv. til at bryde jordskorpen med om foråret.

Agersnap, ['a'yər-] *Hans* (1857-1925), da. maler. elev af Krøyer. *Blicher på Heden* (1893), fl. altertavler til jyske kirker.

Agersnap, *Harald* (f. 1899), da. komp. Søn af Hans **A.** 1933 syngemester ved Det Kgl. Teater. Balletterne *Nips* (1921) og *Strauss i Paris* (1932).

agersnegl (*Agrio'limax a'grestis*), lille, grålig el. plettet, nøgen snegl (4–5 cm), natdyr. Skadelig i haver og marker ved at æde bær, spirer osv. Bekæmpes ved indsamling under urtepotter el. udstrøning af melkalk.

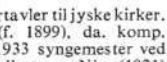

agersnerle (*Con'volvolus ar'vensis*), slyngende urt af snerlefam. med store tragtformede blomster og spydformede blade; alm. i Danm., ofte som ukrudt ml. kornet.

Agersted ['a'yər-], da. stationsby (Ålborg-Sæby); 557 indb. (1945).

Agersund (*Aggersund*), 125 m bred snævring ml. Nibe og Løgstør bredninger i Limfjorden.

Agersund-broen (*Aggersund-*), vejbro over Agersund, åbnet 1942. **A** er en jernbetonbro m. klapfag af stål m. 30 m fri gennemsejling i midten og et fast brofag m. 90 m spændvidde på begge sider af klapfaget.

Agersø, Ø i Store-Bælt, SV f. Skælskør; 6,8 km²; 378 indb. (1945).

Ager Tange (*Agger T.*), 13 km lang tange, lukker for den nordl. del af Nissum Bredning; høfder. Gennembrudt i middelalderen til o. 1100, senere fl. gange ved stormfloder. 1825–77 fandtes Ager Kanal, og siden 1862 Tyborøn Kanal.

agertidsel ('*Circium ar'vense*), en tornet, fligetbladet plante hørende til de kurvblomstrede. Særbo; blomster rødviolette. Meget besværligt ukrudt p. gr. af sine dybtgående, knopskydende rødder.

Agertidsel.

agerugle (*A'grotis 'segetum*), natsommerfugl af uglernes fam. Larven, der hører til de såkaldte knoporme, er meget skadelig på rodfrugter m.m.

Agesi'laos (gr. *Agēsilaos*), konge af Sparta 397–62 f. Kr., søn af Archidamos 2., slog perserne i Lilleasien og 394 en gr. koalition v. Koroneia.

ageu'si' (*a-* + gr. *geūsen* smage), mangel på smagsfornemmelse.

AGF, fork. f. Århus Gymnastikforening af 1880.

'Agfa (fork. f. *A*ktiengesellschaft *f*ür *A*nilinfabrikation), før 2. Verdenskrig førende ty. fabrik f. fot. artikler (Berlin); grl. 1873, fra 1904 del af I. G. Farbenindustrie.

Agger-, uoff. skrivemåde for Ager- (i lokaliteter i sognene Ager og Agersborg).

Agger, *Knud* (f. 1895), da. maler; medl. af »Den Frie Udst.« fra 1939; har i landskaber, interiører og figurbilleder udfoldet en stærkt personlig og fantasifuld kolorit.

Knud Agger: Ved Vinduet. 1939–40. (Kunstmus.)

Aggerholm, *Ellen* (f. 1882), da. skuespillerinde. Deb. 1901. Forsøgte s. m. sin mand, Svend **A**, en eng. karriere, afbrudt af 1. Verdenskrig. Betydeligste periode i 1920erne på Casino.

Aggerholm, *Svend* (1875–1940), da. skuespiller. Deb. på Dagmarteatret 1898. 1917–21 og 1935–36 dir. for Odense Teater. Stiftede 1927 en da. Dickens-klub. G. m. Ellen **A.**

agglutination (lat. *agglutinare* klæbe) kaldes den proces, hvor blodlegemerne klumper sig sammen i st. f. at holde sig isoleret opslemmet i plasmaet; ofte synlige med det blotte øje. **a** anv. også om bakteriers sammenklumpning, der er karakteristisk for mange infektionssygd. og derfor et vigtigt diagnostisk middel.

agglutinationsteorien (lat. *agglutinare* klæbe + *teori*), *sprogv.*, søger at forklare alle affikser i indoeur. sprog som opr. selvst. ord, således som det f. eks. lader sig påvise for den efterhængte artikels vedk. i da.: mand-en. Synspunktet har dog aldrig kunnet gennemføres i sin helhed.

aggluti'ne'rende sprog (lat. *agglutinare* klæbe), sprog, hvis ordstammer ikke ændres under bøjningen, således at affikserne overalt er tydeligt adskilt fra ordstammen. Eks. på **a** er tyrkisk og mongolsk.

aggluti'ni'ner (lat. *agglutinare* klæbe), antistoffer, der findes i plasmaet, og som kan fremkalde agglutination og hæmolyse af blodlegemerne hos individer af en anden blodtype. Dannes også immunisatorisk, f. eks. når rh⁺-blod indsprøjtes på rh⁻-individer.

aggra've're (lat.), skærpe, forværre.

aggre'ga't (lat. *aggregare* samle), 1) samling af genstande uden indre forb. Mods. organisk helhed; 2) i *petrografien* sammenhobning (klastisk **a**) el. sammenvoksning (krystallinsk **a**) af krystallinske el. amorfe legemer. Strukturen efter krystalindividernes form kornet, stænglet, trådet, bladet og skællet. Næsten alle bjergarter er **a**; 3) *tekn.*, to el. fl. indbyrdes forbundne maskiner el. maskindele.

aggregatformer, *fys.*, d. s. s. tilstandsformer.

aggression (lat. *aggredi* angribe), angreb; 'aggressi'v, angribende, udfordrende; aggressivi'te't, angrebslyst, en mod andre rettet fjendtlig sindsstemning og de deraf udspringende handlinger.

Agheila, El ['-gæi-], lille by i Libyen på grænsen ml. Tripolitania og Cirenaica; endepunkt for 1. brit. fremstød i febr. 1941 og 2. brit. fremstød i jan. 42. Erobredes sluttelig af 8. brit. armé 14. 12. 42.

Aghla'biderne, arab. dynasti i Atlaslandene 800–909. Erobrede Sicilien. Hovedstad: Kairouan.

Agi'ader, Agis' efterkommere, Spartas ene kongehus.

agio ['adʒo] (ital. opgæld, kursgevinst), difference ml. en pengesorts el. et værdipapirs markedsværdi og pålydende. Er diff. negativ, kaldes den disagio.

'Agis, 4 konger af Sparta: 1) Agis 1., grl. if. sagnet Agiadernes dynasti. – 2) Agis 2., reg. 427–397 f. Kr., søn af Archidamos 2., ledede Spartas landkrig mod Athen 426–05. – 3) Agis 3., reg. 338–30, søn af Archidamos 3., faldt under oprør mod Makedonien. – 4) Agis 4., reg. 244–41, søgte ved borgerretsudvidelse og nyfordeling af jorden at genrejse Spartas magt, men faldt mod medkongen Leonidas 2.

agi'ta'kel (lat. *agitare* bevæge), en pistil (støder til en morter) af træ.

agitation (lat. *agitare* bevæge), kraftig (partisk) påvirkning ved tale el. skrift.

agi'tato [adʒi-] (ital.), *mus.*, hastigt, uroligt.

A-G-komplekset (A, fork. f. gr. *anēr* mand, G. f. *gynē* kvinde), et af K. E. Correns indført begreb, dækkende summen af arvefaktorer, svarende til hanlig plus hunlig udvikling.

A'glaia (gr. egl: den strålende), i gr. mytol. en af de tre chariter.

agn, madding, anv. især v. krogfiskeri.

ag'na'ter (lat. af *ad* + (*g*)*natus* født), personer, beslægtet udelukkende gnm. mænd.

agnatisk-kognatisk succession, en principielt agnatisk succession, som dog overgår til at være kognatisk, når der ikke findes flere agnater.

agnatisk succession (lat. *agnatus* beslægtet gnm. mænd), i statsretten betegn. for, at kongeværdigheden nedarves fra mand til mand og således, at kun slægtskab gnm. mænd giver arveadkomst. Tilsv. regler fandtes i ældre tid inden for lensretten.

Agnes (d. ca. 303), kyskhedens helgeninde helgendag 21. 1.

Agnes (d. 1304), *da. dronning*, datter af markgrev Johan af Brandenburg, 1273 g. m. Erik 5. Glipping, 1293 g. m. Gerhard 2. af Holsten.

Agnes af Me'ran, Filip 2. August af Frankrigs 3. hustru, 1196–98.

Agnetevisen, sen da. folkevise af slav.-ty. opr. om pigen, der ægter og svigter en havmand. Motivet bl. a. behandlet af Ewald, Baggesen og H. C. Andersen.

'Agni (sanskrit: ild), i ind. rel. ilden, spec. den kultiske, både som kraft og personificeret som guddom.

agno'si' (*a-* + *-gnosi*), manglende erkendelse af en genstands brug.

agnosticisme [-'sis-] (gr. *agnōstos* som ikke kan erkendes), uvidenhedslære, af Thomas Huxley dannet betegn. for den opfattelse, at mennesket intet kan vide om det, der ligger uden for erfaringens verden og derfor bør afholde sig fra spekulationer derover.

A'gnostus (gr. *agnōstos* som ikke kan erkendes), slægt af ganske små trilobitter med to kropsled og lige store hoved- og haleskjold.

'agnus Dei ['de:i] (lat: Guds lam), 1) betegn. (jfr. Joh. 1. 29) for Kristus, der ofte fremstilles som et lam; 2) siden 7. årh. en salme knyttet til messen, anv. også i Danm.

Agnø, tidl. skrivemåde for Avnø.

ago'gik (gr. *agōgē* tempo), den del af rytmelæren, der beskæftiger sig med tonernes relative længde, f. eks. med sådanne rytmiske forskydninger, som fremkommer ved rubato, tenuto o. l.

a'go'n (af gr. *agōnia* strid), i oldtidens Grækenl. væddekamp indenfor sport og kunst.

a'gone (*a-* + gr. *gōnia* vinkel), kurver gnm. punkter på jorden, hvor kompasnålens misvisning er nul.

ago'ni' (gr: kamp), dødskamp.

ago'nister (gr. *agōnistēs* den, som kæm-

per), muskler, der medvirker under en bevægelse el. ved fiksering af et led. Mods. antagonister.

ago'ra (gr: folkesamling), forsamlingssted, torvet i de gr. byer; især kendt er **a** i Athen.

agorafo'bi' (gr. *agorá* torv + *fobi*), d. s. s. pladsangst.

Ago'rakritos (5. årh. f. kr.), gr. billedhugger, elev af Feidias. Brudstykke af *Nemesisstatue* i British Mus.

A'gosta, tidl. navn på Augusta (by på Sicilien).

Agpat ['ap:ät] (grønl: Lomvierne), ø i Umanak-bugten, Vestgrønl. Her lå det første grønl. marmorbrud, der var i drift 1933–35, hvorefter den flyttedes til Marmorilik.

-agra (gr. *agreín* gribe), jagende smerte.

Agra (eng. ['a:grə]), by i United Provinces, Hindustan, 200 km SSØ f. Delhi, ved

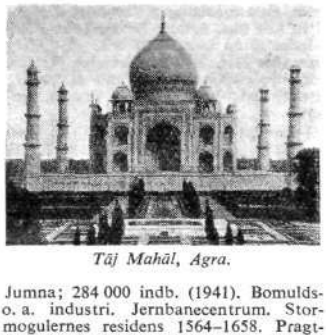

Tāj Mahāl, Agra.

Jumna; 284 000 indb. (1941). Bomulds- o. a. industri. Jernbanecentrum. Stormogulernes residens 1564–1658. Pragtfulde bygninger, især Tāj Mahāl. Engelsk 1803.

a'graf (fr.), 1) krampe, spænde, forsynet m. hage og øsken til at sammenholde klædedragten. Brochelignende smykke til påhæftning, f. eks. på hovedtøj; 2) *kir.*, lille metalklemme, anv. til at holde sårrande sammen med; 3) i barokarkit. en kartouche-lignende forsiring, omklammerende en bues top.

Agraf (3).

'agrafa (gr: uskrevne), Jesusord overleveret uden for N. T.-s fire Evangelier.

agra'fi' (*a-* + *-grafi*), tabet af evnen til at skrive.

'Agram, ty. navn på Zagreb i Jugoslavien.

agra'ma'n (fr. *agréments* prydelser), smal bort, håndvævet el. forarbejdet af possementarbejde.

agranulocy'tose [-sy-] (*a* + *granula* + *cyt-* + *-ose*), alvorlig lidelse med nedsat dannelse af hvide blodlegemer. Ofte ses halsbetændelse med dybtgående vævshenfald og almen infektion. Fremkaldes af visse kem. og radioaktive stoffer.

a'gra'r (lat. *agrarius*, af *ager* mark), landmand.

Agrarforening, Danmarks, stiftedes 1893 under indtryk af prisfaldskrise med det formål »at støtte da. landbrugs økon. og soc. interesser gnm. indflydelse på lovgivningsmagten, særlig ved rigsdagsvalg«. Bidrog til forståelse ml. Højre og moderate Venstre v. forliget 1894, skarpt angrebet af Hørup. Foreningen ophørte omkr. 1910–11.

Agrarpartiet, fi. bondeparti, stiftet 1906. Demokratisk, ivrigt f. fi. sprogs fremtrængen, f. jordbesiddernes økon. krav. Bl. lederne Relander og Kallio; som største borgerl. parti hyppigt i min. i 1930-erne. Fik 1948 56 af rigsdagens 200 mandater; deltog i fi. samlingsreg. til juli 1948.

agreement [ə'gri:mənt] (eng.), overenskomst.

agrément [agre'maŋ] (fr: samtykke), en regerings bekræftende svar på en anden regerings anmodning om at godkende en bestemt person som gesandt.

'Agri Bavnehøj, 137 m h. bakke i Mols Bjærge, S-Djursland.

A'gricola (39–93), rom. statholder i Britannien 77–85, hvor Roms magt udvidedes. Biograferet af svigersønnen Tacitus.

A'gricola, *Michael* (ca. 1508–57), Finlands reformator. Uddannet i Wittenberg. Virkede i Finland fra 1539 (biskop i Åbo 1554) og oversatte bl. a. N. T., dele af G. T. og en katekismus til fi. Skaber af det fi. skriftsprog.

Agrigento [-'dʒæn-] (før 1927 *Girgenti*; lat. *Agri'gentum*, gr. *Akrágas*), ital. by

Juno Lacinias tempel, Agrigento.

nær Siciliens S-kyst; 33 000 indb. (1936). Talr. gr. og rom. oldtidsmindesmærker, bl. a. 11 templer. Opr. gr. koloni (grl. 582 f. Kr.); hårde kampe m. Karthago.

agrikul'tu'r (lat.), agerdyrkning, landbrug.

Ågrip (isl: udtog), navn på defekt håndskr. fra 1. halvdel af 13. årh., indeholdende en kompendiøs fremstilling af de no. kongers hist. fra beg. af 10. til midten af 12. årh. **Å** er formentlig skrevet af no. (isl.?) gejstlig omkr. 1200.

A'grippa (d. 12 f. Kr.), Augustus' ven og svigersøn, slog 36 Sextus Pompejus og 31 Antonius ved Actium. Konsul tre gange, byggede Pantheon, termer og vandledninger.

A'grippa von 'Nettesheim, *Cornelius Heinrich* (1486–1535), ty. filosof. Under indfl. af nyplatonismen og Kabbala fremsatte **A** i sit hovedv. *De occulta Philosophia* (1510) en mystisk verdensopfattelse, hvorefter der gives 3 verdener forbundne ved en almen sympati, som muliggør magiske påvirkninger.

Agrip'pina, 1) **A** den ældre (d. 33), datter af Agrippa, g. m. Germanicus, forvist af Tiberius, moder til Caligula. – 2) **A** den yngre (d. 59), Neros moder, ægtede år 50 sin farbroder, kejser Claudius, som hun forgav 54; myrdet af Nero.

agro'no'm (gr. *agronómos* som bor på landet), teoretisk uddannet landmand. Betegn. anv. bl. a. i No. og Sv. og svarer til det da. landbrugskandidat.

Ågtelek ['a:ktælek], landsby i N-Ung. tæt ved grænsen til Čechoslov., i nærheden drypstenshule, *Baradla* ['bɔrədlɔ], med ralrige rester af hulebjørne o. a. dyr.

agter (holl.), den bageste del af skibet (**a**-skib), hvor ror og skrue findes.

agterlast, det agterste lastrum i et skib.

agterspejl, fladen, der afslutter agterenden af et spejlgattet fartøj. Alm. på joller, kuttere og småfartøjer.

Aguascalientes [agwəska'ljæntæs], hovedstad i den mexicanske forbundsstat **A**, 400 km NV f. México City; 104 000 indb. (1940).

Aguéli [a'ge:li], *Ivan* (1869–1917), sv. maler; landskaber og figurbill. under indflydelse af P. Gauguin; var en vagabond- og bohêmetype, mystiker og anarkist.

Agulhas, Kap, [ə'gälɔs] (portug. *agulha* nål), Afr. sydligste punkt; 34° 51' sydl. br.

a'gurk ('*Cucumis*), slægt af græskarfam. 26 arter, der mest hører hjemme i varme lande. Alm. **a** (*C. sativus*) har enkønnede, gule blomster, frugten er et aflangt bær. Den dyrkes i mange varieteter, både på friland og i drivhus. Ringe næringsværdi.

a'guti (guaraní-sprog), d. s. s. guldhare.

Ah, fork. for amperetime (h af lat. *hora*, eng. *hour* time).

A'haggar, plateau (indtil 2000 m) med enkelte højere toppe (Ilaman 3000 m) i det centrale (algierske) Sahara.

Ahas'verus, *Den Evige Jøde* el. *Jerusalems Skomager*, slog if. legenden Kristus på vej til korsfæstelsen og blev derfor som straf en fredløs vandrer, der aldrig kan dø.

A'hazja, 1) Akabs søn, konge i Israels Rige, døde efter et fald (ca. 852 f. Kr.); 2) Jorams søn, konge i Juda Rige, dræbtes af Jehus folk (ca. 841 f. Kr.).

'Ahi (sanskrit: slange), i ind. mytol. d. s. s. Vritra.

Ahi'melek, præst i Nob; Saul lod ham dræbe, fordi han havde hjulpet David.

A'hiramsarkofagen, kongesarkofag fra Byblos fra ca. 1200 f. Kr. med den hidtil ældste semit. alfabetindskrift.

Ahiramsarkofagen

Ahlberg ['a:lbærj], *Alf* (f. 1892), sv. forf. og højskoleforst. Har med fordomsfri filos., ofte polit.-aktuelle skrifter bidraget bet. t. sv. folkeopdragelse; *Filosofiens historia* (1931, da. 1946).

'Ahlefel'dt, adelsslægt, opr. fra landsbyen **A** i Holsten; kendes fra 14. årh., havde især i 17. årh. stor magt i Holsten og i Danm., hvor den fik omfattende godser, særlig grevskabet Langeland m. Tranekær; **A** på Tranekær fik 1785 no. grevskab i Laurvigen (Larvik) og førte siden navnet **A**-Laurvig(en).

Ahlefeldt, *Frederik* (1623–86), holstensk godsejer, greve. Modstander af Gottorp; da. konges statholder i Hertugdømmerne fra 1663; bidrog 1676 til Griffenfeldts fald, storkansler 1676–86.

Ahlefeldt-'Laurvi'g, *Carl William* (1860–1923), greve, da. gesandt i Wien 1897–1908, udenrigsmin. 1908–09, 1910–13.

Ahlefeldt-Laurvig, *Preben* (1872–1946), greve, da. diplomat. Gesandt i Kina og Japan 1912–20, i Engl. 1921–37.

Ahlin [a'li:n], *Lars* (f. 1915), sv. forf. Debut. med den soc.psyk. roman *Tåbb med manifestet* (1943); anv. i eksperimentalromanen *Min död er min* (1945, da. 1946) den individuelle bevidstheds etisk-rel. problemer som motiv.

'Ahlman'n, *Hans* (f. 1881), da. forf. En række digtsaml., bl. a. *Poplerne* (1910), *Forår i Danm.* (1920) og *Skriveren ved Vinduet* (1935), viser stilfærdigt ægte menneskelighed og skolet formevne. Kritisk hovedværk: *Det Da. Parnas 1900–1920* (1920).

Ahlmann ['a:l-], *Hans W:son* (f. 1889), sv. geograf, prof. i Sthlm. fra 1929; har især beskæftiget sig med glacialstudier og berejst nordpolarlandene. *Norge. Natur och näringsliv* (1943).

'Ahlman'n, *Nicolai* (1809–90), sønderjysk polit. Landmand på Als. Valgtes 1867 s. m. Krüger til ty. rigsdag og søgte at skabe ørenlyd for da. krav; 1867–75 medl. af preuss. landdag, men nægtede at aflægge ed og udelukkedes fra forsaml.

Ah'matova [af-], *Anna*, pseud. for *A. A. Gorlenko* (f. 1893), russ. digterinde, som i 1913 fik sit gennembrud med *Rosenkrans*, en saml. erotiske og egocentriske digte. Blev 1946 ekskluderet af forf.forbundet som sovjetfremmed.

Ahmedabad (eng. [a:mədə'bād, -'ba:d]), by i prov. Bombay, Hindustan, N f. Bombay; 591 000 indb. (1941). Vigtigt centrum for bomuldsindustri.

'Ahmes, gr. *Ámasis* el. *Amosis*, ægypt. konger. Ahmes 1. reg. ca. 1580–57 f. Kr., befriede Ægypt. fra Hyksos' fremmedvælde og genrejste det faraonske rige. Ahmes 2. reg. 569–25 f. Kr., tilrev sig som fører for et militærparti tronen efter Apries' mislykkede indblanding i Syrien.

Ahnlund ['a:nlund], *Nils* (f. 1889), sv. historiker. Prof. v. Sthlm.s Högskola siden 1928. Udg. skr. om Gustav Adolf og Sv.s stormagtstid i 17. årh.

'Aho, *Juhani*, pseud. f. *Johan Brofeldt* (1861–1921), fi. forf. Forbandt alsidig vesteur. dannelse med brændende patriotisme; skildrede i fl. brede psyk. romaner den nat. og rel. vækkelse i Finl. Overs. til da.

ahorn (ˈ*Acer pseudoˈplatanus*), højt træ af lønfam. Modsatte 5-fligede blade m. spidse indskæringer, blomster i hængende, grønlige klaser. – Alm. plantet og forvildet i da. skove. – Vedder anv. til mindre genstande, især køkkenredskaber.

Ahr [a:r], biflod til Rhinen, udspringer på Eifel.

ˈAhrenberg [-bærj], *Albin* (f. 1889), sv. flyver; ydede et stort arbejde for flyvesagen. Foretog i maj 1931 en flyveekspedition til Grønl. for at undsætte en eng. ekspedition.

ˈAhriman (oldpers.), i parsismen den onde verdensgud.

ˈAhura ˈMazdā (oldpers.), parsismens verdensgud.

Ahvenanmaa [ˈɑfvænɑnma:], fi. navn på Åland.

ai, græsk diftong, gengives på da. alm. med æ.

ai-ˈai (ˈ*Chiromys madagascariˈensis*), halvabe; gnaverlignende fortænder, lang,

tynd mellemfinger, busket hale; natdyr; lever af træborende insekter; Madagascar.

Aˈïda, opera af G. Verdi med tekst af Antonio Ghislanzoni (1824–93). (Førsteopførelse Cairo 1871, i Kbh. 1885).

aide [æ:d] (fr.), hjælp, medhjælper; **Aide-Mémoire** [æ:dmeˈmwa:r] (fr: lommebog), supplerende skriftlig meddelelse el. indlæg.

Aigina [ˈæjina] (lat. (da.): *Æˈgina*), gr. ø i Den Saroniske Bugt S f. Athen; 85 km²; ca. 10 000 indb, jfr. Æginaskulpturerne.

Aigisthos, se Ægisthos.

aigrette [æˈgræt] (fr: silkehejre; fjerbusk), egl. hejrens nakkefjer, siden ca. 1700 betegn. for hattepynt, især et fjer- el. buketformet juvelsmykke.

Aigues-Mortes [ægˈmɔrt], by i dept. Gard, S-Frankr.; ca. 4000 indb. **A** er især kendt for den velbevarede med 15 tårne og 10 porte forsynede bymur fra slutn. af 13. årh.

Aiguille [egyˈi:j] (fr: nål), alm. navn på bjergtoppe i Fr. Alper i Savoyen.

AIK, fork. f. *A*rbejdernes *I*drætsklub af 1895.

Aiken [ˈæ:kin], *Conrad* (f. 1889), amer. digter. Deb. 1916 med *The Jig of Forslin* senere fulgte bl. a. *Selected Poems* (1929). Største bet. gnm. sin udg.virksomhed af amer. poesi.

Aiˈlanthus [-tus] (nylat.), SØ-asiat. træer, nær beslægtet med citron, med meget lange, finnede blade. En art er haveplante i Danm., men ikke helt hårdfør. a-silke er en mindre fin silke, fås af en spinder, der lever på **A.**

dˈAilly [daˈji], *Pierre* (1350–1420), fr. filosof og teolog, kansler for Paris' univ., biskop. Reformist, som ville bruge konciliarismen mod paven; førende på Konstanz-konciliet.

aimaˈrá (*aymará*), sydamer. indianerfolk af egen sprogæt i Bolivias højland, efterkommere af det forhist. tiahuanacofolk.

Ain [æ̃], 1) 190 km l. biflod til Rhône, fra Jura-bjergene; 2) fr. dept. omkr. 1); 5826 km²; 307 000 indb. (1946). Vigtigt agerbrugsområde. Hovedstad: Bourg.

Aïn Sefra [a-insæˈfra], territorium i S-Algier; 193 000 indb. (1936). Hovedstad: **A.**

ˈainu, folk med eget sprog i N-Japan, i stenalderen over hele Japan. Europid race; opr. jægere og fiskere, nu agerbru-

gere. Kulturelt mærkelig stilling: pælehuse, basttøj viser tilknytning til Indonesien; jordhytter, hundeslæde til arktiske egne. Dragten jap. præget.

ˈAiolis (gr. *Aioˈlis*), i oldtiden betegn. for den af æoler beboede del af Lilleasiens V-kyst.

Aiolos, se Æolus.

AIPO, d. s. s. *A*merican *I*nstitute of *P*ublic *O*pinion, det såk. gallupinstitut.

air [æ:r] (fr.), luft; (fornemt) ydre el. væsen. – *mus.*, melodi, vise; også kort lyrisk præget musikstykke, behersket af en enkelt, bredt båret melodisk linie.

Aïr [aˈïr], indtil 1895 m h. bjergdrag S Sahara.

ˈAira, dværgbunke; slægt af græsfam. I Danm. 2 arter på sandede steder. **A** elegans, eenårigt prydgræs.

air-conditioning [ˈæə kənˈdiʃəniŋ] (eng.), luftkonditionering.

Airdrie [ˈæədri], by i Skotl. Ø f. Glasgow. 26 000 indb. (1931). Kul- og jernminer. Bomulds- og papirindustri.

airedaleterrier [ˈæədæil-], hunderace, stammer fra Aire-dalen i N-Engl.

Airedaleterrier.

air-entraining beton [ˈæ:ər inˈtræ-niŋ] (eng. *air-entraining* lufttiltrækkende), luftemulgeret beton.

Air France [æ:r ˈfrɑ̃:s], Frankrigs statssubventionerede luftfartselskab, grl. 1933.

airline [ˈæəˈlain] (eng: luftlinie), flyverute.

Air Mail [ˈæə ˈmæil] (eng.), luftpost.

airminded [ˈæəˈmaindid] (eng., *air* luft + *mind* sind), flyvevant.

ais [ˈa:is], den ved et ♯ (kryds) et halvt tonetrin forhøjede tone a; 11. tone i den kromatiske skala.

Aischines, da. [ˈai'ski-] (gr. *Aiˈschinēs*) (389–314 f. Kr.), gr. taler, Demosthenes' (af kong Filip af Makedonien bestukne) modstander.

Aischylos, da. [ˈai'sky-] (gr. *Aiˈschýlos*) (525-456), attisk tragediedigter. Skabte den egl. tragedie ved at indføre to, senere tre skuespillere i st. for den tidl. ene, væsentlig fortællende, og ved at flytte hovedvægten fra korsangen over på handling og dialog. Af **A**-s tungtvejende, dybt rel. digtning er bevaret 7 dramaer: *Perserne, Syv mod Theben, Agamemnon, Choeforerne, Eumeniderne, De Bønfaldende* og *Den Lænkede Prometheus.* Overs. til da.

ˈAisha [-ʃa], anden stavemåde for *Ajisha.*

Aisne [æ:n], 1) 279 km l. biflod til Oise; udspringer i Argonne. Under 1. Verdenskrig hårdt omkæmpet (fr. sejr sept. 1914; forgæves fr. offensiv forår 1917). 2) Fr. dept. omkring 1); 7428 km²; 453 000 indb. (1946). Agerbrug og industri (særlig glas og tekstilvarer).

Aisopos, gr. navneform for Æsop.

ˈAistulf, langobarderkonge 749–56, erobrede 751 Ravenna fra Byzans, gjorde Rom skatskyldigt 752, men måtte, slået af Pipin den Lille, overdrage paven disse erobringer.

aiˈtoˈler, Aitoliens indbyggere.

Aiˈtoˈlien (gr. *Aitōlía* [ætoˈli-a]), landskab i det vestl. Mellemgrækenland N f. Pátrai-Bugten; *nu del af prov.* **Aitōlía kai** (*og*) **Akarnanía** (7750 km²; 256 000 indb. (1938). Hovedstad: Mesológgion). – I 3. årh. f. Kr. var det aitoliske forbund en af Grækenlands mægtigste stater, men knustes af Rom 189 f. Kr.

A.I.V. metoden, fork. betegn. for en af A. I. Virtanen udarbejdet ensileringsmetode.

Aix-en-Provence [æks ɑ̃ prɔˈvɑ̃:s], gl. fr. by N f. Marseille, 46 000 indb. (1946). Fremstilling af olivenolie m. v. Grl. af romerne 123 f. Kr. (*Aquæ Sextiæ*).

Aix-la-Chapelle [æks la ʃaˈpæl], fr. navn på byen Aachen, Tyskl.

Aix-les-Bains [æks leˈbɛ̃], fr. kursted i dept. Savoie; 15 000 indb. (1946). Svovlbade.

Ajaccio [aˈjatʃo], fr. [aʒakˈsjo], havneby på Corsica; 31 000 indb. (1946). Koral- og sardinfiskeri. Napoleons fødeby.

ˈAjas (lat. ˈ*Ajax*), gr. sagnhelt, deltog i toget mod Troja, begik selvmord, forblændet af guderne. Hovedperson i Sofokles' drama »A«.

ˈAjax, Idrætsforeningen, stiftet 1934, i 1. division. Fl. gange danmarksmester i håndbold. 182 medl. (1948).

ˈAjisha, datter af Abū Bakr, blev profeten Muhameds yndlingshustru; var efter Muhameds død en hård modstander af Ali.

ajle, den flydende gødning (urinen) fra husdyr. Vigtigt gødningsmiddel i landbruget. Efter jævn fodring indeholder **a** 0,5% kvælstof og 0,8% kali, men kun spor af fosforsyre. Da hovedparten af kvælstoffet er til stede som det letflygtige ammoniak, må **a** opbevares i tætte **a**-beholdere.

ajlebeholder, *ajlebrønd* el. *ajlekumme,* muret el. støbt beholder til opbevaring af ajle. For at undgå tab af flygtige kvælstofforbindelser bør væggene være fuldstændig tætte, ligesom den skal forsynes med et tæt dække.

ajlenedfælder, redskab til at føre ajlen direkte fra ajletønden ned i jorden uden at den udsættes for luftens påvirkning. **a** er derfor forsynet med hule harvetænder.

ajlespredere er i reglen rækkespredere, der anv. ved udkørselen af ajlen på marken; de afløses nu mere og mere af ajlenedfældere.

Ajmer (eng. [ädʒˈmiə], ind. [ädʒme:r]), by i prov. Ajmer-Merwāra, Hindustan, 350 km SV f. Delhi; 147 000 indb. (1941). Jernbanecentrum.

Ajmer-Merwāra (eng. [ädʒˈmiəməˈwa:rə]), prov. i Hindustan, SV f. Delhi; 7030 km²; 584 000 indb. (1941).

à jour [aˈʃu:r] (fr: til dagen, (åben) for dagen); **føre à,** bringe (i orden) indtil dags dato; **holde sig à** med, følge dagligt med, være på højde med. – I *kunsthåndværk* betegn. f. 1) irsk el. guipuirehækling; 2) indfatning af ædelstene i smykker uden folieunderlæg. – **à**-stoffer, gennembrudte stoffer.

ˈAjuga (*a* + lat. *jugum* låg), d. s. s. læbeløs.

ˈAkab (d. ca. 850 f. Kr.), konge i Israel, g. m. Jesabel, en kongedatter fra Tyrus, der protegerede sit hjemlands Ba'alkult. Heraf opstod stridigheder med profeten Elias. Med Josafat, kongen i Juda, kæmpede **A** mod aramæerne og faldt i kampen om byen Ramot i Gilead. Mod assy-

Til tryk april 1949.

rerne havde **A** kæmpet i slaget ved Qarqar 853.

'Akaba-bugten, anden stavemåde for Aqaba.

akacie [-si-], da. stavemåde for Acacia.

akacietræ (*Ro'binia pseuda'cacia*), navn på den uægte akacie. Sml. robinie.

akade'mi' (gr. *Akadémia* idrætsplads i Athen, hvor Platon underviste), – 1) højere læreanstalt (kunst-**a**, handels-**a**, militær-**a**, forst-**a** osv.); – 2) sammenslutning af videnskabsmænd, kunstnere o. l. (Académie Française, Royal Academy osv.).

Akademiet for de Tekniske Videnskaber, da. akad. (grl. 1937) til fremme af tekn.-vidensk. forskning og anv. af dens resultater til gavn for da. erhvervsliv. **A** er delt i 8 grupper og kan højst omfatte 200 medl.

aka'de'miker, person, som studerer el. har studeret ved et univ., el. som har taget studentereksamen.

aka'de'misk, hørende til akademi el. univ. **a** kvarter, med et kvarters forsinkelse. Udtrykket hentyder til, at forelæsn. ved univ. i reglen begynder et kvarter senere end angivet i planen.

Akademisk Boldklub (fork. *AB*), grl. 1889, samler fortrinsvis den studerende ungdom til fodbold, cricket og tennis. Talr. fodbold- og cricketmesterskaber. 1. 6. 1948 2169 aktive og 654 passive medl.

akademisk borgerbrev, bevis for, at den studerende er indskrevet ved univ.; akademisk borger, den, der har modtaget **a**.

Akademiske Palmer (fr. *Palmes académiques* [palmzakade'mik]), fr. orden for kulturelle og humanitære fortjenester, stiftet 1808; to klasser: Officier de l'instruction publique og Officier d'Académie.

Akademisk Skytteforening, da. riffelskytteforening for akademikere, stiftet 1861; ændret 1866 til Akad. Skyttekorps, der ordnedes og rustedes som fodfolk, men blev forbudt 1937. Foreningen dyrker nu finskydning og gymnastik.

akajou [aka'su] (fr. af tupi-sprog), frugten af elefantlustræet (*Ana'cardium*), som dyrkes overalt i troperne; smager som æbler. Af skallen udvindes en sort farve.

Akar'na'nien (gr. *Akarna'nia*), Mellemgrækenlands vestligste landskab i oldtiden. **A**-s bystatforbund opløst af Rom 197 f. Kr.

akaro'i'dharpiks (nylat. *acarus* mide + *-oid*), spiritusopløselige, farvede harpiksarter, der udskilles af xanthorrhoea-træer (Austral.), undertiden samler der sig ved stammens fod klumper på ca. 100 kg. I handelen rød og gul **a**; anv. til sæbefyldning, papirlimning, lakfernis, seglak, osv.

akata'lekt(isk) (gr.), uafkortet; især om en verslinje med fuldt stavelsestal i alle fødder, mods. katalekt(isk).

'Akaz, konge i Juda Rige (ca. 734–15), afslog at gå med i en koalition mod Assur, dannet af Israels konge Peka og Arams konge Rezin (Rason). Profeten Esajas forsøgte forgæves at hindre **A** i at anmode assyrerkongen Tiglat Pileser om hjælp.

'Akbar (arab: den meget store), tilnavn for *Ja'lālued'dīn-Mu'hammad* (1542–1605), stormogul i Indien 1556–1605. Erobrede Kashmīr og Bengalen, beherskede det meste af Indien m. fremragende dygtighed. Opr. muhamedaner, men søgte at samle sine undersåtter om en enhedsreligion (monoteisme, sjælevandring.)

akcent, d. s. s. accent i bet. betoning.

akcentuation [aksæn-] (*ad* + lat. *cantus* sang), trykfordeling; akcentu'e're, betone.

ake'leje (*Aqui'legia*), slægt af ranunkelfam. Stauder med nikkende, reglm. blomster med 5 sporer. 50 arter (Middelhavsområdet), alm. prydplanter.

Akeleje.

Aker ['a:kər], fra 1. 1. 1948 industribydel i Oslo; 129 000 indb. (1946).

'Akers'elva, no. elv, fra Maridalsvatn gnm. Oslo by. Vandkraftstationer.

Akershus [-'hü:s], 1) slot og fæstning på odde S f. Oslo, beherskende indsejlingen. Grl. som borg, vistnok ca. 1300. Omkr. 1370 gjort beboeligt ved rejsning af en kongefløj (Margrethesalen). Under for-

eningen med Danm. stadig udvidet med simple brugsbygninger og fæstningsværker (bastionære udenværker omkr. 1592–1640). Rummede No.s arkiv indtil 1866, nedlagt som fæstning 1888, nu hist. mindesmærke; 2) no. fylke omkr. Oslofjordens inderste del; 5345 km²; 297 000 indb. (1946). Omfatter Romerike og en del af Nordmarka. Afvandes af Glomma og Akerselva. Bet. agerbrug, skovbrug og omkr. Oslo industri. Eneste købstad: Drøbak.

Akhmatova, anden stavemåde for Ahmatova.

Akh'naton, andet navn for Amenhotep.

A'kiba ben Josef (ca. 50–135), berømt jød. lovlærer, blev henrettet af romerne for sin støtte til Bar Kokbas opstand.

Akita, jap. prov. på NV-Honshū. Oliefelter.

Aki'tofel, Absaloms rådgiver, begik selvmord, da hans slagplan mislykkedes.

'Akka, arab. navn for Acre i Palæstina.

'Akkad, den nordl. del af det land, man efter ca. 2000 f. Kr. betegner som Babylonien. **A** var navnlig beboet af semitter. Det akkadiske dynasti ca. 2300 f. Kr. herskede under kong Sargon til Middelhavet og Lilleasien. *Kunsten* i **A** har et særpræg i sml. m. den tidl. og senere sumeriske: frihed og bevægelighed hos fig.; anv. af landskabsmotiv kendt fra Naram-Sins sejrsstele.

ak'ka'disk, fællesbetegn. for babyl. og assyr. i modsætn. til sumerisk, spec. anv. om sprog.

Akker'man, tidl. navn for Belgorod Dnjestrovskij i Sovj.

akklamation (lat. *acclamatio* tilråb), kraftig bifaldstilkendegivelse; med **a**, uden modsigelse.

akklimati'se're (*ad* + gr. *klima* egn), vænne til et uvant klima el. til andre forhold.

akklimati'se'ring, tilvænning af mennesker, dyr og planter til nyt klima, dels af det enkelte individ, dels af dets efterkommere. Kan for planters vedk. kun finde sted, når klimaterne ikke er for forsk. Blomstringsevnen fortabes ofte.

akkomodation (lat.), tilpasning; *fysiol.*, indstilling af synet til forsk. afstande. – I den rationalistiske *teol.* teorien om, at Jesus og Apostlene trods egen bedre indsigt tillempede sig efter datidens primitive og overtroiske forestillinger, f. eks. troen på dæmoner.

akkommodationsobligation (lat. *accomodatio* tillempning + *obligation*), tidl. form for panteobligation i fast ejendom, der ikke udstedtes for et lån fra den i obligationen angivne kreditor, men benyttedes af denne som håndpant for et lån fra trediemand (i reglen en bank, der derved undgik at stå som långiver mod pant i fast ejendom) til obligationsudstederen. Ved tinglysningslovens indførelse af ejerpantebreve bortfaldt til dels **a**-s praktiske bet.

akkomo'de're (lat.), tilpasse, indrette efter.

akkompagnement [-panjə'man] (fr., egl: ledsagelse), den instrumentale ledsagelse til musikstykker, der er skrevet for en el. fl. stemmer, vokale el. instrumentale.

ak'kord (fr.), 1) *mus.*, samklang af forsk. toner. 2) Aftale om beregning af arbejdsløn. 3) Aftale ml. en skyldner og hans kreditorer om afvikl. af hans forpligtelser, i reglen således at en del af gælden eftergives. Ved en såkaldt frivillig **a** må alle interesserede parter være enige; ved tvangs-**a**, som kan finde sted både inden for og uden for konkurs, men hvor skifteretten medvirker, kan en vis majoritet af kreditorerne gennemtvinge en ordning, som angår samtlige kreditorer.

akkor'de're (fr.), slutte overenskomst (især med kreditorer).

akkordløn el. *stykløn*, løn beregnet efter antal producerede enheder; omfatter nu i Danm. omtrent halvdelen af al udbetalt arbejdsløn i håndværk og industri.

akkordret, appelinstans i Kbh. for akkordsager. Består af en retskyndig formand og 4 forretningskyndige medl.

akkredi'te're (fr. *accréditer* give fuldmagt) 1) at befuldmægtige en diplomatisk udsending hos en regering; 2) i handel og bankvæsen at bemyndige en person el. et firma til at disponere over et beløb hos trediemand.

akkredi'ti'v, d. s. s. kreditiv.

akkumu'lator (lat. *accumulare* opdynge), *elektrisk*, en slags galvanisk element, der efter at det har afgivet strøm, kan føres tilbage til sin opr. tilstand (oplades) ved at der sendes en ladestrøm i modsat retning gnm. det. Der er to hovedtyper: 1) bly-**a**, hvor de to poler er blyplader, den negative forsynet med et lag af finfordelt bly, den positive med et lag af blyperoksyd (PbO_2); elektrolytten er ca. 30% svovlsyre. Under afladningen fører de galvan. processer til dannelse af blysulfat ved begge poler. Ved opladning går de elektrokem. processer i modsat retning under elektrolytisk gendannelse af bly og blyperoksyd. En enkelt bly-**a**-s spænding er ca. 2 volt; 2) alkalisk **a**, der består af jern- og nikkelplader i en opløsning af kalihydrat i vand.

akkumu'le're (lat.), opsamle, sammendynge.

akku'ra't (lat.), nøjagtig.

ak'kusati'v (lat. af *accusare* anklage), *gramm.*, genstandsleddets kasus.

akkusa'to'risk proces (lat. *accusare* anklage) el. *anklageproces*, den form for strafferetspleje, hvor der over for den sigtede står en særlig repr. for den offentl. anklagemyndighed, mods. inkvisitionsproces.

akkviescere [-iə'se'-] (lat.), slå sig til ro.

akkvisition (lat.), erhvervelse; i forsikringsvæsen selskabernes arbejde med at afslutte nye forsikringer, bruges i andre erhvervsgrene om indsamling af ordrer. – akkvisi'to'r, den, der udfører **a**.

'akme (gr.), højdepunkt.

'akne (muligvis gr. *áchnē* avne), hudsygdom, karakteriseret ved comedoner, som tilstopper talgkirtlerne, der ved betændelse omdannes til røde knopper med gul materiespids (»filipenser«). **a** er alm. i puberteten, oftest forbundet med fedtet hud (seborrhe).

ako'lut (gr: ledsager), kat. kirketjener, som går præsten til hånde ved gudstj. og i menighedsarbejdet.

akondropla'si' (*a* + *kondro* + gr. *plásis* dannelse), form for dværgvækst.

akoni'ti'n (af *Aconitum*), meget giftigt, smertestill. middel.

A'kragas, oldgr. koloni på Sicilien (nu Agrigento).

Akranes ['a:granæ:s], 1) næs på Island, N f. Reykjavík; 2) købstad på 1); 2300 indb. (1946); sildeoliefabrik og Isl.s næststørste havn.

akrato'peger (gr. *ákratos* ublandet + *pēgē* kilde), salt- og kulsyrefattige, kolde mineralkilder anv. til bade- og drikkekure.

akro- (gr. *ákros* øverst), højeste grad, yderste del.

akro'ba't (gr. *akrobátēs* tågænger), artist, der udfører gymnastiske kunststykker.

akrocya'nose [-sy-] (*akro-* + *cyanose*), blåfarvning af huden på fremspringende legemsdele (øre, næse, fingre), beror på disposition, forværres af kulde og let påklædning.

'akroderma'titis (*akro-* + *derma-* + *-itis*) forsk. hudlidelser, som fortrinsvis optræder på legemets yderste dele.

Ungtyrkernes forfatningskrav; afsattes n. år efter mislykket forsøg på modrevolution; død i fængsel.

Ab'dullah, arab. *'Abdallâh* [-'la:t] (f. 1915), *prinsregent i Iraq,* emir. Overtog 1939 efter broderen Ghâzis død formynderstill. for Ghâzis umyndige søn Feisal 2. Styrtedes 1941 af Rashîd 'Alîs rejsn., men genindsattes s. å. af Engl.

Ab'dullah, arab. *'Abdallâh* [-'la:t] (f. 1882), *konge af Transjordan* fra 1946. Yngre søn af Husain af Hedjâz, deltog i kampene i de arab. lande v. slutn. af 1. Verdenskrig. Fra 1921 emir i det fra Palæstina udskilte Transjordan under brit. mandat, bevarede til nogen misfornøjelse for sine trosfæller forståelse m. Engl.; kongetitel v. mandatstyrets afskaffelse 1946. Skabte forh. betydelig militærmagt, indtrådte 1945 i Arab. Liga trods nogen modsætning til Ægypten og Ibn Sa'ûd. Gik 1948 ind for uafhængig arab. stat i Palæstina m. begrænset særstyre for jøderne, tilstræbte under krigen annektion af arab. del af Palæstina. (Portr.).

abe, *søv.,* sejl på agterkant af agterste mast, ml. agterste mast og stormast el. på agterkant af stormast.

abeblomst (*Mimulus*), slægt af maskeblomstfam. 59 arter, de fleste i S-Amer. og California. Dyrkes som prydplanter.

Abeblomst.

abebrødtræ (*Adan'sonia*), d. s. s. baobab.

'Abed Planteavlsstation ved Søllested på Lolland, grl. 1903, ejes af De Samv. Lolland-Falsterske Landboforeninger. Hovedopgave: planteforædling af vore kornsorter.

'a'bel (lat. *-abilis*), tillægsordsendelse: i stand til; som kan behandles på en vis måde; -lig. -abili'te't, evne til noget.

'A'bel, søn af Adam og Eva, dræbtes af broderen Kain. (G.T., 1. Mosebog).

Abel, *da. konge* (1250–52), søn af Valdemar Sejr og Berengaria; 1237 g. m. Mechtilde af Holsten; hertug af Sønderjyll. fra 1231, i strid med broderen Erik Plovpennig.

Abel ['a:-], *Karl Friedrich* (1725–87), ty. komp., bosat 1759 i London. Gav koncerter i forening med Joh. Chr. Bach, hvor fl. af Haydns symfonier 1. gang opførtes i Engl.

Abel ['a:-], *Niels Henrik* (1802–29), no. matematiker. Hans fremragende arbejder falder især inden for algebraen, hvor han har bevist umuligheden af at løse en alm. algebraisk ligning af 5. grad ved rodtegn, og inden for de elliptiske funktioners teori, til hvis skabere han hører. (Portr.)

Abel Ca'thri'nes Stiftelse, Kbh., oprettet 1675, A. C. (Hansen) (ca. 1626–76). 39 boliger, bestyres af Kbh.s magistrat.

Abélard, *Pierre,* se Abailard.

abe'lit, sprængstof opkaldt efter Sir Frederick *Abel* (eng. kemiker (1827–1902)).

'A'bell, *Kjeld* (f. 1901), da. forf., cand. polit. 1927. Har med front mod realistisk teater fornyet da. scenekunst med den symbolske ballet *Enken i Spejlet* (1934), de yndefuldt snertende samfundssatirer *Melodien der blev væk* (1935) og *Eva Aftjener sin Barnepligt* (1936). De mere naturalistiske *Anna Sophie Hedvig* (1939) og *Judith* (1940) er kampsignaler mod diktaturernes Eur. og *Silkeborg* (1946) et dybtloddende stykke om Danm. i besættelsestiden. *Dage på en Sky* (1947) en fantasifuld drøftelse af efterkrigstidens polit. depression. (Portr. sp. 8).

Abe'lone, kvindenavn, efter helgeninden Apol'lonia.

Abendroth ['a:bəntro:t], *Hermann* (f. 1883), ty. kapelmester. 1934 v. Gewandhaus i Leipzig. Efter krigen i V-Tyskl.

Abe'okuta, by i SV-Nigeria; 57 000 indb. (1945).

aber (*Pri'mates*), orden af klatrende pattedyr, lemmerne forsynet med hænder, således at den ene tå kan sættes mod de andre, ofte med flade negle, repræsenterer den højeste udvikling inden for pattedyrene. Deles i 3 hovedgrupper: *halv-*, *spøgelses-* og *ægte* **a.** Disse sidste deles i de brednæsede vestaber (Platyrrhina) med 3 forkindtænder, udelukkende amer., omfatter bl. a. brøleaber, egernaber, kapucineraber, og de smalnæsede østaber (Catarrhina) med kun 2 forkindtænder, udelukkende i den gamle verden, omfatter bl. a. bavianer, marekatte, menneskeaber og mennesker.

Alvar Aalto.

Aleksi Aaltonen.

Abdullah.

Niels Henrik Abel.

Abercrombie ['äbəkrâmbi], *Lascelles* (1881–1938), eng. lyriker og æstetiker med stærk tilknytning til den klassiske eng. tradition. Prof. i London 1929, i Oxford 1935. Skrev bl. a. *The Theory of Poetry* (1924).

aber da'bei ['a:bər-] (ty.: men derved), hindring, mangel.

Aberdare [äbə'dæə], by i S-Wales, nær Merthyr-Tydfil, 43 000 indb. (1939). Kul- og jernminer, kulekspord.

Aberdeen [äbə'di:n], 1) by i Skotl. ved Dee's munding, 189 000 indb. (1947). Tekstilindustri, skibsværfter, fiskeri og konservesindustri; univ.; 2) grevskab N og V f. 1), 5105 km², 332 000 indb. (1947).

Aberdeen [äbə'di:n], *George Gordon* (1784–1860), jarl, brit. polit. (tory-peelit), udenrigsmin. 1828–30, 1841–46. 1852–55 chef f. koalitionsmin. (whigger-peelitter).

aberdeen-angus kvæg [äbə'di:n'ängəs], sort, kullet kødkvægrace, hjemmehørende i Skotland; giver meget lille slagtesvind.

aber'ran't (lat. *aberrare* fare vild), *biol.,* afvigertype.

aberration (lat. *aberrare* fjerne sig), 1) *astron.,* forskydning af den retning, hvori et legeme ses, når iagttageren bevæger sig. Forskydningen sker i iagttagerens bevægelsesretning, dens størrelse er givet ved forh. ml. iagttagerens bevægelsehastighed og lyshastigheden, 300 000 km pr. sek. Jordens hastighed i banen omkr. Solen udgør ca. 30 km pr. sek. Bevægelsens retning skifter til stadighed, idet den drejer 360° rundt i løbet af et år. Herved forårsages en **a** af himmellegemerne, som bevirker små ændringer i de iagttagne retninger til disse med en periode på 1 år. Den maksimale retningsændring er den samme for alle himmellegemer, 41 buesek. Jordens rotation bevirker små, men i præcisionsastron. kendelige **a. a** p. gr. af iagttagerens bevægelser på jordoverfladen er forsvindende; 2) *fys., kromatisk* **a,** linsefejl forårsaget af lysets farvespredning, viser sig ved, at billederne får farvede rande; *sfærisk* **a,** linsefejl hidrørende fra linsefladernes kugleform; forårsager uskarpe billeder; 3) *biol.* **a,** ændring af arvegrundlaget, især m. h. t. kromosomforholdene.

Abertillery [äbəti'læəri], by i S-Wales, N f. Newport, 28 000 indb. (1939). Kulgruber, fabrikation af blik.

Aberystwyth [äbə'ristwiþ], badested på V-kysten af Wales ved Cardigan Bay. University college. 9000 indb. (1939).

ab 'esse ad 'posse (lat: fra at være til at kunne), slutning fra en tings virkelighed til dens mulighed.

Abes'si'nien el. *Æti'o'pien,* abess. *Ityopya,* kejserdømme i Ø-Afr.; ca. 1,1 mill. km²; 9 450 000 indb. (1939). (Kort se Afrika). Største byer: Addis Abbeba (hovedstad), Diredawa, Harar. **A** er en indlandsstat. Det egl. **A** (den nordvestl. trediedel) består af landskaberne Tigre, Amhara, Godjam og Shoa. Dets overflade dannes af plateauer i 1700–2700 m højde. Herover hæver sig bjergtoppe, mod N landets højeste punkt Ras Dashan (4 620 m). Denne egn afvandes til Nilens biflod Atbara. Sydligere ligger 1 755 m o. h. Tana Søen, kilde for Den Blå Nil. Mod Ø sænker landet sig brat ned til Danakil Sletten (200–500 m). S for denne ligger landskabet Harar. Det egl. **A**-s højdeplateau fortsætter sig mod S i Gallalandet med landskabet Kafa. Rigets sydøstl. hjørne er Det Abess. Somaliland, væsentligt opfyldt af plateauet Ogaden (600–1000 m). *Klimaet* er tropisk under 1800 m, subtropisk 1800–2200 m, derover tempereret. Nedbøren falder om sommeren. Addis Abbeba (2440 m): dec. 14,3°, maj 17,9°, juli 13,7°, okt. 15,7°; årlig nedbør 125,9 cm. Mod Ø og SØ er regnmængden langt ringere. *Planteverdenen* veksler fra frodig skov på de regnrige bjergskråninger til næsten ørkenagtig steppe på sletterne i Ø og SØ. Kaffebusken stammer fra Kafa, hvor den vokser vildt. – *Befolkning.* De egl. abessinere er et blandingsfolk af arab. indvandrere, oprindelige hamitter og negre. Hovedsproget er amharisk. De er kristne. Mod S bor gallaerne, som dels er kristne, dels muhamedanere, mod SØ de muhamedanske somalier, hvis nordl. slægtninge er danakil-folket. Negre findes i de hede floddale, særlig mod S og SV. Den kristne abessinske (ætiopiske) *kirke* er grl. ca. 330 af Frumentios og Aidesios; dens teol. er monofysitisk, forfatningen patriarkalsk, sproget gl.-ætiopisk. – *Mønt:* Til 1946 Maria Theresia daleren, derefter alene abessinsk dollar = 2 sh. *Mål og vægt:* Metersystemet og gl. indfødte enheder. – *Erhverv.* Agerbrug er det bærende erhverv hos de egl. abessinere og gallaerne. Somalierne og danakil-folket er nomader. Der dyrkes bl. a. durra, majs, sesam, sukkerrør, bananer, tobak og bomuld, i større højde desuden hvede, byg og havre. Kaffe dyrkes i plantager. Kautsjuk indsamles i skovene. Mineralrigdommene udnyttes kun svagt; mod V udvindes guld. Der udføres kaffe, huder, bivoks, bananer, bomuld og guld, mens der bl. a. indføres salt og bomuldsstof. En *jernbane* på 780 km fører fra Addis Abbeba til havnebyen Djibouti i Fr. Somaliland, der er gennemgangssted for næsten hele **A**-s udenrigshandel. I den ital. periode 1935–41 anlagdes et omfattende net af automobilveje. Lufthavne findes bl. a. ved Addis Abbeba og Diredawa. – *Hist.* **A** havde i oldtiden forbind. m. ægyptere og grækere, kristnedes efter 300, siden uden nærmere kulturforbind. m. Eur. Efter delinger samlet under kejser Theodor 2., 1855–68, der faldt efter kamp mod Engl.; Menelik, 1889–1913, afviste 1895–96 ital. angreb (Adua 1896), støttet til Frankr., der anlagde bane fra Djibouti til Addis Abbeba. Balancerede ml. Frankr., Tyskl. og Engl.; fra 1928 blev Ras Tafari ledende, 1930 kejser som Hailé Selassie 1. Efter indledende grænsesammenstød 1934 (Ualual) angreb Ital. 1935 **A,** der forgæves opfordrede Folkeforb. til aktiv hjælp; efter omfattende kampe erobredes **A** 1936 af Badoglio

Akroko'rinthos (gr. *akro-* + Kórinthos), højborgen i oldtidens Korinth.

akrole'i'n (lat. *acer* skarp + *olere* lugte), det til allylalkohol svarende aldehyd; har en særegen skarp lugt. Opstår ved afvanding af glycerin og fedtstoffer.

akro'lit (*akro-* + *-lit*), statue, især gudebillede, hvis nøgne dele er af sten, det øvrige af træ.

akroma'tisme (*a-* + gr. *chrōma* farve), farvefrihed af linser ved ophævelse af den kromatiske aberration. Akromatiske linser el. akromater laves ved sammensætning af to el. fl. linser af forsk. glassorter med forsk. farvespredning, som regel en samle-linse af kronglas og en spredelinse af flintglas.

akromega'li' (*akro-* + gr. *mégas*, gen. *megálu* stor), vækstforstyrrelse bestående i forstørrelse af fingre, tæer og ansigtets fremspringende dele; skyldes svulst i hypofysen.

Akron ['åkrən], by i nordøstl. Ohio, USA. 240 000 indb. (1945). Verdens største gummiindustri.

akrope'ta'l (*akro-* + *-petal* søgende ind til), *bot.*, mod toppen søgende, midtpunktsøgende.

a'kro'polis (gr: den øvre by), højborgen i oldgr. by. Opr. herskersæde og fæstning, senere byens hovedhelligdom. Særlig kendt er **A** i Athen. (Ill. se Athen).

a'krostikon (*akro-* + *-stikon*), digt, hvis enkelte linjers begyndelsesbogstaver, læst lodret, danner navnet på f. eks. forf. el. adressat. Alm. i 17. årh.

akro'stolion (gr.), forstavnsprydelse på oldtidens skibe.

akro'terion (gr: øverste el. yderste del af noget), gavlopsats, ornamental el. figurlig, anbragt over en gavls top- og sidespidser. (Ill. se dorisk stil).

akro'termer (gr. *ákratos* ublandet + *term-*), mineralkilder **med** ringe salt- og kulsyreindhold og temp. over 20°, anv. til drikke- og badekure.

aks, blomsterstand med lang akse **og** siddende blomster, af hvilke de nederste springer først ud (f. eks. vejbred og mange græsser). (Ill. se blomsterstand).

Ak'sakov [-f], *Sergej I.* (1791–1859), russ. romanforf., skildrer af de russ. godsejeres patriarkalske milieu, hans hovedværker er *En Familiekronike* (1856; da. 1904) og *Den Unge Bagrovs Barneår* (1858).

akse (lat. *axis* den linje, hvorom et legeme drejer sig), 1) i *mekanikken* den linje, hvorom et legeme roterer; i *geometrien* som regel symmetri-**a** el. omdrejnings-**a** for en figur, ofte også koordinat-**a**; 2) i *optikken* den linje, der går gnm. centrene for kuglefladerne i linser el. hulspejle; 3) i *arkit.* altid symmetri-a. Eks: vinduer lige over hinanden sidder i samme vindues-**a**; en søjle kan tænkes aksedelt efter dens lodrette midtlinie; 4) i *astron.*, linie, hvorom et himmellegeme el. stjernesystem roterer; 5) i *botanik*, den del af en plante el. et skud, hvorpå sideskud og blomster sidder; 6) i *mineralogi*, 3 el. 4 retninger i en krystal, tilsammen dannende et aksekors, som svarer til krystallens symmetri. Efter **a**-korsets form adskilles de forsk. krystalsystemer. – Optisk **a**, i dobbeltbrydende krystaller 1 el. 2 retninger, hvor der ingen dobbeltbrydning er.

aksecylinder (*akse* + *cylinder*), *anat.*, den centrale del af en nervetråd.

aksekors, det koordinatsystem, der dannes af en krystals akser.

Aksel, nord. mandsnavn, muligvis omdannet af Absalon.

aksel (beslægtet med *akse*), 1) (ill. 1) drejelig maskindel *A*, oftest af jern el. stål m.

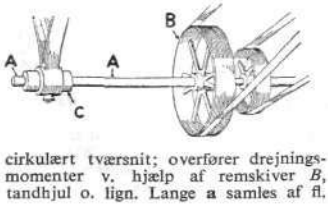

cirkulært tværsnit; overfører drejningsmomenter v. hjælp af remskiver *B*, tandhjul o. lign. Lange **a** samles af fl. stykker ved hj. af **a**-koblinger el. **a**-muffer og understøttes af lejer *C*. Bøjelige **a** består af modsat snoede stålspiraler i et hylster; 2) ved *jernbaner* a) den maskindel, hjulene er fastgjort på; b) hjulsæt best. af **a** med påsiddende hjul. – Krum-

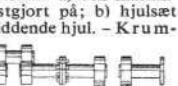

tap-**a** (ill. 2) anv., når en retlinet bevægelse skal omsættes til en roterende.

akselafstand, v. jernbanekøretøjer, afstanden ml. køretøjets yderaksler. Jo større **a**, des roligere løber køretøjet.

akselblade, *bot.*, d. s. s. fodflige.

Akselhus kaldtes fra 16. årh. fejlagtig Absalons borg i Kbh., da man ansa Aksel for samme navn som Absalon.

akselkilometer, den af en jernbaneaksel kørte km.

akselkobling, maskindel, som forbinder to aksler, så de følges ad i en omdrejende bevægelse.

akselkøbing, købstad inde i landet, afhængig af varetilførsel på vogne (vognaksel).

akselmuffe, fast kobling ml. to aksler, best. af et delt hylster, der klemmes sammen om akselenderne.

Akselrod [-'råt], *Pavel B.* (1853–1928), russ. polit. Fra 1879 i Schweiz, hvor han s. m. Plehanov organiserede det første russ. soc.dem. Mensjevik, i Berlin efter russ. *revolution*.

Akselstad, poetisk navn for Kbh. (Absalons stad), idet man ansa Aksel for samme navn som Absalon.

akseltryk, den del af et køretøjs vægt, som kommer på hver enkelt aksel. Jo større **a** er, des større bliver adhæsionen og dermed trækkraften. Der er fastsat grænser for **a**-s størrelse både på jernbaner og på veje og gader.

Aksen, betegn. f. ty.-ital. Samarbejde, indledet fra 1935–36, 22. 5. 1939 udformet i militæralliance. Udtrykket Rom–Berlin-Aksen stammer fra tale af Mussolini 1. 11. 1936. Aksemagterne var i første række Tyskl. og Ital., til tider regnedes også deres drabantstater og Japan med.

aksi(o)- (lat. *axis* akse), akse-.

aksiolo'gi' (*aksio-* + *logi*), moderne udtryk for filos. værdilære.

aksi'o'm (gr.), 1) en forudsætning, som (uden bevis) lægges til grund for en lærebygning el. teori; 2) enhver sætning, der synes selvindlysende.

aksio'ma'tisk me'tode, opbygning af en videnskab el. videnskabsgren, ved hvilken man går ud fra en række udsagn, aksiomer, som ikke begrundes, og ud fra hvilke resultaterne udledes alene ved logiske slutninger.

aksio'me'ter (*aksio-* + *-meter*), *søv.*, viser ved rattet, angiver rorets stilling.

aksløber ('*Zabrus* '*gibbus*), sort løbebille, brune ben. Den voksne angriber græsser og korn i aksene, larverne de unge blade. Skadelig.

aksonome'tri' (gr. *áksōn* akse + *-metri*), en geom. afbildningsmetode, hvor billedet af en figur konstrueres ud fra billedet af et til figuren knyttet koordinatsystem.

Ak'su, oaseby i V-Sin-kiang (Kina) ved S-foden af Tien-shan.

Aksum ['a:ksu:m], lille by i N-Abessinien; i 1.–7. årh. rigets hovedstad, hvorfra mægtige ruiner. Kirk. centrum.

akt (lat. *actus* handling), 1) i *kunsten* nøgen model og fremstilling heraf; 2) *jur.*, a) dokument, b) den samling af genparter af tinglyste dokumenter vedr. hver enkelt ejendom, som findes på tinglysningskontoret; 3) *dramatisk*, en hovedafd. i et skuespil, dels et afsluttet hele, dels led i en større helhed (hele det dram. værk).

Ak'taion (gr. *Ak'taiōn*), i gr. mytol. en jæger, som Artemis forvandlede til en hjort og lod sønderrive af hunde, fordi han beluredе hende i badet.

aktie ['akʃə] (holl. af lat. *actio* handling), 1) andel i et aktieselskab; 2) det af selskabet udstedte bevis herfor.

aktieselskab, sammenslutning med et økon. formål, i hvilken de enkelte deltagere alene hæfter med den af dem sammenskudte kapital (aktiekapital), der dog ikke behøver at være fuldt indbetalt. De gæld. regler indeholdes i lov af 15. 4. 1930. Aktiekapitalen skal være mindst 10 000 kr., ved forsikrings-**a** i reglen 50 000 kr. Antallet af aktionærer skal som regel være mindst 3. Til stiftelsen kræves en stiftelsesoverenskomst, underskrevet af mindst 3 stiftere. Flertallet af disse (dog mindst 3) skal have bopæl i Danm. og desuden have indfødsret el. mindst 5 år have været fast bosiddende her. Lign. regler gælder om bestyrelsen. Er aktiekapitalen over 100 000 kr., skal **a** tillige have en direktion. **a** skal anmeldes til aktieselskabsregistret. Den højeste myndighed ligger hos generalforsamlingen. Ordentlig generalforsamling afholdes en gang om året; til beskyttelse af mindretallets interesser fastsætter loven, at der til visse beslutninger kræves enstemmighed el. samtykke af aktionærer, der ejer $^{9}/_{10}$ af aktiekapitalen. – **a** opstod først i Italien i beg. af 15. årh., men fik først virkelig bet. i det økon. liv i 19. årh. I Danm. findes 1948 ca. 8000 **a** med en samlet aktiekapital på mere end $2^{1}/_{2}$ milliard kr., hvoraf mere end 1 milliard kr. er samlet på 100 **a**.

Aktieselskabsregistret, grl. 1917, ledes af overregistratoren. Alle a/s i Danm. skal indregistreres i **A**, som kontrollerer aktieselskabslovens overholdelse og fører statistikken over aktieselskaberne.

ak'ti'nier (gr. *aktis* stråle), d. s. s. søanemoner.

ak'ti'nisk (gr. *aktis* stråle), betegner lysets virkning, spec. den kem.

aktino- (gr. *aktis* stråle), stråle-.

aktino'lit (*aktino-* + *-lit*), *strålsten*, $Ca(Mg\,Fe)_3\,Si_4\,O_{12}$, grønlig amfibol forekommende i krystallinsk skifre.

aktino'me'ter (*aktino-* + *meter*), apparat til bestemmelse af lysets strålingsintensitet, d. s. s. pyrheliometer.

aktinomy'ce'ter [-s-] (*aktino-* + gr. *mýkēs* svamp), strålesvampe.

aktinomy'kose (*aktino-* + *mykose*), strålesvampsygdom.

aktion (lat.), virke, handling; *polit.*, kampagne; *fys.*, kraft. Ordet bruges i fys. kun i forb. med loven om aktion og reaktion: når et legeme påvirker et andet med en vis kraft (**a**), vil det andet legeme påvirke det første med en lige så stor og modsat rettet kraft (reaktionen); *jur.*, ældre udtryk for tiltale i straffesager.

'Aktion, gr. form for (lat.) Actium.

aktionsart, *gramm.*, det synspunkt, hvorunder en verbalhandling skal ses. I mange indoeur. sprog spiller modsætningen ml. den varige (durative, imperfektive) handling og den blot konstaterede (momentane, perfektive) handling en særlig rolle, således eng. he was sleeping: lå og sov, modsat he slept till eight: sov til kl. 8. Særlig konsekvent gennemført er denne sidste modsætning i de slav. sprog, hvor den kendes under betegn. aspekt.

Aktionspartiet, ital. *Par'tito d'Azi'one*, ital. parti, dannet jan. 1943 til samling af fascismens modstandere. Krav om republik, nationalisering af storforetagender, udstykning. Under Parris ledelse fremtrædende efter Mussolinis fald, deltog i samlingsreg. juni-dec. 1945 m. Parri som førstemin.; splittedes febr. 1946 på spørgsmål. om socialisering. Fik v. valget 2. 6. 1946 kun 334 000 stemmer og mistede sin betydn. Resterne af **a** sammensluttedes okt. 1947 m. Nennis socialistparti.

aktionspotentiale, en elektr. spændingsændring i nerver, muskler o. a. ved aktivitet. Kan afledes ved aktionsstrøm.

aktionsradius, den største distance, et skib el. et fly kan tilbagelægge uden at forny sin brændselsbeholdning.

aktio'nær, indehaver af aktier.

'akti'v (lat.), virksom; *fys.*, 1) optisk **a** kaldes stoffer (f. eks. en sukkeropløsning), der kan dreje lysets polarisationsplan; 2) **a** bruges undertiden i st. f. radioaktiv.

'akti'v (lat. *activus* virksom), 1) *gramm.*,

handleform; 2) (flertal ˈ*aktiver* el. ˈ*aktiva*), enhver konkret formuegenstand, fordring el. anden værdi, som er i en persons el. virksomheds besiddelse, mods.: passiv, gældspost.

akti've'ret slam-anlæg, biologisk spildevandsrensningsanlæg, der er indrettet som et dråbefilteranlæg blot med den forskel, at der i stedet for dråbefiltret er et aktiveringsbassin, hvor spildevandet ica. 6 timer iblandes luft, hvorved aërobe, biologiske processer nedbryder de organiske svævestoffer.

akti've'ringsstof (lat. *actio* virksomhed), et hos en flagellat påvist stof (= det gule farvestof crocin), der pirrer cellerne til bevægelse.

aktivforretninger, de bankforretninger, der har anbringelse af bankens pengemidler til formål; fremkommer regnskabsmæssigt på status' aktivside.

akti'vister (lat. *activus* virksom), de, der ønsker energisk handling i en sag. Således efter 1945 de, der ønsker kraftigere da. indgriben m. h. t. Sydslesvig.

aktivi'te't (lat. *activus* virksom), handletrang, foretagsomhed; *kem.*, begreb, der er indført for den effektive koncentration, d. v. s. den størrelse man skal anv. i st. f. den virkelige koncentration, for at massevirkningsloven og andre love for opløsninger skal være opfyldte. Forholdet ml. **a** og koncentrationen kaldes **a**-skoefficienten.

aktivitetspædagogik, strømning indenfor pædagogikken, der lægger vægt på opdragelse til selvstændig tænkning.

aktivt kul, *med.*, se kulpulver, *tekn.*, se kul.

ˈ**aktor** (lat.), anklager, sagsøger.

ak'trice [-s-] (fr.), skuespillerinde.

aktuali'se're (fr. af lat. *actus* handling), gøre interessant for nutiden.

aktua'lisme (af *aktualisere*), af Hutton og Lyell hævdet geol. princip gående ud på, at de geol. dannelser skyldes samme fys. kræfter, som vi kender i nutiden.

aktu'a'r (lat. *actuarius* hurtigskriver), i et forsikringsselskab den ansvarshavende funktionær for de forsikrings-mat. beregninger; for livsforsikr.selsk. kræver loven ansættelse af en af forsikr.rådet godk. **a.** Eksamen for **a** (cand. act.) indført i Danm. 1917 v. Kbh.s Univ. under det rets- og statsvidensk. fakultet. Udd. varer 5 år.

aktu'el' (fr. af lat. *actus* handling), af interesse i øjeblikket; nuværende.

Aktæon, da. stavemåde f. Aktaion.

ak'tø'r (fr. *acteur*), skuespiller.

Akureyri [ˈa:gørəire, ˈa:kø-], *Islands* næststørste by, inderst i Eyjafjörður; 6200 indb. (1946); fiskeri, fabrikation af sildeolie, sildemel, margarine, skind, sæbe og både. Købstadsret 1786.

-aku'si' (gr. *akúein* høre), hørelse.

aku'stik (gr. *akúein* høre), lydlære; a'kustisk, vedr. lyd.

akustiske miner, søminer, der bringes til detonation, når de rammes af lydbølger, f. eks. udgående fra skibsskruen.

akustisk generator, apparat til frembringelse af toner af variabel styrke og frekvens, f. eks. v. hj. af en elektr. svingningskreds.

akustisk lokalisation, umiddelbar opfattelse af en lydkildes placering i forh. til den hørende.

akustisk telegraf, telegraf, ved hvilken signalet når modtageren ved lydbølger, f. eks. trommeslag, fløjter.

a'kut (lat. *acutus* skarp, spids), bruges i *med.* i overført bet. om lidelser, der opstår og sædv. forløber hurtigt.

akvamarin, d. s. s. *aquamarin.*

akva'rel'maleri (ital. *acquerello* vandfarvemaleri), maleri med farver, tilsat vand m. gummi el. lign. som bindemiddel. **a,** der mods. oliemaleri har gennemsigtige farver, træffes i oldtiden (bl. a. i ægypt. vægmalerier), i middelalderen og senere (f. eks. ved bogill., kolorering af træsnit o. a. grafik); udvikledes til en selvstændig kunstart i Engl. i 18. årh. (Turner m. fl.), hvorfra det forplantedes til fastlandet, bl. a. til Danm., hvor det har været dyrket i fl. generationer, f. eks. af Lundbye, Fynboerne, brdr. Skovgaard, Larsens Stevns o. a.

a'kva'rium (lat. *aqua* vand), 1) vandbeholder, hvori der kan holdes levende dyr og planter. Anv. oftest firkantede, enten støbte el. et metalstel med glassider. Bunden dækkes med sand, planter anbringes af æstetiske grunde og for vandets iltforsyning. I koldtvands-**a** kan holdes guldfisk, blåfisk, dværgmaller og alm. hjemlige fisk. De farvestrålende tropiske ferskvandsfisk (karpelaks, barber, cichlider osv.) fordrer varmtvands-a; 2) bygn. indeh. **a.** Offentl. **a** for såvel saltvands- som ferskvandsdyr findes i mange byer, siden 1939 også i Kbh.(Danmarks Akvarium, Charlottenlund).

akva'tinta (ital. *acqua* vand + *tinta* farvet), ætseteknik i kobbertryk m. tuschlignende toner. Navnl. anv. omkr. 18.-19. årh., nu sjældent.

akva'vit (lat. *aqua vitae* livets vand), et spiritus-destillat fremstillet af f. eks. korn el. kartofler.

ˈ**Akvila og Pris'killa,** ægtepar, venner af Paulus, omtalt Ap. G. 18.

akvæ'dukt (lat. *aquæ ductus* vandledning), 1) brolign. bygværk, der opførtes for at lede drikkevand fra kilderne til byen v. hj. af naturligt fald. De bedst kendte **a**

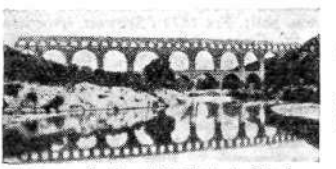

Romersk akvædukt, Pont du Gard.

er de romerske, hvoraf den ældste byggedes 312 f. Kr., og hvoraf nogle endnu er i brug bl. a. i Rom, rester af **a** findes ved Nîmes (Pont du Gard), Trier, Tarragona, Tunis o. a. **a** måtte bygges for at lede vandet fra bjergene 100–200 km borte til byen, idet romerne ikke som perserne var i stand til at bygge trykledninger, hvorfor vandet over dalene måtte løbe på de høje **a.** Også i de rom. prov byggedes **a,** men i middelalderen

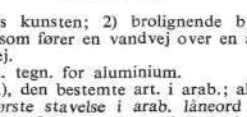

Akvædukt (2).

glemtes kunsten; 2) brolignende bygværk, som fører en vandvej over en anden vej.

Al, kem. tegn. for aluminium.

al (arab.), den bestemte art. i arab.; alm. som *første stavelse i arab. låneord til* eur. sprog, f. eks. algebra, alkohol, almanak, alkove o. fl.

a'l, af humus og jernforbindelser sammenkittet sand, liggende under jordoverfladen i podsolerede egne.

à la (fr.) egl. *à la mode, à la manière,* på samme måde som, i stil med; i kogekunst: efter en bestemt opskrift, f. eks. is à la Melba, is efter Melbas opskrift.

Ala., off. fork. f. staten Alabama, USA.

Alabama [älə'bä:mə] (fork. *Ala.*), stat i sydøstl. USA; 133 661 km², 2 833 000 indb. (1940) (20 pr. km²), deraf 983 000 negre (34,7 %). Hovedstad: Montgomery; største by: Birmingham. Mod NØ findes udløbere af Appalacherne, rige på kul og jernmalm ved byen Birmingham; resten er lavland afvandet mod N af Tennessee til Ohio, mod S af Alabama River. I bjergene løvskov, i øvr. subtropisk stedsegrøn skov. Bet. tømmerproduktion. Stor høst af bomuld og majs; desuden avles jordnødder, batater. Stor bomulds-, jern- og metalindustri. – Unionsstat 1819; med Sydstaterne under borgerkrigen 1861–65. Overv. f. Demokraterne. (Kor. se næste side).

Ala'bama-ekspeditionen til Nordøstgrønland 1909–12; leder Ejnar Mikkelsen; formål at skaffe oplysn. om Mylius-Erichsens sidste rejse. Med skibet »Alabama« til Shannon Ø, Ejnar Mikkelsen med 1 ledsager til Danmarksfjord, hvor Mylius-Erichsens papirer fandtes. Efter meget besværlig hjemrejse nåedes Danmarks Havn, senere Shannon Ø, hvor »Alabama« i mellemtiden var sunket og øvr. deltagere hjemtaget med no. fangstfartøj. 2 overvintringer, inden Ejnar Mikkelsen og ledsageren blev optaget af no. damper.

Alabama ˈ**River** [älə'bä:mə], 1040 km l. flod i USA; fra Appalachian Mountains gnm. Georgia og Alabama til Mexikanske Bugt. Sejlbar 430 km.

Alabama-sagen [älə'bä:mə-], konfliktspørgsmål ml. USA og Engl. efter borgerkrigen 1861–65. Engl. havde tilladt Sydstaterne at bygge skibet »Alabama« i Engl.; det anvendtes siden som kaper for Sydstaterne og tilføjede Nordstaterne stor skade. 1872 nedsattes internat. voldgiftsdomstol, der dømte Engl. til at betale 3½ mill. £. Gladstone bøjede sig for kendelsen og skaffede dermed voldgiftstanken sejr, men det svækkede de liberales stilling i Engl.

alaba'mi'n (efter *Alabama*), navn for grundstof nr. 85 i det periodiske system, valgt af F. Allison (f. 1882, amer. fysiker), der hævder at have erkendt stoffet. Opdagelsens rigtighed er fra andre sider benægtet. Smlg. astat.

ala'bast (gr.), finkornet, halvgennemsigtig gips, der anv. til kunstgenstande (store lejer i Toscana).

à la carte [ala'kart] (fr.), efter spisesedlen.

A'laddin, titelfig. i et arab. eventyr i »1001 Nat« og i Oehlenschlägers derover skabte dram. digt **A** (1805), hvortil musik af Kuhlau (1839), C. F. E. Horneman (1888) og Carl Nielsen (1918).

Alagoas [ala'gowaʃ], stat i NØ-Brasilien; 28 600 km²; 1 064 000 indb. (1946). Hovedstad: Maceió.

à la grecque [-'græk] (fr: på gr. maner), 1) forældet betegn. f. mæanderornamentet; 2) kvindedragtsmode i tiåret omkr. 1800.

Alain [a'læ], pseud. for *Émile Chartier* [ʃar'tje] (f. 1868), fr. filosof, der ligesom Bergson kritiserer den forstandsmæssige opfattelse af verden og søger den erstattet med en mere umiddelbar; **A** har haft stor bet. ved sine kulturradikale ideer.

Alain-Fournier [alæfur'nje], *Henri* (1882–1914), fr. forf., berømt for romanen *Le grand Meaulnes* (1914; da. *Min Store Ven* 1942), der skildrer ynglingealderens drømme.

Alais, til 1926 stavemåde for Alès.

Ala'manni, *Luigi* (1495–1530), ital. digter, berømt for læreskr. om landbrug *Della Coltivazione* (1546).

Alamein, se el-Alamein.

Alanbrooke [ˈälənbruk], *1. Viscount*, se *Sir Alan F. Brooke.*

ala'ni'n, aminopropionsyre.

a'lan't (ˈ*Inula*), slægt af kurveblomstfam. med oftest gule randblomster. 90 arter, i Danm. 4. Nogle er prydplanter. Roden af læge-**a** anv. i med. (St. Ellens rod).

Alarcón [-'kɔn], *Pedro Antonio de* (1833–91), sp. forf., mindes nu mest for fortællingen *El sombrero de tres picos*) 1874; da. *Den Trekantede Hat* 1912).

Alarcón y Mendoza [-'kɔn i mæn'dɔþa], *Juan Ruiz de* (ca. 1580–1639), sp. dram. digter; den største karaktertegner i det klass. sp. teater; *La verdad sospechosa* (1628; da. *Den Mistænkelige Sandhed*, 1879) forbillede for Corneilles »Le Menteur«.

ˈ**Alarik,** to vestgoterkonger: Alarik I. (d.411), plyndrede Rom 410. - Alarik 2., reg. 484–507, lovgiver, faldt ved Poitiers mod Chlodovech.

a'lar'm (ital. *all'arme* til våben!), mil. signal til hurtigt opbrud, alm. signal for fare (brandalarm, luftalarm); uro, spektakel.

alarmapparat, apparat, der træder i virksomhed, når en el. anden uønsket tilstand indtræffer. **a,** der oftest er elektr., kan bestå af alarmklokker og lyssignaler, der startes ved, at et strømkredsløb afbrydes (hvilestrømsanlæg) el. sluttes i en

kontakt udformet efter de spec. forhold. Ved tyveri-**a** kan kontakten være indbygget i dørfalsen (dørkontakt), el. den kan være i forb. med tynde tråde, der overrives ved passage. Endv. benyttes infrarøde stråler, der i et snævert strålebundt sendes rundt i lokalet v. hj. af spejle, for sidst at ramme en fotocelle, der gnm. relæer starter alarmgiverne, når strålen brydes. **a** til brandmelding udføres som hvilestrømsanlæg. Kontakterne er da steder af letsmelteligt metal.

alarmberedskab, højeste kamprede for tropper bag kampstillingen. Lavere grad er: Forhøjet beredskab, laveste: Alm. beredskab.

alar'me'ring, kalde til våben, til snart opbrud.

alarmeringsøvelse var efter da. hærlov 1909 øvelse i snar samling af tropperne Ø f. Store Bælt.

alarmtilstand, sirenevarsling, når der er mulighed for luftangreb; høj konstant tone på ca. 22 sek. afgivet 2 gange med et mellemrum på ca. 16 sek.

Alaska [ə'läskə], territorium tilhørende USA; 1 519 000 km²; 90 000 indb. (1946). Se kort over Nordamerika. **A** danner en nordvestl. fortsættelse af Canada, begrænset af Stillehavet, Beringhavet, Beringstrædet, Ishavet; 141° v. l. danner grænsen mod Canada, dog hører kysten ned til 54° n. br. til **A.** Mod Stillehavet findes en fjordrig skærgårdskyst, der holdes isfri af Kuroshiostrømmen. Kysten mod Beringhavet og Ishavet er lav og flad og kan kun besejles få sommermåneder. Det vestligste punkt er Kap Prince of Wales på Seward Halvøen, det nordligste Point Barrow. – *Terræn.* Mod S findes høje kæder, kendtest er Saint Elias Mountains, NV herfor Wrangell Mountains med indtil 5 km høje vulkantoppe og N herfor Alaska Range med Mt. Mc Kinley (6187 m), Nordamerikas højeste bjerg. N. f. Cordillerekæderne ligger det 300–1000 m h. centralplateau, der afvandes af den sejlbare Yukonflod, og N herfor de 2 km h. Endicott Mountains, der sænker sig brat ned mod den arktiske kystslette. – *Klima og planteverkst.* Stillehavskysten har temp. kystklima (Sitka: ÷ 1,0° + 12,6°, 224 cm nedbør) og landet er dækket af store nåleskove af sitkagran og tsuga-arter; indlandet har temp. fastlandsklima (Ft. Yukon: ÷ 32,7°, + 14,7°) og lave skove af hvidgran og birk; V og N-kysten har polarklima (Point Barrow: ÷ 28,9°, + 3,6°, 21 cm) og er dækket af moser og heder. *Befolkning:* De indfødte (eskimoer, indianere, aleuter) udgør ³/₄; størstedelen bor mod S. *Erhverv.* Ubet. agerbrug. Bet. udførsel af skind og pelsværk. Fiskeriet med tilhørende konservesindustri er blevet vigtigste næringsvej. Der fanges især laks, desuden torsk, helleflynder og sild. Minedriften er ret bet. (kobber og guld), men de store forråd af kul, jernmalm og olie udnyttes ikke. Skovbruget udnyttes til papirindustri. Handelen foregår udelukkende med USA over Seattle. *Historie.* **A** opdagedes efter 1741 af Vitus Bering, solgtes af Rusl. til USA 1867 for 7,2 mill. doll. Stærk tilstrømning til **A** efter Klondikeguldfund 1896.

Alaska Highway ['haiwæ:], vej (anlagt under 2. Verdenskrig) gnm. de canadiske Rocky Mountains fra Edmonton til Fairbanks i Alaska.

à la suite [-'svit] (fr.: i rækkefølgen), tidl. mil. betegn. for at træde uden for nummer i tjenesten med genindtrædelsesret.

Alas y Ureña ['alas i u'rænja], *Leopoldo* (1852–1901), sp. forf., pseud. *Clarín* (trompet); har haft stor indflydelse med bidende artikler, men spiller desuden en rolle i sp. naturalisme ved romanen *La Regenta* (1885).

Álava ['alaβa], en af de baskiske prov. i N-Spanien; 3047km²; 120000 indb. (1945). Hovedstad: Vitoria.

'alba (lat: hvid), den hvide overklædning (messeskjorte), som præsten bærer under gudstj.

'alba (provençalsk: daggry), middelalderlig digtform, dagvise.

Alba ['alβa], *Fernando Álvarez de Toledo, hertug af* (1508–82), sp. feltherre. Blev efter fremragende tjeneste under Karl 5. og Filip 2. statholder i Nederl. 1567, søgte at kue modstand ved terror, pålagde 10 % omsætningsskat. Kunde ikke besejre det 1572 udbrudte oprør, hjemkaldt 1573. Erobrede Portugal 1580. (Portræt sp. 65).

Alba ['alβa], *Jacobo María del Pilar Carlos Manuel Fitzjames Stuart y Falco, 10. hertug af Berwick, 17. hertug af* **A** (f. 1878), sp. storgodsejer, polit. Udenrigsmin. 1930–31. Monarkist; 1939–45 Francoreg.s ambassadør i Engl. (Francos repr. i London fra 1937). 1943–46 medl. af cortes. Efter forhandl. i Lisboa 1946 m. sp. tronprætendent Don Juan i konflikt m. Franco.

Albacete [alβa'βætæ], sp. by, 220 km SØ f. Madrid; 67 000 indb. (1945).

'Alba-Iulia [-'julja], ty. *Karlsburg*, rum. by, ved Mureş i Transsilvanien, N f. Bucureşti; 15 000 indb. (1945).

'Alba 'Longa, Roms moderby, ved Albanersøen.

'Alban, 2 helgener: 1) ['å:lbən], Englands 1. kristne martyr (303). Muligt findes hans skrin i Odense domkirke. 2) **A** af Mainz, martyr ca. 400; i hans mindekirke i Mainz blev den da. kong Harald døbt 826.

Al'ba'ner-bjergene, ital. *Colli Al'bani* (efter oldtidsbyen Alba), udslukt vulkan 15 km SØ f. Rom (956 m h.). SV herfor to kratersøer: Albaner-søen og Nemisøen. – Mange oldtidsminder.

Al'bani, Sankt, kirker i Odense; 1) trækirke, i hvilken Knud d. Hell. dræbtes 1086; 2) dens stenbyggede afløser, nedbrudt 1542; 3) moderne kat. kirke, opført 1906–08 på Albani torvs Ø-side.

Al'ba'nien, albansk *Shqipëria* [ʃkjipə'ria] (Bjerglandet), stat (republik) på Balkanhalvøen ved Otranto-strædet (indgangen til Adriaterhavet); 27 500 km²; 1 121 000 indb. (1946) el. 38 indb. pr. km². Vigtigste byer: Tirana (hovedstad) med havnebyen Durrësi, Shkodra og Korça. **A** er et uvejsomt bjergland (indtil 2764 m). *Klimaet* er subtrop. med vinterregn; de højere bjerge har temp. klima. Af *befolkn.* er ca. 69 % muham. og ca. 20 % ortodokse. – *Mønt:* 1 franc = 5 lek. – *Erhverv.* 90 % er agerdyrkere og hyrder, der med primitive metoder udnytter de spredte plet ter af dyrkbar jord med hvede, majs, oliven, tobak, havre, byg og ris m. m. 1946 fandtes ca. 1 548 000 får, 854 000 geder og 345 000 stk. hornkvæg. – *Forfatn.* 1945 valgtes grundlovgiv. forsaml., der 1946 proklamerede **A** som republik. – *Historie.* **A** blev i 15. årh. tyrk. provins, trods modstand under Georg Castriota (»Skanderbeg«, d. 1467). Selvstændighedsbevægelser og Østr.-Ital.s ønske om at spærre Serbien vejen til havet førte 1912-13 til oprettelse af selvstændigt **A**, hvor godsejerne blev ledende. I 1920erne ital. interessesfære; Zogu, konge siden 1928, blev 1939 forjaget af ital. styrker (overfald langfredag 7.4), hvorefter **A** kom i union m. Ital. indtil kapitulationen 1943, da ty. tropper besatte **A.** Trods ty. løfter rejstes en for en stor del kommunistisk frihedsbevægelse under Enver Hoxha, der ved egne kræfter frigjorde **A** 1944–45. Under flg. grænsekonflikt m. Grækenl. kom **A** i modsætn. til Engl. og USA. – **A**-s komm. parti blev 1947 medl. af Kominform, og **A** kom derved i modsætning til Jugoslavien. (Kort, se Balkan).

al'banoste'n, bygningssten, vulkansk tuf fra Albanerbj.

al'ba'nsk sprog og litteratur. Albansk (el. albanesisk) danner en særlig gruppe inden for de indoeur. sprog. Albansk falder i to dialektgrupper, en nordl. (gegisk) og en sydl. (toskisk); sproget er overlæsset med låneord, således at det opr. albanske ordforråd er reduceret til nogle få hundrede gloser. I nyere tid er der tilløb til skabelse af en albansk national litteratur.

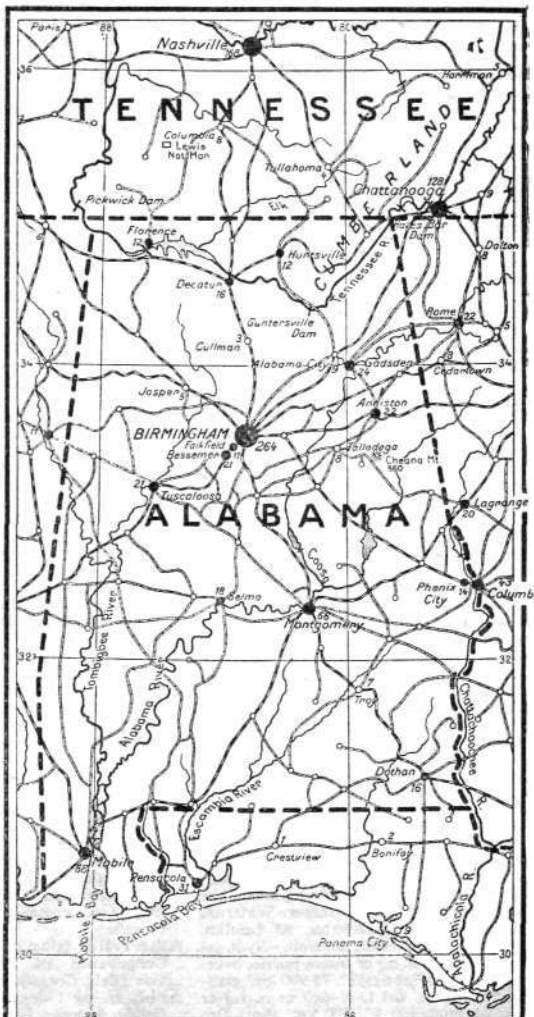

Kort over Alabama (se sp. 59).

Albany [ˈåːlbəni], 1) hovedstad i staten New York, USA; 131 000 indb. (1940); ved Erie-kanalens udmunding i Hudson River. Mangeartet industri. Opr. holl. fort fra 1614, eng. 1664. – 2) strategisk vigtig havneby i V-Austr.; ca. 5000 indb.

albaˈtrosser (lat. *albus* hvid) (*Diomedeˈidae*), store stormfugle, mægtigt vingefang (indtil 3,5 m); ruger på oceaniske øer på sydl. halvkugle.

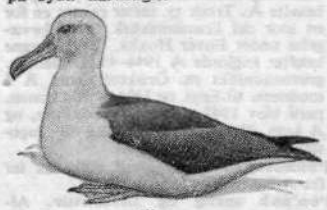

Albatros.

al-Batˈtāni, lat. *Albategnius* (død 929), arab. astronom; foretog bl. a. en meget nøjagtig bestemmelse af solårets længde og udarb. udmærkede astron. tavler.

alˈbedo (lat. *albus* hvid), tilbagekastningsevne for lys, måles ved forh. ml. den af et legeme i alle retninger tilbagekastede lysmængde og bestrålingen.

Albemarle Sound [ˈælbəmarl ˈsaund], lavvandet strandsø i North Carolina, USA, afspærret fra Atlanterhavet ved en smal sandtange.

Albéniz [-ˈβæniþ], *Isaac* (1860–1909), sp. komp. og pianist. Skrev operaen *Pepita Jiménez* (1905), suiten *Iberia* for klaver m. v.

Alberdingk-Thijm [tæim], *Karel*, pseud. for Lodewijk van Deijssel.

ˈAlberik, herskere i Rom. Alberik 1. (d. 925), eventyrer fra Lombardiet, slog araberne 916 og styrede Rom til 925, da han dræbtes. – Alberik 2. (d. 954), søn af **A** 1., herskede i Rom 932–54; gjorde sin søn til pave (Johannes 12.).

Albeˈroni, *Giulio* (1664–1752), sp.-ital. polit., kardinal. Rådgiver for dronning Elisabeth (Farnese), g. m. Filip 5. af Span.; ledende sp. minister 1717–19, søgte at genoprette sp. herredømme i Ital., fældedes af eng.-fr.-østr.-holl. alliance.

ˈAlbers, *Hans* (f. 1892), ty. skuespiller. Beg. som komiker, siden karakterskuespiller på Deutsches Theater; 1939 Staatsschauspieler. Har siden 1926 indspillet talr. film, f. eks. »Münchhausen« (1943).

Albert, *Adalbert, Albrecht* (ty: adel + lysende), mandsnavn.

Albert (1819–61), prins af Sachsen-Coburg. 1840 g. m. sin kusine, dronning Victoria af Engl., fik 1857 titelen prinsgemal. Interesseret i kunst og videnskab; tog initiativet til verdensudstillingen 1851. Var som udlænding lidet yndet.

Albert 1. (1875–1934), *konge af Belgien* 1909–34. Brodersøn af Leopold 2. Ledede hæren under 1. Verdenskrig, stod som nationalt samlingssymbol. Omkom under bjergbestigning ved Namur. (Portræt).

d'Albert [ˈdælbərt], *Eugen* (1864–1932), ty. komp. og klavervirtuos, f. i Skotland. Operaen *Dalen* (1907; Kbh. 1909; opført 1944 som *Lavlandet*).

Alberta [ælˈbərtə], forbundsstat (province) i Canada; 644 367 km²; 803 000 indb. (1941). Hovedstad: Edmonton. Mod NØ er **A** en del af Det Canadiske Skjold, resten af landet er frugtbare palæozoiske og mesozoiske sedimenter; det hæver sig i flere terrasser op mod Rocky Mountains. På Rocky Mountains skråning fl. smukke nationalparker (Banff, Jasper, Waterton Lakes) og bisonreservater. Af befolkn. var 1941 12 284 af da. afstamn. – Sydl. del (600–1200 m o. h.) er træløs prærie, hvoraf 76 200 km² er dyrket, 75 900 km² græsgange, nordl. del (300–600 m o. h.) er skovdækket, ialt 127 600 km² skov. Der avles især hvede, havre, byg samt hørfrø, kartofler osv. Stort husdyrhold. Det meste tømmer er for småt til savmøllerne, men velegnet til papir. Stærkt voksende olieudvinding. Vigtigste industrier er slag-

Hertugen af Alba.

Albert 1.

terier og kødpakkerier, petroleumsindustrien, mejerier og møllerier.

Albert af Orlaˈmünde (1182–1245), søn af grev Siegfried af O. og Valdemar 1.s datter Sofie, da. lensmand i Nordalbingien fra 1204 til 1225, da han tabte det hele ved slaget ved Mölln; derefter da. lensmand på Als.

Albert af Riga (d. 1229), ty. missionsbiskop i Livland 1199, stiftede sværdridderordenen og grl. Riga.

Alˈberti, *Carl Christian* (1814–90), da. venstrepolitiker. Rigsdagsmedl. 1850–90 (Sorø); skarpt standpunkt under forfatningskampen. Fra 1856 leder af »Den Sjællandske Bondestands Sparekasse«.

Alˈberti, *Domenico* (ca. 1717–40), ital. komp. Opr. sanger, senere produktiv klaverkomp. – Alberti-bas, en form for klaverbas, der består af stadig gentagelse af samme figur, der er bygget over enkle akkorder, eks.:

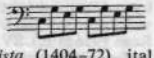

Alˈberti, *Leon Battista* (1404–72), ital. humanist og kunstteoretiker, florentiner, pavelig embedsmand. En alsidigt begavet mand, der øvede stor indflydelse på sin samtids kunstnere; af bet. for renæssancens videreudvikl. Programmæssigt vigt byggevirksomhed i samarb. med andre. Hovedværk: *De re aedificatoria* (ombygningskunsten) (trykt 1485).

Alˈberti, *Peter Adler* (1851–1932), da. polit., søn af C. C. **A.** 1890 formand for »Sjæll. Bondestands Sparekasse«. Slog 1892 Hørup i Køgekredsen; gik 1894 mod Bojsen ved forliget, bl. Venstrereformpartiets ledere fra 1895. 1901 justitsmin., afgik juli 1908 efter skarpe og velbegrundede angreb fra oppositionen i Folketinget (Borgbjerg, L. V. Birck). Meldte sig 8. 9. 1908 som skyldig i bedrageri og falsk (15 mill. kr.); 1910 dømt til 8 års tugthus, løsladt 1917.

Alˈberti, *Sophie* (1846–1947), da. kvindesagsforkæmper, medstifter af Kvindelig Læseforening; formand 1891–1929.

Alberˈtina, 1) legat, stiftet 1879 af Carl Jacobsen, opnævnt efter Bertel (Albert) Thorvaldsen. Formål: anskaffelse af skulptur til offentl. pladser og parker i Kbh. Bestyres af Kbh.s kommune, kunstakad. og Thorv. Museum. 2) Stor samling af grafik og håndtegn. i Wien.

Alberˈtiˈnere, gren af huset Wettin, kurfyrster af Sachsen fra 1547, konger sst. 1806–1918.

Albert-kanalen, 122 km l. belg. kanal fra Antwerpen til Liége (færdig 1939). Kampe om **A** maj 1940 og sept. 1944.

Albert-søen, eng. *Lake* **A** [læik ˈælbət], i Uganda og Belg. Congo, Afr.; 4245 km², 620 m o. h., 17 m dyb. Gennemstrømmes af Nilen.

Alˈbertus ˈMagnus (lat: den Store), greve af Bollstädt (1193–1280), ty. skolastisk filosof, virkede som lærer i Köln og Paris, hvor han grl. den af hans elev Thomas Aquinas gennemførte, for højskolastikken særegne sammenarbejdning af kirkelæren med den aristoteliske filosofi.

Albertville [albæːrˈvil], endestation for Congobanen på Tanganyika-søens V-side (Belg. Congo).

Alˈbi, fr. by i dept. Tarn; 34 000 indb. (1946). Industri baseret på kulminedrift og vandkraft. – Albigenserne er opkaldt efter **A.**

albiˈgenˈsere (efter *Albi*, by i S-Frankr.), fl. antikat. sekter i S-Frankr. i 12.–14. årh. Opstod som reaktion mod kirkens verdsligørelse. **a** besejredes i korstog, ledet af Simon 4. af Montfort, 1209–29.

albiˈnisme (lat. *albus* hvid), mangel på farvestof, fremkomst af bladgrøntløse planter el. hvide dyr og mennesker.

alˈbino'er (lat. *albus* hvid), hvidfødte varieteter opstået bl. mennesker el. dyr manglende de sorte el. brune farvestoffer i hud, hår og øjne (røde). **a** er oftest noget lyssky og har ofte synsvanskeligheder. Egenskaben er arvelig og følger recessiv arvegang, ofte knyttet til bestemte slægter. Hvide dyr behøver ikke at være **a.**

ˈAlbion (kelt.), ældste navn for Britannien.

albionmetal, bly påvalset et tyndt lag tin.

Al-Biˈrūni (973–1048), arab. forf.; skrev hist. og geogr. værker, bl. a. en beskrivelse af en rejse til Indien.

alˈbit (lat. *albus* hvid), natronfeldspat.

Albizzia [-ˈbitsiə] (efter ital. naturforsker Albizzi), slægt af mimosefam. Træagtige koldhusplanter fra Austr. med smukke, dobbeltfinnede blade. 50 arter.

ˈAlboiˈn (d. 573), langobarderkonge, erobrede N-Ital. 568. Skal være myrdet af Rosamunde.

Albrecht Achilles [ˈalbræχt aˈχiləs], *kurfyrste i Brandenburg* 1470–86, fastslog 1473 Brandenburgs udelelighed.

Albrecht den Store, *hertug af Braunschweig* 1252–79, dattersøn af Valdemar 1., søgte forgæves at genoprette ordenen i Danm. som rigsforstander 1262–63.

Albrecht, *hertuger af Mecklenburg:* Albrecht 2., reg. 1329–79, søn af Henrik Løve, vandt 1358 grevskabet Schwerin; g. m. Magnus Smeks søster Eufemia. Albrecht 3. var 1363–89 konge af Sverige, men afsattes ved et af dronning Margrete støttet oprør. Hertug af M. til 1412. Albrecht 4., reg. 1384–88, fik som dattersøn af Valdemar Atterdag 1371 løfte om Danm.s krone, men kunne hverken ved dennes død 1375 el. Olufs 1387 gøre sit krav gældende mod Margrete. Albrecht 7., reg. 1503–47, g. m. Christian 2.s søsterdatter Anna af Brandenburg, bejlede forgæves til Danm.s trone 1535–36 og til Sveriges 1543.

Albrecht der Bär [ˈalbræχt dər ˈbæːr] (ty: bjørnen), *markgreve i Nordmark* 1134–70, erobrede 1150 Brandenburg fra venderne, grl. huset Askanien.

Albrecht [ˈalbræχt], to *ty. konger* af huset Habsburg: Albrecht 1., reg. 1298–1308 søn af Rudolf 1. – Albrecht 2., reg. 1438–39, kejser Sigismunds svigersøn.

Albrecht af Hohenzollern [ˈalbræχt], (1490–1568), *hertug af Østpreussen* 1525–68. Fra 1511 stormester f. ty. orden; luthersk påvirket, omdannede 1525 Østpreussen til arvehertugdømme.

ˈAlˈbrectsen, *Svend* (f.1896), da. maler; har arb. under indflydelse af Fynboerne, Isakson og Rude.

albucid [-ˈsiˈð] (lat. *albus* hvid), acetylsulfanilamid, hyppigt anv. sulfonamid.

albuebenet (*ulna*), den længste af de to underarmsknogler. **a** ligger på lillefingersiden.

albueleddet, den hængselformede ledforb. ml. de to underarmsknogler og overarmsbenet.

albueskæl (*Paˈtellidae*), hueformede havsnegle, navnlig knyttet til klippekyster. Beslægtede arter hos os på tang og sten.

albuesvamp, *vet.*, en hos hesten (og hunden) optrædende svulst på albuespidsen s. flg. af betændelse med vædskeansaml. i den under huden beliggende slimsæk. Årsag: albuens tryk mod underlaget el. skoens hager, når dyret ligger. **a** er i reglen kun en skønhedsfejl.

Albula, 1) biflod til Hinterrhein (36 km l.); 2) pas i Graubünden 2315 m o. h.

Albula-banen, elektr. smalsporbane (sporvidde 1,0 m) i Schweiz ml. Thusis v. Rhinen og St. Moritz. Bjerglandsbane m. maksimalstign. 35 ‰, mindste kurveradius 120 m. På **A** findes den 5864 m l. Albulatunnel samt 38 mindre tunneler på ialt 10 km. Anlagt 1898–1904.

ˈalbum (lat: noget hvidt), hos romerne hvid tavle til kundgørelser; bog til opbevaring af fotografier, frimærker, prospektkort o. a.

ˈalbum (lat. *albus* hvid), 1) opr. en lille sølvmønt; 2) gl. da. flademål ($^1/_{56}$ td. land) = 57,5 m².

albuˈmiˈner (lat. *albus* hvid), gruppe af protein-stoffer.

albuminfarver, findelte pigmenter (mineralfarver, farvelakker) udrørt i albuminopløsning; anv. til maling og tøjtrykning.

albuminpapir, fot. kopieringspapir m. klorsølvemulsion.

albuminuˈri' (*albumin* + *-uri*) el. *proteinuri*, udskillelse af æggehvide i urinen; sædv. tegn på nyresygdom.

Albuquerque [ˈælbəkərki], største by i staten New Mexico, USA; 35 000 indb. (1940); ved Rio Grande. Kursted, gl. sp. torv med kirke fra 1706. Univ. Handel med kvæg og uld.

Albuquerque [-ˈkærki], *Affonso de* (1453–1515), portug. søhelt, statholder i Indien 1509–15. Erobrede Hormuz og Malacca.

Alˈby'l, da., smertestillende acetylsalicylsyrepræparat med brændt magnesia og kasein.

Alcaˈlá de Henares [-æˈnæræs], by i Spanien, 30 km Ø f. Madrid; 18 000 indb. (1940). Især kendt bl. **A**-s mange bevarede middelalderbygn. er Colegio de San Ildefonso, som var univ. 1508–1836. **A** er Cervantes' fødeby.

alˈcalde (sp., af arab. *al qādī* dommer), borgmester.

ˈAlcamo, ital. by på Sicilien, 38 km VSV f. Palermo; 38 000 indb. (1936).

Alˈcántara (opr. arab: broen), lille sp. by ved Tajo, 11 km fra den portug. grænse; 4700 indb. (1940). Berømt for sin mægtige rom. bro over floden, fra omkr. 105 e. Kr.

Alˈcántara-ordenen, sp. ridderorden, stiftet 1156 mod maurerne; opkaldt efter byen Alcántara, som ordenen ejede.

alcázar [alˈkaθar] (arab. *al qasr* borgen), sp. betegn. for borge fra maurertiden. **a** i Toledo forsvaredes 1936 juli–sept. af lille skare nationalister mod regeringstropperne, til der kom undsætning fra Franco.

Alcázar de San Juan [alˈkaθar dæ sæn ˈkwæn], sp. by 125 km SSØ f. Madrid; 26 000 indb. (1940). Egnen skueplads for Cervantes' Don Quijote.

alcement (*al*(uminium) + *cement*), brændes ligesom portland-c. af kalk og ler, men er aluminiumrigere og kalkfattigere. **a** hærdner hurtigt under høj varmeudvikling. Bruges ved støbning i frostvejr samt hvor dens større kem. modstandsdygtighed har bet.

Alcheˈmilla [-ke-], *bot.*, lat. navn på løvefod. **A** alpina dyrkes i stenhøje.

Alcoforado [alkufuˈraðu], *Marianna* (1640–1723), portug. nonne, berømt for sine lidenskabelige kærlighedsbreve til en fr. officer.

Alcoy [alˈkoi], sp. by 90 km S f. Valencia; 46 000 indb. (1940). Industriby. Tekstil, landbrugsmaskiner og cigaretpapir.

Aldabra Øerne [əlˈdaːbra], brit. øgruppe i Indiske Ocean, N f. Madagascar; 148 km²; 2200 indb. Hører under Seychellerne.

Alˈdan, 1870 km l. biflod til Lena i Ø-Sibirien.

Alˈdanov [-nɔf], *Mark*, pseud. f. *M. A. Landau* (f. 1886), russ. forf., udd. som kemiker; 1917–40 bosat i Paris, derefter i USA. **A** har skrevet fl. hist. romaner, bl. a. *Nøglen* (1930, da. 1937) om russ. overklasseliv før revolutionen.

Aldeˈbaran (arab. *al ḍabarān* den, som følger (Plejaderne)), stjernen α i Tyren.

ˈAldegrever [-greːfər], *Heinrich* (1502–efter 1555), ty. kobberstikker. Har behandlet bibelske og mytol. emner og udført portrætter, ofte i tilknytning til Dürers kunst.

aldeˈhyˈdalkoˈhoˈler, forbindelser, der både er alkoholer og aldehyder.

aldeˈhyder (*alkohol* + nylat. *dehydrogenatum* berøvet hydrogen), gruppe af kem. forb. karakteriseret ved atomgruppen *-CHO*. Opstår ved oksydation af alkoholer *(-CH₂OH)* og danner ved videre oksydation syrer *(-COOH)*. **a** er ofte flygtige stoffer med behagelig frugt- el. blomsteragtig lugt. Eks.: formaldehyd, acetaldehyd og kloral. Forsk. æteriske olier til parfumer indeholder **a**.

alder, *fysiol.* Ved **a** tænker man alm. på den kronologiske **a**, d. v. s. hvor mange år man har levet. Ved sportskonkurrencer mf. børn inddeles deltagerne undertiden efter fysisk **a**. I fysiol. henseende kan man inddele menneskelivet i flg. afsnit: fosterlivet ca. 9 mdr., barne-**a** fra fødslen til det ca. 14. år, overgangs-**a**, hvorunder kønsmodningen indtræder, hos piger sædv. fra det 13.–14. år, hos drenge fra det 14.–16. år. Den kønsmodne **a**, hos kvinden til det 45.–50. år, da klimakteriet indtræder, hos manden alm. varende længere uden markeret afslutning. Herefter aftager livsfunktionerne langsomt. Alderdommen (seniet) indtræder hos begge køn i 70–80 års alderen, hvorunder de legemlige og åndelige funktioner aftager raskere. Hele livet igennem sker der ændringer med de fysiol. funktioner, som alle har forsk. højdepunkter. Nogle, som akkomodationsevnen, øvre høregrænse o. a. aftager lige fra fødselen, først langsomt, senere rask, andre har et maksimum, som f. eks. de legemlige færdigheder (20–25 år) og evnen til at lære nyt (ca. 18 år). Medfødte anlæg, sygdomme, levevis o. a. faktorer kan influere på **a**-s virkning på organismen, også kunstigt kan **a**-s manifestationer ændres, f. eks. ved hormonbehandlinger.

alderdomshjem, kommunale boliger for gamle, der ikke kan klare sig selv (mods. aldersrentemodtagerboliger). Kommuner med over 4000 indb. er pligtige at opføre el. indrette **a**, mens mindre kommuner kan slå sig sammen om driften af et **a** el. slutte kontrakt med en privat stiftelse e. l. Socialmin. fører tilsyn med driften af **a**. – Ophold på **a** træder i stedet for aldersrente, idet der dog udbetales beboerne et mindre beløb i lommepenge. Aldersrentemodtagere med egen indtægt skal til **a** indbetale den del af indtægten, der overstiger i hovedstaden 780 kr., i provinsbyerne og landkommunerne noget mindre beløb, samt 60 % af den del af indtægten, der ligger ml. dette beløb og halvdelen heraf. En del af kommunernes udgifter til **a** refunderes mellemkommunalt og fælleskommunalt. Nyere **a** har enkeltværelser, læsestuer, mødesale, dagligstuer, bibliotek osv. Alle større **a** har sygeafd. Der findes i Danm. i alt ca. 500 **a** med ca. 13 000 pladser.

alderdomssløvsind (lat. *dementia senilis*), form for sindssygdom i højere alder, fortrinsvis visende sig ved manglende evne til at indprente sig nye ting og bevare disse i erindringen, hvorimod ældre indtryk bevares bedre. **a** viser sig ofte ved forvirring, manglende orienteringsevne, stadig beskæftigen sig med længst forbigangne ting, »gåen i barndom«, undertiden hallucinationer og vrangforestillinger. Grundlaget for **a** er et svind af hjernevævet. Lign. tilstande optræder ved åreforkalkning i hjernen.

alderman [ˈælːdəmən], 1) d. s. s. oldeng. *ealdorman*, oldermand; 2) magistratsmedl. i Engl. og USA.

Alderney [ˈælːdəni], ø bl. de eng. Kanaløer; 8 km². Kvægavl, granitbrud.

aldersbestemmelse. 1) *bot.*, **a** på træer sker ved tælling af årringene på et tværsnit, som lægges så nær ved jorden som muligt. **a** er ikke altid helt sikker, da der undertiden dannes to el. slet ingen årringe på et år. På tyndere grene kan man tælle årsskuddene v. hj. af knopperne. – Hos nåletræer udvikles ved enden af hvert årsskud en krans af grene. Antallet af grenkranse svarer derfor til alderen. – 2) *zool.*, **a** af fisk kan foretages ved målemetoden, indført af C. G. J. Petersen, idet et stort antal individer måles, hvorved der kan påvises størrelsesgrupper, svarende til alderen, el. ved årringemetoden, der består i at tælle årringe i skæl el. øresten. – 3) *vet.*, **a** hos husdyr kan foretages på grundlag af tandskiftet, indtil dette er afsluttet; senere tildels på grundlag af tændernes slid.

aldersfordeling, befolknings el. dyre- el. plantebestands fordeling på forsk. alders-

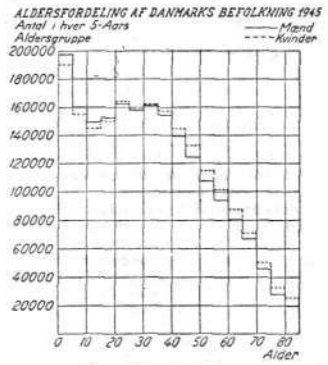

grupper. En tabel el. kurve over **a** vil angive antallet af individer i hver aldersklasse.

aldersgrænse, det aldersår, ved hvis udløb en tjenestemand skal gå af, i Danm. normalt 70 år.

Aldershot [ˈælːdəʃɔt], eng. by, 50 km SV f. London; 37 000 indb. (1939); militærlejr.

Alˈdersˈlyst, nordl. bydel i Silkeborg; 4507 indb. (1945).

alderspyramide, pyramidelignende figur, visende aldersfordelingen i en befolkning. Frembringes ved at afsætte alderen op

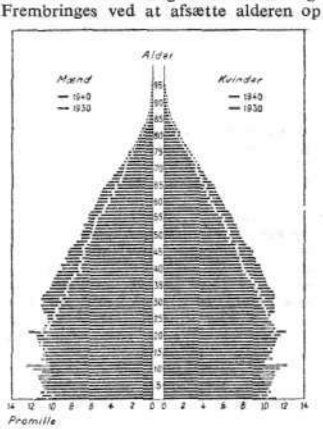

ad en lodret linie og antallet af mænd og kvinder på det påg. alderstrin vandret tilv. henh. tilh. I en periode med synkende fødselshyppighed ændres pyramiden først til en klokkelignende figur, for til sidst at få lighed med et løg el. en urne.

aldersrente, den takstmæssige understøttelse til personer over 65 år (evt. over 60 år), der hjemles i folkeforsikringsloven. En forsørgelse af gamle uden for fattigvæsenet gennemførtes i Danm. 1891; 1922 ændredes alderdomsforsørgelsen til **a**, der udbetaltes som en ret. Ved socialreformen indføjedes **a** i folkeforsikringsloven (sidst ændret 1947), idet det blev en betingelse for at få **a**, at vedk. er optaget i sygeforsikringen før sit fyldte 40. år el. p. gr. af helbredsmangler er nægtet optagelse. Betingelser i øvr.: over 65 år (undt.: enlige kvinder over 60, der ikke modtager invaliderente, og særl. svagelige personer over 60); ikke selv have forringet sin økon. stilling inden for en vis årrække samt ikke være idømt straf af vist omfang, have ført forargeligt levned el. mistet valgret p. gr. af fattighjælp (værdighedsbetingelserne). – **a** udbetales med visse grundbeløb, der reguleres efter pristallet, og er forsk. for hovedstaden, provinsbyerne m. v. og de rene landkommuner. Ægtepar får ca. 48 % mere end enlige. Der udbetales tillæg til **a** ved sen tilgangsalder, invalidited, hjælpeløshed og blindhed samt børne-

tillæg og ægtefælletillæg (når ægtefællen ikke er berettiget til **a**). Desuden ydes brændselshjælp og beklædningshjælp, ligesom der kan ydes personl. tillæg og lejlighed i aldersrentemodtagerbolig. **a** nedsættes under h. t. vedk.s egen indtægt og formue. Ophold i alderdomshjem kan træde i stedet for **a**. – **a** admin. af de soc. udvalg. Antallet af aldersrentemodtagere var 31. 3. 1947: 214 328, og de samlede udgifter til **a** udgjorde 1946–47 i alt 309 mill. kr., hvoraf 170 mill. kr. påhvilede staten, resten opholdskommunen og refusionsforbundene.

aldersrentemodtagerboliger. Kommunerne kan efter folkeforsikringsloven (ændr. af 1937) opføre særl. boliger til aldersrentemodt. og medregne visse udgifter hertil som aldersrenteudg. I **a** ydes ingen pleje til beboerne. Huslejen er i hovedstaden 28 kr. mdl. for enlige og 34 kr. for ægtepar. Der er ca. 10 000 pladser, hvoraf ca. 6000 i Kbh.

aldersring (*ˈarcus seˈnilis*), grå ring i hornhinden hos ældre; uden bet. for synet.

alderstid (i ældre sprogbrug *arildstid*), et meget langt tidsrum. Når en retlig tilstand har bestået i **a**, således at man ikke har nogen erindring om, at den nogen sinde har været anderledes, anses den ofte for retsgyldig uden videre bevis. Visse servitutter antages at kunne erhverves gnm. en sådan **a**-shævd.

alˈdiˈner, bøger, trykt af bogtrykkeren Aldus Manutius (1450–1515) i Venedig.

Aldington [ˈå:dinton], *Richard* (1892–1943), eng. forf. og kritiker. Digtsamlinger: *Images* (1915) o. a. Hovedværk romanen *Death of a Hero* (1929; da. *En Helts Død* 1931) om krigen og dens opløsende virkninger.

Aldobranˈdini, Villa, landslot i Frascati, opf. 1598–1603 f. en kardinal **A.** Kunstsaml., berømt park.

Aldobranˈdiˈnske Bryllup, antikt freskomaleri af ukendt kunstner (nu i Vatikanets bibl.). Scene fra et bryllup. Har tidl. tilh. kardinal Cinzio Aldobrandini (1551–1610).

alˈdose (*ald*ehyd + gluk*ose*) (til forskel fra ketose), monosakkarid, der indeholder en aldehydgruppe, f. eks. glukose.

aldrig har så mange skyldt så få så meget. Udtryk anv. af Churchill (Underhuset 20. 8. 1940) om Royal Air Force under kampen om Engl. (»Never in the field of human conflict was so much owed by so many to so few«).

ale [æil], eng. ølsort; *pale* **a** [pæil-] (eng. *pale* bleg, lys), bitter, stærkt humlet a.

Alecˈsandri, *Vasile* (1821–90), rum. digter og polit.; beundrede folkedigtningen, som han samlede og efterlignede i sin egen produktion.

ˈalef, det første bogstav i det hebr. alfabet.

Aˈlekhin (russ. [aˈlɔhin]), Aleksandr (1892–1946), russ. skakspiller (emigreret 1917). Verdensmester 1927–35 og fra 1937 til sin død.

Aleksanˈdropol, tidl. navn på byen Leninakan, Sovj.

Alekˈsandrovsk [-drɔfsk], til 1922 navn på Zaporozje i Ukraine.

Alekˈsandrovsk-ˈGrusjevsk, tidl. navn på Sjahty i Sovj.

Aleksej [-ˈsæj] (1629–76), *russ. tsar* 1645–76, Peter d. Stores fader, søn af Mihail Romanov, vandt 1667 Kijev, Smolensk og kosakområdet Ø f. Dnjepr, kuede kosakoprør og rel. uro.

Aleksej [-ˈsæj] (1690–1718), søn af Peter d. Store og Eudoksia. **A** beherskedes af misfornøjede adelige og gejstlige; faderen lod ham til sidst fængsle og piske; døde inden udførelse af dødsdom.

Aleksej [-ˈsæj] (1904–18), russ. tronfølger, søn af Nikolaj 2. Bløder. Rasputins tilsyneladende hjælp herimod skaffede R. indflydelse. Skudt s. m. forældre og søskende 1918 i Jekaterinburg.

Aˈleksij (f. 1877), russ. metropolit i Leningrad 1933–43; repr. sovjetvenlig retn. inden for den ortodokse kirke; gav under Leningrads belejring hæren kirkens støtte. 1945 patriark efter Sergej. (Portræt).

alektryomanˈti' (gr. *alektrýon* hane + *-manti*), gl. hanespådomskunst, bestående

Aleksij.

Jean d' Alembert.

Pave Alexander 6.

Alexander 1. af Jugosl.

i hanens pikken korn lagt på alfabetets bogstaver.

Aleˈmán, *Mateo* (1547–ca. 1614), sp. digter, forf. til gavtyveromanen *Guzmán de Alfarache* (1599–1605).

Aleˈmán, *Miguel* (f. 1900), mex. polit.; tidl. indenrigsminister, siden 1946 Mex.s præsident.

aleˈmanˈner, germansk folk, der fra 3. årh. truede romerne ved Rhinen. Betvunget af Chlodovech 496. Indb. i N-Schweiz, Baden og Württemberg til dels **a**-s efterkommere.

d'Alembert [dalãˈbæ:r], *Jean Le Rond* (1717–1783), fr. fys. og filos. Medarbejder ved den store fr. encyklopædi (1753–72). Positivist og relativist. (Portr.). – d'Alemberts princip er en mat. fremgangsmåde, hvorved man giver en opgave om legemers bevægelse (et dynamisk problem) samme form som en opgave om legemers ligevægt (et statisk problem).

alen (egl: underarm), gl. da. længdemål = 0,6277 m.

Alençon [alãˈsɔ̃], fr. by i dept. Orne; 20 000 indb. (1946). Kniplingsindustri, lærredsvævning og diamantslibning.

Alençon-kniplinger (efter byen *Alençon*) el. *point de France*, syede kniplinger. Mønstret syes først og derefter bunden.

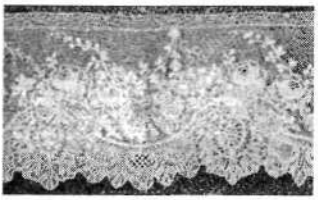

Alençon-knipling.

alene saliggørende, en egenskab, den kat. kirke tillægger sig selv med ordene: extra ecclesiam nulla est salus (lat: uden for kirken er der ingen frelse).

Alentejo [ælenˈtæʒu] (portug: hinsides Tejo), portug. prov. langs grænsen til Spanien S f. Tejo; 23 797 km²; 670 000 indb. (1940). Store godser.

Aˈleppo (arab. *Haleb*, fr. *Aˈlep*), by i N-Syrien; 320 000 indb. (1943). Vigtigt vejcentrum (bl. a. vej langs Eufrat til Iraq),

Borgen i Aleppo.

station på Bagdadbanen med forb. mod S til Palæstina, Ægypten og Arabien. Handelsby med tekstil- og fødevareindustri. Havneby: Alexandrette. **A** er kendt fra 2. årtus. f. Kr.

Aˈleramo, *Sibilla* (f. 1879), ital. forf. Kendt bl. a. for sin kvindesagsroman *Una donna* (1906).

aˈlert (fr.), årvågen, opvakt, kvik.

Alès [aˈlæ:s] (til 1926 *Alais*), fr. industriby i Cevennerne; 35 000 indb. (1946). Kul-, jern- og zinkudvinding. Metal- og tekstilindustri.

Aˈlesia (lat.), fr. oldtidsby; gallisk fæstning; erobret fra Vercingetorix af Cæsar efter vanskelig belejring 51 f. Kr.

Alesˈsandria, ital. by i Piemonte; 79 000 indb. (1936). Filthatteindustri. Grl. 1168 af lombard. forbund som fæstning og by, opkaldt efter pave Alexander 3.

Aˈlessi, *Galeazzo* (1512–72), ital. arkitekt, især virkende i Genova; her, foruden paladser, kirken *Santa Maria di Carignano* (1562–1603).

à l'estompe [alæˈstɔ̃:p] (fr: med tegnestub), tegning, udført med brug af tegnestub.

Aletsch-Gletscher [ˈa:lætʃ-], Alpernes største gletscher, på S-siden af Jungfrau; 170 km²; 38 km l.; nederste grænse 1353 m o. h.

Aletschhorn [ˈa:lætʃ-], Berner Oberland, Alpernes næsthøjeste top (4195 m).

aleuˈritesolie [alõu-], træolie, en hurtigt tørrende vegetabilsk olie, der fås af frøene fra træerne Aleurites jordii og A. montana (Kina og Japan); vigtig eksportartikel for Kina. Anv. i lak-, fernis-, linoleum- og voksindustrien til fabrikation af elektr. isolationsmateriale o. a.

aleuroˈmeˈter (*aleuron* + *-meter*), apparat til måling af melets bageevne.

aˈleuron [-öu-] (gr: mel), proteinstofkorn, der bl. a. forekommer i det yderste cellelag af kornsorternes frø.

Alëˈuter-graven, gravsænkning i nordl. Stillehav, 7384 m dyb.

Alëˈuterne, eng. *Aleutian Islands*, vulkansk ørække ml. Alaska og Kamtjatka, adskillende Stillehavet og Beringhavet. Største øer er Unimak og Unalaska. Indbyggerne (Alëuter) har levevis som eskimoer, men er kortskallede (jap. blod?) 1942–43 delvis erobret af Jap.

Aleˈxanˈder, cocktail best. af $^1/_3$ brandy, $^1/_3$ creme de cacao (likør) og $^1/_3$ fløde.

Alexander, 8 *paver*. De vigtigste er: Alexander 2., pave 1061–73. Indledte pavestolens kamp mod Henrik 4. af Tyskl. – Alexander 3., pave 1159–81, kirkeretslærd, bekæmpede det ty. kejserdømme og tvang Frederik 1. til fred (slaget v. Legnano 1176). Gnm. Thomas Becket sejrede hans politik også i Engl., og kirkemødet 1179 blev afgørende for kirkens indre konsolidering. – Alexander 6. (egl. Rodrigo Borgia), pave 1492–1503), den mest berygtede af renæssancepaverne; anv. alle midler i den ital. lokal- og dynastipolitik. Fik Savonarola brændt. (Portræt).

Alexander 1., bulg. *Aleksandr* (1857–91), prins af Battenberg, *fyrste af Bulgarien* 1879–86. Opnåede 1885-86 Østrumeliens tilknytning til Bulg., slog Serbien 1886; abdicerede s. å., da Rusl. misbilligede **A**-s uafhængighed og liberalisme.

Alexander, gr. *Aˈléksandros* (1893–1920), *konge af Grækenl.* 1917–20, indsat af Venizélos efter **A**-s tyskvenl. fader Konstantins fald.

Alexander 1., jugoslav. *Aleˈksandar*, (1888–1934), *konge af Jugoslavien* 1921–34. 1914 regent i Serbien f. faderen Peter 1. (Karaðorðević); proklamerede 1918 Jugoslavien. Søgte 1929 at standse kroatisk-serbisk konflikt ved at tage diktatorisk magt; myrdet i Marseille 9. 10. 1934 (s. m. fr. udenrigsmin. Barthou) af kroatisk terrorist. (Portræt).

Alexander, gr. *Aˈléksandros, konger af Makedonien.* Alexander 3. d. Store (356–323 f. Kr.), reg. 336–323, søn af Filip og Olympias, fra sit 13. år opdraget af Aristoteles. Erobrede 334–26 Perserriget

Alexander d. St.

Alexander 1.

Alexander 2.

Alexander 3.

A. V. Alexander.

Harold Alexander.

(slag ved Granikos 334 og Issos 333, erobring af Syrien og Ægypten 333–31, slag ved Gaugamela, erobr. af Babylon og Susa 331, af Persepolis og Ekbatana 330, af Baktrien 327), optrådte selv som storkonge og ægtede den baktriske prinsesse Roxane, hvilket fremkaldte opposition bl. de makedonske stormænd, som blev knust med strenghed af **A.** 326 angreb **A** Indien (sejr v. floden Hydaspes; nu: Jhelum i Punjab), men blev v. floden Hyfasis (i Punjab) af hæren tvunget til at vende om. Tilbage i Babylon 324 arbejdede **A** på at sammensmelte persere og makedonere til een herskerklasse. Død under forberedelse af nye erobringer mod S og V (Portræt). – Alexander 4. (323–11), søn af **A** d. Store og Roxane, myrdet inden myndighedsalderen af Kassander.

Alexander Se'verus (208–235) (lat. *severus* streng), *rom. kejser* 222–35, adopteret af fætteren Heliogabal, overlod magten til moderen Julia Mammæa og prætorianerpræfekten Ulpianus. Dræbt v. mytteri i Mainz.

Alexander Cuza ['ku:za], rum. *Alecsandru Joan 1.* (1820–73), rum. adelsmand, fyrste over Moldau og Vallakiet 1859–66. Første hersker over samlet rum. rige, styrtet p. gr. af sit arb. for bondefrigørelse.

Alexander, russ. *Aleksandr, russ. tsarer.* Alexander 1. (1777–1825), reg. 1801–25, søn af Paul 1. Schweizeren Laharpes indflydelse gjorde årene 1801–05 til reformtid. Efter nederlag 1805–07 samarb. **A** m. Napoleon (Tilsit 1807); senere konflikt, efter fr. nederlag 1812–14 havde **A** førende still. i eur. politik.; 1809 erobredes Finl.; søgte idealistisk at danne en Hellig Alliance, gav 1815 Polen forfatn., virkede for almuens oplysn., men gav efter for Metternich. Fra 1819 mil. voldsregimente. – Alexander 2. (1818–81), reg. 1855–81, søn af Nikolaj 1. Sluttede fred m. Tyrk. og Vestmagterne 1856 og beg. reformer: censuren mildnedes, livegenskabet ophævedes 1861, lokalt selvstyre gennemførtes. Liberale kredse ønskede forfatn., men opstand i Polen 1863 og nihilismen bragte reaktionen frem. Russ.-tyrk. krig 1877–78 skuffede slavofilerne. Efter gentagne attentater lod **A** Melikov forberede reformer og forfatn.-forslag, men myrdedes kort efter af nihilisterne. – Alexander 3. (1845–94), tsar 1881–94, søn af **A** 2. Panslavist, mod vestens demokrati og liberalisme. Pobjedonostsev tilskyndede **A** til enevæld., nat.russ., ortodokst styre; nat. mindretal, afvig. rel. og revolut. bevæg. undertryktes. **A** modarbejdede Tyskl. og Østrig-Ung. på Balkan, nærmede sig Frankr. (alliance 1891). G. m. da. prinsesse Dagmar. (Portrætter).

Alexander Nevskij ['njæf-] (1218–63), fyrste af Novgorod fra 1238, storfyrste af Kijev fra 1246; slog 1240 Birger Jarl ved Neva (heraf tilnavnet) og 1242 den ty. orden på Peipus-søens is. – Helgen.

Alexander O'brenović [-vitj], jugoslav. *Ale'ksandar* (1876–1903), *konge af Serbien* 1889–1903. Begik statskup 1893, ægtede 1900 den russ.venl. Draga Lunjevića; begge myrdet ved officerssammensværgelse.

Alexander 3., *skotsk konge* 1249–86, søn af Alexander 2. (reg. 1214–49), erhvervede Hebriderne fra No. 1266.

Alexander [älig'za:ndə], *Albert Victor* (f. 1885), brit. polit. En tid baptistpræst, ledende i brugsforeningsbevægelsen; sluttede sig til arbejderbev. og blev 1922 parlamentsmedl. Marinemin. 1929–31, maj 1940–maj 1945, juli 1945–okt. 1946, overtog dec. 1946 det nyoprettede forsvarsmin. (Portræt).

Alexander [älig'za:ndə], *Harold* (f. 1891), brit. feltmarskal (1944), Viscount of Tunis (1946). Deltog i 1. Verdenskrig og i kampene i Rusl. og Finl. 1919–20. Tog 31. 5. 1940 kommandoen over resterne af de brit. tropper v. Dunkerque og fuldførte evakueringen 2. 6. 1940. Derefter chef f. S-Engl.s forsvar. Febr. 1942 til Burma og organiserede atter evakuering, indtil han aug. 1942 afløste general Auchinleck som chef f. styrkerne i det mellemste Østen (kampen om Ægypten). Reorganiserede 8. armé og planlagde modoffensiven mod tyskerne (udført af Montgomery). Som vice-øverstkommanderende (under Eisenhower) ledede **A** offensiven i Tunis, Siciliens erobring juli 1943 og invasionen i Ital. Dec. 1943 øverstkomm. f. allierede tropper i Ital., nov. 1944–45 i hele Middelhavet. Deltog i Jalta-konf. febr. 1945. Siden 1946 generalguvernør i Canada. (Portræt).

Alexander [älig'za:ndə], *Samuel* (1859–1938), eng. filosof. Udformede en filos., if. hvilken virkeligheden er i stadig udv., hvorunder der opdukker nye fænomener, således at der bestandig dannes højere niveauer. Hovedværk: *Space, Time and Deity* (1920).

Alexander, Kap, Grønl.s vestligste punkt, et stejlt sandstensforbjerg, 78° 10' n. br., 73° v. l.

Alexander af Hales [hæilz] (ca. 1170–1245), skolatisk filosof og teol. F. i Engl., men virkede i Paris. Søgte at begrunde de kristelige dogmer v. hj. af aristotelisk filos.

Alexander-arki'pe'let, øgruppe ved Canadas Stillehavskyst, under territoriet Alaska.

Alexander 1. Land, stor ø i Antarktis, SV f. Graham Land, opdaget 1821, kortlagt 1937 (fund af fossilrige lag med planterester) og 1940.

Alexander Jan'nai (*Jan'næos*), søn af makkabæeren Johannes Hyrkan, var både konge og yppersteepræst (103–76 f. Kr.).

Alexander-sagnet, sagn om Alexander d. Store, litt. udformet i Ægypten i 1. årh. f. Kr., derfra nået den muhammedanske verden og (gnm. 2 lat. mellemled) middelalderens Frankr., hvor det i 12.–13. årh. behandledes i fl. heltedigte i ridderånd. En sen udløber af sidstnævnte linje er den da. folkebog »Alexander Magnus« (1630).

Alexandersarkofagen, stor, rigt udsmykket, gr. marmorsarkofag fra slutn. af 4. årh. f. Kr. fundet 1887 i Sidon, nu Istanbul. På dens sider er i højt relief fremstillet figurrige kamp- og jagtscener, hvori Alexander d. St.s skikkelse vistnok skelnes; deraf navnet.

Alexanderslaget, antik gulvmosaik, fundet 1831 i Pompeji, nu i nationalmus. i Napoli, forestillende en kamp ml. sejrende makedonere, anført af Alexander, og flygtende persere, blandt hvilke ses kong Dareios på sin stridsvogn; formentlig en episode af slaget ved Issos. (Ill. n. sp.)

Alexanderson [älig'zändersən], *Ernst Frederik Werner* (f. 1878), sv.-amer. radioingeniør. Opfinder af **A**-maskinen, en højfrekvensgenerator for lange radiobølger. **A** har i de senere år arbejdet med udviklingen af fjernsyn.

Alexandertoget, værk af Thorvaldsen, forestillende Alexander d. St.s indtog i Babylon; udf. til Quirinalet (Rom) 1811 på opfordring af pavens bygmester i forventning om Napoleons ankomst til Rom; senere udf. i marmor til Chr.borg.

Alexandra (eng. [älig'za:ndrə]) (1844–1925), eng. dronning, Chr. 9.s ældste datter. 1863 g. m. den senere Edvard 7. (Portr. sp. 76).

Ale'xandra Fjodorovna ['fjå-] (Alice) (1872–1918), *kejserinde af Rusl.* Hessisk prinsesse, 1894 g. m. Nikolaj 2. Støttede Rasputin. Henrettet af bolsjevikkerne.

Ale'xandra Sa'lome (*Salma*), g. m. Alexander Jannæos, overtog magten over jøderne efter mandens død (76–67 f. Kr.).

Alexandrette [alæksä'dræt], 1) fr. navn på byen Iskenderun i Tyrkiet; hovedstad i 2); 2) tyrk. *Hatay* [-'tai], provins på grænsen ml. Tyrk. og Syrien; overvejende tyrk. befolkn.; kom efter 1. Verdenskrig under Syrien, men krævedes af Tyrk. Frankr. gav 1937 **A** selvstyre, afstod juni 1939 området til Tyrk.

Ale'xan'dria, arab. *Iskandarīya* [iskandä'ri:jä], Ægyptens vigtigste havn og næststørste by; 928 000 indb. (1947). Udgangspunkt for Mahmūdīya-kanalen til Nilen. Ægyptens vigtigste bomuldsby. Lufthavn: Dakheila. *Historie:* Grl. 332 f. Kr. af Alexander d. St.; anlagt efter Hippodamos' byplan. Hovedstad i Ptolemæerriget 323–30 f. Kr. **A** var en af oldtidens og middelalderens største byer. Oldtidsruinerne er dog kun sparsomme; de prægtige offentl. bygn., bibl. (500 000 bogruller), gymnasiet (Serapeion), Alexanders grav m. fl. er forsvundet, de fl. ødelagt under Theodosius d. St. Det gl. **A** kendes gnm. Strabons beskrivelse (25 f. Kr.). Ægypt., ital. og ty. udgravn. – **A** blev tidl. vigtig kristen by. 641 erobredes **A** af araberne. Efter 1500 forfaldt byen. Det moderne **A** opstod i 19. årh.

Alexan'drine (f. 24. 12. 1879), *dronning af Danm.* Datter af storhertug Friedrich Franz 3. af Mecklenburg-Schwerin; ægtede 1898 Christian (10.) af Danm. (Portr. sp. 76).

alexan'dri'ner, 6-fodet jambisk versemål med cæsur efter 3. jambe; oftest rimer linierne parvis, vekslende mandligt og kvindeligt. Tidligt brugt i et fr. Alexanderdigt fra 12. årh.; dominerede i 17. og 18. årh. alle hovedgenrer i fr.-klassisk litt., men allerede forinden udbredt til germ. lande (i Danm. lanceret af Arrebo ca. 1630), her dog behandlet mekanisk regelstrengt, således bl. a. af Holberg i »Peder Pårs« (»falsk **a**«) modsat den variationsrige fr. »ægte **a**«. Til dennes frihed har Wessel diskret nærmet sin **a** i »Kærlighed uden Strømper«.

Eks. Jeg sjunger om en Helt,/ den store
Peder Paars,
som tog en rejse for/ fra Kalundborg til Aars.

Alexanderslaget, i midten kong Dareios

Dr. Alexandra.

Dr. Alexandrine.

alexan'dri'nske bibeloversættelse, den ældste gr. oversættelse af G. T., kaldes oftest Septuaginta (skrevet LXX), fordi den efter en tradition oversattes af 70 (egl. 72) oversættere (jfr. Aristeasbrevet). De ældste dele stammer fra 3. årh. f. Kr. Den benyttedes af jøderne i Diaspora, er også grundlaget for de fleste citater fra G. T. i N. T.

alexan'dri'nske bibliotek, oldtidens største bibl. (ca. 500 000 bogruller), grl. ca. 300 f. Kr. i Alexandria, gik til grunde 291 e. Kr.

alexan'dri'nsk filoso'fi', den i årh. omkr. Kristi fødsel af den jød. koloni i Alexandria udformede sammensmeltning af platonisk, stoisk og gl.-test. filos. ved allegorisk tydning af det G. T.s begivenheder og personer som symboler for den gr. filos. Hovedrepr.: Filon fra Alexandria.

alexan'dri'nsk kunst, den hellenistiske kunst, som den formede sig i Alexandria. Betegn. anv. undertiden misvisende om gr. kunst efter Alexander d. St., hvorved man forudsætter Alexandrias førende stilling som kunstby.

alexan'dri'nske skole, en teol. retn. i oldtiden (3. og 4. årh.) med udgangspunkt i en lærd kreds i Alexandria; den vilde en forening af kristendom og klassisk kultur og har haft mægtig bet. for dogmedannelsen og for bevarelsen af platonisk filos. inden for kirken. Vigtigste repr: Clemens og Origenes.

alexan'drit, varietet af *krysoberyl, grøn* i dagslys, rød i kunstigt lys. Smykkesten fra Ural, Ceylon og Brasilien.

Alexandroúpolis [-'Ôrupolis], tyrk. *Dedeağaç*, gr. havneby ved grænsen til Tyrk.; ca. 12 000 indb. Tyrk. til 1912; bulg. 1912–19; gr. fra 1919 (1923).

ale'xi' (*a-* + gr. *léxis* af *légein* tale, blandet m. lat. *legere* læse), d. s. s. ordblindhed.

A'lexios, fem *byzantinske kejsere*. Alexios 1. Kom'nenos, reg. 1081–1118, afværgede de ital. normanners angreb i Albanien, fik pave Urban 2. til at iværksætte 1. korstog og tilbageerobrede store dele af *Lilleasien* fra seldsjukkerne.

Alf, nord. mandsnavn (oldn. Álfr).

'alfa, α, det første bogstav i det gr. alfabet; lydværdi: *a*.

alfa'be't (gr. *alfa-beta*, de to første bogstaver i det gr. **a**), rækkefølgen af de i et skriftsprog anv. bogstaver (jfr. *skrift*).

Alfader, i nord. rel. navn for guddommen Odin.

'alfagræs ('*Stipa tena'cissima*), N-afr. græsart. Taverne giver meget let papir, anv. især i Engl., bruges også til tove. Kaldes også esparto el. halfa.

al'falfa (arab.), andet navn for lucerne.

'alfa og o'mega, første og sidste bogstav i det gr. alfabet (*A Ω*), symbolsk for »begyndelsen og enden«, anv. Joh. Åb. 1, 8 om Kristus, derfor også som Kristusmonogram.

alfa-partikler (*α-partikler*) består af kerner af heliumatomer, som udslynges med stor hastighed (14 000–20 000 km/sek) fra forsk. radioaktive stoffers atomkerner. **a** kan iagttages i et tågekammer el. på en fluorescensskærm. **a** bremses af luften, hvori deres rækkevidde kun er 4–6 cm. Udsendelse af en **a** bevirker en formindskelse af kernens ladning med 2 og af dens masse med 4, hvorved grundstoffet omdannes til et andet, hvis atomnr. er formindsket med 2 og dets atomvægt med 4. **a** har haft afgørende bet. for opdagelsen og udforskning af atomkernerne, hvis bestanddele (protoner og neutroner) opdagedes ved beskydning med **a**. Også den kunstige radioaktivitet er opdaget v. hj. af **a**.

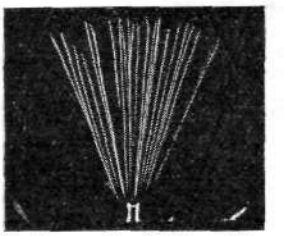

Tågekammerfoto af alfa-partikler.

alfarvej (glda. *adelfarvei* hovedfærdselsvej), vej tilgængelig for alle.

'Alfa sepa'rator, spec. mejeri-centrifuge.

Alfa'so'l, solu-sulfatiazol, letopløseligt sulfonamid, særlig anv. mod pneumokokker.

alfa-stråler, et bundt af alfa-partikler.

Alfeiós [al'fjɔs] (gr. folkesprog: *Roufeiâs* [ru'fja(s)]), 111 km l. gr. flod på V-Peloponnes.

alfer el. *alver*, ifl. gl. folketro små naturvæsener.

Alf 'Erlingsson (no. *Alv*), no. jarl og høvedsmand på Sarpsborg, plyndrede fra 1284 Danm., fanget og radbrækket 1290.

Alfieri [-'fjæ-], *Dino* (f. 1886), fasc. diplomat. Ital. propagandamin. 1936–39, ambassadør i Berlin 1940–43, ivrig for Rom–Berlin-aksen. Gik juli 1943 mod Mussolini.

Alfieri, *Vittorio* (greve) (1749–1803), ital. forf. Ital.s største tragiker. Skrev ialt 19 tragedier, der med forkærlighed behandler emner fra antikken og opildner til had mod tyranni.

Al'fifa el. *Ælgifu*, Knud d. Stores angelsaksiske frille.

al 'fine (ital.), *mus.*, til slutningen.

alfons [-'fɔns] (efter titlen på et skuespil af d. y. Dumas), mandsperson, der helt el. delvis underholdes af kvinde, der driver erhvervsmæssig utugt.

'Alfon's (sp. *Al'fonso*), *konger af Aragonien*. Alfons 1., reg. 1105–34, erobrede 1118 Zaragoza fra maurerne. – Alfons 5., reg. 1416–58, erobrede Neapel og Sicilien 1435. En af den ital. renæssances berømteste mæcener.

'Alfon's (sp. *Al'fonso*), *konger af Castilien*. Alfons 6., reg. 1072–1109, søn af Ferdinand 1., erobrede Toledo fra maurerne 1085; nederlag ved Zalaca 1086. – Alfons 8., reg. 1158–1214; slog maurerne ved Navas de Tolosa 1212. – Alfons 10. den Vise 1252–84, ty. konge 1257, gav den Alfonsinske lovsamling. – Alfons 11., reg. 1312–50, gjorde Granada tributpligtigt. (Alfons 12. og 13., se Alfons, konger af Spanien).

'Alfon's (portug. *Afonso* [ä'fônsu]), *5 konger af Portugal*. Alfons 1. Erobreren, reg. 1114–85, søn af Henrik af Burgund; tog kongenavn 1139; erobrede Lisboa 1147. – Alfons 5. Afrikaneren, reg. 1438–81, erobrede Tanger m. m. i N. Afr.; lovgiver.

'Alfon's (sp. *Al'fonso*), *konger af Spanien*. Alfons 12. (1857–85), reg. 1875–85, søn af Isabella 2. Indsat efter republikkens sammenbrud, styrede håndfast konservativt; slog carlisterne ned. – Alfons 13. (1886–1941), reg. 1886–1931. Søn af **A** 12., født efter faderens død. Tiltrådte reg. 1902, men evnede trods udpræget herskerlyst ikke at skabe rolig udvikling. Styrtedes som ansvarlig for Primo de Riveras diktatur, hvorpå Span. blev republik. Død i Rom. (Portræt sp. 79).

alfon'si'nske tavler ('*tabulæ alfon'sinæ*), astron. tabeller over solens og planeternes positioner, som Alfons 10. af Castilien lod beregne på grundlag af det ptolemæiske verdenssystem.

Alfortville [alfɔr'vil], øst'l. industriforstad til Paris; 28 000 indb. (1946).

Alfred den Store, angelsaksisk konge 871–899, afstod 878 Danelagen til normannerne. Reorganiserede riget, samlede lovene og lod Orosius, Beda, Boëthius o. a. oversætte til angelsaksisk.

al 'fresco (ital: på det friske), *malet* som frescomaleri.

al'fu'rer, molukkernes indlandsbefolkn., primitivt jægerfolk med indoaustralsk racepræg.

Alfvén [al've:n], *Hugo* (f. 1872), sv. komp. 1910–39 director musices ved Uppsala univ., dirigent for studentersangerne O.D. (Orphei Drängar). Har skrevet kantater og større orkesterværker.

Alföld ['ɔlföld] (»lavland«), ung. navn på den nedreung. slette.

algang, gangstævner, i Danm. under 2. Verdenskrig, som en art udtryk for nat. samfølelse, i lighed med alsang.

Al'gardi, *Alessandro* (1602–54), ital. billedhugger og arkitekt. Udførte i Mantova kunstindustrielle arbejder. Virkede fra 1625 i Rom: *Leo 11.s gravmæle* og relieffet *Leo 1. Fordriver Attila* i Peterskirken. Har opført og udsmykket *Villa Doria Pamfili*. **A** tilhørte barokken.

Algarve [*al'varv*(ə)], Portugals sydligste prov., sammenfaldende med distriktet Faro; 5072 km²; 318 000 indb. (1940).

'algebra' (lat. af arab. *algabr*: supplering, som forekommer i titlen af et berømt værk om ligninger af den pers.-arab. matematiker al-Khwârizmi (9. årh.)), opr. læren om bogstavregning (formel el. abstrakt **a**), hvor man særlig interesserer sig for den rent formelle sammenhæng ml. regneregler.

'algebra'isk flade, en flade, der henført til et retvinklet koordinatsystem i rummet er bestemt ved en algebraisk ligning ml. koordinaterne.

'algebra'isk funktion. *y* kaldes en **a** af *x*, dersom *x* og *y* er forbundet ved en algebraisk ligning.

'algebra'isk geometri, gren af geometrien, hvor algebraiske kurver og flader undersøges ved anv. af algebraens metoder.

'algebra'isk kurve, en kurve, der henført til et retvinklet koordinatsystem i planen er best. ved en algebraisk ligning ml. koordinaterne.

'algebra'isk ligning, en ligning, der fremkommer ved at sætte et polynomium i en el. fl. ubekendte (variable) lig 0. Ved en **a**-s grad forstås graden af det pågældende polynomium.

'algebra'isk tal, et tal, som kan være rod i en algebraisk ligning med hele koefficienter.

Algeciras [alfæ'*þiras*], sp. by ved **A**-bugten, 10 km V f. Gibraltar; 26 000 indb. (1940). På **A**-konferencen 1906, hvor Tyskl. stod isoleret, sikredes Frankr. indflydelse over Marokko.

Al'genib (arab. *al djanib* sidehesten), stjernen γ i Pegasus.

Alger [al'ʒe], fr. navn på byen Algier.

alger (lat. *alga* tang), sporeplanter med bladgrønt og primitiv bygning. Kan i størrelse variere fra mikroskopiske til fl. hundrede m lange former. Formering sker v. hj. af mikroskopiske, oftest bevægelige celler, kønnede el. ukønnede. Mange tusinde arter; deles i *blågrøn*-**a**, *grøn*-**a**, *brun*-**a** og *rød*-**a**. Lever mest i vand, såvel fersk som salt, på fugtige steder, fastsiddende på sten, træ el. frit i vandet el. på dettes overflade (»vandblomst«). **a**, især de mikroskopiske arter, der forekommer i planktonet, er meget vigtige for stofomsætning og stofproduktion i havet, og kendskab hertil indgår som et vigtigt led i undersøgelsen af havets næringskapacitet for fiskeyngel. Nogle **a** anv. til fremstilling af agar, andre spises i visse lande (især i Ø-Asien).

Algérie, fr. navn på landet Algier.

-alge'si', -al'gi' (gr. *álgos* smerte), -smerte, -lidelse.

algesvampe (*Phycomy'cetes*), en gruppe ofte i vand levende svampe, der måske står grønalger nær. Hertil også f. eks. flueskimmel, mug, kartoffelskimmel.

Algier, 1) [-'ʃi'r], fr. *Algérie* [alʒe'ri], arab. *Al Djazair* (øerne), fr. område i N-Afr.; 2 205 000 km²; 8 488 000 indb. (1947), deraf 1 048 000 eur. (Kort se Afrika).

Alfons 13. af Sp.

T. Algreen-Ussing.

Det nordl. **A** er delt i 3 dept.: Alger, Oran og Constantine, det sydl. i 4 territorier: Ain Sefra, Ghardaïa, Touggourt og Oasis (sahariennes). Hovedstad: Algier (fr. Alger). Gnm. N-**A** går de to bjergkæder Tell-Atlas (2308 m) langs kysten og Sahara-Atlas (2328 m) langs ørkenen, adskilt af et plateau med udstrakte saltsumpe. **A**-s sydterritorier strækker sig dybt ind i Sahara. *Klimaet* er subtrop. med vinterregn (Alger: jan. 11,9°, aug. 25,3°, årlig nedbør 76,5 cm). – De udyrkede bjergskråninger er bevokset med maki og skov, plateauet er steppe, hvis *halfa-græs kan anv. til papirfremstilling. Befolkning.* De indfødte er væsentlig berbere og arabere. Næsten alle er muhamedanere. De fleste eur. er franskmænd. *Erhverv.* Der dyrkes især hvede (540 000 t i 1947), byg (334 000 t), havre (67 000 t) og kartofler (104 000 t). Frugtavlen er særdeles vigtig: vin (10,8 mill. hl i 1946), oliven, dadler (i oaserne), bananer, figener. I skoven vokser korkeg. I 1945 havde **A** 850 000 stk. hornkvæg og 5 832 000 får og geder (især i stepperne). Der brydes råfosfat (1945: 400 000 t) samt jern-, bly- og zinkmalme. *Udenrigshandel.* Frankr. er den vigtigste handelsforb. Eksporten omfatter bl. a. vin, korn, olivenolie, får, fosfat og halfagræs, mens bl. a. maskiner og maskindele, jern og stål, benzin, kul, sukker, kaffe indføres. – **A** har 4400 km jernbane og et godt vejnet med udløbere gnm. Sahara til Tombouctou. *Historie.* **A**, oldtidens Numidia og (delvis) Mauretania, kom til Rom under Cæsar. Ved folkevandringerne under vandalerne fra 429, ca. 530 *under østrom. rige,* under araberne *i* 7. årh. I 16. årh. overvejende under Tyrk., men hævdede stor selvstændighed under egne vasalfyrster, der drev omfattende sørøveri i Middelhavet. Efter konflikt angrebet af fr. tropper og besejret 1830; fuldstændig erobr. først efter kostbare og blodige felttog under Ludvig Filip og Napoleon 3. (Pélissier). Især efter 1930 har der gentagne gange været uro bl. araberne. Besattes nov. 1942 af allierede styrker, indtil Frankr.s befrielse aug. 1944 sæde for de Gaulles frie fr. reg. – 2) (fr. *Alger* [al'ʒe], dept. i 1); 53 824 km², 2 240 900 indb. (1936). – 3) Hovedstad i 1) og 2); 519 000 indb. (1947). Jernbaneknudepunkt, handels- og krigshavn. Kapitulerede til USA-styrker 8. 11. 1942. Derefter sæde for de Allieredes nordafr. hovedkvarter til aug. 1944.

Algier-vine, røde og hvide bordvine fra Algier i N-Afr.

al'gi'nsyre (lat. *alga* tang) el. *tangsyre,* findes som kalksalt i tangarter; udvindes ved syrebehandling og kogning med vand. Anv. som *bindemiddel,* emulgeringsmiddel og tekstilfiber.

Al'goa-bugten, flodbugt i den sydøstl. del af Kapprovinsen, S-Afr.

Al'gol (arab. (*ra's*) *al ghul* dæmonhoved), stjernen β i Perseus.

algolo'gi' (lat. *alga* tang + *-logi*), læren om algerne.

al'gonkin, eng. *Algonquin,* vidt udbredt indianersprogæt i N-Amer. Kendteste folk: naskapi og cree i Canadas nåleskove, mohegan (mohikanere) og delaware i løvskovsområdet, arapaho, cheyenne og blackfoot på prærien.

al'gon'kiske formation (efter indianergruppen algonkin), *geol.,* formation overlejrende arkæiske formation, men ældre end kambrium; består af mere el. mindre omdannede sedimenter og eruptiver, indeholder yderst få forsteninger (radiolarer, svampe, orme). Stor udbredelse i N-Amer. (jern- og kobberlejer). I Skand. *Rapakivi, Dalasandsten* o. a.

algo'ritme (latinisering af navnet al-Khwārizmi, pers.-arab. mat. (9. årh.)), betegn. enhver regel for mekanisk udregning. Den euklidiske **a** er en fremgangsmåde, ved hvilken man finder største fælles mål for to hele tal.

algra'fi' (*al(uminium)* + *-grafi*), fremst. af tegn. på aluminiumsplader (til tryk).

'Algree'n-'Ussing, *Tage* (1797–1872), da. polit. Kancelliembedsmand, 1840 jur. prof.; stændermedl. i Roskilde 1835–46; skarp liberal opposition (finanskontrol). I 1840erne knyttet til Chr. 8., efth. kons. Borgmester i Kbh. 1844–46, 1846–48 deputeret i Da. Kancelli, 1848–72 generalprokurør. Modstander af alm. valgret på grundlovg. rigsforsaml., vilde ikke stemme for junigrundloven; rigsrådsmedl. 1854–66, helstatsmand. (Portr.)

Algäuer Alper, forkert stavemåde for Allgäuer Alper.

Alhambra [a'lambra] (arab: det røde), de sp. maurers berømte kongeborg, på en bjergryg Ø f. Granada, opf. ca. 1250–*1390. Dets strenge, ikke mere røde, af* tinder og tårne kronede ringmure værner om et elegant, af kniplingsfin ornamentik overspundet indre, et mesterværk af vestarab. kunst. Rummene, hvoraf det største, ambassadørernes sal, er i det svære comarestårn, er ordnet om to søjlegårde, Myrte- og Løvegården. En evt. tredie gård, med mexuaren (regeringskomplekset), er ødelagt. Indtaget af spanierne 1492; fik senere lov at forfalde, nu, især efter en brand 1890, hæges der om det.

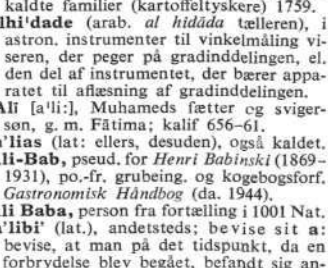

Løvegården i Alhambra.

'Alheden, hedestrækning SV f. Viborg, Ø f. Skive Å. Kolonisation med ty. indkaldte familier (kartoffeltyskere) 1759.

alhi'dade (arab. *al hidāda* tælleren), i astron. instrumenter til vinkelmåling viseren, der peger på gradinddelingen, el. den del af instrumentet, der bærer apparatet til aflæsning af gradinddelingen.

'Alī [a'li:], Muhameds fætter og svigersøn, g. m. Fātima; kalif 656–61.

'a'lias (lat: ellers, desuden), også kaldet.

Ali-Bab, pseud. for *Henri Babinski* (1869–1931), po.-fr. grubeing. og kogebogsforf. *Gastronomisk Håndbog* (da. 1944).

Ali Baba, person fra fortælling i 1001 Nat.

'a'libi' (lat.), andetsteds; bevise sit **a**: bevise, at man på det tidspunkt, da en forbrydelse blev begået, befandt sig andetsteds end på gerningsstedet.

Ali'cante, sp. havneby; 116 000 indb. (1947). Tekstil- og cigarindustri. Udfører bly, frugt og rødvin.

Alicante-vin, mørk, kraftig rødvin fra prov. Alicante i S-Span.

Alice ['alis], russ. kejserinde, d. s. s. Alexandra Fjodorovna.

Alice's Adventures in Wonderland ['ælisiz əd'væntʃəz in 'wəndələnd], eng. børnebog af Lewis Carroll, udk. 1867; da. *A. i Vidunderland* (1912 og senere).

ali'cykliske [-s-] **forbindelser** (gr. *aleifar* olie + *cyklisk*), *kem.,* cykliske forb., der har alifatisk karakter, mods. de aromatiske.

ali'fa'tiske forbindelser (gr. *aleifar* olie), kulstofforb. med ikke ringformet opbygning, mods. aromatiske forb.

Aligarh (eng. [æli'gɑ:]) el. *Koil* [ko:il], by i United Provinces, Hindustan. SØ f. Delhi; 113 000 indb. (1941). Tekstil- o. a. industri. Jernbanecentrum, muham. univ.

alimen'tan't (lat. *alere* ernære), person, der betaler underholdsbidrag til sit barn født uden for ægteskab.

alimentation, underhold; bidrag til andres forsørgelse, især til børn uden for ægteskab.

a'linea (lat., egl: fra linjen), et tegn, tidl., især 15. og 16. årh., anv. i bogtryk for at betegne nyt afsnit.

Alings'ås, sv. købstad (fra 1619), Västergötland, NØ f. Göteborg; 12 000 indb. (1949). Bomuldsindustri.

'Ali Pasha [-'ʃa] (1741–1822), albansk høvding, fra slutn. af 18. årh. hersker i Albanien som pasha i Iōánnina, indtil sultanen fik ham i sin magt og henrettede ham.

aliquottoner [-'kvɔt-], *mus.,* overtoner.

ali'te'ring, overfladebehandling af jern og stål med aluminium under opvarmning for at forøge korrosions- og ildfastheden.

aliza'ri'n [-s-] (tyrk.), dioksyantrakinon, farvestof, vandtes tidl. af kraprod, fremstilles nu af antracen. **a** danner med forsk. metaloksyder, f. eks. aluminiumoksyd, såk. farvelakker, der har stor bet. ved tekstilfarvningen.

al'k (*'Alca 'torda*) el. *tordalk, set stor, sort* og hvid alkefugl med sammentrykt næb. Yngler på nordeur. klippekyster; – i Danm. på Græsholmen ved Christiansø; alm. vintergæst i da. farvande.

Alk.

alka'hest (arab.), verdensånd. Spillede en rolle i de alkemistiske teorier, bl. a. hos Paracelsus.

Al'kaios (lat. *Al'cæus*) (omkr. 600 f. Kr.), lesbisk digter. Deltog i de lidenskabelige partikampe i Mytilene. Politik og krig inspirerede hans lyrik, skrevet i 4-liniede strofer på æolisk dialekt.

al'kali (arab. *al-qili,* aske), ældre betegn. for alkalimetallernes karbonater, oksyder og hydroksyder. Nu ofte anv. ved betegn. af forb. af alkalimetallerne, især kalium og natrium, f. eks. alkalihydroksyd (d. v. s. natrium- el. kaliumhydroksyd).

alkali-amfiboler, alkalihold. amfiboler er glaukofan, riebeckit, arfvedsonit og *ænigmatit.*

alkalibasalter, særlig alkalirige basalter med nefelin el. leucit. Hovedtyper: tefrit og basanit.

alkalifeldspat, kali- og natronfeldspat og blandinger heraf.

alkaligabbro, mørke, basiske, alkalirige dybbjergarter (essexit, theralit o. a.).

alkalimetallerne, metallerne lithium, natrium, kalium, rubidium og cæsium. **a** er nær beslægtet med hverandre, de er alle monovalente, stærkt elektropositive og sønderdeler heftigt vand under hydroksyddannelse.

alkalime'tri' (*alkali* + *metri*), form for titreranalyse, efter hvilken man bestemmer mængden af base v. hj. af syrer (f. eks. saltsyre) af kendt normalitet.

alkalireserve, et mål for blodets (plasmaets) evne til at binde syre. Den angives som den mængde kuldioksyd (CO_2), som 100 cm³ blod (plasma) indeholder, når CO_2-trykket er 40 mm hg, el. mindre nøjagtigt, ved forekommende alveolære CO_2-tryk.

al'ka'liske jordarter, ældre betegnelse for oksyder og hydroksyder af metallerne kalcium, strontium og barium.

al'ka'lisk reaktion, *kem.,* basereaktion.

alkalo'ider (*alkali* + *-oid*), kvælstofholdige, org. baser med stor fysiol. virkning som gifte el. lægemidler. Forekommer i planteriget, mange af dem fremstilles syntetisk. Eks.: morfin, kinin, nikotin.

alkalose, en tilstand, hvorunder blodets reaktion forskydes i alkalisk retning; mods. acidose.

Al'ka'menes (gr. *Alka'ménēs*), gr. billedhugger, elev af Feidias, virksom i 2. halvdel af 5. årh. f. Kr. Hovedværk: *'Afrodite i Haverne.*

al'kannaro'd (arab. *al-hinna* henna), roden af en flerårig urt (rubladfam.), der vokser i Middelhavslandene; indehol-

der et rødt farvestof, anchusin. el. alkannin.

alkefugle (ˈ*Alcae*), gruppe af svømmefugle knyttet til den nordl. halvkugles klippekyster, fødderne langt tilbage, vingerne korte, svirrende flugt, kort hale, ofte sorte og hvide farver; svømmedykkere, anv. vingerne under dykningen. Lever af fisk og plankton; reden på fuglefjelde, i klipperevner el. jordhuller; ofte i store kolonier, økon. bet. for befolkningen på Færøerne, Nordnorge o.s.v.

alkeˈmi' (arab. *al* + gr. *chēmeia* kemi), gl. betegn. for kemi. Anv. mest om tidl. tiders kemikeres (alkemisternes) fargæves forsøg på at omdanne uædle metaller til guld.

Alˈkestis (gr. ˈ*Álkēstis*), gr. sagndronning, som gik i døden for sin mand Admetos; hovedperson i Euripides' drama »**A**«.

alkestormfugle (*Pelecanoˈidídae*), fam. af alkeign. stormfugle. Dykker efter føden.

Alkiˈbiades (gr. *Alkibiˈádēs*) (d. 404 f. Kr.), athensk adelig statsmand, opdraget af sin frænde Perikles, knyttet til Sokrates. Hans dristige politik (forbundet mod Sparta 418 og toget til Sicilien 415) endte med nederlag, en tid gik han i Spartas og Persiens tjeneste, 410–08 ledede han dog atter Athens flåde og vandt betydelige sejre (slaget ved Kýzikos 410), men forvistes siden atter.

ˈ**Alkmaar** [-*ma*:r], holl. by ved Nordholl. Kanal, 37 000 indb. (1947). Gl. by; gotisk kirke (1498) og rådhus (1520). Handel med ost. Afviste 1573 Albas angreb.

Alkˈmaion fra Kroton (omkr. 500 f. Kr.), gr. læge og filosof. Hævdede bl. a., at hjernen er sjælens sæde.

ˈ**Alkman** (gr. *Alkˈmán*) (7. årh. f. Kr.), spartansk (kor-) lyriker; fragmenter bevarede.

Alkˈmene, gr. heroine, g. m. Amfitryon.

alkmeoˈniderne, athensk adelsslægt, hvortil Kleisthenes og Perikles hørte.

ˈ**alkohol** (arab. *al-kuhl*, fint pulver af blyglans anv. til øjensminke; senere i Eur. som den fineste bestanddel i et stof, især vin), 1) kem. forb., der afledes af alifatiske kulbrinter ved ombytning af brintatomer med hydroksylgrupper. En **a** forbinder sig med syrer til estere. Man taler om primære, sekundære og tertiære **a,** alt efter, om det kulstofatom, hvor hydroksylgruppen befinder sig, er bundet til 1, 2 el. 3 andre kulstofatomer. Primære **a** danner ved oksydation aldehyder el. syrer, sekundære ketoner, medens tertiære sønderdeles gennemgribende. Vigtige **a** er metyl-, ætyl-, butyl- og amylalkoholer, samt glycerin.

2) *Ætylalkohol, ætanol, vinånd,* C_2H_5OH, farveløs vædske, blandbar med vand, *kp.* 70°, *smp.* ÷ 117,3°, *vf. v.* 0° = 0,8. Anv. som opløsningsmiddel, i visse tilf. som brændstof, samt som nydelsesmiddel i et uhyre antal drikke, f. eks. øl, vin og spiritus af forsk. art.

Alkoholfremstilling sker ved gæring af druesukker o. a. sukkerarter, hvorved gærens enzymer spalter sukkeret til alkohol og kuldioksyd. Som råstoffer anv. særlig stivelsesholdige plantedele, f. eks. kartofler og korn, endv. saften af sukkerroer og -rør, biproduktet melasse fra sukkerfabrikationen samt træaffald og affaldsproduktet sulfitlud fra cellulosekogning. Ved fremst. af kartoffel- el. kornsprit koges råmaterialet først under ca. 3 atm. tryk. Derefter findeles det og den tyktflydende *klistermasse trykkes over i et* kar, hvor den behandles med malt ved ca. 60° (mæskning). Maltens enzymer omdanner stivelsen til en sukkerart, maltose, som ved den påfølgende gæring omdannes til druesukker og videre til alkohol. Forud for den egl. alkoholgæring går en forgæring med en mælkesyrebakterie, hvorved der dannes ca. 1% mælkesyre, der sikrer imod bakterieinfektion. Ved fremst. af sulfitsprit må affaldsluden først neutraliseres med kalk. Ved gæringen fås noget over 1% alkohol, mens man ved andre metoder kan opnå 8–9%. Alligevel er **a** billigere af sulfitlud, da denne er et rent affaldsprodukt. Endelig kan **a** foregå ved forsukring af cellulosen i træaffald, f. eks. savsmuld, hvorved der dannes druesukker, som forgæres, og som biprodukt lignin. – Af den udgærede mæsk fås råsprit ved destillation i kolonneapparater og heraf atter ved ny *destillation (rektifikation)* finsprit (95½ vægt%). Absolut **a** (100%) fremstilles nu særl. ved såk. azeotropisk (gr. *a* ikke + *zein* koge) destillation, der beror på, at en bestemt blanding af alkohol, vand og benzol har kogepunktsminimum. Absolut **a** kan nu også fremst. af råsprit. Som »efterløb« dannes *fuselolie*, der består af højere alkoholer m. m. Den for sprit befriede, udgærede vædske, bærme, er et vigtigt foderstof for kvæg og heste. – Syntetisk kan **a** fremst. katalytisk af ætylen og vand, idet koksovnsgas el. jordoliegas er råmateriale, el. ved brintning af kulilte.

alkohoˈlaˈt, saltagtig kem. forb., i hvilken en alkohols hydroksylbrint er erstattet med metal, f. eks. natriumætylat C_2H_5ONa.

alkoˈhoˈliske sindssygdomme. Misbrug af spiritus kan give anledning til akute såvel som kroniske sindssygdomme. Af de akute tilstande kan nævnes beruselsen samt den såk. patologiske rus. Af kroniske **a** findes alkoh. sløvsind, den såk. korsakoffske sygdom, hvor der særlig findes en udpræget indprentningssvækkelse, endv. alkoh. forrykthed, alkoh. epilepsi og delirium tremens.

alkohoˈlisme, misbrug af alkoholiske drikke og dermed følg. kronisk **a,** som betegner de sygelige forandringer, der opstår på grundlag af det langvarige misbrug. Disse følger er dels af sjælelig natur og fører til karakter-forandringer, hukommelsesbesvær m. m. stigende til sløvsind, og dels af legemlig natur med symptomer fra nervesystem og fra mavetarm-kanalen.

Alkoholkommissionen af 1947 nedsattes af handelsmin. til afløsn. af **A** af 1934. 19 medl. Beskæftiger sig bl. a. med spørgsmålet om et evt. spiritusmonopol.

alkoholomeˈtri' (*alkohol* + *-metri*), måling af vandige opløsninger indhold af ætylalkohol v. hj. af flydevægt (alkoholometer).

Alkoˈraˈn (arab. *al-qur'ān*, egl: læsningen), d. s. s. Koranen, muhamedanernes hellige bog.

alˈkove (arab. *al qobba* hvælvingen), 1) vægniche, så stor som et kammer el. værelse; 2) skabs-seng.

ˈ**Alkuiˈn,** eng. *Alcuin* [ˈälkwin] (735–804), lærd eng. gejstlig, som ledede Karl den Stores hofskole og skrev digte, breve og historie.

alˈkyˈl (af *alkali*), atomgruppe, der fås af *alifatisk kulbrinte ved fjernelse af et* brintatom, f. eks. metyl CH_3- af metan CH_4.

alkylsalte, gl. betegn. for estere.

alkyˈmi', d. s. s. alkemi.

alˈkaeˈisk strofe, 4-linjet, antikt versemål, opkaldt efter Alkaios.

alla ˈbreve (ital.), i forkortet takt, d. v. s. taktslaget omfatter to enheder.

Allah (da. [ˈala], arab. [aˈla:ˈh]) (arab. *al ilāh* guden), hos muhamedanerne den ene, sande gud.

Allahābād (eng. [älləhəˈbäd, -ˈba:d], ind. *Ilāhābād* el. (af hinduer) *Prayāg*, hovedstad i United Provinces, Hindustan, ved Ganges' og Jumnas sammenløb; 261 000 indb. (1941). Flodhavn; jernbanecentrum, tekstil- o. a. industri. Valfartsby for hinduerne.

Allan Kardec [aˈlä -ˈdæk], dæknavn for H.L.D. Rivail.

alˈlantoïs [alanˈto:a] (gr. *allâs* pølse + *eîdos* form), hos krybdyr, fugle og pattedyr den i fostertilstanden stærkt forstørrede urinblære, der strækker sig ud ml. fosterhinderne og kun ved en tynd stilk er forbundet m. fosteret. Virker også som åndedrætsorgan. Hos pattedyrene indgår **a** i moderkagedannelsen og tjener som forbindelsesled ml. fosteret og moderen. Ved fødslen løsrives størstedelen af **a** fra fosteret, kun et lille stykke bevares og bliver til den blivende urinblære.

alla ˈprima (ital: på grundlaget), malet uden undermaling.

allarˈgando (ital.), *mus.*, bredere (langsommere).

alla ˈturca (ital.), *mus.*, i tyrk. stil.

alla zingara [-ˈtsiŋ-] (ital.), *mus.*, i sigøjnerstil.

allé [-ˈle'] (fr.), vej el. gang m. reglm. sideplantninger af træer.

Alleghany Bjergene [ˈäləgæ:ni], 1) ældre navn på Appalachian Mountains; 2) den vestl. del af de centrale Appalachian Mountains.

allegoˈri' (gr. *allegoreîn* sige noget andet), sindbilledlig fremstilling, 1) i *litt.* en metafor, resp. et symbol, der er udbygget til en flerleddet billedkæde af fuld el. omtrentlig indre konsekvens. I den rendyrkede **a** repr. personer el. genstande abstrakte egenskaber el. forestillinger; eks. på realistisk underbygget **a** i Bunyans »The Pilgrim's Progress« (1678), på blodløs **a** i Ingemanns »De Sorte Riddere« (1814); 2) i *kunsten* anv. ofte, især i barokken, allegoriske personifikationer, fremstillet med symbolske attributter, f. eks. Døden som en knokkelmand med le og timeglas. – Adj. *alleˈgoˈrisk.*

alleˈgoˈrisk fortolkning, et udlægningsprincip, som har været anv. på gl. hellige tekster, *især Bibelen; if.* **a** er ordenes ligefremme mening kun et billede af den egl., dybe mening.

alleˈgretto (ital.), *mus.*, tempobetegn., ml. allegro og andantino.

Alˈlegri, *Gregorio* (1582–1652), ital. komp., hvis *Miserere* årligt synges i påsken i Det Sixtinske Kapel.

alˈlegro (ital.), *mus.*, hurtig, livlig.

alleˈhelgens dag, opr. kirkefestdag til martyrernes ære; i protest. kirke mindefest for alle døde. I d. kat. kirke 1. 11., i folkekirken 1. søndag efter 1. 11.

ˈ**allehånde** (egl: alle slags; da det smager som en blanding af krydderier), krydderi, lavet af frugter af Pimenta officinalis, en trop. plante af myrtefam. Dyrkes især i det mellem-amer. område.

alˈleˈler el. *alleloˈmorfe gener* (gr. *allēlo* gensidig + *-morf*), arveanlæg, der indtager ens pladser på korresponderende kromosomer fra individets to forældre og med forsk. virkning på organismen. For at kunne erkendes må der være mindst to, der da gerne betegnes med stort og lille bogstav, A og a, hvoraf det første dominerer over det sidste, det recessive. Ved mutation kan der af et arveanlæg (gen) opstå flere **a.**

allelopaˈti' (gr. *allēlōn* gensidig + *-pati*), d. s. s. nabovirkning.

allemande [alˈmä:d], 1) opr. ty. folkedans i 4/4 takt og roligt tempo, senere optaget som indledende sats i suiten; 2) forløber for vals.

ˈ**Alˈlen,** *Carl Ferdinand* (1811–71), da. historiker. 1851 docent, fra 1862 prof. v. Kbh.s Univ. Nat.lib.; udg. *Håndbog i Fædrelandets Historie* (1840) m. skarp kritik af godsejeradelen og tildels enevælden, *Det Danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland* (1857–58), *De tre Nordiske Rigers Historie 1497–1536* (1864; **A**-s hovedværk, ført op til 1527). (Portr. sp. 86).

Allen [ˈälin], *Hervey* (f. 1889), amer. romanforf. og lyriker, kendt især for sin best seller *Anthony Adverse* (1933, da. 1935), en bred, pikaresk underholdningsroman fra Napoleonstiden.

ˈ**Alˈlen,** *Johannes* (f. 1916), da. forf. og journalist; satirisk Kbh.-roman *Frihed, Lighed og – Louise* (1943).

Allenby [ˈäləɴbi], *Edmund* (1861–1936), brit. general. Øverstbefalende i Palæstina 1917–18 (kampe m. Tyrk.), feltmarskal 1919, højkommisær i Ægypten 1919–25.

ˈ**Allenstein** [-ʃtain], ty. navn på Olsztyn i Polen (tidl. Østpreussen).

Allentown [ˈäljintaun], jernindustriby i østl. Pennsylvania, USA.; 97 000 indb. (1940).

ˈ**Aller,** 262 km l. biflod til Weser, udspringer ved Magdeburg.

ˈ**Alˈler,** *Carl* (1845–1926), da. bladudg.; grl. 1877 *Ill. Familie Journal*, der, anlagt

(indtog i Addis Abbeba maj 1936). Hailé Selassie flygtede t. Engl., mens Viktor Emanuel fik kejsertitel. Attentat mod Graziani som vicekonge straffedes hårdt; trods mange vanskeligheder holdt Ital. magten til 1941, da Engl. under A. G. Cunningham erobrede **A** (vicekongen, hertugen af Aosta, kapitulerede i Amba Alagi 19. 5., modstand i Gondar ophørt 28. 11. 1941). Maj 1941 vendte Hailé Selassie tilbage til Addis Abbeba. Lenssystem og slaveri erklæredes afskaffet. 1942 krigserkl. t. Tyskl., Ital. og Japan; rejste 1946 krav om Eritrea og Ital. Somaliland. 1945 fik USA-selskab eneret på olieudvinding.

Abetz [ˈa:bæts], *Otto* (f. 1903), ty. nationalsoc. Arbejdede i mellemkrigsårene f. ty.-fr. forståelse, udvist af Frankr. som polit. agent (spionagemistanke) juli 1939. Aug. 1940 ambassador v. ty. militærkommando i Paris, støttede Laval. Fængslet efter Tyskl.s sammenbrud.

abhaser [-ˈʰfa'-], muhamedansk folk med eget sprog, i Abhasien i Kaukasus. Landbrugere; ca. 80 000.

Abˈha'sien, ASSR i Georgien, Sovj., på Kaukasus' S-skråning omkr. hovedstaden Suhumi; 8700 km²; 260 000 indb. (1933).

Abhiˈdhamma, navn på den 3. del af buddhismens kanon, væsentlig rummende dogmatiske og metafysiske tekster.

Abidjan [-ˈdʒã], hovedstad og havneby i den fr. koloni Elfenbenskysten; 33 000 indb. (1943), deraf 1900 eur.

ˈAbies (lat.), ædelgran.

abieˈtiˈnsyre (af *abies*), hovedbestanddelen i fyrreharpiks (kolofonium); af dens salte (resinater) anv. alkalisaltene til sæbe; bly-, mangan- og koboltsalte som sikkativer i fernis; aluminiumresinat opstår ved limning af papir.

Abiˈgail, Nabals hustru, blev efter dennes død g. m. David.

ˈAbija, konge i Juda Rige, søn af Reha beam, regerede kun kort (ca. 915 f. Kr.)

ˈabild, gldа.: æbletræ.

Abildgaard, *Nicolai* (1743–1809), da. maler; efter studieophold i Ital. 1772–77 prof. ved akad. **A** fortsatte i en antikiserende stil de store ital. baroktraditioner i sine *10 billeder til Chr.borg Riddersal* (1779–91), hvoraf kun 3 reddedes ved branden 1794 (skitserne i kunstmus.).

Den Sårede Filoktet. Rom 1775. (Kunstmus.)

Hans af fri kompositorisk fantasi bårne, billedskabende evne fandt udtryk i en række arb. med motiver bl. a. fra Shakespeare, Ossian og Holberg (Niels Klim); var desuden virksom som arkitekt og har skabt værker som *Frihedsstøtten* (1792–97) og *Emiliekilde* (1780).

Abildgaard, *Ove* (f. 1916), da. forf. Respektløse og sprogligt originale digtsamlinger; *Uglegylp* (1946), *Hvirvler* (1948).

Abildgaard, *Peter Christian* (1740–1801), da. læge og veterinær, den da. vet.-skoles stifter. Udgav 1770 »*En danske Heste og Quæg Læge*«, der udkom i mange oplag, også i Sv. og Tyskl. Oprettede en vet.-skole, der blev åbnet 1773 på Christianshavn med **A** som leder. Da **A** kom i økon. vanskeligheder, overtog staten 1776 skolen, der fik navnet Den Kgl. Vet.-skole. I 1781 blev kvægpesten ved **A**-s initiativ udryddet i Danm. ved afspærring og nedslagning af de syge dyr. **A** var foregangsmand på husdyrbrugets område. Banebrydende zool. arbejder vedr. indvoldsormene. (Portræt).

Kjeld Abell.

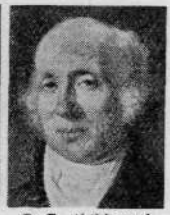

P. C. Abildgaard.

Abildgaard, *Søren* (1718–91), da. arkivtegner, der i en længere årrække som den første aftegnede gl. mindesmærker på rejser overalt i Danm.

Abiˈmelek, søn af Gideon, udråbte sig til konge i Sikem efter at have dræbt sine 70 brødre undtagen Jotam.

abioˈgeˈnesis (*a-* + *bio* + gr. *génesis* frembringen), d. s. s. *generatio æquivoca*, selvdannelse.

ˈAbisjag, ung kvinde fra Sjunem, som hentedes til David i hans alderdom. (1. Kg. 1).

Abisko [ˈa:-], sv. station (Luleå–Narvik banen) og turiststed. Naturvidensk. station og nationalpark.

Abjaˈtar, præst hos David, d. s. s. Ebjatar.

abkhaser, anden stavemåde for abhaser.

ˈablatiˈv (lat. *(casus) ablativus* fjernelses (kasus)), kasus, der betegn. udgangspunktet for en bevægelse el. handling, f. eks. lat. *domo* hjemmefra.

ˈAbner, feltherre hos Saul og David, myrdedes af Joab.

abˈnorˈm (*a-* + lat. *norma* regel), 1) regelstridig, usædvanlig, afvigende fra normen; 2) uhensigtsmæssig, sygelig afvigelse fra idealtilstand. Mods. normal.

abnormforsorg, ældre betegn. for særforsorg.

abnormiˈteˈt (af *abnorm*), (arveligt betinget) organ- el. funktionsforstyrrelse.

abnormundervisning, undervisning af sansedefekte (f. eks. blinde, døve), talelidende, læseretarderede, intelligensdefekte og vanskelige børn. **a** foregår i særskoler, særklasser, skolehjem, blinde- og døvstummeinstitutter o. l. el. ved særundervisning.

abolition (lat.), afskaffelse, ophævelse, eftergivelse; *jur.*, *fritagelse for strafferetlig* tiltale.

abolitioˈnister, tilhængere af negerslaveris ophævelse.

abonnement [-ˈman] (fr.), forudbestilling til reglm. aftagning, f. eks. a v i s-a, te a t e r-a; a b o n n e n t, den der har et **a.**

abonnementskort udstedes ved jernbaner, sporveje o. l. for en navngiven person til et ubegrænset antal rejser inden for **a**-s gyldighedsperiode, og på bestemt strækning el. inden for et bestemt område.

abonˈneˈre (på), forudbestille.

aborre (ˈ*Perca fluviˈatilis*), pigfinnefisk med 2 rygfinner, grågrøn ryg med mørke tværbånd, som regel 25–30 cm, kan blive

½ m. Alm. i ferske vande på nordl. halvkugle, undertiden i brakvand. Rovfisk, leger om foråret; af nogen økon. betydning. Nær beslægtet er hork og sandart.

Aborrebjærg, Møns høj. punkt (143 m).

aborrefisk (*Percoˈmorphi*), artsrig gruppe af pigfinnefisk m. fl. tusind arter. Hertil aborrefam., sprøjtefisk, cichlider, sparider, muller m. fl.

aˈbort (lat. *aboriri* afgå), 1) *med.*, svangerskabets standsning og fosterets afgåen inden for de første 28 uger. Årsagen kan bl. a. være: overanstrengelser, sindsbevægelser, infektionssygdomme (bl. a. syfilis og gonorrhoe); ofte fremkaldt ved indgreb i livmoderen; 2) *vet.*, hos dyr d. s. s. kastning.

aborˈtiˈv (lat.), dødfødt; mislykket; uudviklet.

abortivkur, *med.*, behandling der tilsigter en hurtig standsning i sygdommens I stadium.

ab ˈovo (lat: fra ægget), fra begyndelsen.

abracaˈdabra, gl. trylleformel. Nu alm. brugt i bet: vås. Titel på en af Holbergs komedier.

ˈAbraham, Israels stamfader, udvandrede ifl. G. T. fra Karan (Charan) i Mesopotamien og fik af Gud løfte om Kanaans Land. Havde med Hagar og Sara sønnerne Ismael og Isak. **A** boede i Mamre Lund ved Hebron.

Abraham, *Paul* (f. 1892), ung. operettekomp. *Viktoria og hendes Husar* (1930).

ˈAbraham'sen, *Erik* (1893–1949), da. musikvidenskabsmand. Prof. ved Kbh.s Univ. 1926. Udg. bl. a. *Musik og Samfund* (1941), *Hvem er Musikalsk?* (1943).

ˈAbraham'sen, *Harald Retlev-* (f. 1885), da. kirurg. Overkirurg v. Bispebjerg Hosp. 1926, prof. v. den klin. praktikantundervisning.

ˈAbrahamson, *Werner Hans Frederik* (1744–1812), da. forf., tyskfødt. Johs. Ewalds ven. Folkeviseudgiver. Huskes især for visen *Min søn, om du vil i verden frem, så buk!*

Abrahamstrup, indtil 1673 navn på Jægerspris.

Abraˈmovitj [-vitʃ], *Shalom Jacob* (1836–1917), jød. romanforf., som skrev både på jiddisch og hebr. Kendt under pseudonymet *Mendele Mocher Sforim.*

abrasion (lat. *ab-radere* afskrabe), havets nedbrydende virkning under dannelse af kystklint og en jævnt skrånende nedbrydningsflade, **a**-flade.

aˈbraxas-gemmer, flade sten, der af romerne anv. som amuletter. Bærer i alm. et gudebillede af fantastisk form: menneskekrop m. hanehoved og m. slanger i st. f. ben samt indskriften abraxas el. abrasax (gr.), if. den ægypt. gnostiker Basilides (omkr. 100 e. Kr.) navn på urvæsenet.

abriˈkoˈs (ˈ*Prunus armeniˈaca*), et opr. asiat. træ hørende til blommefam. Blomstrer før løvspring, frugten rundagtig, saftig og fløjlshåret. Stenen jævn, forsynet med to ribber langs den ene rand. Alm. dyrket i Middelhavslandene. Vigtigste produkt: tørrede **a**, især fra Californien. **a** kan dyrkes på espalier i Danm.

abroˈdiˈl, jodholdigt kontrastmiddel til røntgenfotografi.

abrogation (lat.), fuldstændig ophævelse af lov el. viljesbestemmelse; jfr. derogation.

Abrolhos [aˈbroljuʃ], 6 små koraløer ved Brasiliens kyst på 18° s. br.

abˈrupt (lat. *abruptus* afbrudt), brat afbrudt; pludselig; usammenhængende.

ˈAbrus precaˈtorius (lat.), d. s. s. paternosterærter.

Abruzzerne [-ˈbruts-], ital. *Aˈbruzzi* [-ˈbrut:si], bjerglandskab i Midtitalien med kalkryggen Gran Sasso d'Italia, der når 2921 m i Appenninernes højeste punkt Monte Corno.

Abruzzerne, hertug Luigi Amedeo af [ˈlwidʒi *a*meˈdæo] (1873–1933), ital. polarforsker. Eksped. til Ishavet 1899–1900.

Aˈbruzzi e Moˈlise, ml. ital. landsdel; den sydl. del af de rom. Appenniner m. tilgræns. Adriaterhavskyst; 15 237 km², 1 687 000 indb. (1947).

Absalom, *søn af* David, dræbtes under et forsøg på at støde faderen fra Tronen.

ˈAbsalon (1128–1201), da. statsmand, søn af Asser Rig. Studerede i Paris, var med ved blodgildet i Roskilde 1157, biskop i Roskilde s. å., ærkebisp i Lund 1178. Ved siden af sin virksomhed som kirkeorganisator blev **A** kongerne Valdemar 1.s og Knud 4.s højre hånd som administrator og hærfører, byggede borgen Havn (det sen. Kbh.), deltog i og ledede talr. korstog mod venderne (Rügens erobring 1169) og slog 1185 hertug Bogislaw af Pommern.

Absalons borg, beg. til Kbh.s Slot, Christiansborgs forgænger, grl. 1167 som værn for den gl., indtil da ubet. handelsplads Havn. Udgravet 1907 og 1918, nu over-

for et bredere publikum, vandt enestående udbredelse. Udkom også i No., Sv. og Finl. Carl Allers Bogforlag, 1940–49, udg. hovedsagelig skønlitt.

aller'gi' (*allo* + gr. *érgon*, værk, arbejde), ændret – ofte forøget og fremskyndet – reaktion af organismen overfor bakterier, serum el. andre organ. stoffer som følge af tidl. indvirkning af samme stof.

Aller'helligste, bruges i G. T. om det inderste rum i templet, hvor Pagtens Ark stod. Kun yppersteepræsten måtte komme her og kun på forsoningsdagen.

'Al'lerup Bakker, del af Jyske Ås; Storstensbakke: 109 m.

'Allerø'd-lag, gytje med rester af birk og fyr, afsat i Allerød-tiden.

'Allerø'd-tid, kort varmeperiode i tundratiden, 12–13000 f. Kr., med skovtræerne dun-birk, asp, ene og fyr. Opkaldt efter første fundsted ved Allerød, N-Sjæll.

Allé-Scenen, et i 1943 åbnet frederiksbergsk teater. Bygningen, fra 1888, er det tidl. Frederiksberg Morskabsteater (1869–1914), Alexandra Teater (1914–17) og Betty Nansens Teater (1917–43).

alle'sjæles dag fejres i d. kat. kirke 2. 11. til minde om de hensovede.

alles krig mod alle (lat. '*bellum'omnium contra 'omnes*), udtryk, hvormed Th. Hobbes beskr. naturtilstanden, som han tænkte sig den beskaffen, indtil menneskene ved oprettelsen af en samfundspagt enedes om at overdrage al magt til en enevældig hersker, hvis fornemste opgave var at opretholde freden.

allez [a'le] (fr.), gå! af sted! I jagtsproget kommando til hunde i bet.: løb og søg efter vildt.

Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft se AEG.

'Allgäuer Alper [-gɔyər], den vestl. del af de nordl. kalkalper, ml. Iller og Lech, Tyskl. og Østrig; højeste punkt: Hohes Licht (2687 m) (i Østrig).

'Allia, biflod til Tiberen, hvor gallerne 390 f. Kr. slog Rom.

alliance [ali'aŋsə] (fr.: forbund), overenskomst ml. stater om samarbejde, fortrinsvis militær bistand i tilfælde af angreb.

Alliance Française [a'ljä:s frä'sæ:z], forening, grl. i Paris 1883 for at udbrede kendskab til fr. sprog og kultur i udlandet. Afd. i Kbh. siden 1887.

Alliance Israélite Universelle [al'jä:s israelit ynivær'sæl], forening stiftet i Paris 1860 til gavn for jødernes ligeberettigelse og nationalfølelse; virker ved underafdelinger i de forsk. lande, f. eks. Anglo-Jewish Association i England.

Alliancescenerne, navnet på sammenslutningen fra 1939 ml. »Folketeatret« og »Det Ny Teater«.

Allier [a'ljе] (fr.), 1) 410 km l. biflod til Loire, fra centralmassivet til Nevers; 2) fr. dept. omkr. 1), 7 382 km²; 378 000 indb. (1946). Hovedstad: Moulins.

alli'e're (fr.); **a sig,** slutte forbund; alli'e'rede, forbundsfæller; »de A«, alm. betegn. på Centralmagternes modstandere 1914–18 og Aksemagternes modstandere 1939–45.

alli'gator (sp. *lagarto* øgle), krokodille m. gruber i overkæben, hvori 4. tand i underkæben rager op; indtil 5 m lange, lever mest af fisk, kan tage større pattedyr. N-Amer., Kina; huden anv. til læder.

alli'gatorskildpadde (*Che'lydra serpen'tina*), nordamer. sumpskildpadde. Mere end meterlang; halen m. takket rygkam. Fiskeæder.

'al'like ('*Corvus mo'nedula*), lille ravnefugl, grå og sort med lysere nakke, alm. i Danm., delvis standfugl, ruger kolonivis i hule træer, skorstene, tårne o. l. Lever af insekter samt planteføde.

Al'li'n, *Arthur* (1847–1926), da. komp. 1888–1915 domorganist i Århus, ledede 1889–1914 De Centraliserede Jydske Sangforeninger.

Allinge-'Sandvi'g, da. købstad, N-Bornholm; 2195 indb. (1945). Fiskeri, granitbrud, badested. (Ill.: **A** byvåben).

Alling Å, da. åer:, 1) udmunder i Grund Fjord, Ø f. Randers; 2) biå til Gudenå, S f. Tange Sø.

C. F. Allen.

C. J. L. Almquist.

Alling'å'bro', da. stationsby (Randers-Ryumgård); 1072 indb. (1945).

allitteration (lat. *ad* til + *littera* bogstav), *bogstavrim, forlydsrim*, alm. i stående vendinger som bånd og bast, spot og spe. Et hovedelement i al gl. germ. poesi og grundprincip i oldn.-isl. verskunst; også anv. (ofte misbrugt) i moderne poesi og prosa.

'Allium (lat.), løg.

Allmänna Svenska Elektriska Aktiebolaget, d. s. s. ASEA.

allo- (gr. *állos* en anden), anderledes, fra en anden, modsat.

allo'bro'ger, gallisk stamme omkr. Vienne, undertvunget af Rom 121; mislykket oprør 62 f. Kr.

allocation (lat. *ad* til + *locare* anbringe), tildeling.

allochthon [alɔk'to'n] (*allo-* + *chthōn* jord), anv. i samme bet. som allothigen, men ofte specielt om kullag, der er dannede af transporterede, sammenskyllede planterester.

Allocya'ni'n [-sy-], stof anv. v. sensibilisering af fot. emulsion, fremstillet af Agfa. D. s. s. Neocyanin.

al'lodium (nylat.), privat ejendom, som ikke er len (feudum).

alloga'mi' (*allo-* + *-gami*), d. s. s. fremmedbefrugtning. Adjektiv: allo'ga'm.

allokro'ma'tisk (*allo-* + *chrōma* farve) kaldes et mineral, hvis farve skyldes indblandede fremmede stoffer.

allonge [a'lɔnʃə] (fr: forlængelse), det papir, der klæbes på en anvisn. el. veksel for at give plads til endossementer.

allongeparyk, lang, krøllet paryk, anv. af fornemme mænd ca. 1660–1750.

Allongeparyk.

allons [a'lõ] (fr: lad os gå), fremad! Allons, enfants de la patrie – [alɔ̃zäfädlapa'tri], fremad, fædrelandets børn (1. linie af Marseillaisen).

allopa'ti' (*allo-* + *-pati*), homøopatiens benævnelse for den alm., vidensk. begrundede lægekunst, for at antyde, at denne består i at fremkalde nye sygdomme i st. f. dem, der behandles.

allopolyplo'i'd (*allo-* + *poly-* + *-ploid*), plante med fl. end de normale to kromosomsæt.

allo'so'mer (*allo-* + *-som*) el. *heterokromosomer*, mods. autosomer, betegn. for par af uens store, delvis homologe, samhørende kromosomer. **a** spiller oftest en rolle ved kønsbestemmelsen.

allotherier [-'te'-] (*allo-* + *thērion* pattedyr), d. s. s. multituberculata.

allothi'ge'ne (gr. *állothi* andetsteds + *-gen*[1])), kaldes bjergartsbestanddele, der er opstået i andre omgivelser, end hvor de nu findes, f. eks. de transporterede mineraler i klastiske sedimentbjergarter.

al'lotria (gr.), uvedkommende ting.

allotro'pi' (*allo-* + *-tropi*), den egenskab hos visse stoffer at forekomme i forsk. modifikationer med forsk. egenskaber, f. eks. kulstof som grafit el. diamant. **a** beror på forsk. placering af atomerne i stoffets rumgitter.

all' ot'tava (ital: i oktaven), *mus.*, bet. at en stemme skal udføres 1 oktav højere end noteret.

Allport ['å:lpårt], *Gordon Willard* (f. 1897), amer. psykolog. Har bl. a. skr. *Personality* (1937).

all right ['å:l 'rait] (eng.), alt vel, godt!

all round ['å:l 'raund] (eng: helt rundt), alsidig.

allu'de're (lat.), hentyde til; allusion, hentydning.

allure [-'ly:rə] (fr.), gangart (om heste).

alluvi'a'ltid, tiden siden istiden (alluvium).

al'luvium (lat. *alluvio* opskylning af jord), aflejringer dannede efter istiden. I Danm. marsk, tørv, hævet havbund. Efter senglacialtidens arktiske flora først fyrreskove i fastlandstid, dernæst egeperiode og litorinahav, endelig bøgeperiode og udvikling til nutidens forhold. Allu vi'a'l opskyllet.

Allways ['å:lwəz] (eng: altid), kbh. radiofabrik i Sydhavnen, arbejdede under besættelsen f. tyskerne, totalt ødelagt v. sabotage 16. 1. 1944. Landsretsdom 1948 gav ledelsen fængselsdom, firmaet bøde på 500 000 kr. og konfiskation af 4,4 mill. kr.

allweather ['å:lwæðə] (eng: alt vejr), karosseritype på bil, forsynet med foranderlig kaleche.

al'ly'l (lat. *allium* løg), umættet alkyl $CH_2{:}CH{\cdot}CH_2$-, der indgår i forsk. forb., f. eks. allylalkohol $CH_2{:}CH{\cdot}CH_2OH$, allylsennepsolie, der findes i sennepsfrø, og allyldisulfid, der findes i og lugter af hvidløg.

Allypropy'na'l, meget anv. sovemiddel.

'Alma-A'ta ['alma:'ta], før 1924 *Vernyj*, hovedstad i Kazahstan, Sovj., ved Turksib-banen; 231 000 indb. (1939). Jern-, tekstil- og fødevareindustri. Univ.

Almadén [-'ðæn], sp. by med kviksølvminer, 200 km SSV f. Madrid; 13 000 indb. (1940).

Alma'gest (arab: *al madjisti* af gr. *megálē sýntaksis* den store afhandling), det alm. benyttede navn på Ptolemæus' værk om astronomi.

Al'magro, *Diego* (1475–1538), sp. kolonierobrer, ledsagede Pizarro til Perú og drog 1535 til Chile, som **A** erobrede for Span. I konflikt m. Pizarro, efter nederlag henrettet. **A**-s søn af samme navn dræbte 1541 Pizarro, men blev efter borgerkrig henrettet.

'Alma 'Mater (lat: den nærende (gavmilde, kærlige) moder), alm. hædrende studenterbetegnelse for universitetet.

alma'nak (arab. el. koptisk), 1) *astron.*, årbog, som indeholder en kalender over årets dage, kirkelige fester samt oplysninger om astron. fænomener. De såk. store **a**, Nautical Almanac, American Ephemeris o. a. indeholder nøjagtige og udførlige tavler over solens, månens og planeternes positioner beregnet på grundlag af de astron. bevægelsesteorier. V. hj. af de store **a** beregnes borgerlige **a**, beregnet for passende valgte horisonter og meridianer, i Danm. for Kbh.s Observatoriums. I Danm. er **a** udkommet fra 1570 (en enkelt i 1525). Kbh.s Univ. udgiver tre off. **a** for Danm. og en for Færøerne. Den største af disse, skrive- og rejse-kalenderen, indeholder foruden kalender og astron. oplysninger tillige oplysninger om højvande, fyrliste, markedsfortegn. o. a. I Danm. skal enhver **a** forsynes med univ.s stempel, for hvilket der betales en afgift (nettoindtægt ca. 325 000 kr. årlig); 2) *litt.* I sidste halvdel af 18. og beg. af 19. årh. udvikler især i Tyskl. fl. **a** sig til rent litt. publikationer uden astron. indhold; den berømteste »Musenalmanach« 1796–1801 (red. af Schiller). I Danm. er den af J. L. Heiberg udsendte »Urania« (1844–46) både astron. og litt.; mere populært anlagt er **a** som Flinch's og Wisbech's el. »Dansk Folkekalender«.

alman'di'n (efter *Alabanda*, by i Lilleasien), $Fe_3Al_2Si_3O_{12}$, blodrød ædel granat. Anv. som smykkesten.

'Almannagjá [-gjau], isl. lavakløft, gnm. hvilken den gl. vej fører til Þingvellir.

al-Man'sūr (arab: den (ved Guds hjælp) sejrrige), 1) tilnavn til 'Abu Ja'far, kalif 754–75; – 2) tilnavn til Muhamed

ibn-abi-'Amir (d. 1002), der som minister og feltherre i Spanien holdt de kristne riger i N-Spanien nede.

'Almare-Stäket, sv. herregård ved Mälaren NØ f. Sthlm. I middelalderen vigtigt, ofte omstridt slot, nedrevet 1518. Nuv. bygn. fra 16. årh.

Alma-'Tadema, *Lawrence* (1836–1912), holl.-eng. maler. Virksom i London. Genrebilleder med motiver fra antikkens dagliglv.

Almeida [al'mäiðə], *Francisco de* (ca. 1450–1510), portug. vicekonge i Indien 1505–09, sikrede portug. søherredømme i ostind. farvande.

Almeida Garrett [al'mäiðə gä'ræt], *João Baptista J. B. da Silva Leitão* (1799–1854), portug. lyriker, dramatiker og romanforf., romantikkens fører i Portugal.

'Almelo [-lo:], by i holl. prov. Overijsel. 40 000 indb. (1947). Jernbane- og kanalknudepunkt. Bomuldsindustri.

almennyttigt boligbyggeri, boligbygg. foretaget af *sociale boligselskaber* og derved berettiget til særlig offentl. støtte.

'alme'nskoler, højere, i Danm. siden 1903 gymnasieskoler med mellemsk. og realkl.

almen tillid, frakendelse af, hvorved stemmeret og valgbarhed i offentl. anliggender, retten til at beklæde offentl. hverv, til at virke som læge, sagfører m. m. bortfalder, fandt sted v. dom i h. t. lov nr. 259 af 1. 6. 1945 ang. forræderi o. a. landsskadelig virksomhed m. tillæg af 28. 8. 1946. Ved lov nr. 356 af 29. 6. 1946 bortfaldt den generelle frakendelse af **a.**

Almería [-ma'ria], sydspansk havneby; 102 000 indb. (1947). Havnen er yderst moderne, har store brændselsoliedepoter og udfører jern, bly og frugt. 31. 5. 1937 bombarderet af ty. krigsskibe som hævn for republ. flyveres angreb 30. 5. på ty. slagskib »Deutschland«.

'Almgren, *Oscar* (*1869–1945*), sv. arkæolog, hvis studier over N-Eur. fibulaformer fra jernalderen er grundlæggende for kronologien.

Almindelige Handelskompagni, Det, kbh. handelsselskab, grl. af regeringen 1747 m. det formål at koncentrere Østersølandenes transithandel i Kbh. Fik monopol på handelen m. Finmarken, Isl., og Grønl. Opløst 1774 efter tab af hele kapitalen.

Almindelig Hospital, fra 1941 off. *Nørre Hospital og Københavns Plejehjem*, grl. 1769 som plejestiftelse i Amaliegade m. 600 fattiglemmer, snart anv. størstedelen til komm. sygehus. 1863–86 sygehus f. kroniske sygd. 1892 flyttet til Nørre Alle og 1919 til Ryesgade.

almindeligt præstedømme, den teol. opfattelse, at retten til at være præst ikke afgøres ved ordination el. lign., men følger af selve det at være kristen (døbt).

alminding, i middelalderen de store øde el. skovbevoksede strækninger, der lå uden for de bebyggede egne, og som tilhørte kongen.

Almindingen, skovparti på Midt-Bornholm med Rytterknægten og Ekkodalen. Areal ca. 25 km² (Danmarks 3. største skov).

almisse (gr. *eleēmosýnē* barmhjertighed), gave el. det at give til trængende; har stor bet. i Østens og Vestens individualistiske frelses-rel. som fortjeneste for giveren. I de primitiv-antikke rel., bygget over den kollektive samfundsform, har **a** ingen plads.

almo'hader, muham. sekt fra N-Afrika, der i 2. halvdel af 12. årh. kæmpede mod de kristne i Spanien.

almora'vider, muham. sekt i Afrika, der 1061 kom maurerne i Spanien til hjælp mod de kristne.

'Almquist [-kvist], *Carl Jonas Love* (1793–1866), sv. digter. Præget under opvæksten af Herrnhutisme og Swedenborgmystik udviklede **A** sig til rel. fantast. Omsatte sit rige idéliv i et mangeartet romantisk forf.skab, delvis samlet i *Törnrosens bok* (1833–50). I novellen *Det går an* (1839), samtidige romaner og afh. *Europeiska missnöjets grunder* (fragment) foregribes eftertidens realisme og problemdrøftelse. Sigtet for giftmordsforsøg flygtede **A** til Amerika 1851. (Portræt sp. 86).

almude [-'muðə], ældre portug. mål for flydende varer, i Lisboa = 16,74 l, i Pôrto = 25,08 l.

almue (glda. *almughæ*, egl: hel + bunke, masse). Ordet kendes fra hele norden, anv. i 14. årh. i bet: hele folket el. borgere i mods. til øvrighed. Får senere bet: småkårsfolk (især på landet).

almuestil, betegn. for bondealmuens husflidskunst, stilistisk præget af den simple teknik i hjemmene.

almuesyning, stærktfarvet uldgarnsbroderi på vadmel, ofte m. fortællende indhold: rytter på jagt o. l. Karakteristisk

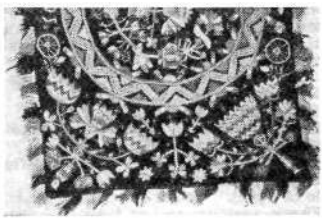

for **a** er de på retsiden udspændte, brogede netagtige bunde. Typen kendes fra sjæll. age- og bænkehynder fra slutn. af 18. til midten af 19. årh.

Almuevennen, navn på to da. og et no. blad. Mest kendt er det da. **A,** stiftet 1842 af I. A. Hansen som organ for Bondevennerne. Ophørt 1877.

aln ['a:ln], ældre sv. længdemål (alen) = 0,594 m.

'Alnarps Lantbruks-, Mejeri- och Trädgårdsinstitut i Skåne (oprettet 1856), sv. højere landbrugsskole m. teoretisk og praktisk undervisning. **A** har et tilliggende af 551 ha. Til **A** er henlagt d. sv. stats mejeriforsøg og havebrugsforsøg samt filialer af statens maskinprøver, frøkontrol og plantepatol. forsøg.

'Alnön, sv. ø, Sundsvallsbugten; 65 km²; 7000 indb. Mange savværker.

Alo'casia, slægt af arumfam. Ofte meget storbladede, dekorative planter fra Ostindien.

'Aloë (gr.), slægt af liljefam. Urter el. træagtige planter med en tæt roset af tykke, kødede blade i spidsen af stammen. Blomsterstanden en næsten ugrenet klase. 180 arter, især afr. Bladtaverne bruges til tovværk (a-hamp); af bladene fås a-saft (afførende).

Aloë.

aloi [a'lwa] (fr. *à loi* efter loven), en mønts lovmæssige finholdighed.

Alo'isi, *Pompeo* (f. 1875), ital. diplomat, baron. Gesandt i Kbh. 1920–22, Tokio 1928–29, Ankara 1930–32. Kabinetschef i udenrigsmin. 1933–36, Ital.s repræsentant i Folkeforbundet 1933–37, hvor **A** m. stor behændighed forsvarede fascismens udenrigspol. under Abessinienkrigen.

alopecia are'ata [-'sia] (gr. *alōpēks* ræv, lat. *area* åben plads), pletvis optrædende skaldethed; helbredes sædv. af sig selv. **a** *de'calvans* (lat. *calvus* skaldet), hudlidelse, ved hvilken både hovedhåret og den øvr. legemsbehåring falder fuldst. af.

Alor Star (eng. [ælâ:'sta:]), hovedstad i Kedah, Malaja; ca. 20 000 indb.

Alost [a'lɔst], fr. navn på *Aalst* (belg. by).

Alo'ysius (d. 1591), kat. helgen, jesuit (helgensdag 21. 6.). Plejer af pestsyge. Helgenkåret 1726.

al'paka (quechua-sprog), 1) tamform af lama, Andesbjergene; leverer værdifuld uld; **a**-uld er fin, blød og silkeagtigt skinnende, spindes ofte s. m. andre taver. Betegn. **a**-uld anv. undertiden om en slags kradsuld, fremstillet af forsk. kludesorter; 2) glansfuldt stof, vævet i lærredsbinding med bomuldskæde og uldskud; bruges til for, jakker og serveringskjoler; 3) forniklet, forkromet el. forsølvet nysølv.

'Alpax, korrosionsbestandig aluminiumsiliciumlegering.

Alpe-baner, fællesbetegn. for de normalsporede hovedbaner, som, i tilslutn. til det øvrige eur. jernbanenet, er ført gnm. Alperne. Man skelner ml. *Alpe-tværbaner*, som løber fra N til S (f. eks. Mont Cenis-b. (1871) i Frankrig, St. Gotthard-b. (1884), Lötschberg-b. (1903), Simplon-b. (1906) alle i Schweiz; Semmering-b. (1853), Brenner-b. (1867) begge i Østrig) og *Alpelængdebaner*, som løber fra V til Ø (f. eks. Martigny-Chamonix-b. (1906) i Frankrig, Montreux-Berner Oberland-b. (1905) i Schweiz, Arlberg-b. (1884) og Tauern-Karawanken-b. (1905–06) i Østrig).

alpeglød, den rødfarvning, der ved solens op- og nedgang viser sig på sneklædte bjergtoppe. **a** er genskin af aften- el. morgenrøden.

alpegranit, talk- og kloritholdig granit fra Vestalperne.

alpehorn, primitivt musikinstrument af træ, bestående af et indtil 2 m langt lige, konisk rør.

alpejægere, ital. *(cacciatori) al'pini*, opr. navn på frikorps oprettet 1859 af Garibaldi, senere fodfolksafd. (i Frankrig, Schweiz, Italien og Østrig) særligt udd. til bjergkrig.

alpekalk, grålig el. rødlig forsteningsrig kalksten fra Alpernes trias.

alpekrager (*Pyr'rhocorax*), allikestore, sorte ravnefugle m. buet tyndt næb. 2 arter: gulnæbbet **a** og rødnæbbet **a**, i mellemeur. højfjelde.

alpemurmeldyr (*Mar'mota mar'mota*), det i Alpernes højfjeldsområde forekommende murmeldyr. Ca. $^1/_2$ m, grålig.

alpeplanter. Floraen ml. trægrænsen og snegrænsen er stærkt påvirket af højfjeldsklimaet med dets lave temp., den korte vækstperiode og det stærke sollys. **a** er derfor lave af vækst, ofte pudedannede. Blomsternes farver er i reglen meget klare og stærke, hvorfor mange er yndede stenhøjsplanter. Nævnes kan slægter og arter som alperose, azalea, violer, alpeviole, isranunkel, ærenpris, klokkeblomster, primulaer, ensian og stenbræk. De mere vindblæste og tørre steder dækkes sædv. af laver.

alper, bjerge opstået ved foldning på samme tid som de europæiske **a.**

alperibs el. *fjeldribs* (*Ribes alpinum*), en ca. 150 cm høj busk, der i Danm. anv. til hæk- og underplantning. **a** har usædv. tidligt løvspring, blomsterne er uanselige, fremkommer i klaser i april.

Alperne, Europas største bjergkæde, strækkende sig fra den fr. Riviera til Wien (se farvekortet Mellemeur. (indsat ved Tyskl.)). Deles af en linie fra Bodensee over Splügen til Como-søen i V- og Ø-**A,** hvis geologiske opbygning er meget forsk. Vestalperne kan igen deles i de fr. **A** og Midt-**A.** De fr. **A** adskilles fra Appenninerne gnm. Col di Tenda og strækker sig med Sø-Alpernes kæder langs med Rivieraen, hvorfra de svinger mod N og i Mont Blanc-massivet når 4810 m. S f. dette massiv ligger Mont Pelvoux-massivet og på grænsen til Ital. De Grajiske **A.** Midt-**A** el. Schweizer-**A** rummer talr. søgte turiststeder og opdeles gnm. de store floddale i en række alpegrupper. N f. Rhône-Rhindalen lig-

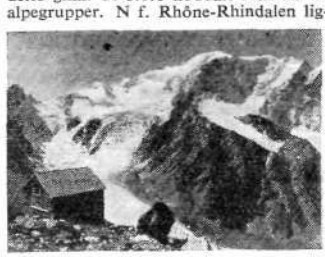

Dal i Bernina-Alperne.

ger nævnt fra V mod Ø Berner **A** med de velkendte toppe Jungfrau og Finsteraarhorn, Vierwaldstätter **A** omkr. Vierwaldstätter See, og Glarner **A.** S herfor ligger Walliser **A** med Matterhorn og Mte. Rosa, Tessiner **A** og Adula **A.** Ml. Rhône- og Rhindalen ligger St. Gotthard-massivet. – *Østalperne* består af 3 hovedkæder, der igen kan underdeles i talr. mindre kæder og særl. mod Ø deles Ø-**A** op i talr. vifteformet udbredte kæder. Den nordl. af hovedkæderne, de nordl. kalkalper, ligger N f. floderne Inn og Enns og består fra V mod Ø af Rhætiske **A,** Allgäuer **A,** Bayerske **A,** Salzburger **A** og østr. **A.** S herfor ligger Central-**A,** der igen kan deles i Bernina-**A,** Ortler **A,** Ötztaler **A,** Zillertaler **A,** og Hohe Tauern med Grossglockner samt de lavere Niedere Tauern og Gailtaler **A** m. v. De sydl. kalkalper beg. i Bergamasker **A** Ø f. Lago di Como og derpå følger Dolomiter **A,** Carniske **A,** Venezianske **A** og Juliske **A** m. v. – De vigt. *Alpe-veje* følger de store floddale og står ved passene i forbind. med hinanden, mange steder er passene nu gennemboret af jernbanetunneler. De vigt. Alpe-pas er Fréjus (jernbanen Lyon–Torino) og Mt. Cenis på grænsen ml. Frankr. og Ital. Simplon forbinder Rhône- og Ticino-dalen, herigennem går jernbanen fra Bern til Milano. I massivet omkr. Rhinens og Rhônes udspring ligger Grimselpasset, der forbinder Aare og Rhônedalen, Furka-passet og St. Gotthard. I Ø-**A** ligger det vigtige Brenner-pas, hvorigennem banen fra Innsbruck til Bolzano er ført, samt Semmering-passet med banen fra Wien til N-Ital. – *Geol.* **A** er opstået ved foldning i tertiærtiden overvejende ved tryk fra S og Ø. – *Klimaet* er tempereret. **A** danner klimatisk en barriere ml. Centraleuropas kolde klima og Ital.s varmere og solrigere klima (i varme dale kan dyrkes vin og majs). Snegrænsen ligger ml. 2500 og 3000 m, højere på den tørre nordside end på sydsiden. – *Vegetation.* I dalene kan træffes løvskov, der på bjergene afløses af nåleskov for i en højde af 1500–2200 m at gå over i alpeurternes bælte og højere oppe fjeldmark og sne. – *Dyrelivet* er rigt, men de større arter som gemse og stenbuk er efterhånden temmelig sjældne. – Landbrug og kvægavl (sæterdrift) er de vigtigste *erhverv,* mange steder findes også en meget betydelig industri baseret på vandkraftudnyttelse samt hjemmeindustri (trævarer, ure m. v.), medens minedriften er ringe. Stort turistbesøg både sommer og vinter og særlig i Schweiz og Fr. ligger talr. intern. luksushoteller (St. Moritz, Davos m. v.).

alperose (*Rhodo*[1]*dendron*), slægt af **a**-fam. Mest buske med spredte, læderagtige, helrandede blade, oftest stedsegrønne; store blomster. Især udbredt i Ø-Asiens bjerge, 700 arter. Mange arter dyrkes i haver.

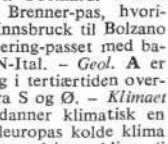

alpesalamander (*Sala*[1]*mandra* [1]*atra*), ensfarvet sort landsalamander. Også forplantningen foregår på land; ungerne ligner de voksne. Mellemeur.s bjerge.

alpesejler, d. s. s. klippesejler.

Alpes-Maritimes [1]alpəmari[1]tim], dept. i SØ-Fr.; 3736 km²; 449 000 indb. (1946). Delvis opfyldt af de fr. Alper (Søalperne). Dyrkning af oliven, vin, citroner og blomster. Hovedstad: Nice.

alpeviol (*Cy*[1]*clamen*), slægt af kodriverfam., flerårige urter med stængelknold, hvorfra bladene og de nikkende blomster udgår. 16 arter, Eur. og Asien, prydplanter.

al[1]**pider** el. *al*[1]*pi*[1]*ne foldekæde,* bjergkæde, hvis hovedfoldning skete i tertiær. Omfatter Alperne og deres fortsættelse mod Ø til Himälaya samt bjergkæderne omkr. Stillehavet.

al[1]**pi**[1]**n** (lat. *alpinus* alpeagtig); bruges om landskaber m. v. af samme karakter som Alperne.

alpine foldekæde, d. s. s. alpider.

alpine race, en menneskerace under den europide racegruppe, lever i bjergene i Ml.- og S-Eur. og det fr. højland. Menneskene er ret lavstammede, oftest mørkhårede, har lysebrune øjne og er kortskallede. (Ill. se tavle Menneskeracer).

alpi[1]**nisme,** d. s. s. bjergsport.

alpin kombination, konkurrenceform i skiløb, kombineret styrtløb og slalom, bruges ved verdensmesterskaberne.

a[1]**lplov** er en af K. A. Hasselbalch konstrueret plov, der, trukket af en stærk traktor, er i stand til på hedejord at pløje i ca. 60 cm dybde, således at alen bringes op til overfladen.

Alpujarras [-[1]*far:as*], bakkeland inden for den sydsp. Middelhavskyst. I dalene dyrkes bl. a. sukkerrør.

alqueire [*al*[1]käira], ældre portug. og bras. kornmål, henh. = 13 l og 40 l.

al ri[1]**gore (di tempo)** (ital.), *mus.,* i streng takt.

al[1]**rune** (*Man*[1]*dragora*), slægt af natskyggefam., vokser i Middelhavslandene. Rødderne har ofte de mærkeligste former; de mest menneskelignende skyldes dog kunst; de brugtes tidl. som tryllemiddel (alrunerod).

'Alrø', ø i Horsens Fjord; 7,6 km²; 305 indb. (1945).

Als, *Peder* (1726–76), da. maler, broder til Holbergskuespilleren Iver **A** (1722–70). Som portrætmaler elev af Pilo, men slut-

Peder Als: Grevinde C. E. A. Scheel f. Raben. 1768. (Kunstmus.)

tede sig efter en rejse til Ital. og Paris (1756–62) til nyklassicismen; blev efter sin hjemkomst prof. v. akad. og hofskildrer.

Als, ø ml. **A** Sund og Lille-Bælt; 315 km²; 34 294 indb. (1945). Indskårne kyster, frugtbart morænebakkeland (Høgebjærg: 81 m). Købstaden Sønderborg, flækkerne Augustenborg og Nordborg. Bro til Sundeved, færge fra Mommark til Fåborg. Tilfaldt 1564 den sønderborgske hertugslægt; vendte tilbage til kronen, efterhånden som de sønderb. linier uddøde, idet dog Augustenborgerne ejede store godsområder på **A.** Hævdedes af da. tropper 1848–50 og i 1864 indtil natten 28.–29. 6., da preusserne i både gik over til **A** fra Sottrupskov og indtog øen. Nederlaget medførte, at Danm. opgav fortsættelse af krigen. Alle landkommuner på **A** havde 1920 over 80% da. stemmer. (Kort se Danm.).

Als, landsby og badested ved Kattegat, N f. Mariager Fjord; 529 indb. (1945).

Alsace (al[1]zas), ty. *Elsass,* fr. landskab omfattende den vestl. Rhinslette og de østl. Vogeser, inddelt i departementerne Haut-Rhin og Bas-Rhin; 8294 km²; 1 145 000 indb. (1946). Hovedby: Strasbourg. Vigtigste erhverv er kvægavl, skovbrug og vinavl. – *Historie.* **A** erobredes efter 400 af de germanske alemanner, hørte i middelalderen under Det Ty. Rige, afstodes 1648 delvis til Frankrig, der 1681 også tog Strasbourg. Skønt overvejende tysktalende var **A** efter 1800 fr.sindet.

Alsace-Lorraine [al[1]zas lɔ[1]ræn], ty. *Elsass-Lothringen,* betegn. for de områder, som Frankrig i 1871 afstod til Tyskland, omfattede Alsace (undtagen Belfort) og departementet Moselle af Lorraine; ialt 14 515 km²; 1 767 000 indb. (1946). – *Historie.* **A** blev efter afståelsen til Tyskland omdannet til et under kejserens suverænitet stående Reichsland, først under rigskansleren, fra 1879 med egen statholder og regering, fra 1911 med egen landdag. Den tyske embedsmandsstand søgte forgæves at fortyske den franksindede og delvis fransktalende befolkning. Der forekom talrige sammenstød med altyske elementer, f. eks. Zabern-affæren 1913. Ved Versailles-freden 1919 tog Frankrig **A** tilbage uden afstemning og vakte nogen uvilje ved fr. ensretning, som fra midten af tyverne fremkaldte en autonomistbevægelse. 1940 indlemmedes **A** i Tyskland, der nu forsøgte fortyskning ved at forjage fransktalende og anbringe ty. kolonister. Befriet 1944–45 efter svære ødelæggelser. **A** stilledes 1945, ligesom i 1919, under en særlig højkommissær.

alsang, nat. sangbevægelse (folkelige sangstævner), der 1940 indførtes fra Sv. til Danm., men som snart ophørte.

al[1]**secco** [[1]-sek:o] (ital: på det tørre), vægmaleri malet på tør grund, modsat al fresco.

al segno [[1]sænjo], *mus.,* til tegnet.

alsifilm, folier af *alu*minium*si*likat, fremstillet af kolloidt ler ved opvarmning under højt tryk; ligner glimmer og anv. bl. a. i elektroteknikken (isolation).

'alsikekløver (*Tri*[1]*folium* [1]*hybridum*), art af kløverslægten, opkaldt efter Alsike sogn ml. Sthlm. og Uppsala. Hovedets blomster stilkede og lyst rosenrøde. Dyrkes som foderurt, der på lav og fugtig bund lykkes bedre end rødkløver; træffes også forvildet.

'Alsium, oldtidsby i Etrurien, Cæres havnestad. I rom. tid ubetydelig, men kendt f. sine prægtige villaer. Ruiner af disse bevaret.

'Alsnö kungsgård, sv. kongsgård på Adelsö, grl. i 13. årh.; kendt fra Magnus Ladulås' Alsnö stadga 1279 (adelsprivilegier, forbud mod voldgæstning).

als-ob-filosofien [als-[1]ɔp-] (ty: som om), en af Hans Vaihinger i hans hovedværk *Die Philosophie des Als Ob* (1911) fremsat teori, hvorefter al menneskelig erkendelse og handlen beror på en v. hj. af bevidst falske, men hensigtsmæssige antagelser (fiktioner) foretaget forarbejdelse og ordning af det givne, som alene er sansefornemmelserne i deres samtidighed el. rækkefølge.

Als [1]**Sund,** strædet ml. Als og Sundeved; 20 km l., 250 m–4 km bredt. Vej- og jernbanebro (Chr. X.s Bro) over **A** ved Sønderborg.

'Alsten, no. ø i Nordland, V f. Mosjøen; 153 km²; 3000 indb. (1946). Her fjeldpartiet Syv Søstre og strandstedet Sandnessjøen.

'Alster, 52 km l. biflod til Elben, gennemstrømmer Hamburg, hvor den udvider sig til søerne Aussen- og Binnen-**A.**

'Al'strup, *Carl* (1877–1942), da. skuespiller. Deb. 1896 i provinsen, 1904 i Kbh. 1913–28 v. Scala som mandlig førstekraft med et lunt, godmodigt viseforedrag. Fandt i 1930-erne frem til en intim, alvorlig udtryksform og placerede sig som en lunerig og dybt menneskelig karakterskuespiller (Soldaten Švejk, Gamle Ekdal i »Vildanden«, Holbergs Jeppe o. a.). Også bet. filmkunstner. *Erindringer* (1940).

'Alströmer, *Jonas* (1685–1761), sv. industrimand. Grl. 1724 efter englandsrejser tekstilfabrikker i Alingsås, støttet af sta-

ten, skabte omfattende virksomheder, der dog gik tilbage efter beskyttelsens ophør efter ca. 1760.

alsædsbrug, ældste landbrugssystem i Danm. Den ryddede og opdyrkede jord brugtes til stadig kornavl, og driften var skiftevis byg og rug.

al't, en dyb kvinde- el. drengestemme; omfang g–f″.

Alt, ty. navn på den rum. flod Oltul.

'Altafjord [-fjo:r], 30 km l. no. fjord, S f. Hammerfest. Fra **A** fører Altelvas dal mod S til Kautokeino.

Alta'ir (arab. *al tâ'ir* den flyvende), *astrom.*, stjernen α i Ørnen.

al'ta'iske sprog, fællesbetegn. for tyrk., mongolsk og tungusisk, der tidl. ansås for beslægtede.

Al'taj, bjergkædesystem i Centralasien, fra den vestl. del af den mongolske rep. mod NV ind i det sydl. V-Sibirien og Ø-Turan. Største højde (4620 m) i Beluha.

Alta'mira-grotten, klippehule nær Santander i Span., med nogle af de bedste af

Maleri fra Altamiragrotten.

Magdalénien-tidens naturalistiske dyrebilleder, fundet 1879.

al'ta'n (ital. *altana*), en af brystværn omgivet, åben udbygning fra en af de øvre etager i et hus. **a** hviler på konsoller, udkragede bjælker el. l. I da. beboelseshuse med mere end 3 etager og kun een trappe kræver byggeloven, at alle lejligheder har **a** både til for- og bagside.

altazi'mut [-si-] (arab.; samme ord som azimut), astron. instrument til måling af himmellegemers højde og azimut.

'Altdorf, hovedstad i kanton Uri, Schw.; 6000 indb. (1944). Kapucinerkloster.

'Altdorfer, *Albrecht* (kort før 1480–1538), ty. maler. Virksom i Regensburg. Påvirket af Dürer og Grünewald. Hans bibelske billeder har ofte fantasifulde baggrundslandskaber. Hovedværk: *Alexanderslaget.*

alt-eller-intet loven, fysiol. lov, først opstillet for hjertets kontraktioner, siden vist at gælde også for den normalt innerverede muskelfiber, for nerveledningsprocesserne o. a. **a** siger, at når organet reagerer, sker det enten med en given konstant styrke el. slet ikke. Mellemtrin gives altså ikke.

'Altenberg [-k], *Peter* (pseud. f. *Richard Engländer*) (1859–1919), østr. forf. Udpræget bohême, førte den østr. impressionisme ud i den yderste konsekvens: *Wie ich es sehe* (1896).

'Altenburg, ty. by i Thüringen; 46 000 indb. (1939). Bet. læderindustri m. v. 1826–1918 hovedstad i Sachsen-**A.**

Alten Fjord, d. s. s. Altafjord.

alter (lat. *altaria* forhøjning på offerbord), opr. inden for rel. kultus dels det sted, hvor de hellige genstande lægges, dels stedet for offerilden, som regel en forhøjning af jord el. sten. I den kristne kirke »*Herrens Bord*«, hvor nadveren holdes. De første kristnes **a** var simple borde, og af træ er endnu **a** i den ortodokse kirke, men allerede 517 bestemte romerkirken, at **a** skulde være af sten. Udført i dette materiale fastholdtes senere af og til bordformen, men i alm. har **a** form som en muret blok, med et fordybet, flisedækket relikviegemme i pladens overside. Af denne type er næsten alle vore middelalderlige, samt nutidens kat. **a.** Reformationen afskaffede relikviegemmet, og med den stigende brug af alterbordspaneler blev praksis, at **a** som oftest er et fast kassemøbel af træ.

'altera pars (lat.), den anden part, modparten.

alterbog, håndbog for præsten, indeholder kirkeårets tekster. Første da. **a** er Palladius' (1556).

alter 'ego (lat.), andet jeg, om person, der helt går op i en andens tankegang.

alte're're (lat. *alte'rare* forandre), bringe ud af (sinds-) ligevægt, ophidse.

altereret akkord, *mus.*, akkord, hvor en el. fl. af tonerne er kromatisk ændrede fra grundstillingen.

al'ternati'v (lat.), hvad der giver adgang til valg ml. to el. fl. muligheder; **a** bestemt ydelse: debitor (sjæld. kreditor) har valget ml. to el. fl. ydelser til opfyldelse af den indgåede kontrakt.

alternative egenskaber, hinanden gensidigt udelukkende egenskaber hos levende væsener.

alter'ne're (lat. *alter* anden), skifte, handle skiftevis.

alterskab, skabsformet midtparti af gotisk altertavle.

'Altes Land ['lant], marsklandskab ved Elben nær Hamburg.

Althin [-'ti:n], *Torsten* (f. 1897), sv. museumsmand, leder af Teknisk Museum i Sthlm., fremragende museumstekniker m. sans for udstillingernes popularisering.

Al'thusius [-zi-], *Johannes* (1557–1638), ty. retsfilosof. Hævdede, at samfundet er opstået ved udtrykkelig el. stiltiende pagt ml. dets medlemmer, og at herskerne kun har deres myndighed i kraft af en pagt ml. dem og folket, som har den øverste suverænitet.

Althæa [-'tæ-] (gr. *althaineín* helbrede), d. s. s. stokrose.

al'thæarod, rodstokken af (læge-)stokrose, anv. til fremstilling af slimede udtræk med særegen smag; anv. dels i hostesaft til børn, dels ved bolschefremstilling.

Altinget, isl. *Alþingi* ['alþiŋgje], Isl.s lovgivende og opr. også dømmende forsaml. Oprettet 930 på Ulfjótrs initiativ, samledes 2 uger årligt om sommeren på Þingvellir under lovsigemandens forsæde. Lovgivn. besørgedes af 36 (senere 39) goder, domsmyndigheden af 36 af goderne valgte dommere. Under Norgesvældet fra 1262 blev altingsmændene udnævnt af øvrigheden, under Danmarksvældet mistede **A** lovgivningen og ophævedes 1800. Genoprettet som rådgivende 1843, som lovgivende 1874.

'Altis (gr: lund), det Zeus viede hellige område i Olympia.

'Altmark, 1) Brandenburgs stamland, ty. landskab V f. Elben. Nu en del af Sachsen-Anhalt; 2) landsby i Østpreussen, hvor der 1629 sluttedes en 6-årig våbenstilstand ml. Polen og Sv; Sv. fik Livland og østpreuss. havnebyer.

Altmark-affæren, eng. angreb natten ml. 16. og 17. 2. 1940 på ty. damper »Altmark« på no. territorialfarvand. A. måtte søge ind i Jøssingfjord og efter kamp og ty. tab udlevere ca. 300 eng. fanger, bl. a. fra »Admiral Graf Spee«, til den eng. destroyer »Cossack«. Ledsagende no. marineskibe protesterede, men åbnede ikke ild. Neutralitetsbruddet og No.s passive holdning brugtes fra ty. side som argument for senere angreb på No.

Alter fra ca. 1150, Lisbjerg, Jylland. (Nat.mus.)

'Altmühl [-my:l], 165 km l. biflod til Donau, udspringer S f. Main.

alt-nøgle, *mus.*, c-nøglen på tredie linie.

alto- (lat. *altus* høj), højde.

alt-o'bo', d. s. s. engelskhorn.

alto'cumulus (*alto-* + *cumulus*), skyer, bestående af et større el. mindre stratusskydække opdelt i talr. mindre klatter.

Ofte er skyens midterste parti en sammenhængende hvid flade, der ud mod randene går i stykker. Smådelene kan være ordnede i regelmæssige rader (makrelskyer). Højde nogle km.

Altona ['altona:], tidl. selvstændig bykommune, fra 1937 indlemmet i Hamburg. Vigtigt industrikvarter, stor handel, frihavn m. v. **A** opstod i 16. årh.; under da. konger 1640–1864; indtil 1713, da Stenbock afbrændte **A**, en alvorlig konkurrent til Hamburg.

Altoona [äl'tu:nə], jernindustriby i Pennsylvania, USA, 125 km Ø f. Pittsburgh; 80 000 indb. (1940).

alto'stratus (*alto-* + lat. *stratus* udbredt (som et lag)), stratus-skyer af omtrent samme udseende som altocumulus, men i større højde indtil omkr. 5–7 km, hvorfor de enkelte smådele ses mindre (lammeskyer).

Altranstädt [-'ra:nſtæt], sachsisk landsby, hvor Karl 12. af Sv. 1706 tvang August 2. til at anerkende Stanisław Leszczyński som konge af Polen.

Altrincham ['å:ltriŋəm]. by i N-Engl., SV f. Manchester; 38 000 indb. (1939). Metalindustri, gartnerier.

alt roligt i Sjipka-passet, de russ. krigsberetningers ensformige ordlyd under den russ.-tyrk. krig 1877–78, hvor et tyrk. korps længe forsvarede passet. Tredelt maleri af Verestjagin.

altru'isme (indført af Auguste Comte, af lat. *alter* den anden), menneskekærlighed, hensyntagen til andre (mods. egoisme). – altru'istisk, menneskekærlig.

'Altvater [-fa:-], ty. navn f. bjerget Praděd i Čechoslov.

altyskerne, yderligtgående tysk nationalbevægelse, fra 1891 samlet i »Alldeutscher Verband«. Ønskede pangermansk storrige, omfattende hele mellemeur. (»fra Skagen til Adria«), ivrige for koloni- og flådeekspansion.

Alt'ötting, valfartssted i Bayern N f. München; Mariebillede.

alu'du'r, aluminiumlegering med kobber.

Alu'mi'nia, da. fajancefabrik i Kbh: grl. 1863, a/s 1872, købte 1882 »Den Kgl. Porcelænsfabrik«. Virksomheden har siden da navnet »Den Kongelige Porcelænsfabrik og Fajancefabrikken **A**«. Fajancefabr. stod i lang tid i skyggen af porcelænets store, kunstneriske udvikl. 1903 blev maleren Chr. Joachim kunstn. leder af **A**, og siden da har den kunstn. fajancefabrikation oplevet en stor blomstring. **A**-s varemærke er et grønt, afrundet A overstreget af 3 vandrette, grønne streger.

alu'mi'nium, grundstof, sølvhvidt metal, kem. tegn Al, atomnr. 13, atomvægt 27, vf. 2,7, smp. 660°, valens 3. Forekommer meget udbredt i kem. forb., f. eks. som silikat i ler, kaolin og feldspat, som **a**-oksyd (s. d.) og som fluorid i kryolit. **a** angribes bl. a. af saltsyre, svovlsyre og

stærkt alkaliske (basiske) stoffer som natronlud og soda, men er ellers et stærkt og modstandsdygtigt materiale, hvorfor det anv. til beholdere og kogekar i tekn. og i husholdningen. De små syremængder, der kan forekomme i næringsmidler, medfører kun meget ringe korrosion, især hvis der også er sukker til stede, og det eventuelt opløste **a** er ganske uskadelig. **a**-*fremstilling* foregår i hovedsagen ud fra mineralet bauxit. Den findelte og tørrede bauxit opløses i 40–50 % natriumhydroksydopløsning under tryk i autoklaver, hvorved de fleste urenheder bliver tilbage som slam, hvorefter aluminiumhydroksyd udfældes, tørres og kalcineres til oksyd Al_2O_3. Udvindingen af **a** heraf foregår i en elektrolyseovn, hvis bund (katoden) består af en kulholdig masse med indlagte jernskinner, mens anoden, der ligeledes er af kul, hænger ned i ovnen. Elektrolyten består af smeltet kryolit, hvortil Al_2O_3 efterhånden sættes; herved opnås, at der kun behøves en temp. på 950–1000° C, medens Al_2O_3 først smelter ved 2050° C. Ved yderligere elektrolytisk raffinering kan **a** fås i en renhed af 99,99 %. – **a** kan ved at legeres med andre metaller, f. eks. magnium, opnå styrkeegenskaber, der nærmer sig stålets; det er basismetal i en række vigtige letmetallegeringer som duraluminium, silumin o. a. På gr. af dets ringe vægt, dets gode mekan. og kem. egenskaber finder **a** i stigende grad anv., bl. a. til automobiler og flyvemaskiner, i den kemiske industri og i elektroteknikken; i form af pulver til rustbeskyttende maling, til den såk. termitproces og til fremstilling af porebeton og prometaller. –

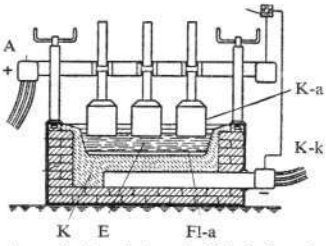

A: anode, K-a: kulanode, K-k: kulkatode, K: kulbund, E: elektrolyt, Fl-a: flydende rå-aluminium.

Elektrolytisk udvinding af aluminium.

Verdensprod. (1943): 2 mill. t, heraf USA 41,7 %, Canada 22,5 % og Tyskl. (+ Østr.) 16,3 %; iøvrigt bet. prod. i Japan, Sovj., Frankr., Ital. og No. Verdens førende bauxitprod. er USA, hvor de største miner ligger i staten Arkansas. Af omtrent samme format er prod. i Guayana (brit. og holl.), som eksporterer over henh. Georgetown og Paramaribo, især til USA, Canada og Engl. I Asien ligger de største lejer i Ostindien (Riouwøerne) og på Malaja (Johore), der navnlig har eksporteret til Japan. Prod. i Sovj. har været stærkt stigende; bet. forekomster findes i Midt- og N-Ural og ved Tihvin S f. Onega-søen. Eur.s vigtigste bauxitlande er Frankr. (Languedoc og Provence), Ung. (Bakony Bjergene), Jugoslav. (V f. Dinariske Alper og i Montenegro) og Ital. (Istrien, Appenninerne og Apulien); mindre producenter er Grækenl. og Tyskl. Da **a**-fremstillingen kræver store energimængder, sker udvindingen især i vandkraftrige egne (Alperne, Skotland, V-No., østl. og vestl. USA og Canada) el. i lande, der har adg. til billig brændsel (Tyskl.: brunkul). Kryolit, der er nødvendig til fremstillingen, fås udelukkende fra Ivigtut på Grønland, (årsprod: 30–50 000 t.).

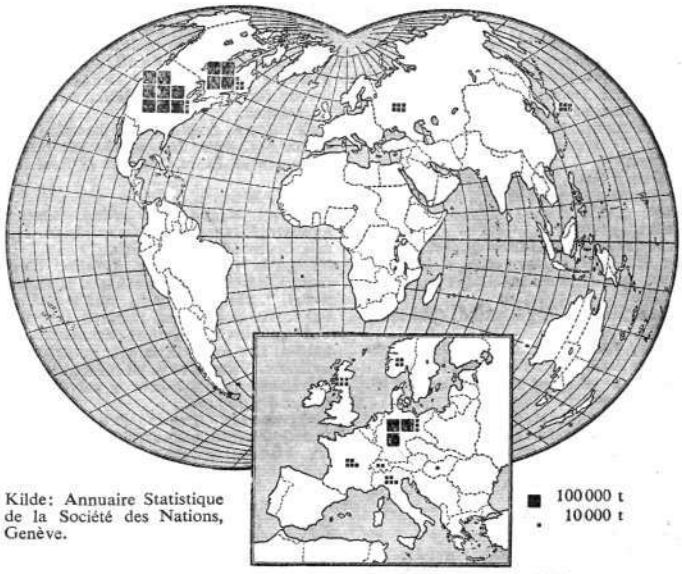

Kilde: Annuaire Statistique de la Société des Nations, Genève.

Kort over produktionen af aluminium i 1943, som er det sidste år, for hvilket der ved leksikonnets udgivelse kunne skaffes pålidelig og fuldstændig statistik. Udarbejdelse: J. Humlum.

aluminiumacetat, $Al(CH_3COO)_3$, anv. til bejdsning af tekstilstoffer i farveriet, idet det danner såk. farvelakker med forsk. farvestoffer, f. eks. alizarin.

aluminiumbronze, kobberlegering med 4–13 % aluminium, af guldlignende ydre. **a** er hård og arrosionsfast; da. 1- og 2-kroner er nikkellegeret **a**.

aluminiumklorid, $AlCl_3$, vandfrit **a**, der fås af aluminium og klor, anv. i den org. syntese og i tekn. som kondensationsmiddel og katalysator, i tekn. bl. a. ved cracking af mineralolier.

aluminiumoksyd, Al_2O_3, hvidt, amorft pulver, forekommer i naturen bl. a. som smergel, korund, rubin og safir. Anv. ved aluminiumfremstillingen. Smergel anv. som slibemiddel. Bauxit er vandholdigt **a**.

aluminoter'mi' (*aluminium* + *-termi*), metode til metaludvinding, der udnytter aluminiums tilbøjelighed til at forene sig med ilt, spec. ilt bundet til jern, krom, mangan m. m. under stor varmeudvikling. Metaloksydet blandes med aluminiumpulver, hvorefter blandingen antændes, og oksydationen foregår. Det reducerede metal smelter på bunden af karret, medens aluminiumoksydet stiger som slagge til overfladen. **a** bruges også til opvarmning (termitsvejsning, calorit-patroner).

a'lumne (lat. *a'lumnus* plejesøn), person, der underholdes af el. bor på en stiftelse, opdragelsesanstalt, kollegium el. kostskole.

'alun (mnty. form af lat. *alumen*), kaliumaluminiumsulfat, farveløst salt, anv. som bejdsemiddel i tekstilindustrien. Betegn. **a** benyttes også til andre dobbeltsulfater, der er analogt opbygget, blot med andre metaller i st. f. kalium og aluminium, f. eks. jernalun og kromalun.

A'lundum, handelsbetegn. f. krystallinsk aluminiumoksyd, der bruges til kunstige slibesten og finpulveriseret til polering; endvidere som ildfast materiale.

alunjord, meget fint, glimmer- og svovlkisholdigt sand fra Østjyllands øvre oligocæn.

alunskifer, sort forsteningsrig bituminøs lerskifer fra kambrium. Anv. i Sv. til olieudvinding.

A'luta, ty. navn (af lat. *Alutus*) på den rum. flod Oltul.

Al'varo, *Corrado* (f. 1895), ital. forf. Har foruden noveller og romaner, *L'uomo è forte* (1938) om diktaturstaten, udg. en meget personlig rejsebeskrivelse, *Itineratio Italiano* (1933).

'Alvastra, tidl. sv. cistercienserkloster i Östergötl., gr. 1143; i nærheden rester af

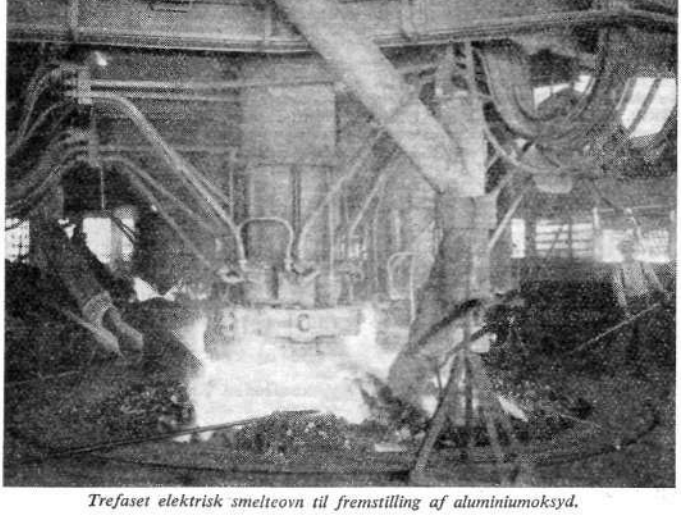

Trefaset elektrisk smelteovn til fremstilling af aluminiumoksyd.

Til tryk april 1949.

kongsgård fra 12. årh. og stenalderboplads (pælebygn.).

alveolarpyorré [-ˈla'r--re'], ældre betegn. for paradentose.

alveˈoler (lat. *alveolus* lille hulning), 1) hulheder i kæben, hvori tænderne er fæstet hos pattedyr og krokodiller. 2) Luftrørets fineste endeforgreninger i lungerne. 3) Kamre i skallen hos forsk. skaldyr.

alveoˈlæ'r (lat.), 1) *fonet.*, lyde, der artikuleres med tungespids mod gummerand, såsom t, d, n, l og s; 2) *zool.*, kamret, blæret.

Alˈverdes, *Paul* (f. 1897), ty. forf. Udgav det litt. tidsskr. *Das innere Reich*, blev kendt på lazarethist. *Die Pfeiferstube* (1929).

ˈAlvesta, sv. köping, Småland; 4000 indb. (1945).

ˈAlving, *Theodor Martin* (f. 1872), direktør for Zool. Have i Kbh. 1925–42.

alyˈpiˈn (*a-* + *lypē* smerte), middel til lokal bedøvelse.

Aˈlyssum (en plante, der mentes at kunne helbrede hundegalskab, *lyssa*), mindre, gråhårede el. filtede planter af korsblomstfam. 100 arter, især i Middelhavsområdet. I Danm. *grådodder* (**A** *alyssoˈides*). Fl. er haveplanter.

Am, kem. tegn for americium.

a. m., fork. f. ante meridiem.

aˈmabile (ital.), *mus.*, indsmigrende.

Amaˈdeo (1845–91), *hertug af Aosta*, søn af Victor Emanuel 2. af Ital. Valgtes 1871 til sp. konge, kunne ikke hævde sig under partikampene, abdicerede 1873.

Amaˈdeo, *Giovanni Antonio*, også kaldet *Omodeo* (1447–1522), ital. billedhugger og arkitekt. Har opført *Colleoni-kapellet* i Bergamo og udført dets gravmonumenter. Virkede som bygmester ved Certosa di Pavia og ved domkirken i Milano. **A** repr. den rigt dekorerede, lombardiske ung-renæssance.

Amadeus [-ˈde:us], ital. *Amedeo*, fr. *Amédée*, *herskere af Savoyen:* Amadeus 5. den Store (d. 1323), stamfader til huset Savoyen, rigsfyrste 1310. Amadeus 8. den Fredsommelige (1383–1451) hertug 1416–1433, valgt til pave (Felix 5.) af Baselerkoncilet 1439, abdicerede 1449 og døde som eremit.

Amadeus Søen [-ˈde:us], eng. *Lake* **A** [læik äməˈdi:əs], saltsø i det indre Australien.

amaˈdisromaner (efter romanhelten *Amadis de Gaulle*), fællesbetegn. f. en romankreds fra senmiddelalderen og renæssancen af eventyrligt indhold og ridderlig-moralsk ånd. Ældste kendte udg. (1508) sp., men med fr. forudsætninger; har gnm. talrige overs. øvet stor indflydelse.

Amager, lav, frugtbar ø i Øresund; 65 km²; 151 000 indb. (1945). På **A** ligger de kbh. bydele Christianshavn og Sundbyerne, lufthavnen, Kastrup, Dragør, Store Magleby og Kongelunden. Under kronen fra 1416; 1521 anbragte Christian 2. holl. kolonister i Magleby, hvorfra de bredte sig og satte præg på befolkn.s levevis, klædedragt m. v.

amagerbroderi, kulørt broderi i silke el. uld, udført på ramme i en art fladsyning,

der lader hovedparten af silken ligge på retsiden. **a** kendes fra dragtdele hoveds. tørklæder, syet omkr. 1800.

Amagermuseet, kulturhist. museum i Store Magleby, indrettet 1922 i en bondegård fra 18. årh.

amagersyning, hørlærredsbroderier, omfattende: skårkens, enkeltudskår, dobbeltudskår, platwerk og witwerk. **a** kendes fra omkr. 1700 og er knyttet til de under Chr. 2. indvandrede hollændere.

Amalaˈswintha, ital. *Amalasunta* (d. 535), datter af østgoterkongen Theodorik, regerede for sin søn Athalarik, dræbt af Theodahad.

amaleˈkitter, beduinerfolk, boende i ørkenen S f. Palæstina, if. Genesis efterkommere af Esam, besejret af Saul og David.

Aˈmalfi, lille ital. fisker- og turistby, 35 km SØ f. Napoli (8000 indb.). Berømt lombardisk-normannisk domkirke fra 11. årh. Storhedstid 9.–12. årh.

amalˈgaˈm (arab. fra gr. *málagma* blød masse), legering af kviksølv med et andet metal, f. eks. natrium-**a**, guld-**a** osv. **a** har forsk. anv., f. eks. benytter man sig ved guldudvindingen af dannelsen af guld-**a**, idet man ekstraherer guldet med kviksølv. Visse **a** anv. til billigere spejlbelægninger, og kobber- og sølv-**a** anv. til tandfyldninger.

Amalgamated Press [əˈmålgəmæitid ˈpræs] (eng: de sammensluttede blade), eng. bladkoncern, grl. 1888 af lord Northcliffe; omfattede ca. 75 tidsskr.; 1927 købt af Berrykoncernen.

amalgaˈmeˈre, overtrække et metal med et lag af amalgam, idet der påsmøres kviksølv, der legerer sig med metallet. Anv. f. eks. til beskyttelse af zink i galvan. elementer.

Aˈmaˈlienborg, kgl. slot i Kbh. Navn efter dronning Sophie Amalie, der 1664 begyndte anlægget af en have i det da kun lidt bebyggede område uden for den opr. Østerport; i haven lod hun 1669–73 opføre et lille slot, Sophie-Amalienborg. 1689 opstod det under en forestilling i et ved slottet interimistisk opført operahus en ildebrand, hvorved ca. 180 mennesker indebrændte; selve slottet nedbrændte. Chr. 5. lod den sv. arkitekt N. Tessin d. y. udarbejde tegninger til et nyt stort residensslot på grunden, men planen blev ikke udført. Fr. 4. lod i stedet bygge en lille pavillon i haven. I Frederik 5.s tid anlagdes »Frederiksstaden« på havens grund og som centrum Amalienborg Plads omtr. på det opr. slots grund. Omkr. pladsen opførtes 4 ens palæer af forskellige private bygherrer, bl. a. A. G. Moltke; arkitekt var N. Eigtved. På pladsen rejstes 1768 J. Salys rytterstatue af Fr. 5. Efter Christiansborgs brand 1794 tog Chr. 7. bolig i det opr. Moltke'ske Palæ, der forbandtes med nabopalæet Ø f. Amaliegade ved en kolonnade (arkit. Harsdorff); siden da har de fire palæer vekselvis været de da. kongers hovedresidens. Moltkes Palæ har stadig bevaret en stor del af den opr. udsmykning, dels i rokoko (Eigtved), dels fr. nyklassicisme (N. H. Jardin). (Hertil tavle).

Amalˈtheia (gr. *-ˈmál-*), i gr. mytol. en ged, der nærede Zeus-barnet; personifikation af den nærende kraft.

Amaˈnita, *bot.*, d. s. s. fluesvamp.

amaniˈtiˈn, betegn. f. forsk. stoffer, der forekommer i fluesvampe (Amanita), således dels for kolin, dels for i alt fald to forsk. meget giftige stoffer, af hvilke det ene er af proteinstofnatur, medens det andets kem. natur endnu ikke er klarlagt.

amanuˈensis (lat. *a manu* af hånden), medhjælp (især hos læge), fast vidensk. assistent v. højere læreanstalter.

Amanullâh [ämänoˈla:t] (f. 1892), hersker over Afghanistan 1919–29, først som emir, fra 1926 som shah. Opnåede eng. anerkendelse af Afgh.s uafh., men vakte modstand ved eur. reformforsøg og styrtedes.

amaˈran'ter (*AmaˈranDa*), rødlige væverfugle, fortrinsvis i Afr.

amaˈran'tfarve, surt azofarvestof, fuksinrød, alkalifølsom uld- og silkefarve; anv. også som næringsmiddelfarve.

amaˈran'ttræ, blodrødt kernetræ, stammer fra forsk. træarter fra S- og Mellemamer., anv. til finere snedkerarbejde.

Amaˈrantus (*a* + gr. *amarein* visne), slægt af Amarantaceæ (nær gåsefod), hvoraf fl. prydplanter, en art har hængende, røde blomsterklaser (rævehale).

Amarantus.

amaˈrel', surkirsebær med lys saft.

Amarillo [äməˈrilo], by i nordl. Texas, USA; 52 000 indb. (1940). Centrum for handel med olie; største heliumanlæg i USA.

ˈAˈmärna el. *Tell el 'Amārna*, landsby i Ml.-Ægypt. på Nilens østl. bred med ruiner af Amenhotep 4.s til solguden Aton viede hovedstad. Fundsted for Amarna-brevene, ca. 350 breve fra ca. 1400 f. Kr. på lertavler, affattet i kileskrift på babylonsk og udvekslet ml. Amenhotep 3. og 4. og fyrster i Palæstina, Syrien, Mitanni, Assyrien og Babylonien. Brevenes emner er polit. betonede private anliggender (ægteskaber, guldtørst); de er hovedkilden til V-Asiens diplomat. hist. omkr. 1400–1350 f. Kr.

Aˈmaru (omkr. 800 e. Kr.), ind. lyriker, forf. af *Amaruçataka* (**A**-s 100 strofer), den erotiske sanskritlyriks hovedværk.

Amaˈryllis bellaˈdonna, løgvækst fra Kaplandet, amaryllisfam. Lange, rendeformede blade, meterhøjt blomsterskaft. Prydplante.

amaˈsiˈl-ensiˈleˈring (ty. *Ameisensäure* myresyre + *ensilering*), ensileringsmetode, efter hvilken man ved tilsætning af myresyre forhindrer uønskede gæringer.

Åmasis, gr. form for Ahmes.

Aˈmati, violinbyggerfamilie i Cremona i 16.–17. årh. Især kendt er Nicola **A** (1596–1684).

amaˈtøˈr (fr. af lat. *amare* elske), person, der dyrker kunst, videnskab el. idræt uden at have det til levevej el. være udd. fagmand; dilettant.

amatør- og ordensudvalg, idrætslig domstol og voldgiftsret. Øverste instans er DIFs **a**, dog har alle specialforbund deres eget **a**.

amatørstation, radiostation benyttet af en person, som af personlig interesse og uden økon. fordel beskæftiger sig med radioteknik. En særlig tilladelse, der opnås efter aflægelse af prøve i telegrafi og teknik, er nødv.

amauˈrose (gr. *amaurós* mørk), blindhed, især ved normalt øje.

aˈmaut, eskimoisk kvindetrøje.

ama-xosa [-ˈtjo:sa], kafferstamme i NØ-Kapland, S-Afr.

Amazonas [åmaˈzönaʃ], stat i NV-Brasilien; 1 642 800 km²; 464 000 indb. (1946) Hovedstad: Manaus.

amazoner [-ˈso:-], i gr. rel. et folk af krigerske kvinder, der angreb Athen; opr. en myte, anv. til kultisk opførelse, en kamp fremstillet af unge mænd og kvinder.

Amazonfloden [-ˈso:n-], brasil. *Rio Amazonas* [rijuåmaˈzönaʃ], s.amer. flod, verdens vandrigeste (afvander ¹/₃ af

Kresilas' amazonefigur.

S-Amer. (6 mill. km²), vandføring ved højvande over 100 000 m³/sek.) og næstlængste (5500 km; Missouri-Mississippi 6600 km). **A** udspringer som Río Marañón i Perú, gennembryder ved 5°s. br. Cordilleren i strømhvivlerne ved Pongo de Manseriche (174 m o. h.) og er sejlbar herfra til sit udløb i Atlanterhavet (4500 km). Ved Tabatinga (81 m o. h.) strømmer den ind i Bras.; her er den 20 m dyb og 3 km bred, og kaldes nu indtil forening med Rio Negro ved Manaus (25 m o. h.) Rio Solimões; derefter får den navnet **A.** Fra Manaus er faldet 1,7 cm/km og bredden stedvis henved 100 km. Ved mundingen i Atlanterhavet grener **A** sig i flere brede, tragtformige arme. Tidevandet går som en 4–5 m høj bølge (Poro'roca) op ad floden og kan mærkes ved Obidos, 800 km fra mundingen. I Solimões er vandstanden i juni 14 m højere end i oktober; der er derfor høje flodbrinker, hvorpå bebyggelsen findes. Rio Negro er den største nordlige og Rio Madeira den største sydlige biflod. Hovedfloden er sejlbar for oceanskibe til Manaus, for mindre dampere til Iquitos i Perú. Skibe på 6000 BRT. kan sejle ad Rio Madeira til Porto Velho (grænsen af Mato Grosso). De tre vigtigste havnebyer er; Belém (Pará) ved mundingen, Manaus ved forening af Rio Negro og Solimões, og Iquitos i Perú. (Kort se Syd-Amer.).

amazonmyrer [-'so'n-] (*Poly'ergus*), mellem- og sydamer. myrer; holder slaver, som røves fra andre myrer.

amazonpapegøjer [-'so'n-] (*Ama'zona*), korthalede amer. papegøjer; alm. burfugle.

amazonsten [-'so'n-], grøn kalifeldspat, smykkesten fra Ural, Madagascar og Colorado.

a. m. b. a., fork. f. andelsforening m. begrænset ansvar, d. v. s. hvor det solidariske ansvar kun omfatter den indskudte kapital og ikke medl.s øvrige formue.

Amba Alagi [*a*:mba *a*:lədʒi:], bjergfæstn. i NØ-Abessinien, hvor ital. hovedstyrke under hertugen af Aosta kapitulerede til brit. styrker 19. 5. 1941.

Amazonpapegøje.

am'bala, en art gummilak fra Sumatra.

ambas'sade (fr.), gesandtskab, ledet af ambassadør.

ambassa'dø'r (fr., af gallisk-lat. *ambactus* tjener), gesandt af 1. klasse; tidl. kun ansat. af og hos stormagter; under og efter 2. Verdenskrig også i mindre stater, således for Danm.s vedk. fra 1947 i forh. t. Frankr., No., Storbrit., Sv. og USA.

'Amberg [-rk], ty. by Ø f. Nürnberg; 32 000 indb. (1939); jernvareindustri.

Amberg, *Hans Christian* (1837–1919), da. arkit. Har bl. a. restaureret Ribe domkirke (1883–1904) og genopført *Nikolaj Kirke* i Kbh. (1915–17) samt forsynet dennes tårn med et spir (1908–10).

Amberg, *Herman* (1834-1902), da. musikpædagog og komponist. 1855 sanglærer v. katedralskolen i Viborg, 1868 domorganist sst. Komp. sange og talentfuld orgelmusik.

'Amberger [-gər], *Christoph* (d. 1562), ty. maler. Virksom i Augsburg. Har malet portrætter og enkelte altertavler.

ambi- (lat. *ambo* begge), tve-, dobbelt.

Am'biorix, høvding for de galliske eburoner, der 54 f. Kr. rejste oprør mod Cæsar og erobrede en rom. legionslejr.

ambition (lat. *ambire* gå omkr. (for at hverve stemmer)), ærgerrighed.

'ambitus (lat: omgang), buegang om klostergård, sideskib omkr. en kirkes højkor; *mus.*, omfang (af melodi).

ambiva'len's (*ambi-* + lat. *valere* være værd), den schw. psykiater E. Bleulers (1857–1939) betegn. for samtidig stræben el. vurderen i mods. retninger.

ambly- (gr. *amblýs* sløv), sløv, svag.

amblyo'pi' (*ambly-* + *-opi*), synssvækkelse, især ved normalt øje.

ambly'poder (*ambly-* + *-pod*), uddød gruppe af store plumpe hovdyr, der levede i ældste tertiær, især i Amer. Hertil bl. a. Dinoceras.

'ambo (gr. ámbōn forhøjning), læsepult i tidl. kristne kirker. Som regel var der to: til Epistlen (mod S) og Ev. (mod N).

ambo- (lat.), tve-, dobbelt.

Amboina [-'boi-], holl. (malaj.) *Ambon* [am'bo:nj], ø bl. Molukkerne; 761 km²; 68 000 indb. (1930).

amboinatræ, veddet af en træart fra Amboina, anv. til pibehoveder.

Amboise [ã'bwa:z], fr. by i dept. Indre-et-Loire; slot bygget af Karl 8. og Ludvig 12.

ambolt, v. smedning det underlag, arbejdsstykket lægges på. **a** har foroven en rektangulær bane til glatning krumme former smedes over det kegleformede **a**-horn, hvis overside er vandret; bøjninger i vinkel laves over kanten af **a**-banen. Denne har i udhænget modsat hornet et rundt hul, naglehullet, til lokning, og et firkantet hul, stokhullet, til optagelse af værktøjer som stokjern og sænker. **a** udføres gerne af smedejern med en pålagt bane af hærdet stål el. støbes af stål og stål, kun fastholdt med spiger, på en **a**-stok, ofte af træ. Ringe o. l. smedes v. hj. af et spærhorn, en lille **a,** der anbringes i stokhullet. Profilstænger kan smedes v. hj. af en sænka, en støbejernsklods med gennemgående huller og indsnit i kanten af forsk. form. **a** til maskinhamre består af en **a**-klods, anbragt på en svær støbejernsblok, en chabotte, der kan stå på et underlag af bjælker el. beton med bjælkemellemlag.

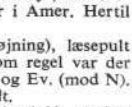

ambolten (*incus*), en af de tre små knogler i mellemøret.

'ambra (arab.), galde- el. tarmsten fra kaskelotten. **a** findes flydende i havet ved tropiske kyster, spec. Madagaskar, Java, Japan i indtil 100 kg store stykker; voksagtigt, vellugtende parfumegrundlag; sjældent og meget dyrt.

Am'brakia (gr. *-'kia*), nu *Árta*, oldgr. by i S-Epirus.

ambratræ (*Liquid'ambar*). *L. orientalis* fra Lilleasien har i bark og véd en balsam, styraks, der anv. i parfume og mod fnat.

am'brosia (gr. *ambro'sía*) (gr. *ámbrotos* udødelig), i gr. rel. gudernes udødelighedsspise.

ambrosi'a'nsk kirkesang (efter Ambrosius), forløber for den gregorianske sang.

ambrosi'a'nsk lovsang, en oldkirk. treenighedshymne (Te Deum Laudamus) (O, store Gud, vi love dig), som med urette tilskrives Ambrosius.

Ambrosio [-'brɔzio], *Vittorio* (f. 1879), ital. general. Kommanderede ital. tropper i Jugosl. fra 1941; generalstabschef febr.–juli 1943, gik med Badoglio.

am'bro'sisk (gr. *ambrosía* gudespise, som giver udødelighed), guddommelig, liflig.

Am'brosius (ca. 340–97), rom. kirkefader, opr. statholder i N-Ital. Valgtes 374 til biskop i Milano uden at være døbt; hævdede kirkens selvstændighed over for kejseren; berømt taler og salmedigter.

Ambrosius Bogbinder (d. 1536), borgmester i Kbh. 1529–31, 1534–36. Ivrig tilh. af Chr. 2., ledede 1530 luthersk billedstorm i Frue Kirke; sluttede sig 1534 til Lübecks politik, holdt længst muligt ud under belejringen; selvmord (?) efter nederlaget.

Ambt [am't], *Charles* (1847–1919), da. ingeniør, 1886–1902 stadsing. i Kbh., 1902–1915 generaldir. for statsbanerne.

ambula'kra'lfelter (lat. *ambulacrum* spadseregang), 5 felter i søpindsvins kalkskal, hvert bestående af oftest 2 rækker plader, gennemsat af porer i hvilke sidder små sugefødder. Endv. bærer de vorter med pigge.

ambu'lance [-aŋsə] (lat. *ambulare* gå omkring), 1) motorkøretøj, hvori tilskadekomne og pludseligt syge transporteres til hosp. Under udrykning nyder **a** ubetinget forkørselsret og dispensation fra alm. hastighedsbestemmelser; 2) bårе til sygetransport. Bæres af 2 mand el. køres p. **a**-transportvogn; 3) hærled udstyret med personel og materiel til at være hovedforbindingsplads.

ambulanceflyvning, transport pr. flyvemaskine af syge el. sårede. **a** benyttes

Indre af ambulanceflyvemaskine.

med stor fordel, hvor transporten skal afkortes i tid eller skulle være foretaget gnm. uvejsomt terræn. Regulær **a** indførtes i Danm. af zoneredningskorpset i 1939 og udføres fra 1947 tillige af Falcks Redningskorps.

ambu'lan't (lat. *ambulare* gå omkring), omvandrende, ikke knyttet til et bestemt sted; om behandling af syge, der ikke behøver sygeleje, men møder til behandling.

ambula'torium (lat. *ambulare* gå omkring), behandlingssted, alm. knyttet til hosp., hvor patienter behandles ambulant efter lægehenvisning.

am'bustio (lat.), forbrænding.

'Amby', *Kristen* (f. 1894), da. kons. politiker, præst; folketingsmand fra 1932, bekæmpede nazisttilløbene i KU med forsvar for demokratiet; gik under besættelsen skarpt mod tyskerne.

'Am'drup, *Georg Carl* (1866–1947), da. søofficer og grønlandsforsker. 1927–31 viceadmiral og flådeinspektør. 1898–1900 leder af Carlsbergfondets eksped. til Østgrønland.

Amdrups Østgrønlandsekspedition, d. s. s. Carlsbergfondets ekspedition til Østgrønl. 1898–1900.

'ame (ty. *ahmen* måle), undersøge et fartøjs lasteevne.

amedi'a'l musik, stilprincip i den nye musik, som principielt undgår treklangssystemet.

a'meiva'er (*'Tejidae*), amer. øgler, ligner varaner, enkelte jages p. gr. af deres velsmagende kød.

'Ameland [-lənt], ø bl. holl. vestfrisiske øer; 57 km²; ca. 2000 indb.

Ame'lin, *Albin* (f. 1902), sv. maler; ekspressionistiske skildr., navnlig af arbejdere.

'amen (hebr.), ja visselig; således bør det være.

Ame'nemhêt, ægypt. konger af 12. dyn. Amenemhêt 1., reg. 2000–1970 f. Kr., dynastiets grundlægger; hans regering var opfyldt af kampe ml. kronen og herremænd og skildres i en polit. traktat, der lægges **A** i munden som en lære for hans søn og efterfølger Senwosret 1. Pyramide ved Lisht, NØ f. Faiyûm-oasen. Amenemhêt 3., reg. 1849–01 f. Kr., indvandt ved vandbygningsanlæg Faiyûm-oasen til agerland, byggede pyramider ved Dahshûr og Hawāra, ved den sidste desuden et mindetempel, af grækerne kaldet Labyrinten.

Amen'hotep, gr. *Amenofis*, ægypt. konger af 18. dyn. Amenhotep 3., reg. ca. 1415–1375 f. Kr.; opførte Amontemplet i Luxor. Som rest af **A**-s mindetempel på Thebens gravmark står kun Memnon-støtterne. Under **A** nåede Ægypt. sin største magt og var førende i V-Asien. – Amenhotep 4. (ca. 1375–50 f. Kr.), søn og efterfølger af **A** 3., bekæmpede dels af polit., men mere af rel.

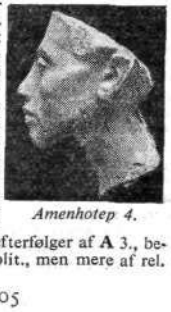
Amenhotep 4.

grunde dyrkelsen af guden Amon og efterhånden de fleste ægypt. guder og søgte at gennemtvinge en religionsfornyelse i landet ved at kræve solguden Aton anerkendt som eneste guddom. Da **A** ikke kunne gennemføre sin kirkepolitik i Theben, byggede han en ny til solguden viet hovedstad ved det nuv. 'Amārna og ændrede sit navn til Akhnaton (d. v. s. den af Aton oplyste). Religionsstriden medførte uroligheder, hvis undertrykkelse lagde beslag på statens hele magt, hvorfor de syriske besiddelser, der blev angrebet af semitiske beduinstammer og hittitter, gik tabt for Ægypten, bortset fra nogle områder i S-Palæstina. Under **A**-s efterfølger Tutankhamon blev soldyrkelsen opgivet. I det ægypt. folks minde blev **A** »kætterkongen«, som ikke fandt plads i de ægypt. kongelister.

a-menneske, populær betegn. for et helt igennem sundt menneske.

Ame'nofis, gr. for ægypt. Amenhotep.

amenorrhoe [-'re'] (*a-* + *meno* + *rhoe*), mangel på menstruation. Kan være forbigående og betydningsløs, men bør foranledige lægeundersøgelse, da den kan være udtryk for en organ. lidelse.

a'mentia (lat: afsindighed), ældre betegnelse for visse former af sindssygdom.

Amera'lik (grønl: den med rensgevirer), ca. 74 km l. vestgrønl. fjord, S f. Godthåbsfjord. Ved **A** talr. nordboruiner (Vesterbygden).

America-first-committee [ə'mærəkə 'fə:rst kə'miti], da. *Amerika-Først-Kommiteen*, sammenslutning i USA, dannet 1940 af isolationister, bekæmpede Roosevelts støtte til Engl. og krævede USA holdt uden for 2. Verdenskrig. Bl. lederne Ch. Lindbergh. Opløst v. Japans angreb dec. 1941.

American Express Company [ə'mærəkən iks'præs 'kämpəni], amer. bankforetagende og rejsebureau, grl. i New York 1868. **A** indførte 1891 rejsecheks (*travelers cheques*) som udstedes i eng. pund, USA- og Canada-dollars og er gangbare i alle lande. Et datterselsk. er **A** *Inc.*, New York, grl. 1919.

American Federation of Labor, The [ði ə'mærəkən fædə'ræ:ʃən əv 'læ:bər], (fork. AFL), USA.s ældste landsorg. af fagforbund, omfatter hvide, især faglærte arbejdere. Grl. 1886, upolit., som videreførelse af en 1881 stiftet federation. Har bl. a. virket stærkt for 8 timers arb.-dagen, men ofte taget afstand fra socialismen; i 1930erne var **A** dog medl. af den fagl. Amsterdam-Internationale. **A** står uden for Det Fagl. Verdensforbund, og er, sideordnet m. denne, rådgivende over for FNs økon. og soc. råd.

American-Scandinavian Foundation [ə'mærəkən skändə'næ:viən faun'dæ:ʃən], amer.-skand. fond, grl. 1911 af da.-amer. metalindustrimand Niels Poulsen; ca. 2 mill. kr. Fremmer kulturelt samarb. ml. Skand. og Amer.

American Telephone and Telegraph Company [ə'mærəkən 'tæləfo:n ənd 'tælə'græf 'kämpəni] (fork. ATT), grl. 1885, omfatter hovedparten af telefonanlæggene i USA. 1946 ca. 17 mill. abonnenter.

American Tobacco Co., A/S, Kbh., stiftet 1901, aktiekapital 10 mill. kr.; fabrikation af cigaretter og shagtobak; beskæftigede 1948 373 arb. og 135 funktionærer.

ame'ricium [-s-] (efter America), radioaktivt grundstof med atom-nr. 95, ekairidium, fremstillet i 1946 i USA; kem. symbol Am. Findes ikke i naturen.

A'me'rika, fastlandet ml. Stillehavet og Atlanterhavet, bestående af de to verdensdele Nord-**A** (24,4 mill. km² med 195 mill. indb. (1943)) og Syd-**A** (17,9 mill. km² med 96 mill. indb. (1945)), forbundet ved den 70 km brede Panamåtange. **A** er opkaldt efter den ital. søfarer og geograf Amerigo Vespucci. (Kort se N-Amerika og S-Amerika).

amerika'nismer, amer. ord, udtryk el. andre sproglige ejendommeligheder, optaget på andre sprog, direkte el. gnm. oversættelse: jazz, OK, publicity osv. **a** optræder i stigende tal i moderne europ. sprog, særlig eng., under indflydelse af presse, film og teknik.

ameri'ka'nsk arkæologi og etnografi. Amer.s indfødte, indianerne, er indvandret fra Asien over Bering-strædet omkr. istidens slutning el. kort efter. Fra Alaska er vandringer gået sydpå indtil både N- og S-Amer. var befolket. Fælles kulturtræk i N-Amer. og det sydligste S-Amer. viser sammenhængen; i mellemliggende egne kom forskelligartede kulturer til udvikling, farvet af de lokale forhold. – De ældste kendte redskaber i Amer. opkaldt efter lokaliteterne Sandia og Folsom, er fortrinsvis fundet i sydvestl. USA og stammer fra en jægerkultur. I samme egne optræder senere en basketmaker- (kurvemager) kultur, i hvis slutning keramik optræder og majsdyrkning begynder. Her foregår overgangen til pueblokulturen, endnu levedygtig bl. pueblo-indianerne. Samtidig, og før, opstod den såk. arkaiske kultur i México-Mellemamer., af hvilken disse landes høje kulturer udvikledes: maya- og toltekkulturen og den senere aztekkultur. Disse var baseret på majsagerbrug og påvirkede ved deres udstrålinger store dele af Amer. mod N. – Jægerkulturer strakte sig over 3 store områder: det nordl. nåleskovsområde med rensdyrjagt, prærien med bisonjagt, som efter Amer.s erobring intensificeredes v. indførelse af hesten, og NV-kysten, hvor man drev jagt på havdyr, men hvor fiskeri af laks og helleflynder var af endnu større bet. Endelig var samler- og jægerkultur repræsenteret i California og på det indre plateau i Rocky Mountains.

S-Amer.s højeste kultur opstod i cordillerelandene, baseret på majsagerbrug. I Perús kystland fandtes fl. tidlige kulturfolk, i Perús og Colombias højland tiahuanacokulturen, som afløstes af inkakulturen, der også senere dominerede kysten. Chibchakulturen i Colombia blomstrede tildels samtidig med, men uafh. af inkakulturen, som derimod kraftigt påvirkede folk mod S og SØ. Mens cordillerekulturerne forfaldt ved erobringen, levede indfødt kultur i Amazonlandet mange steder uanfægtet videre op til vore dage. Majs kendtes, men vigtigere var maniok, som dannede grundlag for ernæringen lige fra Vestindien og ned til Chacoen i S-Bolivia; indsprængt i dette mægtige område fandtes primitive folk uden agerbrug; i øvr. er fiskeri hos mange af Amazonlandets folk fuldt så vigtigt som maniokdyrkning. Jægere træffes i S-Amer., navnlig S for Chacoen, på pampaen og i Patagonien, ligesom på prærien ophjulpet i Patagonien ved erhvervelse af heste. En enkelt gruppe ildlændere havde samme erhverv; hos de egl. ildlændere ved Chiles kyst var tilværelsen baseret på fiskeri.

Det er stadig uafgjort, om S-Amer.s kulturer har udviklet sig helt og holdent på Amer.s grund. Givet er det, at de første indvandrere stod på et lavt føragerbrugstrin. Ingen opr. amer. kulturplanter er fælles for Amer. og den gl. verden. Ved erobringen levede alle Amer.s folk i en stenalder, om end de i cordillerelandene og México stod ved overgangen til en bronzealder; jern kendtes ikke, heller ikke trækdyr el. hjulet. Visse kulturelementer, som det gl. Amer. har fælles med Oceanien, tyder på påvirkning fra stillehavsfolk, ligeledes visse sprogl. lighedspunkter. Spørgsmålet om oceanisk påvirkning er endnu uløst; derimod kan de påståede forb. med Afr. og Eur. over fortidslandet Atlantis henvises til fantasiens verden.

amerikansk bogholderi, bogføringsmetode, hvis opr. form er een bog med kolonner for de enkelte konti, så posterne føres samtidig kronologisk og systematisk; nu oftest fl. bøger, hvoraf en el. fl. grundbøger er indrettet med kolonner, hvis summer periodisk overføres til hovedbogen.

amerikansk duel, lodkastning foretaget af to personer om, hvem af dem der skal berøve sig selv livet.

amerikansk fodbold, fodboldlign. spil, opstået af Rugby, men meget hårdere. Dyrkes i USA, hvor det årligt forårsager 200–300 dødsfald.

amerikansk olie, d. s. s. ricinusolie.

amerikanske sprog, de af Amer.s indfødte befolkning talte sprog. Udforskningen af **a** er endnu kun højst ufuldstændig; det menes, at den nye verdens sprog omfatter over 100 ætter. Særlig udbredte er eskimoisk og skov- og prærieindianersprogene (athabaska, algonkin, sioux, irokesisk), samt mod S den aztekiske gruppe (nahua) og mayasprogene. De talrige sprog i V-Amer.s bjerge unddrager sig foreløbig nøjere klassifikation. Ved spaniernes komme beherskedes de vestind. øer af caraibisk og aruak, der stadig lever i S-Amer. Af de utallige andre sydamer. sprogfam. må nævnes tupí, hvortil hører guaraní, der spiller samme rolle i Paraguay og fl. stater som lingua franca i Levanten.

Amerikas Forenede Stater, se USA.

amerika-tågen, diffus lysende tåge i stjernebilledet Svanen, ligner i form N-Amer.

'Amerongen [-roŋə], lille holl. by SØ f. Utrecht, hvor eks-kejser Wilhelm 2. boede 1918–20; 3000 indb.

Amer Picon [a'mæ:rpi'kɔ̃], fr. bitter.

'Amersfoort [-fo:rt], by i holl. ØNØ f. Utrecht ved den sejlbare Eem. 55 000 indb. (1947). Gl. by, omgivet af volde. Jernbaneknudepunkt. Tekstil- og automobilindustri.

Amery ['æiməri], *John* (d. 1945), søn af L.S.**A**, eng. radiospeaker i Tyskl. under 2. Verdenskrig. Henrettet for højforræderi.

Amery ['æiməri], *Leopold Stennett* (f. 1873), brit. polit. Journalist v. »The Times«. 1911–45 i Underhuset (kons. imperialist), marinemin. 1922–24, min. f. kolonierne 1924–29, f. dominions 1925–29. Min. f. Indien og Burma i Churchills reg. maj 1940–juli 1945.

a me'tà (ital: for halvdelen), **a-forretning**: en forretning, gennemført af to el. fl. for fælles regning.

ame'tabola (gr. *ametábolos* uforanderlig), insekter uden puppestadium.

ametro'pi' (*a* + gr. *métron* mål + *opi*), afvigelse i øjets brydningsforhold.

ame'tyst (gr. *améthystos* uberuset (amulet mod drukkenskab)), violet kvarts, anv. som smykkesten. (Ill. se farvetavle: Mineraler).

a mezza voce [*a* 'mæd:za 'votʃə] (ital.), *mus.*, med halv stemme, dæmpet.

amfeta'mi'n, syntetisk lægemiddel, stimul. centralnervesyst., mindsker trætthed, fremkalder velvære, men anv. ledsages samtidig af uro, søvnløshed og hjertesymptomer, hvorfor misbrug er skadeligt. »Ferietabl.« indeh. ofte **a.**

amfi- (gr. *amfi* omkring), omkring, til alle sider.

amfibi'a'lsk (*amfi-* + gr. *bíos* liv), anv. om planter og dyr, der forekommer både i vand og på land.

am'fi'bie (*amfi-* + gr. *bíos* liv) dyr, der kan leve både i vand og på landjorden, *zool.* padde.

amfibiebil, bil konstr. spec. til hurtig forb. ml. strand og skib, benyttet af de Allierede ved landgangsoperationer under 2. Verdenskrig. Ved en omstilling kan motorkraften efter ønske overføres til drivhjulene el. til en udenfor karosseriet anbragt propel.

amfibieflyvemaskine, flyvemaskine, der kan starte og lande på land og på vand. (Ill. n. side).

amfibietank, kampvogn der kan køre

og sejle.

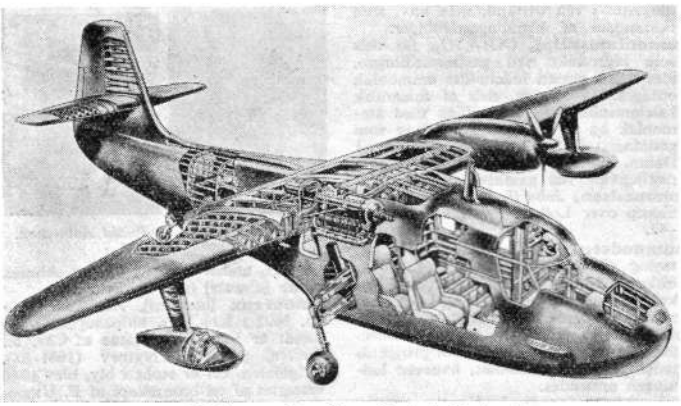

Amfibieflyvemaskine, Short Sealand (England).

amfi'bo'l (gr. *am'fibolos* tvetydig), gruppe af mineraler (**a-** el. hornblendegruppen), der i kem. opbygning og krystalstruktur er nærbeslægtede. **a** har glasglans, hårdhed 6 og to spalteretninger efter prisme på 55°. De simplest byggede er metasilikater af Mg, Ca og Fe, i andre indgår Al_2O_3, Fe_2O_3 el. alkalier. Rombisk er antofyllit, monokline: tremolit, aktinolit, hornblende og alkali-**a**-erne glaukofan og arfvedsonit, triklin: ænigmatit.

amfibo'li' (gr.), dobbeltmening, tvetydighed.

amfibo'lit, *hornblendeskifer*, består væsentligst af hornblende og en del plagioklas, ofte underordnet kvarts, epidot og granat. Forekommer hyppigt som lag i gnejs.

amfidiplo'i'd (*amfi-* + *di-* + *ploid*), *dobbelt-diploid*, plantebastarder m. fordoblet kromosomtal omfattende de to forældrearters diploide sæt side om side.

amfikty'o'ner (gr: omkringboende), i oldtidens Grækenl. medl. af et råd, der sammensattes af repr. for nabostater, der forenedes i et opr. rel., senere tillige polit. fællesskab. Spec.: de delfiske **a,** der varetog admin. af Apollon-helligdommen i Delfi og arrangementet af de pythiske lege.

amfi'poder (*amfi-* + *pod*), orden af storkrebs, krummede, sammentrykte; gælleagtige vedhæng ved grunden af fødderne; æggene i rugepose under bugen. Artsrig både i havet og ferskvand, små, højst nogle cm. Omfatter *tanglopper*, *hyperider*, *hvallus*.

Am'fipolis, athensk koloni ved Strymon (nu: Struma), anlagt 437, erobret af Brasidas 423 f. Kr.

amfi'prostylos (*amfi-* + gr. *pro* foran + *stýlos* søjle), antikt tempel, der har søjler på begge de korte, men ikke på de lange sider.

Am'fissa (gr. *'Amfissa*), hovedstad i V-Lokris, ødelagt af Filip af Makedonien 339 f. Kr. i 4. hellige krig.

am'fitea'ter (*amfi-* + *teater*), teater, hvor tilskuerne sidder rundt om skuepladsen. Det antikke **a,** i regl. ellipseformet, er en spec. bygningstype, skabt af romerne og af dem anv. til dyre- og gladiatorkampe, som udspilledes i den lavtliggende arena. Denne kunne i visse **a** sættes under vand og anv. til søslag. **a** havde intet tag, men der kunne spændes solsejl over dets indre. Størst og berømtest er Colosseum i Rom.

Amfiteatret i Pozzuoli.

Amfi'trite, i gr. mytol. havets gudinde, Poseidons hustru.

Am'fitryon (gr. -'*trýōn*), i gr. mytol. en heros g. m. Alkmene, der bedrog ham med Zeus og fødte Herakles. **A** blev i klassisk og senere eur. digtning typen på den bedragne ægtemand.

amfoion [-'jo'n] (gr. *ámfō* begge + *ion*), ion, der indeholder såvel positive som negative ladninger. **a** dannes af amfolytter ved opløsning i vand, f. eks. aminoeddikesyre: $NH_2CH_2COOH \rightarrow {}^+NH_3CH_2COO^-$.

amfo'lyt (gr. *amfóleros* begge + *elektrolyt*), kem. forb., der indeholder både sure og basiske atomgrupper, således at de efter omstændighederne kan reagere både surt og basisk, f. eks. aminosyrer.

'**amfora** (*amfi-* + *gr. foreús* den, der bærer), tohanket krukke, især til olie og vin.

Amfora af Exekias.

amfo'te're stoffer, d. s. s. amfolytter.

Amhara [*a*:m'ha:*ra*:], abess. landskab omkr. Tana-søen.

am'ha'risk (*amharena*), semitisk sprog, som tales i den mell. del af Abessinien, beslægtet m. ætiopisk.

a'mi (fr.), ven; amie [a'mi], veninde.

'**Amia** (gr.), d. s. s. mudderfisk.

Amicis [*a*'mitʃis], *Edmondo de* (1846–1908), ital. forf. Skrev elskv. sentimentale bøger, af hvilke *Il Cuore* (Hjertet) (1886) fik uhyre succes og blev overs. til mange sprog.

a'mi'd (af *ammoniak*), kem. forb., der afledes af en syre ved ombytning af hydroksylgruppen med en aminogruppe NH_2-, f. eks. eddikesyrens amid, acetamid: CH_3CONH_2. **a** er neutrale stoffer, der ved kogning med syrer, baser el. vand hydrolyseres til syren.

»**a'mider**«, gængs betegn. for samtl. i et fodermiddel forekommende kvælstofholdige forb., som ikke ifl. analysen kommer i gruppen renprotein. Visse **a** kan husdyrene udnytte, men andre er værdiløse, hvorfor **a** har været et usikkerhedsmoment ved angivelserne af henh. husdyrenes proteinbehov og fodermidlernes proteinindhold, der hidtil almindeligt er angivet i renprotein.

a'midoforbindelser, forældet, ofte misvisende betegn. for aminoforb.

ami'do'l, fot. fremkalder, spec. anv. t. bromsølvpapir.

amidopy'ri'n (*amid* + *antipyrin*), *pyramidon*, *dimetylaminoantipyrin*, smertestillende lægemiddel, er dobbelt så virksomt som antipyrin, anv. kun sjældent i Danm., fordi det kan være medvirkende årsag til agranulocytose.

ami'dry'l el. *bena'dry'l*, hydroklorid af dimethyl-amino-æthylbenzanilin. Kløestillende middel ved nældefeber.

L'Ami du peuple [la'mi dy 'pö:pl] (fr: folkets ven), navn på fr. blade: 1) Marats blad 1789–93; 2) parfumefabrikanten Cotys blad, 1927–37, nationalistisk.

Amiel [a'mjæl], *Henri Frédéric* (1821–81), schw. forf. Berømt for dagbogen *Fragments d'un journal intime* (1883–84, da. udvalg 1931), intime psyk. bekendelser.

Amiens [a'mj*ɛ̃*], fr. by i dept. Somme; 85 000 indb. (1946). Gl. malerisk by med verdens største gotiske domkirke (overv. bygget 1220–80). Stor tekstilindustri. I **A** sluttedes 1802 fred ml. Engl. og Fr. Lå under 1. Verdenskrig i frontlinien. Erobr. af ty. maj 1940, befriet aug. 1944.

a'mi'n, kem. forb., der afledes af en kulbrinte ved ombytning af brintatomer m. aminogrupper NH_2-, f. eks. metylamin CH_3NH_2. **a** kan også betragtes som ammoniak, hvori et el. fl. brintatomer er ombyttet med alkyl el. aryl. Ombyttes et brintatom, fås primære **a,** ombyttes fl., fås sekundære el. tertiære **a,** f. eks. dimetylamin $(CH_3)_2NH$ og trimetylamin $(CH_3)_3N$, der begge findes i sildelage. **a** er nærbeslægtet med ammoniak, reagerer basisk og forener sig med syrer til salte.

a'minobenzoesyre. Af de tre **a** har orto-**a** (*antranilsyre*) bet. i fabrikationen af farvestoffer, bl. a. af indigo. Para-**a** er fysiol. virksom, idet den er et vitamin for visse patogene bakterier og i disses stofskifte kan fortrænges af de uvirksomme sulfanilamidforb., hvorved bakteriernes vækst og formering hæmmes. Indgår i forsk. anæstetisk virkende lægemidler.

a'minoeddikesyre, d. s. s. glycin.

a'minosyre, syre, hvori brintatomer, der ikke er syrebrint, er erstattet med aminogrupper NH_2-, f. eks. glycin. **a** spiller en stor rolle i naturen, idet proteinstofferne er opbyggede deraf. Mange **a** er livsvigtige for organismen, og adsk. af disse kan organismen ikke selv danne, hvorfor de må tilføres med føden. **a** er amfolytter, idet de er både syrer og aminer.

Amitābha [-'*ta*:ba] (sanskrit: han, der besidder umådeligt lys), den vigtigste af den nordlige buddhismes 5 Dhyānibuddha'er, hovedguddom inden for lamaismen.

ami'tose (*a-* + gr. *mitos* tråd), direkte cellekernedeling uden kromosomtrådes tilsynekomst; mods. *mitose*.

A'mitsoq (grønl: den smalle), ø 70 km SØ f. Julianehaab (Sydgrønl.). 1916–27 blev her drevet et grafitbrud, der i alt leverede 6–7000 t malm.

'**Am'led,** den fra Saxo og da. romantisk litt. kendte opr. navneform for Hamlet.

Ammân [äm'mä:n], hovedstad i Transjordanien; ca. 25 000 indb.; har navn efter ruinerne af ammonitternes gl. hovedstad Rabbath 'Ammôn Ø f. Jordan ved floden Jabbok. Vigtigt vejcentrum; station på Hedjas-banen.

Amma'nati, *Bartolommeo* (1511–92), ital. arkitekt og billedhugger, især virkende i Firenze; paladser, Arno-broen *Ponte Santa Trinità* (1566–69).

amme, 1) kvinde, der giver anden kvindes barn die; 2) *zool.*, forældet betegn. for den kønsløse generation hos dyr med generationsskifte.

ammeorgan, *bot.*, ethvert med særlig megen oplagsnæring fyldt planteorgan.

'**Ammergauer** '**Alper,** parti i den vestl. del af Bayriske Alper. Højeste punkt: Hochplatte (2082 m).

'**Ammer See** [-'ze:], sø i S-Bayern; 47 km², 82,5 m dyb.

'**Ammers-'Küller,** *Johanna van* (f. 1884), hol. forf.; meget omfattende romanproduktion. *De Opstandigen* (1925;

da. *De Oprørske*, 1929). Tyskvenlig under besættelsen.

ammetræ, hurtigtvoksende træ (sædv. birk el. hvidel), der plantes samtidig med de planter, der skal danne den fremtidige bevoksning for at skærme denne mod nattefrost, sol m. m. – På lign. måde anv. bjergfyr ved hedeplantning.

Ammi'anus Marcel'linus, rom. historiker (hedning) i 4. årh.; fortsatte Tacitus, kun bevaret for 353–378 (da. overs. 1877–81).

ammo'na'l, sprængstof indeholdende ammoniumnitrat, aluminiumpulver og evt. TNT (trinitrotoluol).

ammoni'ak, (lat. *sal ammoniacum*, tidl. betegn. for en stensalt, der fandtes i nærheden af Jupiter Ammons tempel), NH_3, farveløs, i vand letopløselig luftart med stikkende lugt, kp. ÷33,4, smp. ÷76°, vf. noget mindre end atm.s. Den vandige opløsning (salmiakspiritus) reagerer stærkt basisk. **a** forener sig med syrer til ammoniumsalte. **a** fremstilles katalytisk af bestanddelene ved Habers metode, idet kvælstof og brint ved ca. 200 atm. og ca. 500° forener sig direkte. **a** fås også som biprodukt ved rensningen af stenkulsgassen. **a** anv. især til fremstilling af kunstgødning og salpetersyre f. eks. til sprængstoffer, til sodafremst. efter Solvays metode, samt til forsk. rensningsformål.

ammoniakgummi (*ammoniacum*), gummiharpiks, særlig fra den i Persien voksende busk *Dorema ammoniacum*, der efter sår udsveder en saft indeholdende **a.** Anv. til kit for glas og porcelæn, i farmacien som expectorantia og i plastre.

ammoniakgødning, d. s. s. ammoniumsulfat.

ammoniaksalpeter, d. s. s. ammoniumnitrat.

ammoniakvand, *salmiakspiritus*, vandig opløsning af ammoniak. Vand opløser ca. 700 rumfangsdele ammoniak, og man får koncentreret **a** (ca. 25 vægt%). **a** reagerer stærkt basisk, idet ammoniak begærligt forener sig med brintioner under dannelse af ammoniumioner.

ammo'nitter (efter ægypt. gud *Amon* p. gr. af lighed med vædderhorn), uddød gruppe af blæksprutter, der som nautilerne boede i det yderste kammer af en kamret, oftest indrullet, kalkskal. Kammerskillevæggene stødte op til ydervæggen efter siksakformede el. mer el. mindre krusede linier (lobelinier). Nogle havde et låg. Vigtige ledeforsteninger fra devon til yngste kridt, særlig mange former i mesozoisk tid. (Ill. viser en a, hvor skallen delvis er fjernet for at vise skillevæggene.)

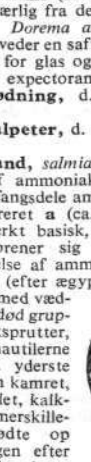

ammo'nitter, semitisk folk, nær i slægt med israel (1. Mos. 19,30ff), boede Ø f. Jordan.

am'mo'nium, det monovalente radikal NH_4, der optræder som positiv ion (NH_4^+) i opløsninger af ammoniumsalte, der dannes ved direkte forening af ammoniak med syrer. **a** ligner i fl. henseender alkalimetallerne, især m. h. t. saltene.

ammoniumbikarbonat, NH_4HCO_3, den væs. bestanddel af det i husholdningen anv. hjortetaksalt. Tidl. vandtes **a** ved tørdestillation af knogler og hornaffald. Nu fås det af ammoniak, kuldioksyd og vanddamp.

ammoniumfosfater fås af ammoniak og fosforsyre. De forsk. **a** anv. i gødningsblandinger. Diammoniumfosfat, $(NH_4)_2HPO_4$, desuden som brandbeskyttende *imprægneringsmiddel for papir*, træ og tøj, samt som næringsstof ved gærfabrikationen.

ammoniumklorid, *salmiak*, NH_4Cl, fås som biprodukt ved ammoniaksodafremstillingen, idet natriumklorid, ammoniak, kuldioksyd og vand giver natriumbikarbonat (soda) og **a.** Anv. ved *lodning, fortinning o. l., samt i tøjtrykkeriet.*

ammoniumnitrat, NH_4NO_3, fås af ammoniak og salpetersyre, er eksplosivt, anv. som sprængstof. **a** er stærkt hygroskopisk og derfor ikke egnet som gødningsstof i ren tilstand, men anv. som bestanddel af blandingsgødninger.

ammoniumsulfat, $(NH_4)_2SO_4$, fås dels *som biprodukt ved gasfremstillingen*, idet den i gassen indeholdte ammoniak optages i svovlsyre, dels af mineralsk kalciumsulfat ved behandling med ammoniak og kuldioksyd. Anv. især som gødningsstof (før 2. Verdenskrig anv. i Danm. ca. 40 000 t **a** årl.), desuden som næringsstof ved gærfabrikationen.

Ammundsen, *John* (f. 1872), da. teolog, biskop over Lolland-Falsters stift 1923–42.

Ammundsen, *Valdemar* (1875–1936), da. teolog og kirkehistoriker, prof. 1901, biskop i Haderslev 1923, ledende i den kristne studenterbevægelse og i det økumeniske arbejde. (Portræt).

ammunition (ældre fr. af lat. *munitio* forsvarsværk), fællesbetegn. for projektil, ladning samt tændmidlet, hvorved ladningen antændes.

Ammunitionsarsenal, *Hærens*, en under Hærens Tekniske Korps hørende afd., der tilvirker, vedligeholder og magasinerer hærens ammunition. (Indtil 1937 kaldt Hærens Laboratorium).

amne'si' (*a-* + *-mnesi*), bortfald af erindringen.

amne'sti' (gr: forglemmelse), fritagelse f. strafansvar for en gruppe forbrydelser el. forbrydere (evt. dog således at enkelte personer undtages). **a** medfører, at en allerede indledet strafforfølgning standses, og at virkningen af idømte straffe bortfalder. **a** er således videregående end benådning.

amning (ty. *ahmen* måle), *søv.*, skibs dybgående for og agter, aflæses på amningsmærker, der angiver dybgåendet fra kølens underkant.

'amnion (gr. *amnós* lam), hos krybdyr, fugle og pattedyr den inderste fosterhinde, inden for hvilken fosteret ligger i **a**-vædsken el. fostervandet.

amni'ota, de m. amnion forsynede hvirveldyrklasser (krybdyr, fugle, pattedyr).

a'mok, gå (malajisk *mena amok* dræbe i vildt raseri), få bersærkergang.

a'-mol', moltoneart med grundtonen a (uden fortegn). Paralleltoneart til C-dur.

'Amon, ægypt. frugtbarhedsgud, fra ca. 2000 f. Kr. hovedgud i Theben, senere identificeret med Ra og i storhedstiden dyrket som gudernes konge (af grækerne sidestillet m. Zeus). Dannede s. m. sin hustru, Mut, og sin søn, Khonsu, den thebanske gudetrehed. **A**-s hellige dyr var vædder og gås.

Amon-oasen, oldtidens navn på Sîwa-oasen.

amontillado [-ti'lja:do], lys, tør sherry.

'Amor (lat: kærlighed), det lat. navn for kærlighedsguden, den gr. Eros.

'amora'lsk (fr.-lat.), uden evne til moralsk vurderen.

a'morf (*a-* + *-morf*) kaldes den faste tilstandsform, i hvilken molekylerne ikke *er orienterede i bestemte retninger som* i krystaller, men ligesom i vædsker ligger regelløst imellem hinanden. Glas er således amorft. – Poro'di'ne (gr. *póros* blødsten) **a** stoffer er størknet af kolloide opløsninger, hya'li'ne (gr. *hýalos* glas) **a** stoffer er størknet ved afkøling af smeltede masser og meta'mikte (gr: anderledes blandet) **a** stoffer er opr. krystallinske stoffer, der i tidens løb er blevet **a.**

amo'ri'ner, i rom. rel. kærlighedsguden Amor opfattet som en flerhed, fremstillet som bevingede børn.

amo'ritter, semitisk folk, kendt fra 3. årtus. i Syrien, nævnes i G. T. som en del af den førisrael. befolkning i Kanaan.

amortisation (fr. *amortir* svække, af lat. *mors* død), en gælds nedbringelse el. fuldst. betaling; **a-kvoter,** de beløb, hvormed et aktiv (f. eks. en fast ejendom) nedskrives i en regnskabsperiode.

'Amos, den ældste af skriftprofeterne i G. T.; var fra Juda, men optrådte som domsprofet under Jeroboam 2, ca. 750 f. Kr. i Nordriget, blev udvist, da overpræsten i Betel klagede til kongen over hans forkyndelse.

Vald. Ammundsen.

Roald Amundsen.

A'mosis, anden form for ægypt. Ahmes.

amour [a'mu:r] (fr.), kærlighed.

l'Amoureux [lamu'rø], *Abraham César* (d. 1692 i Kbh.), fr. billedhugger. Mest kendt er hans rytterstatue af Chr. 5., *Hesten*, på Kgs. Nytorv (1681–88). Originalen, der er støbt i bly, blev 1946 erstattet af en bronzekopi af E. Utzon-Frank og selv flyttet til tøjhuset. (Ill. se *Hesten*.)

Amoy (eng. [ə'måi]), kines. *Sze-ming* [sə min], havneby i prov. Fu-kien i SØ-Kina; 234 000 indb. (1931).

'am'pel (lat. *ampulla* flaske), en ophængt skål til blomster el. en lampe.

Ampe'lopsis (gr. *ámpelos* vin(stok) + *ópsis* udseende), d. s. s. vildvin.

ampere [-'pæ:r] (fork: A), enhed for elektr. strøm. Defineres som den strømstyrke, der medfører elektricitetsmængden 1 coulomb pr. sek. gnm. et tværsnit af ledningen.

Ampère [ã'pæ:r], *André Marie* (1775–1836), fr. fysiker og matematiker. Fandt kort efter H. C. Ørsteds opdagelse af elektromagnetismen loven om to strømlederes indbyrdes påvirkning. Fremsatte en teori for magnetismen som en virkning af cirkulære strømme i atomerne.

ampere'me'ter, instrument til måling af elektr. strømstyrke. **a** kan baseres på et magnetfelts påvirkning af en strømleder (*drejespoleinstrument*), på tiltrækningen ml. en strømspole og et jernstykke (blødtjerninstrument) el. på strømmens varmevirkning(varmetrådsamperemeter).

amperetime (fork: Ah), enhed for elektricitetsmængde = 3600 coulomb.

amperevindinger, produktet af strømstyrke og vindingsantal i en spole.

Amphi'oxus (*amfi-* + *oksýs* spids), d. s. s. lancetfisk.

ampli- (lat. *amplus* vid, rummelig), udvidelses-.

amplificere [-'se'-] (*ampli-* + *-ficere*), udvikle udførligere, tydeliggøre.

amplitude [-'ty:ðə] (fr: omfang), det største udsving fra nulstillingen ved en svingende bevægelse.

amplitudemodulation, påvirkning af styrken af en radiosenders antennestrøm i overensstemmelse med en signalstrøm. Anv. alm. ved radiofonistationer.

am'pul' (lat. *ampulla* flaske), lille, tilsmeltelig, flaskelignende beholder til lægemidler.

amputation (lat. *amputatio* bortskæring), operation, hvorved en ekstremitet el. del af samme fjernes fra legemet. Ordet anv. også om fjernelse af et organ.

am'rita (sanskrit: udødelig), i ind. rel. gudernes udødelighedsdrik, opr. den kultiske offerdrik, soma.

Amritsar (eng. [əm'ritsə]), hovedstad i prov. Ø-Punjab, Hindustan, NNV f. Delhi; 391 000 indb. (1941). Jernbaneknudepunkt med tekstil- o. a. industri. Sikhernes hellige by. Eng. 1846. 1919 skueplads for voldsomme engelskfjendtlige uroligheder.

'Amrum, nordfrisisk ø; 21 km²; ca. 1000 indb.

'Amstel, holl. flod; udmunder med delta i Het IJ ved Amsterdam. Landskabet omkr. **A** kaldes 'Amstelland.

Amster'dam, Holl.s største by og kulturelle centrum beliggende ved Amstels delta i en vig (Het IJ) af IJselmeer. 798 000 indb. (1946). Forb. med havet gnm. Nordsøkanalen (åbnet 1876). Stor handelsby (kolonialvarer) med stor transithandel. Industri: diamantsliberier.

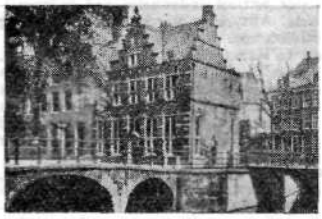

Amsterdam. Het huis a. d. drie grachten.

kemikalie-, sukker-, tobaks- og chokoladeindustri, lokomotiv-, bil- og flyvemaskinfabrikker. Skibsværfter. **A,** der er bygget på pæle, er rig på kanalgader. Slot (Het Paleis) fra 1655, opr. rådhus. Gotisk kirke (Nieuwe Kerk) fra 1408. Børs; univ. (grl. 1632); Rijksmuseum *med verdens bedste samling af holl.* kunst; Concertgebouw (berømt musikcentrum). – *Historie.* **A** fik fra 13. årh. voksende handel, i 15.–16. årh. stor Østersøskibsfart; blev Nordeur.s kornhandelscentrum, førende m. h. t. ostind. handel, bankcentrum fra 1609. Midtpunkt for nederl. regentparti i konflikt mod Oranien. Fremgangen standsede i 18. årh. og under fr. herredømme, i 19. årh. måtte **A** afgive en del handel til Rotterdam. Under 2. Verdenskrig ødelagdes 3200 lejligheder i **A.**

Amsterdam-Internationalen, d. s. s. *Internat. Fagl. Central.*

amt, admin. inddeling i Danm. siden 1662; i alt 22 **a,** hvortil kommer det selvstyrende folkesamfund Færøerne. Hvert **a** forestås af en amtmand. 1948 fandtes flg. **a**: Kbh., Frederiksborg, Holbæk, Sorø, Præstø, Bornholm, Odense, Svendborg, Maribo, Ålborg, Hjørring, Tisted, Viborg, Århus, Skanderborg, Randers, Ribe, Ringkøbing, Vejle, Haderslev, Åbenrå-Sønderborg og Tønder.

amtmand, kgl. udnævnt statstjenestemand i spidsen for et amt, mellemled ml. ministerierne og de stedlige myndigheder; i forhold til de sidste er **a** overøvrighed. Som formand for amtsrådet har **a** en vigtig funktion i bestyrelsen af kommunalvæsenet på landet. **a** skal være cand. jur. med 1. karakter.

amtsfond, amtskommunernes alm. kasse (tidl. kaldet amtsrepartitionsfond), bestyret af amtsrådet. **a**-s hovedindt. er ejendomsskatter og en andel i motorskatterne, deres vigtigste udg. er vej- og sygehusudgifter.

amtsforvaltere, cheferne for amtstuerne, for tiden 30, der sorterer under finansmin.

amtskommune, lokalt forvaltn.område, omfattende samtl. sognekommuner under vedk. amtsråd. **a** opkræver grundskyld og ejendomsskyld, men ikke personskatter.

amtskommuneskatterne i Danm. er kommunal ejendoms- og grundskyld.

amtskreds, Folketings-valgkreds; i alt 21 **a,** foruden Kbh.-Fr.berg, der udgør 3 storkredse.

amtsligningsinspektører forestår de for hvert amtsskatteråd i 1946 oprettede amtsligningsinspektorater. **a** er lignings-direktoratets stedl. repr. og kan bl. a. foretage revision af lign. af indkomster og formuer samt visse skattelempelser.

amtslæge, embedslæge, der er administrativt mellemled ml. sundhedsstyrelsen og amtsrådskredsens kredslæger.

amtsråd, folkevalgt råd, som under amtmandens forsæde bestyrer en amtskommune og fører tilsyn m. **a**-kredsens sognekommuner. **a** vælges af skatteydere over 25 år i vedk. sognekommuner.

amtsrådskreds, d. s. s. amtskommune.

amtsskatteråd, organ som skal medvirke til effektiv og ensartet ligning, oprettet 1946, omfatter som regel et amt med dets købstæder. **a** består af vedk. skatterådsformænd samt amtsligningsinspektøren.

amtsskolefond, et if. lov af 8. 3. 1856 for hver amtsrådskreds oprettet fond, der bl. a. fordeler statens tilskud til kommunernes skolevæsen (til lønninger og pensioner).

amtsskolekonsulent, 1) i Sønderjyll. fra 1920 skoledirektionens forretningsførende medl., der har tilsyn med amtets offentl. og private sk.; 2) i det øvr. Danm. fra 1933 skoledirektionens pædag. rådgivende medl. **a** må ikke uden anmodning tilse skolerne; affatter de årlige indberetninger om skolevæsenet i amtets folkesk.; ansættes for 6 år og skal have undervist i 10 år og være en af amtets lærere.

amtstue, kontor, der bestyrer statens kassevæsen i et amt.

amtstueskatter, statsskatter, der indbetales på amtstuerne (især grund- og ejendomsskyld til staten).

amtsvejinspektør, udøver amtsrådets ledelse af amtskommunens vejvæsen.

A'mu-Da'rja, i oldtiden *Oxus,* 2200 km l. flod i Turan, Sovj., fra Pamir til Aralsøen; vander talrige store oaser.

amu'let (lat.), genstand der bæres som (formentlig) beskyttelse mod sygdom, forhekselse el. andet ondt.

Amundsen ['amünsən], *Roald* (1872–1928), no. polarforsker; gennemsejlede 1903–06 Nordvestpassagen med »Gjøa« fra Atlanterhavet vestpå og udforskede samtidig den magnetiske nordpols omgivelser; 1910 med »Fram« til Antarktis, hvor han som den første nåede sydpolen 14. 12. 1911, en måned før Scott; 1918–22 med »Maud« til Ishavet og gnm. Nordøstpassagen med mislykkede forsøg på at komme i drift over nordpolen; 1925 forsøg på med flyvemaskine at nå nordpolen fra Kingsbay s. m. Nobile, 1926 overflyvning af nordpolen med luftskibet »Norge«, 3 dage efter Byrds overflyvning. **A** omkom under forsøg på at redde Nobiles Italia-ekspedition. (Portræt sp. 114).

Amund Sigurdsson (Bolt) ledede de no. bønders oprør mod Erik af Pommern 1436.

A'mur, 4480 km l. flod i Østsibirien, Sovj.; **A** danner på en strækning grænsen ml. Sovj. og Manchuriet og passerer byen Habarovsk; den munder i Tatar-Strædet. Sejlbar.

Amur-banen, den del af den transsibiriske bane, som N f. Manchuriet løber parallelt med Amurfloden. Bygget 1907–17.

amygda'li'n (gr. *amýgdalon* mandel), et i mange frugtkerner, især i bitre mandler forekommende glykosid; sønderdeles af enzymet emulsin (i kernen) under dannelse af glukose, benzaldehyd og cyanbrinte.

amygdalo'lit (gr. *amýgdalon* mandel + *lit*), d. s. s. mandelsten.

A'myklai (gr. '*Amyklai*), oldgr. by i Lakonien nær Sparta, især bekendt for den amyklæiske trone, en skulptursmykket bygn. indesluttende ældgl. kultbillede af Apollon.

a'my'l (gr. *ámylon* fin melstivelse), det alifatiske radikal C_5H_{11}.

amylalkohol, $C_5H_{11}OH$, fællesbetegn. for 8 isomere alkoholer med 5 kulstofatomer. De vigtigste er isoamylalkohol og optisk aktiv **a** (i fuselolie), samt amylenhydrat.

amy'lase (*amylum* + *diastase*), fællesbetegn. for enzymer, der nedbryder stivelse og glykogen til maltose og dekstriner. Findes i organismen, f. eks. i spyt og i bugspytkirtlen, og spiller en rolle ved fordøjelsesprocessen, samt dannes i stor målestok i byg og andre frø under spiringen og spiller derved en rolle i teknikken (bryggeri, bageri, tekstilbehandling). **a** kaldes ofte diastase.

amy'le'nhydra't, tertiær amylalkohol, anv. som sovemiddel.

amylnitrit, lægemiddel med virkning på kredsløbet. Virker kardilaterende; anv. som indåndingsmiddel ved angina pectoris.

amylo'i'd, slimet masse af mindre kendt sammensætning. Dannes af cellulose v. *indvirkning af svovlsyre m. ca. 25 %* vandindhold. Fremst. af pergamentpapir beror på en overfladisk omdannelse af papirets cellulose til **a.**

amyloi'dose el. *amyloid degeneration,* aflejring af amyloid (et æggehvidestof) i forsk. organer (lever, milt o. a.). Ses ved kroniske betændelser som tuberkulose, syfilis o. a. Det angrebne organ undergår karakterist. forandringer med svind af det specifikke væv.

'amylum (lat. fra gr.), stivelse.

Amyot [a'mjo], *Jacques* (1513–93), fr. oversætter af Plutarch.

amyotro'fi' (*a-* + *myo-* + *trofi*), svind af musklerne.

a'møber (gr. *ameibein* bytte), gruppe af slimdyr, encellede, uden fast form, bevæger sig ved pseudopodier; mikroskopiske, enkelte et par mm; i ferskvand og fugtig jord. Enkelte snylter i tarmkanalen, også hos mennesket; een art, Entamoeba histolytica, fremkalder tropedysenteri. (Ill.)

an (ty: til) sættes i ital. bogholderi foran navnet på den konto i journal og hovedbog, som skal krediteres. **a** foran posterne på en regning betyder: varekonto krediteres.

an-, d. s. s. a- (ikke-, u-).

a'na, fork. f. gr.-lat. *ana partes* lige dele (på recepter).

ana- (gr.), 1) op; på; tilbage; gen-; 2) i sammensætninger forstærkelse af begrebet; 3) fordeling.

anabap'tister (*ana-*[1]) + gr. *baptizein* dyppe), gendøbere.

A'nabasis (gr: (felt)tog ind (egl. op) i landet), titel på 1) Xenofons bog om Kyros' tog mod Artaxerxes 2.; 2) Arrians bog om Alexander d. St.-s tog mod Dareios 3. (overs. til da.).

anabo'lisme (gr. *anabolé* kasten i vejret), d. s. s. assimilation.

Anaconda [änə'kandə], by i Montana, USA, med vigtige smelteværker; 11 000 indb. (1940).

Anadyr [-'dir], 1200 km l. flod på Tjuktjerhalvøen i NØ-Sibirien. Tilfrosset 8 mdr. om året.

anaë'ro'be organismer (*an-* + *aërob*), del ret fåtallige bakterier og svampe, de kan leve uden fri ilt.

ana'fase (*ana-*[1]) + *fase*), det stadium i ren cellekernedeling, hvori kromosomerne føres mod polerne.

ana'fo'r (gr. *anaforá* tilbageføringen), gentagelse af eet el. fl. ord i beg. af fl. sæninger el. sætningsled.

anafrodi'si' (*an-* + gr. *afrodisia* elskov), formindsket el. manglende kønsdrift.

anafylak'si' (*ana-* [2]) + gr. *fýlaksis* beskyttelse), overfølsomhed over for proteinstoffer.

anaga'laktisk tåge (af *galakse*), stjernesystem beliggende uden for Mælkevejssystemet.

Anagni [-'nanji], ital. by 60 km ØSØ f. Rom; 12 000 indb. (1936). I middelalderen ofte paveresidens.

ana'gram' (gr.), omgruppering af et ords (el. sætnings) bogstaver til dannelse af nye ord (el. sætninger).

anakolu'ti' (gr.), brud på den formelle sammenhæng i sætninger og sætningskæder. Alm. i daglig tale (ufrivilligt). Som bevidst litt. virkemiddel hyppig hos H. C. Andersen.

ana'konda (*Eu'nectes mu'rinus*), sydamer. kvælerslange, lever ved floder.

anako're't (gr: eneboer), i oldkirken kristen, som i askese trak sig ud af verdens.

Amøbe i bevægelse.

dækket og tilgængelig. Borgen var cirkelrund, hegnet af en smuk ringmur af kridtkvadre, opr. uden tårne.

absces [-ˈsæs] (lat. *abscessus* bortgang), byld, afgrænset betændelse med dannelse af materie (pus) og afdøende væv (byldemoder). **a** forekommer såvel i underhudsvævet som i indre organer. »Kold« **a** er af tuberkuløs natur.

absˈcessus retropharyngeˈalis [-fa-] (lat.), byld i svælgets bagvæg, oftest udgået fra en betændt lymfekirtel.

abscisse [-ˈsisə] (lat. *abscissus* afskåret), koordinat på en ret linie; ved retvinklede koordinater i planen den første koordinat.

absence [apˈsɑ̃:s] (fr.: fraværelse), *med.*, momentan bevidstløshed el. omtågethed (sædv. hos epileptikere).

absentation (lat. *absentare* fjerne), mil. forbrydelse: ulovligt fravær fra afd. uden rømningshensigt.

absenˈteˈre sig (lat.), fjerne sig (især hemmeligt), rømme.

abˈsinth (gr. *apsínthion* malurt), en meget stærk (68%) grøn likør. Fremstilles af alkoholiske destillater fra forsk. arter malurt tilsat likør. På gr. af sin skadelighed forbudt i fl. lande.

abˈskonˈseì (lat. *absconderе* skjule), skærm til at sætte for lyset.

absoˈlut (lat.), *filos.*, uafhængigt, ubegrænset, uden relation til noget andet; spec. ubetinget, d. v. s. uden betingelser. Mods relativ.

absolut elektrometer, apparat, konstrueret af lord Kelvin til måling af spændingsforskelle ved vejning af tiltrækningen ml. to kondensatorplader.

absolut fugtighed, det antal g vanddamp, der findes i 1 m^3 luft.

absolut gehør, evnen til at kunne stedfæste toners absolutte højde alene v. hj. af øret.

absolution (*ab* + lat. *solutio* løsning), i den kat. bodslære præstens tilsigelse af syndernes forladelse.

absoluˈtisme (fr.: uindskrænket herredømme), d. s. s. enevælde.

absoluˈtistisk, enevældig.

absolut konstruktion, efterlign. af lat. dobbelt ablativ; f. eks. i det da. udtryk »alt iberegnet«.

absolut kunst, billedkunst, hvor alt fortællende el. litt. indhold forsages til fordel for en streng billedvirkning; betegn. dækker delvis kunstretn. som kubisme og abstrakt kunst.

absolut manometer, apparat konstrueret af Martin Knudsen til måling af meget lave lufttryk.

absolut musik, musik, der alene virker ved rent mus. virkemidler mods. dram. musik og programmusik.

absolut nulpunkt, lavest mulige temp. = ÷ 273,2° *C*, ved hvilken molekylernes bevægelsesenergi er nul.

absolut sort legeme, et legeme der absorberer al den stråling, der rammer det.

absolutte enheder, fys. måleenheder. Kaldes også cgs-systemet efter enhederne cm, *g*, *sec* for længde, masse og tid. **a** for kraft er dyn og for energi erg.

absolut temperaˈtuˈr, temp. regnet fra det absolutte nulpunkt.

absolutter, de fire, Oxford-bevægelsens krav til tilhængere (ærlighed, (seksuel) renhed, uselviskhed og kærlighed).

absolˈveˈre (ab + lat. *solvere* løse), tilsige syndsforladelse; afslutte (en eksamen).

absorˈbeˈre (lat.), opsuge, optage.

absorptioˈmeˈter (*absorptio(n)* + *-meter*), apparat til bestemmelse af luftarters absorption.

absorption (lat. *absorbere* opsuge), 1) *fys.-kem.*, a) indsugning af luftarter i faste stoffer og især i vædsker, forårsaget ved luftmolekylernes bombardement af stoffets overflade. Eks.: kuldioksyds opløsning i vand, vanddamps opsugning i et tørringsmiddel, f. eks. fosforpentoksyd. **a** vokser med luftens tryk. Ved **a** er det opsugede stofs mængde lille i forhold til det opsugende stofs. **a** kan også foregå ved, at det absorberede stof reagerer kemisk med det absorberende, f. eks. en syres **a** af alkali og omv., b) indsugning af lysstråler ved passage gnm. stof; 2) *astron.*, den af et himmellegeme i en vilkårlig bølgelængde udsendte lysmængde afhænger af **a** og emission i himmellegemets synlige lag. Den stærke **a** og dermed sammenhængende lysspredning, som finder sted i visse spektrallinier, bevirker, at disse i stjernernes spektre ses som mørke absorptionslinier. – I rummet ml. stjernerne findes interstellart stof, som bevirker en **a** af stjernernes lys, der vokser med stofmængden ml. stjerne og iagttager. Denne **a** afhænger af lysets bølgelængde og bevirker, at fjerne stjerner gnstl. ses rødere end nære. **a** er størst i nærheden af Mælkevejssystemets hovedplan.

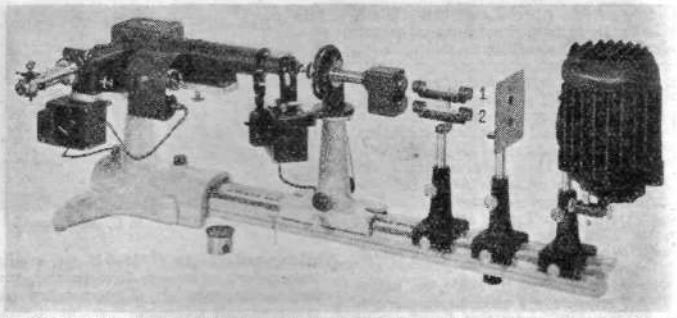

Opstilling til visuel sammenligning af absorptionsspektre af lys, der passerer rørene 1 og 2.

absorptionsspektrum, spektrum af lys, der har passeret et stof, der absorberer noget af lyset.

abstiˈnenˈs (lat.), afholdenhed, spec. rituel faste; seksuel afholdenhed.

abstinenssymptomer, organ. og sjælelige forstyrrelser, der fremkommer ved forsøg på afvænning fra vanemæssig indtaget gift (morfin o. l.).

abstraˈheˈre (lat: fradrage), ved tankemæssig analyse isolere en side af et emne: **a** fra, se bort fra.

abˈstrakt (lat: fradraget, løsrevet) kaldes en ved tankemæssig analyse isoleret side af et emne el. led i en sammenhæng. Mods. konkret.

abstraktion (lat.), 1) den tankeproces, hvorved sider af et emne el. led i en sammenhæng isoleres fra andre sider el. dele; 2) den abstrakte forestill. el. det abstrakte begreb der forekommer ved **a.**

abstrakt kunst, kunst der ikke direkte bygger på naturindtryk, men tilstræber en omformning deraf; i fr. og da. kunst betegner **a** den retning, der brød med surrealismen og byggede videre på en ældre generations ornamentale el. kubistiske udtryksmåde; fra beg. af 30'rne er **a** i Danm. repr. v. kunstnere som Ejler Bille, Egill Jacobsen, Richard Mortensen m. fl. (Hertil tavle).

abˈsurˈd (lat.), meningsløs, selvmodsigende. At reducere noget in absurdum er at påvise, at det er meningsløst, selvmodsigende.

absurdiˈteˈtstest, en art intelligenstest hvorved der skal påvises en urimelighed i et billede el. en påstand.

abû [aˈbu] (arab.), fader; alm. i arab. personnavne.

ʿAbū Bakr, Muhameds svigerfader, kalif 632–34.

ˈAbu ˈGhalib, by i Nil-deltaet; sv. udgravn. ved **A** siden 1931 har afdækket en særpræget forhist. kultur.

ʿAbū Jaˈfar [ˈdʒa-], kaldet al-Manˈsûr (»den sejrrige«), kalif 754–775; flyttede 762 kalifatets hovedstad til Bagdad; beskyttede videnskaben.

Abuˈkir, lille ægypt. havneby 20 km NØ f. Alexandria. I søslaget ved **A** 1. 8. 1798 sejrede Nelson (brit.) over Brueys (fr.).

Abulfiˈdā (1273–1331), fyrste af Ajjubideslægten i Hama i Syrien. Forf. til en verdenshist. og en geografi.

abuˈli' (gr. *abulia* rådvildhed), viljesløshed, symptom ved sindssygdomme.

Abulˈkasim el. *Abulkasis* (arab. *Abû al Qāsim Khalaf ben ʿAbbâs al-Zahrāwī*), arab. læge (d. ca. 1013). Forf. til en med.-kir. lærebog, der var berømt i middelalderen.

ˈAbu Marˈkub (arab.), d. s. s. træskonæb, storkefugl.

Abunˈdantia (lat: overflod), i rom. rel. overflødighedens gudinde.

Abū Nuˈwās (d. 814 e. Kr.), arab. digter, kendt for sine kærlighedsdigte og sine drikkeviser.

ab ˈurbe ˈcondita (lat.: fra byens (d. v. s. Roms) grundlæggelse), formulering anv. ved dateringer i det gl. Rom (udgangspunkt: 753 f. Kr.).

Abu ˈSimbel, klippenæs i Nilen i S-Ægyp-

Indgangen til Ramses 2.s huletempel.

ten med to under Ramses 2. i klippen indhuggede huletempler viet til Amon og Hathor; foran indgangen til det første fire 20 m h. statuer af bygherren.

Aˈbutilon (arab.: rebets fader), slægt af katostfam. Væsentlig trop. planter. Nogle leverer taver (kinahamp), andre benyttes som prydplanter (japanlygte).

Abwehr-Organisation [-ve:r-ˈzatsiˈo:n] (ty.: afværgeorganisation), fork. *A.O.*, afd. under Gestapo. Skulle modarbejde spionage i Tyskl.; efter Himmlers overtagelse af indre ledelse i Tyskl. 1944 et hovedredskab til bekæmpelse af antinazistisk virksomhed i Tyskl.

ˈAbydos, 1) ægypt. oldtidsby på den vestl. Nil-bred; gravplads for Ægyptens første konger, midtpunkt for Osiris-dyrkelsen (en gl. kongegrav forevistes som gudens grav). Ruiner af en prægtig helligdom viet til Osiris af Sethos 1.; 2) oldgr. koloni fra Milet, ved Hellespont.

abysˈsaˈl el. *abyssisk* (gr. *ábyssos* bundløs), hvad der vedrører store havdybder.

A.C., fork. for lat. *Anno Christi* i Kristi år, d. v. s. efter Kristi fødsel.

a. c., fork. for 1) lat. *anno currente* i indeværende (egl. løbende) år el. *anni currentis* det indeværende års; 2) ital. *a conto*; 3) eng. *alternating current* [ˈå:ltənæitiŋ ˈkʌrənt] vekselstrøm.

Ac, kem. tegn for actinium.

livet. Den første kendte regel for **a** er fra Ægypten (322).

A'na'kreon (gr. *Ana'kréōn*) (6. årh. f. Kr.), gr. lyriker. Digte om vin og kærlighed, i ionisk dialekt.

anakro'nisme (gr.), henføring til urigtig tid; forældet opfattelse el. forhold.

ana'kusis (*an-* + gr. *ákusis* hørelse), *med.*, ophævet hørelse.

a'na'l, som vedrører anus (endetarmsåbningen).

analcim [-'si'm] (*an-* + gr. *álkimos* stærk), natriumholdig regulær zeolit.

ana'leptica (gr. *análēpsis* helbredelse), stimulerende midler, der virker på centre for åndedræt og kredsløb, anv. især mod besvimelser og forgiftninger med bedøvende gifte.

'analfabe't (*an-* + *alfabet*), person, der hverken kan læse el. skrive.

anal'ge'n (gr. *analgēs* smerteløs), febernedsættende kinolinderivat.

analge'si' (*an-* + *-algesi*), ophævet smertefølelse, 1) s. flg. af sygdom i rygmarv el. perifere nerver, der giver følelsesløshed på et begrænset hudparti; 2) fremkaldt kunstigt (lokalanæstesi) ved indsprøjtning af stoffer, der bedøver de perifere nerver, for at operationer kan foretages smertefrit.

anal'ge'tika, smertestillende midler.

a'na'lkirtler (lat. *anus* endetarm), indposninger ved endetarmens åbning hos mange pattedyr; udskiller lugtende stoffer, der tjener til forsvar el. gør det muligt for dyrene at finde hinanden.

ana'lo'g (gr. *análogos* fornuftmæssig), overensstemmende, tilsvarende.

analo'gi' (gr.), forholds- el. strukturlighed, overensstemmelse ml. relationerne ml. to helheders elementer, f. eks. ml. familie og stat. – *jur.* Inden for retsanvendelsen foreligger **a**, når en lovbestemmelse anv. på forhold, som ikke direkte omfattes af bestemmelsens ord, men hvor der foreligger den såk. »årsagernes lighed«, idet de samme hensyn, som har affødt den påg. bestemmelse, gør sig gældende også i det foreliggende tilf. **a** er en såk. subsidiær retskilde, idet den kun kommer til anv., hvor der ikke foreligger nogen bestemmelse, som tager direkte sigte på det til afgørelse foreliggende spørgsmål.

analo'gidannelse er en sproglig form, der er opstået på trods af den alm. sproguvikling ved sideindflydelse fra ord el. udtryk af beslægtet karakter.

analo'gislutning, slutning, hvorved der ud fra to emners lighed i visse henseender sluttes til, at de også ligner hinanden i andre (evt. alle) henseender. Sådanne **a** er aldrig logisk tvingende; hvis de faktisk strider mod erfaringen, siges de at bero på falske analogier.

analy'sator, *fys.*, den del af et polarimeter, hvormed drejningen af lysets polarisationsplan bestemmes.

ana'lyse (gr. *análysis* opløsning), virkelig el. tankemæssig adskillelse af en helhed i dens enkelte bestanddele, elementer. 1) *Filosofisk* **a** af et begreb er en nærmere redegørelse for dets indhold, d. v. s. afklaring af dets mening ved påvisning af kriterierne på dets korrekte anvendelse. 2) *Psykologisk* **a** er at udfinde de led, som kan skelnes fra hinanden, når individet koncentrerer sig om en bevidsthedstilstand. 3) *Mat.*, den del af matematikken, som bygger på begrebet grænseværdi; **a** omfatter bl. a. differential- og integralregningen. – Ved geometriske konstruktionsopgaver er **a** undersøgelsen af sammenhængen ml. de opgivne og de søgte stykker, ved hvilken man ledes til konstruktionsmetoden. 4) *Kemisk* **a** går ud på en undersøgelse af stofferne, idet disse sønderdeles og adskilles i mindre bestanddele. Den *kvalitative* **a**-s formål er at bestemme, hvilke grundstoffer el. forb. et stof indeholder, den *kvantitative* **a**-s formål at bestemme disses indbyrdes mængdeforhold. **a**-metoderne varierer med de stoffer, der skal analyseres, og med de bestanddele af dem, der skal bestemmes. 5) *Sprogv.*, klarlæggelse af sætningsleddenes indbyrdes forhold.

a'nalysis 'situs (gr. *análysis* opløsning + lat. *situs* beliggenhed), ældre betegn. f. topologi.

ana'lytisk, hvad der har med analyse at gøre.

analytisk dom, *filos.*, er if. Kant et udsagn, hvis prædikat kan findes ved logisk analyse af subjektets begreb (mods. syntetisk dom). I moderne logik er **a** et udsagn, som følger af de logiske regler for det sprog, hvori udsagnet er formuleret.

analytisk funktion, *mat.*, en funktion, der kan fremstilles ved potensrækker i den el. de uafhængig variable. Ved funktionen $y = f(x)$, hvor x og y er komplekse tal, er dette ensbetydende med, at den er differentiabel.

analytisk geometri, et område af geometrien, hvor man v. hj. af koordinatsystemer bestemmer de geom. figurer ved ligninger og udleder geom. resultater ved regning.

analytiske sprog, sprog som kin. el. eng. med få el. ingen gramm. affikser, således at gramm. forhold udtrykkes ved småord samt ved ordstillingen.

anam'nese (gr: erindring), den del af en patients sygehistorie, som vedrører oplysninger om sygd. før lægeundersøgelsen.

a'nam'nier, fisk og padder, som mangler amnion.

'ananas ('*Ananas sa'tivus*), slægt af ananasfam. Urteagtige, med stive blade i en roset, og blomster i et tykt, sammenvokset aks, som krones af en lille bladroset. Stammer fra Brasilien, nu vigtig kulturplante fl. steder (frugtstanden, endv. taver fra bladene).

Frugtstand af ananas.

'ananasæ'ter, frugtessens, hvis vigtigste bestanddel er smørsyrens ætylester.

Ananchytes [-naŋ'ky-] (*an-* + *ánchein* indsnøre), *palæont.*, gl. slægtsnavn for Echinocorys.

Ana'nias og Sa'fira, jødisk ægtepar, som blev straffet med en mirakuløs død for bedrageri mod urmenigheden; Ap. G. 5.

anan'kasmer [anaŋ-] (gr. *anángkē* tvang), tvangstanker.

anap'tychus [-k-] (gr.-lat: som folder sig ud), *palæont.*, af enkelt plade bestående ammonitlåg.

ana'pæst (gr. *anápaiein* slå tilbage), versefod af 2 tryksvage og 1 trykstærk stavelse (⏑⏑ –). Ordet **a** danner selv en **a**.

anar'ki' (*an-* + *-arki*), tilstand, hvor love og lovlig regering ikke respekteres; a'narkisk, lovløs.

anar'kisme, teori, som går ud på, at der i et idealt samfund ikke bør findes nogen regering, som er i stand til at udøve magt. En kommunistisk **a** udformedes af Bakunin (*Dieu et l'État*, 1871) i skarp konflikt m. Marx, senere især af Kropotkin. 1872 ekskluderedes Bakunins tilhængere af 1. Internationale; Bakunin skabte en internat. anark. organisation, der gnm. d. såk. handlingens propaganda (sabotage, attentater m. v.) ville fremme **a**. Massetilslutn. fik **a** især i Ital., Span. (catalansk arb.bevægelse) og delvis Frankr. Gnm. anarkistisk fagforeningsbevægelse, m. afvisning af alm. polit. partidannelse og deltagelse i valg, ville man ad revolutionær vej bekæmpe staten (anarko-syndikalisme).

Ana'stasios, to *byzantinske kejsere:* Anastasios 1., reg. 491–518, sikrede Konstantinopel ved en mur fra Marmarahavet til Sortehavet.

anastig'ma't (*ana-*[1]) + gr. *stigma* punkt), fot. objektiv, for hvilket astigmatismen er ophævet.

anasto'mose (gr. *anastomōsis* munding, åbning), *anat.*, forb. ml. to blodkar el. to nerver.

ana'ta's (gr. *anátasis* udstrækning), titandioksyd, TiO_2, oftest brunt, tetragonalt mineral m. diamantglans.

a'nathema (gr: forbandelse), det store band.

anatok'si'ner (*ana-* + *toksin*), toksiner, som ved formalinbehandling er gjort ugiftige, men stadig er i stand til at fremkalde antitoksindannelse ved indsprøjtning. Anv. som vaccine mod difteri og stivkrampe.

Ana'to'lien (gr. *anatolé*, solopgang), tyrk. *Anado'lu*, 1) Lilleasien; 2) (oftest) den centrale højslette i Tyrk. Gennemløbes af spredtliggende lave bjergrygge. Tørt klima (bl. a. fordi **A** ligger lavere end randbjergene). De fleste floder danner saltsøer.

anato'mi' (gr: sønderskæren el. -deling), læren om de org. væseners form og bygning. Der skelnes ml. *systematisk* **a** (beskr. af de enkelte væv) og *topografisk* **a** (beskr. af organernes indbyrdes beliggenhed).

ana'to'misk teater, gl. betegn. for bygning indrettet til anat. foredrag og fremvisninger. I Danm. åbnedes det første **a** 1644.

Anatot [-'to:t], by ca. 10 km N f. Jerusalem; profeten Jeremias' hjemstavn.

Ana'xagoras *fra Klazomenai* (gr. *Anaxa'góras*) (ca. 500–428 f. Kr.), gr. filosof. Antog at verden består af uendelig mange kvalitativt forsk. udelelige smådele (atomer), der opr. udgjorde en kaotisk blanding, men som, efter at ånd el. kraft havde sat denne i bevægelse, dannede et ordnet kosmos.

Ana'ximandros *fra Milet* (ca. 610–547 f. Kr.), gr. filosof. Hævdede at verden og alt i den er opstået ved udskillelse fra et uendeligt el. ubegrænset urstof (apeiron).

Ana'ximenes *fra Milet* (gr. *Anaxi'ménēs*) (d. ca. 528 f. Kr.), gr. filosof. Hævdede, at verdens grundstof var luften, hvoraf ilden opstår ved fortynding, vinde, skyer, regn, jord og sten ved stigende fortætn.

anbefalede *breve og pakker* er under postbesørgelsen genstand for særlig kontrol og udleveres kun mod kvittering.

Ancher ['aŋ(')kər], *Anna* (1859–1935), da. malerinde; datter af hotelejer Brøndum,

Anna Ancher: Interiør med Ung Pige, der Fletter sit Hår. 1901. (Kunstmus.).

Skagen, g. m. Michael **A**; elev af V. Kyhn. Fremtræder inden for Skagenskolen med en række koloristisk følsomme skildringer af almueliv på Skagen, interiører og portrætter.

Ancher, *Michael* (1849–1927), da. maler; g. 1880 m. Anna **A**; kom 1874 første gang

Michael Ancher: Den Syge Pige. 1882. (Kunstmus.).

til Skagen, hvis maler han blev i højere grad end nogen anden; han skabte i skildringen af fiskernes liv et folkeligt heroisk monumentalmaleri af stor værdi, der dog afsvækkes noget ved dets ofte tableauagtige karakter: *Vil han klare Pynten* (1880) m. fl.; også andre af **A**-s figurbill. er fremragende, *Den Syge Pige* (1882), *Pige med Solsikkerne* (1889), *En Barnedåb* (1886) og en lang række portrætter.

Ancher ['aŋkər], *Poul* (ca. 1630–97), bornholmsk præst (Hasle), ledede Bornholms rejsning mod svenskerne dec. 1658.

Anchises [-'ki:-], i gr. mytol. en hersker af den trojanske kongeslægt. **A** havde med Afrodite sønnen Æneas; trods forbud omtalte **A** sit forhold til gudinden og lammedes som straf af Zeus.

Anchorage ['äŋkəridʒ], Alaskas største by, anlagt 1915; 10 000 indb. (1946). Vigtig militærstation, bane til Fairbanks; Alaskas næststørste guldmine i Willow Creek nær **A**.

anchu'si'n [-ku-] (gr. *anchoûsa* planten oksetunge), rødt farvestof, der er fedtopløseligt og anv. til farvning af smør, hårolie, likør osv., udvindes af alkannaroden.

anciennitet [aŋsiæni'te't] (fr.), tjenestealder.

ancien régime [*ã*'sj*œ̃*re'ʒi:m] (fr.), gammeldags styre, især om enevælden i Frankr. før 1789.

'Anckarström [-strø:m], *Jakob Johan* (1762–92), sv. officer. Modstander af Gustav 3.s enevælde, sammensvor sig m. andre frihedstilhængere og dræbte 16. 3. 1792 Gustav 3. med pistolskud på et maskebal i Sthlm. Halshuggedes.

'Anckarsvärd [-svæ:(r)d], *Carl Henrik* (1782–1865), sv. officer. Deltog i rejsningen mod Gustav 4. Adolf 1809; formidlede forbind. til Adlercreutz, som **A** fik til at arrestere kongen. I konflikt m. Karl Johan; fra 1817 oppositionsmand på Riddarhuset, rejste krav om rigsdagreform.

Anckerske Legat, rejsestipendium, uddeles hvert andet år til to malere el. billedhuggere, en forf. og en komponist; stiftet 1857 af proprietær Carl Ancker (1828–57) og hustru.

Ancón [*a*ŋ'kɔn], inkagravplads, N f. Lima, Perú.

Ancona [*a*ŋ'kon*a*], ital. by i landsdelen Marche ved Adriaterhavet; 89 000 indb. (1936). Sukkerindustri og skibsværft. – Opr. gr. koloni (grl. 390 f. Kr.).

ancona, ital. let hønserace; grønligglinsende sort farve med små hvide pletter (fjerspidser).

'Ancylus (gr. *ankýlos* krum), hueformet ferskvandslungesnegl, har givet navn til **a**-søen.

ancylussøen (efter sneglen *Ancylus*), Østersøen i fastlandstiden (ancylustiden).

Anczyc ['*a*ntʃits], *Władysław Ludwik* (1824–83), po. folkeskuespilforf. og lyriker.

and, 1) *zool.*, se ænder; 2) løgnagtig fortælling (især i pressen), der udgives for at være sand.

Anda'lu'sien, sp. *Andalucía* [-'þia], landsdel (opkaldt efter vandalerne) i S-Spanien (provinserne Almería, Cádiz, Córdoba, Granada, Huelva, Jaén, Málaga og Sevilla); 87 311 km^2, 5 219 000 indb. (1940). Omfatter mod N Sierra Morena, i midten Den Andalusiske Slette, som afvandes af Guadalquivir, og mod S Den Bætiske Cordillere. Navnet **A** bruges ofte i snævrere forstand om sletten, der om sommeren er det hedeste sted i Europa. Den er godt opdyrket med hvede, vin og oliven, ved overrisling tillige oranger, køkkenurter m. m. Bjergene er rige på malme, bl. a. kobber, jern og kul. Befolkn. er blandet med maurere. – *Historie*. Rig blomstring i romertiden; i 5. årh. erobret af vandaler, der gav **A** navn, og vestgoter, fra 711 arab. 1238–48 erobret af Kastilien, siden sp. Blev i beg. af borgerkrigen 1936 erobret af Franco og undgik ødelægg. krigshandl.

anda'lu'sier, *zool.*, 1) sp. hesterace, kendes langt tilbage i tiden, nu forsvindende; 2) race af små, blålige, rigtlæggende høns.

andalu'sit, lyst, rombisk mineral, Al_2SiO_5. Forekommer accessorisk i eruptiver og kontaktmetamorfe bjergarter. Først kendt fra Andalusien.

Anda'ma'nerne, eng. *Andaman Islands* ['ändəmän 'ailəndz], brit. øgruppe i Bengalske Bugt S f. Burma, 6495 km^2; 21 000 indb. (1941). Hovedstad: Port Blair. De få opr. andama'ne'sere er et primitivt negroidt dværgfolk. På en af øerne en ind. straffekoloni. Eng. fra 1858. Marts 1942–aug. 1945 besat af jap.

an'dante (ital: gående), *mus.*, et mådeholdent, roligt tempo; andan'tino, noget hurtigere end **a**.

andeavl drives i visse lande med ægproduktion som hovedformål. I Danm. går **a** ud på at producere gode unge slagteænder (1946: 460 000 ænder).

andefugle (*'Anseres*), orden af svømmefugle, med bredt næb, hvis rande er forsynet med tværstillede hornlameller, i næbspidsen en negl. Til **a** hører ænder, gæs, svaner og skalleslugere.

andehval, d. s. s. døgling.

Andelsbanken, to da. banker: 1) grl. 1914, likvideret 1925; 2) grl. 1925; finansierer andelsbevægelsen. Andelskapital 1947: 24 mill. kr.

andelsbevægelsen el. *kooperationen*, økon. bevægelse for fælles produktions- el. forbrugsvirksomhed, kendetegnet ved 1) demokratisk styre (1 mdl. – 1 stemme); 2) overskuddets fordeling efter deltagelse i virksomheden (leverance, køb osv.), ikke efter andel i kapitalen, som i alm. blot forrentes med alm. bankrente; 3) solidarisk (evt. tillige personl.) ansvar for alle medl. **a** opstod i arbejderklassen under indflydelse af Owen, Fourier m. fl. i beg. af 19. årh. som produktionsforetagender; sådanne har nu største bet. i forb. med landbrug (mejerier, slagterier). Senere udvikledes **a** i indkøbsøjemed, dels brugsforeninger, den første oprettet 1844 af Rochdale-væverne i Engl. (den første da. 1866 i Tisted), dels engros-indkøbsforeninger. I mod. tid findes endv. kooperative boligforeninger, banker, kreditforeninger, forsikringsvirksomheder m.m. **a** er stærkt udviklet i bl. a. Danm., Sovj. og Engl. I de fleste lande er **a** nær knyttet til arbejderbev. – *I Danm.* er **a** især udbredt bl. landbrugere. Den store ændring i landbrugets produktionsforhold i 1870–80erne – overgang fra overvejende kornsalg til produktion af smør og flæsk – førte til oprettelsen af det første andelsmejeri i 1882, det første andelssvineslagteri i 1887. Omkr. 1900 oprettedes indkøbsforeningerne, Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger (1896), andelsfoderstofforeningerne og senere eksportforeningerne m. v. Senere har **a** også vundet terræn bl. byarbejdere (1947: 41 fællesbagerier (omsætn. 30 mill. kr.), 148 boligforeninger m. m.). Til varetagelse af pengeomsætningen oprettedes Andelsbanken i 1925. Landbrugerkoop. og FDB er siden 1917 samlet i De Samvirkende Andelsselskaber, arbejderkoop. siden 1922 i Det Koop. Fællesforbund. Begge sammenslutn. er tilsluttet International Cooperative Alliance. 1947 fandtes 1967 brugsforeninger med saml. detailomsætn. på ca. 375 mill. kr.; af produktionsforeninger fandtes bl. a. 1346 andelsmejerier og 61 andelsslagterier med en omsætn. på hhv. ca. 915 og 480 mill. kr., af salgsforeninger bl. a. 10 smøreksportforeninger (omsætn. 190 mill.), og af indkøbsforeninger bl. a. FDB (omsætn. ca. 210 mill. kr.) og 1628 foderstofforeninger (samlet omsætn. ca. 65 mill.).

Andels Cementfabrik, Dansk, Portland-cementfabrik ved Nørresundby, startet 1913. Kapacitet ca. 800 000 tdr. cement pr. år.

andels-foderstofforretninger foretager indkøb og fordeling af foderstoffer til deres medl.; 1947: 1628 lokale **a**, omsætning 65 mill. kr.

andels-forsikringsselskaber er baseret på, at medl. gensidig yder hinanden erstatn. for indtrufne skader af en given art (på kreaturer, ved ulykkestilf. osv.).

Andels-Gødningsforretning, Dansk, opr. 1901, foretager indkøb og fordeling af kunstgødning til medl. 1946: 1637 lokalforeninger, omsætning 42 mill. kr.

andels-kartoffelmelsfabrikker er i et antal af 7 oprettet i henh. til lov af 15. maj 1933. **a** danner sammenslutningen Kartoffelmelscentralen.

andelskasser, andelsforetagender, som ordner medl.s pengeomsætn., yder dem personl. kredit og modtager deres kapitaler t. forrentning. Medl. hæfter i reglen solidarisk. Den første da. **a** grl. 1915; nu ca. 80.

andels-kreatureksportforeninger har til formål at afsætte medl.s slagtekreaturer. Fællesorganisation med 20 lokalafd. Omsætn. (1947) 45 mill. kr.

andelsmejeri, mejeri, oprettet og drevet af en kreds af mælkeproducenter i fællesskab og under solidarisk ansvar. Det første **a** i Danm. oprettedes 1882. 1947 fandtes 1346 **a** med en samlet omsætn. på 915 mill. kr. Til varetagelse af fællesinteresser er dannet De Danske Mejeriforeningers Fællesorganisation.

Andels-Smøreksportforeninger, De Samvirkende Danske. Grl. 1917 for ved samarb. at virke til opnåelse af de bedst mulige priser og varetage alle forhold, der tjener til andels-smøreksportens fremme. Antal lokalforen. 10; omsætning (1947) 190 mill. kr.

andels-svineslagterier besørger slagtning af andelshavernes svin og salg af de slagtede varer. Det første da. **a** opr. i Horsens 1887; 1947 fandtes 61 **a** af i alt 82 svineslagterier. Omsætning 480 mill. kr.

Andels-Svineslagterier, De Samvirkende Danske (grl. 1897) omfatter de 61 da. andelsslagterier, varetager disses fællesinteresser og støtter svineavlsarbejdet bl. a. gnm. deres konsulent, hvis hovedopgave er svineavlens ledelse.

andelsudvalget, hovedbestyrelse for De Samvirkende Danske Andelsselskaber.

andelsvaskerier, vaskerier oprettet af en kreds af husstande efter andelsprincippet. Andelshaverne er pligtige at lade vaske på **a**. Bekostningen ligger på 70–100 øre pr. kg tørt tøj.

Andels-Ægeksport, Dansk, grl. 1895 for at indarbejde det bedst mulige marked i udlandet ved at yde garanti for, at de æg, der leveres under selskabets indregistrerede mærker, er nylagte og rene. Antal ægsalgskredse 840. Omsætning (1947) 22 mill. kr.

andemad (*'Lemna*), små, i vandskorpen frit flydende, bladformede planter m. nedhængende, trådfine rødder. Blomster sjældne og meget enkelt byggede. 4 arter i Danm. Danner grønne tæpper på overfladen af stillestående ferskvand.

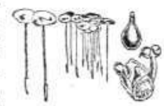

andendagsfeber, d. s. s. *malaria tropica.*

Anden Front, efter Tyskl.s angreb på Sovj. 1941 den front, man ventede oprettet af Engl.-USA i V-Eur. til aflastning af Sovj. Realiseredes i nogen grad efter nov. 1942, da Nordafr. erobredes og Ital. 1943 angrebes, for alvor virkeliggjort ved den allierede invasion i Frankr. fra 6. 6. 1944. De angelsaksiske landes tøven med at oprette en **a** vakte misstemning i Sovj.

Anderberg ['andərbærj], *Rudolf* (f. 1892), sv. psykolog og pædagog. Kendt for undersøgelser af intelligens- og andre psyk. tests.

Anderlecht ['*a*ndərlə:t], fr. [*ã*dær'lækt], vestl. industriforstad til Bruxelles. 85 000 indb. (1948). Jern- og tekstilindustri.

'Andermatt, vintersportssted i Uri, Schw.; 1444 m o. h.

'Andernach [-n*a*:], gl. ty. by ved Rhinen N f. Koblenz; 14 000 indb. (1939).

Anders (gr. *andreîos* mandig), da. mandsnavn. Brugt fra 12. årh.

Anders, folkehelgen, der skal have været præst i Slagelse; død 1505 efter pilgrimsfærd til Det Hellige Land.

Anders ['andærs], *Władysław* (f. 1894), po. general. Fanget som po. officer af sovj. styrker 1939; efter 1941 chef f. frivillige korps af polakker i Sovj., ledede senere korpset i middelhavskrigen, Ital., på Vest-

Alsing Andersen.

H. C. Andersen.

H. N. Andersen.

Holger Andersen.

J. O. Andersen.

Vilh. Andersen.

fronten. Tilsluttet de sovj.fjendtl. kredse i po. eksilreg. i London, øverstkommand. f. po. styrker i udl. 1945. 1946 frataget po. statsborgerret af Osóbka-Morawskis reg.

Andersen, *Aksel Frederik* (f. 1891), da. matematiker; 1930 prof. i matematik v. Polytekn. Læreanstalt.

Andersen, *Alsing* (f. 1893), da. soc.dem. Partisekretær 1917–35, folketingsm. fra 1929; forsvarsmin. 1935–juli 1940, skarpt angrebet, især fra kons. side p. gr. af søforsvarets svigten 9. 4. 1940. 1941–45 partiets forretningsfører, undt. juli–nov. 1942, da **A** var finansmin. under Buhl. Angreb i cirkulære 2. 9. 1943 skarpt de kredse, der havde fremkaldt strejkebølgen mod tyskerne og dermed sprængt rigsdagspartiernes samarbejdspolitik. Nov. 1947 indenrigsmin. i min. Hedtoft; afgik få dage efter, da der, særl. fra kons. side, rejstes kritik mod **A**, der kunne skabe vanskeligheder for reg. (Portræt).

Andersen, *Asbjørn* (f. 1903), da. (film-) skuespiller og instruktør. Deb. på Betty Nansen-teatret 1928. Har også arb. som filminstruktør.

Andersen, *Bent* (f. 1902), da. børnelæge, overlæge ved Århus Kommunehosp. og prof. v. Århus Univ. 1940.

Andersen, *Carl Christian* (1849–1932), da. soc.dem. Snedker; fagforeningsleder; bidrog til partiets genrejsn. efter Pios flugt 1877. Form. f. kontrolkomiteen f. »Social-Demokraten« 1877–1932. Landstingsm. efter 1890, fremtrædende i kooperativt arb.

Andersen, *Carlo* (f. 1904), da. forf. af mange kriminalromaner; *Krigstestamentet* (debut 1938).

Andersen, *Carlo* (f. 1904), da. violinist. 1930 i Det Kgl. Kapel, 1934 koncertmester sst.

Andersen, *Dines* (1861–1940), da. indolog. Prof. i sanskrit v. Kbh.s Univ. 1903–28. Hovedværker: *A Pali Reader* (1901–7); *A Critical Pali Dictionary* (beg. 1924) s. m. d. sv. indolog Helmer Smith.

Andersen, *Ernst* (f. 1907), da. retslærd. 1944 prof. v. Kbh.s Univ. Forvaltningsretligt forfatterskab.

Andersen, *Greta* (f. 1928), da. svømmerske. Fl. danm. mesterskaber. Guldmedalje i 100 m crawl og sølvmedalje i 4×100 m holdkapsvømn. ved olympiaden 1948.

Andersen, *Hans Christian* (2. 4. 1805–4.8.1875), da. forf. Opvokset i odenseansk proletarmiljø; gjorde 1819–22 forgæves forsøg på at indlede en teaterkarriere i Kbh. Ved Jonas Collins hjælp med kgl. støtte i Slagelse latinskole og dermed reddet fra socialt forfald; stud. 1828 (privat dimit. p. gr. af dårligt forh. til rektor Meisling). Allerede nu litt. succes med det følsomme digt *Det Døende Barn* og en herimod kontrasterende ironisk penneprøve. Spændingen ml. disse to retninger præger de flg. 5 års store, usikre produktion. Fuld kunstnerisk selvstændighed ses først 1835 i romanen *Improvisatoren* og 1. hæfte af *Eventyr, fortalte for Børn*; sidstnævnte fik talrige efterfølgere helt frem til 1872. Romandigtningen fortsattes bl. a. med *O. T.* (1836), *Kun en Spillemand* (1837), *De to Baronesser* (1848) og den korte *Lykke-Peer* (1870). Bl. prosafrugter af 29 udenlandsrejser nævnes *En Digters Bazar* (1842) og *I Sverrig* (1851); bl. mange frierier til teatret *Den Nye Barselstue* (1845), operateksten *Liden Kirsten* (Hartmann) (1846) og eventyrkomedien *Hyldemoer* (1851). Fra 1850 er fædrelandssangen *I Danmark er jeg født* og fra 1855 *Mit Livs Eventyr*, den kendteste af hans selvbiografier. **A**-s uovertrufne litt. verdensberømmelse skyldes eventyrene, hvis samtidig primitive og raffinerede stil er bærer af et livssyn, hvori folkeeventyrenes enfoldige lykkelære er sammensmeltet med sans for den ydre virkeligheds fremskridtseventyr. From forsynstro, bekræftet af egen livsgang (*Den Grimme Ælling*), brydes med den hjemløse og vildt ærgerrige særlings evige utilfredshed (*Grantræet*). (Portræt).

Andersen-Mindemedaljen, H. C. Stiftet af Nyt Nord. Forlag f. forf. under 35 år; 1. gang bortgivet 2. 4. 1930.

Andersen-Museet, H. C., samling af minder om **A** i Odense; åbnet 1908 i Andersens formentlige fødested i Hans Jensensstræde; tilbygget mindehal med fresker af N. Larsen-Stevns 1931–32.

Andersen-Samfundet, H. C., stiftet i Odense 1925, udgiver skriftserien *Anderseniana*. Datterselskab i Kbh. 1935.

Andersen, *Hans Niels* (1852–1937), da. forretningsmand; født i beskedne kår, drog til søs, stiftede 1884 i Siam handels- og hotelfirmaet Andersen & Co., som blev grundlaget for hans livsværk, det 1897 oprettede Østasiatiske Kompagni. **A**-s forhandlingsevne og internat. forb. var Danm. til stor nytte, især under 1. Verdenskrig. Fik Elefant-ordenen 1919. (Portræt).

Andersen, *Holger* (f. 1890), da. polit. F. i Haderslev. Virkede ivrigt for 2. zone 1920, støttede tanke om internationalisering i Paris. Kons. folketingsm. 1920–32; 1929–34 præsident for Folkeforb.s gr.-tyrk. befolkningsudvekslingskommission. Deltog i slutn. af 1940 i henvendelse til Chr. 10. om dannelse af regering af ikke-parlamentarikere. Fra 1943 form. f. Grænseforeningen. (Portræt).

Andersen, *Ib* (f. 1907), da. tegner; søn af Valdemar **A**, medl. af »Grønningen«

Ib Andersen: Ill. til B. S. Ingemann's »Morgen og Aftensange«, udg. 1943.

fra 1934; bladtegner, plakater, akvareller, ill. og bogudstyr.

Andersen, *Ingeborg* (f. 1887), da. forlægger, fra 1936 i direktionen f. A/S Gyldendalske Bogh. 1940 admin. direktør.

Andersen, *Jens* (*Beldenak*) (d. 1537), fynsk biskop 1501–29. Af bondeæt, i stadig strid m. fynske adel, en tid Chr. 2.s rådgiver (Sthlm. 1520), senere fængslet af kongen. Bekæmpede forgæves Reformationen, opgav bispedømmet.

Andersen, *Johannes Oskar* (f. 1866), da. kirkehistoriker. Prof. ved Kbh.s Univ. 1913–36. Hans hovedværker behandler den da. Reformation. Kons. rigsdagsmand 1918–39. (Portræt).

Andersen, *Just* (1884–1943), da. kunsthåndværker, arb. især i bronce, tin og sølv.

Andersen, *Knud* (f. 1890), da. forf. og sømand; har udg. en lang række friske bøger om hav og sømandsliv; *Med »Monsunen« på Atlanterhavet* (1931), digtsaml. *Lanterner* (1937), *Stormsvaler* (1940).

Andersen, *Laurits* (1849–1928), da. industrimand. Maskinist og ing. i Hong Kong 1875, fra 1890 interesseret i cigaretproduktion for kin. marked, ledende i American Tobacco Co.s Kina-afd. til 1922. Stiftede L. **A**-s Fond (kapital ca. 5 mill. kr.) til fremme af da. industri og handel; oprettet 1931.

Andersen, *Marinus* (f. 1895), da. arkitekt. Har opf. fl. forretnings- og privathuse samt restaureret kirker. S. m. Viggo Sten Møller *feriebyer v. Karrebæksminde og Middelfart*.

Andersen, *Max* (f. 1892), da. billedhugger; bl. a. *Reformationsmindesmærket* (1943, v. Frue Kirke i Kbh.).

Andersen, *Niels* (1835–1911), da. entreprenør, kons. folketingsmand 1886–1909. Ivrig forsvarstilhænger. Hovedmand for dannelsen af Arbejdsgiverforeningen 1896–98, formand sst. 1898–1907, deltog i septemberforliget 1899.

Andersen, *Oluf* (f. 1901), da. børnelæge. Overlæge ved Dronning Louises Børnehospital og prof. ved den kliniske praktikantundervisn. 1940.

Andersen, *Peder* (d. 1694), da. hofmaler; har bl. a. udført *loftmalerier til konseilsalen* i Frederiksborg samt *udsmykning af slotskapellet* (smst.).

Andersen, *Poul* (f. 1888), da. retslærd. 1928 prof. v. Kbh.s Univ. 1945 till. formand for overfredningsnævnet. Hovedværk: *Dansk Forvaltningsret* (1936, 2. udg. 1946).

Andersen, *Tryggve* (1866–1920), no. forf. Deltog i 90ernes bestræbelser for at genindføre fantasien i litt. **A**-s hovedværker er den kulturhist. skildr. *Cancelliråddens dage* (1897) og undergangsromanen *Mot kveld* (1900).

Andersen, *Valdemar* (1875–1928), da. tegner, medl. af »Grønningen« 1928; bladtegner, ill. m. v.; talrige dekorative udsmykningsarbejder.

Andersen, *Vilhelm* (f. 1864), da. litt.historiker. 1908–30 prof. v. Kbh.s Univ. Foruden et uafsluttet værk om da. humanisme, *Tider og Typer af Da. Ånds Hist.* 1–4 (1907–16), og 2.–4. bd. af *Ill. Da. Litt.hist.* (1924–34) talrige åndfulde monografier, bl. a. *Poul Møller* (1894), *Adam Oehlenschläger* 1–3 (1899–1902), *Fr. Paludan-Müller* (1910). Som fremragende foredragsholder og oplæser bindeled ml. univ. og folk. (Portræt).

Andersen Nexø, *Martin* (f. 1869), da. forf., f. i Kbh. i arbejdermiljø. 1877–91 på Bornholm; tjenestedreng, udlært skomager. 1889–1901 højskoleudd. og lærervirksomhed. Har siden 1901 levet som skribent; 1941–42 fængslet som kommunist; 1943 til Sv. Hans internat. ry hviler på proletarromanerne *Pelle Erobreren* (1906–10) og *Ditte Menneskebarn* (1917–21), henh. en soc.dem. »Aladdin« og en kommunistisk farvet tragisk hverdagsmyte om alverdens lillemor. Lige så stor kunst er nogle af hans (dels hjemstavns-, dels proletar-) noveller, hvoraf samlet udg. 1926. Endv. rejsebøgerne *Soldage* (1903) og *Mod Dagningen* (1923) og en prægtig *Selvbiogr.* i 4 bd. (1932–39); af interesse er endv. romanerne *Midt i en Jærntid* (1929) og den selvbiogr. *Morten hin Røde* (1945). (Portr. sp. 127).

Anderson [ˈandər-], *Amos* (f. 1878), fi. polit., forretningsm. Rigsdagsm. 1922–27 (Sv. Folkeparti), red. »Hufvudstadsbladet« 1922–45.

Anderson, Axel *Ivar* (f. 1891), sv. pressemand, polit., dr. phil. Fra 1940 chefred. f. »Svenska Dagbladet«; højremand, for

M. Andersen Nexø.

Marian Anderson.

Maxwell Anderson.

Sherwood Anderson.

Dan Andersson.

C. C. G. Andræ.

stærkt forsvar, medl. af 2. Kammer 1925–40, fra 1940 af 1. Kammer.

Anderson [ˈändərsn], *Carl David* (f. 1905), amer. fysiker. Fik Nobelprisen i fysik 1936 for opdagelsen af positronen.

Anderson [ˈändəsn], Sir *John* (f. 1882), brit. polit., kom 1905 ind i koloniadmin., 1922–32 understatssekr. i indenrigsmin., 1932–37 guvernør i Bengalen. 1938 i Underhuset (kons.). *1938–39 lordseglbevarer*, sept. 1939–okt. 1940 indenrigsmin., derefter lord president (efter Chamberlain) til 24. 9. 1943, da **A** blev finansmin. eft. Kingsley Wood. Juli 1945 afløst af Dalton.

Anderson [ˈändərsn], *Marian* (f. 1902), amer. negersangerinde (contra-alt). Deb. 1925. Mestrer med en enestående stilsans såvel eur. klassisk musik som negro spirituals. (Portræt).

Anderson, *Maxwell* [ˈmäkswəl ˈändərsn] (f. 1888), amer. dramatiker. Første skuespil *White Desert* (1923) og *What Price Glory* (1924, da. *Fra Vestfronten*, 1928). Efter 1930 hist. skuespil og realistiske nutidsdramaer på blankvers som *Winterset* (1935, da. *Vintersolhverv*, 1941), *High Tor* (1937, da. 1938), præget af social og demokratisk idealisme. (Portræt).

Anderson, *Sherwood* [ˈʃərwud ˈändərsn] (1876–1941), amer. forf. Angriber det moralske hykleri, især i den amer. provins, i *Winesburg, Ohio* (1919, da. 1934), og romaner som *Many Marriages* (1923, da. 1946), *Dark Laughter* (1925, da. 1945), *Beyond Desire* (1933, da. 1937). (Portr.)

Andersson [ˈändər-], *Abraham*, kaldet *Angermannus* (ca. 1540–1607), sv. ærkebiskop. Bekæmpede Johan 3.s dragning mod katolicismen, landflygtig, hjemvendt efter at kirkemødet i Uppsala 1593 havde valgt ham til sv. ærkebiskop. I konflikt med Karl 9., afsat 1599, død i fængsel på Gripsholm.

Andersson, *Dan* (1888–1920), sv. forf. Debut. som skovarbejder i Finmarken med *Kolarhistorier* (kulsvier-) (1914). Her som i flg. digte *Svarta ballader* (1917) og romaner *De tre hemlösa* (1918), *David Ramms arv* (1919, da. 1943) afspejles ødemarkens mystik og beboernes angstpsykoser med intens kunst, præget af **A**-s splittede og naturmærkede sind. (Portr.)

Andersson, *Frans* (f. 1911), da.-sv. operasanger (bas), opr. bankmand. 1934 elev hos V. Herold. 1941 til Det Kgl. Teater. 1943 gennembrud som Crown i »Porgy og Bess«.

Andersson (i Rasjön), *Gustaf* (f. 1884), sv. polit. 1921–44 medl. af 2. Kammer, 1935–44 Folkepartiets leder; trafikmin. dec. 1939–sept. 1944, derpå landshövding.

Andersson, *Ingvar* (f. 1899), sv. historiker. Udg. skr. om sv. senmiddelalder og især 16. årh. 1942–46 foredragschef i sv. radio. Udg. Sv.s hist. for danske (1941), begyndt Skånes hist. (1947).

Andersson, *Johan Gunnar* (f. 1874), sv. geolog; antarkt. og arkt. ekspeditioner, geol. undersøgelser i Kina, hyorfra indsamlet talr. forsteninger og arkæol. genstande.

Andersson, *Oskar* (1877–1906), sv. tegner; medarb. v. vittighedsbladet »Söndags-Nisse« (under mrk. O. A.); har bl. a. skabt serien *Mannen som gör vad som faller honom in* (udg. 1907).

Anders Sunesen (ca. 1160–1228), søn af Sune Ebbesen (Hvide). Studerede i Fr., Engl. og Ital., ca. 1190 domprovst i Roskilde og kgl. kansler, 1201–23 ærkebisp i Lund, deltog i korstoget til Estland 1219, gennemførte cølibatet og i Skåne bispetienden, skrev på latin Hexaëmeron, præget af skolastikken; spedalsk 1223.

anderswo engagiert [ˈandərsvo: ãgaˈʒi:rt] (ty.), optaget andetsteds.

Andes [ˈändæs], Sydamer., se Cordillerer.

Andes-banen forbinder Argentina (Mendoza) med Chile (Valparaíso); overskrider *Cordillererne 3200 m o. h.*

andeˈsiˈn, plagioklas med 30–50% anortit, 70–50 % albit; feldspat i andesit-bjergarterne.

andeˈsit, grå til sort dagbjergart, svarende til diorit bestående af plagioklas og hornblende el. augit. Bl. a. i Andes, hvor **a** først fandtes, især fra tertiærtiden, samt i Ungarn og Japan.

andeskæl, *zool.*, langhalse.

Andes-lysning, lysskær, der lejlighedsvis iagttages over Andes-bjergenes toppe og som ses på store afstande. **A,** der også kendes fra andre bjerge, er sikkert af elektr. natur.

Andet Kammer, hvor forfatn. bygger på tokammersystemet ofte betegn. for det mest demokratisk sammensatte kammer, mods. Første Kammer. I Sv. er Første Kammer (sv. *Första kammaren*) og **A** (sv. *Andra kammaren*) de off. navne på rigsdagens to kamre.

andetræk, i jagtsproget vildændernes flyvninger morgen og aften ml. forsk. vande.

andeøgle, da. navn på Trachodon.

Andizjan [-ˈsan], oaseby i Fergana-bækkenet i Uzbekistan, Sovj.; 84 000 indb. (1939). Jernbanecentrum.

Anˈdorra, republik i Pyrenæerne ved grænsen til Fr.; 452 km²; 5000 indb. Hovedstad: Andorra la Vieja. Består af snævre dale omgivet af høje bjerge; gennemstrømmes af Balira, en biflod til Ebro. Kvægavl og lidt agerbrug. Befolkn. taler catalansk. **A** styres af et råd på 24 medl., der udnævner en syndicus, som har den udøvende magt. **A** står if. traktat af 1278 under overhøjhed af Fr. (opr. greven af Foix) og den kat. biskop i Urgel (i N-Span.).

andraˈdit, (efter d. portug. geolog *J. B. d'Andrada e Silva* (1765–1838)), kalkjern-granat, almindelig bestanddel af krystallinske skifre.

ˈandrarumkalk, mørk forsteningsrig kalksten fra mellemste kambrium (Bornholm og Skåne i Andrarum sogn).

Andrássy [ˈəndra:ʃi], *Gyula* (Julius) (1823–90), ung. polit. Højadelig nationalist, dødsdømt 1849, amnesteret 1857; bidrog til nyordn. af østr.-ung. dobbeltmonarki 1867. 1867–79 ung. førstemin., 1870–79 østr.-ung. udenrigsmin. Besatte Bosnien-Hercegovina 1878, sluttede 1879 alliance m. Bismarck, gik ind på ophævelse af Prag-fredens § 5.

Andrea del Sarto, se Sarto, Andrea del.

Anˈdreas, en af Jesu apostle, broder til Peter, blev if. legenden henrettet på et X-formet kors, Andreaskorset.

Andreas 2., ung. *András, konge af Ungarn* 1205–36, mislykket korstog 1218, gav adelen frihedsbrevet *Den Gyldne Bulle* 1222.

Andreas [-ˈdre:-], *Friedrich Carl* (1846–1930), ty. iranist. 1903 prof. i Göttingen. Studier over oldpersisk og skaber af Göttinger-skolen af iranister.

Andreas' Betroede Broder, St., høj(este) frimurergrad i det svenske system.

Anˈdreˈasen, *Alfred Herman Munch* (f. 1896), da. kemiker; 1928 prof. teknisk kemi v. Polytekn. Læreanstalt, prorektor sst. 1947. Medl. af Akad. for de Tekn. Videnskaber.

Andreasen, *Andrea* (f. 1899), da. forf. Som barn hyrdepige, siden husassistent. Bl. a. skrevet romanerne *Døden har Nøglen* (1934), *Vildskud* (1941), *Bobler fra Dybet* (1943).

Andreasloge, Lysende Skotske St., frimurerisk lavgradsloge i det svenske system.

Andreasorden, 1) tidl. højeste russ. orden; 2) skotsk orden, også kaldet tidselordenen.

Andrée [anˈdre:], Salomon Augustus, (1854–97), sv. ingeniør, forsøgte 1897 med ballonen »Örnen« at nå nordpolen, forulykkede, og blev først 1930 genfundet på Kvitøya (Spitsbergen). Skildret i »*Med Örnen till polen*« (1930).

Andrée-fondet, sv. fond til støtte for nordisk arktisk forskning; oprettet 1930 til minde om S. A. Andrée.

Anˈdrejev [-jef], *Andrej Andrejevitj* (f. 1895), sovj. polit. Partimedl. fra 1914, 1917 medl. af Petrograds bolsjevikkomité. Aktiv mod Sinovjev-oppositionen i Leningrad 1925. Siden 1932 medl. af politbureau. Folkekommissær f. transportvæsen 1931–35, f. landbrug 1943–46. Okt. 1946 form. f. det nyoprettede råd for kollektivbrugsspørgsmål.

Anˈdrejev [-jef], *Leonid* (1871–1919), russ. dramatiker og prosaist (symbolist). Udg. fl. fortællinger af stærk realistisk virkning. *De Syv Hængte* (1908, da. 1945). Døde i Finl.

Andreˈoli, *Giorgio* (omkr. 1500), ital. billedhugger og keramiker. Fra 1498 leder af et fajanceværksted i Gubbio (prov. Perùgia).

Anˈdreˈsen, *Viggo* (f. 1870), da. tandlæge, prof. ved Norges tandlægehøjsk. 1927–36, specialist i kæbeortopædi.

Andrews [ˈändru:z], *Frank Maxwell* (1884–1943), USA-officer. Deltog som flyver i 1. Verdenskrig, gik 1935 ind for USA-besættelse af luftstøttepunkter ved Sydamer. og i Atlanterhavet. 1942 chef for USAs flyverstyrker i mellemste Østen, jan. 1943 chef for alle USA-styrker i Eur., maj s. å. død ved flyveulykke i Isl.

-anˈdri' (gr. *anēr*, gen. *andrós* mand), ægteskab med een el. fl. mænd.

ˈAndria, sydital. by 50 km VNV f. Bari; 56 000 indb. (1936).

ˈAndrias Scheuchzeri [ˈʃɔyxtsəri], uddød fiskepadde fra miocæn v. Baden i Schw., af den schw. læge J. J. Scheuchzer (1672–1733) beskrevet som liget af et barn, omkommet ved syndfloden (1726).

andriˈenne (fr.), løstsiddende, vid damekjole med slæb, første gang 1703 båret

af en fr. skuespillerinde i Terents' komedie »Andria«; anv. i 18. årh., opr. kun som negligé.

andrik, hannen hos ænderne.

andro- (gr. *anēr*, gen. *andrós* mand), mand(s)-, menneske-.

andro'ge'ne substanser (*andro-*+*gen*), mandlige kønshormoner, som stimulerer udviklingen af de mandlige kønskarakterer. Dannes først og fremmest i testiklerne.

androgy'ni' (*andro* + gr. *gynē* kvinde), kvindelig legemsbygning hos mænd.

An'drokles (gr. -*'klēs*), sagnhist. rom. slave, der flygtede ud i den afrik. ørken, hvor han plejede en syg løve. **A** blev senere fanget og kastet for vilde dyr, bl. hvilke fandtes hans løve. Til alles forbavselse slikkede den ham, og **A** blev benådet.

An'dromache [-ka] (gr. *Andro'máchē*), gr. sagnperson, Hektors hustru; hovedperson i *Euripides'* drama »**A**«.

An'dromeda, 1) (gr. *Andro'méda*), i gr. *mytol.* en kvinde, som Perseus befriede fra et uhyre og ægtede; 2) *astron.*, stjernebillede på den nordl. stjernehimmel. I **A** ligger **A**-tågen, en spiral-galakse, der er

Andromedatågen.

synlig med blotte øje. **A**-tågen er et stjernesystem af næsten samme størrelse som Mælkevejssystemet, beligg. i en afstand af henved 1 million lysår; 3) *bot.*, d. s. s. rosmarinlyng.

andromeda-toksin, giftstof fra planter af slægten Andromeda, tidl. anv. som modgift, bl. a. mod slangebid, og som middel mod hovedlus.

Andro'nikos *fra Kyrros* (ca. 50 f. Kr.), bygmester for *Vindenes Tårn*.

Andros, 1) (gr. *Ándros*) [ˈanðrɔs], gr. ø bl. Kykladerne; 402 km²; 2) [ˈändrås] 5286 km² stor ø bl. Bahama Øerne; 6700 indb. (1943).

'An'drup, *Otto* (f.1883), da. museumsmand; fra 1909 knyttet til Frederiksborgmuseet, fra 1933 dets direktør.

An'dræ, Carl Christoffer Georg (1812–93), da. polit., matematiker. Officer; liberal, men mod demokrati, helstatsmand. Finansmin. 1854–58, konseilspræs. 1856–57; udformede helstatsforfatn. af 2. 10. 1855, hvor den af **A** opfundne forholdstalsvalgmåde anvendtes. Forlod reg., da Hall beg. at opgive helstatstanken, men ville trods sin stejle og selvbevidste natur ikke påtage sig ministerstilling for at føre sin opfattelse igennem. Vendte sig 1866 som tidligere mod tokammersystem. Ydede fremragende arbejde som direktør f. da. gradmåling. (Portr. sp. 129).

An'dræ, *Tor* (*1885–1947*), sv. teolog og religionshist., 1924 prof. i Sthlm., 1929 i Uppsala, 1936 biskop i Linköping.

Andsager, tidl. stavemåde for Ansager.

'andu've (holl.), *søv.*, nærme sig land.

Andøy [ˈan:öij], no. ø i Vesterålen; 389 km², 5926 indb. (1946); kullejer; fiskeværet *Andenes* [ˈan:øne:s] (1400 indb).

anek'dote (gr. *anékdoton* uudgivet), kort, psyk. rammende el. vittig (ikke nødvendigvis sandfærdig) fortælling om kendte personer. Ordet kan måske udledes af historikeren Prokopios' »Anekdota« (6. årh. e. Kr.), en hemmelig skandalekrønike fra Justinians hof.

anekult, d. s. s. forfædrekult.

anemo'gra'f (gr. *ánemos* vind + *-graf*), instrument til registrering af vindstyrke.

anemo'me'ter (gr. *ánemos* vind + *-meter*), instrument, der måler vindens styrke. **a** består ofte af en lille mølle med lodret akse, hvis vinger er hule halvkugler. Omløbshastigheden måles enten ved tælleværk, el. ved at møllen trækker en lille dynamo, hvis spænding da angiver vindhastigheden.

Ane'mone (gr. *ánemos* vind), slægt af ranunkelfam. Flerårige urter med jordstængler og delte blade. Under blomsten 3 svøbblade, enkelt bloster, 90 arter. I Danm.: hvid **a** (**A** nemorosa), gul **a** (**A** ranunculoides), blegblå **a** (**A** apennina) kun på Østbornholm, og blå **a** (**A** hepatica), hvis svøb ligner bægerblade. **a,** der er forårsplanter, vokser især på god jord i løvskove.

aner el. *ascendenter*, forfædre. *Jur.*, de 8 **a**: oldeforældrene, de 16 **a**: tipoldeforældrene osv. spillede tidl. en bet. rolle i udenl. ret, idet en person for at være adelig ofte skulle have 8 – undertiden fl. – adelige **a.** En borger i det nazist. Tyskl. skulle tilsv. have et vist antal »ariske« **a** for at opnå stillinger inden for partiet el. for at kunne eje en arvegård.

anerkendelse af en ny stat el. en ved statsomvæltning etableret ny regering kan være *de facto*, d. v. s. foreløbig og uden optagelse af fuld off. forbindelse, el. *de jure*, d. v. s. endelig og som regel med optagelse af diplomat. forbindelse.

anerkendelsessøgsmål, retssag, hvorunder sagsøgeren alene ønsker modparten dømt til at anerkende, at der tilkommer sagsøgeren en vis ret – mods. andre søgsmål, hvor modparten ønskes dømt til at erlægge en vis ydelse, således at denne gennemtvinges ved fogdens hjælp, såfremt dommen ikke efterkommes.

anero'i'dbarome'ter (*a-* + gr. *nēros* våd + *barometer*), metal*barometer*.

Anet [aˈnæ], *Claude* (1868–1931), fr. romanforf., især kendt for *Ariane, jeune fille russe* (1920; da. *Ariane – en Ung Russisk Pige* 1924).

A'neto, Pico de, højeste punkt i Maladetta-massivet, Pyrenæerne (3404 m).

aneu'ri'n [-nöu-] (*a-* + gr. *neūron* nerve), d. s. s. tiamin, det rene, krystallinske B_1-vitamin.

aneu'rysma [-nöu-] (gr. *aneurýnein* udvide), sygelig, afgrænset udvidelse af pulsårerne. En vigtig form, aorta-**a** opstår oftest på syfilitisk basis. Andre **a** skyldes antagelig en medfødt svækkelse af karvæggen.

anfægtelighed, i jur. teori en form for ugyldighed, der adskiller sig fra den egl. ugyldighed (nullitet) ved, at den kun indtræder, når der nedlægges påstand herom.

anfægtelse, rel. betegn. for menneskets tvivl om at være genstand for Guds nåde og frelsesvilje.

anførselstegn („...." el. »...«) anv. i tryk og skrift ved ordret gengivelse af tale el. tekst fra andet sted el. til påpegelse af en underforstået mening.

ang'akoq, eskimoernes åndemaner.

Angantyr [ˈaŋan-], nord. sagnhelt, en bersærk, der s. m. sine 11 brødre faldt i kamp *mod helten Hjalmar d. Hugprude* på Samsø.

Anga'ra, 2850 km l. biflod til Jenisej, udspringer som Selenga i N-Mongoliet, løber gnm. Bajkal-Søen og Irkutsk.

Angel (mnty: spids), den ende af et redskab, der stikkes op i skaftet.

Angel, ty. *'Angeln*, frugtbar halvø i det østl. Slesvig ml. Slien og Flensborg Fjord; 750 km²; ca. 60 000 indb.; befolkn. tysktalende (sprogskifte ca. 1800–1850).

Angelico, *Fra* [anˈdʒæliko], se Fiesole.

ange'lik [aŋˈlə-] (gr. *ángelos* engel), slægt af skærmblomstfam. Ca. 50 arter. I Danm. findes på enge og i fugtige skove skov-**a** (Angelica silvestris) hvis grenede jordstængel har gul mælkesaft. Undertiden regnes den spiselige kvan med til denne slægt.

An'ge'lika-ordenen (gr.-lat. *angelicus* englelig), kat. nonneorden, stiftet ca. 1530; driver især mission bl. kvinder og tager sig af sygepleje.

Angell [ˈæindʒəl], Sir *Norman* (f. 1874), eng. forf., pacifist, i Underhuset 1929–31 (labour). Udg. 1910 *The Great Illusion* (angreb på krigen); fik 1933 Nobels fredspris; udg. 1935 *Preface to Peace*. 1938 *Peace with the Dictators?*

Angelo [ˈanʃəlo], *Aage R.* (f. 1875), da. elektroingeniør. Direktør for NESA fra 1911, foregangsmand i arbejdet for centralisering af den elektr. kraftproduktion i Danm. og for da.-sv. samarbejde ml. elektricitetsværkerne.

angelolo'gi' (gr. *ángelos* engel + *-logi*), læren om englene.

angel'saksere, de germaner, der fra ca. 450 erobrede Engl.

angel'saksisk el. *oldengelsk*, germ. sprog, taltes i Engl. ca. 600–1100.

Angels Kiss [ˈæindʒ(ə)lz ˈkis] (eng: englekys), cocktail best. af cacao(-likør) 75%, fløde 25%.

angelus [ˈaŋgə-] (gr.-lat: engel), **A** Domini, kat. bøn ved bedeslagene.

'Angelus Si'lesius (lat: den schlesiske engel), egl. *Johann Scheffler* (1624–77), ty. forf. **A**-s hovedværk, *Cherubinischer Wandersmann* (1657), gengiver mystikkens tankeverden i åndrige epigrammer.

anger, fortrydelsen over synden. Anses ofte som betingelse for syndsforladelse og frelse.

Anger'mannus (nylat: fra Ångermanland), tilnavn f. den sv. ærkebiskop Abraham Andersson.

Angers [ɑ̃ˈʒe], fr. by i dept. Maine-et-Loire; 94 000 indb. (1946); på begge sider af Maine. Mange velbevarede gl. huse. Vigtig industriby, jernstøberier, tekstilindustri, i omegnen skiferbrud og vinavl.

d'Angers [dɑ̃ˈʒe], *David*, se David d'Angers.

Angers-fragmentet, fire håndskrevne blade af Saxos »Gesta Danorum«, fundet 1863 i bibl. i Angers; nu i Det Kgl. Bibl., Kbh. Teksten, der kan dateres til beg. af 13. årh., indeholder fl. stilistiske ændringsforslag og er skrevet af tre forsk. hænder, hvoraf den ene måske er Saxos egen.

an'gina (lat. *angere* forsnævre), halsbetændelse.

an'gina 'pectoris (lat. *angere* forsnævre + *pectus* bryst), hjertekrampe. Anfaldsvis optrædende smerter i hjerteregionen med udstråling til v. arm, forbundet med angstfølelse, skyldes sædv. mangelfuld ernæring af hjertet ved lidelse i dets pulsårer (kransarterierne) p. gr. af åreforkalkning. Beh. bl. a. m. nitroglycerin.

angiogra'fi' (gr. *angeíon* kar + *-grafi*), bestemmelse af sygdomme (navnlig i hjernen) ved røntgenfot. straks efter indsprøjtning af et skyggegivende stof i årerne.

Angiolieri [andʒoˈljæri], *Cecco* (ca. 1260-ca. 1312), ital. digter. Kraftig og personlig lyriker.

angiolo'gi' (gr. *angeíon* kar + *-logi*), 1) læren om vasers, lerkars o. l.s forfærdigelse, form, navn og bestemmelse. – 2) *anat.*, læren om karsystemet.

angi'o'm (gr. *angeíon* kar+*-om*), karsvulst, dannet af udvidede blodkar el. lymfekar, ses ofte i form af store mørkerøde hudpartier i pande og kinder (lungeslag). Hjernesvulster er ikke sjældent **a**-er.

'Angkor, ruinby i Fransk Indokina, i 13.–14. årh. e. Kr. hovedstad i et stort Khmer-rige. Mange tempelruiner; berømtest er Angkor-Vat opført i 12. årh. e. Kr. (Ill. sp. 133-34).

anglaise [aŋˈglæ:s] (fr: engelsk), i musikken en eng. dans, der i 17. årh. indførtes i Fr., hvorfra den gik videre til Tyskl. under betegn. française el. kontradans.

'ang'ler, et germansk folk, der fra ca. 450 deltog i erobringen af Engl. Kom vist fra Angel i Sønderj.

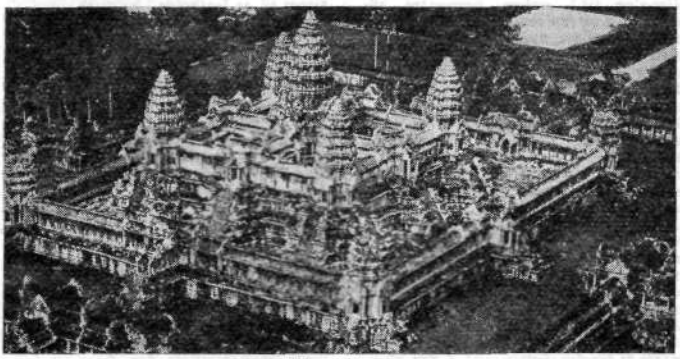

Luftbillede af Angkor-Vat.

anglerkvæg, knap middelstor rødbrun malkerace fra Angel i Sydslesvig. **a** har navnl. 1840–1880 haft bet. for dannelsen af rød da. malkerace.

Anglesey ['äŋgłsi], eng. ø og grevskab i Irske Hav, adskilt fra NV-Wales ved Menai Strait. 715 km², 47 000 indb. (1939). Mineralforekomster, fåre- og kvægavl. Broer til fastlandet (især Britannia-broen). Over **A** (havnebyen Holyhead) går hovedruten London-Dublin. Hovedby: Beaumaris [bou'måris] (badested).

angle'sit (efter øen Anglesey), $PbSO_4$, hvidt rombisk mineral med diamantglans. Vigtig blymalm i øvre dele af blylejer.

Angleterre [ägla'tæ:r] (fr.), England; (Hotel) d' **A** [daŋəl'tärə], hotel på Kongens Nytorv, Kbh. (oprettet 1755), a/s 1917.

angli'cisme [-s-] (fr. af mlat. *Angli* englændere), da. ord og udtryk, overtaget fra eng. enten i form af låneord (starte, jeep), el. overs.lån ('holde op' i bet.: arrangere revolveroverfald).

angli'ka'nske kirke (el. *episkopale kirke*) (mlat: *anglicanus* engelsk), eng. *The Established Church of England* [ði is'täbliʃt 'tʃə:tʃ əv 'iŋgłənd], den eng. statskirke. Den eng. kirke var allerede før Reformationen ret uafh. af Rom og havde sine egne traditioner. 1534 fastslog parlamentet kongens supremati over kirken, i de flg. årtier gjorde Reformationen store fremskridt, og fra 1559 var **a** en nationalkirke med overvejende kat. ritus og forfatn. og med luth. og calvinsk lære. Forfatn. er biskoppelig, embedet vurderes højt, læren findes i de 39 artikler (1563) og liturgien m. v. i Common Prayer Book (1549, revideret 1559). Siden 19. årh. er der 3 hovedretn. i **a**: 1) en højkirkelig (anglokatolsk), 2) en lavkirkelig (vækkelsespræget) og 3) en bredkirkelig (socialt betonet). – **a** opfatter sig selv som det *anglikanske fællesskab* (Anglican Communion) ['äŋglikən kə'mju:njən], der er udbredt over hele jorden med 320 stifter (især Storbritannien, Dominions og USA). Ærkebiskoppen af Canterbury opfattes som **a**-s åndelige hovede.

angli'se're (ty. af mlat. *Angli* englændere), give et eng. præg.

anglo- (mlat. *Angli* englændere), engelsk, vedr. England el. englænderne.

Anglo-Danish Cup ['äŋglou 'dæiniʃ 'käp] (eng: eng.-da. pokal), evigt vandrende fægtepokal. Kamp hv. år ml. udvalgt damehold på 4 deltagere; skiftevis i Engl. og Danm.

Anglo-Danish Society ['äŋglou 'dæiniʃ sə'saiəti] (eng: eng.-da. samfund), eng. forening, grl. 1924. Medl.: danske i Engl. og englændere med interesse for Danm.

Anglo-Iranian Oil Co. ['äŋglou ai'ræinjən 'äil 'kämpəni], eng. oliekoncern, kontrolleret af den eng. stat, stiftet 1909; har store koncessioner i Iran, samarb. med Royal Dutch-Shell koncernen og, i Danm., med Det Forenede Olie Komp.

Anglo-Jewish Association ['äŋglou 'dʒu:iʃ əsousi'æiʃən] (eng: eng.-jødisk forbund), gren af Alliance Israélite Universelle.

'anglokatolicisme, den højkirkelige retn. inden for den anglikanske kirke; hist. bunder den i 17. årh., kom til fuld blomstring med det 19. årh.s Oxfordbevægelse, der stillede sig kritisk til Reformationen, fremhævede oldkirken som det fælles og så garantien for kirkens sandhed i bispeembedet. Adskillige af førerne blev kat., men de fleste blev som ritualister i den anglikanske kirke.

'anglonorman'nisk, det off. sprog i Engl. fra 1066 (Vilh. Erobrerens invasion) til midten af 14. årh. **a** var fransk med indslag af engelsk, især i ordforrådet. Litt. på **a** væsentlig af rel. og praktisk art.

'Anglo-Ægyptisk Su'da'n, eng. *Anglo-Egyptian Sudan*, fælles brit.-ægypt. område (condominium) på begge sider af Nilen fra Ægyptens sydgrænse til omkr. 3° n. br.; 2 630 000 km², ca. 7,5 mill. indb. (1947), deraf ca. 42 000 ikke-indfødte. (Kort se Afrika). *Terrænet* er lavest omkr. Nilen (100–500 m), hvorfra det hæver sig til begge sider. Ved V-grænsen når bjergpartiet Dārfūr over 2000 m; og langs Det Røde Hav ligger bet. bjerge (2220 m). – *Klimaet* er tropisk med sommerregn. Længst mod SV regnskov, derfra til ca. 15° n. br. tørskov og savanne, der nordligst går over i ørken. De sydligste indb. er rene negre, de øvrige er blandingsfolk af eranske og negroide elementer. Arabisk er det førende *sprog*, muhamedanismen den herskende *religion*. Agerbrug er det bærende *erhverv*. Ørkenboerne lever som nomader, negerfolkene i **A** som kvægavlere. Et anlæg, der fører vand fra Den Blå Nil ud over trekanten mellem denne og Nilen, fuldførtes 1925 og muliggør storstilet dyrkning af bomuld, som er den vigtigste udførselsartikel. I øvr. produceres arab. gummi (fra en akacie), sesam, jordnødder, dadler, huder og skind, salt samt guld, der udvindes nær Det Røde Hav. De nordøstlige egne har et jernbanenet på 3200 km. De vigtigste byer er hovedstaden Khartoum og Omdurmān, samt Port Sudan ved Det Røde Hav. – *Historie*. De nubiske herskere i **A** havde i oldt. livlig handel m. Ægypten og en del krige. Fra 9. årh. sejrede islam i det delvis kristnede område; under arab. fyrster indtil 1870erne, da angrebet af Ægypten og delvis erobret. Fra 1881 rejste mahdien kamp mod Ægypt. og Engl., sejrede 1885, men 1898–99 undertvang Engl. (Kitchener) landet (slag v. Omdurmān 1898); fr. fremstød fra V (Marchand i Fashoda 1898) førte til fr.-eng. krise, hvor Fr. måtte vige. 1899 fastlagdes eng.-ægypt. condominium over Sudan (suspenderet 1924–36). Under eng.-ægypt. forhdl. 1946 krævede Æ. fuldt herredømme over **A**, hvad E. afslog, hvorpå forhdl. sprængtes.

Angmagssalik [am:asa'lik] (grønl: angmagssæt-stedet), koloni på **A**-øen, Østgrønland (ca. 65½° N). 128 indb. (1946). Oprettet 1894 som missionsstation for derboende grønlændere. Radiostation siden 1926. Distriktet havde 855 indb. (1935). (Ill. se tavle Grønland II).

angmagssæt [am:a'sæt], d. s. s. lodde.

An'gola (portug. [äŋ'gołä]) el. *Portugisisk Vestafrika* (portug. *Africa Ocidental Portuguesa*), portug. koloni i V-Afr. S f. Congo; 1 246 700 km², 3 738 000 indb. (1940), deraf 44 000 eur. (Kort se Afrika). Hovedstad: São Paulo de Loanda. – *Terræn*. Fra en lav, sandet kystslette hæver landet sig i terrasser (sine steder over 2000 m). En stor del af det indre opfyldes af det ca. 1600 m høje Biéplateau. – *Klimaet* er tropisk med sommerregn. – *Planteverdenen*: Overvejende savanne. – *Befolkn.*: Agerdyrkende bantunegre. – *Erhverv*. Mod S og SØ drives kvægavl. Der produceres kaffe, majs, sukker, palmeolie, palmekerner, bomuld, tobak, sisal, bivoks og diamanter. – **A** opdagedes 1482 af portug. og koloniseredes første gang 1491.

an'gola, kipret, ret tæt bomuldstøj til broderiarbejder.

an'gola-ært (fordrejning af *angora-*), d. s. s. *Cajanus*.

An'gora, tidl. eur. navn på Ankara.

an'goraged, lilleasiat. ged, langhåret. Frembringer angorauld.

an'gora(kanin)-uld, bløde, oftest snehvide hår af angora- el. silkekaninen; **a** kan spindes til meget tyndt garn, der bl. a. anv. til fine sjaler. Til strikkegarn blandes **a** med uld, mohair m. m.

an'gorakat, langhåret tamkat, stammer fra Angora-egnen.

Angorakat.

an'goraskind, hvide el. farvede skind af angorageden og den iranske ged; som billigere kvaliteter bruges skind af eng. fårerace.

an'gora-uld el. *mohair*, fås fra angorageden (Lilleasien, Spanien, Frankr., N- og S-Amer.); den er langtavet, glat, silkeagtig, oftest hvid.

ango'stura-bark (efter *Angostura* tidl. navn på Ciudad Bolívar), bark af Cusparia, træer el. buske fra S-Amer., beslægtet med orangefam. Barken af C. trifoliata anv. ved fremstilling af angosturabitter (en bitter, appetitvækkende drik).

Angoulême [ägu'læ:m], fr. by i dept. Charente; 44 000 indb. (1946). Domkirke (grl. i 11. årh.). Stor fabrikation af papir, metalvarer og maskiner. Handel m. vin.

Angra do Heroísmo ['äŋgrä ðwiru'iʒmu], by på øen Terceira bl. Azorerne. 9400 indb. (1940).

angrebsfront, *mil.*, både bredden et angreb føres i, og den fæstningsside hovedangrebet gælder.

angrebskrig var tidl. ikke folkeretsstridig, men forbødes 1919 ved Folkeforbundspagten som hovedregel, og ved Kellogg-pagten 1928 absolut. Ved Nürnberg-dommen 1. 10. 1946 kendtes nazismens polit. og mil. ledere skyldige i forbrydelse mod freden ved at have iværksat ulovlig **a.** FNs pagt forbyder ubetinget **a.** Kriterier for om en krig er **a** el. forsvarskrig findes ikke i pagten og afgørelsen heraf er overladt til Sikkerhedsrådets skøn.

'Angriff, Der, nat. soc. dagblad i Berlin. 1927–45; grl. af Goebbels som kampblad for nazismen.

angstneurose, sygelig tilstand, ved hvilken patientens sindstilstand er betonet af en ofte ubestemt og umotiveret angst. Denne kan fremkalde en række legemlige fornemmelser som knugen ved hjertet, rysten, sved, diarrhoe el. opkastning, uden at der ligger nogen org. lidelse til grund derfor.

Anguisciola [aŋgwi'ʃola], *Sofonisba* (1527–ca. 1623), ital. malerinde af gl. adel.

Malede i Madrid portrætter for det sp. hof. *Portrætgruppe.* (Nivågård).

Angus [ˈæŋgəs], grevskab i Ø-Skotl.; 2262 km²; 279 000 indb. (1947).

ˈAnhalt, tidl. forbundsstat i Tyskl., bestående af et landområde N f. Harzen, et andet område langs Elben og 5 mindre enklaver. **A** tilhørte til 1918 Askanierslægten. Fra 1946 del af Sachsen-**A** i sovj. zone.

anˈhima (*Anˈhima corˈnuta*), sydamer. hyrdefugl. Tyndt, fremadkrummet horn i panden. Holdes af de indfødte s. m. høns, som de forsvarer.

anholdelse, forelæbig frihedsberøvelse over for sigtede. Enhver anholdt skal inden 24 timer stilles for en dommer.

ˈAnhol't, da. ø midt i Kattegat; 22 km²; 218 indb. (1945). Mod V opdyrket, i øvrigt flyvesand. 1809–14 besat af Engl.

Havnemolen på Anholt.

Anhūr, ægypt. krigsgud, af grækerne sidestillet med Ares, fremstillet som en mand iført skælpanser.

An-hwei [anˈwæi] (Ngan-hwei), prov. i Ø-Kina ved Yang-tze-Kiang; 135 000 km²; 22,7 mill. indb. Hovedstad: Hwaining (An-king), største by: Wu-hu. Rigt jordbrugsområde. Jernmalm.

anhyˈdriˈd (*an-* + gr. *hýdōr* vand), en forb., der afledes af en anden ved fjernelse af vand, f. eks. svovlsyreanhydrid el. svovltrioksyd, SO_3. Ætere er alkoholanhydrider.

anhyˈdrit (*an-* + gr. *hýdōr* vand), $CaSO_4$, hvidt rombisk mineral med 3 på hinanden vinkelrette spalteretninger. Forekommer ofte sammen med stensalt.

aniˈliˈd (sanskrit *nīla* mørkeblå), kem. forb., der er analog med et amid, idet blot fenylaminogruppen C_6H_5NH- erstatter aminogruppen NH_2-, f. eks. acetanilid, $CH_3CONHC_6H_5$.

aniˈliˈn (sanskrit *nīla* mørkeblå), *aminobenzol, fenylamin,* $C_6H_5NH_2$, i ren tilstand en farveløs vædske, smp. ÷ 6°, kp. 184°, vf. 1,02, med svag karakteristisk lugt. Danner salte med syrer ligesom alifatiske basisk aminer, men reagerer dog langt svagere basisk end disse. Fremstilles ved reduktion af nitrobenzol. **a** og dets salte var tidl. meget anv. ved fremstilling af farvestoffer, og navnet **a-farver** anv. ofte for samtl. tjærefarvestoffer, også dem, der ikke fremstilles ud fra **a.**

anilinforgiftning rammer især personalet i kemikaliefabrikker. Karakteristisk er blåfarvning af huden. Forebygges ved god ventilation.

anilintryk, *trykning med spec. anilinfarver,* der tørrer hurtigt. Trykformen er gummistereotypier.

ˈanima (lat.), sjæl, ånde.

aniˈmaˈl (lat. *animal* dyr), dyrisk; som hører til el. er karakteristisk for dyreriget (= aniˈmaˈlsk).

animaliˈseˈring (lat. *animal* dyr) af *cellulosespindstoffer,* f. eks. bomuld el. kunstsilke, behandling af taverne for at opnå en lighed med dyriske taver, så de bl. a. kan farves med uldfarvestoffer. Taverne kan f. eks. imprægneres med albumineopløsning el. kunstharpiks.

aniˈmato (ital.), *mus.,* ildfuldt.

ˈanima vegetaˈtiva (lat.), plantesjælen el. ernæringskraften, if. Aristoteles planternes eneste livskraft.

aniˈmeˈre (fr.), oplive, opmuntre, tilskynde; aniˈmeˈret, livlig.

aniˈmisme (lat. *anima* sjæl), religionshist. begreb, udtryk for de laveste, såkaldte primitive kulturtrins tro på, at der er sjæl i alt, og deraf flg. dyrkelse af naturånder.

animosiˈteˈt (fr.), uvilje.

ˈanimus (lat.), sjæl (især menneskets), ånd, mod.

anion [-ˈjoˈn] (*ana-*ˈ) + *ion*), den ved elektrolytisk dissociation dannede negativt ladede ion.

aniriˈdiˈ (*an-* + *iris*), mangel af øjets regnbuehinde.

ˈanis (*Pimpiˈnella aˈnisum*), skærmplante med meget aromatiske frugter, hvis olie anv. i med., til likør og bolsjer. Frilandsplante.

aniˈsette (fr.), likør med smag af anis.

aniˈsoˈl (*anis* + *oleum*), fællesbetegn. for estere af fenoler (fenylætere), f. eks. a1m. a-fenylmetylæter, $C_6H_5OCH_3$.

anisolie, æterisk olie med karakteristisk lugt og smag (kongen af Danmarks bolsjer). Fås af anisfrø. Indeholder anetol, der er et anisolderivat. Anv. som smagsessens samt til med. formål.

anisometroˈpiˈ (*an-* + *iso-* + *metro-* + *-opi*), forsk. optisk bygning af de to øjne.

anisotroˈpiˈ (*an-* + *iso-* + *-tropi*), det forhold, at krystallinske stoffer over for fys. påvirkninger forholder sig uens i forsk. retninger.

ˈAnjala-forbundet (efter *Anjala,* gård ved Kymijoki), sammenslutn. af sv. officerer 1788 for at standse Gustav 3.s krig mod Rusl. og modvirke enevælden. Søgte forhandl. m. Katarina 2. Gustav 3. var kritisk stillet, men fik efter da. krigserklæring mod Sv. stemningen med sig og lod lederne fængsle.

Anjou [ˈãʒu], gl. nordfr. prov., omtrent svarende til nuv. dept. Maine-et-Loire. Blev fr. grevskab i 9. årh. 1154–1204 under den eng. krone, idet greven af **A** blev konge af Engl. som Henrik 2. Senere forlenet til sidelinier af Capetingerne, vigtigst den af Ludvig 8.s søn Karl af **A** i 1240 grl. linie, der 1265–1435 var konger af Neapel; efterkommere af Karl var konger af Ung. 1308–82. Grevskabet **A** inddroges af kronen 1480.

Anjou-vine, dyrkes i Loire-dalen. Hører til de hvide vine.

Ankaˈra, tidl. i Eur. kaldet *Angora* (oldtidens *ˈAnkyra*), hovedstad i Tyrkiet (fra 1923), i N-Anatolien i Lilleasiens indre;

Bred allé med moderne bygninger i Ankara.

227 000 indb. (1945). Gode jernbaneforb.; handelscentrum for Anatolien. **A** er i stærk vækst. Mange moderne regerings- og kulturbygninger. Univ.

anke, *jur.,* appel (især af domme).

ankel, knoglefremspring på ind- og udside af underbenet lige over fodleddet. *Indv.* **a** dannes af skinnebenets nederste del, *udv.* **a** af lægbenets nederste del.

Ankenævnet, oprettet 1940, appelinstans på 3 medl., som til handelsmin. afgiver indstilling om klager over Priskontrolrådets afgørelser. Sådanne klager afgøres endelig af min. og kan ikke indbringes for domstolene.

Anker, mandsnavn af usikker opr., tidl. kun fornavn.

anker (lat. *ancora* anker), 1) *søv.,* redskab der nedsænkes i havbunden og tjener til at fastholde skibet. Det alm. **a** består af læggen, armene med fligene og stokken, der alm. er løs. Fremstilles af stål; 2) i *byggeteknikken* en konstruktionsdel, der tjener til at fastholde en anden konstruktionsdel mod væltning, idet der er træk i **a.** Eks: murankre, der forbinder bjælkelaget med muren og ofte er synlige i facaden på ældre bygninger; **a,** der fastholder bolværker; lodrette **a,** der anv. til til at fæstne bygningsdele el. maskiner

Almindeligt skibsanker.

til fundamentet; 3) *elektr.,* den (som oftest) beviklede del af en elektr. maskine, der udsættes for påvirkning af de elektromagnet. kraftlinier fra polsystemet (d. v. s. de mods. poler, der *forårsager* kraftliniernes opståen). I en jævnstrømsmaskine er **a** oftest den roterende del, i en vekselstrømsmaskine den faste (stator).

anker (mlat. *anceria*), gl. da. rummål for flydende varer = 37,787 l.

Anker, *Bernt* (1746–1805), no. forretningsmand. Storhandlende (Ostind.), godsejer, jernværksejer. Ivrig no. patriot, for no. bank, univ.; arbejdede for at løsne forbind. m. Danm.

Anker, *Carsten* (1747–1824), no. polit., forretningsm. Ledende i no. trælasthandel, 1792–1811 dir. i da. Asiatisk Kompagni; knyttet til Christian Frederik, der 1814 sammenkaldte notabelforsaml. og grundlovg. forsaml. på **A**-s gods Eidsvoll. Statsråd maj 1814, søgte forgæves at skaffe eng. hjælp mod Sv., trak sig ud af politik maj 1815.

Anker, *Jean* (f. 1892), da. bibl.smand, fra 1943 leder af Kbh.s Univ.bibl.s 2. afd.

Anker, *Johan* (1837–76), da. officer. Udmærkede sig 1864 i Dybbølstillingens skanse 2, fanget 18. 4. ved stormen på D. Udtrådte af hæren 1865.

Anker, *Nini Roll* (1873–1942), no. forf. Udg. talr. romaner, hvis værdi beror på de nænsomme og psyk. indtrængende kvindeportrætter; hovedværk: udviklingshist. *Det svake kjøn* (1915).

Anker, *Peder* (1749–1824), no. jernværks- og godsejer, broder til Bernt **A.** Ledende i vejanlægsarbejde i søndenfjeldske No.; støttede som formand f. rigsforsaml. på Eidsvoll 1814 svigersønnen Wedel-Jarlsbergs politik. Statsråd 1814–22.

Anker, *Peter* (1744–1832), no.-da. officer. Broder til Carsten **A.** Guvernør over Trankebar 1787–1806, deltog i Eidsvollforhandl., indstillet på forståelse m. Sv.

ankerblik, de indbyrdes isolerede, fast sammenspændte jernblik, der danner ankerjernet i en elektr. maskines anker.

ankerbøje, lille bøje, fæstet med line til skibsankeret for at markere dettes placering.

anker-daˈviˈd, simpel kran for løftning af anker op på dæk.

ankergang, særlig type hemværk i ure.

ankerklyds, rør i skibets bov, hvorigennem ankerkæden over kædeknibere ledes til ankerspillet.

ankerkæde el. *ankerkætting,* stålkæde, der forbinder skibet med dets anker. I gl. dage anv. et svært ankertov.

Anker Larsen, *Johannes* (f. 1874), da. forf. Kendt for den præmierede roman *De Vises Sten* (1923); siden bl. a. romanen *Sognet, der Vokser ind i Himmelen* (1928). Digterisk rel.psykolog.

ankerplade, en særlig slags jernblik, hvoraf blik til elektr. maskiners ankre udstanses.

ankerreaktion i en elektr. maskine ved belastning, ankerstrømmens tilbagevirkning på det magnetiske felt. **a** forårsager en drejning af det magnet. felts retning og viser sig ved gnistdannelse ved børsterne. Gnistdannelsen kan modvirkes ved at dreje børsterne el. ved at benytte vendepoler.

ankerspil, maskine for indhivning af ankerkæden.

ankerstrøm, strømmen i en elektr. maskines ankervikling.

ankervikling, den del af en elektr. maskines anker, hvori maskinens elektromotoriske kraft induceres.

An-king, ældre navn på Hwai-ning.

anklagemyndighed, det statsorgan der rejser påtale i anl. af strafbare handlinger og som repræs. staten under straffeproces. I Danm. ledes **a**, under justitsmin.s tilsyn, af rigsadvokaten, under hvem statsadvokaterne og til dels politiet varetager **a**-s forretninger.

anklageproces, d.s.s. akkusatorisk proces.

'Ankogel [-ko:g-], 3251 m h. bjergtop i Hohe Tauern, Østr.

anky'lose (gr. *ankylos* krum), *med.*, ledstivhed.

ankylosto'miasis, anæmi, som skyldes en parasit (rundormen Ankylostomum duodenale) i tolvfingertarmen. Kaldes også *tunnelsygdom* el. *teglbrænderanæmi* (findes ofte hos tunnelarbejdere).

'Ankyra, oldtidsby i Frygien; nu Ankara. If. sagnet grl. af Midas. En bevaret indskrift m. Augustus' biografi, Monumentum Ancyranum, er et vigtigt bidrag til rom. hist.

anlæg, i embryologien den cellegruppe, der senere udvikler sig til et organ. På samme måde taler man om arvelige **a** til egenskaber. Disse begrundes i arvefaktorer (misvisende betegnet **a**) el. gener, der nu vides at være af molekylær natur m. plads i kromosomerne.

Anlægsdirektoratet, siden 1946 betegn. for den 1941 oprettede *teknisk central* under mín. f. offentl. arb.; admin. bl. a. anlægsarb. v. lufthavnene og ved de store motorveje.

anlægskapital, den kapital, som en virksomhed anbringer i faste anlæg som bygninger, inventar osv., og som mods. driftskapitalen er bundet for længere tid.

anlægsmål (til forskel fra stangmål), hestes (el. a. kreaturers) højde målt med et båndmål, der runder op langs dyrets side til midten af mankens højeste sted.

anlægspapir, værdipapir, der skal tjene langvarig kapitalplacering. Egnet er især obligationer, og visse aktier, der giver relativt konstant og sikkert udbytte.

anlægspræg el. *genotype, biol.*, den til individets gen-indhold svarende type, mods. fænotype el. fremtoningspræg.

anlægsvinkel, den vinkel, som en vædskeoverflade og et fast stof danner med hinanden langs berøringslinien.

anløbe, *søv.*, indgå til havn el. red i kortere øjemed.

anløbning, betegn. for de ved varmebehandling af metallegeringer tilsigtede strukturændringer, hvorved f. eks. spændinger i hærdet stål udlignes.

anløbsfarver, de farver, metaloverflader antager ved opvarmning. Stål begynder ved 220° C at blive gult, går over rødt til blåt ved 280–300°. **a** skyldes tynde hinder af metalilter. (Se tavle Farver og Spektrer).

'anna, indisk mønt = 1/16 rupee.

Anna (hebr. *hannah* nåde, ynde), efter legenden Jomfru Marias moder.

Anna (1532–85), datter af Chr. 3. af Danm., ægtede 1548 den senere kurfyrst August af Sachsen. Stod i livlig forbindelse m. da. hof; **A**-s breve er vigtig hist. kilde.

Anna *af Brandenburg* (1487–1514), datter af kurfyrst Johan af Brandenburg (1455–99), 1502 g. m. den senere kong Fr. 1. af Danm.

Anna *af Cleve* (1515–57), *eng. dronning*, datter af hertug Johan 3. af C., protestant. 1540 g. m. Henrik 8. af Engl., kort efter skilt.

Anna (1574–1619), *eng. dronning*, datter af Fr. 2. af Danm. 1589 g. m. Jakob 6. af Skotl. (fra 1603 af Engl.).

Anna (1665–1714), *eng. regerende dronning* 1702–14, datter af Jakob 2., g. m. da. prins Jørgen. Uden større evner. Til 1710 ledet af Marlborough og hans hustru.

Anna »*af Østrig*« (1601–66), *fr. dronning*, datter af Filip 3. af Spanien, g. m. Ludvig 13. af Frankr. Intrigerede mod Richelieu; regent fra 1643 for sin umyndige søn Ludvig 14., nøje knyttet til Mazarin.

Anna (1693–1740), *russ. regerende kejserinde* 1730–40; Peter d. Stores broderdatter. Tvunget af højadelen til at underskrive håndfæstn., brød den; lod kurlænderen Biron (Bühren) og tyskere styre.

Anna'bella (f. 1912), fr.-amer. filmskuespillerinde. Fr. filmdebut 1926, senere i »Millionen« (1931), fra 1937 i Hollywood.

Annabella.

Anna Boleyn.

Anna Sofie.

Anne-Marie.

'Annaberg, ty. by i Erzgebirge; 19 000 indb. (1939). Kniplingsindustri. Tidl. sølvbjergværk.

annaber'git (efter *Annaberg*, Tyskl.), *nikkelblomst*, $Ni_2(AsO_4)_2, 8H_2O$, mineral, der optræder som æblegrønt pulver på nikkelmalme.

Anna Boleyn [ˈbulin] (1507–36), *eng. dronning*. Hofdame, 1533 g. m. Henrik 8., moder til Elisabeth. Anklagedes for utroskab og henrettedes. (Portræt).

Anna Ka'renina, roman af Lev N. Tolstoj, udk. 1873–77.

Anna Kathrine (1575–1612), *da. dronning*, datter af Joakim Frederik af Brandenburg, ægtede 1597 Christian 4. af Danm.

Anna Kom'nena (1083–1148), datter af d. byzantinske kejser Alexios 1., hvis levned hun skildrede i *Alexiaden* (da. 1879–82).

an'na'ler (lat. *annales libri* årbøger), optegnelse af begivenheder år for år.

anna'li'n, fintmalet ubrændt gips. Fyldstof i papir og billige farvestoffer.

An'nam, del af Indokina, langs Bagindiens østkyst; 150 100 km²; 6,2 mill. indb. (1939). Hovedstad: Hué; største by: Binh-Dinh. **A**-s nordl. del regnes til Viet-Nam.

Anna Pe'renna (lat. *perennis* gnm. året), i rom. rel. gudinde for årets beg. og slutn.

Annapolis [ə'näplis], hovedstad i Maryland, USA. USAs flådeakademi (grl. 1845); 13 000 indb. (1940).

Anna Sofie (1693–1743), *da. dronning*. Datter af storkansler Conrad Reventlow, bortførtes 1712 fra Clausholm af Fred. 4., der ægtede **A** til venstre hånd; dronning 1721 ved dronning Louises død. Bet. indflydelse. Efter Fred. 4.s død forvist til Clausholm. (Portræt).

an'na'ter (lat. *annus* år), afgifter ved embedsbesættelser i den kat. kirke, opr. lig et års indtægt af embedet. Svaredes fra 13. årh. til bisperne, senere til paven. Bortfaldt efter Konstanz-konciliet for de lavere embeders vedk.

an'natto, farvestoffet i frøene af et middelhøjt træ *Bixa orellana* (Central- og Sydamer.); anv. af indianerne til krigsmaling; anv. nu som smør og østefarve.

Anne [an] *Antoinette Françoise Charlotte* (f. 1923), prinsesse af Bourbon-Parma. Datter af prins René af B. og prinsesse Margrethe af Danm. Ægtede juni 1948 ekskong Mikael 1. af Rum.

Annecy [an'si], fr. by i dept. Haute-Savoie ved Lac **A**; 27 000 indb. (1946). Tekstilindustri, klokkestøberi m. v.

an'neks (lat. *annexus* knyttet til), 1) sogn med samme præst som hovedsognet, men med egen kirke; 2) bygn., anv. i tilknytn. til en hovedbygn.

anneksion (lat.), tilegnelse; en stats indlemmelse af et land el. landområde ved erobring, okkupation el. overenskomst; annek'te're, indlemme, tilegne sig.

Anne-Marie *Dagmar Ingrid* (f. 30. 8. 1946), da. prinsesse, 3. datter af Frederik 9. (Portr. fot. Lindequist).

annihi'le're (lat. *ad* til + *nihil* intet), tilintetgøre, erklære ugyldig.

anniver'saria (lat. *annus* + *vertere* vende), årlig fest for de afdøde, af oldtidens romere fejret med dødeofre, i den kat. kirke med sjælemesser.

'anno (lat. '*annus* år), i året, år (anno 49); 'Anno 'Domini (fork. *A. D.*), i det Herrens år.

'Anno 2., ærkebisp i Köln 1056–75, Adalbert af Bremens modstander. Myrdet; helgen 1183.

'Anno 'Christi (lat.), fork. *A.C.*, i Kristi år, d. v. s. efter Kristi fødsel.

Annonay [anɔ'næ], fr. industriby i dept. Ardèche; 15 000 indb. (1946). Tekstilindustri, garverier, papirfabrikation.

annonce [a'nɔ̃nsə] (fr: bekendtgørelse), betalt bekendtgørelse i blade, tidsskr., bøger o. l., det vigtigste reklamemiddel i moderne salgsarbejde. Henvisnings-**a** er store, særl. opsatte og anbragt ved den redaktionelle tekst. Rubrik-**a** samles bag i bladet, er små og ensartet udstyret.

Annual Register ['änjuəl 'rædʒistə], kortfattet eng. oversigt over årets begivenheder, grupperet efter de enkelte lande; m. nekrologer over kendte afdøde. Grl. 1758 af Edm. Burke.

annui'te't (lat. *annus* år), en række lige store summer, der udbetales med lige lange mellemrum (terminer).

annul'le're (lat. *ad* til + *nullus* ingen), ophæve, erklære ugyldig.

annunziata [-tsi'a-] (ital.), budskab, forkyndelse (især Marias bebudelse).

d'Annunzio [da'nuntsio], *Gabriele* (1863–1938), ital. forf. Meget produktiv både i lyrik, roman og drama. Forherligede sensualismen og det heroiske liv. *Il piacere* (1888; da. *Lyst* 1902), *Giovanni Episcopo* (1892; da. 1892), *Il fuoco* (1900; da. *Ilden* 1903). Skrev det mod. Ital.s bedste tragedie *La figlia di Jorio* (1904). Opildnede Ital. til 1. Verdenskrig. Besatte med stormtropper Fiume 1919. (Portr. sp. 142).

'annus (lat.), år.

'annuum (lat. *annuus* årlig), årlig bevilling.

a'noa ('*Bubalus depressi'cornis*), lille bøffelart, Celebes.

a'node (*ana-*[1]) + gr. *hodós* vej), positiv elektrode i et elektrolysekar el. et udladningsrør. **a** i radiorør tildeles en høj positiv spænding og vil derfor tiltrække en væsentlig del af rørets elektronstrøm.

anodebatteri, benyttes ved radioapparater til at forsyne rørene med anodestrøm. Hyppigst anv. serieforbundne tørelementer med spænding ca. 60–180 volt.

anodestråler, stråler bestående af positive ioner udgående fra anoden i et udladningsrør.

ano'dyna (*an-* + gr. *odýnē* smerte), smertestillende midler.

anok'si', d. s. s. iltmangel.

anoma'li (*an-* + gr. *homalós* glat, jævn), afvigelse fra det normale el. gnstl.; abnormitet. En legemlig **a** behøver ikke at fremkalde sygelige tilstande el. besvær. *Jur:* **a** foreligger, hvor lovgivningen indeholder regler af forsk. indhold, ang. hver sin gruppe af nær beslægtede tilfælde.

anomali, sand, *astron.*, i teorien for et legemes bevægelse om et centrallegeme vinklen ml. radius vektor og retningen fra centrallegemet til banens perihel.

anoma'listisk år, tiden ml. to på hinanden følg. perihelpassager (hvor afstanden sol–jord er mindst), udgør 365,2596 middelsoldøgn.

ano'ny'm (*an-* + gr. *ónyma* navn), som fremtræder uden navn (især om personer) el. uden navn på ophavsmand (især om bøger o. a. værker). – Anonymi'te't, anonym fremtræden.

a'nopheles [-fe-] (gr. *ánōfelēs* skadelig,) myggeart, som overfører malaria.

ano'rak (eskim. *angulaq* tygget fugleskind), grønl. skindtrøje med hætte. Nu også anv. til vintersport og da oftest af lettere stof.

anordning, *jur.*, retsforskrift udstedt af admin. inden for de af lovgivn. fastsatte

Gabriele d'Annunzio. Jean Anouilh.

rammer til nærmere gennemførelse af lovens regler.

anore'xi' (gr.), appetitløshed.

'anorga'nisk (gr.), livløs (= uorganisk).

'anorma'l (*a-* + *normal*), stridende mod en norm.

anor'tit (gr. *an-* + *orthós* ret (vinkel)), kalkfeldspat.

anos'mi' (*an-* + gr. *ósmē* lugt), mangel på lugtesans.

Anouilh [a'nu:j], *Jean* (f. 1910), fr. dramatiker, forf. til pessimistiske skuespil (»pièces noires«), hvis helte og heltinder siger nej til livet, som det leves af alm. mennesker: f. eks. *Eurydice* (1941), *Antigone* (1943), begge opf. i Kbh. 1946, *Le Voyageur sans bagage* (1936; da. opf. *Rejsende uden Bagage* 1948) og *Medea* (verdenspremiere i Kbh. 1948). Hans forsøg i lystspillet sammenfattes under betegn. »pièces roses«; *Le bal des voleurs* (da. opf. *Tyveballet* 1947). (Portræt).

Anquetil-Duperron [ãk'tildypæ'rõ], *Abraham Hyacinthe* (1731–1805), fr. orientalist; grl. den moderne iranistik. Overs. 1771 Avesta.

anråbning, tilråb fra vagtpost for at standse mistænkelige personer. I Danm.: »Holdt! Hvem der?«. I Engl.: "Halt! Who's there?". I Frankr.: »Halte-là! Qui-vive?«. I Tyskl.: »Halt! Wer da?«.

An's, da. landsby ved Tange Sø, SØ f. Viborg; 545 indb. (1945).

'An'sa'ger, da. stationsby (Varde-Grindsted); 837 indb. (1945).

ansats el. *embouchure*, 1) måden hvorpå læber og mund berører et blæseinstrument, når tonen skal frembringes; 2) inden for sang måden for tonedannelse.

ansatsfil, flad fil uden hugning på den ene kant.

'Ansbach [-*bat*], by i Bayern, SV f. Nürnberg; 26 000 indb. (1939). Maskinindustri m. v. Protestantisk enklave.

Anschluss ['anʃ-] (ty.), tilslutning, spec. Østr.s forening m. Tyskl., gennemført v. Hitlers kup 11.-13. 3. 1938.

'Anselm af Canterbury (1033–1109), eng. skolastiker og teolog, hævdede de kirk. frihedsidealer over for kongemagten og sejrede ved Londonkonkordatet 1107. Byggede et vældigt system for at fastslå teol.s rationalitet. Især hans gudsbeviser og »objektive forsoningslære« blev af bet. Ifl. hans ontologiske gudsbevis skulde Guds eksistens følge af hans begreb.

Ansermet [ãsær'mæ], *Ernest* (f. 1883), schw. dirigent. Grl. 1918 Orchestre de la Suisse-Romande i Genève. Fremragende fortolker af moderne musik.

An'sga'r (801–65), nordens apostel, helgendag 3. 2. **A** var franker og benediktinermunk; virkede som ung bl. sakserne med skolemission. 826 sendtes han forgæves til Harald Klak i Danm.; bedre held havde han i Sv. (Birka) ca. 830. 831–45 var **A** biskop i Hamburg med Danm. som missionsområde; derefter biskop i Bremen; **A** fik efterh. et venligt forh. til de da. vikingekonger: kirker byggedes i Hedeby og vistnok i Ribe; samme held havde han under et fornyet besøg i Sv. (*i* 850erne). 864 blev han ærkebiskop af Hamburg-Bremen med Norden som sit område. Sporene af hans virksomhed i Norden forsvandt snart, men billedet af hans personlighed er bevaret i Rimberts »Vita Ansgarii« (**A**-s Levned).

An-shan [anʃan], by i S-Manchuriet (Kina) på banen Mukden-Dairen; 214 000 indb. (1940). Stort stålværk. Kul fra Fu-shun mod NØ.

ansigtslamhed, d. s. s. facialisparese.

ansigtsløftning, populært udtryk for plastiske ansigtsoperationer, som tilsigter at udglatte rynker og andre tegn på alderdom.

ansigtspleje kan ved normal hud indskrænkes til grundig afrensning af kosmetika og vask. Fedtet hud kan kræve affedtning og badebehandl.; tør hud kan kræve fed creme og forsigtighed med vask, evt. skånelse mod sol, kulde og blæst.

ansigtsurner, lerkar fra yngre bronzealder og ældste jernalder (sjældent fra rom. jernalder) m. indridset ansigt.

Etruskisk ansigtsurne.

Ansjero-Sudsjensk, anden stavemåde for Anzjero-Sudzjensk.

an'sjo's (*En'graulis encra'sicholus*), ca. 20 cm lang sildefisk med overbid, alm. ved Vesteur., sjælden gæst i Danm., nedlægges i krydderi el. saltes (sardeller). **a** anv. i no. og sv. hermetikindustri som betegn. for nedlagte småsild og brislinger.

anskuelig, hvad der kan opfattes let og klart, spec. hvad der umiddelbart sanses som en helhed.

anskuelse, umiddelbar opfattelse af en fra jegets tilstand forsk. helhed, spec. sansning (især seen) af en sådan.

anskuelsesundervisning, 1) undervisning, der hviler på mange anskuelsesmidler (f. eks. i naturhistorie); 2) d. s. s. iagttagelsesundervisning.

anskyde, i jagtsproget at ramme vildtet uden samtidig at dræbe det.

anslag, 1) *bygningsteknisk*, det sted som en bevægelig konstruktionsdel slår an imod; 2) *milit.*, anbringelse af geværet i skudfærdig stilling til kinden; 3) *mus.*, ved klaverspil nedtrykningen af tangenten og den frembragte tones klanglige resultat (hårdt, blødt, smukt **a**).

anslagsenergi, den energi, der skal tilføres et atom el. et molekyle for at anslå det, d. v. s. bringe det fra sin normaltilstand op i en højere stationær tilstand, så at det kan udsende stråling. Måles i enheden elektron-volt.

anslagshastighed, den hastighed, med hvilken et projektil slår an mod målet.

anslagsjern, værktøj til udstemning af fordybninger til beslag o. l.

anstand, *jur.*, udsættelse.

anstandsjagt (ty. *Anstand* stillestående), jagtmåde, hvor jægeren afventer vildtet på steder, hvor han antager, det vil komme. Benyttes alene ved hjortevildt, harer og ræve og overvejende i aften- og morgentimerne.

anstiftelse, i strafferetten medvirken til en forbrydelse ved, at man ved løfter, trusler el. lign. bevirker, at en anden person begår den pågæld. forbrydelse.

ansvarlig, *jur.*, det forhold, at en person må bære de retlige følger af sine handlinger og undladelser; **a** selskab, interessentskab, hvor deltagerne hæfter med alt, hvad de ejer, for selskabets forpligtelser.

ansvarsforsikring, forsikr. mod erstatn.-krav for uagtsomt forvoldt skade forårsaget af den forsikrede el. dennes husstand, medhjælpere el. husdyr. Særl. former for **a** findes bl. a. m. h. t. visse farlige virksomheder og trafikmidler. I Danm. er **a** påbudt v. lov for brugere af motorkøretøjer (siden 1927) og for hundeejere (1937).

ansvarshavende redaktør. If. lov nr. 147 af 13. 4. 1938 er redaktøren af et i Danm. trykt periodisk skrift ansvarlig for dettes indhold, som om han var navngiven forf. af det. Hidrører det strafbare indhold fra en navngiven forf., vil red. dog i reglen være straffri. At en person på skriftet betegnes som **a,** fritager ikke den virkel. red. for ansvar.

ansætning *af et projektil*, den operation, hvorved projektilet føres ind i kanonløbets projektilleje.

ansøgninger. a til kongen el. ministerierne skrives på »brækket« papir, d. v. s. hele ark, hvis første blad ved sammenfoldning er delt i to spalter. På venstre spalte angives ansøgerens bopæl samt dato og årstal, ansøgerens navn og stilling og en kortfattet angivelse af, hvorom **a** drejer sig. På højre spalte og de flg. sider skrives den egl. **a**. Indsendelsen bør i reglen ske gnm. den stedl. øvrighed (politimesteren). **a** om benådninger el. dispensationer (derimod ikke **a** om stillinger el. lign.) skal i alm. stemples til 1 kr. **a** til kongen stiles: »Til kongen«. Om formen for **a** til underordnede myndigheder findes ingen alm. lovbestemmelser, og de er ikke stempelpligtige.

ant- (gr.), imod, modsat, modvirkende.

'Antabus (gr. *anti* imod + lat. *abusus* misbrug), tetraætyltiuramdisulfid, da. middel til behandling af alkoholisme. Indtagelsen af **a**-tabletter har ingen skadelige bivirkninger, men kuren er ikke helt farefri. **a** forårsager meget ubehagelige fornemmelser ved nydelse af selv ganske ringe mængder spiritus. Symptomerne skyldes en ophobning af acetaldehyd i organismen.

ant'a'cida [-si-] (*ant(i)-* + *acidum*), syremættende midler, binder den frie mavesyre.

antafrodi'si'aca (*ant-* + *afrodisiaca*), midler, der nedsætter kønsdrift; ved abnorm forøgelse anv. beroligende midler. Ved kronisk forgiftning er morfin, nikotin osv. **a**.

antago'nisme (gr. *antagōnizesthai* kæmpe mod), modvirken, modstand; *med.*, det forhold, at to lægemidler ophæver virkningen af hinanden, således krampefremkaldende midler og sovemidler.

antago'nist (gr.), modstander, modpart. antagonister, *fysiol.*, muskler, der kan modvirke en anden muskelgruppe, agonisterne, under udførelse af en bevægelse. antago'nistisk, modvirkende, fjendtlig.

Antakiya [-ki'ja], oldtidens Antiokia, by i Tyrk. ved Middelhavets østl. hjørne; 98 000 indb. (1945).

An'talkidas (gr. *Antal'kidas*), spartaner, der 387 fik sluttet **A**-freden el. *Kongefreden* med Persien efter den korinthiske krig.

Antanana'rivo [æntænæna'ri:vou], eng. navneform for Tananarive.

Anta'rah, arab. kærlighedsdigter fra 6. årh. e. Kr.

An'tares (gr: lig Ares, d. v. s. (planeten) Mars), stjernen α i Skorpionen. Dobbeltstjerne.

Ant'arktis (*ant-* + gr. *árktos* nordpol) el. *Sydpolarlandet*, trediemindste verdensdel; ca. 14 mill. km²; ubeboet. Størstedelen er dækket af indlandsis og uudforsket. Vestantarktis (S f. Amer. og Stillehavet) består af 2–3 km h. foldekæder, der danner fortsættelse af Andes; Weddell Havet S f. Atlanterhavet og Ross Havet S f. det vestl. Stillehav adskiller det fra Østantarktis, der er et 3–5 km h. plateau. Fra isfri kystområder kendes fossiler, planterester og kullag og een virksom og talr. udslukte vulkaner. *Klimaet* er polart, ved kysten er varmeste måned omkr. 0° og koldeste ÷ 10°– ÷ 30°, i det indre kan om sommeren måles ÷ 40°; voldsomme storme overordentlig hyppige, megen sne. Af *planteverdenen* kendes kun mosser og laver samt 1 græsart. *Faunaen* er næsten udelukkende havfauna (sæler, pingviner, stormfugle m.fl.), af lign. type som den arktiske; landfaunaen er langt fattigere. *Indlandsisen* skyder sig fl. st. som shelf-is langt ud i havet og begrænses her af 10–40 m h. isbarrierer, hvorfra indtil 500 km² store isbjerge løsner sig. De vigtigste områder med shelf-is er Ross Shelf, Shackleton Shelf samt Filchner Shelf og Larsen Barrieren i Weddell Havet. Meteor. :tati-

oner og flyvebaser i **A** vil være vigtige til beskyttelse af de sydl. søruter og måske vil der kunne brydes mineraler. Byrd opgav i 1940, at der findes guld, kul, jern, kobber, tin og måske wolfram og kviksølv. – *Kystegnenes topografi* er kun kendt i hovedtræk: Halvøen Graham Land S f. Argentina spærres fra Weddell Havet af Larsen-barrieren og øerne Snow Hill, James Ross, Dundee og Joinville m. fl. På V-siden findes som i S-Chile en skærgård. Ved den østl. ende af Ross-barrieren lå *Amundsens lejr Framheim* 1911 og Byrds Little America 1928–30 og 1933–35. Af Antarktis gør Det Brit. Rige krav på Falkland Dependency, Ross Dependency og Australian Antarctic Territory (tils. 9,3 mill. km²). Fremdeles gør Norge siden 1939 fordring på sektoren ml. 20° v. l. og 45° ø. l. (i alt ca. 2,9 mill. km²), hvortil kommer fra 1927 Bouvet Øen og fra 1929 Peter I.s Ø. USA fremsatte 1940 krav på sektoren ml. 80° og 150° v. l. (i alt ca. 1,9 mill. km²), og endelig tog Frankr. 1924 Adélie Land i besiddelse. 1948 rejste Chile og Argentina krav på dele af Falkland Dependencies.

ant'arktisk, ved el. i nærheden af jordens sydpol.

antar'tritika (*ant-* + gr. *árthron* led), midler mod gigt.

'ante (lat.), den fremspringende ende af antikke templers sidemure.

'ante- (lat.), før, forud; foran.

antece'dentia [-s-] (*ante-* + lat. *cedentia* som går), fortid.

'ante 'Christum (lat.), egl. *ante Christum 'natum* før Kristi fødsel.

anteei'pe're [-s-] el. *antici'pe're* (*ante-* + lat. *capere* tage), foregribe.

anteda'te're (*ante-* + *datere*), datere et dokument med en dato, som ligger forud for dets udstedelse.

'ante 'diem (lat.), før den (fastsatte) dag.

antediluvi'a'nsk (*ante-* + lat. *diluvium* oversvømmelse), fra før Syndfloden; meget gammeldags.

ante'fiks (*ante-* + lat. *figere* fæstne), de over de antikke templers gesimser liggende tagtegl el. tagsten med oprettstående, i regl. palmetform. prydelser.

ante'flexio 'uteri (lat.), livmoderens foroverbøjning.

Ante'lami, *Benedetto* (1177–1233), ital. billedhugger og arkitekt. Tilskrives opførelse og udsmykn. af *baptisteriet* i *Parma*. **A** repr. den romanske skulptur i N-Ital.

ante'ludium (lat.), forspil.

antemen'sale (*ante-* + lat. *mensa* bord), tavle af metal el. træ på forsiden af et alterbord.

'ante me'ridiem (lat.), før middag, formiddag.

ante'me'tika (*ante-* + gr. *émetos* opkastning), midler mod opkastning og kvalme.

an'tenne (lat. *antenna* rå (sejlstang)), 1) metaltråd el. system af metaltråde til udstråling el. opfangning af elektromagnet. bølger. For modtagning af radiofoni kan anv. høj-**a** bestående af en i stor højde udspændt vandret tråd, stav-**a** bestående a en kort lodret metalstang anbragt f. eks. på et hustag og forbundet til modtageren gnm. et skærmet kabel el. stue-**a** bestående af en langs vægge el. loft udspændt tråd. Ved modtagning af ultrakorte bølger, f. eks. ved fjernsyn, anv. dipol-**a** bestående af en lodret el. vandret halvbølge-**a**, der kan være forsynet med en reflektor. De vigtigste egenskaber ved en **a** for modtagning er støjfriheden, og en **a** bør derfor anbringes så langt fra støjførende metaldele (ledninger, tagrender m. v.) som muligt. Styrken af det modtagne signal er mindre vigtigt, idet et støjfrit signal let kan forstærkes i modtageren. Ved sendestationer anv. som regel store **a**-anlæg, der skal udsende et kraftigt signal i de ønskede retninger. Ved radiofonistationer på mellembølger anv. lodrette halvbølge-**a** (fadingfri **a**), der koncentrerer udstrålingen langs jordens overflade. Ved kortbølgestationer anv. retnings-**a** for udstråling i bestemte retninger, og som kan

Retningsantenne med dipoler.

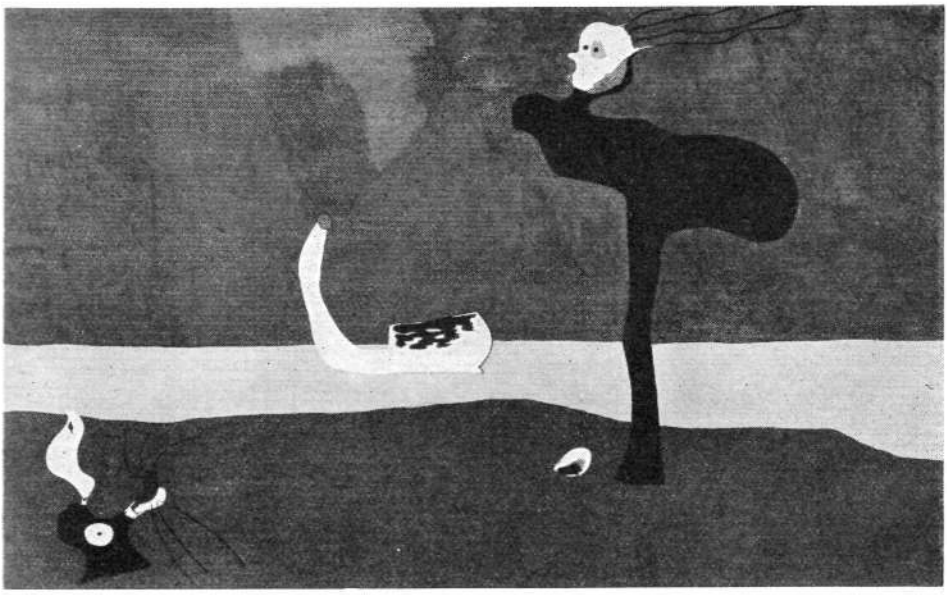

Joan Miro: Landskab.

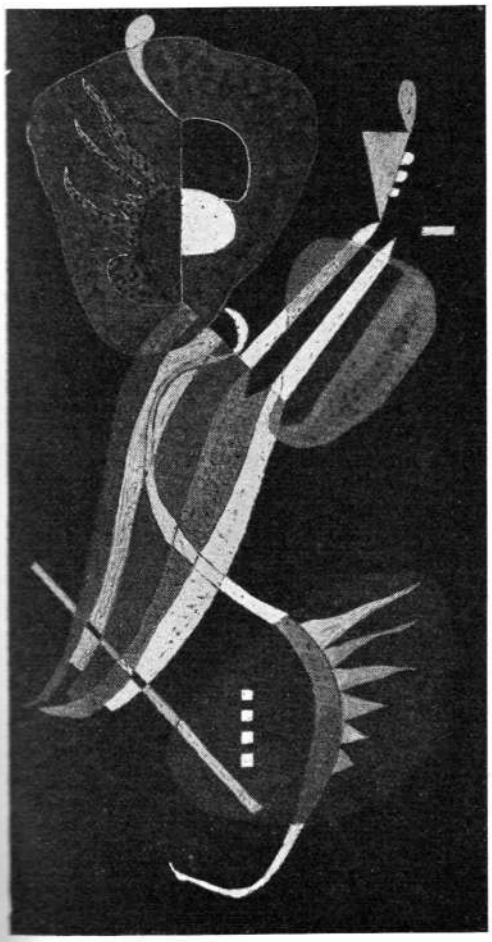

Vasilij Kandinskij: Tempera.

Richard Mortensen: Komposition.

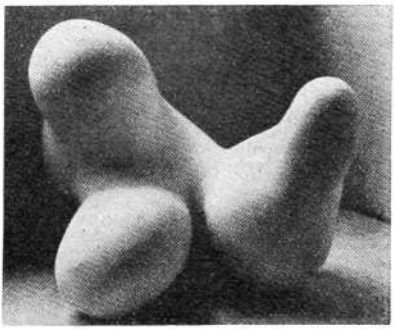

Hans Arp: Menneskelig Form.

bestå af et system af vandrette halvbølge-**a.** Ved meget korte bølgelængder, der anv. bl. a. ved radar-anlæg, antager **a**

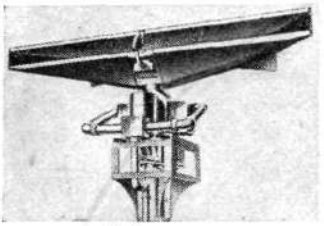

Radarantenne.

former i lighed med de i optik kendte strålekastere med reflektorer formet som paraboloider; 2) *zool.*, følehorn hos leddyr.

antennekreds, ved radioanlæg den af antenne, antennespole, afstemningskondensator og jordledning bestående svingningskreds.

An'tenor, gr. *An'ténōr*, gr. billedhugger fra Athen. Berømt for sin 510 f. Kr. rejste bronzegruppe: *Tyrandræberne*. (Ill. se Tyrandræberne).

ante'pen'dium (*ante-* + lat. *pendere* hænge), vævet el. broderet forhæng af fløjl, silke m. m. på forsiden af et alterbord.

Antequera [-tæ'kæra], sydsp. by 35 km N f. Málaga; 38 000 indb. (1940). Uld- og sukkerindustri.

ante'versio 'uteri (lat.), livmoderens hældning fremover.

anthel'min'tika (*ant-* + gr. *hélminS* orm), midler mod indvoldsorme.

anthem ['ænθəm] (eng.), mindre, kirkelige vokalværker, der indgår i den anglikanske kirkes gudstjeneste. Teksten er eng. og hentet fra Biblen. (Purcell og Händel).

an'themion (gr. *ánthos* blomst), i klassisk-antik ornamentik en bort med stiliserede blomster.

An'themios *fra Tralles* (det nuværende *Aydin*) (d. før 558), bysant. arkitekt, hovedmester f. *Hagia Sofia* (532–37) i det nuv. Istanbul.

An'themius, vestrom. kejser 467–72, dræbt af Ricimer.

anthe'ridium (gr. *ánthos* blomst), den beholder el. den celle, som hos sporeplanter frembringer sædlegemerne.

anthocy'a'ner [-tos-] (gr. *ánthos* blomst + *kýanos* mørkeblå), glykosider, der udgør de opløselige røde, blå og violette farvestoffer hos mange blomster, frugter og bær. **a** danner ved hydrolyse kulhydrater og anthocyanidiner (f. eks. cyanidin). **a** danner med syrer røde, med baser blå salte.

antho'logion (gr: blomstersamling), den ortodokse kirkes ritualbog.

'Anthon, *George David* (1714–81), tyskf. da. arkitekt, hofbygmester 1761. Opf. Chr.-kirken på Chr.hvn. efter læremesteren Eigtveds tegninger (1755–59), spiret (1769) dog måske efter eget udkast.

anthracotherier [-ko'te'-] (gr. *ánthraks* kul + *thērion* pattedyr), familie af uddøde primitive parrettåede hovdyr; eocæn til miocæn. Fra **a** nedstammer flodheste og svinegrupperne.

'anthrax (gr., egl: kul), miltbrand.

Anthurium [-'tu-] (gr. *ánthos* blomst + *urá* hale), store, dekorative bladplanter af arumfam. Den kolbeformede til ormformede blomsterstand har ved grunden et rødt hylsterblad. 500 arter, trop. Amer. Prydplanter.

'anti- (gr.), imod, modsat, modvirkende.

antiabolitio'nist, modstander af afskaffelsen af en institution, særlig negerslaveriet.

'antianæ'miske stoffer (*anti-* + *anæmi*), midler, der øger bloddannelsen.

anti-'apeks, punkt på himmelkuglen diametralt modsat apeks.

'Anti-'Atlas, Atlasbjergenes sydligste kæde (Marokko).

Antibes [ã'tib], fr. havneby ved Middelhavet; 24 000 indb. (1946). Stort fiskeri; parfume-destillerier.

antibi'o'tica (*anti-* + gr. *bíos* liv), stoffer, som dannes af bakterier el. svampe, og som hæmmer el. dræber andre bakterier el. svampe. De kemo-terapeutisk vigtigste **a** er penicillin og streptomycin.

antcham'bre're [-ʃæ-] (fr. *antichambre* forværelse), egl. opholde sig i forstuen, gøre audiens hos en mægtig mand for at opnå noget.

antici'pe're [-s-], d. s. s. antecipere.

Antico'ma'r, fot. objektiv af tessar-(anastigmat-)typen.

Anti-Corn-Law League ['ænti'kå:n'lå: 'li:g], brit. forening, stiftet 1838. Fremtvang kornlovenes ophævelse 1846–49. Derefter opløst.

anticorro'da'l, korrosionbestandige aluminiumlegeringer med små mængder magnium, silicium, mangan og jern.

Anticosti [ænto'kåsti], ø i St. Lawrence Golfen, tilhør. den canadiske forbundsstat Quebec; 10 000 km². De fåtallige indb. er fiskere.

anticy'klo'n [-sy-], område i atm., hvor lufttrykket ved jordens overflade er væsentligt højere end over de omkringliggende egne. Vindene blæser svagt spiralformigt udad og drejer på den nordl. halvkugle med uret, på den sydl. mod uret. Vejrforholdene i en **a** er i alm. ret rolige m. klart vejr. I randområdet kan vejret være mere uroligt, med stærkere vind og byger, ofte p. gr. af en umiddelbart tilgrænsende cyklon. **a** er, mods. cykloner, ofte stationære fænomener, men kan dog i nogen grad vandre fra sted til sted.

antie'lektron el. *antibenzinpyrin*, petroleum og benzin blandet med en opløsning af oliesurt magnesia for at forhindre benzinens selvantændelse. Bruges i tøjrensningsanstalter.

antife'bri'lia (*anti-* + lat. *febris* feber), temperaturnedsættende lægemidler, f. eks. salicylsyre, fenacetin og antipyrin.

antife'bri'n (*anti-* + lat. *febris* feber), d. s. s. acetanilid.

'Antifon (gr. *Anti'fōn*) (d. 410 f. Kr.), athensk taler, henrettet for sin deltagelse i den oligarkiske revolution. 6 taler i drabssager bevaret.

anti'fo'n (*anti-* + *fon*), voksimprægneret kugle til anbringelse i øregangen som beskyttelse mod larm.

antifo'ni' (*anti-* + *foni*), i den oldkristne kirke: vekselsang ml. to kor.

antifriktionsmetal, d. s. s. lejemetal.

anti'ge'n (*anti-* + *gen*), stof, som ved indbringelse i den dyriske organisme udløser antistofdannelse.

An'tigone (gr. *Anti'gónē*), gr. sagnperson, datter af Oidipus. Hovedperson i Sofokles' tragedie »**A**«; dømtes af kong Kreon af Theben til døden, fordi hun trods forbud begravede sin broders, den oprørske Polyneikes' lig.

An'tigonos den Enøjede (gr. *An'tigonos*) (d. 301 f. Kr.), makedonsk general, der fra Alexanders død 323 kæmpede for at vinde hans rige, 306 tog kongenavn og trods mange sejre fandt døden i slaget ved Ipsos mod en koalition af andre generaler.

An'tigonos Doson (gr. *An'tigonos*) (gr. *dōsōn* den gavmilde (ironisk)), regent i Makedonien 229–221 f. Kr. for den umyndige Filip 5., søn af A. Gonatas, slog Sparta ved Sellasía 221.

An'tigonos Go'natas (gr. *An'tigonos*), makedonsk konge 276–239 f. Kr., søn af Demetrios 1., genrejste landet efter gallernes indfald.

Antigua [än'ti:gə, -gwə], brit. ø bl. Leeward Islands; 277 km²; 41 000 indb. (1946). Hovedby: St. John's. 1940 (traktat 27. 3. 1941) forpagtede USA støttepunkt på **A.**

'antihale'ring (*anti-* + *halo*), behandling af fot. negativmateriale, hvorved lysrefleksion fra det glas el. den celluloid, der bærer emulsionen, undgås. Har især bet. v. modlysfotograferinger.

'antihormo'ner, kem. forb., der p. gr. af lighed i struktur med visse hormoner kan indtage disses plads uden at have deres specifikke virkning. Eks.: visse sulfa-forb.

an'tik (lat. *an'tiquus* gammel), gammel, tilhørende den gr. el. rom. oldtid; gammeldags; an'tikken = den gr.-rom. oldtid, dens verden, kultur og livssyn; an'tikker: kunstværker fra antikken.

'antikatode, navn for anoden i et røntgenrør, d. v. s. den metalklods, som rammes af elektroner, hvorved røntgenstrålerne frembringes.

antik billedhuggerkunst beg. i Grækenl. i den geometriske stils tid (950–700) med terrakotta og bronzestatuetter. Ca. 650 opstår, måske under ægypt. indflydelse, den monumentale **a,** hvis hovedmotiv bliver menneskelegemet, den nøgne mandsfig. (kuros) og den draperede kvindefig. (kore). Centret er først Kreta, senere Peloponnes, fra slutn. af 6. årh. Athen. Efter perserkrigene (480–50) indledes den tidlige klassiske, »strenge« stil (skulpturerne på Zeustemplet i Olympia); i den flg. højklassiske tid (450–400) gør kunstnerindividualiteterne sig stærkere gældende: Polykleitos, Myron og især Feidias. I 4. årh. omformes klassisk **a**: den lidenskabelige, sensuelle stil indvarsles, det nøgne kvindelegeme indføres som motiv, portrætkunsten opstår; bl. mestrene **er** Praxiteles og Lysippos. Sidstnævntes indflydelse rækker ind i den flg. hellenistiske periode og bidrager til dannelsen af den patetiske, »barokke« stil. Byerne i Ø-Grækenl. overtager nu Athens førerstilling, i 3.–2. årh. Pergamon, i 1. årh. især Rhodos (Laokoongruppen). Den flg. tid præges af alm. stilblanding og eklekticisme. Den gr. tradition optages af *rom. billedhuggerkunst*, der således i beg. blot er en kronologisk underafd. af gr. I arkaisk og gr. tid er den på etruskiske, i hellenistisk tid på gr. hænder og opnår først i kejsertiden et (delvis) nationalt særpræg. Portrætkunsten foretrækkes for idealskulpturen og det realistiske træk i hellenist. kunst videreudvikles; endv. hist. relieffer og dekorativ skulptur. Augustustidens gr.-inspirerede klassicisme afløses under de flaviske kejsere af en malerisk naturalisme og genopstår under Hadrian. Under Antonierne og Severerne er kunsten virtuos, illusionistisk. Bestræbelserne i 3. årh. yrter sig især i portrætter og sarkofager m. konventionelle kompositioner. - Da **a**-s muligheder i 4. årh. syntes udtømt fornyedes den samtidig med at tyngdepunktet ved rigets deling flyttedes til Byzanz; kredsløbet sluttes, da den oldkristelige, byzantinske kunst genindfører den magtfulde stilisering og monumentale frontalvirkning, som prægede **a**-s ældste faser. (Hertil tavle.)

antiki'se're (lat. *antiquus* gammel), efterligne antikkens sprog el. stil.

antikke kulturer el. *primitiv-antikke kulturer*, i moderne rel.-hist. betegn. for de ældste epoker inden for de klassiske kulturer samt for de nulev. naturfolk. Karakteristisk for **a** er en kollektiv struktur i samfund og rel., i mods. til individualistisk samf. og rel., og en dyb følelse af umiddelbar sammenhæng med omgivelserne, både de materielle, der erfares som besjælede, og med naturen, ofte udtrykt i totemistisk samfundsorden. Dette helhedsliv, som er udtryk for en fælles-personlighed, slægt el. klan, har desuden en intensiv sfære, gudernes liv i kulten, og en passiv sfære, forfædrenes liv i graven. Rel., som omfatter disse tre sider, guder, mennesker og forfædre, er en slægtssag, kan ikke udøves af den enkelte, men kun af alle i fællesskab og sigter på helhedens mål, ikke den enkeltes, nemlig at vinde kraft og trivsel for liv og arbejde i den nærværende verden. Den har form af et drama, hvor de livsbekræftende magter, guderne, sejrer over de nedbrydende magter, dæmonerne. Dramaets motiver er bygget over folkets praktiske arbejde og er identisk med disse folks kult og myte.

'antiklimaks, gradvis nedgang (mods. klimaks) (egl. i talekunst).

antikli'na'l (*anti-* + gr. *klinein* bøje), *geol.*, foldede lag, dannende en opadvendende fold.

'antiklo'r, d. s. s. natriumtiosulfat.

Antikomin'ter'npagten, traktat sluttet

til bekæmpelse af Kommunistisk Internationale, opr. indgået af Tyskl. og Japan 25. 11. 1936, tiltrådt af Ital. 1937, af Span., Ungarn, Manchukuo 1939; løb for 5 år, fornyedes i Berlin 25. 11. 1941, her også tiltrådt af Rumænien, Bulgarien, Slovakiet, Kroatien, Danm., Finl. og Nanking-regeringen i Kina. – Underskrivelsen af **A** førte i Danm. til de første åbenlyse tyskfjendtl. demonstrationer.

'antikonceptionel', svangerskabsforebyggende.

'Antikrist (gr: Modkristus), en dæmonisk herskerskikkelse, som ventes at ville fremtræde umiddelbart før Kristi genkomst; i Joh. Åb. 13 »dyret«.

antiksamling, samling af genstande fra den klassiske oldtid. Spec. betegn. for **a** i Nationalmuseet, Kbh., fra 1922 dette museums 5. afd. Andre, mindre **a**-er i Kbh. i Ny Carlsberg Glypotek og Thorvaldsens Museum.

an'tikva (lat. *antiquus* gammel), i bogtryk den alm. opretstående rom. trykskrift. Forbillede: de gamle, ital. håndskr. Den Nye Salmonsen er sat med **a.**

anti'kva'r (lat. *antiquus* gammel), alm. betegn. for forhandler af brugte og gamle bøger (= antikvarboghandler); anti'kva'risk, 1) brugt (om bøger); 2) vedrør. oldtiden.

antikvarboghandel el. *antikvari'a't*, boghandel el. særlig afd. inden for en alm. bogh., der køber og sælger brugte og gamle bøger. Reklamerer ofte v. hj. af kataloger, der indeholder kulturhist. oplysninger om de sjældnere bøger.

anti'kvarie, oldtidsforsker, titel for visse tjenestemænd ved Vitterhets-, historie- og antikvitetsakad.

anti'kve'ret (ty. fra lat.), forældet.

antikvi'te'ter (lat. *antiquitas* oldtid), genstande fra gl. tid, alm. oldtiden.

antile'gomena (gr: omstridte (skrifter)), i oldkirken de skrifter, man ikke ønskede at regne med til N. T.

Anti'libanon (arab. *Djebel esh Sharqi*), bjergkæde i Syrien Ø for og parallel med *Libanon. Højeste punkt: Djebel esh* Sheikh (Bibelens Hermon; 2759 m).

An'til'ler, sp. *Antillas* [-'tijas], amer. *Antilles* [än'tilij], ørække fra Yucatán Ø om Det Caraïbiske Hav til Orinocodeltaet. **A** er dels ruiner af en høj foldekæde i fortsættelse af Andes, dels høje vulkanøer og dels lave kalkstensøer af relativ ung alder. **A** deles i Store **A**: Cuba, Haïti, Puerto Rico og Jamaica, og Små **A** (vigtigst: Virgin Islands, Leeward Islands, Windward Islands, desuden øerne Barbados, Trinidad og Tobago, Aruba, Curaçao og Bonaire (de tre sidste udgør Holl. Vestindien)). **A** ligger i det tropiske passatbælte, nedbøren falder især om sommeren. På de bjergfulde øers passatside er der yppige regnskove med mahogni, ibenholt; på SV-siden er der mere tørt med savanne og chaparrales. De opr. indb. udryddedes af spanierne i løbet af få år, nu er negre og mulatter i flertal. De sprogl. forhold er meget indviklede, der tales især sp., eng. og fr. Vigtigste eksportvarer er sukker, tobak, bananer, kaffe og kakao.

'antilogaritmen til tallet x er det tal, hvis logaritme er x.

anti'loper, fællesbetegn. for forsk. grupper af skedehornede hovdyr (gazeller, skovbukke, hjorte-**a** o. a.), der, selv om de ikke indbyrdes er nærmere beslægtet, sættes i modsætning til de øvrige skedehornede grupper som okser, får og geder. Forekommer navnlig i Afrika og Sydasien, dels knyttet til skove, dels til savanner og stepper. Udseendet og størrelsen kan variere meget (fra okse- til harestørrelse), oftest med slanke horn.

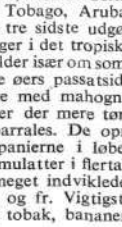

Afrikansk antilope.

An'til'strømmen, havstrøm langs Bahama-øernes Ø-side. **A** er en fortsættelse af den nordl. passatdrift og danner Golfstrømmen ved forening med Floridastrømmen.

'antiluftskyts, tidl. betegn. for luftværnsskyts.

antima'kassar (imod makassarolie, tidl. anv. som hårolie), stykker til beskyttelse af møbelbetræk.

anti'me'rer (*anti-* + gr. *méros* del), de kongruente stykker, som stråleformede dyr, f. eks. søanemoner el. søstjerner kan opdeles i.

antimilitarisme, hvad der bekæmper militarisme, evt. opretholdelse af militær overhovedet.

anti'mo'n (arab.) (lat. *stibium*), grundstof, sølvhvidt metal på overgangen til metalloid, kem. tegn Sb, atomnr. 51, atomvægt 122, vf. 6,7, smp. 630°, valenser 3 og 5. **a** tilhører samme gruppe i det periodiske system som kvælstof, fosfor og arsen. Fremstilles af spydglans, antimontrisulfid, ved ristning og reduktion af det dannede oksyd med kul. Anv. fortrinsvis i legeringer med bly (hårdtbly) og tin til type- og lejemetal.

antimonblomst, Sb_2O_3, hvidt mineral med diamantglans. Forekommer s. m. andre antimonmalme.

antimonglans, Sb_2S_3, blygråt mineral med metalglans, krystalliserer rombisk i lange, tynde krystaller. Vigtig antimonmalm.

antimonpentasulfid, *guldsvovl*, Sb_2S_5, orangerødt pulver. Anv. til vulkanisering af kautsjuk.

antino'mi' (*anti-* + *-nomi*), 1) *filos.*, tilsyneladende modstrid ml. to beviste sætninger el. modstrid ml. to tilsyneladende beviste sætninger; 2) *jur.*, modstridende regler i lovgivn. om samme forhold.

An'tinoos [-no-ɔs], gr. *An'tinoos* (d. 130), kejser Hadrians yndling, druknede i Nilen. Kejserens sorg gav anledn. til, at **A** dyrkedes som heros, et stjernebillede fik hans navn og talr. statuer af **A** rejstes.

An'tiochos [-kɔs], gr. *An'tiochos*, tretten *syriske konger* af Seleukidernes hus: *Antiochos 1. So'ter (Frelseren), reg. 280* –61 f. Kr., søn af Seleukos 1., mistede Thrakien, Pergamon og Bithynien. - Antiochos 2. Theos (Guden), reg. 261 –47, søn af **A** 1., mistede Coele-Syrien, Baktrien og Parthien. - Antiochos 3. den Store, reg. 222–187, søn af Seleukos 2., generobrede Baktrien, Parthien og Ægyptens asiatiske besiddelser, men mistede hele Lilleasien ved nederlaget mod Rom 191–188. - Antiochos 4. Epi'fanes (den Fornemme), reg. 175–64, søn af **A** 3., slog Ægypten, men blev af Rom tvunget til at opgive erobringerne 168. Hans tvangshellenisering af jøderne førte til Makkabæernes opstand. - Antiochos 7. Si'detes, reg. 139–29, søn af Demetrios 1., faldt mod partherne.

antio'ke'nske skole, teol. retn. i oldkirken opstået i Antiokia omkr. 300; **a** lagde, mods. den alexandrinske skole, vægt på nøgtern bibeltolkning og praktisk betonet dogmatik.

Antiokia [-'ɔ-], *Antiócheia* (nu *Antakiya*), oldtidsby i N-Syrien, grl. 300 f. Kr. af Seleukos 1. og opkaldt efter dennes fader Antiochos. Seleukidernes hovedstad til 64 f. Kr. En af oldtidens største byer. I **A** opstod den første hedningekristne menighed, og **A** som fra 4. årh. er sæde for et patriarkat, spillede en bet. rolle i oldkirken. 1098–1268 bestod et af korsfarerne grl. fyrstendømme **A.**

'antioksydan'ter er stoffer, som er i stand til at nedsætte iltnings(oksydations)hastigheden af letiltelige stoffer (jfr. inhibitorer).

An'tiope, gr. *Anti'ópē*, i gr. mytol. 1) heroine fra Theben; 2) dronning over amazonerne, hvis heroinegrav fandtes i Athen.

'antipassa't, vind, der blæser i store højder, i modsat retning af passaten.

An'tipater, gr. *Antipatros* (d. 319 f. Kr.), makedonsk stormand, gesandt i Athen ved fredsslutningerne 346 og 338, statholder i Makedonien 334–21, dæmpede gr. oprør 330 og 323–22, rigsforstander 321–19.

antipa'ti' (*anti-* + *-pati*), modvilje mod noget.

anti'poder (gr. *antipodes* som vender fødderne mod), beboere af diametralt mods. steder på jordkloden. Modsætninger.

Antipode-øer, eng. *Antipodes* [än'tipədi:z], ubeboet brit. øgruppe SØ f. New Zealand, ligger næsten antipodisk med Engl.

antipy'rese (*anti-* + gr. *pyr* ild), bekæmpelse af feber.

antipy'ri'n (*anti-* + gr. *pyr* ild), *fenyldimetylpyrazolon* (et pyrazolderivat), anv. som feberstillende middel.

Anti'sana, 1) 5756 m h. vulkan i Ecuador SØ f. Quito. 2) Jordens højest beliggende landsby (4 095 m o. h.), v. foden af 1).

'antisemitisme, modvilje mod jøder (skønt disse ikke er de eneste semitter). Ordet **a** kan ikke føres længere tilbage end til ca. 1870, men **a** som sådan eksisterede allerede i oldtiden og har gnm. tiderne givet sig udslag i forfølgelse af jøderne på liv og ejendom, i ældre tid oftest under påberåbelse af deres rel., men i nyere tid nok så meget p. gr. af deres race. Siden 1870erne er der dannet foreninger med antisem. program i mange europ. lande og i USA. Stærkest kom **a** til udtryk i Tyskl. med undtagelsesloven af 1935, som berøvede jøderne borgerlig og politisk ligestilling med de »ariske« tyskere. Under 2. Verdenskrig kulminerede **a** i udryddelsen af ca. 5 mill. jøder i de ty. besatte områder.

antisep'tik (*anti-* + gr. *septikós* rådnende), hindring el. hæmning af bakterievækst og infektion fortrinsvis ved anv. af bakteriebeskadigende midler. Indført i sårbehandlingen 1867 af Joseph Lister.

anti'septiske stoffer, midler, der er i stand til at hæmme el. ophæve bakteriernes formering og derved bekæmpe infektion, f. eks. kalk, klorforb., jod, fenol, alkohol, formaldehyd o. a. Til antiseptisk forbinding anv. tidl. karbol, nu sulfanilamider og penicillin.

antispas'mo'dica (*anti-* + gr. *spasmós* krampe), midler, der løsner kramper.

An'tisthenes, gr. *Anti'sthénēs* (ca. 450–370 f. Kr.), gr. filos. Grl. den kyniske skole, der foragtede luksus og sociale konventioner, idet kun enfoldig godhed værdsattes. **A** ville leve som en hund, deraf kynisk (hundeagtig).

antistof, stof, som dannes i organismen, når denne påvirkes af et antigen, og som på forsk. måde reagerer med dette.

anti'tese, alm. stilistisk virkemiddel, f. eks.: »Han vil ej det, han tør, han tør ej det, han vil«. Spec. yndet i litt. barok.

antithyreoi'di'n vindes af serum fra geder, hvis skjoldbruskkirtel er fjernet, formodes at modvirke denne kirtels hormon, thyreoidin, derfor anv. mod Basedows sygdom. Virkning tvivlsom.

'antitoksi'n, antistof som neutraliserer toksin.

'antivitami'ner, kem. substanser, der p. gr. af lighed i struktur med vitaminer kan »konkurrere« med disse og derved udelukke dem fra at virke.

anto- (gr. *ánthos* blomst), blomster-.

Antofagasta [-'ga-], N-Chiles største by; 50 000 indb. (1940), på en smal kystslette ved kystcordillerens fod. Eksporthavn for salpeter, frihavn for Bolivia.

antofyl'lit (*anto-* + *-fyllit*), brunlig rombisk amfibol, ret sjældent mineral i krystallinske skifre.

Antoine [ä'twan], *André* (1858–1943), fr. skuespiller og teaterleder. Fik som grl. og leder af forsøgsscenen »Théâtre Libre« (1884–96) bet. verden over; leder af Odéon (1906–14); forkæmper for nord. dramatik, bl. a. Ibsen, i Frankrig.

antolo'gi' (gr: blomstersamling), en samling udvalgte litt.prøver, især versificerede.

Anto'nelli, *Luigi* (f. 1882), ital. dramatiker, særlig kendt for sine såkaldte grotesker: *L'Uomo che incontrò se stesso* (1919), hvor en mand på 50 år møder sig selv som 20-årig, og *l'Isola delle scimmeie* (1922), hvor en stamme af fornuftbegavede aber fordærves ved samliv med mennesker. Interessant er hans *Il dramma, la commedia e la farsa* (1926), hvor

han i tre akter udvikler samme indhold på tre forsk. måder (som tragedie, komedie og farce).

Anto'nello da Mes'sina (ca. 1430–79), ital. maler. Virksom i Messina og Venezia. Påvirket af v. Eyck og hans skole, hvis olieteknik han skal have indført i venetiansk kunst. Portrætter.

Antonescu [-'nesku], *Ion* (1884–1946), rum. diktator, marskal. Forsvarsmin. 1937–38, arresteret under reg.s opgør med Jerngarden 1938. Styrtede sept. 1940 Karl 2. og tog diktatorisk magt, sluttede sig 1941 til Tyskl.s krig mod Sovj. Afviste 1944 allierede våbenstilstandstilbud, styrtet 22. -23. 8. 1944 af kong Mikael. Henrettet.

An'toni, *Nils* (f. 1887), sv. neurolog, prof. i neurologi i Sthlm. 1931.

An'tonia, Herodes d. Stores borg ved tempelpladsen i Jerusalem.

Anto'ninus 'Pius (lat. *pius* from, fædrelandskærlig), rom. kejser 138–61, adopteret af Hadrian, fredelig og dygtig forvaltning.

An'tonios, den hellige (d. 356), asket i den ægypt. ørken. Hans fristelser har været yndede motiver i kunsten.

An'tonius, fornem *rom. plebejerslægt:* 1) **Marcus A,** stor taler, konsul 99 f. Kr., erobrede Kilikien 103, dræbt ved revolutionen 87. - 2) **Gajus A,** søn af 1), konsul 63, opr. på Catilinas side, men svigtede denne for at få Makedonien som provins (62–60), landsforvist p. gr. af provinsudsugelse 59. - 3) **Marcus A** (83–30), sønnesøn af 1), sluttede sig til Cæsar i borgerkrigen (tribun 49, magister equitum 49–47, konsul 44). Forsøgte at løfte arven efter Cæsar, blev slået af senatet og Octavian ved Modena april 43, forenede sig med Lepidus og Octavian i 2. triumvirat, slog Cassius og Brutus i slagene ved Filippi 42, traf i Østen Ægyptens dronning Kleopatra, som han til sidst ægtede. **A**-s mislykkede parthertokrig og forb. med Kleopatra svækkede hans position, og efter fl. mæglinger kom det til brud med Octavian, der 31 slog **A**-s flåde ved Actium. **A** begik selvmord 30 efter forgæves forsøg på at forsvare Ægypten. - 4) **Lucius A** (broder til 3), søgte som konsul 41 at styrte Octavian, men blev indesluttet i Perugia og led nederlag.

An'tonius af 'Padova (*1195–1231*), franciskanermunk; fremragende prædikant, der samlede tilhørerskarer på indtil 30 000. Kanoniseret 1232; værnehelgen for elskende og ægteskab; hjælper til at genfinde tabte sager. Helgendag 13. 6.

antonius-ild, middelalderens betegn. for den sygdom, der følger med meldrøjeforgiftning.

antonoma'si' (*ant-* + gr. *ónoma* navn), brugen af tilnavn i st. f. det egl. navn, f. eks. Solkongen for Ludvig 14.

antracen [-'se'n] (gr. *ánthraks* kul), $C_{14}H_{10}$, aromatisk kulbrinte, farveløse krystaller, smp. 217°, kp. 350°. Fås af stenkulstjæren, anv. til fremstilling af alizarin.

antracit [-'sit], sort, kompakt kul med 90–98% kulstof. Forekommer s. m. stenkul (Wales, Alleghanybjergene).

antraki'no'n, mellemled ved antracens omdannelse til alizarin.

antrako'nit (gr. *ánthraks* kul), mørk, kornet bituminøs kalksten. Forekommer som konkretioner i alunskifer.

antra'kose (gr. *ánthraks* kul + *-ose*), kronisk betændelse af lungevævet, fremkaldt ved indånding af kulstøv.

antra'ni'lsyre, d. s. s. o-aminobenzoesyre.

Antrim ['äntrim], grevskab i Nordirland; 2903 km², 197 000 indb. (1937).

'antropo- (gr. *ánthrōpos* menneske), menneske-.

antropo'cen'trisk (*antropo-* + *centrum*), enhver opfattelse der betragter alting som midler for mennesket og ser alt udfra et spec. mennesk. synspunkt.

antropofa'gi', (gr.), menneskeæderi.

'antropogeografi' (*antropo-* + *geografi*) el. *kulturgeografi*, den gren af geografien, der behandler menneskets indvirkning på naturforholdene; omfatter bebyggelses-, erhvervs-, handels- og politisk geografi.

antropo'i'd (gr.), menneskelignende; antropo'ider, menneskeaber.

antropolo'gi' (*antropo-* + *-logi*), læren om mennesket, dets afstamning, udvikling og uddifferentiering i racer og underracer.

antropoman'ti' (*antropo-* + *-manti*), spådomskunst ud fra indvoldene af menneskefre.

antropome'tri' (*antropo-* + *-metri*), nøjagtig opmåling af legemets forsk. dimensioner.

antropo'morf (*antropo-* + *-morf*), menneskelignende.

antropomor'fisme (gr.), tilskriven af menneskelige egenskaber til ikke-menneskelige væsner, f. eks. gud(er) el. dyr.

antroposo'fi' (*antropo-* + *-sofi*), Rudolf Steiners okkulte verdensanskuelse.

An-tung [anduŋ], havneby i SØ-Manchuriet (Kina) ved floden Ya-lu og grænsen til Korea; 315 000 indb. (1940). Bane til Mukden og Korea; træindustri- og eksport.

Antwerpen ['antværpə(n)], fr. *Anvers*, 1) prov. i Belg., 2860 km², 1 278 000 indb. (1948). 2) Hovedstad i 1) på Scheldes østl. bred. 262 000 indb. (1948), med forstæder 530 000 indb.; **A** er Belg.s vigtigste handels- og havneby og en af verdens største havne. Kanal- og jernbaneknudepunkt. Stor import af råstoffer: korn, kaffe, kakao, tobak, kul, jern, benzin m. v. og eksport af industrivarer. **A** har tekstil-, maskin-, tobaks- og

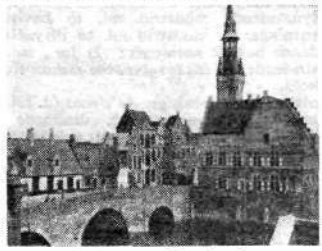

Antwerpen. Kanalparti.

kem. industri, skibsbygning (bl. a. i forstaden Hoboken) og diamantsliberier. **A** har mange smukke gl. bygn.: Notre-Dame kirke (påbeg. *1358*) med altermalerier af Rubens, børs (verdens ældste; åbnet 1460), rådhus (1565). **A** er Belgiens stærkeste fæstning. – *Historie.* **A** havde i middelalderen stor handel, især i 15. årh.; tjente på krydderihandel (via Lisboa) fra ca. 1500 og blev Vesteuropas førende handelsby. Led hårdt under religionskrigene (»den spanske furie«: plyndringen 4. 11. 1576), erobredes 1585 af spanierne, hvorefter holl. afspærrede Schelde. **A** stod derpå stille under sp. og østr. styre; ved fr. erobring 1792 sprængtes Scheldespærringen, og i 19. årh. rejste **A** sig som transithandelscentrum og endestation for vigtige fr. og ty. jernbanelinier, særlig fra 1863, da Scheldetolden ophævedes. Erobret af tyskerne 1914 og maj 1940; udsat for hyppige allierede luftangreb, befriet 4. 9. 1944.

'Antvorskov' v. Slagelse, johanniterkloster, stiftet af Valdemar 1. og Absalon 1170, omdannet til kgl. slot af Fred. 2. 1580, senere ryttergods, solgt til private 1774. Af klosterbygn., der kendes fra ældre billeder, nedbrødes de sidste rester i 1830'erne; bet. ruiner.

Antvorskov Højskole v. Slagelse, da. folkehøjskole, grl. 1908, ledet af Fr. Nørgaard 1916–35.

antændelsespunkt, den temp., hvortil et stof skal ophedes for at bryde i brand. **a** afh. af forsk. ydre faktorer, f. eks. omgivelsernes iltkoncentration og varmeafgivelsen til disse.

An'tæus, gr. *An'taios*, gr. mytol. kæmpe, besejret af Herakles.

An(u) (himmel), sumerisk og babyl.-assyr. guddom. Hovedtempel (s.m. Ishtar) i Uruk.

A'nubis, ægypt. gravgud, de dødes ledsager til underverdenen; fremstillet som menneske med sjakal-hoved; af grækerne sidestillet med Hermes.

'Anund Jakob, *sv. konge* ca. 1022–ca. 1050, søn af Olov Skötkonung, fremmede kristendommens sejr, gav asyl for Svend Estridsen og Olav den Hellige.

a'nura (*an-* + *urá* hale), haleløse padder, springpadder.

Anuradha'pura, ruinstad på N-Ceylon, opr. hovedstad, den sydl. buddhismes centrum, ødelagt omkr. 1300 e. Kr.

'anus (lat.), endetarmsåbning.

Anvers [ã'værs], fr. navn på Antwerpen.

anvisning, skriftl. anmodn. fra en person (assignanten) til en anden (assignaten) om for assignantens regning at yde en vis præstation til en tredie (assignataren).

Anzac ['änzäk], fork. f. *A*ustralian and *N*ew *Z*ealand *A*rmy *C*orps, austr. og newzeal. tropper i 1. og 2. Verdenskrig.

Anzengruber ['antsən-], *Ludwig* (1839–89), østr. forf. Skrev folkelige, syngespilagtige skuespil fra Wien og Alpeområdet: *Der Pfarrer von Kirchfeld* (1870), samt bonderomanen *Der Sternsteinhof* (1885).

Anzin [ã'zɛ̃], fr. by i dept. Nord; 14 000 indb. (1946). Midtpunkt for stenkulbrydning, stor jernindustri, glasværk m. v.

Anzio ['antsio], lille ital. badested og fiskerby 45 km S f. Rom. Allieret landgang 22. 1. 1944 (**A**-Nettuno-brohovedet, 5. allierede armé).

Anzjero-Sudzjensk ['anzɛrə su'dʒænsk], kulmineby i Kuzbass i S-Sibirien, Sovj., ved den transsib. bane, NØ f. Novosibirsk; 71 000 indb. (1939).

anæ'mi' (*an-* + *-æmi*), blodmangel, nedsættelse af blodets hæmoglobinindhold, og af antallet af røde blodlegemer.

anæ'mia pernici'osa [-si-] (lat: farlig anæmi), sygdom, hvis årsag er en mangel på visse stoffer, som dannes i mave og tarm, hvorved blodets hæmoglobinindhold og antallet af røde blodlegemer nedsættes. Behandles med udtræk af lever el. mave.

anæste'si' (*an-* + *-æstesi*), *med.*, ophævet følesans, 1) s. flg. af lidelse i nervesystemet, 2) fremkaldt kunstigt ved indsprøjtning af nervebedøvende stoffer med henblik på smertefri operationer.

anæste'si'n (*an-* + *-æstesi*), p-aminobenzoesyrens ætylester, anv. til lokalbedøvelse af overflader.

anæ'ste'tika (*an-* + gr. *aisthetikós* som kan føles), stoffer, der fremkalder anæstesi. **a** omfatter både stoffer til lokalbedøvelse og til narkose. – **anæ'ste'tisk,** bedøvende; som gør følelsesløs.

Aomori, japansk havneby på N-Honshū, 93 000 indb. (1935).

ao'rist (gr. *aóristos* uafgrænset), gruppe af verbalformer i indoeur. sprog, særlig græsk og sanskrit. **a** betegner den perfektive aktionsart.

a'orta (gr.), hovedpulsåren, udgår fra venstre hjertekammer og fører blodet gnm. sine forgreninger til alle organer.

aor'titis (*aorta* + *-itis*), betændelse i hovedpulsåren; hyppigst af syfilitisk oprindelse. Ofte udvides pulsåren, så at der kan dannes en sækformet udvidelse (aneurysme), som jævnlig brister.

Aosta [a'ɔsta] (lat. *Au'gusta Præ'toria*), ital. by i Piemonte; nær Alpepassene Store og Lille St. Bernhard; 24 000 indb. (1936). Grl. af Augustus, deraf navnet.

Aosta [a'ɔsta], *Amedeo, hertug af* (1898–1942), ital. vicekonge i Abess. 1937–41, halvfætter til Umberto 2. Lededе ital. tropper i krig mod Engl. fra 1940, kapitulerede i Amba Alagi efter langvarig kamp maj 1941, d. i fangenskab i Nairobi.

aouraolie [au'ra-] el. *tucumolie* udvindes af frugterne af palmen Astrocaryum vulgare, ligner alm. palmeolie, men har en cinnoberrød, meget holdbar farve. Sæberåstof.

AP, fork. f. Associated Press.

apache [a'paʃə], 1) amer. [ə'pätʃi]), indianerstamme med athabaskesprog i sydvestl. USA, opr. jægere, nu delvis bofaste agerbrugere; 2) (fr. [a'paʃ]), pariserbølle.

apanage [-'na:ʃə] (oldfr. *apaner* give brød), årpenge, især til medl. af kongehuset.

a'parte (fr. *à part* særskilt), usædvanlig, underlig, påfaldende.

'äpas (sanskrit: vandene), i ind. vedisk

rel. vandene opfattet som en gruppe gudinder, unge mødre el. hustruer.

apa'ti' (*a- + -pati*), ufølsomhed, ligegyldighed; *psyk.*, udebliven af normale følelsesreaktioner.

apa'tit (gr. *apátē* forveksling (med beryl)), Ca_5 $(PO_4)_3$ (F,Cl), heksagonalt mineral med glasglans, hårdhed 5, farveløst el. med lånte farver. Accessorisk bestanddel i eruptiver, hyppig i jernmalme (Kiruna o. a.), ved hvis udsmeltning derfor dannes thomasslagge (kunstgødning). **a** er endv. hovedbestanddelen af fosforit.

a'peiron (gr.), det uendelige el. ubegrænsede urstof, hvoraf alle ting if. Anaximandros er udskilt.

'apeks (lat. *apex* spids), *astron.*, det punkt på himmelkuglen, hvorimod Solens bevægelse i forh. til de nærmere fikststjerner er rettet, beligg. i stjernebilledet Herkules.

'Apeldoorn [-do:rn], by i holl. prov. Gelderland N f. Arnhem. 83 000 indb. (1947). Papir- og uldindustri. I den skovrige omegn ligger det kgl. lystslot Het Loo.

A'pelles, (gr. *Apel'lēs*) *fra Kolofon* (4. århh. f. Kr.), Alexander d. St.s hofmaler. Af den sikyoniske skole. Hans billeder er kun kendt fra beskrivelser i antik litt.

Apen'ni'nerne, urigtig stavemåde for Appenninerne.

'aperio'disk, ikke periodisk. I *fys.* anv. **a** om bevægelse af en vægts el. et måleinstruments viser, når den ikke svinger omkr. sin udslagsstilling, men straks bringes til at standse v. hj. af luftdæmpning el. ved induktionsstrømme.

aperi'tif (fr., af lat. *aperire* åbne), en drik, som nydes før måltiderne.

aper'tu'r (lat.), åbning; 1) *anat.*, indgangen til en hulhed. 2) *fys.*, åbningsforhold for linser. Bestemmer lysstyrken og for mikroskoper tillige opløsningsevnen.

ap'he'lium (*apo- + hēlios* sol) el. *aphel*, det punkt i en planet- el. kometbane, der er længst fra Solen, modsat perihelium.

A'pia, hovedstad for det newzealandske mandat V-Samoa.

a piacere [-pja'tʃe:re] (ital.), *mus.*, efter behag.

Api'anus (1495–1552), ty. astronom, kendt for sin opdagelse af, at komethalerne er rettet bort fra Solen.

apiezon-olie [-'so'n] (*a- + gr. piézein* trykke), mineralske olier, der er renset ved destillation, så at damptrykket er meget ringe. Anv. i højvakuumteknikken i olie-diffusions-pumper.

api'ka'l (lat. *apex* spids), *fonet.*, dannet med tungespidsen.

api'o'l (lat. *apium* persille), persillekamfer, vindes af persillefrø, tidl. anv. til at fremkalde abort.

'Apis, den mest ansete af det gl. Ægypt.s hellige tyre, inkarnation af guden Ptah,

Apis. Bronzefigur (Glyptoteket).

en sort tyr med en hvid blis i panden og hvid tegning på ryggen. Helligdom ved Memfis med stor gravkrypt, Serapeion.

apla'na't (*a- + gr. planán* fare vild), objektiv med ophævet sfærisk aberration. Fot. **a** er symmetriske om blænderen, der er anbragt i midten af objektivet.

apla'na'tisk kaldes et linsesystem, når det er fri for sfærisk aberration.

apla'si' (*a- + gr. plásis* dannelse), *med.*, manglende anlæg el. udvikling af et el. fl. organer.

a'plit (gr. *haplóos* simpel), finkornet gangbjergart, bestående af de lyse mineraler (især feldspat), der forek. i den hovedbjergart, hvori **a**-gangene optræder.

aplomb [a'plɔŋ] (fr. *à plomb* lodret), sikkerhed i optræden.

apno'ë (*a- + pnoē*), *med.*, tilstand, hvor åndedrættet er standset.

'Apo, vulkan på Mindanao, Filipinerne; 2929 m h.

apo- (gr.), 1) af-, fra, bort; 2) betegner nægtelse; 3) betegner forstærkelse.

a'poco a'poco [a'pɔko-] (ital.), *mus.*, lidt efter lidt.

apo'de'mer (*apo- + gr. démas* legeme), hos leddyrene de forlængelser af hudskelettet, hvortil musklerne fæster sig.

apo'diktisk (gr.), bevisende. En **a** dom er en dom, der nødvendigvis er sand.

apofyl'lit (gr. *apofyllizein* afblade), tetragonalt mineral af zeolitgruppen med 1 kraftig spalteretning.

apoga'mi' (*apo- + -gami*), betegn. f. forplantningsformer, der i det ydre ligner den kønnede forplantning, men mangler ægcellens befrugtning. Kendes fra insekter (bladlus) og forsk. planter (mælkebøtte, høgeurt), hvor kimen dannes af ægcelle m. normalt kromosomtal.

apogæum [-'gæ-] (*apo- + gr. gé* Jorden), det punkt i Månens bane om Jorden, der er længst fra Jorden, modsat perigæum.

apokalyp'tik (gr. *apokálypsis* åbenbaring), betegn. for en rel. litteraturart, som bringer oplysninger om verdensløbets afslutn. Sådanne skrifter kaldes apoka'lypser, hvoraf den mest kendte er Joh. Åb., der er optaget i N. T. I G. T. findes Daniels Bog. Andre apokalypser fra senjødedommen er 4. Ezra, Baruks Apokalypse, Moses' Himmelfart og Henoks Bog. På urkristelig grund findes en (apokryf) Petersapokalypse.

apoka'lyptiske ryttere, fire symbolske skikkelser fra Joh. Åb. De indvarsler frygtelige ulykker i de sidste tider; anv. i litt. og kunst som ulykkes-symboler.

apoka'tastasis (gr: genoprettelse), i dogmatikken læren om alle menneskers sluttelige frelse (1. Kor. 15,28).

apo'kope (gr: afskæring), *fonet.*, bortfald af en lyd el. stavelse i et ords slutn., f. eks: himmerig(e).

apokro'ma't (*apo- + gr. chrōma* farve), linsesystem, der er akromatisk for tre farver og aplanatisk for to.

apo'kryffer (gr. *apókryfos* skjult), skrifter, som ikke er optaget i kanon, skønt de en tid har været anset for hellige. *G. T.s* **a** er: Tobias' Bog, Judits Bog, tilføjelser til Esters Bog og Daniels Bog, Visdommens Bog, Siraks Bog, Baruks Bog, Jeremias' Brev, 1.–2. Makkabæerbog og Manasses Bøn. Disse skrifter optoges ikke i de palæstinensiske jøders kanon, hvorimod de findes i Septuaginta. Romerkirken har dem også med i kanon, mens Luther kun medtog dem som »nyttige og gode at læse«. I mods. til G. T.s **a** er *N. T.s* **a** helt udelukkede af kanon. De vigtigste er: Nogle ev. skrifter bl. a. med legendariske hist. fra Jesu barndom, nogle Apostelakter med legendariske hist. om apostlenes virksomhed, 1. og 2. Clemensbrev, Ignatiosbrevene og Polykarpos' Brev, Barnabasbrevet, Hermas' Hyrdebog og De Tolv Apostles Lære.

A'polda, industriby i Thüringen, NØ f. Weimar; 28 000 indb.

Apo'lima, kraterø bl. Samoa-øerne, hvori havet er trængt ind.

Apollinaire [apoli'næ:r], *Guillaume* (1880–1918), pseud. for *G. de Kostrowitsky*, fr. digter, fører for den litt. fr. kubisme.

Apolli'naris, en 1852 opdaget kilde nær Remagen (Tyskl.) m. kulsyreholdigt vand; endv. betegn. f. tilsv. borddrik.

Apolli'nopolis, gr. navn på fl. ægypt. oldtidsbyer; især kendt er **A** magna = Edfu (nu off. Idfu).

apol'li'nsk (efter *Apollon*), hos Nietzsche i *Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*, den mod den rolige, beherskede harmoni rettede drift og dertil svarende kultur. Mods. dionysisk.

Apollo'doros *fra Athen* (5. århh. f. Kr.), banebrydende gr. maler.

Apollo'doros, gr. *Apol'lódōros* (2. århh. e. Kr.), gr. arkitekt fra Damaskus; arbejdede for kejser Trajan. Henrettet under Hadrian.

A'pollon, gr. *Apóllōn*, i gr. rel. en guddom, opr. hjemhørende i Delfi og på Delos, hvad der viser, at de ariske stammer, som **A** var gud for, under indvandringen må have delt sig. Størst bet. fik **A** fra Delfi. Det gl. kultdrama her havde til motiv **A**-s kamp med slangen Python (det ariske dragekampmotiv), siden fortsat i de pythiske lege. Til kulten var knyttet et orakel, og Delfi blev i tidens løb især berømt for denne helligdom. I hist. tid

Apollon fra Zeustemplet i Olympia.

havde **A**-kulten en særlig opgave: renselse for skyld, og Delfi blev et midtpunkt for Grækenl.s rel. og praktiske politik, hævdet af præstekollegiet. **A** blev således en fælles-hellensk gud og det opr. lokale orakel en verdensinstitution. **A**-skikkelsen kom til at rumme de ædleste træk af gr. ånd og karakter og inspirerede til digtning (Pindars **A**-hymne) og billedkunst (Polygnots malerier, **A**-statuen i Olympia).

Apol'lonios fra 'Pergai (ca. 250–190 f. Kr.), gr. matematiker. Hans hovedværk er 8 bøger om keglesnittene, heraf 7 bevaret.

Apol'lonios fra Rhodos (3. århh. f. Kr.), gr. digter. **A**-s lærde epos *Argonauti'ka* handler om argonautertoget.

A'pollos, aleksandrinsk jøde, kristen prædikant i Korinth, hvor han fortsatte Paulus' missionsarbejde; Ap. G. 18, 24–28.

A'polloteatret, kbh. teater, opr. sangerindepavillonen »Slukefter«, siden kaldet »Kisten«, omkr. 1900 »Tivolis Varieté«; fra 1918 **A,** hjemsted for operetter, farcer og revyer. 1941 moderniseret (500 pladser). Ødelagt ved schalburgtage juni 1944.

apolo'ge'ter (gr. *apologeísthai* forsvare sig), kristne forf. i 2.–5. århh. (bl. a. Justinus Martyr, Tatianos og Tertullian), som forsvarede kristendommen overfor hedenskabet. **a** udviklede kristendommens åndsindhold med den klassiske filosofis midler.

apolo'gi' (gr.), forsvar; *teol.*, skrift, som forsvarer kristendommen. Den moderne teol., som fremhæver troen over for fornuften, afviser **a**.

Apolo'gi'en (gr.), Sokrates's forsvarstale; skrift af Platon.

apo'mixis (*apo- + gr. míksis* befrugtning), d. s. s. apogami.

apomor'fi'n (*apo- + morfin*), nedbrydningsprodukt af morfin; brækmiddel.

aponeu'rose (*apo- + gr. neūron* sene), bred og flad sene.

apoplek'si' (gr.), slagtilfælde, populær betegn. for pludselig halvsidig, i gunstige tilf. forbigående lammelse, undertiden forbundet med talevanskeligheder, oftest p. gr. af hjernetrombose, blødning el. blodprop i hjernen; **a** som skyldes blødning, kan medføre bevidsthedstab og være dødelig; a p o ' p l e k t i s k, ramt af **a**.

apore'tik (gr. *áporos* uvejbar, vanskelig), kritisk-skeptisk undersøgelse af (filos.) påstande el. antagelser.

apo'ri' (gr. tvivl, undersøgelse), indvending, betænkelighed (især ang. filos. metoder).

apo'sta't (gr.), frafalden, især om frafalden fra kristendommen.

a'postel (gr: udsending), inderkredsen af Jesu tilhængere, de tolv, hvis navne er opregnet Matth. 10, 2–4: Peter, Andreas, Jakob og Johannes Zebedæussønnerne, Filip og Bartholemæus, Thomas og Matthæus, Jakob Alfæussøn, Thaddæus, Simon og Judas. Parallelstederne viser mindre afvigelser. I Ev. berettes kun om nogle få af dem. I st. f. forræderen Judas kom Matthias til, og senere Paulus, hvis apostolat dog ofte blev bestridt.

Apostel-akter, nogle legendariske fortællinger om apostlene, fra oldkirkens tid.

Apostelkonventet, vigtigt møde i Jerusalem år 49 ml. apostlene og udsendinge fra Antiokia-menigheden; der blev her givet Paulus frie hænder til at missionere bl. hedninger og fastsat regler for deres pligter efter omvendelsen.

apostelkrus, ty. stentøjskrus med apostelfremstillinger, fra 17. århundrede.

a posteri'ori (lat: hvad der kommer efter), i filos. betegn. for den empiriske erkendelse, d. v. s. den erkendelse, der bygger på erfaring; mods. a priori.

apostilb, enhed for lystæthed af belyste reflekterende overflader.

Apostlenes Gerninger, skrift i N. T.; 1. halvdel, om Jerusalemmenighedens ældste hist., har Peter som hovedskikkelse, 2. halvdel, om kristendommens udbredelse over Lilleasien og Grækenland til Rom, har Paulus som hovedskikkelse. Forf. er if. kirk. tradition (vel rigtigt) Lukas. Skrevet ca. år 80; hist. pålidelighed i det store og hele god.

apostlenes heste, at bruge, gå til fods ligesom apostlene.

apostø'la't, apostelembede, -værdighed.

apo'sto'lisk el. *apo'sto'lsk,* 1) hvad der går tilbage til apostoltiden (1. århundrede), 2) d. s. s. pavelig.

apostolske breve kaldes ofte brevene i N. T., skønt kun de 13 Paulus-, de 2 Peters- og de 3 Johannesbreve er skrevet af apostle, mens Hebræerbrevets forf. er ukendt og Jakobs- og Judasbrevet er skrevet af Jesu brødre.

apostolsk embede, i oldkirken bispeembedet, nu kun anv. om pavestolen.

apostolske fædre, de kirkefædre, som var aposteldisciple.

apostolske 'kanon'er, kirk. retsbestemmelser fra 5. århundrede.

Apostolske Majestæt, den titel, som paven 1001 gav kong Stefan den Hellige af Ungarn; 1758–1918 titel for de habsburgske konger af Ungarn.

apostolsk præ'fekt, lederen af en af den kat. propaganda drevet mission.

apostolsk succession [-ks-], den ubrudte, ved bispevielsen forbundne, bisperække fra apostlene til nutiden. Den kat. og anglikanske kirke vurderer a meget højt; i de fl. protestant. lande blev den brudt ved Reformationen (f. eks. i Danm., men ikke i Sv.).

apostolsk tidsalder, i den kristne kirke tiden indtil ca. 70.

apostolsk trosbekendelse, et af de økumeniske symboler; dåbsbekendelse i den rom.-kat., de lutherske og de fleste reformerte kirker. Tidl. anså man a for dannet af apostlene, sandsynligvis har den udviklet sig af det gl.-romerske symbol fra 2. århundrede. Sikkert kendes a først fra 8. århundrede. Grundtvig anså a for et ord af Kristi mund.

a lyder: Jeg tror på Gud Fader, den almægtige, himlens og jordens skaber; og på Jesus Kristus, Guds enbårne søn, vor herre, som er undfangen ved den Helligånd, født af jomfru Maria, pint under Pontius Pilatus, korsfæstet, død og begraven, nedfaren til dødsriget, på tredie dag igen opstanden fra de døde, opfaren til himmels, siddende ved Gud Faders, den almægtiges, højre hånd, derfra han skal komme at dømme levende og døde. Og på den Helligånd; den hellige almindelige kirke, de helliges samfund, syndernes forladelse, kødets opstandelse og det evige liv.

apostolsk velsignelse, den højtidelige handling, hvorved paven velsigner byen (Rom) og verden.

apostolsk vi'ka'r, katolsk titulærbiskop i et væsentligt ikke-kat. område; siden 1892 bl. a. i Danm. og No.

apo'strof (gr. *apóstrofos* bortvendt), tegnet ', erstatter alm. udeladt(e) bogstav(er).

apo'strofe (gr. *apóstrofos* bortvendt), retorisk henvendelse fra taler (forf.) til en person, guddom, ting el. et begreb.

apo'te'k (gr. *apothēkē* opbevaringssted), virksomhed til fremstilling og forhandling af medicin; består af officinet, hvor recepter modtages og medicin udl., laboratorium til mere gennemgribende behandling, materialkammer og kælder til opbevaring samt stødekammer og vagtværelse. Det første a i Danm. oprettedes 1536 (Svane-a i Kbh.). Ved lov af 1672 blev apotekernæringen et *reelt* privilegium, der kunne arves el. sælges. Ved love af 1842 og 1932 blev apotekernæringen et *personligt* privilegium, der efter indehaverens død opslås ledigt og bortgives til den mest kvalificerede ansøger. Ved sidstnævnte lov gennemførtes en ordning, hvorved de bestående reelle bevillinger efterhånden afløstes (fuldført 1940). a er undergivet Sundhedsstyrelsens overtilsyn (årlig visitats). Der er i Danm. 1948 349 a.

apo'te'ker, indehaver af apotek. a skal i Danm. foruden farmaceut. uddann. have kgl. bevilling til at drive apotek. 1945 var der i Danm. 346 a.

Apotekerfonden, fond under indenrigsmin., grl. ved lov af 1894. A, hvis midler stammer fra apotekerafgiften (en årl. afgift, der svares af apotekerne efter nettoindtægt og omsætning), yder bl. a. lån til apotekere, tilskud til mindre apoteker i landkommuner og pension til apotekere, disses enker og børn. A andrager pr. 31. 3. 1948: 49 007 610 kr.

apotekerlovgivning omhandler såvel apotekernes virksomhedsområde som økon. og admin. forhold (lov nr. 107 af 31. 3. 1932).

apotekerrådet, sundhedsstyrelsens afd. for apotekssager.

apotekertakst, pristakst for medicin, fastsat af staten.

apote'ose (gr.), ophøjelse til guddom, stammer opr. fra det antikke herosbegreb. De rom. kejsere blev efter døden ved en a erklæret for guddomme.

Apoxy'omenos (gr: skraberen), berømt statue af Lysippos, forestillende en atlet,

Apoxyomenos af Lysippos.

der med et skrabejern renser kroppen for olie og sand.

Appalachian Mountains [äpə'lätʃiən 'mauntnz], da. *Appalacherne,* bjergkæde i østl. N-Amer., fra Newfoundland i N til Alabama i S. A er opbygget af gnejs og granit fra urtiden og sedimenter fra jordens oldtid, foldet i silur (caledonisk) og perm (hercynisk), nederoderet til et peneplan i jordens middelalder og hævet ved brud i tertiær. A fremtræder nu som et lavt plateau furet af floddale, mod N med talr. søer og afrundede bjergtoppe som vidnesbyrd om tidl. nedisning, mod S bestående af talr. parallelkæder, der i hovedkæden, Blue Ridge, når 2044 m i Mt. Mitchell. Ø f. Blue Ridge findes det frugtbare Piedmont-plateau, hvorfra talr. floder i vandfald styrter sig ned på den atlantiske kystslette. V f. Blue Ridge ligger den store appalachiske længdedal gennemstrømmet af Tennessee River, og V herfor Alleghany Bjergene, der danner østranden af det appalachiske plateau, der sænker sig ned mod Mississippi Sletten.

Ingeborg Appel. *Jacob Appel.*

appalachiske kulfelt [-'lätʃi-], USAs vigtigste kulfelt, i Appalachian Mountains; her brydes over halvdelen af USAs kul, især i Pennsylvania og West Virginia.

appa'ren't tid (lat. *apparens* synlig), d.s.s. sand soltid.

apparition (lat. *apparere* vise sig), udseende, fremtræden.

appartement [-'maŋ] (ital. *appartamento* bolig), værelse; modtagelse ved et hof.

appassio'nato (ital.), *mus.,* lidenskabelig. Appassio'nata, *mus.,* klaversonate op. 57 i f-mol af Beethoven.

ap'pel' (lat. *appellare* kalde), 1) *jur.,* indbringelse af en retssag for en højere instans. Forek. i da. ret i to former: anke (af domme) og kære (af kendelser). I reglen kan en afgørelse appelleres enten fra underret til landsret el. fra landsret til højesteret, og a skal ske inden for en i loven fastsat frist. Justitsmin. kan dog tillade, at en afgørelse af underretten fra landsretten appelleres videre til højesteret. Ligeledes kan a efter fristens udløb undertiden tillades; appel'la'bel, hvad der kan appelleres; appel'lan't, den, der appellerer; appelret, domstol, hvortil der kan appelleres; 2) *mil.,* samlingssignal; møde for at få dagsbefalingen.

'Appel, *Cornelius* (1821–1901), grundtvigsk frimenighedspræst i Sønderjyll. 1874–89 (Rødding). Fremtrædende da. leder efter 1864, i strid kamp m. preussiske kirkestyrelse, drev lille højskole i Rødding 1865–85.

Appel, *Ingeborg* (1868-1948), datter af Ludvig Schrøder, g. m. Jacob A, lærerinde ved højskolen i Askov og leder af den i sin mands ministertid (1910–13 og 1920–24). (Portræt).

Appel, *Jacob* (1866–1931), da. højskolemand, polit. (venstremand) og fysiker. Søn af C. A., lærer ved Askov fra 1890, forstander smst. efter sin svigerfader L. Schrøder 1906–28. Kultusmin. 1910–13, undervisningsmin. 1920–24, 1922–24 tillige kirkemin. Skrev s. m. Poul la Cour *Historisk Fysik* (1896–97). (Portræt).

ap'pellati'v (lat. *appellare* kalde), *gramm.,* fællesnavn. Alle substantiver, der ikke er egennavne, er a.

appel'si'n (ty. *Apfel* æble + nylat. *Sinae* Kina, d. v. s. æble fra Kina), frugten af appelsintræet (*Citrus aurantium,* underart *sinensis*) fra Ø-Asien, bragt til Eur. omkr. år 1400. Dyrkes nu fra Kina over Indien til Middelhavslandene, endv. i Kaplandet, Kalifornien og Florida i mange varieteter. Lavt, ofte tornet træ med æteriske olier i frugt (bær) og blade. Frugtens indre er opfyldt af saftige hårdannelser med klar el. rød saft.

appendekto'mi' (*appendix* + *-ektomi*), operation for blindtarmsbetændelse.

appendicitis [-'si-] (*appendix* + *-itis*), blindtarmsbetændelse.

appendicu'la'rier (lat. *appendicula* lille vedhæng), fritsvømmende gruppe af sækdyr, haletudselignende, omgivet af en gelékappe; bevarer i modsætning til andre sækdyr hele livet rygstrengen. Småformer, alm. i havets plankton.

ap'pendiks (lat. *ad* til + *pendere* hænge), tillæg, vedhæng. I *med.* blindtarmens ormeformede vedhæng.

Appen'ni'nerhalvøen, den midterste af de 3 store sydeur. halvøer; det ital. fastland S f. Posletten.

Appen'ni'nerne, ital. *Appen'nino* el. *Appen'nini*, bjergkædesystem gnm. den ital. halvø fra Genova-egnen til Calabriens S-spids; opstået ved foldning i tertiærtiden og overvejende opbygget af kalksten, sandsten og bløde skifre. N f. Genova-bugten De Liguriske **A** (Monte Cottero 1840 m), derpå De Toscanske **A** til egnen V f. Ancona (Monte Cimone 2163 m), hvor de afløses af De Romerske **A** med afsnittet Abruzzerne med systemets højeste top, Monte Corno,

Parti fra Appenninerne.

(2921 m). V f. Abruzzerne når Sabinerbjergene omtrent hen til Rom. S f. Gaetabugten begynder De Napolitanske **A** (Monte Pollino 2271 m). Den Calabriske Halvø er til forskel fra de øvrige **A** opbygget af gnejs og krystallinske skifre (Aspromonte 1958 m). Parallelt med De Toscanske **A** strækker sig De Apuanske Alper. Store dele af **A** er skovklædte; kalkryggene er dog som regel næsten nøgne. De løse bjergarter er stærkt udsatte for skred.

Appenzell ['æpəntsæl, -'tsæl], 1) kanton i NØ-Schw.; 415 km²; 58 000 indb. (1941); delt i 2 halvkantoner: Ausser-Rhoden (99 % tysktalende; 87 % protest.) og Inner-Rhoden (99,6 % ty.talende; 96 % kat.). Kanton 1513; 2) hovedstad i 1); 5000 indb. (1941).

Appenzeller Alper [-'tsælər], Alperne ml. Bodensøen og Zürichsee.

apperception (nylat.), 1) opfattelse, forståelse el. tydning af umiddelbart givne fænomener, 2) opfattelse med bevidsthed om, at man opfatter noget (»selvbevidsthed«).

apperti'nen'tier (lat.), *jur.*, tidl. betegn. for tilbehør.

appe'tit (lat. *appetitus* begær), en kompleks, subjektiv fornemmelse, som bl. a. skyldes erindringer om synet, lugten og smagen af god mad. I modsætning til sult er **a** ikke ledsaget af legemlige forandringer. **a** tilskynder til indtagelse af føde.

Appi'anos (2. årh. e. Kr.), rom. historiker, skrev på græsk 24 bøger om Roms krige og borgerkrige.

applau'de're (lat. *ad* til + *plaudere* klappe), klappe bifald; ap'plau's, bifald ved håndklap.

Appleton ['æpltən], Sir *Edward* (f. 1892), eng. fysiker. 1924 prof. v. King's College, London. Undersøgelser over radiobølgernes refleksion fra ioniserede luftlag i atmosfæren, Heaviside-laget og Appleton-laget, der tilsammen danner ionosfæren; har deltaget i udviklingen af radar-teknikken. Nobelprisen i fysik 1947.

Appleton-laget, elektr. ledende lag i 2–300 km højde over jorden. Navnlig af bet. for de korte bølgers udbredelse over store afstande.

appli'ce're [-s-], anbringe, anvende.

applikation (lat. *applicare* føje til), anvendelse. Spec. pålægningsarbejde i klude el. skind, syet el. klistret på stofunderlag; en i eur. broderikunst fra middelalder til nutid stadig tilbagevendende syningsart.

applikationskniplinger, kniplede el. syede kniplinger med en bund af bobinet el. tyll.

applika'tu'r (lat.), *mus.*, ældre udtryk for fingersætning.

appli'ke're (lat.), påsætte.

ap'port (fr.), hent! (til hunde); *okkult.*, egl. hidbringen, genstandes tilstedebringelse på (formentlig) uforklarlig måde; appor'te're, bringe.

apposition (lat.), *gramm.*, hosstilling, nærmere forklaring til et ord el. sætningsled, f. eks. Kbh., Nordens Athen.

apprehension (lat. *apprehendere* gribe fat i), umiddelbar opfattelse el. intuition.

appre'te'ring (fr. *apprêter* (til)berede), fællesnavn for en række processer, som tekstil-, papir- og lædervarer undergår for at blive til færdige handelsvarer. Ved **a** forbedres varens kvalitet og udseende. **a** tilsigter specielt at tætne stofferne ved valkning, hvorved fibrene filtrer sig sammen, el. ved imprægnering med fyldstoffer (appretur), f. eks. stivelse o. fl.; men **a** omfatter også vask, blegning, rensning, udtagning af knuder (nopning) og tørring bl. a. ved presning. Fra det færdige stofs overflade fjernes fibrene ved overskæring el. svidning. Glans og glathed opnås ved rulning ml. to valser, en af jern og en af papir (kalandrering), mønstring ved presning ml. mønstrede valser (gaufrering og moirering). Behandles stramt opviklet tøj med damp og påflg. hurtig afkøling (dekatering, dampkrympning), får det en stærk og varig glans, da luven derved bliver fast. Ved kartning (runing) og børstning kan tøjers overflade gøres fløjlsagtig. I enkeltheder må **a** varieres for de forsk. stoffer.

approbation (lat.), godkendelse.

appro'batur (lat: godkendes), kirkens stempel på kat. litt.

appro'be're (lat.), godkende, stadfæste.

approcher [a'prɔʃər] (fr. *approche* nærmelse), løbegrave ført af angriberen mod forsvareren, tit i siksak.

approksimation (lat.), *mat.*, tilnærmelse, tilnærmet beregning.

ap'proksimati'v, (lat.), tilnærmelsesvis.

'Apries, i G. T. *Hofra*, ægypt. konge 588–69 f. Kr., styrtedes af sin høvedsmand Ahmes efter nederlag mod Nebukadneser i kampen om Syrien.

a'pri'l (lat. *Aprilis*, hos romerne årets 2. måned, måske af *aperire* åbne (for vegetation el. lign.)), da. navn *fåremåned*, i vor kalender årets 4. måned; 30 dage; den anden forårsmåned. *Meteor.*, vejrforholdene karakteriseres ved månedens beliggenhed ml. vinter og sommer og kan udvise både vedvarende frost med sne og en varme, der nærmer sig sommerens. Vejret er ofte ustabilt med hyppige omslag (aprilsvejr). Temp. stiger i månedens løb fra ca. 4° til ca. 9°.

aprilsnar, den person, der lader sig narre 1. el. 30. april.

a'prima 'vista (ital.), ved første blik; *mus.*, spille el. synge fra bladet.

a pri'ori (lat: fra det tidligere), i filos. betegn. for erkendelse, der er uafhængig af erfaringen og derfor kan opnås forud for denne; mods. a posteriori.

à prix fixe [apri'fiks] (fr.), til fast pris.

apropos [-'po] (fr. *à propos*), angående sagen, belejlig, tilpas; mens jeg husker på det; siden vi taler om; m. h. t.

'apsaras, i ind. mytol. en gruppe vandnymfer. De omtales i kærlighedsforb. med gandharvaerne og opfattes i eftervedisk tid som gudernes glædespiger.

ap'sider (gr. *hapsis* knytning), de to punkter i en planets el. komets bane, der har mindst, henh. størst afstand fra Solen (perihelium og aphelium).

'apsis, flertal: *ap'sider* (gr.), halvrund udbygning, som oftest dækket med halvkuppel. **a** er udviklet i hellenistisk-rom. arkit. og yndet lige siden. I senantikke templer blev gudebilledet, i kristne kirker alteret ofte opstillet i en **a**.

Apsje'ron, halvø med Sovj.s største oliefelt ved Baku i Azerbajdzjan.

'apta, basten af forsk. arter af d. ostind. bælgplante Bauhinia; anv. til tove, fiskenet osv.

ap'te're (lat. *aptare* indrette), *sav.*, forsyne skibet med beboelsesrum o. l.

Aptery'gota (*a-* + gr. *ptéryks* vinge), de opr. vingeløse insekter, omfatter forsk. grupper (sølvkræ, springhaler m. fl.), der næppe er indbyrdes beslægtede.

ap'tychus [-kus] (gr. *a-* + *ptychē* fold), af 2 plader bestående ammonitlåg.

Apu'ania (tidl. *Massa e Carrara*), ital. by i Toscana; opstået 1938 ved forening af kommunerne Massa, Carrara og Montignoso (i 1936 tils. 106 000 indb.). Marmorbrud ved Carrara i De Apuanske Alper.

Apu'lejus, *Lucius* (f. ca. 125 e. Kr.), rom. forf. Størstedelen af hans alsidige forf.skab er tabt. Bevaret er *Metamorfoserne*, hvori eventyret *Amor og Psyche* og *Det Gyldne Æsel* (da. 1942).

A'pu'lien, ital. *Puglie*, Italiens sydøstligste landsdel omfattende et 300–700 m h., flodløst kalkplateau, de tilgrænsende kystsletter langs Adriaterhavet og Taranto-bugten, samt Monte Garganohalvøen. 19 346 km²; 3 027 000 indb. (1947).

'Aqaba-bugten, ['ä-åbä], Det Røde Havs NØ-gren.

aqua ['akva] (lat.), vand. **a** aro'matica, aromatisk vand til medicin.

aquama'ri'n [-kva-] (lat. *aqua marina* havvand), havgrøn til lysblå beryl. Ædelsten fra Brasilien, Ceylon og Ural. (Ill. se tavle Mineraler og Ædelsten).

à quatre [a 'katrə] (fr.), til fire; à quatre mains [-mɛ̃], firhændig.

Aquella [-'kvæ-], vandtætningsmiddel, består af uorgan., meget fint malede stoffer og bindemidler. Stryges på overfladen af porøse vægge og tilsigter at stoppe poremundingerne.

Aquila ['akvi-] (lat: ørn), stjernebilledet Ørnen.

Aquila degli Abruzzi, ['akwiladelja'brut.si], by i landsdelen Abruzzi e Molise; 100 km NØ f. Rom; 55 000 indb. (1936). Ødelagt under 2. Verdenskrig (1944).

Aquilas ['akv-], jød. proselyt fra Pontos, som ca. 130 e. Kr. oversatte G. T. til græsk. Hans overs. er mere ordret og nøjagtig end Septuaginta.

Aqui'legia [-kvi-] (lat. *aqua* vand + *legere* samle), lat. navn for akeleje.

Aquileia [akwi'læia], lille nordital. by 35 km VNV f. Triest. Grl. som koloni 181 f. Kr., havde under Hadrian ca. ½ mill. indb.; ødelagt af hunnerne 452. I middelalderen vigtigt kirk. centrum (patriarkat 568–1751).

Aquino [-'kwi-], ital. by 110 km SØ f. Rom; 3000 indb. (1936). Thomas Aquinas fødtes på et nærliggende slot.

Aqui'ta'nien [-kvi-], Gallien ml. Garonne og Pyrenæerne, erobret af Cæsar 56 f. Kr., erobret af vestgoterne i 5. årh., af frankerne 507; oftest reelt uafhængigt under Merovingerne og Karolingerne.

Ar el. *A*, kem. tegn for argon.

ar (lat. *area* åben plads) (fork: a) = 100 m² = 0,01813 td. land.

ar, *bot.*, tidl. brugt betegn. for støvfang.

ar, *med.*, væv, hvormed et sår el. et substanstab heler. **a** er først rødlige og tykke, bliver senere hvidlige og skrumpende. **a**-skrumpninger kan ofte rettes operativt.

'ara (*Ara*), farvepræ gtige, sydamer. papegøjer; nøgne partier på hovedet, lang hale, de største papegøjer.

a'ra'bere (heste), hurtige, udholdende og meget energiske rideheste af let race. **a**

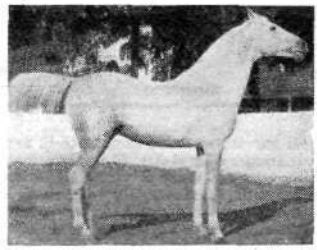

har bl. a. haft stor bet. for dannelsen af den eng. fuldblodshest.

a'ra'bere, hovedfolket i Arabien, tilhøret den semitiske race og taler semitisk sprog. **a** har altid været et ekspansivt folk. Erobringskrige i 7. årh., hvis hovedfor-

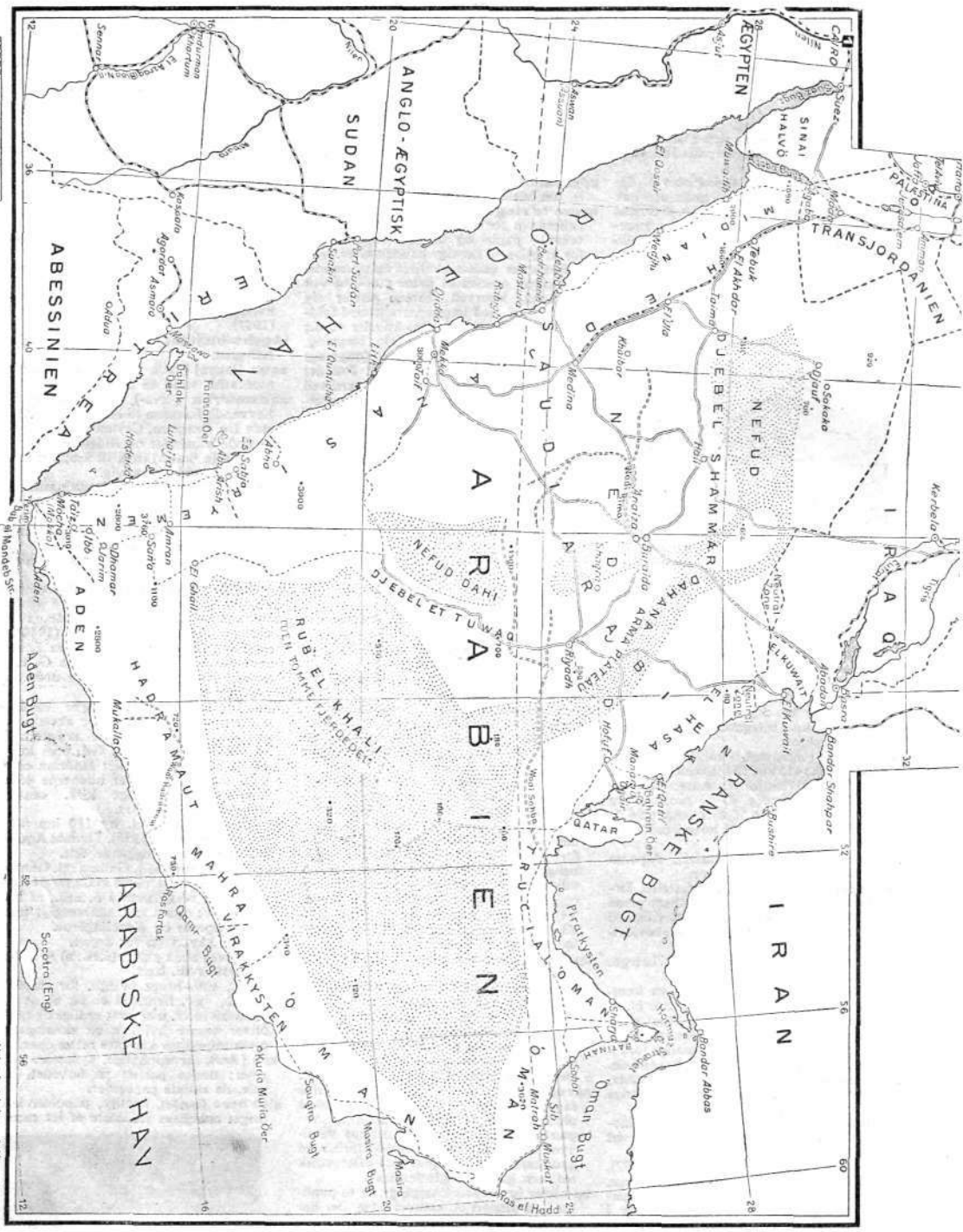

Kort over Arabien.

mål var at udbrede islam, førte til arab. vandringer over N-Afr. til Pyrenæerhalvøen, hvorved arab. sprog og kultur udbredtes til disse lande (spor efter **a** findes stadig i Spanien, skønt de fordreves derfra i slutn. af 15. årh.), ligesom arab. sprog og kultur har påvirket Ø-Afr. ned til Zanzibar og V-Afr. langt ned i Sudan. Lign. påvirkninger mod Ø i Iraq og Iran, svagere i Indien, og ad søvejen til Indonesien. I selve Arab., såvel som i de dele af Afr., hvis naturforhold ligner Arab.s (Atlaslandene, Sahara, Sudan) er en tve-

delig af befolkn. karakteristisk: bofaste agerbrugere med kvægavl i landsbysamfund (oaser), og nomadiserende beduiner med hjorde af kameler, får, geder og heste.

araberspring, gymn. smidighedsøvelse, sidelæns vejrmølle.

ara'besk (ital. *arabesco* arabisk), arabisk-muhamed. ornamentmotiver af flettede bånd og bladslyng, indblandedes senere i vesteur. ornamentkunst. (Ill. se maureske).

A'rabia 'felix (lat: det lykkelige Arabien), gl. betegn. for Yemen.

A'rabia Pe'træa (nylat: det stenede Arabien), romernes navn på Transjordanien.

A'ra'bien, arab. *Bilád al'Arab*, den vestligste og tørreste af de tre sydasiatiske halvøer; ca. 3 mill. km², ca. 10 mill. indb. **A** deles polit. i de uafh. stater Saudi-**A** og Yemen, de af Storbritannien afh. stater Oman, Kuwait og Bahrein samt det brit. Aden. Største byer: Mekka, Medina, Mocha og Riyâdh. – **A** er i geol. og klimatisk henseende en direkte forts. af Sahara og går mod N jævnt over i de indre dele

af Syrien og Iraq. **A** er et 1000-1300 m h. plateauland, der er højest mod V og S og som falder mod Iraqs lavland og kystsletten Hasa ved Den Persiske Bugt. Langs Rødehavskysten ligger en lav, smal kystslette, inden for hvilken Hedjazs, Asirs og Yemens bjerge rejser sig indtil ca. 3000 m. Langs sydkysten ligger Hadhramauts bjerge, og mod Ø de indtil 3000 m høje bjerge i Oman. Det indre mod NØ hældende plateau afbrydes i det centrale område af spredte bjerggrupper (bl. a. Djabal Shammar); to store sandørkener ligger henh. mod SØ og N (Rub'al Khāli og Nafûd). – *Klimaet* er hedt om sommeren, men vinde fra N kan bringe frost om vinteren. Regelmæssig nedbør mangler undt. i Yemens og Omans bjerge. Buskstepper og ørkener er vidt udbredt, men i de høje bjerge mod S kan der træffes savanneagtige skove og krat med akacier, tamarisk, johannesbrødtræ, figen og kaffe. – *Befolkningen* er muhamedanske arabere; ca. 1 mill. er nomader, resten oase- og byboere. – *Erhverv.* Agerbruget i oaserne foregår med vanding fra brønde, kilder og reservoirer el. langs wadier med høj grundvandstand. Der dyrkes hvede, majs, byg, hirse, tobak, dadler, frugttræer o. a. I Yemens og Omans bjerge kan der dyrkes majs, kaffe, vin og indigo. I Oman dyrkes banan og i Hadhramaut kokospalmer. Uden for oaserne holdes får, geder, kameler og heste af nomaderne. Uld og huder er af stor bet. for handelen med oaserne, der til gengæld leverer dadler og korn. – *Historie.* Araberne forblev i oldtiden uafh., delt i talrige beduinstammer og ved kysterne småriger. Under Muhamed sejrede den ny religion islam, og landet samledes. Hans efterfølgere, kaliferne, erobrede fra 633 store dele af Middelhavsområdet og Forasien, men rigets tyngdepunkt flyttedes væk fra **A**, hvor de uafh. stammer snart genopstod. 1517 erobredes **A** delvis af tyrkerne. – Mange arab. stammer bekæmpede tyrkerne, der fl. gange blev fordrevet fra Mekka. Fra ca. 1750 hævdede wahabitterne uafh. stilling i Nedjd, trods ægypt. angreb under Mehemed Ali. Derimod tog Engl. Aden 1839 og gjorde efth. omligg. område t. brit. protektorat, ligesom Engl. blev faktisk ledende i sultanatet Oman. Da Tyrk. 1914 sluttede sig til Tyskl. i 1. Verdenskrig, støttede Engl. sheriffen i Mekka, Husain ibn Ali, i oprør 1916; arabernes oprør i ørkenen bidrog til Tyrk.s sammenbrud 1918, og skønt araberne skuffedes i håbet om at samle **A**, Palæstina og Syrien, var Tyrk.s magt i **A** slut. Husain blev konge af Hedjaz. 1925 led Husain nederlag mod wahabitternes leder Ibn Sa'ûd, der derefter bøjede Yemen (1934) og skabte en næsten samlet arab. nationalstat, som Engl. trods nogen uvilje søgte forståelse med. (Venskabstraktat 1927). Videre se de enkelte arabiske lande. (Kort se sp. 166-68).

arabiennes [-'bjæn] el. *arabias*, ret groft, broget halvlærred.

arabi'nose, $C_5H_{10}O_5$, kulhydrat (pentose), fås af arab. gummi og kirsebærgummi ved hydrolyse med fortyndede syrer. Findes i urinen ved såk. pentosuri.

A'rabi Pasha [-'ʃa], *Ahmed* (1838–1911), ægypt. polit., søn af en fellah; officer. Søgte at hindre eur. indblanding. Populær som nationalistleder, bekæmp. Engl., slået 1882, i forvisning på Kypern t. 1901.

'Arabis, *kalkkarse*, slægt af korsblomstfam. Langskulpede urter med i reglen hvide kronblade. Over 100 arter fra nordl. temp. egne. I Danm. 2 arter vildtvoksende (gåsemad). Fl. arter på stenhøj.

arabiske cifre, de nu overalt anv. taltegn 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, som (i anden form) blev opfundet i Indien (formodentlig i de første årh. e. Kr.) og ved arab.s mellemkomst indført i Eur. (1000–1200).

Arabiske Hav, bugt fra Det Indiske Ocean mod N ml. Arabien og Forindien. Fra **A** udgår Rødehavet og Den Persiske Bugt. **A** er stærkt trafikeret; de største havnebyer er Bombay, Karāchi og Aden. De største dybder, ca. 4500 m, ligger m. S.

Arabiske Liga, sammenslutning af de arab. stater Syrien, Libanon, Iraq, Transjordan., Ægypten, oprettet på panarab. konference i Cairo marts 1945, kort efter tiltrådt af Saudi-Arabien og Yemen. **A** søger at skabe fælles politik over for udenforstående magter. Gik maj 1948 i krig mod Israel; svækket ved de ringe militære resultater, Transjordaniens særpolitik og Ægyptens forhdl. m. Israel nytår 1949.

arabisk filosofi blomstrede 9.–15. årh. Dens hovedrepr. var al-Kindi (d. ca. 870), al-Fārābi (d. 950), Avicenna (980–1037), Avempace (d. 1138), Abubacer (d. 1185) og Averroës (1126–98). De bygger mest på Aristoteles, som de dog kun havde et unøjagtigt kendskab til, og nyplatonismen, hvis filos. forholdsvis let lod sig forene med muhamedanismens monoteisme. I naturfilos. byggede de på Hippokrates og Galenos og videreudviklede på adsk. punkter den gr. med. og mat.

arabisk gummi, d. s. s. gummi arabicum.

arabisk kunst, se islamitisk kunst.

arabisk litteratur. Bl. de semit. folks litteraturer er den arab. den største og mest omfattende. Den klassiske litt. går tilbage til tiden før Muhamed. Digterne besang elskoven og beduinens frie liv el. forherligede stammens bedrifter i digte, som overleveredes mundtligt fra slægt til slægt. Med muhamedanismens opståen blev Koranen, der ansås for at være Guds egne ord på hans eget sprog, det uovertrufne ideal. Grammatikerne dyrkede det arab. sprog og udarbejdede grammatikker og leksika på grundlag af Koranen og de gl. digte, som stadig holdtes i hævd og sammen med Koranen ansås for norm for korrekt arab. Det sprogl. studium skulle tjene den rette forståelse af Koranen. Derfor indtager sproglige overvejelser en stor plads i de kommentarer, som i stort tal og omfang fulgte efter Koranen. De er præget af de forsk. filologiske og teol. retningers opfattelser. De mest kendte er af Baidāwi og Tabarī. – Ved siden af filologien interesserede man sig også for alt, hvad der vedrørte profetens liv og islams ældste tid. Derved opstod en hel litt., som behandlede profetens liv fra fødsel til død. Man indsamlede alle de traditioner, man kunne opspore, om handlinger, han havde udført, el. ord, han skulle have udtalt, og man anførte hjemmelsmændene til traditionerne. Værker af den art findes af Ibn Hishām, Tabarī o. a. I jur.-teol. værker drøftedes den troendes pligter og adfærd under alle livets forhold. Også her var Koranen og traditionen hoveds. kilderne, hvoraf man øste.

Da Muhamed selv havde haft forståelse af islams forb. med jødedommen, blev G. T. inddraget som forhist. i fremstill. af islams oprindelse. Efterhånden som arabernes magt voksede og blev til et verdensrige, indgik landenes erobring naturligt i islams historie. De arab. historieskrivere skildrede dog også de undertvungne landes befolkning, deres rel. institutioner m. m. Som regel er fremstillingen rent annalistisk uden forsøg på at finde nogen dybere sammenhæng ml. begivenhederne. En undtagelse herfra er Ibn Khaldūn. – Beslægtet med historieskriverne er geograferne. Forf. til de geogr. værker er postmestre, handelsmænd og andre rejsende, som af selvsyn kendte de fjerne egne i det arab. rige, ja, endog uden for dette; f. eks. giver al-Bīrūni indgående skildringer fra Indien. Den folkelige fortællekunst stod altid højt hos araberne og vandt også indpas i litt. Man samlede fabler, elskovseventyr, beretninger om farefulde rejser til lands og vands og om heltebedrifter. Den mest berømte af den slags samlinger er 1001 Nat, som på sin vandring fra Indien til Ægypten stadig har optaget nyt stof og fået ny kolorit.

En del af den arab. litt. bygger på overs. fra gr. Det gælder især værker inden for mat., astron., med. og filos. Meget af den gr. litt., som var gået tabt i Vesten, blev i middelalderen i Sp. igen ført tilbage til Eur. gnm. overs. fra arab.

arabisk matematik. Arabernes indsats i matematikken falder i 7.–11. årh. Med de gr. værker som udgangspunkt gav de betydningsfulde bidrag især til algebraen og trigonometrien. Gnm. deres mellemkomst blev det ind. titalsystem kendt i Eur.

arabisk musik. I **a** deles oktaven teoretisk i 17 toner, dog på en sådan måde, at alle grundharmonier i tonearter, der har fra 2 b'er til 5 krydser, er renere end i vort tempererede tolvtonesystem. De 17 toner danner grundlaget for 12 forsk. hovedtonearter (skalaer), kaldet makamet. Hver makamet er – ligesom vor skala – på 7 toner, men er yderligere karakteriseret ved sine bestemte melodiske figurer. Fra de arab. musikinstrumenter stemmer bl. a. lut.

arabisk sprog, sproghist. set det ældste af de semit. sprog, skønt de ældste sprogmindesmærker ikke når længere tilbage

Arabisk skrift.

end ca. 4. årh. e. Kr. Lydbestanden står ursemit. nær, kasusendelser i nominerne er bevaret, ligeledes totals-endelser i nominer og verber samt fl. modi i verberne, og syntaksen er mere kompliceret end i de øvr. semit. sprog. Ordforrådet er enormt. Skriften består af 28 konsonanttegn og skrives ligesom de vestsemit. sprog fra højre til venstre. De 3 vokaltegn for a, i og u er opfundet senere og sættes kun, hvor det er påkrævet af h. t. meningen. Før Muhameds tid kendes **a** kun fra indskrifter og de gammelarab. digte. Gnm. Koranen blev Mekkadialekten ophøjet til norm for hele den klass. arab. litt. Med islam blev **a** udbredt til mange af de undertvungne lande, hvor det efterhånden blev både skrift- og talesprog, således endnu i Iraq, Syrien, Palæstina, Ægypten og store dele af N-Afr. Moderne **a** er betydelig simplificeret i forhold til klass. **a** både i ordforråd, morfologi og syntaks. (Alfabet, se art. skrift).

ara'bit, den til arabinose svarende alkohol.

Aracajú [-ka'ʒu], hovedstad i staten Sergipe, NØ-Brasilien; ca. 60 000 indb.

'Arachis [-kis] (gr. *árakos* underjordisk bælgplante), d. s. s. jordnød.

arachno'idea [-rak-] (gr. *arachnē* edderkop + *eidos* udseende) el. *spindelvævshinden*, den mellemste og tyndeste af hjerne- og rygmarvshinderne.

arachnolo'gi' [-rak-] (gr. *arachnē*; lat. *aranea* edderkop + *-logi*) el. *araneolo'gi'*, den gren af zoologien, der beskæftiger sig med edderkopper o. a. spindlere.

A'rad, rumænsk by v. floden Mureş ved randen af Den Ungarske Slette. 76 000 indb. (1939). Jernbaneknudepunkt. – Ungarsk til 1920.

Ara'fa(t), bjerg Ø f. Mekka, som de muhamedanske pilgrimme besøger under valfarten.

Arafura-søen [ärə'fjuərə], hav ml. Austr., Ny Guinea og Soendaøerne.

Ara'go, *Dominique François* (1786–1853), fr. fysiker. Målte lysbrydningen i luftarter og opdagede polarisationsplanets drejning.

Ara'go, *Étienne* (1802–92), fr. forf. og politiker; broder til D. F. **A.** Blev ved februarrevolutionen 1848 direktør for Paris' postvæsen, 1879 for Luxembourg museum; skrev digte, lystspil og melodramer.

Ara'go, *Jacques* (1799–1855), fr. forfatter og eventyrer; broder til D. F. **A.** Udg. fl. kendte rejseskildringer, endv. digte, vaudeviller og romaner.

Aragón [-'gɔn], 192 km l. biflod til Ebro; har givet navn til landskabet Aragonien.

Aragon [-'gõ], *Louis* (f. 1897), fr. forf., opr. knyttet til surrealismen; har senere

skrevet socialist. romaner som *Les Cloches de Bâle* (1934); under 2. Verdenskrig en af Frankr.s store modstandsdigtere.

Ara'go'nien, sp. *Aragón*, landsdel i N-Spanien (provinserne Huesca, Teruel og Zaragoza); 47 614 km²; 1 059 000 indb. (1940). Omfatter mod N Centralpyrenæernes S-skråning, i midten Den Aragoniske Slette omkr. Ebro og mod S en del af De Iberiske Bjerge. Sletten er et steppeland, ret godt opdyrket med byg og hvede, ved storstilet overrisling tillige majs, grønsager og sukkerroer. *Historie.* **A,** der i 8. årh. var under maurisk herredømme, blev kongerige 1035. Under krige trængtes maurerne stadig længere mod S; Zaragoza erobredes 1118 og blev rigets hovedstad. **A** forenedes 1162 med Catalonien, 1479 med Castilien. **A** havde Eur.s ældste konstitutionelle monarki (fra 1287), som bevaredes indtil 1720.

arago'nit (først fundet i Aragonien), $CaCO_3$, farveløst rombisk mineral m. glasglans. **a**-krystaller findes i ler og på malmgange. **a** afsættes endv. af varme kilder (oolit, ærtesten), og mange dyreskaller består af **a.**

Araguaia, Rio [-'gwa-], 2600 kml. biflod til Rio Tocantins, Brasilien; danner grænsen ml. staterne Goiaz og Mato Grosso Pará.

Arakan Yoma [ärə'kän 'joumə], indtil 3170 m h. bjergkæde i SV-Burma.

Araki, *Sadao* (f. 1877), jap. general. Ivrig f. jap. ekspansion, krigsmin. 1931–33, bidrog t. angreb mod Manchuriet og brud m. Folkeforbundet. 1948 dømt til livsvarigt fængsel som krigsforbryder.

A'ralia, slægt af vedbendfam. 25 arter. **A** spinosa fra N-Amer. med indtil 3 m h. stamme og store sammensatte blade er prydplante på friland, må dog tildækkes om vinteren. Den i stue dyrkede **A** (m. håndlappede blade) kaldes nu for fatsia.

A'ral-søen el. *Aral-havet*, saltsø i Kazahstan, Sovj.; 63 270 km²; største dybde 62 m; saltholdighed 10 %. Tilløb: Amu-Darja og Syr-Darja.

ara'mæ'er, semit. folkestamme, som indvandrede til Syrien (d. gl. Aram) fra den arab. ørken i 2. årtus. f. Kr., dannede fl. småriger, det betydeligste med Damaskus som hovedstad.

ara'mæ'isk, semit. sprog, som kendes fra ca. 800 f. Kr. gnm. indskr. i Syrien. I Perserriget blev **a** efter Babylons fald 538 f. Kr. det off. sprog, i hvert fald i den vestl. del af riget. På Jesu tid var **a** både tale- og skriftsprog hos jøderne. Allerede dele af Esras Bog og Daniels Bog i G. T. er skrevet på **a.** Inden for **a** skelner man ml. fl. dialekter: Bibel-**a,** palmyrensk, nabatæisk, samaritansk, syrisk og mandæisk. I enkelte egne af Syrien, Armenien og Mesopotamien tales endnu **a** dialekter.

A'randa, *Pedro Pablo*, greve (1718–99), sp. polit. Førstemin. 1766–73; fysiokratisk reformpolit., fordrev 1767 jesuitterne.

Aran Islands ['ärən 'ailəndz], irsk *Oileáin Árann*, øgruppe i Galway Bay, vestl. Irland.

Aranjuez [-ran'twæþ], sp. by 45 km S f. Madrid; 24 000 indb. (1940). Gartnerier for Madrid og avl af væddeløbsheste. Slot fra 16. årh.

Arany ['ɔrɔnj], *János* (1817–82), ungarsk digter, 1860 leder af Kisfaludy Selskabet, har skrevet epos'er og ballader og var en af den ung. litt.s største sprogkunstnere.

A'ranyaka [-ja-] (sanskrit: skovbo, skovfødt), ind. rel. skrifter af samme art som Upanishaderne; indeholder mystik dyrket af eneboere.

'Ara 'pacis (lat: fredens alter), et af det rom. senat 13 f. Kr. indstiftet og i anledning af kejser Augustus' sejrrige hjemkomst fra Gallien i 9 f. Kr. indviet alter på Marsmarken nær Tiberen. Disse to ceremonier og det årl. anordnede offer er fremstillet på omløbende figurfrise på indfatningsmuren. Hovedværk i augustæisk rom. klassicisme. Parthenonfrisen forbilledet. Nu genrejst nær sin opr. plads.

arapaho [ə'räpəho:], præriefolk med algonkin-sprog i staterne Colorado og Wyoming, USA.

ara'paima (A '*gigas*), ca. 5 m l. ferskvandsfisk; Amazonfloden.

Ara'rat, 1) udslukt vulkan i Armeniens højland i Tyrkiets østl. del nær grænsen til Sovj. og Iran; 5156 m. 2) (Ararats bjerge) i Bibelen (1. Mos. 8,4) det sted, hvor Arken strandede efter Syndfloden.

ara'riba, to træsorter fra Brasilien anv. i møbelsnedkeriet.

'Arason, *Jón* (d. 1550), isl. biskop (i Hólar) 1524–50. Digter, indkaldte efter 1530 *første bogtrykker til Isl. Hævdede stor* magt på Isl., bekæmpede Reformationen af alle kræfter, nægtede Christian 3. lydighed. 1550 fanget af storbonden Dáði Guðmundsson og henrettet af da. embedsmand. Opfattet som isl. nationalhelt; roman af Gunnarsson.

'Arason, *Magnús* (1683–1728), isl. matematiker. Fik 1721 af Frederik 4. det hverv at opmåle og kortlægge Isl.

A'rator (6. årh. e. Kr.), kristen rom. digter; versificerede Apostlenes Gerninger.

'Aratos (3. årh. f. Kr.), gr. astron. digter. Læredigtet *Fainomena* (om stjerneopgange) overs. t. lat. af Cicero.

'Aratos fra Sikyon, gr. statsmand, der fra ca. 250 f. Kr. gjorde Det Achæiske Forbund til gr. stormagt.

Arau'caria (navn efter araukanerne), nåletræer fra S-Amer. Store stedsegrønne træer, leverer gavntømmer. – Koglerne har stivelsesrige, spiselige frø, især **A** imbricata. En art var tidl. en yndet stueplante.

arau'ka'nere, indianerfolk med eget sprog i Mellemchile. Kulturelt påvirket af inkafolket: agerbrug med lamaavl, pottemageri. Nu ca. 200 000.

Arāvalli (eng. [ə'ra:vəli]), indtil 1721 m h. bjergkæde i Rājputāna, Indien.

'Arbe, ital. navn på den jugoslav. ø Rab.

Arbeiderbladet, Det no. arbejderpartis hovedorgan, grl. i Oslo 1884, hed først »Vort Arbeide«, dernæst »Soc.-Dem.«, fra 1923 **A,** forbudt 1940—45. Oplag 1949: 59 600.

Arbeidernes faglige landsorganisasjon (fork. AFL), de no. fagforeningers centralorganisation, stiftet 1899. Ca. 400 000 medl.

arbeiderparti, Det norske, grl. 1887, fra 1889 m. soc.dem. program. Mod unionen, opr. republikansk; for kontrol m. fremmed kapitalinvestering. Efter indførelse af alm. valgret 1898 efth. frem i Stortinget; under 1. Verdenskrig sejrede yderligtgående fløj, 1919 tilsluttet 3. Internationale, hvorefter soc.dem. fløj udtrådte 1921; 1923 forlod flertallet af **a** 3. Internationale, og 1927 sammensluttedes grupperne, undt. lille kommunistisk fløj. Stærkt frem v. valg 1927; ved magten et par uger 1928 (min. Hornsrud); varigt fra 1935; førte krisepolitik i delvis samarb. m. Bondepartiet. Efter min. Nygaardsvold 1935–45, afgået efter befrielsen, havde **a** under Gerhardsen ledelsen i samlingsreg.; fik v. valg okt. 1945 40 % af stemmerne og m. 76 mandater absolut flertal i Stortinget; derpå ren arbejderreg. under Gerhardsen.

arbejde, 1) *fys.*, produktet af kraft og vej. Måles i kilogrammeter (kgm), erg el. joule; – 2) *elektr.*, produktet af EMK, strømstyrke og tid. Enhed: Joule-Wattsekund. Praktisk enhed: Wh el. kWh; – 3) *nationaløkon.*, anv. af menneskelig muskel- og nervekraft med det bevidste formål dir. el. indir. at tilfredsstille et behov; – 4) *psykisk* el. *åndeligt* **a** er en bevidsthedsproces, der kræver anstrengelse og hvorved et bestemt resultat tilsigtes, f. eks. løsning af en mat. opgave, indlæring af et hukommelsesstof el. udformning af en kunstnerisk idé.

Arbejde Adler, Landsforeningen, grl. i Herning 1910 og i Kbh. 1911 til fremme af hjælp for arbejdsløse, især omvandrende, »ikke ved almisse, men ved arbejde«.

arbejderbeskyttelse, erhvervs- og soc.-polit. foranstaltn. til forebyggelse af skader på arbejdernes legeme og helbred og til befordring af deres sundhed. – Industrikapitalismens genm.brud medførte fra slutn. af 18. årh. stærk forringelse af den arbejdende befolknings kår med forlænget arbejdstid (til 14, 16 evt. 18 timer dagl.), udstrakt kvinde- og børnearbejde, voksende antal bedriftsulykker m. m. Efter langvarig modstand fra arbejdsgiverne gennemførtes, først i Engl. ved love af 1819 og 1833, senere i andre industrilande, *en lovgivn. om* **a,** *i beg.* oftest kun omf. børn, unge mennesker og kvinder – evt. voksne mandl. arbejdere i særlig farlige bedrifter. I nutiden er lovgivn. om **a** meget omfattende i de vesteur. lande, Australien, Sovj. m. fl. og omfatter foruden beskyttelse mod legeml., åndel. og økon. farer også positivt sundhedsbefordrende foranstaltn. – I *Danm.* indledtes **a**-lovgivn. 1873. Den vigtigste nugæld. lov er fabrikloven 1913, ændret og suppleret v. senere love. Staten fører gnm. Arbejds- og Fabriktilsynet kontrol med lovens overholdelse; det stedl. tilsyn føres af kommunale maskinsynsmænd (landbrug samt mindre farl. bedrifter uden for dette) el. fabrikinspektører (andre bedrifter og anlæg). Fabrikloven indeh., dels generelle regler om arbejdsgiveres (samt maskinleverandørers m. fl.) pligt til at beskytte arb. mod sygdom og ulykkesfare, dels spec. regler (for alle erhverv) til beskyttelse af kvinder (efter barsel samt ved farligt arbejde), unge mennesker (højst 8 timers arbejdsdag) og industr. hjemmearbejdere. Endv. findes best. om **a** i love om bagerier, døgndriftsvirksomheder, dampkedler, forbud mod overarbejde, ferie med løn m. v. samt i folkeforsikringsloven (sygekasseregler) og ulykkesforsikringsloven.

arbejderbevægelse, sammenfattende betegn. f. arbejderklassens organisatoriske udtryksformer: fagforeninger, polit. arbejderpartier og arbejderkooperation.

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, Kbh., grl. 1909. Rummer bøger, småtryk, tidsskrifter, aviser, billeder og arkivalier vedr. arbejderbevægelsens historie i Danm.; offentl. specialbibl.

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, grl. 1936 af Det Kooperative Fællesforbund og De Samv. Fagforbund for udadtil, også over for statsmagten, at varetage arbejderklassens økon. interesser.

Arbejderbladet, 1) da. blad 1910–41; fra 1922 organ for Danm.s Kommunistiske Parti, til 1934 ugeblad, siden dagblad. Forbudt 1941 i henh. t. kommunistloven. Afløst 1945 af Land og Folk; 2) no. dagblad, Arbeiderbladet.

arbejderen er sin løn værd, ord af Jesus, Luk. 10, 7.

arbejderforsikring, forsikr.former, der sikrer lønarbejderne imod de økon. følger af arbejdsforholdets usikkerhed; i nutiden ulykkes- og arbejdsløshedsforsikring.

arbejderhøjskoler, folkehøjskoler for arbejdere. Den første da. **a** grl. i Esbjerg 1910, bl. a. med Julius Bomholt og Poul Hansen (f. 1897) som forstandere. 1929 købte Arbejdernes Oplysningsforbund Roskilde højskole og gjorde den under Hj. Gammelgaards (f. 1880) ledelse til en **a.** Der lægges i **a** vægt på sociale og økon. emner og nutids-spørgsmål, der behandles gnm. foredrag, diskussioner og studiekredse.

Arbejder Idrætsforbund, Dansk (fork. *DAIF*), grl. 1929, særlig afd. under *DIF.* 1948: 18 000 medl.

Arbejdernes Andels-Boligforening (fork. *AAB*), 1) socialt boligselskab grl. 1912 af repræs. for kbh. byggefag og brugsforeninger som andelsforening m. begrænset ansvar. Pr. 1. 1. 1948 har **A** opf. i alt 5875 lejligh. i hovedstadsområdet; 2) tilsvar. boligselskaber i en rk. provins- og stationsbyer; størst er **A,** Århus (grl. 1919; pr. 1. 1. 1948 opf. 1657 lejligh.).

Arbejdernes Bicycle Club (fork. *ABC*) ['baisikl klub] (eng. *bicycle* cykel), stiftet 1894; 85 aktive medl. (1948).

Arbejdernes Idrætsklub af 1895, (fork. *AIK*), en af Danm.s førende atletikklubber. 1948: 325 medl.

Arbejdernes Kooperative Byggeforening A/S, socialt boligselskab grl. 1913 af soc.dem. kooperative virksomheder i Kbh. Har pr. 1. 1. 1948 opført 4302 lejligh. (i Kbh.).

Arbejdernes Landsbank A/S, grl. 1919 af fagl. og kooperative foreninger, som finansieringsinstitut for arbejderbevægelsens organisationer; driver desuden bankvirksomhed udadtil. Aktiekap. 1947 8 mill. kr.

Arbejdernes Læseselskab, folkeoplysende forening i Kbh (grl. 1879).

Arbejdernes Oplysningsforbund (fork. *AOF*), stiftet 1924 på Bramsnæs' og Staunings initiativ som fællesorgan for alle de store arbejderorganisationers oplysende virksomhed. Disse bidrager økon. og staten yder tilskud. **A** virker ved foredrag, kortere kurser, museumsbesøg og studiekredse.

Arbejdernes Samariter-Forbund, grl. 1933, uddanner samariter, spec. fabriksamariter, der yder førstehjælp på arbejdspladser. Udlåner vandresenge (6–700) med spædbørnsudstyr til ubemidlede el. enligtstillede mødre. **A** organiserer samaritervagt på sportspladser, badestrande og ved folkemøder, opretter feriehjem for mødre med småbørn, for svagbørnsklasser samt hjem for tilskadekomne arbejdere. **A** omfatter 9 kredse m. 163 afd., ialt 16 000 medl. (1948).

arbejderpartiet, da. for 1) Det norske arbeiderparti, 2) Labour Party.

arbejderråd el. *sovjetter*, revolutionære magtorganer, især opstået – oftest spontant – under revolutionerne efter 1. Verdenskrig i Rusl., Tyskl., Østr. og Ungarn og i Kina efter 1928. **a** bygger i første række på arbejderne i de enkelte virksomheder (uanset parti- el. fagforeningsmedlemsskab) og optræder som regel ved siden af tilsv. soldaterråd. Organisatorisk er afgrænsn. ml. **a** og bedriftsråd flydende.

arbejdsafstand el. *tydelig synsvidde*, den nærmeste afstand, hvori et normalt øje kan iagttage en genstand i længere tid uden at trættes. Regnes sædv. til 25 cm.

arbejdsanstalt, kommunal anstalt m. forsørgelsesafd. og sygestuer, hvor kommunalbestyrelsen kan indsætte alimentanter, forsømmelige forsørgere, subsistensløse o. l.

arbejdsanvisning, medvirken ved at tilvejebringe forb. ml. arbejdssøgende og arbejdsgivere. I 19. årh. opstod privat **a**, til dels spekulationsmæssig. Senere optog fagforeningerne **a** for deres medl., og i den nyeste tid er oprettet statsstøttede, offentl. **a**-kontorer, i Danm. fra 1913. If. lov af 1937 om **a** m. m. ledes hvert kontor af en bestyrelse af arb. og arb.-givere med en formand uden for parterne; dets **a** skal være vederlagsfri, upartisk og omfatter al slags arbejde; kontorerne sorterer under Arbejdsdirektoratet. I begrænset omfang er desuden private, offentl. kontrollerede **a**-kontorer tilladt.

arbejdsanvisning, dansk-tysk. Efter besættelsen af Danm. 1940 krævede tyskerne da. arbejdskraft til Tyskl. som forudsætn. for kulleverancer til Danm. Fra maj 1940 oprettedes ty. **a**-kontorer; fra da. side tillodes antagelse af 6000, senere efth. forhøjet til 30 000 arbejdere, forudsat at antagelsen var frivillig. I alt var godt 110 000 da. arbejdere i Tyskl., dog ikke over 30 000 ad gangen; ved kapitulationen var kun et par tusind i Tyskl. For ikke at øge den alt for store pengerigelighed i Danm. søgte da. myndigheder at hindre forsendelse af overskudsfortjeneste ud over rimelige grænser til Danm., men modvirkedes af tyskerne ved forskudsbetalinger til de pårørende i strid m. aftalerne.

arbejdsbørs, fr. *bourse du travail*, i Frankr. og Belgien fra slutn. af 19. årh. fagforeningernes fælles lokale organ, som driver arbejdsanvisning, yder understøttelser til medl., leder strejker og driver oplysningsvirksomhed.

Arbejdsbørsen, institution, oprettet 1933 af foreningen Dansk Arbejde, for at tilvejebringe kontakt ml. patentudtagere m. m. og fabrikanter; fungerer som byttecentral m. h. t. råmaterialer osv.

arbejdsdeling, 1) *biol.*, betegner inden for et samfund el. flercellet individ, at særlige individer el. organer el. celler varetager forsk. opgaver; – 2) *socialøkon.*, opdeling af arbejde ml. fl. led el. personer. Hovedformerne i nutiden: a) internat. **a**, b) opdeling af samfundsproduktionen ml. erhverv (landbrug, industri osv.), c) opdel. af hver erhvervsgren i specialbedrifter, d) udspecialisering af prod. inden for hver bedrift i enkeltprocesser (teknisk **a**). – **a**, som er forudsætn. for varebytte, er stadig vokset gnm. tiden, især i forb. m. byernes opvækst og industriens gennembrud. Gnm. tidsbesparelser og mere effektiv udnyttelse af produktionsmidler har **a** været en hovedbetingelse for den nyere tids vældige prod.forøgelse. For den enkelte arbejder kan vidtdreven **a** – især i stærkt rationaliseret privatbedrift – indebære væs. fys. og psyk. ulemper.

arbejdsdia'gram', grafisk fremstilling af et arbejdsforløb, som oplyser om det samlede arbejdes varighed og angiver tidspunkter for de enkelte afsnits udførelse, evt. også materialmængder, arbejderantal el. kraftforbrug. **a** kan være en rapport om et udført arbejde el. en forudberegning af et arbejde, der skal udføres.

Arbejdsdirektoratet, oprettet 1921, admin. under ledelse af arbejdsdirektøren statens tilsyn m. arbejdsanvisn. og arbejdsløshedsforsikr. Sorterer under Arbejdsmin.

arbejdsfordeling, nedsættelse af arbejdstiden som foranstaltn. mod arbejdsløshed. Anv. under 2. Verdenskrig i Danm.; som delvis kompensation for lønnedsat modtog arbejderne en **a**-godtgørelse, opr. tilvejebragt gnm. særl. lønskat.

Arbejdsfront, Tysk, nationalsocialistisk organisation af arbejdsgivere og arbejdere til regulering af deres indbyrdes forhold og forsikring af arbejderne. Oprettet 1933. Skulle træde i st. f. de opløste fagforeninger, sikre mod modstand fra arbejderne. Leder: Robert Ley.

arbejdsgiver, besidder af produktionsmidler (driftsherre), som køber og anv. fremmed arb.kraft i sin erhvervsvirksomhed.

arbejdsgiverforening, sammenslutn. af arbejdsgivere til varetagelse af deres interesser over for arbejderne. **a** opstod i slutn. af 19. årh. som modvægt mod de da udviklede fagforeninger. Sammenslutn. af **a** fra enkelte fag el. områder til landsorganisationer skete gennemgående sent: i Danm. dog allerede 1898 (s. å. som De Samv. Fagforb.); de første **a** var dannet 1885. Foruden opgaver i forb. med arbejdsforholdene, især afslutn. af kollektive overensk. med fagforeninger el. -forbund, samt under arbejdskonflikter, har **a** mange steder fået andre opgaver, i Danm. således ved den lovpligtige ulykkesforsikr. for arbejdere samt ved arbejdsgiversynspunkters repræs. i lovgivn. udvalg o. l. Dansk **A**, som har stærkt centraliseret myndighed, havde 1. 1. 1948 22 608 medl., fordelt på 247 foreninger og 306 enkeltvirksomheder, der tils. beskæftigede ca. 290 000 arb.

arbejdshastighed el. *effekt*, arbejde pr. sek. Måles i kgm/sec, erg/sec, hestekraft el. Watt.

arbejdshjem, institution bestemt til logi og evt. forplejning mod arbejde – helt el. delvis – for rejsende arbejdssøgende og hjemløse. I Kbh. 4 **a** m. 100 pladser.

arbejdshus (indf. v. straffeloven af 1930) anv. over for forbrydere, der f. eks. f. gentagen berigelsesforbrydelse, betleri, løsgængeri o. a. har gjort sig skyldig til fængselsstraf. Anbringelsestiden er fra 1 til 5 år, og afgørelse om evt. løsladelse træffes af fængselsnævnet. **a** anv. især, hvor forbrydelsen er udslag af hang til lediggang og uordnet levevis, og sikkerhedsforvaring ikke skønnes påkrævet. Statens **a** for mænd findes ved Sønder Omme.

arbejdshygiejne, d. s. s. erhvervshygiejne.

arbejdskoloni, privat institution, der i velgørende øjemed søger at vænne arbejdssky arbejdsføre til regelm. arbejde og rolig livsførelse. **a** skal være knyttet til et isoleret beligg. landbrug og være forsynet med værksteder; det kan godkendes af Socialmin. og evt. få statsstøtte.

arbejdskonflikt, stridighed ml. arbejdere og arbejdsgivere om vilkårene for arbejdsforholdet. Arbejdernes våben var opr. strejke, sabotage, boykott m. m., arbejdsgivernes lockout samt statsmagtens magtmidler. Efter at begge parter havde dannet landsomfattende hovedorganisationer (i Norden omkr. 1900), samledes **a** især om afslutn. af kollektive arbejdsoverenskomster; de udskiltes fra den egl. polit. kamp, og der udvikledes efterh. en arbejdsret m. regler om behandl. af **a**. Således skelnedes ml. retskonflikter og interessekonfl., og der udformedes regler for mægling og voldgift til undgåelse af strejker og lockouter, i Danm. bl. a. ved septemberforliget 1899, ved »Norm for Regler for Behandl. af Faglig Strid« 1908 (udbygget 1936), lovene 1910 om den faste voldgiftsret, senest ændret 1939, og om mægling (forligsmandsloven), senest ændret 1945. Desuden har i de senere år bl. a. i Danm. statsmagten grebet ind i større konflikter ved at ophøje et forkastet mæglingsforslag til lov.

arbejdskontrakt, aftale om et arbejdsforhold. **a** omfatter arbejdslejekontr., der forpligter til best. arbejdsydelser, og værkslejekontr., der forpligter til et best. arbejdsresultat. I en række lande findes spec. lovgivn. om **a** i alm., i Danm. kun på særl. områder. **a** har i nutiden oftest form af kollektive arbejdsoverenskomster.

arbejdskort, 1942–45 legitimation i Danm. for alle lønmodtagere over 18 år (undt. tjenestemænd m. fl.) ved evt. modt. af offentl. understøttelse, især arbejdsløshedsunderst. **a** skulde afleveres til og opbevares af arb.giveren indtil beskæftigelsens ophør, hvorefter det skulle ombyttes med et nyt (blankt).

arbejdslejr, strafform, anv. især over for polit. fanger, der under strengt opsyn beskæftiges ved hårdt, legemligt arb. (vej-, mine-, stenbrudsarb. m. v.). Idømmes ofte på ubest. tid el. livstid. **a** findes f. eks. i Sovj., hvor ophold i **a** regnes for mildere straf end fængsel, og i Tyskl., hvor nazisterne tvang modstandere og jøder til at arbejde sig til døde i **a**, medens **a** efter kapitulationen 1945 af de Allierede anv. over for ty. krigsforbrydere.

arbejdslinie, en kurve, der viser sammenhængen ml. spændinger og formændringer i et legeme, der deformeres. Efter påvirkningens art skelnes ml. træk-, tryk- og bøjnings-**a**. Sejge stoffer har en lang, sprøde en kort **a**.

arbejdsløn, betaling for arbejdskraft, særl. driftsherrers betaling til lønarbejdere; i videre forstand også indtægt af arb. for egen regning. **a** er den vigtigste indtægtskilde, idet størstedelen af befolkn. skaffer sig udkommet ved at arbejde for personer, der råder over produktionsmidler. **a** beregnes enten efter arbejdstiden (timeløn, ugeløn osv.) el. efter det udførte arbejde (akkordløn). Den fastsættes i moderne kapitalist. samf. i alm. gnm. kollektive overenskomster ml. arbejder- og arbejdsgiverorganisationer; i 20. årh. dog ofte under statsindgreb. Man skelner ml. normallønprincippet, hvor overensk. fastsætter en bestemt løn ens for alle, og minimallønprinc., hvor den alene fastlægger undergrænsen for **a**. Under og efter 1. og 2. Verdenskrig har **a** været reguleret efter pristal for gnm. stign. i pengeløn (nominalløn) at modvirke det fald i realløn, som prisniveauets stigning betød.

arbejdsløshed, lønmodtageres ikke-beskæftigelse p. gr. af svigtende efterspørgsel efter arbejdskraft. Ud over en vis minimal skifte-**a** (friktions-**a**) skelner man ml. 1) *sæson*-**a**, vekslende m. årstiderne og især bestemt af klimaet, 2) *konjunktur*-**a**, 3) *rationaliserings*-**a**, fremkaldt v. indførelse af arbejdsbesparende maskiner el. prod.metoder og 4) *struktur*-**a**, hvor en masse-**a** bliver kronisk. **a** som samfundsproblem er opstået med den kapitalistiske prod.form og var

Acacia [a'kasia] (lat. fra gr.), trop. træer af mimosefam. Blade dobbeltfinnede; hos visse arter udvikles dog kun bladstilkene, der så bliver bladagtige (fyllodier). 500 arter, især afr. og austr. **A** senegal o. a. lev. gummi arabicum, andre giver garvestoffer og tømmer.

Acaciagren med de tætte blomsterhoveder og de langagtige bælge.

Académie Des Beaux-Arts [-'mi de bo: 'za:r] (fr: de skønne kunsters akademi), fr. kunstakademi. Grl. i Paris ved sammenslutning af »Acad. de Sculpture et de Peinture«, grl. af Mazarin 1648, og »Acad. d'Architecture«, grl. 1671 af Colbert. Fra 1795 under Institut de France.

Académie Française [-'mifrã'sæ:z], fr. kulturinstitut, grl. 1635 af Richelieu. Skal våge over det fr. sprogs renhed, især ved at udg. en stor ordbog; har 40 medl. (»de 40 udødelige«), valgt ml. berømte forf. og sprogmænd. **A** hører til Institut de France.

A'canthus [-tus] (gr. *ákantha* torn), planteslægt fra Middelhavslandene m. mere el. mindre indskårne, tornet-takkede blade. Ofte haveplanter.

acanthus, karakteristisk bladornamentik, skabt før 400 f. Kr. af grækerne, aldrig helt naturalistisk, men måske alligevel inspireret af middelhavsplanten **A**. Senere anv. i skiftende udformning, i omtr. alle eur. stilarter indtil nutiden (ill. se også korinthisk stil).

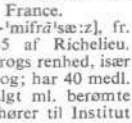

a **cap'pella** (ital.: i kapelstil), *mus.*, flerstemmig sang uden instrumentalledsagelse.

a **capriccio** [ka'pritʃo] (ital.), *mus.*, efter behag.

accelerando [atʃele'rando], (ital.), *mus.*, med tiltagende hurtighed.

acceleration [-ks-] (lat. *celer* hurtig), hastighedsforandring pr. sec ved et legemes bevægelse under påvirkning af kræfter. **a** er proportional med kraften.

accent (fr. af *ad* + lat. *cantus* sang) [ak'sæŋ], 1) det for hvert sprog og hver dialekt karakteristiske tonefald. – 2) [ak'sæn't], også stavet *akcent*, fremhævelse af en bestemt stavelse i et ord, enten, som f. eks. på da., ved forhøjet luftpres og tydeligere artikulation (trykakcent), el. ved forandring i tone-højden (musikalsk akcent), el. ved begge dele, som f. eks. på sv. – 3) [ak'sæn't], akcenttegn. spec. ´ (a'kut, fr. **accent aigu** [ak'sãte'gy]), ` ('gravis, fr. **a grave** [gra:v]), ^ (circum'fleks, fr. **a circonflexe** [sirkõ'flæks]). – 4) [ak'sæn't], *mus.*, tegnet >, kræver en dynamisk fremhævelse af en tone.

accept [ak'sæpt] (lat. *acceptio* modtagelse), 1) antagende svar på tilbud; 2) transatens navnetegning på en trasseret veksels forside, hvorved han forpligter sig til at betale vekslen; **accep'tan't**: den, der accepterer en trasseret veksel.

accep'ta'bel [-ks-] (lat. *accipere* modtage), hvad der kan godkendes; **accep'te're**, godkende, gå ind på.

accession [-ks-] (lat.), tilkomst, tilvækst. I folkeretten 1) naturlig tilvækst til en stats landområde, f. eks. ved dannelse af en ny ø; 2) en stats tiltræden af en traktat ml. andre magter (kaldes også adhæsion).

accessionskatalog, fortegn. over et bibl.s tilvækst. I Danm. også titlen på den af Det Kgl. Bibl. årligt udg. fortegn. over udenlandsk litt., anskaffet af statens offentl. biblioteker.

accessit [-k's-] (lat: (han) har nærmet sig (målet)), 2. præmie for en prisafhandling.

acces'so'risk [-ks-] (lat. *accedere* komme til), som følger med el. hører med til hovedsagen; bi-, tillægs-; **a** kaldes f. eks. mineraler, der kun forekommer i små mængder i en bjergart.

acci'den's [-ks-] (lat. *accidens* noget tilfældigt), en uvæsentlig, tilfældig (ikke-nødvendig) egenskab ved en genstand. Mods. essens.

accidenser, indtægter for lejlighedsvise kirk. handlinger.

accidenstryk, i *bogtryk* alt arbejde, som ikke kan henføres under avis- og bogsats, f. eks. kort, brevpapir, reklametryksager m. m.

acciden'ta'lia [-ks] (lat.: tilfældige ting), i jur. sprog sådanne bestemmelser i en kontrakt, som ikke udgør nogen nødvendig el. naturlig bestanddel af kontrakten.

accise [ak'si:sə] (fr.), afgift som fandtes i Danm. fra slutn. af middelalderen i form af såvel told som indenrigsk afgift på øl, vin o. a. forbrugsvarer, senere som havneafg. ved søværts indførsel; afskaffet i slutn. af 19. årh.

accouchement [akuʃ'mã] (fr.) fødselshjælp.

accouchør [aku'ʃø'r] (fr.), fødselshjælper.

Accra [ə'kra:], hovedstad og havneby i Guldkystkolonien (brit.); 75 000 indb. (1940). Udfører kakao.

Accrington ['ækrintən], by i Engl., NNV f. Manchester, 39 000 indb. (1947). Jernbaneknudepunkt. Maskin-, bomulds- og kemikalieindustri.

Acedicon [asedi'ko'n], acetyldihydrokodeinon, syntetisk, hostestillende lægemiddel.

'Acer [-s-] *bot.*, lat. navn for slægten løn.

ace'ta'l [-s-] (*acetum* + *al*dehyd), kem. forb. dannet af et molekyle aldehyd og 2 molekyler alkohol under fraspaltning af et molekyle vand. En **halvacetal** er en tilsvarende forb., hvori det ene alkoholmolekyle er erstattet af et molekyle vand.

a'ce'taldehy'd [-s-], CH_3CHO, flygtig vædske, kp. 21°, det til ætylalkohol svarende aldehyd. Dannes i ringe mængde ved alkoholgæringen, hvor **a** udgør et mellemled ved alkoholdannelsen.

aceta'mi'd [-s-] (*acetum* + *amid*), eddikesyrens amid.

a'ce'tanili'd [-s-] (*acetum* + *anilid*), eddikesyrens anilid, $CH_3{\cdot}CO{\cdot}NH{\cdot}C_6H_5$; går i handelen som feberstillende middel under navnet antifebrin.

ace'ta't [-s-] (lat: *acetum* eddike), salt af eddikesyre.

acetatsilke, kunstsilke, der består af celluloseacetat, der efter en hydrolyseproces opløses i acetone og tørspindes, d. v. s. massen føres gnm. en bruse med relativt store åbninger ned i en cylinder mod en varm luftstrøm, hvorved acetonen fordamper. **a** ligner silke og kan farves m. spec. farvestoffer.

a'ce'teddikesyre [-s-], CH_3COCH_2COOH, optræder i sukkersygepatienters urin. **a** selv er ret ubestandig i modsætning til estere af den. Ætylesteren har stor bet. i den kem. industri.

a'ce'tkarbroma'l [-se-] (*acetum* + *carbromal*), syntetisk bromholdigt sovemiddel.

aceto'me'ter [-s-] (*acetum* + *meter*), apparat til bestemmelse af eddikesyre i eddike.

ace'to'nbrandrør [-s-], d. s. s. langtidsbrandrør.

ace'tone [-s-] (*acetum*+*keton*), CH_3COCH_3, farveløs, flygtig, brændbar vædske, kp. 56,6°, kan blandes med vand. Fremstilles på forsk. måder, bl. a. ved gæring, teknisk ved katalytisk spaltning af eddikesyre el. af propylen over isopropylalkohol. **a** anv. især som opløsningsmiddel f. eks. for lakker og harpikser, samt for acetylen.

acetonu'ri' [-s-] (*acetone* + *uri*), forøget forekomst af acetone i urinen; skyldes en mangelfuld nedbrydning af fedtstofferne i organismen (sukkersyge) og udskillelse af disse delvis nedbrudte stoffer (acetone, diacetsyre).

aceto'næ'miske brækninger [ase-], stofskiftelidelse hos børn, præget af perioder med svære vedholdende opkastninger, under hvilke der udskilles store mængder acetone og diacetsyre.

acetum [-'se:-] (lat.), eddike.

ace'ty'l [-s-] (af *acetum*), radikalet CH_3CO- (fra eddikesyre CH_3COOH).

acetylcellulose, d. s. s. celluloseacetat.

acety'le'n [-s-], C_2H_2, farveløs luftart, i ren tilstand lugtfri, men i alm. har **a** på gr. af forureninger en ilde lugt. Fremstilles ved indvirkning af vand på kalciumkarbid. **a** er eksplosiv, især i komprimeret tilstand, hvorfor den, når den opbevares på bombe under tryk, er opløst i acetone, der er opsuget på kiselgur. Anv. især til autogensvejsning, samt i visse tilf. til belysning, hvor stor lysstyrke skal opnås på isolerede steder (fyr, lysbøjer m. m.).

acetylener el. *al ky'ner*, alifatiske kulbrinter af formlen $Cn\ H_{2n-2}$. Indeholder en tredobbelt binding. Den simpleste af **a** er acetylen: C_2H_2 el. $HC{\equiv}CH$.

acetylengasværker består af en generator, en lukket beholder, hvori acetylen fremstilles ved at dosere kalciumkarbid i vand el. vand til kalciumkarbid; i større anlæg til fremst. af acetylendissousgas forefindes et renseanlæg, en gasbeholder, samt kompressorer til påfyldning af stålflasker (indeholdende en porøs masse og acetone som opløsningsmiddel for acetylenet).

acety'le'ring [-s-], kem. proces, ved hvilken acetylgrupper indføres i stoffers molekyler. **a** foretages alm. ved behandling med acetylklorid CH_3COCl el. med eddikesyreanhydrid.

acetylklorid [-s-], CH_3COCl, eddikesyrens klorid. Anv. til acetyleringer.

acetylko'li'n [-s-] (*acetyl* + gr. *cholé* galde), fysiol. vigtigt stof, der bl. a. stimulerer muskelcellerne til kontraktion. **a** frigøres ved nerveenderne i det parasympatiske nervesystem ved irritation af nerverne.

acetylsalicylsyre, $C_6H_4(COOH){\cdot}O{\cdot}CO{\cdot}CH_3$, den aktive bestanddel i forsk. smerte- og feberstillende midler såsom Aspirin, Albyl, Magnyl m. fl.

Ach [a'], *Narziss* (f. 1871), ty. psykolog af würzburgerskolen. Indførte begrebet: determinerende tendens.

Achad Ha'am (hebr.: en af folket), pseudonym for *Asher Ginsberg* (1856–1927), jød. forf., skrev på hebr.; ivrig forkæmper for kulturzionismen. Hans samlede afhandl. udkom under titelen *Al Paraschat Derachim* (På Skillevejen) (1895).

Achaia [a'ifæja], gr. prov. på N-Peloponnes; 2956 km²; 213 000 indb. (1938). Hovedstad: Pátrai.

Achelôos [axe'lɔos], 1) (gr. folkesprog *Aspropótamos*) næststørste flod i Grækenland; fra Pindos til Det Ioniske Hav; 223 km l.; 2) [a'kəlɔos], i gr. rel. en flodgud, personfikation af 1); fremstillet som et fantasivæsen med tyrekrop og menneskehoved med tyrehorn.

Achen ['a'kən], *Georg* (1860–1912), da. maler; især portrætmaler. På kunstmus. portræt af *Kunstnerens Moder* (1890).

Achenbach ['aənbat], *Andreas* (1815–1910), ty. maler. Virksom i Düsseldorf. Marine- og kystbilleder. Broderen *Oswald* **A** (1827–1905) har malet ital. landskaber.

Acher'nar [-k-], stjernen α i Eridanus.

Acheron ['ake-] (gr. *A'chérōn*), flod i Epirus (Grækenl.). I gr. mytol. den flod i Underverdenen, hvor over Charon færger de døde.

Acheson ['ætʃisən], *Dean Gooderham* (f. 1893), USA-diplomat. Sagfører; Demokrat, knyttet til reg. 1933 og fra 1939, gik ind f. hjælp til Engl., viceudenrigsmin. febr. 1941–maj 1947, jan. 1949 udenrigsmin. efter Marshall.

Acheuléen [aʃøle'æn], kultur i ældre stenalder; opkaldt efter fundstedet for fl. bopladser Saint-Acheul, dept. Somme, Fr. **A** tilhører slutn. af næstsidste mellemistid og 3. istidsperiode.

à **cheval** [a'ʃval] (fr.), til hest.

Achil'lea [-ki-] (lat.), røllike.

achillessenen (efter den gr. helt *Achilleus*), legemets stærkeste sene, forbinder lægmuskulaturen med hælbenet.

Achilleus, da. [a'kilöu's] (gr. *Achil'leús*, lat. *A'chilles*), gr. sagnhelt. For at opnå usårlighed blev han af sin moder Thetis badet i Styx; hun holdt ham i hælen, som derfor blev det eneste sårbare punkt,

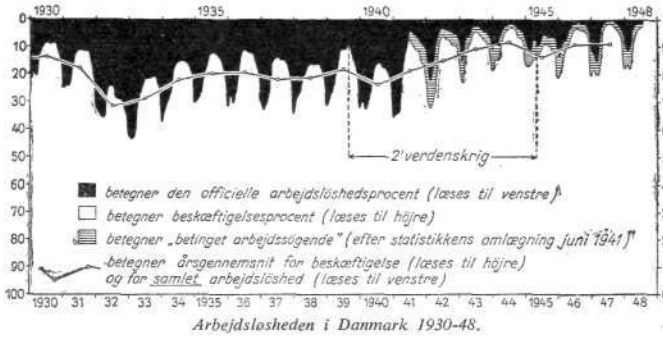

Arbejdsløsheden i Danmark 1930-48.

f. eks. det dominerende økon. problem i 1930erne. Som middel mod følgerne af **a** organiserede fagforeninger fra slutn. af 19. årh. **a**-forsikring. I 20. årh. blev en beskæftigelseslovgivn. til nedbringelse af den voksende **a** nødv. (offentl. arbejder, støtte til pr vate arbejder, ekspansiv finanspolit.), da **a** ikke blot direkte rammer store befolkningslag, men tillige ved disses forbrugsindskrænkning mindsker efterspørgslen efter varer og derved fremkalder el. skærper økon. depressioner.

Arbejdsløshedens Bekæmpelse, Landsforeningen til (fork. *LAB*), grl. 1939; formål: at organisere private foranstaltn. mod arbejdsløsh. (spildindsaml., vagttjeneste m. m.).

Arbejdsløshedsfonden, da. fond, grl. 1921, hvis midler, som tilvejebringes v. bidrag fra arb.givere og statstilskud, anv. til tilskud til vanskel. stillede fortsættelses- og arbejdsløshedskasser t. nødhjælpsarb., kursus f. arbejdsløse m. m.

arbejdsløshedsforsikring, forsikr. mod indtægtstab under uforskyldt arbejdsløshed. Bygger i Danm. på frivilligt medl.skab i de anerk. arbejdsløshedskasser, som modtager offentl. tilskud. Første lov af 1907, nugæld. af 1932 m. ændringer, sidst 1947. Gnm. støtten fra det offentl. er **a** blevet en kombination af egl. forsikring og social forsorg. For den offentl. støttes udformning blev især det såk. gentersystem af bet. (indført 1901 i d. belg. by Gent), hvorefter det offentl. yder fagforeningernes arbejdsløshedskasser et tilskud på en vis procent af medlemmernes kontingentbidrag, mens kasserne selv administrerer **a** og fører kontrollen med de understøttede.

arbejdsløshedskasse, arbejdsløshedsforsikring omfattende lønarbejdere inden for bestemt fagområde. I Danm. fra ca. 1877 og i nøje tilknytn. til de pågæld. fagforbund (samme medlemskreds og oftest samme ledelse). Offentl. anerk., tilskud og kontrol (gnm. Arbejdsdirektoratet) fra 1907. For anerk. kræves 100 medl., vedtægter efter lovens regler og opfyldelse af tilsynets henvisninger. Som medl. kan optages enhver ml. 18 og 60 år, der er knyttet til vedk. fag og bor i det påg. område. Staten yder ordinært et efter arbejdslønnen i det pågæld. fagområde varierende tilskud (fra 15 til 90 % af de samlede medlemsbidrag), der forøges ved stor ledighed. Staten får ca. $^1/_3$ refunderet af kommunerne. Hjælpen kan ydes som dagpenge, børnetillæg, huslejehjælp, rejsehjælp m. v. Den må ikke overstige visse satser, tils. ikke $^4/_5$ (for forsørgere med børn) el. $^2/_3$ (andre) af den gnmsntl. arbejdsfortjeneste i vedk. faggruppe. Retten til hjælp er tidsbegrænset, fortsat hjælp kan evt. ydes af den til **a** knyttede fortsættelseskasse. 1947 fandtes 66 **a** med 578 000 medl. 1946–47 var udgifterne, ekskl. fortsættelseskasserne, 137 mill. kr., statstilskuddet (inkl. ekstraord.) 73 mill. kr.

arbejdsløshedsstatistik, periodiske opgørelser over antallet af arbejdsløse især bl. organiserede arbejdere. Hovedtallet i **a** er den brøkdel (arbejdsløshedsprocenten) af samtl. organis. arb., der på en given dag er uden beskæftigelse. (Arbejdsløshedsprocenterne er fra 1941 ikke sammenlignelige med tallene fra tidl. år, da der er benyttet en ny opgørelsesmetode).

Arbejdsmandsforbund, Dansk, grl. 1896, omf. ufaglærte mandl. arbejdere. Største da. fagforb. (ult. 1947 239 000 medl.).

Arbejdsministeriet, 1942–45 samt fra 1947 udskilt fra Socialmin., admin. lovgivn. om beskæftigelse og arbejdsforhold. Under **A** hører bl. a. Beskæftigelsescentralen, Arbejdsdirektoratet, Forligsinst. og Statens Udvandr.kontor.

Arbejds- og Fabriktilsynet, Direktoratet for, grl. 1873, der sorterer under Socialministeriet, administrerer de love og forordninger, der gælder for arbejdet i fabrikker o. lign. Desuden føres tilsyn med dampkedler, elevatorer m. m.

Arbejds- og Forligsnævnet, da. nævn, bestod 1940–45 t. afgørelse af forelagte spørgsm. vedr. overenskomstmæssige (og evt. andre) løn- og arbejdsforh. m. v. Bestod af 3 medl. indstillet af Dansk Arbejdsgiverforening, 3 indst. af De samvirkende Fagforbund samt 3 kgl. udn. medl. uden for parterne. Disse sidste udgjorde formandsskabet, som traf afgørelse, når enighed ikke kunne opnås i det saml. nævn. **A**, som var den første da. systemat. tvungne voldgift, blev bestemmende over lønpolitikken i krigsårene gnm. sine afgørelser af dyrtidstillæggenes højde. I **A**-s funktionstid var forligsinstitutionen sat ud af kraft, og strejker og lockouter i alm. forbudt.

Arbejds- og Socialministeriet, 1940–42 og 1945–47 betegn. for det min. (tidl. Socialmin.), som admin. social- og beskæftigelseslovgivn. m. m. 1942–45 og fra 1947 delt i Arb.min. og Soc.min.

arbejdsoverenskomst, kollektiv aftale ml. en arbejdsgiver el. arbejdsgiverforening og en arbejderorganisation (fagforening, fagforbund) vedr. de nærmere betingelser for ydelse af et arbejde, hvorved arbejderen stiller sig i et underordnelsesforhold til arbejdsgiveren (»arbejdsgiveren«). **a** omfatter arbejdsløn, arbejdstid, afskedigelse, behandl. af arbejdskonflikter m. m. **a** er betinget af, at arbejderen frit råder over sin person, men ikke besidder de produktionsmidler, hvortil hans arbejdskraft kan anv., og af, at arbejdsgiveren ikke har underholdspligt (som f. eks. i middelalderen) over for arbejderen, men frit kan ansætte og afskedige ham på vilkår, der ikke er fastslået i faste lavsvedtægter el. l. **a** kan omfatte et helt land, et lokalt område el. en enkelt virksomhed. **a**-s indhold begrænses siden slutn. af 19. årh. i stig. grad v. statsmagtens indgreb gnm. love, mæglings- og voldgiftsmyndigheder m. v. el. af generelle bestm. i hovedoverenskomster, som i Danm. »septemberforliget« af 1899. Omvendt kan de suppleres v. individuelle særaftaler inden for **a**-s rammer (akkordprisfortegnelser, personl. løntillæg osv.). 1936 enedes de da. hovedorganis. om generelle regler for overenskomstforhandling.

arbejdsråd el. *arbejdskammer*, statslig, oftest konsultativ institution t. afgørelse af principielle spørgsm. om arbejdsret og arbejderlovgivn. **a** er i Danm. oprettet 1901 og består af 8 af socialmin. udnævnte medl., hvoraf 3 arb. og 3 arb.givere.

arbejdsskole, skole, der lægger vægten på elevernes selvstændige tilegnelse og bearb. af undervisningsstoffet gnm. arbejdsopgaver, læsestue, laboratorier, ekskursioner m. m.

arbejdsspor, midlertidigt spor til transportopgaver, f. eks. ved større jordarbejder.

arbejdsstudier, systematiske, på videnskab. grundlag udførte undersøgelser af måden, hvorpå et arbejde udføres, for at finde de enkleste, mindst tidkrævende metoder og de bedste hjælpemidler, samt for at konstatere den til arbejdets udførelse nødv. tid, med henblik på arbejdets planlæggelse, fastsættelse af akkorder m. v. **a** bygger på de af den amer. ingeniør F. W. Taylor (1856–1915) udarb. systemer og er af stor bet. f. produktionens effektivisering i moderne (stor)industri.

arbejdsstuer, ældre betegn. for fritidshjem.

arbejdstekniske ungdomsskoler, kostskoler f. unge arbejdsløse, hvor disse gnm. lønnet arbejde i forb. m. undervisn. dygtiggøres fagl. og alment. Afløste 1947 ungdomslejrene.

Arbejdsteknisk Skole, da. landsinstitution, oprettet 1940 af Dansk Arbejdsmandsforbund, Arbejdsgiverforeningen, LAB og Teknologisk Institut for tekn. uddannelse af ufaglærte. **A** findes nu i en lang række byer.

arbejdsterapi, d. s. s. beskæftigelsesterapi.

arbejdstid. Medens **a** i middelalderens håndværk i alm. var af moderat omfang (8 timer daglig el. mindre), øgedes den stærkt under industrialismens gennembrud i 18. og 19. årh., oftest til 14–16 (evt. 18) timer dagl. Opdagelsen af, at dette på længere sigt forringede el. ødelagde arbejdskraften, førte til nedsættelser af **a**. Senere optog arbejderbevægelsen kampen herfor, fra 1889 især gnm. 1. maj-demonstrationens krav om ottetimersdagen og i de seneste år for 40-timersugen. Nedsættelse af **a** har p. gr. af øget arbejdsintensitet ikke altid medført nedsat produktion pr. arbejder.

arbejdstjeneste, frivillig el. tvungen arbejdsindsats m. opbygnings- og folkeopdragelsesformål. *I Tyskl. 1935–45* tvungen som forskole til militærtjeneste.

arbejdstog, tog, som kan standse hvor som helst på den frie bane og gå tilbage derfra, og for hvilke derfor gælder særl. sikkerhedsbestemmelser. **a** anv. f. eks. til udkørsel af spormaterialer og ballast ved sporarbejder.

arbejdstropper (ental: *arbejdssoldat*), værnepligtige taget til ordonnans- og arbejdstjeneste.

arbejdsværdilære, nationaløkon. lære om, at en vares værdi kan udledes af den mængde arbejde, der dir. og indir. er nedlagt i den. Anv. bl. a. af Ricardo som prislære og af Marx som indkomstfordelingslære (og delvis prislære).

Ar'bela, by i oldtidens Assyrien, nu Erbil. Berømt kultsted for Ishtar.

'Arber, højeste bjergtop (1457 m) i Böhmerwald, Tyskl.

'Arbetaren, dagblad i Sthlm., grl. 1922 som organ for den syndikalistiske Sveriges Arbetares Centralorganisation.

'Arbetet, soc.dem. dagblad i Malmö, grl. 1887.

'arbiter (lat.), voldgiftsmand.

arbitrage [-'tra:ʃə] (fr. af lat. *arbitrium* frivillig, vilkårlig bestemmelse), bestemmelse af den fordelagtigste måde, hvorpå en transaktion kan udføres ml. forsk. pladser, særl. i handel med penge og værdipapirer. Veksel-**a** i udenl. valuta.

arbi'træ'r (lat. *arbiter* voldgiftsmand), beroende på en myndigheds skøn, vilkårlig.

arbitrære straffe, 1) straffe, som pålægges i henh. t. lovgivningens alm. grundsætn. uden hjemmel i særl. lovbestemmelser; **a** forekom hyppigt i ældre ret p. gr. af straffelovenes lidet udtømmende formulering. Den gæld. da. straffelov bestemmer derimod i § 1: »Straf kan kun pålægges for et forhold, hvis strafbarhed er hjemlet ved lov el. ganske må sidestilles med et sådant«. 2) Straffe, som

inden for hæren og søværnet af visse befalingsmænd kan pålægges de undergivne uden særlig dom.

Arbo, *Peter Nicolai* (1831–92), no. maler; tilhørte Düsseldorferskolen; hovedværk: *Aasgaardsreien* (1872), Nasjonalgall., Oslo.

Arboe-Rasmussen, *Erik* (f. 1893), da. journalist, fra 1913 ved »S-Sjællands Venstreblad«, senere ved »B. T.«, 1936–46 medred. af »Ekstrabladet«.

Arboe-Rasmussen, *Niels Peter* (1866–1944), da. teolog; p. gr. af hans radikale teol. standpunkt blev der 1913 anlagt sag imod ham. Ved højesteret blev han frifundet (1916), men kunne ikke opnå kollats og blev 1917 præst i Vålse (Falster) direkte under kirkemin..

¹Arboga [-bå:-], sv. købstad, sydl. Västmanland; 8100 indb. (1947). Industri. Her afholdtes Sveriges første rigsdag 1435.

¹Arbogaån, 145 km l. sv. flod fra Dalarna til Mälaren.

arbor-day [ˈarbər ˈdæ:] (amer: træplantningsdag), festdag i USA, hvor skolebørn udplanter småtræer. Begyndt 1872, da man begyndte at frygte følgerne af den hensynsløse skovrydning.

arboˈreˈt (lat. *arbor* træ), samling af træagtige frilandsplanter, fortrinsvis anlagt med bot. formål for øje, men dog også af bet. for park- og skovbrug. I Danm. **a** i Charlottenlund og i Hørsholm.

¹arbor ˈvitæ (lat: livets træ), *med.*, den grenede figur, der ses på gennemsnit af lillehjernen.

Arbroath [*a*:ˈbrouþ], havneby i Skotl. N f. Firth of Forth; 18 000 indb. (1931). Tekstilindustri.

Arbuthnot [*a*:ˈbåþnət], *John* (1667–1735), eng. læge og forf. Skrev *The History of John Bull* (1712), en polit. satire, hvorfra navnet John Bull som betegn. for den typiske englænder.

Arc [ark], biflod til Isère, udspringer i De Grajiske Alper.

arc [ark], fork. f. lat. *arcus* bue: *mat.: arcsin x* betyder størrelsen af en vinkel målt i buemål, hvis sinus er lig med *x*. Tilsv. *arccos x* og *arctg x*.

¹Arca, *Niccolo dall'* (ca. 1440–1494), ital. billedhugger, virkede i Bologna. Udførte 1463 den legemsstore terrakottagruppe af *Kristi Gravlæggelse* i Santa Maria della Vita. Hans hovedværk er lågudsmykningen af St. Dominicus's sarkofag (1469–73) i San Dominico i Bologna.

Arcachon [arkaˈʃõ], fr. by i dept. Gironde; 15 000 indb. (1946). Stort østersfiskeri, fiskeavl m. v. Søgt badested.

Arˈcadia, ital. digterakad., hvis formål var reaktionen mod det 17. årh.s manierisme.

Arˈcadius, østrom. kejser 395–408, søn af Theodosius d. Store, svag og evneløs.

arˈcato (ital. *arco* bue), *mus.*, spillet med (violin-)buen, mods. pizzicato.

Archangelsk, anden stavemåde for Arhangelsk.

arche [-ˈkæ] (gr.), *filos.*, begyndelse, oprindelse, princip.

archegoˈsaurus [-rk-] (gr. *archēgós* stamherre + *saũros* øgle), $1^1/_2$ m l. krokodillelignende urpadde, hyppig i perm.

Archelaos [-keˈla:-], gr. *Archélaos*, *makedonsk konge* 413–399 f. Kr., reorganiserede hær og forvaltning efter gr. mønster, flyttede hovedstaden til Pella og indkaldte gr. forf. og kunstnere.

Archelaos [-keˈla:-], gr. *Archélaos*, Mithridates' feltherre, erobrede Bithynien 88 f. Kr., nederlag mod Sulla 86–85.

archer [arˈʃe] (fr. af lat. *arcus* bue), navn for bueskytte i Vesteur. i middelalderen.

archeus [-ˈke-] (gr. *archē* oprindelse), den formgivende livskraft. Antoges at være den næstlaveste af menneskets (formentl.) grundbestanddele.

archi-, d. s. s. arki-.

Archidamos [-kiˈda:-], gr. *Arˈchidamos*, 5 konger i Sparta: Archidamos 2., reg. 468–27, ledede Spartas landkrig mod Athen 431–28. – Archidamos 3., reg. 361–38, søn af Agesilaos, faldt mod lucanerne på Tarents side.

Archilochos [-ˈkilokɔs] (omkr. 700 f. Kr.), gr. lyriker. Levede et omflakkende liv, faldt i Paros' krig mod Naxos. Af største bet. f. den gr. lyrik som skaber af nye versemål. Genial som digter af spottevers. **A**-s digte bevaret i fragmenter.

archimanˈdrit [-ki-] (*archi-* + gr. *mándra* kloster), klosterforstander i den ortodokse kirke.

Archimedes, se Arkimedes.

archipélagos [arχiˈpælayɔs] (gr.), øhav.

Archipenko, se Arhipenko.

Archipov, se Arhipov.

archonter [-ˈkɔnˀ-] (gr. *árchōn* den ledende), de ni øverste embedsmænd i Athen, fungerede eet år, opr. valgt, fra 487 f. Kr. udtaget ved lod. **a** var: archon (civilforvaltning), basileus (religionen), polemarchos (militæret) og 6 thesmoteter (retsplejen). Deres kompetence dalede hurtigt.

Archaeopteryx [arkæˈɔptəryks] og **Archaeornis** (gr. *archaíos* gammel + *pterón* vinge; *órnis* fugl), 2 slægter af primitive fugle, der danner en særlig gruppe

Archaeopteryx.

(oldfugle, Saururae) med krybdyrkarakterer. Kun kendt i 2 eks. fra den litograf. skifer v. Solnhofen, fundet 1861 (Archaeopteryx, nu i London) og 1877 (Archaeornis, i Berlin (?)). De er af størrelse med due og høne, fjerklædte, har ægte fuglevinger o. a. fuglekarakterer, men samtidig krybdyrkarakterer, navnlig i skelettets bygning, f. eks. af talr. hvirvler bestående lang hale, bugribben, lange fingre med kløer på vingerne og tænder.

Arcimˈbold(us) (ca. 1485–1555), ital. afladshandler, kom 1516 til Danm. som pavelig legat. Støttede først Chr. 2., siden Sten Sture d. y. Chr. 2. beslaglagde **A**-s ejendele i Danm. **A** skadede ham til gengæld meget under landflygtigheden.

Arciszewski [artsiˈʃæfski], *Tomasz* (f. 1887), po. politiker, soc.dem., skarpt antiruss., nov. 1944 i spidsen f. po. Londonreg. efter Mikolajczyk. Protesterede mod Jalta-aftalerne.

¹Arco, *Georg von* (1869–1940), ty. elektrotekniker. Udførte betydningsfulde arbejder ved udviklingen af gnistsystemet for trådløs telegrafi.

¹Arcole, ital. flække ca. 25 km SØ f. Verona. Ved **A** slog Bonaparte østr. 15.–17. 11. 1796.

¹Arcos (fork. f. *All Russian Cooperative Society*), eng.-sovj. selskab, grl. 1920 af den russ. kooperat. delegation i London for eng.-sovj. samhandel. Mistænkt for kommunist. virksomhed 1927, ophørte efter afbrydelsen af de dipl. forb. s. å.; genoprettet s. m. disse 1929.

ard (oldn. *arðr* plov), pløjeredskab uden muldfjæl, der kun furer jorden, men ikke

Ard fra bronzealderen, fundet i Donneruplund, Midtjylland.

vender mulden. **a**, der kendes fra bronzealderens helleristninger, anvendes endnu i svedjebruget.

Ardeal [arˈdjal], rum. (uoff.) navn på Transsilvanien.

Ardèche [arˈdæʃ], 1) 112 km l. biflod til Rhône, udspringer i Cevennerne; 2) fr. dept. omkr. 1); 5556 km², 255 000 indb. (1945). Der dyrkes rug, hvede, vin, kastanier m. v. Bet. minedrift, tekstil-, papir- og metalindustri.

¹Arˈden, da. stationsby (Ålborg-Hobro); 1341 indb. (1945).

arˈden'nerhesten, middelstor, kraftig trækhesterace, stammende fra Ardennerområdet i Belgien. En i Sv. opdrættet type er landets mest anv. hest og kaldes svensk **a**.

Arˈden'nerne (fr. *les Ardennes* [lezarˈdæn]), bjergkæde i S-Belg. og N-Frankr., dannende en fortsættelse af Rhinske Skiferbjerge; højeste punkt: Botrange (692 m); gennemstrømmes af Maas med bifloder. **A**-s østl. del hedder Hohes Venn. Består af plateauer dækket af heder, moser og løvskov. Langs nordranden fra Liége til Valenciennes stenkullejer, jernmalm bly, kobber og mangan. Vigtigt industriomr.

Ardennes [arˈdæn], fr. dept. i Ardennerne; 5253 km² m. 245 000 indb. (1946). Stor industri. Hovedstad: Mézières.

arˈdente (ital.), *mus.*, ildfuldt, fyrigt.

Arˈditi, *Luigi* (1822–1903), ital. violinist og komp. Af hans talr. komp., operaer, ouverturer m. v., kendes nu kun valsearien *Il Bacio*.

¹Arduiˈn, markgreve af Ivrea i N-Ital., fra 1002 konge af Ital., 1014 afsat af Henrik 2., d. i kloster.

areˈaˈl (lat. *area* flade) el. *fladeindhold*, tal, der angiver størrelsen af et område i en plan el. på en flade. Som enhed for **a**-måling benyttes et kvadrat, hvis side er længdeenheden. – **a** af områder, der helt el. delvis er begrænset af krumme linier, findes i alm. ved integration. Mekanisk bestemmelse af plane **a** sker ved et planimeter.

arealloven, *Keplers 2. lov*, siger, at de arealer, der under en planets bevægelse omkr. Solen beskrives af dens radius vektor, er proportionale med de tilsv. tidsrum.

Aˈreca, d. s. s. betelpalme.

¹Are ¹Frode ¹Thorgilsson, isl. *Ari enn fróði þórgilsson* (oldn. *fróðr* vis) (f. 1067), isl. gejstlig af høvdingeæt, skrev en pålidelig Islands historie til 1120 (*Íslendingabók*).

Arelat [ar(ə)ˈla] el. *Burgund*, det af grev Boso 879 grl. kongerige omkr. Arles i S-Frankr. 933 forenet med det transjuranske Burgund (Franche Comté, dele af Savojen og Schweiz) under kong Rudolf 2. Overgik ved Rudolf 3.s død 1032 til Det Ty. Rige.

aˈrena (lat. *haˈrena* sand), den centrale sandbestrøede plads i et amfiteater; kampplads.

¹Arendal, no. købstad i Aust-Agder, nær Nidelvas udløb i Skagerrak; 11 000 indb. (1946). Handel og skibsfart. Købstad 1723.

Aˈrenga, d. s. s. sukkerpalme.

Aˈrenskij, *Anton Stepanavitj* (1861–1906), russ. komponist, elev af Rimskij-Korsakov. Har skrevet bl. a. operaer, symfonier, kammermusik og klavermusik.

¹Aˈrentzen, *Kristian* (1823–99), da. litt.-historiker. Hovedværk: *Baggesen og Oehlenschläger* 1–8 (1870–78).

Areˈopagos (gr: Ares' høj), 1) høj i Athen; 2) råd af afgåede archonter, der samledes på 1); havde opr. stor magt, men var fra 461 f. Kr. kun domstol i drabssager.

Arequipa [-ˈki-], gl. by i sydl. Perú, 2200 m o. h., veldyrket, kunstvandet dal ved foden af den udslukte vulkan El Misti (6000 m); 79 000 indb. (1940). Univ. Havneby: Mollendo. Grl. af Pizarro 1540 efter gl. inkabebyggelse.

¹Ares, i gr. rel. gud for et folk boende i Thrakien; senere i fælles-hellensk rel. guddom for våbenlykken.

Areˈtino, *Pietro* (1492–1556), ital. forfatter af smædeskrifter, satirer og komedier, frygtet og hædret af samtiden. Især kendt er hans berømt-berygtede *Sonetti lussuriosi* (vellystige sonetter) (1523), *Ragionamenti* (samtaler) (1535 el. 36), der fremstiller datidens sæder; mest egenartede er hans breve.

Aretino, *Spinello*, se Spinello Aretino.

¹Areus [-õus), gr. *Areˈús*, konge af Sparta 309–265 f. Kr., faldt i slaget ved Korinth mod Antigonos Gonatas.

Arezzo [*a*ˈræt:so] (lat. *Aˈretium*), ital. by i Toscana, 50 km SØ f. Firenze; 60 000 indb. (1936). Uldhandel. – Opr. etruskisk.

arfvedsoˈnit [arv-] (efter sv. kemiker *J. A. Arfvedson* (1792–1841)), sort natriumholdigt mineral af amfibolgruppen, forekommer bl. a. i nefelinsyenit ved Julianehåb.

ar'gali ('*Ovis* 'ammon), største vildtlevende fåreart, Centralasiens højfjelde.

argandbrændere [ar'gaŋ-], opfundet 1784 af d. schw. tekniker Aimé Argand (1755–1803). I **a** for gas strømmer gassen ud fra fine åbninger, der sidder i rundkreds; v. hj. af en oven over anbragt keglestubformet skorsten af ildfast materiale indsuges luften til forbrændingen, og varmen koncentreres. Anv. på kem. laboratorier.

ar'gei'er (gr.), 1) Argos' indb.; 2) hos Homer = grækerne.

Arge'mone (gr.), slægt af valmuefam. 6 arter fra trop. Amer. **A** grandiflora eenårig, 1 m h. med blågrønt løv og hvide blomster i eftersommeren, benyttet som haveplante.

argent- (lat. *argentum* sølv), sølv-.

Argentan [arʒã'tã], lille fr. by i dept. Orne; berømt kniplingsindustri, glas- og lædervarefabrikation. *8. 6. 1944* erobret af de Allieredes luftlandetropper.

Argentan-kniplinger (efter byen *Argentan*), syede kniplinger, meget lig Alençonkniplinger.

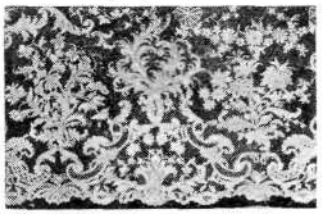

argentella-kniplinger [ardʒən'tæl:a-], syede kniplinger, en art Alençon-knipling.

Argenteuil [arʒã'tö:j], nordøstl. forstad til Paris; 54 000 indb. (1946).

argen'ti'n (nylat. *argentinum* sølvlign. (metal)), 1) ad kem. vej udskilt, findelt tin, der med et klæbemiddel kan påtrykkes papir, der gøres glansfuldt ved kalandrering; 2) **a**-metal, legering på tinbasis med ca. 15 % antimon (til ornamenter).

Argen'tina (sp. [ar hæn-,-'læn-]), off. *Republica* **A**, den største og folkerigeste stat i det spansktalende S-Amer. 2 793 000 km²; *16 105 000 indb. (1947), 6 pr. km²*. Hovedstad: Buenos Aires. **A** omfatter den sydøstl. del af S-Amer. **A** grænser til Chile (vandskellet i Andes), Bolivia, Paraguay, Brasilien og Uruguay. Kysten er lav med klinter; vigtigste indgangsport er Río de la Plata, men sydligere ligger flere bugter: Bahía Blanca, Golfo San Matías og Golfo San Jorge. – *Terrænet* falder i 3 dele: 1) *Cordilleren*: N f. 27 ½° s. br. en V-Cordillere rig på vulkaner (Llullaillaco, 6 620 m), en af fl. parallelle kæder bestående Ø-Cordillere og et mellemliggende afløbsløst udfyldningsplateau (Puna de Atacama); S f. 27 ½° s. br. findes kun en V-Cordillere, hvis højeste punkt er Aconcagua (6960 m), S f. dette Uspallata-passet. 2) La Plata-sletterne: de frugtbare sletter om Paraná og dens bifloder; de består af marint tertiær dækket af flodsand og løss. Enkelte gamle bjergkæder hæver sig op over sletten; bl. a. Sierra de Tandil S f. Buenos Aires og (størst) Cordillera de Cordóba Ø f. Cordilleren ml. 29° og 33°. Sletten fra Santa Fé i N og til Bahía Blanca i S kaldes Pampas, NV f. Pampas ligger Gran Chaco. 3) Det patagoniske plateau S f. Bahía Blanca. **A** ejer den østlige del af Ildlandet. En stor del af plateauet er uden afløb med saltsumpe. – *Klima:* N f. 40° s. br. er klimaet subtropisk (Buenos Aires: koldeste md: 10,1°, varmeste md: 23,1°; nedbør: 93 cm), S herfor tempereret. - *Befolkningen* er fordoblet siden 1914. 75% bor i byer. Af fuldblods indianere er der næppe 30 000 tilbage, mest i Gran Chaco. 4/5 af indvandrerne er italienere og spaniere. Af danske findes ca. 7 000, især i Tandil, Cascallares, Tres Arroyos og Necochea. – *15% af befolkn. er analfabeter.* Sproget er spansk, religionen katolsk. – *Mønt: 1* peso = 100 centavos. *Mål og vægt:* Metersystemet og det gl. spanske system. – Erhverv. *Landbrug.* **A** er et af verdens vigtigste korn- og kødeksporterende lande. Pampaen er vigtigst; her optager alfalfa mere end 1/3 af det dyrkede land, på resten dyrkes hvede, majs, hør, havre samt lidt byg og rug. Med kunstvanding dyrkes vin ved Mendoza og sukker ved Tucumán og Salta. Høsten 1947–48: majs 7,2 mill. t, hvede 7,5 mill. t. Desuden (1946/47): hørfrø 1 mill. t, sukkerrør 0,63 mill. t, vin 197 mill. gal. Kreaturholdet 1945 hornkvæg 34 mill., får 56 mill., svin 8 mill. Kødproduktionen i storslagterier 1945 var 0,9 mill. t (1947: 1,1 mill. t). *Uldproduktionen var 1945 0,22 mill. t.* **A** er verdens hvedeeksportør nr. 2 (efter Canada), majseksportør nr. 1, idet ca. 2/3 af verdenseksporten udføres over Rosario, Buenos Aires og Santa Fé, hørfrøeksportør nr. 1 (ca. 4/5 af verdensprod.). Kødeksp. er godt halvdelen af verdenseksporten. De fleste landbrug i Pampas er på ca. 10 000 ha, men er ofte forpagtet ud i lodder på *150 ha.* I Patagonien er landbrugene langt større; her drives fåreavl. – *Skovbrug:* Quebrachotræet i den østl. del af Chaco leverer et vigtigt garvestof; maté-dyrkning mod NØ. – *Minedrift.* **A** er selvforsynende med olie (1947: 3,1 mill. t), det vigtigste felt er Rivadavia i Patagonien. – *Industrien* hæmmes af mangelen på kul og arbejdskraft. Vigtigst er møllerier, fryserier, salterier, konservesfabrikker og garverier. Vigtigste *handels*forbindelser er England, USA og Brasilien. – **A**-s *jernbanenet* var 1944 42 543 km (6 forsk. sporvidder), og dermed i forh. til indb.antallet et af de tætteste i verden. De fleste jernbaner i **A** ejedes af eng. selskaber indtil de marts 1948 solgtes til **A** for 150 mill. £. – *Forfatn.* Republikken **A**-s præsident udpeges efter forfatn. af 1853 m. senere ændr. af valgmænd, udpeget af provinserne og Buenos Aires. Valgperiode 6 år. Parlamentet består af Senat (30 medl., udpeget af provinsernes styrelse og af valgmænd fra Buenos Aires) og et Deputeretkammer (158 medl., valgt v. alm. valgret, 4-årig periode; halvdelen nyvalgt hv. 2. år). Provinserne har egen forfatn. m. vidtgående selvstyre omtrent som i USA. – Der er trosfrihed, men staten understøtter d. kat. kirke. Der er gratis og tvungen undervisning. Skolerne er konfessionsløse.

Historie. Opdagedes af Span. 1515, erobredes gradvis, blev 1777 sp. vicekongedømme, løsrev sig efter 1810 (San Martin ledende general), fik 1819 forfatn. efter USAs forbillede, men led under kampe ml. føderalister, der ønskede stor selvstændighed f. de enkelte områder, og unitarier, der især m. støtte i Buenos Aires ønskede centralisation; opløstes fl. gange, samlet efter 1859. Manuel de Rosas styrede diktatorisk 1829-52; derpå en serie borgerkrige. Under stærkt økon. opsving kom talrige eur. emigranter til **A**, i 1880erne blev de fleste indianere fortrængt. **A** var neutralt under begge verdenskrige, erklærede dog Tyskl. og Japan krig marts 1945; optoges apr. 1945 i De Forenede Nationer. **A** støttede arb. f. panamer. forståelse, men modstander af USAs overmagt. Fra 1946 har Perón med støtte i de brede lag udøvet et faktisk diktatur; fra 1947 igangsatte Perón femårsplan, fik samme år udsoning m. USA. 1948 gjorde **A** krav på Falkland Øerne og de syd for liggende dele af Antarktis. (Kort se n. side.)

argen'tino, argent. guldmønt = 5 pesos.

argen'tit (lat. *argentum* sølv), sølvglans.

argento- (lat. *argentum* sølv), sølv-.

ar'gentum (lat.), sølv.

Argeşul ['ardʒəʃul], 300 km l. biflod til Donau i Rumænien.

argi'ni'n, fysiol. vigtig aminosyre, der forekommer i mange proteinstoffer.

'Argolis (nygr. [ar γo'lis]), gr. landskab på NØ-Peloponnes. Hovedby: Navplion.

ar'go'n (gr. *argós* uvirksom), grundstof, farveløs luftart uden lugt, kem. tegn A el. Ar, atomnr. 18, atomvægt 40, kp. ÷ 185,8°, smp. ÷ 189,4°. **a** tilhører de ædle el. inaktive luftarter. Forekommer i ret stor mængde i atm., ca. 1 volumen %, ligesom den også findes opløst i forsk. mineralvande. Fremstilles af flydende luft, ved at de øvrige bestanddele, ilt og kvælstof, bindes ved kem. reaktioner, hvorefter den vundne rå-**a** underkastes en fraktioneret destillation, hvorved de indeholdte ædle luftarter adskilles. Rå-**a** anv. til fyldning af glødelamper for at modvirke glødetrådens fordampning. Opdaget 1894 af Lord Rayleigh.

argo'nau'ter (gr. *naútēs* sømand), i gr. rel. søfolk på skibet Argo, der under Jasons anførsel sejlede fra Solkos til Kolchis for at erobre det gyldne (vædder-)skind i Ares' hellige lund; **a**-toget er det mytiske udtryk for det gr. samfunds ekspansion ad søvejene.

Argonne [ar'gɔn], skovklædt højdedrag i NØ-Fr. ml. Meuse og Aisne. Hævdedes af franskm. i sejge forsvarskampe 1914–15.

'Argos, oldgr. by i Argolis; i mytol. hjemsted for danaerne. I hist. tid dorisk og rival med Sparta. Berømt Heratempel.

'Argos el. (lat.) '*Argus*, i gr. mytol. en kæmpe med utallige øjne, hvoraf nogle vågede, medens andre sov. Hermes dræbte **A** efter at have spillet på sin fløjte, så alle øjnene lukkede sig.

argot [ar'go] (fr.), hemmeligt forbryder-sprog; fagslang.

Argovie [argo'vi], fr. navn på kanton Aargau, Schw.

argu'men't (lat.), 1) *filos.*, bevisgrund. **a** ad 'hominem, en (ofte ondsindet) irrelevant appel til personlige forh. **a** ad igno'rantiam, en vildledende bevisgrund, der anføres i tillid til folks uvidenhed. **a** in con'sensu 'omnium el. 'gentium, en utilstrækkelig bevisgrund bestående i en henvisning til alles enighed om påstanden. 2) *mat.* Ved angivelse af et komplekst tal ved polære koordinater kaldes den koordinat, der måler vinklen, for tallets **a**. – I læren om funktioner kaldes ofte en uafhængig variabel for **a**.

argumentation (lat.), bevisførelse.

argusøje (efter *Argos*), øje, der altid våger og ser alt.

Argyll [a:'gail], grevskab i V-Skotl.; 8055 km²; 66 000 indb. (1947). **A** omfatter en del af De Indre Hebrider.

argyr- (gr. *árgyros* sølv), sølv-.

argy'ri' (gr. *árgyros* sølv), sort- el. brunfarvning af hud osv. ved sølvaflejring, *efter brug af sølvholdig medicin, f. eks.* øjendråber.

argyro-, d. s. s. argyr-.

argyro'dit (gr. *argyrōdēs* sølvagtig), Ag_8GeS_6, eneste germanium-rige mineral; findes som stålgrå klumper ved Freiberg og i Bolivia.

Arhangelsk [ar'han-gelsk], havneby i RSFSR, Sovj., ved N-Dvinas udløb *i Hvidehavet; 281 000 indb. (1939).* Isfri april–okt. Stor træeksport og træindustri; baner til Murmansk og mod S. – Centr. f. eng. hvidehavshandel fra 1550-erne, russ. fort 1584. 1918–20 besat af de Allierede under intervention mod Sovj.

'arhat (sanskrit: ærværdig), i ind. rel. betegn. for en person besiddende høj grad af hellighed, forløst og forløser.

Arhipenko [-fi'pjæn-ka], *Aleksandr* (f. 1887), russ. billedhugger, en af pionererne inden for abstrakt kunst. Eksperimenterer med farvet skulptur og med skulptur sammensat af forsk. materiale.

A. Arhipenko: torso i bronze.

Arhipov [-'tipof], *Abram Jefimovitj* (1862–1930), russ. maler; stærkt realistiske folkelivsbilleder.

Arhoff, *Christian* (f. 1893), da. skuespiller. Deb. 1924 som Storm Petersens partner »Stille«. Siden en lang række komiske roller på teater og film.

Ari'adne, i gr. rel. en heroine fra den forgr. kretiske kultkreds, knyttet til

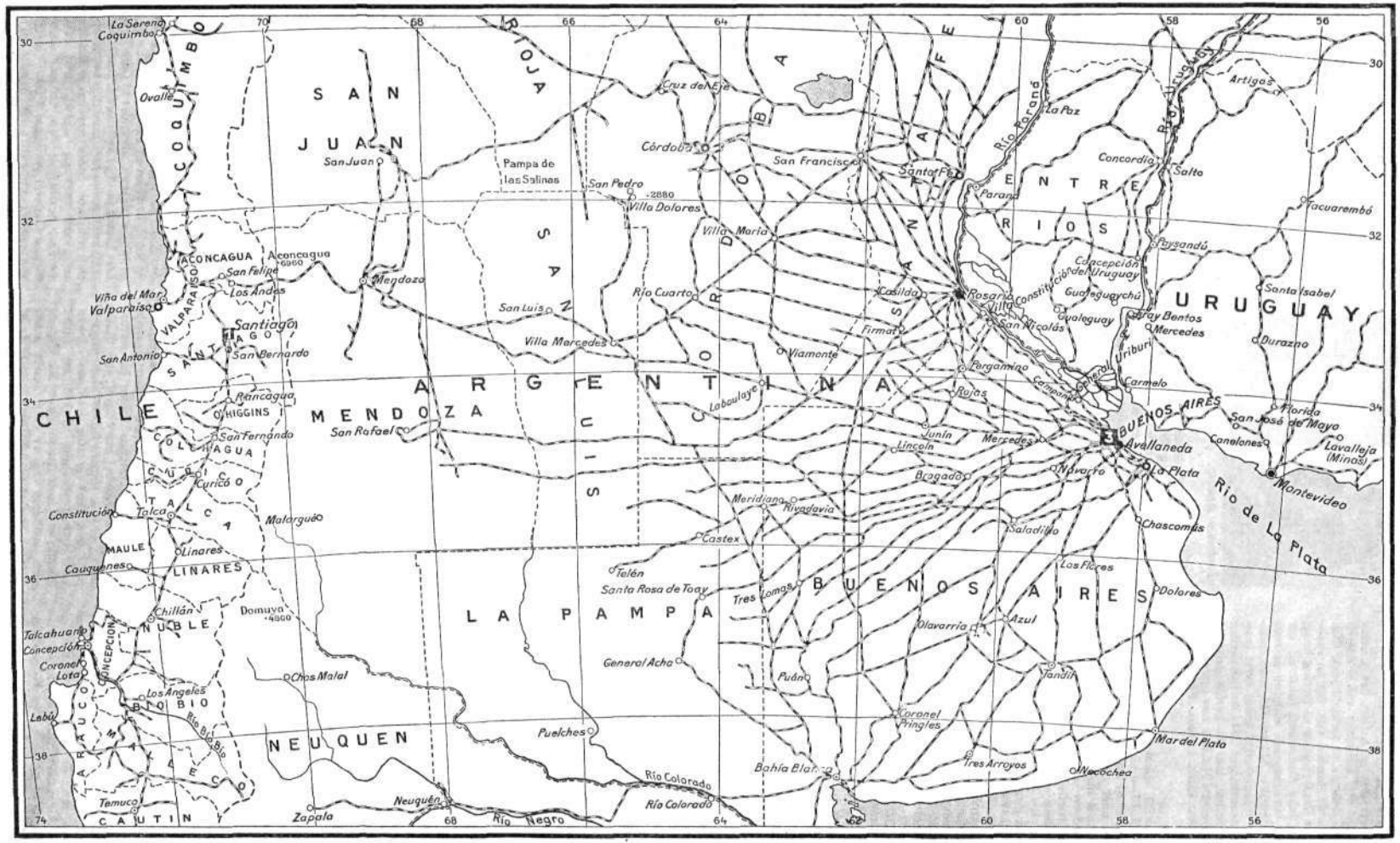

Maalestok 1 : 8 200 000

Udarbejdelse: J. Humlum

Mellem-Argentina og Mellem-Chile.

63

sagnet om Minotauros; deraf ariadnetråd = ledetråd.

ari'a'nske strid (efter Arius), det 4. årh.s teol. kampe om forholdet ml. Faderen og Sønnen. Støttet til alexandrinsk teol. lærte Arius, at Sønnen kun var en skabning. Hans modstandere så frelsen bragt i fare, om ikke Forløseren fuldt ud var gud. Ved statsmagtens indgreb sejrede dette standpunkt i Nikæa 325, men endeligt kunne treenighedsdogmet først fastslås i Konstantinopel 381. Arianismen holdt sig længe, især bl. germanerne.

A'rica, havneby i N-Chile nær grænsen til Peru; 17 000 indb. (1940). Frihavn for Bolivia.

a'ri'd (lat.), tør.

'a'rie (ital. *aria*), vokal musikform, opstået ca. 1650. I 17.–18. årh. udviklet til to hovedformer: a) da capo-**a** med hoveddel, mellemdel og gentaget hoveddel, b) stretto-**a** med en hoveddel, der afsluttes med en kort hurtig (stretto-) del. Stretto-**a** træffes kun i opera buffo. – Den **a** ledsagende tekst blev i 18. årh. en selvst. litt. genre, der afgørende, i Danm. især gnm. Stub og Brorson, bidrog til fremvæksten af den yndefulde, variationsrige rokokolyrik på den tunge, bombastiske baroks bekostn.

Ariège [a'rjæ:ʒ], 1) 157 km l. biflod til Garonne, udspringer i Pyrenæerne. 2) Fr. dept. omkr. 1); 4903 km²; 146 000 indb. (1946). Agerbrug, kvægavl og minedrift.

'Ariel (*hebr: ildsted* (Ez. 43, 15) el. Guds løve), 1) Es. 29, 1 som navn på Jerusalem: 2) senere navn på en vandånd. I Shakespeares »Stormen« og sporadisk i Goethes »Faust« navn på en luftånd; 3) *astron.*, en af planeten Uranus' fire måner.

'a'rier (sanskrit *ārya* ædel), 1) opr. en benævnelse, som de i Iran og Indien i 2. årtusind f. Kr. indtrængende stammer af indoeur. opr. anv. om sig selv i modsætn. t. de urindfødte i disse områder. Inden for nutidens sprogvidensk. anv. om de folkegrupper i Indien, der taler indoeur. sprog, og derfra overført som alm. benævnelse for alle folk inden for den indoeur. gruppe. 2) I nazismen anv. som racebetegn., til dels dækkende de under 1) nævnte folk (især i mods. til jøder), men i øvr. m. uklar afgrænsning.

arierparagraffer, bestemmelser i ty.-nazistisk lovgivn. efter 1933, der udelukkede »ikke-ariere« fra de fleste statsborgerrettigheder. Indledtes ved bestemmelser om embedsmænd 7. 4. 1933, videreført v. bestemm. om adgang til skoler, erhverv, militærtjeneste og v. Nürnberglovenes ægteskabsbestemmelser 1935.

ari'etta (ital.), mindre arie.

arild (jfr. oldisl. *ár* begyndelse + *öld* tid), tidernes begyndelse. Udtrykket fra arildstid, d. v. s. siden de ældste tider, opstået v. sen misforståelse af **a** som mandsnavn.

Arios, anden stavemåde for Arius.

ari'oso (ital.), *mus.*, melodiøst, sangbart.

Ari'osto, *Ludovico* (1474–1533), ital. digter af adelig slægt, Renæssancens største. Levede hovedparten af sit liv ved hoffet i Ferrara. Hans hovedværk *Orlando Furioso* (1516) behandler Rolands ulykkelige kærlighed og hans deraf flg. vanvid. (Portræt).

Ario'vist, germ. hærkonge, der 58 f. Kr. blev slået af Cæsar, da han forsøgte at trænge ind i Gallien.

'a'riske sprog, fællesbetegn. for iransk og indisk; sommetider også for indoeur. sprog i alm.

Ari'stagoras, gr. *Arista'góras*, tyran i Milet, der 499 f. Kr. stillede sig i spidsen for de ioniske byers opstand mod perserne.

Aristarch(os) [-'stark(-)] (gr. *A'ristarchos*) *fra Samos* (ca. 265 f. Kr.), en af oldtidens mest fremragende astronomer, forsøgte at bestemme afstanden fra Jorden til Solen, udtalte sig for et verdenssystem, efter hvilket Jorden bevæger sig omkr. Solen.

Ari'starch(os) [-'stark(-)], gr. *A'ristarchos* (død 145 f. Kr.), oldtidens største filolog. Levede i Alexandria, foranstaltede kritiske udgaver af gr. forf. **A**-s Homerudg. var af epokegørende betydn.

Ari'steas' Brev giver sig ud for at være en beretning fra Aristeas til hans broder,

Ludovico Ariosto.

Aristoteles.

skrevet under Ptolemaios 2. Filadelfos (285–246 f. Kr.) og fortæller, hvorledes 72 jøder, som hentedes til Alexandria efter kongens ønske, oversatte jødernes lov til græsk. **A** er i virkeligheden skrevet ml. 145 og 100 f. Kr. Tallet 72 er senere afrundet til 70 og har givet den alexandrinske overs. navnet »septuaginta« (70).

Ari'stides (gr. *Ari'steidēs*), athensk statsmand, førte athenerne i slaget ved Platææ 479 f. Kr., grl. det attiske søforbund.

Ari'stides (gr. *Ari'steidēs*), kristen filosof i Athen, der ca. 140 overrakte kejser Antoninus Pius et forsvarsskrift for kristendommen.

Ari'stippos (gr. *A'ristippos*) *fra Kyrene* (ca. 400 f. Kr.), gr. filosof, grl. den kyrenæiske skole, if. hvilken det højeste gode er lystfølelsen (hedonisme), som dog må søges med omtanke for at blive så varig og intensiv som muligt.

aristo- (gr. *áristos* bedst), vedr. det el. de bedste.

Aristo'bul, 2 *jødiske konger:* Aristobul 1., reg. 104–103 f. Kr., den første af Makkabæerne, som antog kongetitel; ynder af gr. kultur. Aristobul 2. (d. 48 f. Kr.), den sidste af makkabæerkongerne, førtes af Pompejus til Rom efter Jerusalems indtagelse 63 f. Kr.; myrdet.

Ari'stofanes, gr. *Aristo'fánēs* (ca. 445–388 f. Kr.), gr. komediedigter. Skrev 40 komedier for det atheniensiske publikum, hvoraf 11 bevarede; alle aktuelle, f. eks. *Skyerne* (423) m. satire over Sokrates; *Fuglene* (414) spotter over athenernes højtstemte forhåbninger t. det sicilianske felttog under d. peloponnesiske krig, men med en klar tendens: **A** er konservativ og ynder gl. moral. **A**-s komedier har stor komisk kraft, korsangene er fin lyrik. Oldtidens største komiker. Overs. t. da.

aristokra'ti' (*aristo-* + *-krati*), egl. de bedstes herredømme. Ved **a** forstår man nu dels en adelig godsejerklasse, der afgrænser sig fra alle af ringere herkomst, dels en regeringsform, hvor en godsejerklasse af den beskrevne art har magten. Undertiden bruges **a** omtr. i samme bet. som plutokrati.

Aristo'lochia [-ki-], (*aristo-* + gr. *locheia* fødsel), d. s. s. slangerod.

aristopapir, fot. kopipapir m. klorsølvemulsion.

Ari'sto'teles, gr. *Aristo'télēs* (384–322 f. Kr.), gr. filosof, f. i Stágeiros. Elev af Platon, grl. gymnasiet Lykeion i Athen, oldtidens alsidigste filos., hvis ideer og begreber har haft og har større indfl. på vesteur. videnskab end nogen andens. I sin *Analytik* grl. han logikken som en teori om syllogismerne, d. v. s. slutninger ud fra to præmisser til en konklusion. Indså dog at mange almene udsagn må baseres på induktion, d. v. s. slutning ud fra iagttagne enkelttilfælde til almene udsagn om det fælles for dem. Den videnskab. forsknings mål er at finde tingenes (substansernes) årsager, som **A** inddelte i 4 arter: den materielle årsag, d. v. s. det stof tingen er lavet af; den virkende årsag, d. v. s. det, der foranlediger, at tingen dannes af stoffet; den formale årsag, d. v. s. tingens væsen el. natur, udtrykt i begrebet om tingen; den finale årsag, d. v. s. tingens formål el. hensigten med den. Enhver ting i sanseverdenen opstår ved forening af stof og form. Stoffet er den blotte mulighed for tingen, som realiseres ved, at en virkende årsag forener stoffet med formen som følge af en hensigt med den således dannede ting. Alle forandringer (»bevægelser«) i verden skyldes disse 4 slags årsager, og de medfører, at tingene i verden udgør et hierarkisk ordnet system, hvis basis er det helt uformede »primære stof«, og hvis toppunkt er den helt stofløse form, den rene fornuft, som **A** identificerer med Gud. Ml. disse yderpunkter ligger alle andre ting, hvori der indgår både stof og form; de lavere er stof for de højere. Nærmest ved det primære stof står de 4 »elementer« (jord, vand, luft og ild), som ombytning af deres karakterist. egenskaber (*tørhed, fugtighed, kulde og varme*) kan forvandles til hinanden. Af disse elementer er alle ting under månesfæren dannede, mens de fjernere himmellegemer består af et finere »femte element«: æteren. Pladsforandring skyldes enten tingenes iboende tendens til at søge deres »naturlige steder«, det tunge nedad og det lette opad (»naturlig bevægelse«) el. stød el. træk fra andre ting (»påtvungen bevægelse«). Til syvende og sidst skyldes al bevægelse (al forandring) Gud, der er »den ubevægede bevæger«, som ved sin fuldkommenhed virker tiltrækkende på alle andre ting og derved sætter dem i bevægelse uden selv at bevæges (forandres). – I sin *biologi* og dermed sammenhængende *psyk.* anvender **A** de nævnte begreber på den måde, at han opfatter sjælen som legemets form. Han regner med forsk. sjæle el. sjæledele: en ernærende, en bevægende, en begærende, en sansende og en tænkende. Han opfatter organismerne som i høj grad hensigtsbestemte: den virkende, den formale og den finale årsag er hos dem sammenfaldende. Iøvrigt har han fremsat læren om de 5 (ydre) sanser og suppleret den med en teori om en indre »fællessans«, der dels fungerer som »passiv«, dels som »aktiv« fornuft. Den sidste hævdes lejlighedsvis at være udødelig. – *Etikken* bygger **A** på den opfattelse, at det gode for mennesket består i aktualiseringen af den for mennesket karakterist. evne, fornuften. Dyderne påstås at være midten ml. hinanden mods. laster: mod er f. eks. en mellemting ml. fejghed og dumdristighed. Da mennesket er »et socialt dyr«, er samfundslivet af stor vigtighed som grundlag for dydernes udvikling. Den højeste lykke nås dog ikke i det polit. liv, men alene i den teoret. sandhedssøgen og betragtningen af de evige sandheder, som er uafhængige af ydre forh., og som medfører den højeste udv. af menneskets værdifuldeste evne, fornuften. Om **A**-s æstetik, se art. poetik.

Arita, *Hachiro* (f. 1884), jap. diplomat. Udenrigsmin. 1936–37, 1937–38, 1940; afsluttede Antikominternpagten 1936, styrtet 1940 af militæret (mod engelskfjendtl. politik).

Arita-porcelæn, porcelæn fremstillet i den jap. by Arita ca. 1600–1900.

aritme'tik (gr. *arithmós* tal), den del af matematikken, der handler om tallene, deres egenskaber, og hvorledes man regner med dem. Højere **a** er d.s.s. talteori.

arit'me'tisk middeltal af en række tal er disse tals sum divideret med deres antal, altså $\frac{a+b}{2}$ for total a og b.

arit'me'tisk progression, d. s. s. differensrække.

'Arius, gr. *Áreios* (d. 336), alexandrinsk teolog; ophavsmand til den arianske strid.

Ariz., off. fork. f. Arizona, USA.

Arizona [ära'zo:nə] (fork. *Ariz.*), stat i sydvestl. USA, ved grænsen til Mexico; 295 000 km², 499 000 indb. (1940; 1947: 657 000) (1,7 pr. km²); $^1/_{10}$ var indianere. Hovedstad: Phoenix. Nordl. **A** er en del af Colorado-plateauet, ca. 2000 m h., dybt furet af canyons, sydl. del er et lavere plateau, afvandet af Gila River. Det lavere land er subtropisk buksteppe med kaktus, det høje land dels buksteppe dels kratskov. Store områder er indianerreservater (navajo, hopi osv.) og naturparker, heriblandt den verdensberømte Grand Canyon National Park. Vigtigste erhverv er minedrift. **A** bryder $^1/_3$ af USA.s kobbermalm, desuden store mængder guld, sølv, zink og bly. Ved Phoenix

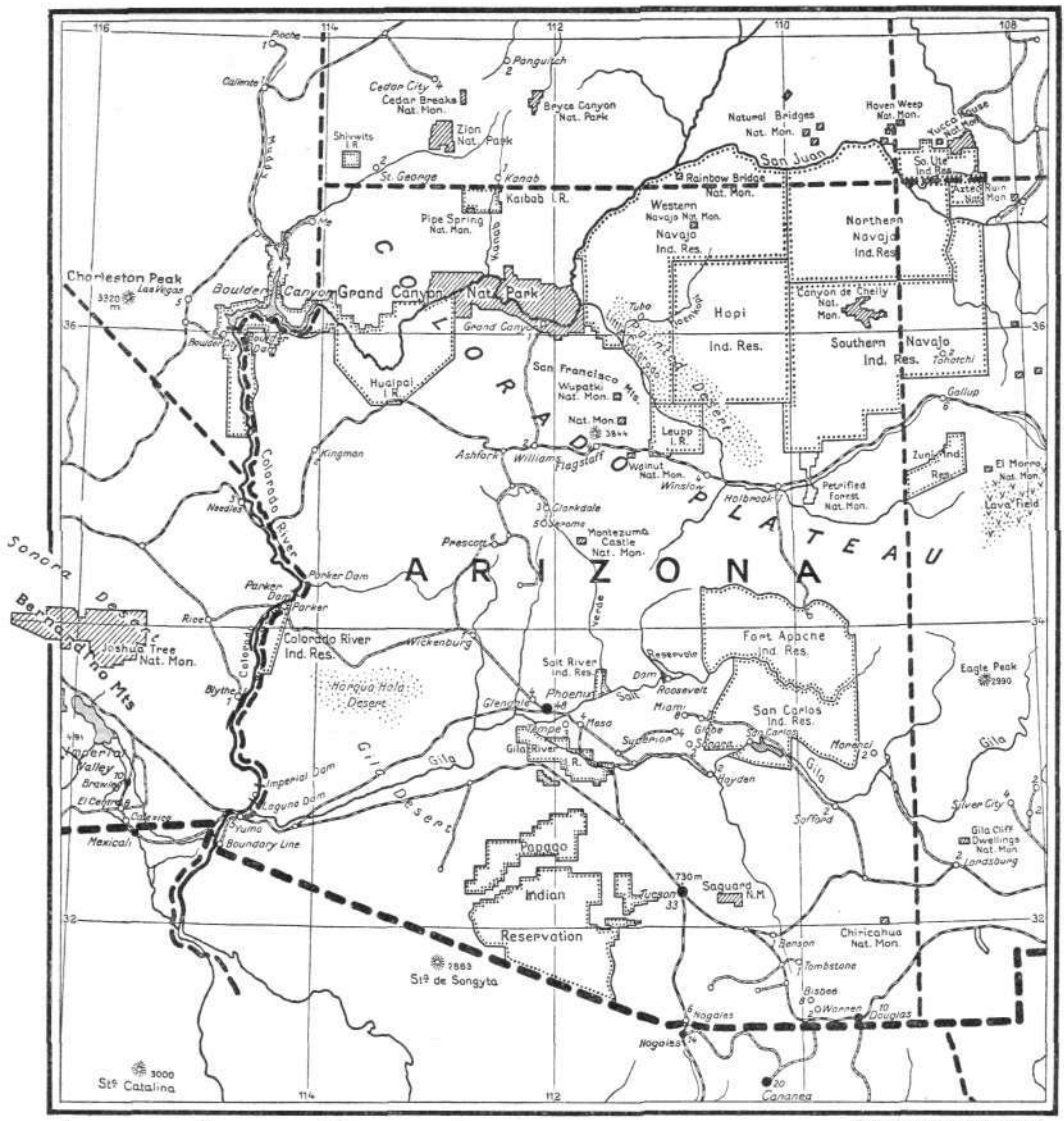
Pioche
Panguitch
Cedar City
Cedar Breaks Nat. Mon.
Bryce Canyon Nat. Park
Zion Nat. Park
Shivwits I.R.
St. George
Kanab
Kaibab I.R.
Pipe Spring Nat. Mon.
Natural Bridges Nat. Mon.
Rainbow Bridge Nat. Mon.
Haven Weep Nat. Mon.
Yucca Nat. Mon.
So. Ute Ind. Res.
Aztec Ruin Nat. Mon.
San Juan
Western Navajo Nat. Mon.
Navajo Ind. Res.
Northern Navajo Ind. Res.
Canyon de Chelly Nat. Mon.
Hopi Ind. Res.
Southern Navajo Ind. Res.
Tohatchi
Gallup
Zuni Ind. Res.
El Morro Nat. Mon.
Lava Field
Petrified Forest Nat. Mon.
Holbrook
Winslow
Walnut Nat. Mon.
Flagstaff
Williams
Ashfork
Leupp I.R.
Nat. Mon.
Wupatki Nat. Mon.
San Francisco Mts.
Tuba
Moenkopi
Hualpai I.R.
Kingman
Needles
Colorado River
Clarkdale
Jerome
Montezuma Castle Nat. Mon.
Prescott
Parker Dam
Parker
Rice
Colorado River Ind. Res.
Wickenburg
Joshua Tree Nat. Mon.
Blythe
Hanqua Hala Desert
Salt River Ind. Res.
Roosevelt Dam
Phoenix
Glendale
Tempe
Mesa
Miami
Globe
Superior
Gila River
Gila
Fort Apache Ind. Res.
San Carlos Ind. Res.
San Carlos
Mammoth
Hayden
Safford
Eagle Peak
Silver City
Gila Cliff Dwellings Nat. Mon.
Lordsburg
Imperial Valley
Brawley
El Centro
Calexico
Mexicali
Imperial Dam
Laguna Dam
Yuma
Boundary Line
Gila Desert
Papago Indian Reservation
Tucson
Saguaro N.M.
Chiricahua Nat. Mon.
Benson
Tombstone
Bisbee
Warren
Douglas
Nogales
Cananea
Stª de Songyta
Stª Catalina
Charleston Peak
Las Vegas
Boulder City
Boulder Dam
Grand Canyon Nat. Park
Grand Canyon
COLORADO PLATEAU
ARIZONA
Sonora Desert
Bernardino Mts
Mojave
Virgin
Kanab
Paria
Little Colorado
Verde
Gila
Salt
Santa Cruz
Sonoita
Yaqui
Mayo
Sonora
Mexico
Sierra Madre Occidental
Sierra Madre Oriental
Chihuahua
Durango
Sinaloa
Nayarit
Jalisco
Guanajuato
Zacatecas
Aguascalientes
Coahuila
Nuevo Leon
Tamaulipas
San Luis Potosi
Hidalgo
Puebla
Veracruz
Tlaxcala
Morelos
Guerrero
Michoacan
Oaxaca
Tabasco
Campeche
Yucatan
Quintana Roo
Chiapas
Tepic
Colima
Tepic
Mexico City
Pachuca
Cuernavaca
Puebla
Jalapa
Tlaxcala
Cuernavaca
Acapulco
Tuxtla Gutierrez
Merida
Chetumal
Tepic
Colima

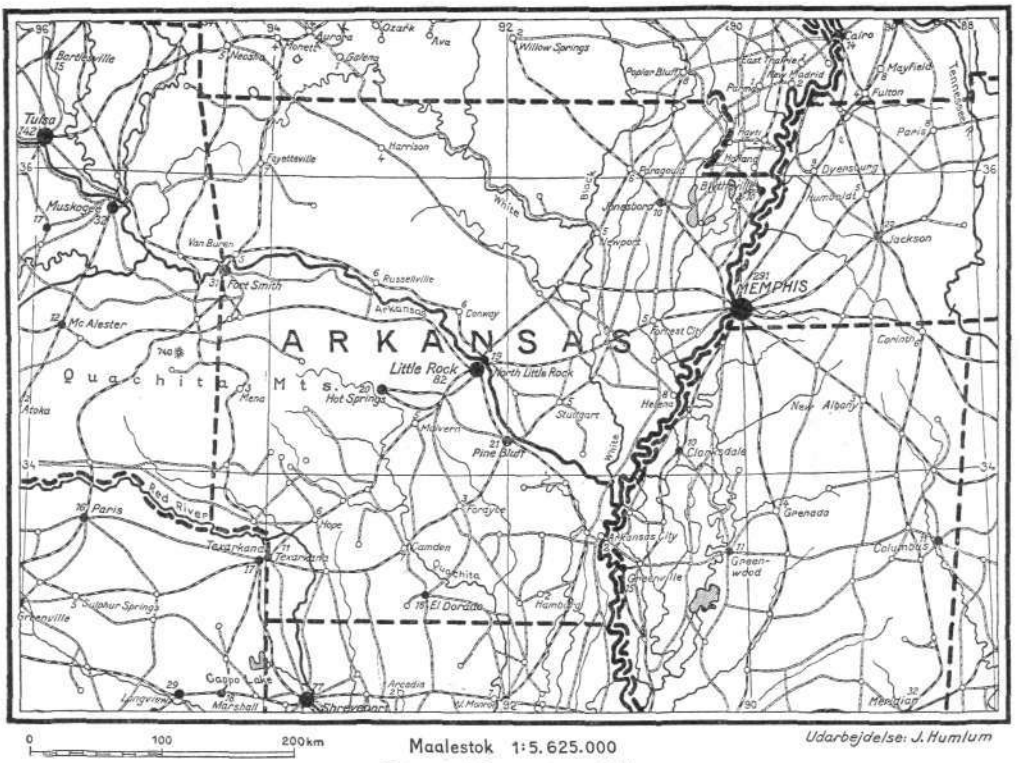

Kort over Arkansas (se sp. 195).

arke'gonium (gr. *archē* begyndelse + *gónos* afkom), æggemme hos mosser og karsporeplanter. **a** er et lille, flaskeformet legeme med een ægcelle. Efter befrugtningen vokser denne hos mos ud til et sporehus, hos karkryptogamerne til en hel plante.

arki- (gr. '*archi-*), første-, over-, ærke-.

Arki'medes (287–212 f. Kr.), gr. fysiker og matematiker; dræbtes ved romernes indtagelse af Syrakus, der takket være **A**-s krigsmaskiner havde udholdt 2 års belejring. Grl. læren om ligevægt af faste og flydende legemer. Fandt vægtstangsreglen og loven om opdrift i vand (**A**-s lov). Gjorde talrige praktiske opfindelser (taljen, vandsneglen). Beregnede areal, rumfang og tyngdepunkt for legemer af simpel geometrisk form.

Arkimedes' aksiom el. *Arkimedes' postulat*, d. s. s. Eudoxos' aksiom.

Arkimedes' lov. Et legeme, der er nedsænket i en vædske, taber tilsyneladende lige så meget i vægt, som den fortrængte vædske vejer.

arkipe'la'g (gr.), øhav.

arki'tekt (gr. *architektōn* bygmester), *kunstnerisk og teknisk udd. person, som* udfører tegninger til bygn., inventar, møbler, dekorativt arbejde m. m., indhenter autoriteternes godkendelse, og fører tilsyn med arbejdets udførelse. **a** er bygherrens tillidsmand over for håndværkere og leverandører, og betalingen, der erlægges af bygherren – og kun af denne –, beregnes på grundlag af byggesummen efter promillesatser. Den off. **a**-udd. foregår i Danm. på Kunstakad. (dog således at den første del kan erhverves på de tekniske skolers dagskole), varer ca. 5 år og afsluttes med en afgangsprøve. **a** gennemgår endv. en vis praktisk udd. som bygningshåndværker. En del **a** gennemfører deres udd. uden for akad.

Arkitekten, da. ill. tidsskr. for arkitektur og dekorativ kunst, grl. 1899.

Arkitektforening, Akademisk, stiftet 1879, optager som medl.: 1) arkitekter, der har gennemgået kunstakad.s arkitektskole, 2) arkitekter uden off. udd., hvis kvalifikationer kan godkendes af **A.** Indregistr. medl.sbetegn.: M. af A. A. og M. A. A. **A** udg. tidsskr. »Arkitekten«.

Arkitektforening, Dansk, stiftet 1886, optager udøvende arkitekter, som overfor foreningen har bevist deres kvalifikationer. Indregistr. medl.sbetegn.: M. D.A.

arkitek'to'nisk, vedrørende bygningskunsten.

arkitek'tu'r, bygningskunst.

arkitek'tu'rmaleri', maleri med bygningskunst som emne.

arkitek'tu'rteori', læren om de konstruktive, funktionelle og dekorative elementers forhold til hinanden og til helheden, således proportioner i plan og opstalt (talforhold el. geom. forhold, bl. a. det gyldne snit), der har været bestemmende for en bygn.s udformning; endv. alle teorier om dekorative enkeltheder, perspektiviske virkninger, fladernes farve, belysning etc.

arki'tra'v (*arki-* + lat. *trabs* bjælke) el. *epistyl*, i antik og deraf afledt arkit. det nederste led i det af søjlerne bårne stenbjælkeværk. (Ill. se søjle).

ar'ki'v (gr. *archeīon* øvrighedsbygning), bygning el. rum til opbevaring af offentl. el. *private dokumenter*, breve, forretningspapirer osv. Den da. stats **a**, ledet af rigsarkiværen, består af et hoved-**a** (hypp. kaldt rigsa, hvilket egtl. er betegn. f. hele **a**-systemet), og 4 landsa (Kbh., Viborg, Odense, Åbenrå). Hoved-**a** rummer i hovedsagen centraladmin.s sager, kongehusets **a**, m. m., desuden en række privatpersoners papirer; landsa har bl. a. kirkebøgerne og tingbøgerne m. m. lokalt **a**-stof. Desuden findes **a** i kommunerne (i Kbh. stadsa). – arki'va'r, embedsmand ved **a**.

arki'va'lier, aktstykker, der opbevares i arkiv.

Arkiv for Historiske Film og Stemmer, Statens, oprettet 1911 som verdens første på initiativ af red. Anker Kirkeby med det formål at sikre film- og stemmeoptagelser af kendte da. personligheder for eftertiden. Overtoges 1943 af *Nationalmuseet fra Det Kgl. Bibliotek.*

arkivkilogram, den i det fr. statsarkiv opbevarede prototype for kilogrammet.

arkivmeter, den i det fr. statsarkiv opbevarede platin-normalmeter (sml. metersystem).

arki'vol't (ital. *archivolto* hovedbue), gruppe af profiler og ornamenter, der smykker forsiden af et bueslag.

Ar'kona, vendernes hovedborg på Rügen, erobret af Absalon 1169.

ar'kose, grov feldspatholdig sandsten med skarpkantede korn. **a** opstår ved sammenkitning af granitgrus.

'arksignatu'r, et lille tal, som i bøger anbringes på hvert arks 1. (primsign.) og 3. (sekundasign.) side for at angive arkenes numre i rækkefølge. Bag sekundasign. er anbragt en stjerne.

'Arktis (gr. *árktos* bjørn), nordpolarområdet; regnes til 10° isotermen for varmeste måned.

'arktisk (gr. *árktos* bjørn), nordpols-, polar-

arktisk fauna, dyrelivet i nordpolarområdet. **a** er overvejende knyttet til kysterne (sæler, alke, stormfugle osv.). Landfaunaen omfatter bl. a. ren, moskusokse, polarulv, polarræv, snehare, lemming, sneugle, snespurv. Fl. af disse er hvide.

arktisk flora, *plantevæksten i nordpolar*området. Mod S er trægrænsen skellet, **a** findes dog også på de tilgrænsende landes bjerge. Vækstiden begynder i juni og ender i aug. Eenårige planter er sjældne, idet de ofte ikke kan nå at modne frøene; de fleste planter er små, de få træagtige har i reglen krybende skud. **a** omfatter bl. a. mosser, laver, græsser, star, kæruld, sivarter, nellikearter, troldurt, dryas, potentil, valmue, arter af pil og birk.

Arktiske Hav, andet navn på Ishavet.

arktisk klima, klimaet i de polare områder. Temp. er lav, og som følge heraf har luften meget lille fugtighedsindhold. De laveste temp., ÷ 30–÷ 40° indtræffer oftest med klart, stille vejr, og temp. når kun over frysepunktet – nogle grader – en kort tid om »sommeren«. De laveste temp. på jorden er ikke målt i de arktiske egne, men ved de såk. *kuldepoler*, f. eks. i Sibirien.

arktiske lande, d. s. s. nordpolarlandene.

Arktisk Station, Dansk, vidensk. laboratorium ved Godhavn på Disko, Vestgrønl., oprettet 1906, ledet af botanikeren M. P. Porsild til 1946, derefter af botanikeren P. Gelting. Basis for biol. undersøgelser af da. og udenl. videnskabsmænd.

Ark'turus (gr. *árktos* bjørn), stjernen *α* i Bootes.

Arkwright ['*a*:krait], Sir *Richard*, 1732–92), eng. opfinder og tekstilfabrikant, er særlig kendt for sin bomuldsspindemaskine (water frame), som udgør grundlaget for hele den senere udvikling af bomuldsindustrien.

ar'kæ'iske formationer (gr. *archaíos* gammel), ældste geologiske formationer; består af krystallinske skifre, stærkt foldede, opr. såvel sedimenter som eruptiver. Danner kærnen i fastlandene og træder frem i store områder (Canada, Skand., N-Sibirien, Brasilien, Afrika, Indien, Australien). Rige malmlejer er knyttet til **a.**

arkæolo'gi' (*arkæo-* + *logi*), læren om fortidens kulturer, hvor materialet udgøres af jordfundne sager. Opdeles bl. a. i forhist., nord., klassisk og orientalsk **a.** Moderne arkæol. forskning anv. bl. a. luftfot. af overvoksede og tilsandede områder, fosfatanalyser af jordlagene og geol. metoder, spec. pollenanalyse. Rygraden i den arkæol. forskning dannes af kronologien, tidsbestemmelsen af de mange forsk. kulturgrupper. For de ældste afsnits vedkommende, hviler den udelukkende på geol. iagttagelser, idet kulturlevningerne undertiden kan bestemmes af de lag, de findes i. For de første jordperioder anv. radioaktive målemetoder, for glacialtiden de lerlag, varv, som smeltevandsfloderne har afsat fra år til år. Fra slutn. af 4. årt. f. Kr. og fremefter støtter kronologien sig på ægypt. og mesopotamiske kongerækker, der igen hviler på astronomiske tidsbestemmelser. Eur.s forhist. kulturgrupper er fastlagt på grundlag af blandingsfund som eksempelvis fund fra Kreta og Grækenland, hvori der indgår ægypt. sager. Ved at følge således bestemte typers forekomst fra land til land er de eur. kulturgrupper blevet tidsfæstet (se sp. 202–204). En sådan metode har naturligvis mange fejlkilder, og tidsbestemmelserne får større fejlgrænser, jo længere man kommer fra Mesopotamien og Ægypten.

Arland [-'lā], *Marcel* (f. 1899), fr. forf., har skrevet noveller og kritiske essays; katolik.

Arlaud [ar'lo], *Oscar* (1836–1907), da. forf. og overs., mest kendt for citatværket *Bevingede Ord* (1878–81; 2. udg. 1906).

'Arlberg, 1802 m h. Alpepas i Østalperne ml. Tirol og Vorarlberg (Østr.), gennemboret af den 10,6 km l. **A**-tunnel, hvorigennem **A**-banen er ført. – Vintersport.

Arlberg-banen, østr. Alpebane, forbinder Bludenz i Vorarlberg med Innsbruck, og er et vigtigt led i jernbaneforb. ml. Vesteur. og Sydøsteur. **A,** som har en længde på 136,6 km, blev bygget 1881–84, elektrificeret 1925. På **A** findes den 10,6 km lange Arlberg-tunnel.

'Arlen, *Michael* (egl. Dikran Kouyoumdjian) (f. 1895), eng. forf., født i Bulgarien. Skildrer eng. society i noget overfladiske romaner.

Arles [*arl*], fr. by i Rhônes delta; 35 000 indb. (1946). Vigtig handelsby. Tyrefægtninger. Oldtidens Arelate, grl. af Fønikerne (amfiteater fra romertiden). I middelalderen hovedstad i Arelat. (Ill. se sp 199).

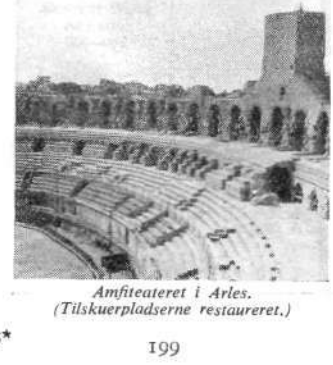

Amfiteateret i Arles.
(Tilskuerpladserne restaureret.)

Arletty [arlæ'ti], fr. (film-)skuespillerinde. Filmdebut 1936, senere i »Hôtel du Nord« (1938). Vittigt og raffineret spil bl. a. *i* »– og ved Daggry« (1939), »Formildende Omstændigheder« (1939) og »Fric-Frac« (1939).

Arlon [ar'lõ], flamsk: *Aarlen*, hovedstad i prov. Luxembourg, SØ-Belg.; 11 000 indb. (1948). Kendt fra romertiden.

'Arlöv [-lø:v], sv. stationsby NØ f. Malmö; sukker- og jernbanevognsfabrik. 3400 indb. (1946).

arm, *fys.*, den vinkelrette afstand fra et legemes omdrejningsakse til kraftens retning.

ar'mada (sp.), væbnet magt, særlig til søs; mest brugt om Uovervindelige **A,** som Filip 2. 1588 sendte mod Engl., og som efter nederlag i Kanalen i aug. ødelagdes af storm og for en del strandede på Hebriderne.

Armagh [*a*:'ma:], grevskab i Nordirland; 1266 km²; 109 000 indb. (1937).

Armagnac [arma'njak], 1) gl. fr. landskab i Pyrenæerne; 2) et cognac-lign. destillat af vin, dyrket i 1).

armagnacs [arma'njak], grev Bernhard 7. af Armagnac's tropper og tilhængere i kampen mod englændere, burgundere og borgerskabet i Frankr. 1380–1422.

arma'tu'r (lat. *armare* bevæbne), 1) *mil.*, tidl. fællesnavn for en afd.s el. enkeltmands våben og udstyr; 2) *elektr.*, a) den ikke elektr. del af alm. elektr. belysningslegeme f. eks. til gadebelysning; b) i Danm. sjældent benyttet betegn. for ankeret i en elektr. maskine; 3) *tekn.*, tilbehør til maskine el. apparat som manometre, ventiler o. l.

Arma'vir, by i RSFSR, Sovj., ved Kaukasus' nordfod og floden Kuban; jernbanecentrum. 84 000 indb. (1939).

armbrøst, et af buen udviklet skydevåben i middelalderen; bestod af et skæfte af træ med en bue af stål el. horn og en buestreng, tvunden af dyresener el. hampegarn.

armbånd, ringformet smykke af ædelt metal til at bære om håndleddet el. underarmen. **a** har været brugt til alle tider. Nu kun kvindesmykke.

'armcostål (*-jern*), meget ren teknisk stålsort med f. eks. 0,017 % kulstof, 0,005 % silicium, 0,011 % mangan, 0,011 % fosfor, 0,025 % svovl og altså 99,93 % jern; er ret modstandsdygtigt overfor luftens påvirkning. Fremstillingsmåden opfundet af *American Rolling Mill Co.*

armé [ar'me'] (fr. af lat. *armare* bevæbne), 1) et lands landkrigsmagt; 2) storstyrke egnet til krig på egen hånd.

armékommando, en hærførers samlede hjælpere til føring og fagtjeneste.

armékorps, største hærenhed (2–3 divisioner + visse særstyrker).

Ar'me'nien, armen. *Hajastan*, 1) bjergland i Forasien, N f. Iraq, delt ml. Sovj., Tyrkiet og Iran, ca. 300 000 km², nu kun *i* den til Sovj. hørende del beboet af armeniere; 2) unionsrep. i Sovj., S f. Kaukasus; 29 900 km²; 1 282 000 indb. (1939). (Kort se Rusland). **A** omfatter den nordøstl. del af Armeniens højland omkr. Sevan-søen og hovedstaden Jerevan (Erivan). Af indb. er ca. 85 % armeniere. I de lavere egne, bl. a. ved floden Araks, kan der dyrkes bomuld, vin, frugt, hvede og majs; 200 000 ha er kunstvandet. I de højere egne er kvægavl vigtigere end agerbrug. Industrien omfatter mejerier, slagterier, konservesfabrikker, garverier, læder-, tekstil- (bomulds-) og nogen jernindustri. Der er store vandkraftværker, og minedriften leverer råstoffer til kobber-, cement- og kemisk industri. – *Historie.* Selvst. rige i oldtiden; erobret af perserkongerne; en tid rom. vasalstat. Kristen statskirke fra 4. årh. I 16. årh. erobret af tyrk., på nær den østl. del med Jerevan, som var iransk til 1828, da Rusl. erobrede det meste. *Tyrk.-iransk* **A** behandledes hårdt. 1878 afstodes Kars til Rusl. Tyrk. løfter om reformer opfyldtes ikke. Også *russ.* **A** undertryktes på gr. af revolut. bevægelser. De tyrk. forfølgelser kulminerede under I. Verdenskr., hvor de tyrk. armeniere næsten udryddedes. 1918 genvandt Tyrk. de 1878 afståede områder, Jerevan erklærede sig for uafhængig rep., tilsluttedes Sovj. *1920, 1921* i den transkaukasiske føderation, 1936 unionsrep.

ar'me'niere hører nærmest til de semitiske folk, men viser dog ikke få lighedspunkter med den dinariske race; stor legemshøjde, fladt baghoved m. m. **a** har dog noget større og mere kødfuld og hængende næse end dinarerne.

Ar'me'niervenner, De Danske, forening stiftet 1902 for at yde armeniere humanitær hjælp mod de tyrk. forfølgelser. Udsendte 1903 Karen Jeppe til Armenien.

ar'me'niske kirke el. *gregoriansk kirke*, den ældste kristne statskirke (beg. af 4. årh.). Havde tidligt et rigt vidensk. liv; teol. var den monofysitisk og bevarede sin særstilling under gr., tyrk. og dels under russ. styre; **a**-s overhoved kaldes katholi'kos. Omkr. 3 mill. medl., mest i Sovj., Tyrkiet og spredt i Eur. og Amer.

ar'me'nisk sprog og litteratur. Armenisk tales foruden i den arm. sovjetrepublik i adskillige egne i Syrien og Lilleasien. Det er et indoeur. sprog, der dog danner en klasse for sig selv og er stærkt blandet med *iranske låneord.* Arm. skrives med et særligt alfabet, der blev dannet af Mesrop i beg. af det 5. årh. fra det gr. alfabet. Den ældste form af arm. (fra 5. årh.) kaldes oldarm. og anses for det klass. sprog, men de ældste håndskr. stammer dog først fra 9. årh. Desuden skelnes ml. middelarm. (11-15 årh.) og nyarm. Der findes en række nyarm. dialekter, men til 19. årh. blev det klass. sprog brugt som litt.-spr.; først i det 19. årh. beg. nyarm. at blive brugt som litt.-spr. I 5. årh. havde den arm. litt. en rig blomstring, baade gnm. overs. fra gr. og syr., især af teol. værker, og gnm. originale værker, især hist. I 7. årh. beg. en ny blomstringstid, der kulminerede i 12. årh. og ophørte i 14. årh. I 18. årh. beg. en renæssance for arm. lærdom ved mechitaristernes filologiske virksomhed (i Wien og Venezia), der især gik ud på at udgive og oversætte den klass. litt. I 19. årh. opstod en nyarm. litt. til dels efter vesteur. og russ. forbill.

armeno'i'd (*armen(ier)* + *-oid*), armenieragtig, armenierlignende.

Armentières [armã'tjæ:r], fr. by ved Lys, Flandern; 23 000 indb. (1946). Stor tekstilindustri. Erobret af englænderne dec. 1914, april–sept. 1918 i tysk besiddelse.

ar'me're (lat.), *mil.*, væbne, ruste, klargøre (især en stilling, skib, granat); *tekn.*, forsyne, forstærke, f. eks. armeres beton ved indstøbning af jernstænger (armeringsjern), der optager trækspændingerne.

armeret beton, d. s. s. jernbeton.

armfaldsgreb, angreb i brydning; i fri brydning kombineret m. benspænd.

'Armfeldt [-fælt], *Carl Gustaf* (1666–1736), sv. general, kommanderede de styrker, Karl 12. 1717–18 sendte mod Trondhjem, og som overvejende omkom på tilbagetoget over fjeldene.

'Armfelt [-fælt], *Gustaf Mouritz* (1757–1814), sv. officer. I 1780erne Gustav 3.s yndling. I unåde efter G. 3.s død, søgte som sv. gesandt i Neapel at styrte reg. m. russ. hjælp; kommanderede 1808 hær v. no. grænse, udrettede intet; 1811 i russ. tjeneste, nøje knyttet til Alexander 1., 1813 generalguvernør i Finl.

armfødder, d. s. s. brachiopoder.

Armidale ['*a*:midæil], frugthandelsby, New S-Wales, Austr.; 7800 indb. (1947).

armil'la'rsfære (lat. *armilla* armbånd) el. *armille-instrument*, et allerede i oldtiden og senere af Tycho Brahe benyttet instrument til måling af himmellegemers steder, bestående af et antal drejelige ringe (armiller), der kan indstilles, så at deres planer sammenfalder med henh.

Arkæologisk tidstavle.

	Ægypten	Mesopotamien	Grækenland	Italien	Mellemeur.	Danmark
50000	palæolitisk tid	palæolitisk tid	palæolitisk tid	palæolitisk tid	palæolitisk tid	istid
						Bromme-kultur ca. 10000
8000	mesolitisk tid	mesolitisk tid	mesolitisk tid	mesolitisk tid	mesolitisk tid	mesolitisk tid
5000	neolitisk tid	neolitisk tid				Maglemose-(Mullerup)-kultur
4000	prædynast. tid	Obeids tid	neolitisk tid	neolitisk tid		Gudenå-kultur
3500						
3200	1.–2. dyn. (3200–2800)	Uruk-tid				Ertebølle-tid
3000			ældre ægæisk tid 3000–1700		neolitisk tid 4000–2500	Ertebølle-tid køkken-mødd.
2900						
2800	Gl. Rige 3.–6. dyn. (2800–2475)	Djemd Nasr-tid –2600				
2700						
2600		tidl. sumer. tid 2600–2300				
2500	pyramiderne				båndkeramisk kultur 2500–2000	yngre stenalder (neolitisk tid) dyssetid
2400						
2300	7.–10. dyn. 2475–2100	akkadisk og sen-sumer. tid 2300–1900				jættestuetid
2200						
2100				klokkebæger tid 2100–1800	snorkeramisk kultur, klokkebæger-kultur	enkeltgravstid
2000	Ml. Rige 11.–13. dyn. (2000–1700)					
1900		gl. babylon. tid 1900–1700				
1800						dolktid
1700	hyksos 1700–1600	kassit. og ældre assyr. tid 1700–1100	yngre ægæisk tid 1700–1200	bronzealder 2000–900	bronzealder 2000–700	
1600						
1500	Nye Rige 18.–21. dyn. (1600–1100)			terramare-kultur, N-Ital.		ældre bronzeald. 1500–950 egekistefund
1400						
1300						
1200			eftermykensk tid 1200–950			
1100	forfaldstiden 21.–25. dyn. 1100–663	yngre assyr. tid 1100–600				
1000					Hallstatt-bronzealder 1000–700	
900			geometrisk tid 950–700			yngre bronzealder 950–500
800				etrusker 800–300		
700			arkaisk tid 700–500		Hallstatt jernalder 700–500	
600	saitisk tid 26. dyn. 660–525	nybabylon. tid 600–500				
500	persertid 27.–30. dyn. 525–332		klassisk tid 500–300		La-Tènetid (kelter) 500–1	kelt. jernalder 500–1
400		persisk tid 500–300				
300	hellenistisk tid 300–31 f. Kr.	hellenistisk tid 300–200	hellenistisk tid 330–30 f. Kr.	romersk tid 300 f. Kr.–476 e. Kr.		
200						
100		partisk tid 200 f. Kr.–300 e. Kr.				
Kr. f. (år 1)	rom. kejsertid 1–400		rom. kejsertid 1–400		romersk tid 1–400	ældre romersk jernalder 1–200
100						
200						yngre romersk jernalder 200–400
300						
400	byzantinsk tid (koptisk tid) 395–642	sassanidisk tid 300–650	byzantinsk tid	folkevandr.stid 400–750		ældre germansk jernalder 400–600
500					merovinger tid 500–752	
600						yngre germansk jernalder 600–800
700	arabisk tid	arabisk tid				
800					karolinger tid 752–911	vikingetid 800–1000
900						
1000						

meridianen, himlens ækvator, ekliptika o. a. betydningsfulde astron. planer.

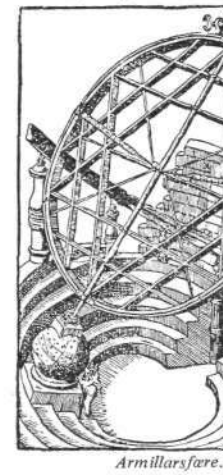

Armillarsfære.

armini'a'nere el. *remonstranter*, mildere (mere rationalistisk) retn. inden for den holl. calvinisme; opkaldt efter Jacob Arminius (1560–1609). **a** har siden Dordrecht-synoden 1618–19 været en lille særkirke.

Ar'minius, ofte kaldet *Hermann* (17 f.–21. e. Kr.), germansk høvding (cherusker), uddannet i rom. tjeneste, tilintetgjorde 9 e. Kr. den rom. statholder Quinctilius Varus' hær i Teutoburgerskoven.

Armori'ka'nske Bjerge (armorikaner, gl. folkestamme i Bretagne og Normandiet), del af de variskiske foldebjerge, strækkende sig fra Irland over Wales til Centralfrankrig.

armring, ringformet smykke af ædelt metal til at bære om overarmen, i den nord. oldtid ofte hædersgave ml. mænd.

Armstrong ['armstrɑŋ], *Edwin Howard* (f. 1890), amer. radioingeniør. Har bidraget til opfindelsen af superheterodynmodtageren og frekvensmodulation for anv. til radiofoni.

Armstrong ['armstrɑŋ], *Louis* (f. 1900), amer. neger-jazzmusiker og -sanger. Begyndte 15 år gl. at spille trompet i forsk. orkestre. Vakte 1926 stor opsigt med sine »Hot Five« og »Hot Seven« i Chicago.

Armstrong ['a:mstrɑŋ], lord *William George* (1810–1900), eng. kanonfabrikant. Grl. 1847 Elswick Engineering Works, fra 1927 del af Vickers-Armstrong Ltd. (fremstilling af krigsmateriel).

Arna'ger, da. fiskerleje, SØ f. Rønne, Bornholm; ca. 200 indb.

Arnager-grønsand, grønsandsaflejring fra cenoman (Bornholm).

Arnager-kalk, grå mergelkalksten fra cenoman (Bornholm).

Arnamagnæ'a'nske Håndskriftsamling, skabt af islænderen Arni Magnússon, nu i Kbh.s univ.bibl.s 1. afd. **A** rummer bl. a. ca. 2800 fortrinsvis isl. håndskrifter, f. eks. af den yngre Edda.

Arnarfellsjökull ['adnarfæls'jö:gədl], navn på den sydl. del af Hofsjökull.

Arnarfjörður ['adnarfjörðər], fjord på Islands nordvesthalvø.

Arnarvatn ['adnarvahtn], isl. sø, NV f. Langjökull.

Arndt, *Ernst Moritz* (1769–1860), ty. digter. Bekæmpede fr. undertrykkelse af Tyskl. i Napoleonstiden, knyttet til Karl von Stein; skrev begejstrede, fremmedfjendtlige fædrelandssange (*Was ist des Deutschen Vaterland*) med krav om polit. samling af alle områder m. ty. sprog.

Arndt, *Johann* (1555–1621), ty. luth. biskop og opbyggelsesforf.; oversat til mange sprog. **A** fik afgørende bet. for al protestant. kristendom i 17. og 18. årh., ikke mindst for pietismen.

Arne, nord. mandsn., beslægt. m.ordet ørn.

arne, åbent ildsted i primitive huse. Fra Danm.s oldtid kendes både stenlagte **a** og ornamenterede **a** af brændt ler.

Arne [a:n], *Thomas* (1710–78), eng. komponist til operaer, symfonier, triosonater. Kendt for *Rule Britannia*.

Ar'nér, *Sivar* (f. 1909), sv. forf. Har bidraget til debatten om fyrrernes kulturkrise med romanerne *Plånbok borttappad* (1943, da. *Tegnebog Tabt* 1944), *Knekt och klerk* (1945, da. 1948).

Arnesen, *Vilhelm* (1865–1948), da. marinemaler; anv. ofte hist. motiver.

Arnfast, abbed i Ry, har måske forgivet Christoffer 1. 1259.

Arnfred, *Jens Therkelsen* (f. 1882), da. højskolemand. Ingeniør af udd. Lærer ved Askov højskole 1910, forstander fra 1928. Indtager ledende stillinger i forsk. grene af andelsbevægelsen. Red. af tidsskriftet »Dansk Udsyn«.

Arnhem ['a:rnəm], hovedstad i holl. prov. Gelderland ved nedre Rhin i meget smukke omgivelser; 96 000 indb. (1947). Tekstil- (kunstsilke), kemikalie- og tobaksindustri. I sept. 1944 blev brit. lufttropper landsat ved **A** bag tyskernes linier; 10 dages voldsomme kampe endte med brit. nederlag. Svære krigsskader (3 800 ødelagte lejligheder).

Arnhem Land ['a:nhæm 'lånd], halvø V f. Carpentaria Bugten, N-Austr.

'Arnhol'tz *Arthur* (f. 1901), da. tale- og sangforsker. Lektor i da. i Berlin 1933–38. 1943 lektor, 1949 prof. ved Kbh.s Univ. i talens og sangens hist. og æstetik. Har s. m. Schiørring og Viderø udg. *Gamle Danske Viser* 1—5 (1941–42).

'ar'nikatinktu'r (*arnica* volverlej + *tinktur*) el. *volverlejdråber*, folkemiddel mod sår.

'Arnim, *Achim von* (1781–1831), ty. forfatter. Romantiker. Udg. s. m. Cl. Brentano folkevisesaml. *Des Knaben Wunderhorn* (1805–08), skrev endv. bl. a. en hist. roman *Die Kronenwächter* (1817, ufuldendt).

'Arnim, *Bettina von* (1785–1859), ty. forf. C. Brentanos søster; *Goethes Briefwechsel mit einem Kinde* (1835) er en blanding af ønskedrøm og virkelighed.

'Arnim, *Jürgen von* (f. 1889), ty. general, kommanderede ty.-ital. armé i Tunis 1942–43, kapitulerede 13. 5. 1943.

Arnkils'øre, odde på Als ml. Als Sund og Augustenborg Fjord. Ved **A** gik preusserne i land på Als 28.–29. 6. 1864. Et ty. mindesmærke ved **A** ødelagdes 1945.

Arnljot Gelline ['a:rnljo:t 'jæl:inə], opr. stimand fra Jämtland; faldt i slaget ved Stiklestad som Olav den Helliges tro mand. Emne for Bjørnsons digt **A.**

'Arno, 240 km l. ital. flod fra Appenninerne forbi Firenze og Pisa i den frugtbare **A**-slette til Det Liguriske Hav.

'Arno, atoll i Marshall-øernes østl. række.

Arnold ['arnɔlt], *Gottfried* (1666–1714), ty. luth. teolog. Som sværmerisk mystiker fik **A** afgørende indfl. på den radikale pietisme, og som kirkehist. gennemførte han det synspunkt, at det er de forfulgte og kætterne, som har ret.

Arnold [arnld], *Henry Harley* (f. 1886), USA-flyvergeneral. Foregangsmand i udvikl. af USA.s luftvåben. Dec. 1941–jan. 1946 øverstkommand. f. hærens luftstyrker.

Arnold ['a:n(ə)ld], *Matthew* (1832–88), eng. digter og kritiker. Søn af *Thomas* **A.** Hans poesi f. eks. *Empedocles on Etna and other Poems* (1852), *Merope, a Tragedy* (1858) og *New Poems* (1867) er forfinet, intellektuel tanke- og stemningsdigtn. Grundtonen er pessimistisk. Han finder livet i det moderne samfund præget af lidelse, ensomhedsfølelse og disharmoni. Kun skønheden og især naturens skønhed giver livet indhold.

Arnold ['a:n(ə)ld], *Thomas* (1795–1842), eng. skolemand. 1827 rektor for kostskolen i Rugby. Indførte undervisn. i d. nyeste hist. og mod. sprog; huskes især som skaber af det eng. skoleideal: A Christian (kristen) Gentleman.

Arnold af Brescia (ca. 1100–1155), ital. præst; protesterede mod kirkens indblanding i politik; blev 1147 leder af en revolutionær regering i Rom. Fanget af kejser Frederik 1.; henrettet.

Arnold fra Lübeck, lybsk abbed, fortsatte Helmolds slaverkrønike (vendernes hist.) fra 1171 til 1209 (da. overs. 1885).

Ar'nolfo di 'Cambio (død 1302?), ital. arkitekt. Hovedværk: franciskanerkirken *Santa Croce* i Firenze (beg. 1294).

'Arnstadt [-ʃtat], ty. by, Thüringen; 23 000 indb. (1939). Tekstilindustri m. v.

'Arnulf (d. 641), bisp af Metz, Karolingernes stamfader.

'Arnulf, *ty. konge* 887–99, kejser 896, søn af Karloman, slog normannerne ved Leuven 891.

a'roma (gr: krydderi), vellugt; den fra flygtige stoffer stammende behagelige lugt og smag hos mange planter el. andre stoffer (især æteriske olier). aro'ma'tisk, krydret, vellugtende.

aro'ma'tiske forbindelser, den gruppe af org. kem. forb., der indeholder benzolkernen. **a** giver sig til kende ved, at de brænder med en lysende og sodende flamme og i mange tilfælde har en karakteristisk lugt.

aro'ma'tiske midler, lægemidler, der indeh. flygtige, ofte vellugt. olier.

aro'mu'ner el. *zin'za'rer*, nomadiserende hyrdefolk med rumænskbeslægtet sprog i N-Grækenl.

'Aron, Moses' broder, den første ypperstepræst og stamfader til den eneste legitime præsteslægt i Israel.

A'rosa, vintersports- og kursted i Graubünden, Schweiz; 1740–1920 m. o. h.; 2000 indb. (1941).

Aro'senius, *Ivar* (1878–1909), sv. maler; hans arbejder præges af rig fantasi og humør; **A**-s børnebog *Kattresan* (1909) er blevet klassisk.

Arouet [a'rwæ], Voltaires egl. navn.

arp, alm. lidelse i hårbunden hos spædbørn, bestående af *gullige, fedtede* skælmasser. Fjernes med olie el. vaselin, i sværere tilf. med tjæreholdig salve.

Arp, *Hans* (f. 1889), ty.-fr. billedhugger og digter. Grl. s. m. den rum.-amer. digter *Tristan Tzara* (f. 1896) dadaismen under 1. Verdenskrig. Sluttede sig 1924 til den tidl. surrealisme og blev senest tilhænger af den abstrakte kunst (ill. se der).

Árpád ['a:rpa:d], magyarernes fyrste ved erobringen af Ungarn ca. 900, stamfader til Arpaderne, det ungarske dynasti, ca. 900–1301.

arpeggio [-'pæd:ʒo] (ital. *arpeggiare* spille på harpe), *mus.*, betegner at noderne i en akkord skal spilles på harpe-maner, d. v. s. at de anslås hurtigt efter hverandre, den nederste først.

'arrak (arab. *araq* sved), en farveløs el. gullig drik med 50–60% alkohol, der alt efter oprindelsen vindes ved gæring af ris, palmesaft el. (sukkerrør)melasse el. blandinger heraf.

Arran ['ærən], naturskøn skotsk ø i Firth of Clyde; 468 km².

arrangere [-'ʃe'rə] (fr.), ordne, tilrettelægge; udsætte musik for anden besætning end den opr. Tilsv. substantiv arrangement [-ʃə'mɑŋ].

Arras [a'ra:s], fr. by i dept. Pas de Calais; 33 000 indb.(1946). Stor tekstilindustri. I 14.–15. årh. hovedsæde for fr. tapetveveri. Ty. nederlag okt. 1914. Erobr. ved ty. panserfremstød mod Kanalen maj 1940, befriet aug. 1944.

Arrau [-'ra-u], *Claudio* (f. 1904), chilens. pianist, fremragende fortolker af nyromantisk og mod. musik.

arrazzi [-'rat:si] (ital. efter byen *Arras*), betegn. for vævede vægtæpper.

'Arrebo', *Anders* (1587–1637), da. forf. **A**-s gejstlige karriere afbrødes, da hans kådhed i tale og færd 1622 medførte afskedigelse fra bispeembedet i Trondhjem. 1626 præst i Vordingborg. Hans ca. 1610 begyndte forf.skab først litt.hist. vigtigt fra 1623 ved en metrisk skelsættende *gendigtning af Davids Psalmer*. 1631–37 udarbejdede **A** sit hovedværk, *Hexaëmeron*, en delvis fri overs. af et fr. skabelsesepos (Du Bartas), udg. 1661, men forinden udbredt i afskrift. Dette værks versteknik (dobbeltrimet heksameter og især alexandrinere) og dets udsmykkede stil placerer **A** som »dansk kunstdigtnings fader«. (Portr. sp. 209).

Arreskov, hovedgård N f. Fåborg, fra 1772 i slægten Schaffalitzky de Muckadells eje, til 1925 grevskab. Bygn. fra 1558–73, stærkt restaureret; fredet i kl. B.

achilleshælen. Deltog i toget mod Troja. Hovedperson i Iliaden.

Achmatova, anden stavemåde for Ahmatova.

acho'li' [-ko-] (*a-* + gr. *cholé* galde), ophævelse af galdeafsondringen el. hindring for galdens udflydning i tarmen, hvorved galden træder over i blodet og fremkalder gulsot.

a. Chr. n., fork. for lat. *ante Christum natum* før Kristi fødsel.

Acht [åxt] (ty.), udstødelse af samfundet; i sin strengeste form fuldstændig fredløshed.

achy'li' [-ky-] (*a* + *chylós* saft), manglende dannelse af saltsyre i mavesækken.

Achæa [-'kæ-] (gr. *Achaía*), 1) oldgr. landskab på N-Peloponnes; 2) Grækenland som rom. provins efter Augustus.

achæer [-'kæ'-], gr. stamme på Peloponnes (før dorerne).

achæiske forbund, sammenslutning af de 8 bystater i Achæa, fik fra 250 f. Kr. under ledelse af Aratos og sen. Filopoimen stor magt i Grækenland, udvidedes efterh. til hele Peloponnes, men knustes af Rom 146 f. Kr.

Achæme'nider, persisk dynasti 550–330 f. Kr.

acidime'tri' [-s-] (lat. *acidus* sur + *metri*), form for titreranalyse, efter hvilken man bestemmer mængden af syre v. hj. af baser (f. eks. natrium- el. barium hydroksyd) af kendt normalitet.

acidi'te't [-s-] (lat. *acidus* sur), surhedsgrad. **a** udtrykkes alm. ved brintionkoncentrationen el. brintioneksponenten.

aci'dose [-si-] (lat. *acidus* sur + *-ose*), en tilstand, hvorunder blodets reaktion forskydes i sur retning. Mods. alkalose.

'acidum [-s-] (lat.), syre.

aci'ne'ter [-s-] (gr. *ak'inētos* ubevægelig) (*Suc'toria*), infusionsdyr, mangl. fimrehår, m. rørformede sugetentakler. Som regel stilkede; fastsiddende.

à cire perdue, se cire perdue.

'Acke, *Johan Axel Gustav* (1859–1924), sv. maler; figurbill. i Böcklins ånd, f. eks. *I Skoventemplet* (1900; Thielska gall.), landskaber, portrætter og bogillustrationer.

van Acker [fan'akər], fr. [vana'kæ:r], *Achille* (f. 1898), belg. soc.dem. Førstemin. febr. 1945–marts 1946, marts–aug. 1946. Modstander af Leopold 3.s tilbagevenden. Trafikmin. fra marts 1947.

Ackermann aus Böhmen, Der, en dialog ml. **A** (bonden) og døden; meget bet. ty. renæssanceværk skrevet ca. 1400 af *Johann von Saaz* (ca. 1360–ca. 1414), N-Bøhmen.

Ack'té, *Aino* (1876—1944), fi. sopransangerinde. Debut 1897 i Paris. Gæstespil i Eur. og Amer. Grl. operaen i Helsinki.

Açoka [ā'jo:kā] (d. 232 f. Kr.), sønnesøn af Candragupta, fremragende konge over Magadha (N-Indien) 273–232, fremmede buddhismen.

Aconcagua [akɔŋ'kagwa], Amer.s højeste bjerg (6960 m), i Argentinas Andes nær grænsen til Chile, 125 km NØ f. Santiago. S. f. **A** ligger det vigtige Uspallata-pas. **A** er ikke som tidl. antaget en udslukt vulkan, men et erosionsbjerg.

à condition [akōdi'sjō] (fr.), på betingelse. Alm. salgsmåde ml. boghandel og forlag, hvorefter **a** aftagne bøger kan returneres til forlæggeren, såfremt de ikke sælges; mods. i fast regning.

A'conitum, lat. navn på stormhat (prydplante).

a 'conto (ital.), som afdrag, i løbende regning.

Açores, Arquipélago dos, portug. navn på Azorerne.

A'costa [a'kɔ-], *Gabriel* (*Uriel*) (1590–1640), portug. jøde, udvandrede til Amsterdam, hvor han for sine kætterske anskuelser bandlystes af rabbinerkollegiet; begik til sidst selvmord.

acquit [a'ki] (fr.), kvittering; i billard: stød, der lægger ballen ud for modspilleren.

a'cra'nier (*a* + gr. *kranion* hjerneskal), d. s. s. trævlemunde.

acre ['æikə] (beslægtet m. lat. *ager*, mark) (fork: A. el. a.), eng. flademål = 0,40468 ha.

Acre ['akrə], arab. '*Akka*, hebr. '*Akkō*, fr. *St.-Jean-d'Acre*, oldtidens *Ptolemaïs;* by ved Middelhavet i Palæstina N f. Haifa; ca. 8000 indb. Korsfarernes vigtigste støttepunkt 1191–1291. Forgæves belejret af Bonaparte 1799.

Acre ['akri], brasiliansk territorium mod grænsen til Perú og Bolivia; 148 000 km²; 90 000 indb. (1946); opkaldt efter Rio Acre, biflod til Rio Purús.

Acrel [a'kre:l], *Olof af* (1717–1806), Sveriges første vidensk. kirurg. Overkirurg v. Serafimerlazarettet 1752, generaldirektør for Sveriges hosp.væsen 1776.

act [åkt] (eng., egl: handling), i Engl. spec. om admin. beslutning af offentlig myndighed, parlaments- el. kongreslov.

'acta (lat: handlinger), gerninger; dokumenter, akter; afhandlinger; levnedsskildring.

acta di'urna (lat: daglige handlinger), i det gl. Rom en af Cæsar 59 f. Kr. indført, ved offentligt opslag bekendtgjort nyhedstjeneste.

ac'tinium (gr. *aktís* stråle), sjældent, stærkt radioaktivt grundstof, kem. tegn Ac, atomnr. 89, atomvægt 227, valens 3. Forekommer i ringe mængder i uran. Dannes ved radioaktiv udstråling af protactinium og sønderdeles selv radioaktivt (halveringstid 13 år) til en lang række stoffer, der er isotoper af andre grundstoffer. Opdaget 1899.

actiniumfamilien, familie af 12 radioaktive grundstoffer, hvis modersubstans er uranisotopen U 235. Har fået navn efter det først opdagede af stofferne.

'actio [-ti-o] (lat.), klageret, d. v. s. adgangen til som sagsøger at gøre en ret gældende ved domstolene, f. eks. med actio vendi'ti: sælgerens krav på købesummen.

Action Française, Ligue de l' ['li:g də lak'sjōfrā'sæ:z], (fr: ligaen for fr. handling), fr. monarkistisk sammenslutn., stiftet 1899, ledet af Charles Maurras og Léon Daudet; collaborationistisk under besættelsen 1940–44.

'Actium (lat.), gr. *Áktion*, sandet landtunge i V-Grækenl., hvor Augustus' flåde under Agrippa 31 f. Kr. slog Antonius.

Act of Settlement ['åkt əv 'sætlmənt], den eng. tronfølgelov af 1701, hvorefter Sofie af Hannover fik arveret; kongen skal tilhøre anglikanske kirke, Engl. skal kun m. parlamentets samtykke forsvare kongens privatbesiddelser, eng. embeder forbeholdes englænderne. Dommerne skal være fastlønnede og uafsættelige.

Acton ['åktən], forstad til London, 12 km V f. City. 68 000 indb. (1939).

'actum (lat: sket), udtrykker i dokumenter, at noget er sket el. vedtaget.

a'custicus, 'nervus (gr.-lat: hørenerven), 8. hjernenerve, høre- og ligevægtsnerve.

Açvaghosha [aʃva'go:ʃa] (ca. 150 e. Kr.), buddhistisk munk og lærer af mahāyānaretningen, forf. eper og dramaer. Berømtest er hans *Buddhacarita*, en poetisk Buddhabiografi.

'Açvin [-ʃv-], i ind. vedisk rel. to mandl. guddomme, unge og skønne, tvillinger, hurtige hjælpere i al slags nød, dog ikke krig, spec. lægeguddomme. Karakteristisk for dem er deres forb. med heste og fælles ægteskab med solen.

acyklisk ['asy-] (*a* + *cyklisk*), *bot.*, skruebladet.

acykliske forbindelser, *kem.*, det mods. af cykliske forb.

A. D., fork. for lat. *Anno Domini* i det Herrens år, d. v. s. efter Kristi fødsel.

ad (lat.), til, hos, ved, angående; alm. forstavelse i lat. ord (assimileres ofte til ak-, al-, an-, as- o. fl.).

ad 'acta (lat: til dokumenterne); lægge ad acta, henlægge (en sag), opgive el. afslutte (undersøgelsen).

adagio [a'dadʒo] (ital.), *mus.*, langsomt, langsommere end andante.

'Adalbert (ca. 1000–1072), ærkebiskop i Hamburg-Bremen 1043–66, søgte v. hj. af det ty. kejserdømme uden held at grunde et patriarkat N f. Alperne. **A** oprettede derfor nye bispedømmer i Danm.

'Adalbert af Prag, čech. '*Vajtěch* (ca. 955–997), bøhmisk biskop og preussernes apostel. Fandt martyrdøden bl. preusserne.

'Adaldag (d. 988), ærkebiskop af Hamburg-Bremen. Sammen med Otto 1. drev han ty. ekspansions- og missionspolitik, således i Danm., hvor han fik oprettet 3 jyske bispedømmer (948), og hvor Harald Blåtand lod sig døbe.

'Adam (hebr.), mennesker (kollektivt), men tillige det først skabte menneske. – Den gamle **A,** betegn. for det af synden bundne menneske.

Adam ['ädəm], eng. arkitektfam., fader og 3 brødre. Berømt er *Robert* **A** (1728–92) for sine spinkle klassicistiske møbler, udførte af Chippendale o. a., der påvirkedes af hans forfinede stil.

Adam [a'dā], fr. billedhuggerfamilie i 18. årh. Mest kendt er *Lambert Sigisbert* A (1700–59), der arbejdede i Rom og Paris; udførte bl. a. *Neptun* i Neptunspringvandet i Versailles. Broderen *François Gaspard Balthasar* **A** (1710–81) blev hofbilledhugger hos Frederik d. St. i Potsdam.

Adam [a'dā], *Charles Adolphe* (1803–56), fr. komp., væsentlig til opéras comiques, herimellem *Postillonen i Lonjumeau* (1836, Kbh. 1837) og *Konge for en Dag* (1852, Kbh. 1889).

Adam [a'dā], *Paul* (1862–1920), fr. forf., opr. naturalist, brød med Zolas skole, hyldede ideal. tanker i store romaner.

Adam af Bremen (d. ca. 1076), kannik i Hamburg og forfatter af *De Hamburgske Ærkebispers Historie* (da. 1930) med værdifulde oplysn. om Norden i 10.–11. årh. En af hans kilder var Sven Estridsen.

Ada'maua, 1000–2000 m h. plateau i Midt-Sudan.

Adam de la Halle [a'dād(ə)la'al], kaldet *le Bossu* (13. årh.), fr. digter, forf. til det første komiske fr. drama *Le Jeu de la Feuillée* og den ældste opéra-comique *Le Jeu de Robin et Marion.*

adamel'lit (*Adamello* alpegruppe), granit med omtrent lige mængder alkalifeldspat og plagioklas.

Ada'mello, gruppe af de ital. alper N f. Garda-søen; når 3564 m i Presanella. Flere gletschere.

Adam Homo (lat. *homo* menneske), titelfig. i et fortællende digt af Fr. Paludan-Müller (1841–48).

Adams ['ädəmz], *John* (1735–1826), USA-sagfører, polit. Ordfører for uafhængighedserklæringen 1776, gesandt i London 1785—88 efter deltagelse i fredsforhandl. 1782; vicepræsident 1789–97; som Jeffersons modstander valgt til præsident 1797–1801, men kom i konfl. med Hamilton; slået af Jefferson v. præsidentvalg 1800.

Adams ['ädəmz], *John Quincy* (1767–1848), USA-polit. Søn af J. **A.** Sagfører, diplomat, udenrigsmin. 1817–25 (køb af Florida 1819, Monroedoktrinen 1823). Præsident 1825–29. Kritiserede slaveriet.

Adams-aksel ['ädəmz], en omkr. 1850 af den eng. ing. W. Adams konstr. akselkasse for jernbanekøretøjer, som forbedrer løbet gnm. kurver; danner stadig grundformen for radialt indstillede lokomotivaksler.

Adamsbogen, mandæernes hellige skrift.

Adamsbroen, ca. 50 km l. ørække ml. Ceylon og Forindien.

Adams guldregn (*Cy'tisus a'dami*), en i 1825 fremkommet podningskimære bestående af alm. guldregn som kerne med et ydre cellelag af purpur-guldregn, der forlener blomsterne med en smudsigrød farve. Lejlighedsvis frembryder skud af de to rene arter.

adam'sit, difenylaminklorarsin, kem. kampstof, der angriber luftvejene.

Adam's Peak ['ädəmz 'pi:k] (eng. *peak* bjergtinde), 2240 m h. bjerg på Ceylon.

Adams-Stokes' syn'dro'm (el. *synkope*) ['ädəmz-'stouks] (efter de eng. læger *Rob. Adams* (1794–1875) og *William Stokes* (1804–78)), kortvarig besvimelse p. gr. af ophævet hjertefunktion (hjerteblok, hjerteflimren).

adamsæble, 1) det fremspring på halsens forside, der dannes af strubehovedet. – Betegn. stammer fra fortællingen om Adam, der, da Gud kaldte på ham, blev så forskrækket, at en bid af æblet han

Arreskov Sø, da. sø, 12 km NØ f. Fåborg, Fyn; 3,6 km². Afløb til Odense Å.

ar'rest (oldfr. af *ad* + lat. *restare* blive tilbage), 1) foreløbigt retsmiddel, der skal sikre opfyldelsen af et pengekrav. Foretages af fogden. Forek. i to former: **a** *på person*, der består *i hensættelse* i gældsfængsel (kun sjæld. anv.) og **a** *på gods*, der medfører, at den påg. bliver uberettiget til at råde over godset, men i alm. får lov til at beholde det i sin besiddelse; 2) d. s. s. arresthus.

d'Arrest [da'ræ],*Heinrich Louis* (1822–75), ty.-da. astronom. 1857 prof. i astronomi ved Kbh.s Univ. for at lede opførelsen af og arbejdet på det ny observatorium. Vigtige arbejder vedr. tåger samt astrospektroskopiske undersøgelser.

arrestdekret, rettens beslutn. om, at arrest skal foretages.

arrestforfølgningssag. Hvor arrest er foretaget, skal den »forfølges« under en særl. sag (arrestsag), såfremt der i forvejen er indledet retssag ang. den fordring, for hvilken arrest er foretaget. Hvis der *først* anlægges sag *om fordringen*, efter at arresten er foretaget, er særlig **a** ufornøden.

arresthus, fængsel til varetægtsfanger og fanger, der udstår mindre frihedsstraffe. Før 1938 var **a** kommunale, siden statslige.

Arrese, da. sø Ø f. Frederiksværk, N-Sjælland; 41 km². Afløb til Roskilde Fjord.

arre'ti'nske kar, keramik fra Arretium (nuv. Arezzo) i Ml.-Ital. Drejede el. støbte skåle (service) m. tynd farvet glasur. Fig. og ornamenter i presset relief. Omtales i antik litt. i 1. årh. e. Kr.

Arrhenius [-'ræ:-], *Svante* (1859–1927), sv. kemiker og fysiker. Opstillede 1887 teorien for elektrolytters dissociation i vandige opløsninger. Nobelprisen *i kemi* 1903.

Arri'a'n (gr. *Arria'nós*) (omkr. 100 e. Kr.), gr. forfatter. Hans *Anabasis* skildrer Alexander d. St.s krigstog mod Dareios 3.

arrièregarde [ari'æ:r-] (fr: vagttrop), *mil.*, styrke, der skal dække og sløre hovedstyrkens tilbagegang mod angreb bagfra.

arri've're (fr.), ankomme; hænde.

ar'roba (arab. *al-rub* fjerdedel), vægt: i Sp. og S-Amer. undtagen Bras. = 11,5 kg, i Portug. og Bras. = 14,7 kg.

arro'gan't (lat. *arrogare* anmasse sig), fordringsfuld, indbildsk, hovmodig; arrogance (-'gaŋsə], hovmod, indbildsk optræden.

arron'de're (fr.), afrunde; sammenlægge (jord).

arron'de'rmaskine, apparat til at afrunde (vælse) tænder på tandhjul til ure.

arrondissement [arōdis'mā] (fr.), 1) underafd. af fr. dept.; 2) distrikt i Paris.

arrosion (lat. *arrodere* gnave på), luftarters, f. eks. ilts, kuldioksyds, svovlbrintes el. svovldioksyds, angreb på metaller.

Arroux [a'ru], 120 km l. biflod til Loire; udspringer på Côte d'Or.

arrow-root ['ærou'ru:t] (eng., egl: pilerod), stivelse, der udvindes af forsk. trop. planters rodknolde, f. eks. batat, maniok, taro, yams, og som danner et fint mel, et vigtigt næringsmiddel i tropelande. Anv. til klister, pudder, stivelse o. a.

ars (flertal *'artes*) (lat.), kunst; **a** a'mandi elskovskunsten (digt af Ovid); **a** 'longa, 'vita 'brevis, kunsten er lang, livet kort (fra Hippokrates).

Arsa'kider (efter grundlæggeren *Arsakes*), Partherrigets kongehus 250 f.–226 e. Kr.

ars an'tiqua [-kva] (lat: den gamle kunst), i musikkens hist. perioden, der går forud for *ars nova* (den nye kunst), der indledes med den gryende Renæssance i 14. årh.

ar'se'n (fra pers. gnm. semit.; pers. *zar* guld), grundstof, kem. tegn As, atomnr. 33, atomvægt 75. **a** står på overgangen ml. metal og metalloid og forekommer således i to former. Den metalliske form er en stålgrå, krystallinsk masse med vf. 5,7, den metalloidiske, der minder om

Anders Arrebo.

Erik Arup.

fosfor, er gul med vf. 2. **a** sublimerer uden smeltning ved 616°. Valenser 3 henh. 5. **a** forekommer som mineral i form af sulfider (realgar, auripigment), hvoraf det vindes ved ristning og reduktion. **a** danner fl. rækker forb., f. eks. arsensyre H_3AsO_4 og arsentrioksyd As_2O_3. **a**-forb. er fysiol. virksomme og kraftige giftstoffer. **a** anvendes som tilsætning til bly ved fabrikationen af hagl.

arse'na'l (ital. af arab. *dār al-sinā'ah* værksted), tøjhus, fremstillings- og opbevaringssted for våben og ammunition.

Arsenal F. C. (*Arsenal Football Club* ['a:sinl 'futbå:l 'klåb]), Engl.s berømteste fodboldklub, grl. 1886.

arse'nik (gr. fra pers. gnm. semit.; pers. *zar* guld), d. s. s. arsentrioksyd, As_2O_3.

arsenikforgiftning forekommer i en akut form med et koleralignende sygdomsbillede og i en kronisk form med symptomer fra tarmkanalen, nervebetændelse og hudforandringer. Den akutte form behandles med kulpulver og magniumsulfat.

arsenkis, *FeSAs*, stålgråt, rombisk mineral med metalglans. Forekommer på malmgange. Vigtig arsenmalm.

arsennikkel, *NiAs*, kobberrødt mineral med metalglans; findes på malmgange og anv. som nikkelmalm (Erzgebirge).

arsentrioksyd, As_2O_3, el. *arsenik*, farveløst, krystallinsk el. amorft stof. Fremstilles ved ristning af arsenkis el. andre arsenmineraler. Meget giftigt. Udstrakt anv. til bekæmpelse af skadedyr (f. eks. rottegift), til konservering af skind og pelsværk, i glasfabrikationen som klaringsmiddel, til fremstilling af schweinfurtergrønt, samt til med. formål.

arsfenok'sy'd, arsenikholdigt præparat til behandling af syfilis og en række tropesygdomme.

ar'si'ner, organiske arsenforb. analoge med aminer. Nogle **a** har været anv. som kem. kampstoffer.

Ar'sinoë, navn på fl. oldtidsbyer, mest bekendt er **A** i Faiyûm-oasen i Ægypt.

Ar'sinoë, ægypt. prinsesser af det ptolemæiske kongehus; mest kendte er kong Lysimachos af Thrakiens hustru, senere g. m. Ptolemaios 2.

arsinoi'the'rium (byen *Arsinoë* + gr. *thērion* pattedyr), kæmpemæssige uddøde hovdyr med et par mægtige horn på næsen. Oligocæn i Ægypten.

'arsis (gr: hævning), i moderne metrik betegn. for trykstærk stavelse i en versefod (mods. thesis = tryksvag stavelse).

arsjin [ar'sjin], gl. russ. længdemål (alen) = 0,7112 m.

'ars po'etica (lat: digtekunsten), versificeret fremstilling af digtekunstens teori; især kendt er Horats' (ca. 20. f. Kr.), Boileaus efterligning (1674, L'art poétique) og i Danm. Tøger Reenbergs (1701), der bygger på begge forgængere.

ars 'regia (lat: den kongelige kunst), frimureriet.

'Arsuk, grønl. udsted på nordsiden af Torssukatak over for Arsuk Ø (900 m høj) i Arsukfjord, der indadtil fortsætter i Ivigtutfjord.

art, 1) *filos.*, (lat. *species*), den grundlæggende enhed i planters og dyrs systematik. **a** kan defineres som en fortsat slægtfølge af individer, der i væs. egenskaber (**a**-kendemærker) ligner hinanden og formår at bevare disse i frugtbart afkom. Mod andre **a**-s individer er de afgrænset af en såk. **a**-barriere, d. v. s. forhold, der viser sig en vis utilbøjelighed til gensidig krydsning el. i bastardens nedsatte frugtbarhed, evt. sterilitet. **a** kan derfor leve *i mek.* blanding og dog bevares rene gennem tiderne. Dette hindrer ikke, at artens individer gruppe for gruppe kan og oftest vil vise sig forsk. i mindre væs. egenskaber. Det er denne ofte rige variation, der har gjort det vanskeligt at omgrænse de enkelte **a**, hvis antal inden for dyre- og planteverdenen har været og er uhyre stort. Af dyrearter regnes der i alt med 822 000, af disse er 640 000 leddyr, krebsdyr, insekter m. v., af hvirveldyr 60 000, af bløddyr, muslinger, snegle m. v. 70 000, orme m. v. 6500, af encellede organismer 15 000. Pattedyr og fugle udgør tilsammen 11 000 arter. Af planter er der 266 000, heraf 150 000 frøplanter og 70 000 svampe. - Former, som i morfologisk henseende adskiller sig iøjnefaldende fra andre individer af **a**, har man betegnet *varieteter* (lat. *varietas*). Findes de at være arvelige, må de regnes for at være opstået gnm. mutation. Geogr. adskilte individgrupper af en **a** vil ikke sjældent afvige synligt fra hinanden. Stærkt afvigende former vil i dette tilf. blive betegnet som *underarter* (lat. *subspecies*). Som linnæisk **a** betegnes alm. de af Linné og i hans ånd opstillede **a** i det bot. el. zool. system. Som de findes vildt i naturen (*egl.* **a**), er de kår-prøvede, d. v. s. består af former, som har kunnet klare kampen for tilværelsen (*økospecies* el. *kår*-**a**). Hæger man om en **a**-s fulde afkom, vil, som det er sket med kulturplanterne og de tæmmede dyr, formrigdommen øges inden for **a**-s grænser (*coenospecies* el. *samle*-**a**). Alt efter forplantningsmåden vil **a** have forsk. *tilbøjelighed til at opdele sig i* mindre, særprægede afdelinger, stammer, racer el. små-**a** (*microspecies*), sorter osv. - Linné mente, at **a** var uforanderlige, som de en gang var skabt af »den evige ånd«. Med Lamarck brød den tanke frem, at **a**, der kunne fremvise så nære tilpasningsgrader til den omgivende natur, måtte være foranderlige, den givne **a**-individgruppe taget som helhed, og at de mange **a** gradvis måtte være opstået af hinanden. Hermed fødtes problemet om udviklingen i det hele taget. - **a** betegnes fra Linnés tid gerne med et dobbeltnavn, f. eks. Lathyrus odoratus, hvoraf det første er slægtsnavn, det sidste en **a**-betegnelse. Hertil føjes ofte (mest forkortet) navnet på dens første beskriver (autor), f. eks. L. = Linné.

3) *miner.*, et stof med bestemt kem. sammensætn. og krystalform. Der forekommer imidlertid rækker af blandingsmineraler af forsk. **a** med analog sammensætning og hinanden lignende krystalform. Ved vedtægt afgrænses bestemte blandingsforhold som **a**.

d'Artagnan [darta'njå], *Charles de Baatz*, gasconsk adelsmand (død 1673); berømt gnm. Dumas' roman *De Tre Musketerer*.

Arta'xerxes, tre *pers. konger af Achæmenidernes hus:* Artaxerxes 1., reg. 465–424 f. Kr., søn af Xerxes, sluttede 449 fred m. grækerne. - Artaxerxes 2., reg. 404–358, søn af Dareios 2., overvandt 401 broderen Kyros' oprør (de 10 000's tog) og fik ved Antalkidas-freden 387 de gr. byer i Lilleasien igen. Under **A** løsrev Lilleasien og Ægypten sig. Artaxerxes 3., reg. 358–337, genvandt det hele; støttede Athen mod Filip af Makedonien.

Arta'xerxes (pers. *Ardashīr*), tre *pers. konger af Sassanidernes hus;* Artaxerxes 1., reg. 226–41, styrtede Arsakiderne og grl. det ny-pers. rige, - Artaxerxes 3., reg. 628–30, blev slået af kejser Heraklios af Byzans og mistede Syrien.

ar'tel (russ: arbejdsfællesskab), russ. betegn. for forsk. former for produktionssamvirke. I nutiden betegner **a** særlig de kooperative *kolhoser* som efter kollektiviseringen af landbruget blev dettes helt dominerende grundform; også produktionsforeninger i byerne betegnes som **a**.

ˈArtemis, i gr. rel. opr. gudinde for livet i naturen, en guddomsforestilling der har rod hos de tidlige gr. jæger- og hyrdefolk. Senere forenedes **A** med Apollon og tillagdes som denne evne til at rense og helbrede. I sen tid opfattedes **A** som månegudinde.

Arteˈmisia (gr.), d. s. s. bynke.

Arteˈmisia (gr. *Artemiˈsia*), to *kariske dronninger:* 1) deltog på pers. side i slaget ved Salamis 480 f. Kr.; 2) (d. 349 f. Kr.) kong Mausolos' søster og dronning, Mausoleets opfører.

Arteˈmision, gr. helligdom for Artemis på Eubøas N-kyst, ud for hvilken persere og grækere kæmpede et uafgjort søslag 480 f. Kr.

Artemovsk, anden stavemåde for Artjomovsk.

arteri- (gr. *artēria* pulsåre), vedr. pulsårerne.

arˈteˈrie (gr.), pulsåre.

arteriebetændelse el. *arteˈritis,* kronisk betændelse i pulsårernes væg, hvorved kredsløbet besværes; undertiden er årsagen syfilis.

arteriˈel' (gr. *artēria* pulsåre), vedr. pulsårerne.

arterio- (gr. *artēria* pulsåre), vedr. pulsårerne.

arterioskleˈrose (*arterio-* + *sklerose*), åreforkalkning.

arˈteˈsisk boring (efter *Artois,* hvor første boring foretoges), boring efter vand; opr. om sådanne boringer, hvor vandet stiger som springvand over jordoverfladen.

ˈartes libeˈrales (lat.), de frie kunster (digtning og videnskab).

Arteˈvelde (el. [ˈar-]), 1) *Jacob van* **A** (d. 1345), opr. brygger i Gent, støttede i Hundredeårskrigens beg. Engl., løsrev 1338 de flanderske byer, hvis erhverv var afhængigt af ulden fra Engl., fra grev Ludvig af Flandern, der støttede Frankr. Dræbt ved et opløb. 2) *Filip van* **A** (d. 1382), søn af 1), genoptog 1381 faderens politik, men blev 1382 slået af en fr. ridderhær v. Roosebeke.

arˈthritis deˈformans (gr. *árthron* led + *-itis* + lat. *deformans* vanskabende), ældre betegn. for arthrosis deformans.

arˈthritis ˈurica (gr. *árthron* led + *-itis* + lat. *urica* vedr. urin), ægte gigt.

arthro- (gr. *árthron* led), led-.

arthroloˈgi' (*arthro-* + *-logi*), læren om leddene.

arthroplaˈstik (*arthro-* + *plastik*), *med.,* kunstig dannelse af et nyt led.

arthroˈpoder (*arthro-* + *-pod*), d. s. s. leddyr.

ˈarthrosis deˈformans (*arthro-* + *-osis* + lat. *deformans* vanskabende), ledlidelse med bruskdestruktion og knogledeformering. Ses i reglen efter 50 års alderen. Oftest angribes hofte, knæ og fodled. Leddene bliver kun sjældent helt stive. De ledsagende smerter skyldes oftest komplicerende muskelgigt (myoser).

Arthur [ˈaːɒə] el. *Artus,* legendarisk keltisk konge og sagnhelt i Engl. Geoffrey of Monmouth samlede sagnene om **A** i *Historia regum Britanniae* (1137). Wace's franske versoversættelse *Roman de Brut* (1155) omtaler første gang det runde bord, hvorom **A** og hans riddere samledes. Fra Frankr. bredte **A**-digtningen sig ud over Eur. Digterisk inspirationskilde lige op til vor tid.

Arthur [ˈarɒr], *Jean* (f. 1908), amer. filmskuespillerinde. Har siden 1929 med lune og intelligent kvindelighed spillet et stort antal filmroller f. eks. i Capra's »Du kan ikke ta' det med dig« (1938) og »Mr. Smith kommer til Washington« (1939).

ˈArthur af Bretagne (1186–1203), sønnesøn af Henrik 2. af Engl., ved kongevalget 1199 skudt til side for farbroderen Johan uden Land, der senere lod ham fange og myrde.

arˈticuli ˈfidei [-de-i] (lat: trosartikler), trossætninger, der udtrykker summen af kristendommens læreindhold. Den lutherske ortodoksi mente, at de erkendes dels ved fornuften og dels ved åbenbaringen.

arˈticulus (lat.), led.

artificiel [-iˈʃæl'] (*ars* + lat. *ˈfacere* gøre), kunstig.

arˈtikel (lat. *arˈticulus,* egl: led), 1) *gramm.,* en i mange nyere indoeur. sprog forekommende nærmere bestemm. af substantiverne, der angiver, at vi tænker på et bestemt eksemplar (bestemt **a**: hus -et) el. at tingen er os ubekendt (ubestemt **a**: et hus); 2) kort afhandling i avis, tidsskrift o. l. 3) i handel: varesort; 4) afsnit, punkt i lov; 5) grundregel, grundbestemmelse (f. eks. krigsartikel, trosartikel).

artikulation (lat. *articulare* leddele), 1) *sprogv.,* udtale af sproglyd; 2) tandrækkernes møde under tyggebevægelsen.

artikuˈlator, et instrument, som bruges ved opstilling af kunstige tænder for at opnå den naturligst mulige artikulation.

artikuˈleˈre (lat. *articulare* leddele), frembringe tydelig sproglyd.

artilleˈri' (fr.), fællesbetegn. for 1) det svære skyts og det krigsmateriel (**a**-materiellet), der hører til dette (kanonerne, deres underlag, ammunition, transportmidler m. m.); 2) den del af hæren (**a**-personellet), der betjener samt opbevarer 1); 3) den videnskab, der omfatter kendskabet til virkningen, anv. samt konstruktionen og fabrikationen af 1).

artilleˈrihjul, bilhjul med metalnav og eger af træ el. metal.

artilleˈriskib, fællesbetegn. for de krigsskibstyper, der har artilleri som hovedvåben (slagskibe, monitorer o. a.). Om end de forsk. pansrede **a** varierer bet. i deplacement, fart m. v., findes visse grundtræk, der adskiller **a** fra andre krigsskibstyper: svært sidepanser samt et el. fl. panserdæk, anbringelse af det svære skyts i stærkt pansr. drejetårne samt en inddeling i vandtætˈe smårum for at sikre flydeevnen.

artiˈskok (ital. fra arab. *ardhi* jord + *shauk* tidsel) (ˈ*Cynara*), slægt af kurvblomstfam. Kurvbunden og grunden af støvbladene er kødede, spises; *C scolymus* dyrkes; må dækkes om vinteren.

arˈtist (fr. af lat. *ars* kunst), kunstner, især i cirkus- og varietéverdenen.

ˈartium (*examen*) (lat: eksamen i de frie kunster), tidl. da. og no. navn på studentereksamen.

Arˈtjomovsk [-ɔfsk], tidl. *Bahˈmut,* by i Donbass, Ukraine; 55 000 indb. (1939). Porcelæn-, fajance- og nogen jernindustri.

Artois [arˈtwa], gl. fr. provins ved Kanalen. *Historie.* I middelalderen fr. provins, fra 1384 under Burgund; knyttet til Nederlandene; Spanien afstod 1559 **A** til Frankr.

artsbastard, krydsning ml. adskilte arter. Ofte ufrugtbar. Eks: muldyr; rug-hvede.

artsegen, d. s. s. artsspecifik.

artshybrid, d. s. s. artsbastard.

artskrydsning, krydsning ml. to nærstående arter (se artsbastard).

artsspecifik el. *artsegen,* særkendende for en art; f. eks. veksler æggehvidestofferne i organismernes celler fra art til art og giver serologiske reaktioner ved indsprøjtning på andre arter.

ˈArtus, d. s. s. Arthur (keltisk sagnkonge).

aruˈak, sydamer. sprogæt udbredt fra Antillerne til S-Bolivia. Aruakerne er agerbrugere, dygtige pottemagere; deres vandringer har spredt vigtige kulturelementer over S-Amer.

Aˈruba (holl. [-ˈryː-]), holl. ø bl. Små Antiller; 178 km²; 39 000 indb. (1947). Store raffinaderier (Standard Oil) for den i Venezuela udvundne olie.

ˈarumfamiˈlien (*Aˈraceæ*), eenkimbladede planter med blomsterne i kolber omgivet af et farvet hylsterblad. 850 arter, de fleste urter, mange med luftrødder el. hæfterødder, næsten alle trop.; i Danm. da. ingefær, kær-mysse, kalmus.

Dansk ingefær.

ˈA'rup, *Erik* (f. 1876), da. historiker. Dept.-chef i konsejlspræsidiet 1914–16, prof. 1916–46, medl. af Da.-Isl. Nævn fra 1919. Har skrevet bl. a. *Studier i Engelsk og Tysk Handelshistorie* (1907) og *Viggo Hørup* (1941). Størst bet. har hans *Danmarks Historie* 1–2 (1925–32), der går til 1624, og som s. m. hans kildekritiske afhandlinger har givet væsentligt nye synspunkter for udvikl. i Danm., synspunkter, der har været stærkt omstridt, men har øvet afgørende indflydelse på hans elever. (Portræt sp. 209).

Aruˈwimi, 1300 km l. nordl. biflod til Congo.

Arv, da. mandsnavn (af Ar(n)vid).

arv, overgang af en persons efterladte formue til andre, enten i h. t. loven (ægtefælle og slægtninge) el. i h. t. testamente el. lign. dispositioner i det omfang, loven tillader.

Arve [arv], 100 km l. fr. bjergflod; biflod til Rhône, udspringer på Montblanc, gennemstrømmer Chamonix-dalen.

ˈarve (*Anaˈgallis*), slægt af kodriverfam. I Danm. rød **a** (*A. arvensis*) el. »grine til middag«, da blomsten i reglen kun er åben midt på dagen. Eenårig; frugten er en buddike.

Rød arve.

arveafgift, afgift til staten af arv. Størrelsen afhænger af arvens størrelse og slægtskabets nærhed, i h. t. lov nr. 147 af 10. 4. 1922 med sen. ændringer. Foreninger, legater o. l. skal svare en **a** på 30 %, dog kan den ved velgørende legater nedsættes til 10 %; kunstværker kan fritages.

arveafkald, arvingens erklæring om ikke at ville tage arv efter arveladeren. Må for at være gyldigt være afgivet over for denne, men binder – såfremt ikke særlig begrænsning er gjort – også arvingens descendenter.

arveanlæg, d. s. s. *gener.*

arvebiologisk institut (off. *Universitetets Institut for Human Arvebiologi og Eugenik*), grl. 1938 v. Kbh.s Univ. Bygningen skænket af The Rockefeller Foundation. **A** kan rådspørges ang. forhold ved ægteskabs indgåelse, adoptioner, sterilisation m. v. **A** fører et *arvehygiejnisk kartotek.*

Arvebogen, en optegnelse af den sjæll. ret fra tiden før ca. 1216.

arvefaktorer, d. s. s. *gener.*

arvefald, det tidspunkt, da arvingerne erhverver ret til arven (i reglen arveladerens død). Hvor arven indestår i et uskiftet bo, er **a** indtrådt, men arven kan ikke kræves udbetalt.

arvefaldsret, undertiden betegn. for den staten tilkommende ret til arv, hvortil ingen andre arvinger findes.

arveforskud, forstrækninger fra en arvelader til hans arving, som skal komme til afkortning i dennes arv efter ham. Undertiden indgås en særlig aftale herom ml. arvelader og arving, i andre tilf. kan arveladeren på egen hånd bestemme sådan afkortning.

arvefæste, form for fæste, hvor, mods. alm. fæste, fæsterens arvinger fortsatte fæstemålet.

arvefølge, arveklassernes rækkefølge.

arvegang, en egenskabs forekomst i forsk. generationer. Med *dominerende* **a**, hvor egenskaben bestemmes af et domin. gen, vil egenskaben optræde i hver generation, gnstl. hos halvparten af individerne; med *recessiv* **a** vil den givne egenskab ofte ses at springe en el. fl. generationer over.

arvegård, i det nazistiske Tyskl. gård, der var så stor, at den kunne ernære en familie, dog højst 125 ha. **a** kunne ikke afhændes el. pantsættes uden samtykke af en særlig myndighed (arvegårdsretten), og skulle gå i arv til en enkelt af bondens slægtninge. Arvefølgen var nøje reguleret i loven. En person, der havde jøder ml. sine forfædre omkr. år 1800 el. senere, måtte ikke eje en **a**.

Arvehygiejnisk Kartotek, et på Arvebiol. Inst. i Kbh. beroende kartotek over personer og slægter med arvelige sygdomme. I 1948: ca. 120 000 personer registreret.

arvehyldingen 18. 10. 1660, højtidelig ceremoni på Slotsholmen i Kbh., hvor Fred. 3. hyldedes som arvekonge.

arvejord. Efter gl. da. ret (før D. L.) var den jord, som en ægtefælle erhvervede ved arv el. ejede ved ægteskabets indgåelse, vedkommendes **a** og holdtes uden for formuefællesskabet.

arveklasser. De slægtninge, som er arveberettigede efter en person, inddeles i 5 klasser efter nærheden af slægtskabet. Så længe der findes nogen person i en af de nærmere klasser, kan ingen i en fjernere klasse arve. Den afdødes ægtefælle arver s. m. 1. og 2. klasse, men udelukker de 3 sidste klasser fra arv.

arvelader, person, der efterlader sig en arv.

arvelig belastning, udtryk for en persons chance for at have fået anlægget til en arvelig, men måske ikke manifesteret sygdom, bestemt i henh. til arvprognosen.

arvelighed, det biol. fænomen, at der med forældrenes kønsceller til afkommet overføres stoffer af specifik natur, der leder individets udvikling og fremkalder ligheder og forskelle. Ved ægte **a** har disse stoffer, gener, deres plads i cellekernernes kromosomer; ved cytoplasmatisk nedarvning udgøres det prægende element af el. findes i kønscellernes cytoplasma, celleslim; ved falsk arv overføres fremmedelementer, f. eks. smitstof, og præger afkommet på særlig måde. Kårfremkaldte forandringer kaldes modifikationer og er *erhvervede egenskaber*, der ikke videreføres til afkommet, da ændringerne ikke berører kønscellerne.

Den moderne **a**-forskning beg. omkr. 1900, da Correns, de Vries og Tschermak uafh. af hinanden gnm. krydsningsforsøg fandt frem til de samme love, som Gregor Mendel 35 år før havde påvist for egenskabernes nedarvning. Disse love, som nu nærmere formuleredes, kaldtes de *Mendel'ske love*, ligesom vedk. videnskabsgren kaldtes mendelisme. Til grund for de ny opdagelser lå den alm. iagttagelse, at individernes egenskaber meget ofte opfører sig som enheder, således at f. eks. en plantes blomsterfarve kan veksle uafh. af frøets farve, stænglens højde, bladenes form osv. Det simpleste tilf. foreligger da, når to individer er ens m. undt. af een karakter, f. eks. blomstens farve: rød modsat hvid. Hvis afkommet efter en bastard ml. sådanne to individer er rødblomstret, da betegnes rødt som herskende el. *dominerende* over hvidt, der er vigende el. *recessivt*.

Skema (sp. 215–216) viser nedarvningen af brun øjenfarve (dominerende) og blå (recessiv) hos mennesket. Skemaet redegør for *anlægsprøget* el. *genotypen*, d. v. s. de tilstedeværende gener, og for *fremtoningsprøget* el. *fænotypen*, d. v. s. individets aktuelle øjenfarve. Skemaet omfatter 4 generationer, I–IV. Krydses to forsk. individer, betegnes de gerne med P = pa'rentes (: forældre), medens F_1 og F_2 osv. betegner første og anden filial- el. afkomsgeneration. Den sidste vil gerne spalte i forsk. typer i simple talforhold. Skemaet omfatter 5 tilfælde:

1) Brun × brun, begge ensdobbelte el. *homozygotiske*, giver brunt afkom.
2) Blå × blå giver blåøjet afkom.
3) Brun × blå, begge ensdobbelte, giver en uensdobbelt el. *heterozygotisk* F_1-generation uden spaltninger.
4) $F_1 \times F_1$ (begge uensdobbelte) giver i F_2 3 brune : 1 blå.
5) Tilbagekrydsning af F_1 til den vigende type giver 1 brun : 1 blå.

Den skildrede spaltning i 3 brune til 1 blå betegnes som *monofaktoriel*. Undersøges to egenskabspar, der ikke er koblede, vil den *bifaktorielle* spaltning blive som 9 (med to dom. egenskaber): 3 : 3 (hver med een dom. og een rec.) : 1 (med de to rec. egenskaber). En egenskab som den nævnte er *monomér*, d. v. s. bestemt af eet faktorpar. Bestemmes den af to ensvirkende, kaldes den *dimér*, bestemmes den af flere, *polymér*; negerracernes sorte hudfarve er eks. herpå. Gener kan samarbejde om en egenskab; sådanne gener kaldes *komplementære*. Generne

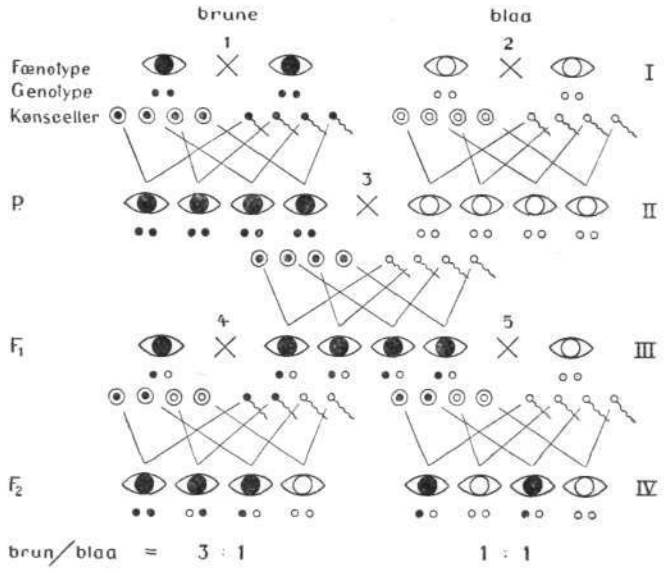

Nedarvning af brun og blå øjenfarve hos mennesket.

virkemåde er på det nærmeste ukendt. De er meget stabile og forplanter sig uændrede fra generation til generation. De kan dog undergå ændringer, der kaldes *mutationer*. Herved opstår nye *alleler* og dermed muligheder for arvelig variation.

arvelighedsforholdene hos mennesket adskiller sig ikke principielt fra de hos planter og dyr fundne. Egenskaberne bestemmes ligesom dér af gener, der hos mennesket har deres pladser i kønscellernes 24 kromosomer og kropcellernes 48. Genernes antal kan skønsmæssigt regnes til 10 000, hvoraf kun virkningen af et fåtal er kendt. Om en given egenskab er arvelig el. ej, bestemmes ofte ved iagttagelse af tvillinger, idet enæggede tvillinger rummer de samme gener og derfor for det meste udvikler sig helt ens, medens tæggede tvillinger udviser lige så mange forskelle, som søskende i alm. Forskelle iagttaget hos enæggede tvillinger kan alm. betragtes som ikke-arvelige, medens man stort set kan sige, at det er arvelige egenskaber, der præger mennesker under ens kår. Gennemgående vil dominerende egenskaber i en slægt optræde i hver generation og gnstl. hos halvdelen af personerne (se skema til *arvelighed*), medmindre det drejer sig om en egenskab, der præger hele racen. Blå øjne er en vigende egenskab og fremkommer kun, når genet herfor ved forening af to ens kønsceller kommer i dobbelt dosis (homozygotisk). Egenskaber af denne vigende kategori vil oftest optræde springvis i en slægt. Ved indgifte mangedobles chancerne for vigende *geners sammentræf og egenskabernes manifestering*. Er sådanne egenskaber af svækkende karakter, vil indgifte medføre svækkelse (degeneration). En del egenskaber hos mennesket følger kønnet på ejendommelig måde, idet deres gener har plads på X-kromosomet og følger dettes arvegang. Da manden kun besidder eet X, vil gener heri kunne manifestere sig uhindret, medens recessive X-bundne gener skal være til stede i dobbelt dosis hos kvinden for at kunne hævde sig. Af denne grund kan anlægget til f. eks. blødersygdommen være skjult til stede hos kvinden, som da giver egenskaben i arv til halvdelen af sine sønner. En del egenskaber har et forsk. udtryk hos de to køn, om end arvegrundlaget er det samme: dyb stemme hos manden, lys stemme hos kvinden (og drenge). Ved kønsbestemmelsen hemmes ensidigt det ene af de to mulige køn hos det enkelte individ. I tidens løb vil der i store samfund opstå nye arveanlæg gnm. mutation, men isoleres mindre individgrupper, stammer, vil disses individer blive ensartede og særprægede gnm. såk. racedannelse. Racerne vil i nogle egenskaber adskille sig absolut, medens de i andre blot udviser statistiske forskelle, idet generne viser forsk. hyppigheder. Forhold af denne art undersøges af populationsgenetikken. Eugeniske el. såk. racehyg. indgreb har i menneskesamfund til opgave at hindre uønskede arvetyper i at formere sig.

arveløs. Efter da. ret har en arvelader ingen adgang til at gøre en tvangsarving **a**. Derimod kan han ved testamente fratage sine andre arvinger den arv, som ellers ville tilkomme dem efter loven, medmindre han har forpligtet sig til ikke at gøre dette. Ved visse grove forbrydelser imod arveladeren skal el. kan arvingen dog have forbrudt sin arveret.

arvepagt, aftale om arveforhold. Dispositiv **a**: aftaler ml. arvingerne indbyrdes om fordelingen af en endnu ikke falden arv er ugyldige efter da. ret. Renuntiativ **a**: afkald på arv, der meddeles arveladeren, er derimod gyldig. Akkvisitiv **a**: uigenkaldelig indsættelse af en arving er forpligtende, når arvingen underrettes om dispositionen. Konservativ **a**: arveladerens løfte om ikke at ændre en bestående arveadkomst følger samme regler som akkvisitiv **a**.

arveprins, prins, der er arveberettiget til tronen, især den nærmeste tronfølger, hvor kongen ikke har nogen søn (**a** Frederik, broder til Christian 7.; **a** Ferdinand, broder til Christian 8.).

Arveprinsens Ejland, vestgrønl. ø, Ø f. Disko, adskilt fra fastlandet ved Atâsund; 660 km², højeste punkt 810 m. På vestsiden ligger Ritenbenk, på østsiden udstedet Atâ.

arvepro'gnose, forudbedømmelse af en persons el. hans afkoms chance for at få en arvelig sygdom, når denne er konstateret hos forældre el. slægtninge. Den rene **a** bygger på de Mendel'ske love for egenskabers nedarvning. Den empiriske **a** udtrykker chancen procentisk. Når begge forældre er fundet åndssvage, da er den erfaringsmæssige chance 83–94 % for, at et åndssvagt barns senere søskende bliver åndssvage. Er forældrene fundet sunde, er den tilsv. chance 13–18 %.

ar'ver'ner, på Cæsars tid gallisk stamme i Auvergne.

arvesynd, i dogmatikken betegn. for menneskets synd som en nedarvet fordærvethed, som hindrer det i at gøre Guds vilje. **a** forbindes ofte med arveskylden, der

ikke blot opfatter den synlige natur som en svaghed, men tillige som noget, mennesket selv må bære skylden og ansvaret for. Augustin og Luther hævdede stærkt **a**, medens Augustins samtidige Pelagius omkr. 400 nægtede den.

arveudlæg, udbetaling el. udlevering af arv til en arving af dødsboet.

'Arvika, sv. købstad, Värmland, ved Glafsfjorden; 15 000 indb. (1947). Fabr. af landbrugsmaskiner.

'Arvin, *Georg Julius* (f. 1880), da. skolemand; fra 1939 rektor for Danmarks Lærerhøjskole. **A** har arbejdet for nye skoletanker (arbejdsskole) og forebyggende børneforsorg.

'Arya-Sa'mâj [-ja-sa'ma:dʒ] (ny-ind: de ædles samfund), moderne ind. reformatorisk sekt, vil forny ind. rel. på nat. basis.

a'ry'l (gr. *arōmatikós* aromatisk), aromatisk radikal, afledet af benzol el. derivat heraf. Analogt med alkyl.

aryt'mi' (*a* + gr. *rhythmós* rytme), uregelmæssig hjerteaktion.

aræo'me'ter (gr. *araiós* tynd, let + *-meter*) el. *flydevægt*, apparat til hurtig bestemmelse af vædskers vægtfylde. **a** består af et hult glaslegeme, der er tungest forneden, så at det svømmer i lodret stilling. Vægtfylden aflæses på en skala på glaslegemets lodrette stilk.

Aræometer.

as (lat.), gl. rom. møntenhed, opr. støbt, senere præget i bronze, af 1 »punds« vægt, opr. 273 g. Udmøntningen beg. ca. 289 f. Kr. Mønten viser på den ene side guden Janus' dobbelthoved, på den anden en skibsstavn og derover tallet 1; den deltes i 12 unciæ; der prægedes også forsk. dele: $^1/_2$ (semis), $^1/_3$ (triens), $^1/_4$ (quadrans) og $^1/_6$ (sextans).

As, kem. tegn for arsen.

as, *mus.*, tonen et halvtonetrin under a; As dur har 4 b'er, as mol har 7 b'er.

a/s, fork. f. aktieselskab.

Aš [aʃ], ty. *Asch*, by i V-Čechy, Čechoslov.; 23 000 indb. (1939).

'Asa (Aktieselskabet Filmatelieret Asa), da. filmselskab, grl. 1936. Faste instruktører er Alice O'Fredericks og Lau Lauritzen jun. (som også er adm. direktør). Atelierpark i Lyngby.

A'saf, stamfader til tempelsangerne i Jerusalem. Ifl. G. T. forf. til Salmerne 50 og 73–83.

Asahigawa, jap. by på Midt-Hokkaidō; 91 000 indb. (1935).

Asam ['a:zam], ty. kunstnerfam. fra 17.–18. årh. Mest kendte er maleren *Cosmas Damian* (1686–1739) og den yngre broder, billedhuggeren *Egid Quirin* (1692–1750), sønner af *Hans Georg* (1649–1711). Virksomme i München, hvor de bl. a. udsmykkede Johannes Kirken i yppig barokstil.

Asamayama [-jama], virksom jap. vulkan på Midt-Honshū, 2540 m h.

'Asarum, d. s. s. hasselurt.

as'best (gr. *ásbestos*, egl: uslukkelig, misforstået af Plinius som: ubrændbar),

fintrådede hvidlige varieteter af serpentin og strålsten. Anv. til ildfast tøj og pap og som isolationsmateriale. Især fra Canada (serpentin-**a**).

As'best, industriby med asbestlejer i RSFSR, Sovj., i Ural Ø f. Sverdlovsk.

asbestcementskifer, tagdækningsmateriale af asbest-cement.

asbestcementvarer (*eternit*) fremstilles af asbestfibre og cement opslemmet i vand. Ved at lade en liggende, langsomt roterende cylinder dyppe ned i slammen, afsættes der lag på lag. Cylinderen er perforeret og dens indre under vacuum, hvorved vand afsuges og lagene fortættes. Når den ønskede tykkelse er nået, kan asbestcementcylinderen enten trækkes af og benyttes som rør el. gennemskæres langs en frembringer og tages af som plade, der enten kan forblive plan el. formes (bølgeplader). Efter cementens hærdning er massen hård, stærk og meget tæt. **a** er brandsikre, godt varmeisolerende og har høj kem. modstandsdygtighed. Pladerne anv. til tagdækning og vægbeklædning. Rørene prøves for 10 el. 20 atm. indvendigt tryk og anv. til vand- og gasledninger.

asbesttøj, tøj, vævet af garn, spundet af asbestfibre, anv. p. gr. af sin ildfasthed og kemikalieresistens til spec. beklædningsgenstande, teaterkulisser m. m.

Asbjørn, nord. mandsnavn. Da. former: *Esbe(r)n, Espen.*

Asbjørn (d. 1086), Svend Estridsens broder; foretog uheldigt vikingetog mod England 1069, støttede Harald Hens kongevalg, deltog i drabet på Knud den Hellige.

'Asbjørnsen, *Peter Christen* (1812–85), no. folkemindeforsker, zoolog. Bidrog som udgiver af *Norske Huldre-eventyr og Folkesagn* (1845–48) og s. m. Jørgen Moe af *No. Folkeeventyr* (1851) t. den sproglige og nat. fornyelse i No. Ill. samlingsværk 1879; overs. t. fl. sprog.

asbo'la'n (gr. *ásbolos* sod), blåsort afsmittende mineral med ca. 20% kobolt-ilte. Vigtig koboltmalm fra Ny Caledonien.

ascari'do'l (gr. *askaris* indvoldsorm), det ormedrivende stof i chenopodiumolie.

ascen'den't [asæn-] (lat. *ascendens* opstigende), i astrologien det i fødselsøjeblikket netop opstigende dyrekredstegn.

ascen'den'ter [asæn-] (lat. *ascendens* opstigende), en persons slægtninge i ret opstigende linie (fader, bedstefader, oldefader osv.).

Ascension [ə'sænʃən] (eng: himmelfart), brit. ø i Atlanterhavet 1100 km NV f. St. Helena; 88 km²; 169 indb. (1940). Vigtig kabelstation. Opdaget 1501 på Kr. himmelfartsdag.

Asch [aʃ], ty. navn på byen Aš, Čechoslovakiet.

Asch [aʃ], *Schalom* (f. 1881), polsk-jød. forf., som skriver dramaer, romaner o. a. på jiddisch. På da. er oversat trilogien *Syndfloden* (da. 1935: *Skt. Petersborg, Warschau, Moskva*) og Jesus-romanen *Nazaræeren* (1939, da. 1941–42).

Aschaffenburg [a'ʃafənburk], ty. by i Bayern; 45 000 indb. (1939). Vigtig industri- og handelsby. Under 2. Verdenskrig erobret efter heftig ty. modstand 7. 4. 1945.

Ascheberg ['aʃəbærj], *Rutger von* (1621–93), sv. officer, nøje knyttet til Karl 11., bidrog til sv. sejre under Skånske Krig; 1680–93 generalguvernør i Skåne, arbejdede varsomt og effektivt for forsvenskning i de gl. da. provinser.

Aschehoug ['askəhæug], *Torkel Halvorsen* (1822–1909), no. retslærd, socialøkonom og politiker.

Aschehoug Dansk Forlag ['aʃəhou'], oprettet 1914 som filial af det no. forlag H. Aschehoug & Co. (grl. 1872); siden 1926 på da. hænder. Udsender skolebøger, mod. skønlitt. og større håndbøger.

Aschersleben ['aʃərs-], ty. industriby N f. Magdeburg; 32 000 indb. (1939).

Aschheim ['aʃhaim], *Selmar* (f. 1878), ty.-jød. gynækolog. Medopdager af den Aschheim-Zondek'ske svangerskabsreaktion.

aschoffske knuder ['aʃɔf-] (efter den ty. læge Ludwig *Aschoff* (1866–1942)), knuder af store bindevævsceller i hjertemuskulaturen. Opstår efter gigtfeber.

ascidier [-'si'-] (gr. *askidion* lille sæk), d. s. s. søpunge.

ascites [-'si-] (gr. *askós* lædersæk), bugvattersot.

asclepias-uld [a'skle'-] el. *akon* el. *vegetabilsk silke*, silkeglinsende, 1–6 cm lange, skøre frøhår af forsk. tropiske planter, Asclepias (slægt af svalerodsfamilien); anv. til polstring.

Ascoli Piceno ['askoli pi'tʃæno], ital. by i landsdelen Marche, ved Adriaterhavet, 100 km S f. Ancona; 38 000 indb. (1936).

Ascomyceter [-'se'-] (gr. *askós* sæk + *mýkēs* svamp), d. s. s. sæksporesvampe.

A'sconius Pedi'anus, *Quintus* (3–88 e. Kr.), rom. grammatiker. Fragmenter af hans *Hist. Kommentarer til Ciceros Taler* er bevarede.

ascor'bi'nsyre [-sk-] (*a-* + nylat. *scorbutus* skørbug), $C_6H_8O_6$, *vitamin C, anti-skørbugsfaktoren*, hvidt krystallinsk stof, beslægtet med kulhydraterne. Findes i frugter, især citroner, solbær, paprika og hyben, og i friske grøntsager, f. eks. kartofler. Fremst. syntetisk i stor målestok, ud fra glukose.

Ascot ['æskət], landsby i S-Engl., SV f. Windsor. Siden 1711 hver juni hestevæddeløb på **A** Heath [-'hi:þ].

'Asda'l, hovedgård N f. Hjørring. Før 1611 i slægten Banners eje. Anseligt voldsted med rester af gl. bygn. Nuv. hovedbygn. fra 1895.

'asdic (fork. f. eng. *A*nti *S*ubmarine *D*etection *I*nvestigation *C*ommittee), undervandspejlapparat efter perifonsystemet, der før og under 2. Verdenskrig udvikledes i Engl. og USA. Spillede stor rolle v. bekæmp. af ty. u-både. Ved hj. af **a** kan man bestemme retning og afstand til neddykkede legemer i havet (u-både, undersøiske skær o. l.). De af perifonen udsendte lydbølger reflekteres og omdannes i en oscillator til elektr. svingninger. Ekkoet og dermed afstandene registreres på et afstandsbord forsynet med bevægeligt papir med konstant fart. Afstand og afstandsforandring aftegnes i en kurve samtidig med at afstanden elektr. videregives til viserapparat på kommandobroen. Alle støjkilder kan ligeledes aflyttes.

As'dod, en af de 5 filisterhovedbyer, nu *Sdūd*.

As-dur, durtoneart med grundtonen as og b for tonerne h, e, a og d; parallelt-toneart til f-mol.

ASEA (fork. f. *A*llmänna *S*venska *E*lektriska *A*ktiebolaget), et af Sv.s største industriforetagender, grl. 1883. Hovedsæde i Västerås. Fabrikerer især alle arter af elektr. materiel. Dets virksomhed er verdensomspændende.

'aseksuel' (*a-* + lat. *sexus* køn), kønsløs, uden kønsdrift.

A'selli, *Gasparo* (1581–1626), ital. anatom; opdagede 1622 chyluskarrene hos en hund, men mente de førte chylus til leveren. Den rigtige vej gnm. mesenterialkirtlerne til brystgangen opdagedes 1647 af d. fr. med. student Jean Pecquet (1622–1674).

asep'tik (*a-* + *-septik*), fremgangsmåde, ved hvilken man søger at undgå forurening af sår og infektion ved kun at bringe såret i forb. med sterile instrumenter, forbindsstoffer, hænder osv. Har i kir. fortrængt *antiseptikken*, der dog stadig benyttes ved urene sår o. l.

'aser, i nord. rel. betegn. for en række guder, Odin, Thor, Balder, Tyr osv., hørende til den opr. nord. kvægavlerkultur i modsætning t. vanerne, guderne fra den indvandrede agerbrugskultur. En myte handler om asers og vaners kamp og om deres sammensluttn., hist. minde om forh. ml. de to kulturer.

'aser, israel. stamme, boede langs kysten S f. Fønikien.

'asfalt (gr. *ásfaltos* jordbeg), brændbar, fedtglinsende, sort, temmelig blød, amorf masse opstået af stenolie ved indtørring og luftens påvirkning. Vigtige findesteder er Døde Hav, Trinidad og Val de Travers (Neuchâtel). Sidstnævnte sted som imprægnation i kalksten. Trinidad **a** indeholder i rå tilstand 40% **a**-bitumen, 30% mineralske stoffer og 30% vand og flygtige bestanddele. Kunstig **a**-bitumen fremstilles ved destillation af jordolie. **a** anv. som isolationsmateriale og i vejbygningen; den opvarmes til ca. 140° og udlægges ved en temp. af 100°.

asfaltbeton, stenmateriale blandet med 8-

15% jordolieasfalt. Bruges som slidlag på kørebaner og — p. gr. af sin vandtæthed — på flade tage.

asfaltfernis, *en smuk glinsende fernis,* der fås ved opløsning af asfalt i terpentin-, tjære- el. mineralolie i forsk. koncentr.

¹asfaltmacada'm, en blanding af stenmateriale og asfaltbitumen, der anv. som vejbelægning. Den har et relativt stort hulrum, hvorfor den må forsynes med et slidlag. **a** fremstilles som asfaltbeton.

asfaltsø, en asfaltforekomst på Trinidad, fra hvis overflade der årlig v. hj. af hakker udvindes over 200 000 t asfaltmateriale mere end fra alle andre forekomster tils.

asfyk¹si' (*a-* + gr. *sfýzein* banke (om pulsen)), *pulsløshed,* den tilstand forud for døden, hvor livstegnene en næsten udslukte, men livet dog kan kaldes tilbage. **a** bruges oftest i bet. manglende iltning af blodet el. om kvælningstilstand overhovedet.

¹asfæ'risk (*a-* + gr. *sfaira* kugle), linseoverflade, der mods. alm. linser ikke er slebet efter en kugleflade.

Asger (oldn. *Ásgeirr*), nord. mandsnavn; blev i da. til *Esger, Esge* og sammenblandet med Asser.

Asgård, i nord. rel. gudegruppen asernes hjem.

¹Asgårdsrei (folketymologisk omdannelse af *Oskorei* efter *Asgård* + no. *rei* ridt), sydno. benævnelse på Den Vilde Jagt.

Ashanti (eng. [ə¹fænti, äʃän¹ti:]), fra 1901 del af det brit. koloniomr. Guldkysten. **A**-folket er sudannegre.

Ashburton [¹äʃbə:tn], 1) ca. 650 km l. flod i V-Austr.; 2) by i landbrugsdistrikt på New Zealands sydø. Møllerier; ca. 12 000 indb.

Ashby-de-la-Zouch [¹äʃbidəla:¹zu:ʃ], by i Midt-Engl., NØ f. Birmingham. Ashby Castle er berømt fra Scott's Ivanhoe. 6000 indb. (1939).

Ashe¹ra [*aʃe:-*], kvindelig guddom i Kanaan, symboliseres ved en hellig pæl el. træ.

Asheville [¹äʃvil], by i Appalacherne, USA, i vestl. del af North Carolina; 51 000 indb. (1940). Kursted.

Ashio [*aʃio*], jap. kobbermineby på Midt-Honshū, N f. Tōkyō.

Ashmore and Cartier Islands [¹äʃmå:r ənka:¹tjæi ¹ailəndz], austr. territorium, bestående af små øgrupper i Timor Havet NV f. Austr.

ashmoūni [aʃ¹mu:ni], den korteste og ringeste ægypt. bomuldsort.

Ashton [¹äʃtən], *Frederick* (f. 1906), eng. danser og koreograf. 1930 med ved starten af Sadler's Wells-balletten, som nu er bl. Eur.s førende ved de værker, **A** har skabt som koreograf, bl. a. *Facade* (1931), *Apparitions* (1936). *Horoscope* (1938) og *Symphonic Variations* (1946).

Ashton under Lyne [¹äʃtən ¹ändə ¹lain], by i NV-Engl., Ø f. Manchester; 48 000 indb. (1939). Jernbaneknudepunkt. Bomulds- og metalindustri.

¹Asia (lat.), rom. provins fra 129 f. Kr., bestod af kongeriget Pergamon, som 133 f. Kr. testamenteredes Rom.

asi¹a'tiske sprog. Flg. er de vigtigste i Asien forekommende sproggrupper: 1) indoeur. sprog i Persien (iransk), Lilleasien (kurdisk; armensk) og Indien (hindustani, bengali osv.); 2) semit. sprog (arab. og hebr.) i Forasien; 3) kaukasiske sprog i Kaukasus; 4) tyrk. sprog over hele V-, Central- og N-Asien; 5) mongolsk i Sibirien og Centralasien; 6) ugriske sprog og samojedisk i V-Sibirien; 7) tungusisk i Sibirien og Manchuriet; 8) palæoasiatiske (hyperboræiske) sprog i Ø-Sibirien med tilhørende øer; 9) indokin. sprog i Kina, Tibet, Himālaya-området, Bagindien; 10) mon-khmēr i Bagindien; 11) malajisk i Bagindien og Indonesien; 12) dravidiske sprog i S-Indien; 13) kolariske sprog i østl. Forindien.

Asiatisk Kompagni, da. handelsselskab, grl. 1732 til afløsning af det 1729 opløste Ostindiske Komp. Støttet til vidtgående monopoler, toldbegunstigelser og navnlig hjulpet ved Danm.s neutralitet under stormagtskrigene, havde **A** indtil 1807 stor handel på Indien og især Kina. Efter krigen 1807–14 søgte **A** forgæves at genoptage Kinafarten. Opløst 1843.

¹A'sien er den største verdensdel og rummer over halvdelen af jordens befolkning; ca. 44,2 mill. km²; ca. 1250 mill. indb. **A** *hænger mod* V *sammen med Afr. (ved* Suez-tangen) og med Eur. Grænsen mod Eur. er ikke skarp. Størstedelen af **A** er folketomt, og under 10% er opdyrket. I N og NØ-Sibirien er klimaet over store strækninger for koldt hertil; et højt bjergkædebælte går fra Eur. over Tyrkiet, Kaukasus, Pamir og Himālaya til Bagindien og Øst-**A** og danner s. m. verdens største steppe- og ørkenområde fra Arabien og Tyrkiet til Tibet og Mongoliet en folketom barriere fra V til Ø af vekslende bredde. Når **A** alligevel har dobbelt så stor folketæthed som verden som helhed, skyldes det, at enkelte områder (Indien, Java, Østkina og Japan) har en enorm folketæthed, til trods for, at den dominerende erhvervskultur ikke er industri (som i V-Eur. el. Ø-USA), men kun helagerbrug, baseret på selvforsyning.

Terræn. Det store V-Ø-gående bjergkædesystem (med verdens højeste punkt, Mt. Everest (8880 m) i Himālaya) skiller **A** i en nordl. (russ.) og en sydl. (brit.-uafhængig) del. De bedste kontaktmuligheder mil. disse dele ligger i Iran og Ø-Kina, hvor passage N-S ikke volder større vanskeligheder. N f. bjergkædebæltet er V-Sibirien det største lavland (Ø-Sibirien er et plateau- og bjergland). S f. bjergene findes de største lavsletter ved Eufrat-Tigris, Indus, Ganges, nedre Yang-tze-kiang og Hwang-ho.

Klima. N-Sibirien har polarklima med sommertemp. under 10°. Temp. klima med lang, oftest streng vinter har resten af Sibirien, Turan, næsten hele Lilleasien, Kaukasien, Armenien, Centralasien, N-Kina med Manchuriet og Japan N f. Tōkyō. Subtrop. klima med kort, *mild vinter og varm sommer har Lilleasiens* V- og S-kyst, Den Arab. Halvø, Iraq, S-Iran, Induslandet, S-Kina og S-Japan. Trop. *områder* med stadig sommer er Bagindien, Forindien og Indonesien. Særlig ringe nedbør får de af bjerge omgivne højsletter (Sin-kiang, Tibet, Mongoliet, Erans Højland, Anatolien), de egne, hvor passaten ikke afløses af en sommermonsun (Arabien), og de egne, hvor temp. altid er lav (N-Sibirien). Særlig stor nedbør træffes på bjergskråninger, som om sommeren er udsat for varme fugtige V-monsunvinde fra havet (Western Ghāts i SV-Indien, Himālaya og andre bjerge i SØ-Asien). Trop. varmetordenvejr giver enorme regnmængder i Indonesien og på Malacca og om sommeren i For- og Bagindien samt SØ-Kina. Egnene ved Middelhavet har mest regn om vinteren, medens resten af S- og Ø-Asien har mest regn om sommeren.

Plantevækst. Den naturlige plantevækst rummer alle afskygninger af tundra, skov, savanne, steppe og ørken. (Se det plantegeografiske kort over **A**).

Befolkning. En linie fra Calcutta til Kaukasus danner grænse ml. **A**-s 2 store befolkningsgrupper. N for denne linie finder man hovedsagelig den mongolide, S derfor den europide racegruppe. Den mongolide racegruppe deles igen i 2 underafdelinger: ungmongoler og gammelmongoler. N- og Mellem-**A**-s nomadefolk, tunguser, jakutter, ostjakker, voguler m. fl., samt langt den overvejende del af Kinas og Japans befolkning hører til den ung-mongolide race, mens den gl.-mongolide race bebor Bagindien og Sundaøerne med udløbere til øerne i Stillehavet. De europide folk findes i 2 grupper: 1. indoaustralierne; 2. en yngre befolkningsgruppe omfattende armeniere, iranere, delvis inderne samt de semitisk talende arabere. Endelig findes negride elementer i Indien (dravider), på øerne N for Sumatra og på Filipinerne (*negrito*), *ligesom melanesierne* tilhører den negride racegruppe.

Erhvervskultur. I **A** træffes jordens ældste højkulturområder. Allerede oldtidens sumerer brugte plov; jernets udnyttelse menes at være begyndt i Lilleasien. Det vildtrige nåleskovsbælte, der strækker sig tværs gennem Sibirien, bebos af jægerfolk, hvoraf mange holder hjorde af rener og faktisk er rensdyrnomader. Ved Ø-kysten og langs de store floder spiller fiskeri en hovedrolle, og man kan her tale om fiskerkultur. S f. nåleskovene strækker stepper sig fra Middelhavet til det egl. Kinas grænse. Også her er nomadisme hovederhverv (får, heste, kameler, hornkvæg, yakokser), men den optræder i vekselvirkning med agerbrug, der drives på steder, hvor nedbøren er tilstrækkelig, el. hvor kunstvanding er mulig i i øvrigt regnfattige områder (Iraq, Induslandet, Ferganabækkenet). Mod S og Ø forsvinder nomadismen; folketætheden er så stor, at kun intensivt landbrug kan opretholde befolkningen. Indien har et stort antal kulturplanter, mens risdyrkning er kulturens grundlag i Kina, Japan, Bagindien, Indonesien. Mens Japan kulturelt bygger på arv fra Kina, og Bagindiens kultur delvis er et produkt af kin. og ind. påvirkning, er Indonesiens kultur i højere grad lokalt udformet, om end også her stærke påvirkninger fra fastlandet gør sig gældende. Pletvis træffes jægere og samlere bl. Bagindiens og Indonesiens primitiveste og mest isoleret boende folk. Industrikultur træffes i Japan, dele af Østkina og Forindien, samt i Sibirien (Ural og Kuzbass), ellers kun i ringe grad, bortset fra de store havnebyer. (Hertil farvekort).

¹a'sier (pers. *ātschār* blandet), navn på de store frugter af visse agurksorter.

asiet [a¹sjæt] (fr.), lille tallerken.

A¹sine (gr. *A¹sínē*), gr. oldtidsby ved Navplionbugten på Peloponnes. Omtales i de homeriske digte. Udgravet af sv. ekspedition 1922–30.

A¹sinius ¹Pollio (75 f.–5 e. Kr.), rom. statsmand, konsul 40, tilhænger af Cæsar, *Antonius og Augustus, beskytter af* Vergil. Skrev en tabt historie om borgerkrigen ml. Cæsar og Pompejus.

'A¹sīr, landskab i Arabien N f. Yemen; del af Saudi-Arabien.

Asjhabad [aʃta¹bat], hovedstad i Turkmenistan, Sovj.; 127 000 indb. (1939); oaseby; silke- og bomuldsindustri. Store ødelæggelser v. jordskælv okt. 1948.

ask (¹*Fraxinus ex¹celsior*), olietræfam., er et stort træ med mods., uligefin.n. blade, sorte knopskæl, uanselige blomster i klaser, vinget nød. Løvspring omkr. 1. 6. **a** vokser bedst på næringsrig, muldet, dybgrundet, fugtig jord med livlig salpetersyredannelse samt i nogenlunde læ. Ved plantning benyttes 3-4-årige planter, som sættes på 1×1 m el. lidt mere. Bevoksningerne tyndes ofte 10 år gamle og derefter med få års mellemrum. Omdriften er sædv. 60–80 år. - **a** producerer meget værdifuldt gavntræ (redskabsskafter, vogntræ, årer, skier m. m.). En art, manna-**a** (F. ornus) fra S-Eur., og varieteter af den alm. **a** er prydtræer i haver.

¹Askalon, en af de 5 filisterhovedbyer, identisk med ruinerne '*Asqalān* ved Middelhavet.

a¹ska'nierne (efter borgen *Askanien* ved Aschersleben), ty. fyrstehus, grl. af Albrecht de Bär, i Brandenburg til 1320, i Sachsen til 1423, i Anhalt til 1918.

¹askari (arab: soldat), indfødte, hvervede tropper i Østafr. og Forasien.

aske, den ikke brændbare rest som efterlades ved et stofs forbrænding i luft el. ilt. **a** består fortrinsvis af oksyder, karbonater, *fosfater, silikater og sulfater.* Ved såk. **a**-bestemmelse inden for den kem. analyse bestemmer man forholdet ml. vægten af **a** og vægten af den forbrændte stofmængde. **a**-bestemmelsen kan give værdifulde oplysninger om et stofs renhed og kvalitet.

¹Askefi's, ¹*Askeladden, -pisker, -puster,* egl. den, der ligger i asken. I no. eventyr navn på den yngste, foragtede broder, der til

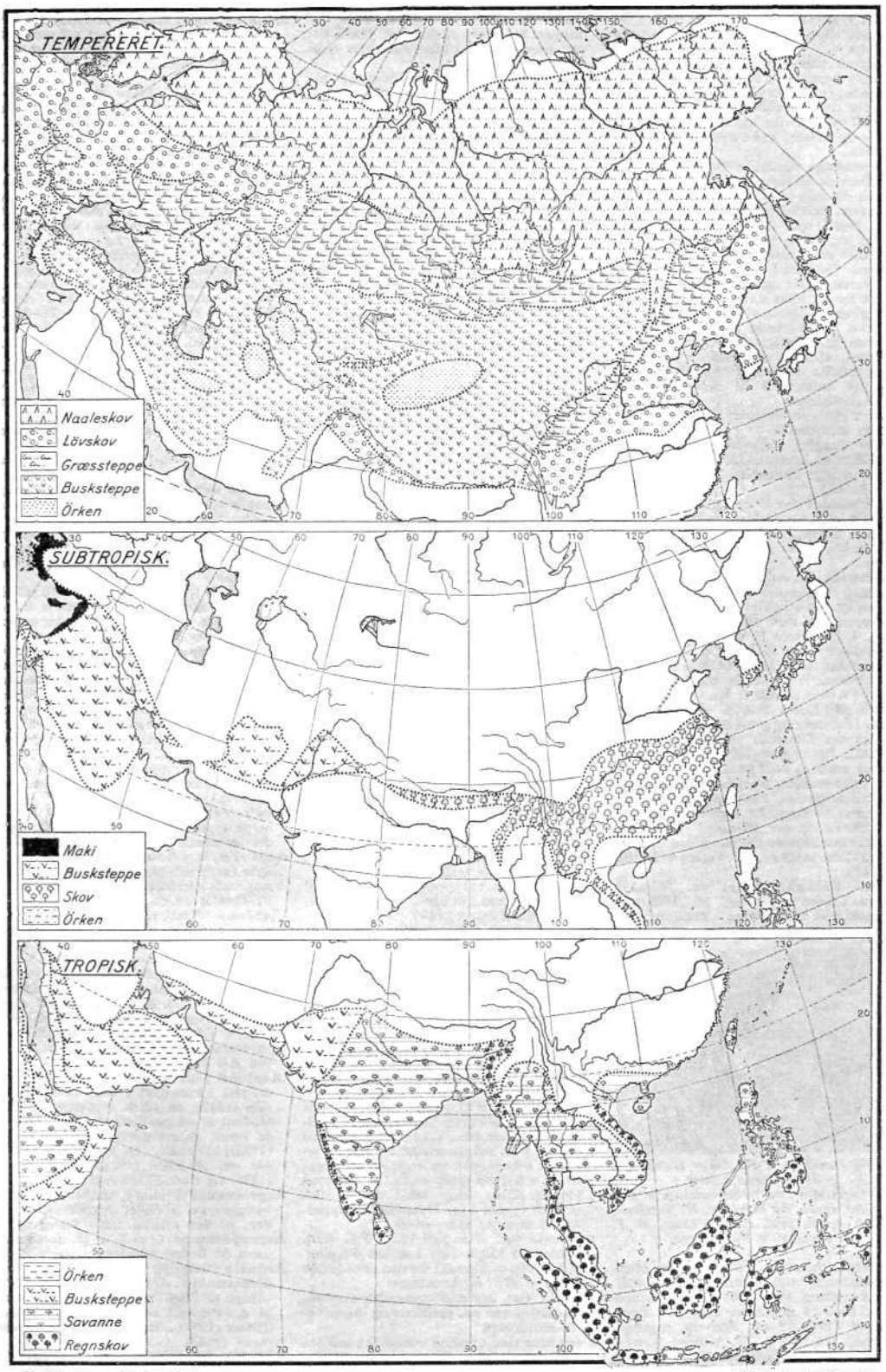

Maalestok 1:80 000 000

Udarbejdelse: J. Humlum

Asien: plantegeografiske regioner.
(Efter M. Vahl).

sidst vinder prinsessen og det halve kongerige. Askepot er det tilsv. kvindelige væsen.

askegrav, rummet under risten i en dampkedels fyrrum, hvor asken falder ned.

askenāz [-'na:ts], navn på et folk mod nord, 1. Mos. 10, 3. I middelalderen udlagdes **a** som Tyskl., derfor kaldes jøderne i Mellem- og Østeur. aske'nazīm, mods. sefardīm.

askeonsdag, onsdag efter fastelavn, på hvilken de bodgørende mødte i kirken i »sæk og aske«.

Askepot, heltinden i det kendte eventyr om pigen, som flygter for en forelsket prins og siden genkendes på sin sko. Navnet er et sidestykke til Askefis.

Aškerc ['aʃkærts], *Anton* (1856–1912), slovensk digter og dramatiker, gav udtryk for sit folks nat. frihedslængsler.

Askersund [-'sünd], sv. købstad (fra 1643), Närke, ved Vättern; 2300 indb. (1949).

a'skese (gr. *áskēsis*, opr: øvelse, især atleternes), sjælelig anspændelse gnm. tilsidesættelse af de naturlige livskrav; et vigtigt moment i de individualistiske frelsesreligioner.

a'ske't (gr.), en, der øver askese. a'ske'tisk, afholdende.

Askja ['asgja], Islands største vulkan (1510 m h.), sydøstl. Ódáðahraun; fl. kratere, mange fumaroler. Største udbrud 29. 3. 1875.

Askle'piades *fra Prusa* (gr. *Asklēpi'ádēs*) (1. årh. f. Kr.), gr. læge, indførte den vidensk. lægekunst i Rom, hvor man hidtil havde været henvist til folkemedicinen.

A'sklepios (gr. *Asklēpi'ós*), i gr. rel. opr. en gud for thessaliske stammer, allerede i forhist. tid udviklet til spec. orakel- og lægeguddom med tilknytning til Apollon. I Epidauros lå den berømteste **A**-helligdom, hvor ruiner af templer, bade, liggehaller osv. samt votivgaver til **A** er fundet. **A**-dyrkelsen blev først indført i Athen o. 420 f. Kr.

Asklund [-lünd], *Erik* (f. 1908), sv. forf. Har i romaner og prosaskitser søgt at opfange det flimrende storstadsliv; *Frukt* (1922), *Fanfar med fem trumpeter* (1934).

ask og embla, i det nord. kultiske drama to trægenstande, hvormed der foretages et hieros gamos; i mytens genfortælling to tørre træstammer, som Odin, Vile og Ve finder og gør til mand og kvinde, menneskeslægtens stamforældre.

'Askov, da. landsby, V f. Vejen; 632 indb. (1945).

Askov Folkehøjskole, da. folkehøjskole i Askov v. Vejen, grl. 1865 som fortsættelse af højskolen i Rødding. 1878 blev vinterskolen omdannet til en »ud-

Erik Henningsen: På Askov Højskole. 1903. Frederiksborg.
På talerstolen Ludvig Schrøder, t. h. derfor fru Appel, fru Schrøder, H. Nutzhorn, Jacob Appel, prof. Poul la Cour, H. F. Feilberg og Poul Bjerge.

videt højskole«, og 1879 indførtes efterårsmøder for tidl. elever og egnens folk. Forstandere: 1865–1906 Ludvig Schrøder, 1906–28 Schrøders svigersøn Jacob Appel (1910–13 og 1920–24 Ingeborg Appel), fra 1928 J. Th. Arnfred. Kendte lærere: bl. a. folkloristen H. F. Feilberg og fysikeren Poul la Cour.

Askov Forsøgsstation under Statens Forsøgsvirksomhed i Plantekultur, grl. 1885. Hovedopgave: forsøg med staldgødning og kunstgødning samt staldgødningens og ajlens opbevaring og anv.

Askov-Nääs sløjd, sløjdsystem udformet af Søren Meldgaard (*1850–94*), der efter kursus på Nääs 1886 blev sløjdlærer på Askov.

'Askø', da. ø i Smålandsfarvandet; 2,8 km²; 238 indb. (1945).

'Askøy [-öi], no. ø, NV f. Bergen; 89 km²; 7599 indb. (1946).

A'smara, hovedstad i Eritrea i Østafrika; 140 000 indb. (1940), deraf 45 000 italienere. Moderne by, 2347 m o. h.; jernbane til havnebyen Massaua.

Asmild'kloster, hovedgård lige Ø f. Viborg, grl. kort efter 1170 som kloster for augustinernonner. 1906 købt af Viborg by; delvis udstykket, bl. a. til landbrugsskole (indviet 1908) med sommerkursus for skovfogedelever og til ekserceplads.

Asmo'dæus, dødbringende dæmon, omtalt i Tobias Bog 3, 9.

as-mol, moltoneart med grundtonen as og ♭ for tonerne f, g, a, h, c, d og e. Paralleltoneart til Ces-dur.

Asmus, mandsnavn, opstået af Erasmus.

Asmussen, *J*ohannes *R*obert *W*irenfelt (f. 1903), da. kemiker, prof. v. Danm.s Tekniske Højskole fra 1944, leder af Dansk Textilforsknings Institut.

Asmussen, *Svend* (f. 1916), da. jazzmusiker i internat. klasse. Dannede 1933 sit første ensemble. Siden 1938 optræden i film, 1943 i revuer s. m. søskendeparret Neumann.

Asnières-sur-Seine [a'njæ:rsyr'sæ:n], nordvestl. forstad til Paris; 72 000 indb. (1946). Parfumeindustri, skibsværfter m. v.

Asnyk ['asnîk], *Adam* (1832–97), po. filos. lyriker og dramatiker; deltager i opstanden 1863.

Asnæs, 1) halvø på V-Sjælland, S f. Kalundborg Fjord; 2) stationsby på NV-Sjælland (Holbæk-Nykøbing S. banen); 1024 indb. (1945). Industri.

'asocia'l *[-s-] (a-* + lat. *'socius* fælle), uforstående over for samfundets krav.

à son goût [asɔ̃'gu] (fr.), efter sin smag.

Asov, anden stavemåde for Azov.

asp (*'Populus*), *poppel*, slægt af pilefam. med brede langstilkede blade. Særbo; blomsterne i rakler, kapsler med hårede frø (vindspredn.). Vildtvoksende i Danm. er bævreasp (P. tremula), især i Vestjyll. Veddet anv. til tændstikker. Mange arter er plantet, f. eks. sølvpoppel (bladenes underside hvidfeltet), pyramidepoppel (stejlt opstigende grene), kanadisk poppel (hegnstræ, der stynes), gråpoppel (godt lætræ, hurtigvoksende). I nyeste tid forsøges i da. skovbrug forsk. krydsninger med meget stor produktion.

asp (*'Aspius 'rapax*), indtil 1 m l. karpefisk, i Vänern o. a. sv. søer.

aspara'gi'n, aminoravsyremonoamid, farveløse krystaller. Forekommer i forsk. planter, f. eks. bælgplanter; først erkendt i asparges.

asparges [a'spar's] (*As'paragus*), slægt af konvalfam. 100 arter. Grønne grene, skælformede blade, bær. Vild **a** (A.*officinalis*) vokser vildt enkelte steder i Danm. Dyrkes på **a**-bede, dvs. de unge skud tvinges til at vokse op gnm. et ca. 25 cm tykt jordlag. Disse blege skud stikkes (afskæres) (inden Skt. Hansdag) og spises. Andre arter er stueplanter.

A'spasia (gr. *Aspa'sia*) (d. 410 f. Kr.), hetære fra Milet, blev i Athen Perikles' elskerinde, midtpunkt for den periklæiske kreds af forf. og kunstnere.

a'spekt (lat. *aspectus* udseende), *gramm.*, modsætningen ml. perfektiv og imperfektiv aktionsart.

a'spekter (lat. *aspectus* udseende), *astron.*, forsk. stillinger af Solen, Månen og planeterne i forh. til hinanden. De vigtigste **a** er opposition, der betegner en længdeforskel på 180° fra Solen, konjunktion, hvor længdeforsk. fra Solen er 0°, samt kvadratur, hvor den er 90°. – I astrologien tillagdes **a** særlig betydning.

Aspelin [-'li:n], *Gunnar* (f. 1898), sv. filosof. Har særlig beskæftiget sig med idéhist. og hist. filos.; *Historiens problem* (1926) og *Samhällsåskådningar och partier* (1931).

Aspelin [-'li:n], *Johan Reinhold* (1869–1915), fi. arkæolog, grundlægger af det arkæol. studium i Finl.

'Aspendos, oldtidsby i Pamfylien i Lilleasien.

Asper'gillus (lat: vievandskost, hentyder til konidiestandens form), *vandkandeskimmel*, slægt af skimmelsvampe, der findes på fugtige plantedele, syltetøj, brød. **A** o'ryzæ benyttes i Japan til fabrikation af risvin og soja-sauce. **A** fumigatus kan angribe lungerne m. m.

asperma'tisme (gr.), *med.*, sædmangel.

'Aspern, tidl. landsby N f. Wien nu; Wiens lufthavn. *Historie.* Ved **A** og Esslingen kæmpede Napoleon 21.–22. 5. 1809 uafgjort mod østrigerne under ærkehertug Karl. General Lannes blev her dødeligt såret.

A'sperula (lat. *asper* ru), slægt af krapfam. 80 arter. I Danm. **A** odorata (skovmærke). I haver er fl. arter alm. prydvækster.

Asperup, station på nordvestfynske bane; 667 indb. (1945), inkl. Båring.

Asphodelus [-'fo-] (lat. fra gr.), slægt af liljefam. I Odysséen omtales underverdenens **a**-enge, som sjælene svæver over.

aspic [a'spik] (fr.), stivnet sky tilsat leverpostej, fisk, grønsager o. a.

Aspi'distra (gr. *aspís* skjold + *ástron* stjerne), slægt af liljefam. med lancetformede, stive blade. **A** elatior anv. som stueplante.

aspiration (lat. *aspirare* ånde til), udtale af en sproglyd med efterfølgende h-lyd, som f. eks. p, t og k på da. Aspirerede konsonanter kaldes aspi'rata.

aspirationspsykrometer, psykrometer til bestemmelse af luftens fugtighedsgrad forsynet med en lille urværk-dreven blæser (aspirator) til indsugning af luften.

aspirationstermometer, termometer, som v. hj. af en aspirator suger den luft, hvis temp. skal måles, hen omkr. termometerbeholderen.

aspi'rator (lat. *aspirare* ånde til), apparat til frembringelse af en luftstrøm ved sugning.

aspi're're (lat. *aspirare* ånde til), udtale m. pust; stræbe efter; aspi'ran't, person der forbereder sig til en stilling.

Aspi'ri'n, d. s. s. acetylsalicylsyre.

'aspis (gr: øgle), snogefigur, der spiller en stor rolle i middelalderens dyresymbolik, jfr. Davids Ps. 58, 5.

'Asplund [-lünd], *Gunnar* (1885–1940), sv. arkitekt. Gnm. alle **A**-s arbejder går samme umiddelbare kontakt med naturen. **A** havde sit egl. gennembrud med Sthlm.s-udstillingen 1930, men havde før den tid udf. mange arb., bl. a. *Sthlm.s stadsbibl.* (1927). Af senere arb. skal nævnes *Göteborgs nye rådhus* (1937), *skovkrematoriet i Sthlm.* (1940) og smst. *nämdhus* og *stadsarkiv*, der begge var under arb. ved **A**-s død. (Portræt sp. 229).

'Asplund [-lünd], *Karl* (f. 1890), sv. forf., dr. phil. i kunsthist. Debut med *Studentrum* (1912), en saml. studenternoveller. Modnet af en personlig sorg opnåede **A** et lyrisk gennembrud med *Klockbojen* (1925); har endv. udg. kunstnermonografier om *A. Zorn* (1921), *I. Arosenius* (1928) og *Carl Eldh* (1943).

Aspromonte [-'mon-], indtil 1958 m h. bjerggruppe, hvormed Appenninerne ender på den sydital. halvø Calabrien.

Aspropótamos [-'pɔ-], i gr. folkesprog navn på floden Achelôos.

Asquith ['äskwiþ], *Anthony* (f. 1902), eng. filminstruktør. Udd. i Hollywood, 1927 tilbage til Engl. Deb. 1928; har iscenesat bl. a. »Pygmalion« (1938), »Fransk uden Tårer« (1939), «Han kom som en Fremmed« (1942).

Asquith ['äskwiþ], *H*erbert *H*enry (1852–1928), brit. politiker. 1886 i Underhuset, støttede Gladstone i Home-Rule sagen. Indenrigsmin. 1892–95. Gik over til imperialismen; mod toldbeskyttelse. 1905 finans-, 1908 premiermin. Gennemførte aldersrente (1908), indskrænkn. af Over-

Gunnar Asplund. *H. H. Asquith.*

husets magt (1911). Ved krigsudbruddet 1914 kunne **A** samle alle om sig; 1916 styrtet af Lloyd George. Fra 1924 i Overhuset (*Earl of Oxford and* **A**).

Asquith [ˈäskwiþ], *Margot* (1864–1945), H. H. **A**-s hustru. Udg. 1932 selvbiografien *The Autobiography of Margot Asquith*, der vakte opsigt ved sin åbenhjertighed.

as'sai (ital.), *mus.*, meget.

Assam (eng. [äˈsäm, ˈäsäm], ind. *Asama* [äsämä]), prov. i NØ-Hindustan omkr. Brahmaputra; 137 300 km²; 10 205 000 indb. (1941). Hovedstad: Shillong. På begge sider af flodsletten høje bjerge med regnskov (Patkai Hills, Khāsi Hills). 89 % af indb. er bønder. Tedyrkning. Nogen oliеudvinding. Brit. 1826. – Til Pakistan udskiltes 1947 *Sylhet* [silˈhæt], ind. *Srihatta* [srihätta]; 12 000 km²; 2,7 mill. indb.

assaˈma'r (lat. *assare* riste + *amarus* bitter), bittert smagende stof, der dannes ved ristning el. let brænding af stivelseholdigt materiale, f. eks. brød og korn.

as'samī, nyind. sprog, beslægtet med bengali, tales i prov. Assam i NØ-Indien.

ˈAssandūn [-duːn] (nu: *Ashingdon* [ˈäʃiŋdən]), by i Essex, Ø f. London, hvor Knud den Store i 1016 besejrede Edmund Jernside.

Assarˈhaddon (guden Assur gav brødre) (7. årh. f. Kr.), assyr. konge. Bragte assyr. magt dens største udstrækning ved erobring af Ægypten. Genrejste Babylon efter Sankeribs ødelæggelse af staden.

assaˈsi'ner (fr., af arab. *hashshāshīn* hashīsh-spisere), muham. sekt i Forasien, grl. af perseren al-Hasan ibn-as-Sabbah 1090; ryddede i blind lydighed mod stormesteren alle modstandere af vejen og terroriserede den arab. verden, til Hulagu 1256 erobrede **a**-s højborg Alamūt i Persien.

assaut [aˈso] (fr: angreb), træningskamp i fægtning, hvorunder fægteren får lejlighed til at udvikle sine individuelle fægteegenskaber.

ˈassegai' (el. [-ˈgai']), kastespyd med jernblad hos S-Afr.s kaffere.

assemblée [asäːˈble] (fr.), forsamling. **a** nationale, nationalforsaml., brugt om fr. grundlovgivende forsaml. 1789–91, 1848, 1871–75; i den fr. forfatn. af 1946 om lovgivende forsaml.

Assen [ˈasə], hovedstad i holl. prov. Drente ved Nord-Vilhelms Kanal; 22 000 indb. (1947).

Assens, 1) købstad på vestkysten af Fyn; 4826 indb. (1945). Kirke »Vor Frue« (15. årh.), statuer af Peter Willemoes og Klaus Berntsen; jernbane til Tommerup, færge til Årøsund; 2) fabriksby 6 km NØ f. Mariager; 1556 indb. (1945). Cementfabrikker.

Assens amtsrådskreds, vestl. del af Odense amt; 667 km²; 56 491 indb. (1945).

asser, ældre stavemåde for aser (israel. stamme).

Asser (d. 1137), bisp i Lund 1089, Nordens 1. ærkebisp 1104, rigsforst. 1102 under Erik Ejegods pilgrimsfærd s. m. Harald Kesje; beg. bygningen af Lunds domkirke, sluttede sig til Erik Emune under borgerkrigen efter Knud Lavards mord.

ˈAsserbo', tidl. kloster N f. Frederiksværk. Opr. under Esrum, fra ca. 1163 en kort tid kartheuserkloster; derefter ladegård. I 17. årh. tilføget af flyvesand, ruiner udgravet 1849 af Fred. 7. Jorden nu beplantet m. den 500 ha store **A** Plantage.

Asser Rig (d. i 1140erne), søn af Skjalm Hvide, deltog i oprøret efter Knud Lavards mord og opdrog dennes søn Valdemar. Byggede Fjenneslev kirke; grl. Sorø kloster, hvor han blev munk.

asserˈtoˈrisk (lat. *asserere* knytte), hævdende, forsikrende. En **a** dom er en dom, der hævdes som værende sand (til forsk. fra blot mulig el. nødv.).

asˈsessor (lat: bisidder), tidl. dommer i de kollegiale retter samt under enevælden visse medl. af regeringskollegierne.

assibilation (lat. *ad* til + *sibilare* hvisle), udvikling af hvislelyd, f. eks. ved den sv. forskydning af k og g foran fortungevokaler: Känna [ˈtʃæna], jfr. da. kende.

assigˈnan't (lat. *assignare* anvise), den, der udsteder en anvisning (assignation); assigˈna't, den, der skal udbetale en anvist sum; assignaˈtaˈr, den, der skal modtage en anvist sum.

assignater [asinˈjaˈtər] (fr. *assigner* anvise), pengeanvisninger under fr. revolution, opr. med dækning i kirkegodserne og rentebærende. Senere alm. papirpenge, efterh. værdiløse ved inflation.

assimilation (lat. *assimilare* gøre lig med), 1) *psyk.*, sammensmeltning af nye indtryk med gamle. 2) *sprogv.*, en sproglyds påvirkning af en anden sproglyd (oldn. hanpr > da. hamp; oldn. binda > da. binde [ˈbenə] af oldn. binda). Hvor de to lyde er skilt ved mellemliggende lyd, tales om fjern-**a**, f. eks. [fær'fan't] for [særˈfan't] (sergeant). 3) *fysiol.*, opbygn. i organismer af simplere forbindelser til mere sammensatte, mods. dissimilation. Ved **a** bindes energi.

assimiˈleˈre (lat.), ligedanne; optage (i sig).

Assiniboine River [əˈsinəbåin ˈrivər], 950 km l. canadisk prærieflod, udmunder ved Winnipeg i Red River; sejlbar for små fartøjer.

Assisi [-ˈsizi], ital. by i Umbrien, nær Perugia (ca. 22 000 indb.). Frans af **A** fødtes og døde her. Hans gravkirke (1228–53) er i gotisk stil.

Assiˈsten'shuset (lat. *assistere* hjælpe), anstalt i Kbh., der giver lån mod håndpant, grl. 1688, fra 1753 underlagt Søkvæsthuset; 1947–48 udgjorde udlån og fornyelser: 17 215 065 kr.

Assiˈsten's Kirkegård (egl: hjælpekirkegård), Nørrebro, Kbh., anlagt 1760, nu ca. 28 ha. H. C. Andersen, Rasmus Rask og Søren Kierkegaard er begravet på **A**.

assiˈsteˈre (lat.), hjælpe; assiˈsten't, medhjælper; assiˈstance [-aŋsə] (fr.), hjælp.

ˈAssmannshäuser [-hɔyzər], en mousserende vin fra Assmannshausen i Rhindalen.

Associated Press [əˈsoːʃiæːtid ˈpræs], fork. *A. P.*, største amer. pressebureau; grl. 1900; hovedkontorer i New York, London.

association (lat. *ad* til + *sociare* forbinde), 1) *psyk.*, forb. ml. bevidsthedsdannelser (især forestillinger), som viser sig ved, at den ene genfremkalder (reproducerer) den anden, f. eks. hvis de tidl. har været oplevet samtidigt. 2) I *kemien* taler man om **a**, når atomer, molekyler el. ioner slutter sig sammen til større molekyler el. ioner, f. eks. associerer brintioner sig med vand til hydroksoniumioner H_3O^+.

association fodbold [əsousiˈæiʃən-] (efter The Football Association), eng. betegn. for den i Danm. og de fleste andre lande anv. form for fodbold, mods. Rugby.

associationspsykologi, den af den eng. psykolog David Hartley (1705–57) grl. teori, if. hvilken de komplicerede bevidsthedsfænomener er dannede ved association ml. usammensatte psyk. elementer.

ˈassociatiˈv regel (lat. *ad* til + *sociare* forbinde), regneregel, der udsiger, at når 3 tal skal adderes, fås samme resultat, hvad enten man adderer det tredie til de to førstes sum el. de to sidstes sum til det første; og tilsv. for produktet. I formler $(a + b) + c = a + (b + c)$ og $(ab)c = a(bc)$.

associé [asoˈsje] (fr.), deltager, medejer af en virksomhed.

associˈeˈre [-si-] (lat. *ad* til + *sociare* forbinde), forene; **a** sig, slutte sig sammen.

assoˈnan's (lat. *assonare* klinge med), *klanglighed*, gentagelse af vokal el. tvelyd inden for en el. fl. sprogtakter, stundom lydmalende (onomatopoietisk) virkemiddel. Især betegn. for vokal- el. halvrim i ældre litt., f. eks. folkeviserne (hænge – brænde, mund – brud).

ˈAssos, gr. oldtidsby i landskabet Mysien på Lilleasiens V-kyst. Ruiner af dorisk tempel fra 6. årh. med relieffrise.

ASSR, fork. f. *A*utonom *S*ocialistisk *S*ovjet-*R*epublik, selvstyrende republik inden for en af de 16 unionsrepublikker i Sovj.

Assuˈan, off. *Aswān*, by ved Nilen i S-Ægypten; 25 000 indb. (1947). Her byg-

Assuan-dæmningen.

gedes 1898–1902 den 1930 m l. og nu 53 m h. **A**-dæmning over floden. Den kan i Nildalen opstemme en 300 km l. sø med 5500 mill. m³ vand. **A** hed i oldtiden Syene. Oldtidsgrave og stenbrud fra faraonisk tid.

asˈsumptio (lat: optagelse), i d. kat. kirke udtryk for Marias himmelfart.

ˈAssur, 1) ældste hovedstad i oldtidens Assyrien. Ruiner ca. 100 km S f. Ninive på Tigris' V-bred ved Qal 'a Sharqāt. Udgravet af ty. ekspedition 1903–10. 2) Assyriens krigerske hovedguddom.

assurance [-ˈraŋsə] (fr.), forsikring; – assurere, forsikre, sikre.

assuranceekspert el. *havariagent*, nautisk el. tekn. tillidsmand for assuranceselskaber ved besigtigelse af skader på skib og ladning.

assuranˈdøˈr (fr.), person, der driver forsikringsforretning, også fors.-agent.

Assurˈbanipal (guden Assur er skaber af sønnen) (d. 626 f. Kr.), den sidste af Assyriens store konger. Forbund med Gyges af Lydien. Erobrede Susa i Elam. Berømt er **A**-s bibl. i Ninive og relieffernе i hans palads (**A**-s løvejagt).

Assurnasirˈpal (guden Assur er en beskytter af sønnen) (d. 859 f. Kr.), assyr. konge i 9. årh. f. Kr. Talr. indskrifter viser ham som den hårdeste i rækken af ubarmhjertige assyr. konger. Palads med værdifulde relieffer i Kelach.

Assur-uˈballit (guden Assur gav liv) (omkr. 1360 f. Kr.), assyr. konge; lagde grunden til det assyr. storrige, var med til at bringe Mitanni-riget til fald og anerkendtes af Amenhotep 4. som ligemand.

asˈsyˈrere, kristen befolkningsgruppe, opr. bosat i nordl. Iraq, betragter sig som efterkommere af oldtidens **a**. Efter langvarige kampe m. araberne i Iraq 1935–36 bosat i Syrien v. Folkeforbundets mægling.

Asˈsyˈrien, oldtidsrige i V-Asien. Det begyndte som bystaten Assur omkr. 2000 f. Kr. Udvidedes v. hensynsløs dygtighed hos dets konger til i 7. årh. at omfatte Babylonien i S, Elam i Ø, Mesopotamien og dele af Armenien (Urartu) i N, Syrien, Palæstina og Ægypten i V. I ældre assyr. tid, 1700–1100 (Amārna-brevene), betingedes udvidelsen af **A**-s herredømme af nedkæmpelsen af Mitanni ved hittitiske og assyr. regenter (bl. a. Salmanassar 1.); i yngre assyr. tid, begyndende ca. 1100 havde **A** sin første helt store konge i Tiglat-Pileser 1. Under Assurbanipal (d. 626 f. Kr.) nåede **A** sin højeste, men kortvarige blomstring som polit. og kulturel magt. – **A**-s hovedstæder: Assur, Ninive, Kelach og Sargonsborg (Korsabad). Racemæssigt var assyrerne semitter med armenoidt islæt (el. omvendt), kulturelt lærlinge af sumerer og babyloner (kileskriften). Store dele af sumer. og babyl. litt. er kendt gnm. Assurbani-

pals bibl. i Ninive (Enuma elish, Gilgamesh-eposet, salmer); selvst. assyr. *litt.* bidrag er de assyr. love og kongeindskrifter (om krigs- og byggeforetagender). *Kunst:* Relief-plader fra palads-væggene (krig, jagt, mytol. emner), dyre-kolosser (værne-guddomme) fra portalerne, seglcylindre. *Religion:* Hovedguddom er Assur. Assyr. lære og ritus bygger på babyl. (og derignm. sumerisk) grund, men med Assur som afløser af Marduk (babyl.) og Enlil (sumer.). Templerne viser ofte en særlig assyr. type. Hertil tavle: Assyrisk Kunst; kort se orientalsk arkæologi).

assyriolo'gi', videnskaben om oldtidens Babylonien og Assyrien, kaldet således, fordi de første, grundlæggende fund gjordes i Assyrien. **a**-s grundlæggere er irlænderen Edward Hincks (1792–1866) og engl. H. Rawlinson; indførtes i Danm. af Vald. Schmidt. Underafd. af **a** er sumerologi og hittitologi.

Astaire [ə'stæ:r], *Fred* (f. 1900), amer. danser og filmskuespiller. Siden 1933 medvirket i en lang række danse- og revuefilm, indtil 1939 med Ginger Rogers som partnerske.

Asta'rot Kar'najim (hebr: Astarterne med to horn), en i G. T. nævnt by i Østjordanlandet.

A'starte, det fønikiske navn for en fra alle oldtidens semitiske agerbrugsfolk kendt moder- og frugtbarhedsgudinde, også kaldet Ishtar og Atagatis, i hvis kultus kærlighedslivet som naturens store skabelsesproces var det ledende motiv. Til **A** er legendarisk knyttet en ynglingeskikkelse, Tammuz-Adonis, der hjemfalder til dødsriget, hvorved livet svinder fra jorden, men **A** henter ham fra underverdenen, og alt spirer frem på ny, det rel. symbol på afgrødens liv.

A'starte, slægt af små, brune muslinger m. koncentrisk furede skaller, udbredt i arktiske have samt i de køligere sydligere dele af da. farvande (Østersøen).

a'startele'r, ret fedt gråbrunt ler fra øvre miocæn med muslingen Astarte. Udbredt i Jylland, anv. som teglværksler.

asta'si'-aba'si' (gr. *astatein* vakle + *a-* ikke + *básis* trin, gang), gangforstyrrelse, især hos hysterikere, som viser sig ved en steppen på stedet under forsøget på at stå og gå.

a'sta't el. *astatine* (gr. *astatos* ustabil), eka-jod, radioaktivt grundstof, kem. betegn. At, atom-nr. 85, atomvægt 211; **a** er radioaktivt; fremstillet i 1940 ad kunstig vej. Er ikke fundet i naturen.

aste'ni' (gr.), oftest betegn. for sygelig træthed.

asteno'pi' (gr. *asthenês* svag + *-opi*), utydeligt syn p. gr. af træthed.

aste'risk(os) (gr: lille stjerne), tegnet *, betegner i sprogv. en konstrueret, ikke-overleveret form.

astero'ider (gr: stjernelignende) el. *småplaneter*, en række legemer, der bevæger sig omkr. Solen, i hovedsagen ml. Mars' og Jupiters baner. Den største **a**, Ceres, har en diameter på ca. 760 km el. ca. 0,06 gange Jorddiameteren; de fleste **a** har diametre ml. 10 og 100 km. Enkelte **a** er, når de ses lysstærkest, af 6.–7. størrelsesklasse, de fleste er langt svagere. Den første **a** opdagedes af Piazzi i 1801. Nu kendes ca. 2000 **a**.

'asters (gr. *astêr* stjerne), slægt af kurvblomstfam. Over 200 arter. **a** har både randblomster og skiveblomster, nødden med fnok. I Danm. strand-**a**. Fl. arter fra sydligere områder dyrkes som stauder.

Strandasters.

'Asti, ital. by i Piemonte, 50 km ØSØ f. Torino; 49000 indb. (1936). Vinhandel.

astigma'tisme (*a* + gr. *stigma* prik), 1) *fys.*, afbildningsfejl ved linser ved skrå passage af lysstrålerne. **a** viser sig ved, at et punkt ikke afbildes som et skarpt punkt, men som en cirkulær el. aflang plet el. som et kort liniestykke, alt efter afstanden fra linsen. For fot. objektiver kan **a** ophæves ved sammensatte linsesystemer (anastigmater) og for briller ved at bruge konkavkonvekse el. konvekskonkave brilleglas (punktalglas). 2) *med.*, bygningsfejl i øjet, hvorved hornhinden ikke er krummet som et kugleafsnit, men stærkere i et ret plan, svagere i det andet. **a** afhjælpes med cylindriske el. toriske brilleglas.

'astma (gr: åndenød), anfaldsvis optrædende kortåndethed. Der er to forsk. arter: 1) *bronkial* **a** er en selvstændig sygdom, der skyldes anfaldsvis optrædende, krampagtige sammentrækninger af musklerne i de fineste luftrørsforgreninger, ledsaget af slimhindekatarr. Den skyldes oftest allergi og kan fremkaldes af mange forsk. stoffer (græspollen, hustøv, fjer, melstøv o. a.). Den har undertiden sammenhæng med bronkitis og emfysem, ligesom neurasteni kan medvirke. Anfaldene viser sig som åndenød, ved hvilken navnlig udåndingen er besværet. Behandlingen er meget forsk. 2) *kardial* **a** skyldes lungeødem ved svigtende hjertefunktion.

Aston ['ästən], *Francis William* (1877–1945), eng. fysiker; prof. i Cambridge. Fik 1922 Nobel-prisen i kemi for undersøgelser af isotoper med den af ham konstruerede massespektrograf.

Astor ['ästər], USA-millionærfam. Beg. m. ty. slagtersøn *John Jacob* **A** (1763–1848) fra Walldorf, Baden, millionær på pelshandel. Formuen øgedes af efterk. ved grundspekulationer og hoteldrift (Waldorf-Astoria, New York).

Astor ['ästə], *Nancy* Witcher, *Lady*, f. Greenwood (f. 1879 i Virginia), brit. politiker, 1906 g. m. viscount Waldorf **A**. Blev 1919 1. kvindelige underhusmedl. Kendt for sin slagfærdighed og sine soc. interesser. Støttede i 1930erne Chamberlains politik.

Astor-Library ['ästər 'laibræ:ri], bibliotek i New York, grl. 1849 som offentl. bibl. ved testamentarisk donation fra den amer. millionær John Jacob A. Nu en del af New York Public Library.

astra'ga'l (gr. *astragalos* halshvirvel), 1) *med.*, d. s. s. talus; 2) *arkit.* dekorativ, halvrund liste markerende enderne af et søjleskaft. Lesbisk **a**: perlestav.

a'stra'gel (*Astragalus*) (gr. *astragalos* halshvirvel, hentyder til frugtens form), slægt af ærteblomstfam. med finnede blade. I Danm. sød **a** (*A. glycyphyllus*) i skovrande og krat, dansk **a** (*A. danicus*) på strandenge og græsbakker. (Ill. rød **a**).

'Astrahan [-'tan], by i RSFSR, Sovj., i Volgas delta; 254 000 indb. (1939). Omladehavn for trafikken på Volga og Kaspihavet (tømmer, korn, olie); havnen er tilfrosset dec.–marts; jernbaner mod N og SV. Stort fiskeri; hermetik- og træveindustri. Fra 13. årh. under tatarerne. Russ. fra 1557.

A'straia (gr. *a'stêr* stjerne), gr. *rel.*, Dike.

'astrakan (efter astrahan-fåret, der avledes omkr. Astrahan), krøllede sorte el. grå lammeskind. Kom tidl. kun fra Rusl. og Polen. Højt vurderet som pelsværk. Efterlignes i plysstoffer med langt flor af angorauld og ved særlig behandling af kaninskind.

a'stra'l (gr. *astron* stjerne), stjerne-.

a'stra'llegeme, i okkultismen den tredielaveste af menneskets (formentl.) 7 bestanddele.

a'stra'lly's, 1) sydlys, lysfænomen på den sydl. halvkugle svarende til nordlys på den nordl.; 2) ældre betegn. for Mælkevejens lys.

a'stra'lolie, belysningspetroleum med højt flammepunkt.

astra'lo'n, polyvinylklorid-formstof (plastic).

a'stra'lånder, stjerneånder, dæmoner.

A'strantia (gr. *astron* stjerne), *bot.*, stjerneskærm.

a-streng, *mus.*, den streng, der på et strygeinstrument er stemt i tonen a (kammertonen). På viola den højeste streng, på violin den næsthøjeste. Violoncellens **a** er en oktav under kammertonen.

Astrid (oldn. *ass* gud + *fríðr* skøn), nord. kvindenavn, da. form *Estrid*.

Astrid (1905–35), *belg. dronning*, datter af hertug Carl af Västergötland; g. m. Leopold 3. 1926. Omkom ved automobilulykke i Schweiz. (Portræt sp. 235).

as'tril'der (*E'strilda* m. fl.), fællesbetegn. for forsk., små, oftest prægtigt farvede væverfugle, hyppigt m. rødt næb. Afrika, Austr.

'astro- (gr. *astron* stjerne), stjerne-.

'astrofotografi', fotografi anv. i astronomien. Anbringer man i en astron. kikkert en fot. plade i objektivets brændpunkt (okular benyttes ikke), kan man optage fot. af de himmellegemer, kikkerten er rettet imod. Eksponeringstiden er i reglen så lang, at kikkerten må følge himlens daglige omdrejning for at opnå skarpe billeder. Derfor er kikkerten ækvatorealt opstillet og forsynet med urværk, d. v. s. at hele instrumentet kan drejes om en akse parallel med verdensaksen med en drejningshastighed svarende til en hel omdrejning pr. stjernedøgn. Eksponeringstiden varierer fra en brøkdel af et minut til fl. timer. Ved længere eksponeringer må kikkerten styres v. hj. af en styrekikkert, der er parallel med den fot. kikkert og fast forbundet med denne. Man styrer da ved at indstille en stjerne på det trådkors, der ses i styrekikkertens okular, og ved derefter v. hj. af kikkertens finbevægelser regulere denne, så at stjernen forbliver nøjagtig på trådkorset. Undertiden benyttes til styringen et med den fot. kikkert forbundet styreokular. **a** benyttes ved undersøgelser af Solens, Månens og planeternes overfladestruktur, ved bestemmelser af fikssstjerners positioner, lysstyrker og farver, ved undersøgelser af galaktiske tågers og galaksers struktur samt i forb. med spektrografer ved undersøgelse af himmellegemers spektre. Ved **a** er undersøgelser af himmellegemer, der er lyssvagere end de svageste visuelt synlige, mulige. **a** har den store fordel, at kun selve den fot. optagelse behøver at foregå ved kikkerten og kræver klart vejr. Udmålingen af de fot. plader foregår i laboratorier til enhver tid.

'astrofotome'ter, instrument til måling af himmellegemers lysstyrke.

'astrofotometri', læren om bestemmelse af himmellegemernes lysstyrke. Visuel **a** foregår ved, at to himmellegemers lysstyrker el. lysstyrkerne for et himmellegeme og en kunstig lyskilde sammenlignes, idet det stærkeste lys svækkes måleligt f. eks. med et nicolprisme (Zöllners astrofotometer) el. en neutralglas-kile, indtil øjet iagttager lysstyrkelighed. Ved fotografisk **a** af udstrakte himmellegemer udmåles den fot. plades sværtning som mål for lysstyrken. Ved fot. **a** af fikssstjerner benyttes som kriterium for lysintensiteten forsk. mål for det lille stjernebilledes sværtning og diameter, som kan bestemmes med specielt hertil konstruerede mikrofotometre. Fotoelektrisk **a** sker v. hj. af fotoceller, idet fotostrømmen er et mål for intensiteten af det lys, der falder på fotocellen.

'astrofysik, den del af astronomien, som beskæftiger sig med himmellegemernes fys. og kem. egenskaber.

astrogno'si' (*astro* + *gnosi*), stjernelære.

astro'gra'f (*astro-* + *-graf*), kikkert til optagelse af astrofotografier, i reglen med relativt stort synsfelt.

astro'la'bium (*astro-* + gr. *lambánein* tage), et i oldtiden benyttet instrument til måling af himmellegemers højde over horisonten, bestående af en lodret ring med gradinddeling og en i forh. til denne bevægelig ring med en sigteindretning.

astrola'tri' (*astro-* + *-latri*), rel. dyrkelse af stjernerne.

astrolo'gi' (*astro-* + *-logi*), kunsten af himmellegemers stilling (formentl.) at kunne forudsige menneskers skæbne el. andre jordiske begivenheder; astro'lo'g, stjernetyder.

astroman'ti' (*astro-* + *-manti*), stjernetydning.

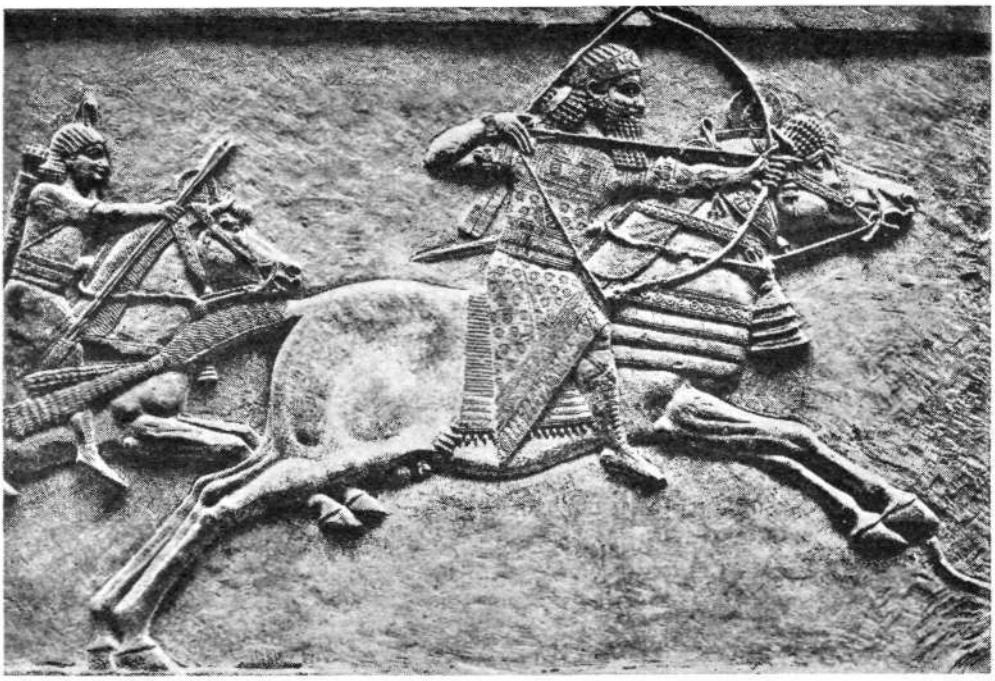

Assurbanipal på jagt. Alabastrelief fra Assurbanipals palads i Ninive. British Museum, London.

Vinget gudetyr fra Sargon 2.s palads i Korsabad. Alabast. Louvre.

Assarhaddon med overvundne fjender, lænket med ring i næse eller læbe. Doleritstele fra Sindjirli. Berlin.

Dronning Astrid. *Kamâl Atatürk.*

astrome'tri' (*astro-* + *-metri*), gren af astronomien, som beskæftiger sig med bestemmelse af himmellegemernes steder på himmelkuglen. De vigtigste astrometriske instrumenter er meridiankredsen samt astrografer indrettet til optagelse af fotografiske plader, hvorpå himmellegemernes relative steder kan udmåles.

astrono'mi' (*astro-* + *-nomi*), den erfaringsvidenskab, der bygger på iagttagelser af himmellegemerne. **a** omfatter den sfæriske **a**, herunder matematisk geografi og astron. navigation, endv. den celeste mekanik, astrofysikken og stellar-**a.** **a** bygger på astrometri, astrofotometri og astrospektroskopi. Ved astron. iagttagelser benyttes en del spec. instrumenter, bl. a. linse- el. spejlkikkerter med spec. hjælpeinstrumenter, som mikrometer, fotometer, spektrograf. Iagttagelserne udføres dels visuelt, dels fotografisk (se astrofot.), evt. v. hj. af fotoceller. Vort nuv. astron. verdensbill. opfatter Solen som centrallegeme for det såk. solsystem. Solen er et himmellegeme af samme art som fikssstjernerne og tilhører et af ca. 100 milliarder fikssstjerner bestående stjernesystem, mælkevejssystemet. Uden for mælkevejssystemet findes analoge stjernesystemer, hvoraf millioner kan iagttages. Den moderne **a** har sine rødder i den græske **a.** Fremragende repræsentanter for denne er Aristarchos (3. århh. f. Kr.), Hipparch (2. århh. f. Kr.) og Ptolemæus (2. århh. e. Kr.). Efter 2. århh. e. Kr. skete kun få fremskridt over tusind år, men den græske **a** bevaredes af araberne og dannede grundlaget for den nye udvikling der begyndte i Eur. i 15. og især 16. århh. Kopernikus' fremsættelse af sit heliocentriske verdenssystem (1543) og Tycho Brahes reformation af observationsastronomien førte til en storartet udvikling af **a.** Keplers, Galileis og Newtons indsats revolutionerede den celeste mekanik, der efter tyngdelovens opdagelse, navnlig i 18. og 19. århh. udvikledes til høj fuldkommenhed. Kikkerten blev indført i astronomien af Galilei (1609). Astrometrien nåede ved arbejder af Rømer, Bradley, Bessel, F. W. Struve o. a. en stadig højere præcision. I 19. århh. blev astrofotometri, astrofotografi og astrospektroskopi vigtige grene af **a.** Udviklingen i 20. århh. præges af store tekniske forbedringer i de astron. kikkerter og hjælpeinstrumenter samt af fremskridt inden for astrofysikken, muliggjort ved atomfysikkens udvikling.

astro'no'misk centralsted, vidensk. bureau, som sørger for, at meddelelser om nyopdagede himmellegemer og observationer af disse når ud til alle interesserede. Det første **a** oprettedes i 1882 i Kiel. Nu varetages dette arbejde af det under den internat. astron. union sorterende centralbureau for astron. telegrammer i Kbh. i samarb. med et **a** for Amer. på Harvard Observ.

astronomisk efterretningstjeneste, den internationale, varetages af astron. centralsted.

astronomiske instrumenter, instrumenter til undersøgelse af himmellegemerne. **a** er først og fremmest *kikkert,* dernæst *meridiankreds, astrograf, fotometer, spektrograf.* (Se tavle **a** samt de enkelte artikler).

astronomiske koordinater, størrelser, der angiver et himmellegemes sted. I astron. benyttes en række polære, henh. retvinklede koordinater. Stedet på himlen i forhold til horisont og meridian angives ved de **a**: højde og azimut, i forh. til ækvator og meridian ved deklination og timevinkel. Til beskrivelse af det rumlige sted i solsystemet benyttes i alm. retvinklede koordinater i forh. til et koordinatsystem med Solen i Origo og akseretningen givet ved verdensaksen og retningen til forårspunktet.

astronomiske stedbestemmelser, *geod.,* bestemmelser af geogr. længde og bredde v. hj. af fikssstjerner, evt. andre himmellegemer. **a** udføres v. hj. af passage- el. universalinstrument, evt. en mod. teodolit. *Længdebestemmelse,* der er en bestemmelse af tidsforskel, kræver nøjagtig tidsoverføring. Dette kan ske ved kontrol af lokale ure v. hj. af radio-tidssignaler el., som det i de senere år er udført i Danm. af Geod. Institut, v. hj. af radioudsendelser af sek.-slagene fra et fast hovedur. *Breddebestemmelser* udføres som polhøjdemålinger efter Horrebow's metode, idet der altid observeres stjernepar, hvor de to stjerner kulminerer lige efter hinanden og med samme zenitdistance henh. mod N el. S. Til **a** slutter sig *azimutbestemmelser,* hvor man v. hj. af Polarstjernen bestemmer det astron. azimut af en geod. linie.

astronomisk sted, sted på himmelkuglen, der bestemmer et himmellegemes retning. Det **a** angives ved astron. koordinater.

astronomisk tegn, d. s. s. kalendertegn.

astrospektrografi, se astrospektroskopi.

astrospektrosko'pi' (*astro-* + *spektro-* + *-skopi*), den gren af astronomien, hvis genstand er himmellegemernes spektre. Til dannelse af disse benyttes astrospektroskoper af forsk. type. Anbringes et prisme foran et kikkertobjektiv (objektivprisme), vil hver stjerne i kikkertens felt afbildes ved et spektrum i brændplanen. Anbringes en fot. plade i brændplanen, kan spektrene fotograferes. Med store objektivprismer benyttet i forb. med astrografer med stort felt kan op til fl. tusind stjernespektre optages ved en enkelt eksponering. Skarpere spektre og nøjagtigere resultater opnås ved benyttelse af en spalte-spektrograf, hvormed stjernespektre optages et ad gangen. Dette instrument består af en smal spalte anbragt i en astron. kikkerts brændplan, på hvilken den stjerne, der skal iagttages, indstilles, en kollimatorlinse, som gør de fra spalten kommende stråler parallelle og sender dem gnm. et el. fl. prismer el. mod et gitter, samt en kameralinse, der modtager lyset fra prismerne el. gitteret og afbilder et spektrum af stjernen på en fot. plade. Undersøgelser af himmellegemernes spektre har givet detaillerede oplysninger om disses fys. og kem. egenskaber. Fikssstjernerne har kontinuerte spektre gennemtrukket af mørke absorptionslinier. Ved nøjagtige bestemmelser af bølgelængderne for sådanne linier og sammenligning med de ved laboratorieundersøgelser bestemte bølgelængder for grundstoffernes karakteristiske spektrallinier har man kunnet identificere over to trediedele af de på Jorden kendte grundstoffer i Solens og stjernernes spektre (spektralanalyse). Undersøgelser af lysfordelingen i spektret og især af de forsk. absorptionsliniers styrker har ført til kendskab til de fysiske forhold i Solens og stjernernes atmosfærer.

Astruc [a'stryk], *Jean* (1684–1766), fr. læge, beskæftigede sig med kilderne til Mosebøgerne, står som kildehypotesens ophavsmand (se Mosebøgerne).

Astrup, *Nicolai* (1880–1928), no. landskabsmaler; navnlig karakterfulde motiver fra Vestlandet.

A'stu'rien, sp. *A'sturias,* sp. landskab ved Biscaya-bugten, sammenfaldende med prov. Oviedo. **A** er et regnrigt, skovklædt bjergland med bet. prod. af kul, jern- og zinkmalm. *Historie.* **A** var den del af Span., der senest blev erobret af romerne (22 f. Kr.). Støttepunkt for vestgoterne efter arabernes erobring af Span. fra 711. Befolkn. i **A** bekæmpede 1936–37 Franco, men bukkede under for Molas offensiv.

A'styages (gr. *Asty'ágēs*) (d. 549 f. Kr.), sidste mederkonge, styrtet af Kyros.

Asunción [-'sjɔn], hovedstad i Paraguay, ved den sejlbare Río Paraguay; 172 000 indb. (1945).

'asura, i ind. rel. opr. betegn. for visse guddomme, f. eks. Varuna. Senere navn for gudernes modstandere, dæmonerne.

Aswân, off. stavemåde for Assuan.

a'sy'l (gr. *ásylon* det ukrænkelige), opholdssted for 2–7 års børn, hvis forældre er på arbejde. Opstået i eng. industricentre fra 1816. Det første da. **a** grl. 1828. **a** var overfyldte og havde ikke pædag. udd. personale. Nu næsten helt afløst af børnehaver.

a'sy'lret, en stats ret til på sit territorium at yde en udlænding et tilflugtssted og beskyttelse mod krav om udlevering for politiske forbrydelser.

'asymmetri' (*a-* + *symmetri*), manglende symmetri.

asymmetricentrum, den plads i et asymmetrisk molekyle, hvor den asymmetriske karakters årsag befinder sig.

'asymme'trisk 'kulstofato'm, kulstofatom, hvortil der er bundet fire forsk. atomer el. atomgrupper. Indeholder et molekyle et **a**, er der mulighed for optisk isomeri.

asymp'tote (gr. *asýmptōtos* som ikke falder sammen). Dersom en kurve (f. eks. hyperbel) sender en gren ud i det uendelige, således at denne gren nærmer sig ubegrænset til en bestemt ret linie, kaldes denne linie for **a** til kurven.

a'syndeton (gr. *asýndetos* uforbundet), betegn. for sideordning af ord el. sætninger uden den normerede brug af bindeord ml. opregningens sidste 2 led, mods. polysyndeton.

asyner'gi' (*a-* + *syn-* + gr. *érgon* arbejde), manglende evne til at samarbejde muskelbevægelserne.

a'synjer, i nord. rel. gudegruppen asernes kvinder.

'asynkro'n (*a-* + *synkron*), ikke samtidig.

asynkron motor, den alm. anv., mest 3-fasede, vekselstrømsmotor. I **a** inducerer stators drejefelt de nødv. spændinger, således at rotor danner et elektr. afsluttet kredsløb uden tilledninger. Spændingen induceres, sålænge rotorbeviklingerne ikke roterer synkron med stators drejefelt, da de ellers ikke ville skære gnm. kraftlinierne. Rotor vil altid rotere med et mindre omløbstal, det *asynkrone,* der er 3–5 % under det synkrone; differencen kaldes »slippet«. **a** kan ikke anv. ved alm. tofaset vekselstrøm, men f. eks. ved trefaset, idet denne danner et magnetisk drejefelt, hvis omløbstal pr. minut, det synkrone omløbstal, n_1, er givet ved

$$n_1 = 60 \times \frac{\text{frekvens}}{\text{antal polpar}}$$

asysto'li' (*a-* + gr. *systolē* sammentrækken), mangelfuld systolisk sammentrækning og udtømmelse af hjertet.

Asyût [ä'sju:t], by ved Nilen i Mellemægypten; 89 000 indb. (1947). Her opstemmes flodens vand til overrisling af Nildalen og Faiyūm-lavningen.

'Aså', da. stationsby og udskibningssted S f. Sæby, Vendsyssel; 1137 indb. (1945). Endestation for banen Ørsø–**A.**

At, kem. tegn for astat el. astatine.

at, fork. f. atmosfære i bet.tekn. enhed f.tryk.

Atâ [a'ta:] (grønl. dets (landets) underdel), grønl. stednavn, bl. a. 1) udsted på østkysten af Arveprinsens Ejland; 2) lokalitet på Nugssuaqs sydkyst, findested for planteforsteninger.

Ata'cama, ørken i N-Chile med rige salpeterlejer.

Ata'cama-graven, gravsænkning i østl. Stillehav, 7635 m dyb. 200 km mod Ø når Andesbjergene 6500 m. Stigning 1 : 14.

Atahualpa [-'walpa] (d. 1533), inkakonge i Peru 1525–32, stredes m. sin fætter Huáscar om magten; lod 1532 Pizarro slippe ind i riget, fangedes 1532 i byen Cajamarca. Søgte forhandl. m. Pizarro, fik Huáscar dræbt, søgte at købe sig fri, men henrettedes ved kvælning af Pizarro.

atak'si' (gr. uorden), manglende evne til at udføre normale, reglm. og lige bevægelser af arme og ben el. til at holde kroppen i ligevægt.

lige havde bidt af, blev siddende i struben på ham; 2) frugten af 'Citrus 'pomum a'dami, træ beslægtet m. citron. Frugtskallen har ofte mærker som af menneskebid. Regnedes af jøderne for at være kundskabens træ på godt og ondt.

Ada'na, handelsby i Tyrkiet, på frugtbar lavslette ved Middelhavets NØ-hjørne; 100 000 indb. (1945); ligger ved Bagdadbanen. Havneby: Mersin.

Adan'sonia (efter fr. botaniker *M. Adanson*, d. 1806), d. s. s. baobab.

adaptation el. *adaption* (lat.), tilpasning. I nerve- og sansefysiol. den nedsættelse i impulsudsendelsen fra en sanse- el. nervecelle, som finder sted ved fortsat irritation. F. eks. føles vand på 37° først varmt, siden indifferent, når **a** har fundet sted. Øjets **a** til mørke skyldes en dannelse af et *enzym, synspurpur*, i nethindens stavceller. I biologien betegnes med **a** også det specifikke forhold mi. en snylter og dens vært, mi. insektet og den spec. blomst, det besøger og bestøver. Fænomenet **a** var for Lamarck, Darwin og andre tilhængere af udviklingstanken hovedhjørnestenen i deres teori.

adap'te're (lat.), tilpasse, anvende på.

ad ca'lendas 'græcas (lat.), til de gr. kalendæ, d. v. s. aldrig; betegn. kalendæ, der i Rom betød d. 1. i måneden, kendtes ikke af grækerne.

adcitation [-si-] (*ad* + lat. *citare* stævne for retten), indstævning af trediemand i en påbegyndt proces, således at han indtræder som part i denne ved siden af de opr. parter; adcitere: foretage **a**; adcitant: den, der adciterer; adcitatus: den, der adciteres.

Adcock-antenne ['ädkåk-] (efter *Adcock* amer. ing.), retningsantenne til radiopejling. Består af to *lodrette antenner* tilsluttet modtageren gnm. skærmede ledninger, således at spændingen fra feltets vandrette komponenter udbalanceres. Muliggør en pålidelig natpejling på lange bølger.

Adda, 405 km l. nordital. flod fra Ortler-Alperne gnm. Lago di Como til Po nær Cremona.

Addams ['ädəmz], *Jane* (1860–1935), amer. filantrop og pacifist. Stiftede 1889 i Chicago Hull House Settlement, en stor velgørenhedsinstitution, og organiserede 1915 Kvindernes Fredskonference i Haag, fik 1931 halvdelen af Nobels fredspris for sit pacif. arbejde.

ad'dend (lat. *addere* lægge til) en addition enhver af de størrelser, man lægger sammen.

ad'denda (lat. (ting, der) skal tilføjes), tillæg, bilag.

addiktion (eng.) forfaldenhed (til læge- el. nydelsesmidler).

Addinsell ['ädinz(ə)l], *Richard* (f. 1904), eng. komp. Studerede 1929–32 i Berlin og Wien. Har i Engl. og Amer. skrevet musik til adsk. skuespil (bl. a. Shakespeares „Trold Kan Tæmmes"), revuer og film.

Addis Abbeba ['a:ddi:s 'a:ββəβa:] (»den nye blomst«), Abessiniens hovedstad (fra 1893), 2440 m o. h. i landskabet Shoa; ca. 300 000 indb. Jernbane til havnebyen Djibouti i Fr. Somaliland. Erobredes af italienerne 2. 5. 1936, af brit. styrker 16. 4. 1941.

Addison ['ädisn], *Joseph* (1672–1719), eng. essay-forf. Udg. i årene 1703–13 s. m. Steele tidsskrifterne *The Tatler* og *The Spectator*, humoristiske og moralske betragtninger over samtidens Engl. skrevet i en enkel og klar stil. **A** skrev for middelklassen, tilhørte det borgerlige whigparti og red. forsk. whigblade. (Portræt).

Addison ['ädisn], *Thomas* (1793–1860), eng. læge. Gav 1849 den første beskrivelse af *pernicies anæmi*, beskrev 1855 sygdomsbill. ved binyreinsufficiens (**As** sygdom).

Addisons sygdom (efter *Th. Addison*) el. *bronzesygdom*, lidelse i binyrerne, oftest af tuberkuløs natur. Ved mangel i organismen af de stoffer (hormoner), som udsendes fra binyrerne, opstår træthed, pigmentering af hud og slimhinder, lavt blodtryk, kvalme, udtørring og hjerte-

Joseph Addison.

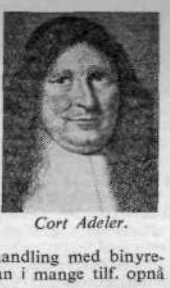

Cort Adeler.

svækkelse. Ved behandling med binyrebarkudtræk kan man i mange tilf. opnå bedring.

addition (lat. *additio* tilføjelse), sammenlægning af tal (addenderne). **a**-s resultat kaldes summen.

addi'ti'vproces [adi-] (lat. *additum* lagt til). Ved visse former for farvefotografi opstår det farvede billede ved **a**, idet det lys, hvori billedet betragtes, absorberes delvis i rasterpladens farvede stivelseskorn, hvorefter det farvede lys i øjet adderes til et fællesfarveindtryk, der svarer til originalens farve.

ad'duktor (lat. *adducere* hidføre), *med.*, muskel, der adducerer en legemsdel (fører til legemets midtlinie).

adduktorparalyse (lat. *adducere* + *paralyse*), lammelse af de muskler, som lukker stemmeridsen.

adel, bet. egl. væsen, hoved-, det vigtigste, smlg. (nu forældede) ord som: **a**-bonde, -by, -gade (algade). – Nu: stand, hvis medl. nyder el. tidl. har nydt privilegier i kraft af fødsel el. særlige fortjenester (i denne bet. er ordet **a** lånt fra ty. omkr. 1500). Slægtsstolt godsejeradel havde stor magt i oldtidssamfundene (Homers Grækenl.; patricierne, senere nobiliteten i Rom); i Eur. i middelalderen blev jordejende krigeradel ledende i lenssystemet hævdede pol. og soc. privilegier. I Danm. opstod privilegeret krigeradel på Valdemarstiden af høvdingslægter knyttet til kongen, fik skattefrihed og hurtigt afgørende pol. magt. Afsondredes de fl. steder skarpt fra lavere lag; hævdede skattefrihed, eneret til førende embeder (i praksis også i kirken); tungtrustet adelsrytteri og uindtagelige adelsfæstninger muliggjorde åbenlys modstand mod den svage statsmagt. Til gengæld søgte særlig kirken at skabe ideer om, at den magtejende adel skulle *være bundet til »ridderlig«* optræden over f. de svagere (kvinder børn, pilgrimme), respektere kirken og kæmpe i det godes tjeneste (korstogsideerne); de ridderlige æresbegreber prægede middelalderkulturen, selv om magtpolitiske realiteter tit skubbede dem til side. I 14.–16. årh., da en stærk, skattebetalende borgerstand støttede fyrstemagten m. krav om fred og retssikkerhed, og samtidig skydevåben svækkede **a**-s militærmuligheder, bøjede **a** sig i V- og Mellemeur. for den voksende statsmagt. De enevældige fyrster lod dog også efter 1600 adelsprivilegierne bestå, f. s. v. de ikke kom fyrstemagten på tværs, de skabte ny hof-**a** og besatte embeder efter standshensyn. De borgerlige revolutioner efter 1789 vendte sig samtidig mod enevælde og standsprivilegier; de liberale forfatninger afskaffede regelm. enhver til adel, titel el. rang knyttet fordel. I adsk. lande bevares adelstitler knyttet t. *navnet uden særl. rettigheder; i Engl.* har man bevaret adling som udmærkelse. I Danm. består ca. 220 adelsslægter; optagelse af nye i praksis ophørt, gl. godsrigdom til dels tabt. I Sv., hvor **a** indtil 1866 udgjorde særligt kammer af stænderrigsdagen, består ca. 900 slægter. I No. uddøde højadelen ca. 1500, indvandret da. og sv. **a** viste heller ikke levedygtighed; 1821 afskaffedes adelsbegrebet helt.

Adelaide ['ädəlæid], hovedstad i South Australia, 9 km Ø f. St. Vincent Bay; 375 000 indb. (1947). Uld- og maskinindustri, kornmøller, univ. Omgivet af 27 forstæder.

adelbonde (glda.), selvejerbonde.

adelby, den opr. landsby mods. udflytterbyerne, torperne.

Adelcrantz ['a:dəl-], *Carl Fredrik* (1716–96), sv. arkitekt, elev af Carl Hårleman. Stor embedsvirksomhed begrænsede hans produktion. Af denne eksisterer: *pavillonen Kina* i Drottningholms park (1753), *Adolf Fredriks kyrka* (1767–83) og *Norrbroen* (1787–96) i Sthlm., samt 3 herregårde.

Adeler, ['a'ðə-] *Cort* Sivertsen (1622–75), da.-no søhelt. Udmærkede sig i holl. og veneziansk tjeneste; 1663 da. admiral, øgede flådens slagkraft betydeligt. (Portr.)

Adélie Land, fr. [ade'li], område i Wilkes Land i Antarktis, som Frankr. siden 1924 gør krav på.

adéliepingvin (efter *Adélie-land*) (*Pygo'scelis a'deliae*), forholdsvis langhalet, sortstrubet pingvin. Ruger på selve S-Polarlandet.

adelkone, i gl. da. retssprog ægtehustru, mods. slegfred.

Adelsberg ['a:dəlsbærk], ty. navn på Postojna.

adelsbrev, bevis for optagelse i adelsstanden. Ældste da. **a** fra 15. årh.

adelskalender el. *adelsårbog*, årl. udkommende oversigt over et lands adel. »Danmarks Adels Årbog« udg. fra 1883.

adelsprivilegier, forrettigheder, som indtil 19. årh. tilkom adelen, f. eks. i vid udstrækning skattefrihed og øvrighedsmyndigheden på det vedk. adelsmand tilhørende gods. I da. ret bortfaldt **a** ved grl. af 1849.

Aden [æidn], arab. *'Adan*, 1) brit. kronkoloni på Arab.s SV-hjørne ved indgangen til Det Røde Hav; 193 km²; 81 000 indb. (1946) T 1) hører øen Perim; 2) havne-

Indsejlingen til Aden.

by i 1); ca. 50 000 indb. Vigtig bunkerstation og krigshavn. Brit. fra 1839; 3) protektorat, der fra byen **A** strækker sig østpå langs SØ-kysten; ca. 300 000 km²; ca. 0,6 mill. indb. Til protektoratet hører Hadhramaut og øen Socotra.

aden- (gr. *adēn* kirtel), kirtel-.

ade'ni'n (gr. *adēn* kirtel), *aminopurin*, bestanddel af visse B-vitaminer og vigtige enzymer.

ade'nitis (*aden* + *-itis*), betændelse af lymfekirtel ved infektion gnm. lymfebanerne.

adeno-, d. s. s. aden-.

adeno'i'd (*adeno-* + *-id*), kirtelagtig; bruges mest i forb. **a** væv (*vegetationer*), der navnlig findes i slimhinder.

adenoide vegetationer (populært kaldet *polypper*). I næsesvælgrummet hos børn findes svælgmandelen, bygget som ganemandlerne (tonsillerne). Normalt er den ganske lille; under forsk. påvirkning tiltager den i størrelse, og man taler i så fald om, at barnet har **a**. Barnet snøvler, snorker, går med åben mund, sover dårligt, er hyppigt forkølet, får ofte ørepine og nedsat hørelse. **a** behandles med operation, som er ufarlig og kan udføres med el. uden narkose og uafh. af barnets alder og årstiden. Uden behandling risikerer man blivende øreforandringer. **a** svinder ved puberteten. I USA anv. nu radiumbeh. i visse tilf. af **a**. Den da. ørelæge W. Meyer har først kendt og beskrevet denne lidelse.

ade'noma (*aden-* + *-oma*), godartet svulst udgående fra kirtelvæv.

adeno'si'n, forb. af adenin med pentosen ribose. Bestanddel af mange for organismens stofskifte vigtige stoffer, bl. a. visse vitaminer og enzymer.

adenoto'mi' (*adeno-* + *-tomi*), operativ fjernelse af adenoide vegetationer.

Ata'lante, i gr. mytol. en kvindeskikkelse meget lig Artemis. Tvunget til ægteskab ønsker hun en mand, der kan besejre hende i løb, hvilket lykkes for Hippomenes.

Atalántē-strædet [-'landi], farvandet ml. N-Eubøa og Bøotien i Grækenl.

Atal'ja (d. ca. 837 f. Kr.), judæisk dronning, g. m. kong Joram. Deres søn kong Ahazja dræbtes af Jehu, hvorefter **A** udryddede alle tronarvinger for selv at regere. Den mindreårige Joas holdtes dog skjult og sattes senere på tronen ved en revolution, og **A** dræbtes.

ata'ma'n (opr. tyrk.), russ. kosakhøvding; røverhøvding (=po. og ukrainsk hetman).

a'taneflora (grønl. *atane* ved Atâ (stednavn)), kretacisk flora med løvtræer fra Nugssuaq (Vestgrønland).

atanikerdluk [-'kärtluk], findested og florabetegn. for danien-flora med løvtræer fra Nugssuaq (Vestgrønland).

atarak'si' (gr., egl: uforstyrrethed), ligevægt, sindsro. Hos stoikere og epikuræere betegn. for den vises ubegrænsede sindsligevægt under livets omskiftelser.

Ata'türk, *Ka'mål* (opr. '*Mustafa Ke'mål*) (atatürk: tyrkerfader) (1881–1938), tyrk. statsmand. Af bondeherkomst; officer under krigene efter 1911. 1919 leder f. tyrk. nationalbevægelse vendt mod de allierede og den svage reg. i Konstantinopel; 1920 leder f. nationalforsaml. i Ankara, slog grækerne 1921–23 og opnåede en mere betryggende fred for Tyrk. 1923. S. å. valgt til tyrk. præsident. Gennemførte vidtgående modernisering og europæisering, styrkede industrien, fremmede oplysning, med afstandtagen fra tilvante muham. begreber. Opnåede ved sit diktatoriske styre at genrejse Tyrk. som Middelhavsmagt. (Portr. sp. 235).

'Ataulf, vestgoterkonge 411–15, g. m. kejser Honorius' søster Placidia, førte vestgoterne fra Ital. til S-Frankr.

ata'visme (lat. *atavi* forfædre), forfadervirkning, arv fra forfædre; betød i tidl. arveteorier den »kraft«, der udgående fra forfædrene betingede afkommets lighed med disse. Tilsv. adjektiv: ata-'vistisk.

'Atbara (eng. ['ätbərə, ät'ba:rə]), biflod til Nilen fra N-Abessinien (1200 km l.).

'Ate, i *gr. myt.* personifikation af menneskenes forblindelse og brødefulde handlinger og den deraf opstående ulykke.

ate'bri'n, kemoterapeutikum mod malaria.

ate'isme (gr. *átheos* uden gud), livsanskuelse el. rel., der er uden tro på Gud el. guddomsmagter, i Eur. bedømt som kætteri, medens visse ortodokse rel. i Indien og Østen har karakter af **a.**

atelier [atel'je] (fr.), værksted for kunstnere, fotografer o. l.

atel'la'ner (af *Atella* oskisk by i Campanien), folkelige skuespil i det antikke Ital. De optrædende fig. er faste typer, dialogen er hyppigt improviseret. **a** fortsættes senere af commedia dell'arte. I Danm. betegn. for Carl Plougs studenterkomedier fra ca. 1840.

a 'tempo (ital.), *mus.*, i takt; anføres efter en angivelse af tempoforskydning for at tilkendegive, at man vender tilbage til det opr. tempo.

ate'ro'm (gr. *athérē* grød + *-om*), godartet svulst udgående fra hudens fedtkirtler.

ate'tose (gr. *áthetos* ikke fastsat), uvilkårlige, langsomme, ureglm. finger- og tåbevægelser; skyldes oftest hjernelidelser i barndommen.

athabaska [äþə'bäskə] el. *tinné* (*déné*), vidt udbredt sprogæt i N-Amer.; jægere i Alaskas og V-Canadas nåleskove, tildels med præriekultur (apache) og med pueblopåvirkning (navaho) i sydvestl. USA og N-Mexico.

Athabaska [äþə'bäskə], flod i NV-Canada, den østligste af Mackenzies 2 kildefloder; udmunder i **A Søen** (*Lake* **A**); afløbet er Slave River til Store Slave Sø.

A'thalarik, østgoterkonge 526–34, i hvis mindreårighed moderen, Amalaswintha, styrede.

athanasi'a'nske symbol, den tredie af de fælleskirkelige trosbekendelser. Fejlagtigt tilskrevet Athanasios (d. 373), men først fra 6. årh. Består af en trinitarisk og en kristologisk del. **a** gør antagelse af bestemte trossætninger til salighedsvilkår.

Akropolis i Athen.

Atha'nasios den Store (ca. 293–373), gr. kirkefader, biskop i Alexandria 328. Førte mod arianerne det nikænske treenighedssyn til sejr.

A'tharva'veda (sanskrit *atharvan* ildofferpræst, mager + *veda* åbenbaring), den fjerde af de 4 gl. ind. Vedaer, en samling af tryllesprog og kulttekster til mindre ritualer, væsentlig fra hjemmets og familiens kultus.

Athelstan ['äþəlstən], angelsaksisk konge 924–40, søn af Edvard 1; slog danskerne ved Brunanburh 937. Hos **A** blev den no. konge Håkon (Adelsteinsfostre) og den fr. Ludvig 4. opfostret.

Athen [a'te'n], gr. *Athēnai* [a'þinæ], Grækenlands hovedstad; 393 000 indb. (1938), inkl. forstæder 0,5 mill. Vigtig handelsby med ret bet. industri (silke, tæpper o. a. tekstilvarer, tobak, mel, træ-, læder- og jernvarer). Byens havn er Piræus, 8 km S f. **A. A** er Grækenlands kulturcentrum med univ., museer, biblioteker, teatre m. v. Tæt N og Ø f. Akropolis ligger de gl. bykvarterer (før 1834 kun ca. 300 huse), medens de nyere kvarterer strækker sig i alle retninger fra det gl. centrum.

Det gamle Athen. Spor af forhist. bebyggelse. Akropolis var i mykensk tid befæstet med kyklopisk mur, der omsluttede borganlæg af type som Mykenes. Byen bredte sig på sletten. Borgklippen var fra beg. af 1. årtus. væsentlig forbeholdt gudernes helligdomme, men bevarede strategisk bet. til 1834. **A** blev ødelagt af perserne 480 og 479 f. Kr. (nu kun ringe rester af ældre bebyggelse), men hurtigt genopført. De lange mure, som forbandt **A** med havnestaden Piræus, sløjfedes midlertidigt 404 f. Kr. efter Spartas sejr. **A** blev plyndret af Sulla 86 f. Kr., af herulerne 267 e. Kr. Sidenhen har dels tyrkernes og venezianernes kampe, dels frankernes og tyrkernes ombygninger skadet resterne af det gl. **A.** Nu 3 hovedcentrer for monumenter fra oldtiden: 1) *Akropolis*, hvor ruinerne af de i 5. årh. f. Kr. opførte templer Parthenon, Erechtheion og Nike-templet samt den monumentale portbygning Propylæerne er restaureret. 2) Gravpladsen uden for den gl. *Dipylonport* med dens mange gravmæler. 3) Det af amerikanerne i 1931–40 udgravede torv (gr. *agorá*), med dets offentlige bygninger som rådhuset og Prytaneion.

Historie. **A**-s ældste historie (ionernes indvandring, **A**-s grundlæggelse, Attikas samling om **A** og kongetiden) er mytisk. I 7. årh. f. Kr. afløstes kongedømmet af årligt valgte archonter og adelsrådet Areopagos. De forgældede småbønder blev kilden til langvarig social uro (Kylons mislykkede diktaturforsøg, Drakons kodifikation af sædvaneretten). 594 f. Kr. gav Solon som archont en ny forfatning, hvorved Folkeforsamlingen fik mere magt, heliasternes nævningedomstol og de 400's råd indførtes, således at mellemklassen fik stærkt forøget magt på adelens bekostning. Den sociale uro fortsatte dog, indtil Peisistratos 561 blev tyran, fulgt 528 af sønnen Hippias. Under dem kom den voksende handel og en begyndende ekspansion til at aflaste befolkningstrykket, og klassemodsætningerne formindskedes. 510 fordreves Hippias og med Kleisthenes sejrede en demokratisk forfatning: Areopagos mistede næsten al magt til et nyoprettet råd på 500 mand, archonternes kompetence indskrænkedes, og 487 blev de udtaget ved lod i st. f. valg. En ny territorialinddeling i 10 fyler brød adelsslægternes magt. Ved ostrakisme kunne personer, der var farlige for demokratiet, forvises. **A** hjalp 499 de ioniske byer i Lilleasien i opstanden mod Persien og blev derfor selv angrebet år 490, men afværgede faren ved slaget ved Marathon. I de flg. år skabte Themistokles den athenske flådemagt, der havde hovedandel i sejrene over perserne ved Salamis 480 og ved forbjerget Mykálē over for Samos 479. Resultatet var, at **A** 477 trådte i spidsen for det deliske el. attiske søforbund, der omfattede næsten alle Ægæerhavets øer og kystbyer og som indtil freden med Persien 449 befriede alle gr. byer under perserne. 477–404 var **A** Grækenlands førende stat: søforbundet blev efterh. et athensk imperium, al handel østfra gik over **A**-s havnestad Piræus, og handelsindtægterne og forbundsfællernes skatter skabte en overordentlig velstand i **A**, der tillod et enormt kulturelt opsving. Demokratiet udvikledes videre under Perikles, der 461–429 var **A**-s egl. leder. Hans forsøg på at vinde herredømmet over fastlandsstaterne glippede dog 446 efter lange krige, og den peloponnesiske krig 431–04 gjorde en ende på **A**-s førerstilling. Søforbundet blev opløst, og **A** blev spartansk vasalstat (de 30 tyranner 404–03). Demokratiet genoprettedes dog snart, og ved den korinthiske krig 395–87 genvandt **A** sin fulde uafhængighed. Under Kallistratos genopstod søforbundet 377, men ved forbundsfællekrigen 357–355 rev de vigtigste forbundsfæller sig løs. **A** havde i 4. årh. først støttet Theben mod Spartas overmagt, og under Demosthenes søgte det i forbund med Theben at hindre Makedoniens ekspansion, men led nederlag ved Chæronea 338, hvorefter **A** blev makedonsk vasal. 197 trådte Rom i Makedoniens sted, men **A** bestod dog som kulturelt centrum, til kejser Justinian 529 e. Kr. lod filosofskolerne lukke. I 13. årh. kom **A** under frankiske fyrster, 1458 under tyrkerne, 1835 blev **A** hovedstad i kongeriget Grækenland.

Athen, kbh. gymnastikforening, stiftet 1917; adsk. Danm.mestersk. i hold- og enkeltmandsgymn. 1948: 221 medl.

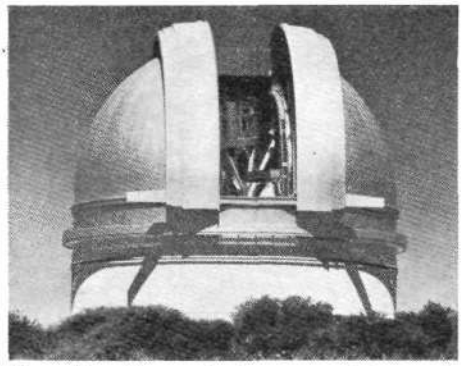

Kuppelbygningen til det største eksisterende spejlteleskop på Mt. Palomar Observatoriet.

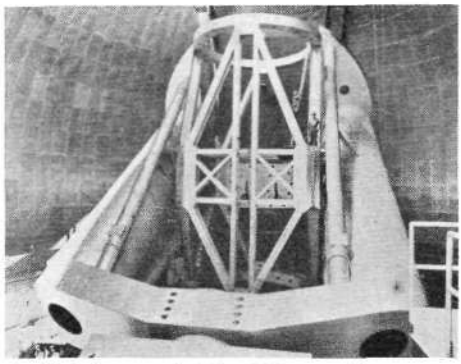

Spejlteleskopet på Mt. Palomar, det største eksisterende. Hovedspejlets diameter er 5 meter.

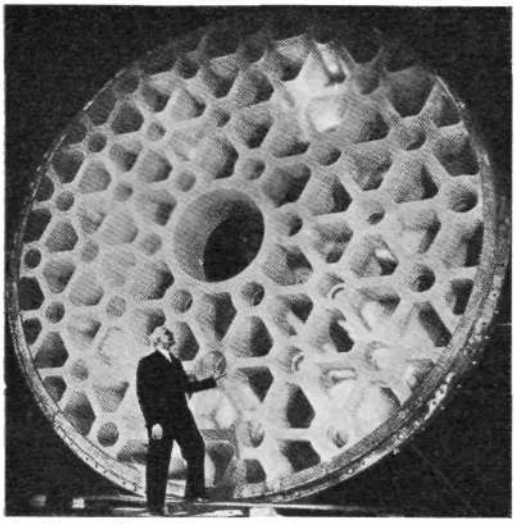

Spejlet til Mt. Palomar-teleskopet, set bagfra. Ribberne giver spejlet øget styrke, medens vægtforøgelsen er relativt ringe.

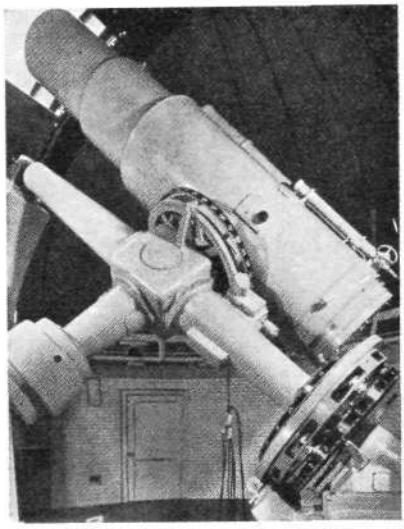

Schmidt-teleskopet på Warner and Swasey Observatoriet i Cleveland, særlig egnet til fot. af store arealer af himlen.

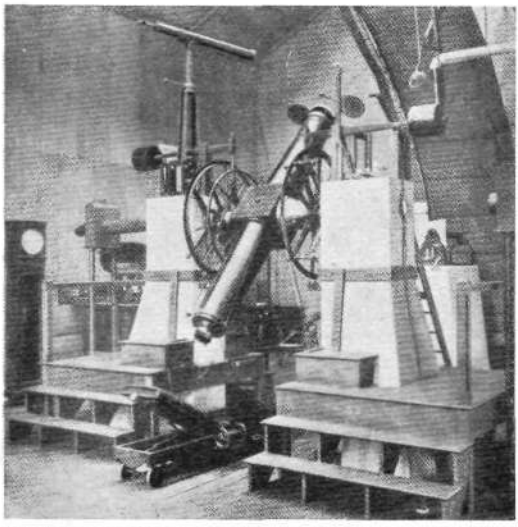

Washington Observatoriets meridiankreds, benyttes til bestemmelser af himmellegemers positioner.

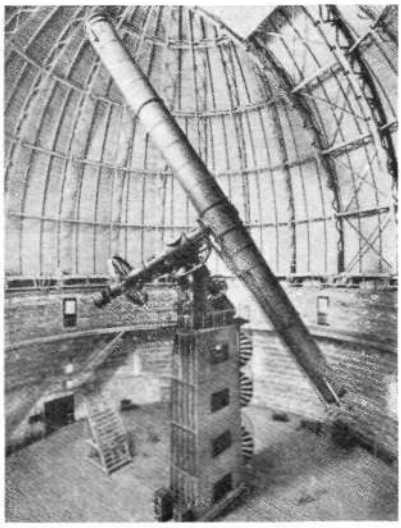

Yerkes Observatoriets linsekikkert, den største eksisterende. Linsens diameter er 1 meter.

Athe'naios (omkr. 200 e. Kr.), gr. grammatiker. **A**-s *Deipnosofistai* (de lærdes banket) indeholder i dialogform en broget saml. ekscerpter af mange tabte skrifter.

A'thene (gr. *Athēnâ*), i gr. rel. stadsgudinde i byen Athen, den centrale guddom i den lokale atheniensiske kultkreds, der havde sit højdepunkt i panathenæerfesten. En vigtig ritus var at iklæde **A**-s symbol, en træstøtte i templet Erechtheion, en peplos. En myte fortæller om **A**-s strid med Poseidon om landet, vidnesbyrd om, at to folk el. stammer har sluttet sig sammen, og at det folk, **A** repr., bevarede førerskabet. Til **A** byggedes i hist. tid et pragtfuldt tempel smykket af billedhuggeren Feidias, men det fik aldrig rel. bet. I den fælles-hellenske mytol. er **A** en krigerisk skikkelse, et præg, der først er kommet frem ved Grækenl.s udvikling til stormagt. (Ill. se Feidias).

Athenia [ə'θi:niə], eng. passagerdamper (13 500 t) sænket V f. Hebriderne 4. 9. 1939 som 2. Verdenskrigs 1. offer; besætningen og de 1500 passagerer blev reddet.

athe'næum (lat. af gr. *athēnaion* Athenetempel), højere undervisningsanstalt; ofte navn på tidsskrifter, læseselsk. o. a.

Athe'næum, 1) da. forlag, grl. 1939. Udgiver fortrinsvis moderne skønlitt.; 2) da. tidsskrift for litt., udg. af 1); udkommer siden 1946 4 gange årl.

Athletik-Forbund, Dansk, grl. 1907; øverste faglige myndighed for da. atletik. **A**-s formål er at fremme atletikken i Danm. og varetage dens interesser i ind- og udland. Under **A** henhører løb-, spring-, kast- og gangøvelser. **A** er delt i 5 distrikter: Kbh., Jyll., Sjæll., Fyn og Lolland-Falster. 1948: 11 613 aktive, 6444 passive medl.

Athletik-Union, Dansk (fork. *DAU*), grl. 1901; omfatter boksning, brydning og vægtløftning. 1915 udskiltes boksning i særlig union (*DABU*). 1948: 2740 aktive, 3307 passive medl.

Athlone [æb'loun], irsk *Áth Luain*, by i Midt-Eire ved Shannon; 9 000 indb. (1943). Vej- og jernbaneknudepunkt. Radiostation.

at home [ət 'houm] (eng.), hjemme; fast hjemmeaften, beregnet på visitter.

Áthōs ['aþɔs] (folkespr. *Hágion Óros* ['ajɔn 'ɔrɔs]), autonom gr.-ortodoks munkerep. i NØ-Grækenl. på den østligste halvø på Chalkidikē; 314 km² med 4 858 indb. (1938). Omfatter 20 klostre. Grl. ca. 1000.

Athos ['a:tɔs], en af de tre musketerer i Dumas' roman.

-ation [-a'ʃo'n] (lat. *-atio*), lat. navneordsendelse med bet. af den handling, som udtrykkes i det tilsvarende udsagnsord (da. -ing, -ning).

Atjeh ['atjə], nordl. del af Sumatra; 55 550 km²; ca. 1 mill. indb. Hårde kampe mi. hollænderne og de indfødte 1873–1901.

'Atlakviða (digtet om Atle), eddakvad om Volsung-ætten; Atle, g. m. Gudrun, lokker under venskabs maske hendes brødre til sig for at berøve dem Fafners skat; de nægter trods pinsler at fortælle dens gemmested og dræbes; Gudrun hævner sig på **A** ved først at dræbe sine to sønner med ham, siden ham selv. Udførligere berettes d. s. i Atlamál (en grœnlenzku).

at'lan't (efter kæmpen *Atlas*), i arkitekturen en mandlig figur, bærende et bygningsled (bjælkeværk, konsol).

Atlanta [ət'læntə], hovedstad i Georgia, USA; 302 000 indb. (1940), deraf $^1/_3$ negre. Vigtigt trafikcentrum; bomuldsindustri; universiteter.

At'lan'terha'vet (gr. *atlantikós* som vedrører Atlas), verdenshavet ml. Amer. og Eur.-Afr. Hele **A** med bihave er 106 mill. km². (Kort, se Nordamerika og Sydamerika). Det åbne **A** er 82 mill. km², middeldybde 3 930 m, rumfang 323,6 mill. km³. **A** begrænses mod S af Antarktis, mod N af Wyville-Thomson ryggen mi. Skotland og Grønland. **A** deles i 2 dybe sænkninger af den S-formede midtatlantiske højderyg, der strækker sig fra Island over Telegrafplateauet, Azorerne, Ascension, Tristan da Cunha, til Bouvet Øen. Ved ækvator gennemskæres denne ryg af Romanchedybet. Begge sænkninger deles af et antal tværrygge i talrige bækkener. Største dybde 8 525 m i Puerto Rico graven. Det hyppigste bundsediment er globigerinaslam, mod V findes store områder med rødt dybhavsler, ved centralatlant. øer og i Vestindien pteropodslam, mod S diatoméslam, og på lavere vand nær kysterne gråt ler. Temp. er i overfladen ved ækvator 27°, i polare egne under 0°, bundtemp. hen. 2,4° og ÷0,6°. Saltholdigheden i overfladen ved ækvator 34–35‰, ved vendekredsene 36–37,5 ‰, i polare egne 34‰, ved bunden 34,7–35‰. Overfladestrømmene fremkaldes især af de fremherskende vinde og danner flere ringe. De vigtigste er den nordl. og den sydl. passatdrift, Antilstrømmen, Golfstrømmen, Labradorstrømmen, Irmingerstrømmen og Benguellastrømmen. Ved Newfoundland, Island og i Vesterhavet drives stort fiskeri efter torsk og sild, mod S har briter og nordmænd drevet hvalfangst siden 1905. **A** er det stærkest trafikerede ocean, idet verdens vigtigste søruter går fra Europa til S- og N-Amerika.

Atlanterhavs-erklæringen, eng. *Atlantic Charter* [ət'læntik 'tʃa:tə], udtalelse 14. 8. 1941 af Churchill og Fr. D. Roosevelt efter møde på Atlanterhavet (på eng. slagskib »Prince of Wales« og USA-krydser »Augusta«) m. program for de mål, man ville nå ved krigen: Engl. og USA ønskede ikke landudvidelser; freden skulle give frihed, selvbestemmelsesret, økon. tryghed til alle folk, der havde vist vilje til at hævde sig som nation; angriberstaterne skulle afvæbnes.

Atlanterhavs-flyvning. Første (mislykkede) forsøg på at krydse Atlanterhavet ad luftvejen foretoges af Wellmann med luftskib. Første luftskib, der krydsede Atlanten, var det eng. R 34 i 1919. Første forsøg med flyvemaskine udførtes maj 1919 fra Newfoundland af 3 amer. flyvebåde, hvoraf en nåede Lissabon efter mellemlanding på Azorerne (flyvestrækning 4 500 km; flyvetid 24 timer 43 min.). Første non-stop **A** foretoges juni 1919 Newfoundland—Isl. af Alcock og Brown på 15 timer 57 min. Første non-stop New York—Paris (4 800 km) v. Charles Lindbergh (gennemfløjet strækning 5 800 km) på ca. 33$^1/_2$ time. Første **A** Ø—V pr. flyvemaskine 1929 ved tyskeren Köhl. 1939 fandtes regelm. luftruter over både N- og S-Atlanten, og fra 1945 krydses Atlanten dagl. af store passager- og godsmaskiner (Kbh.—New York ca. 20 timer, rejsetid ca. 23 timer), Kbh.—Buenos Aires ca. 41 timer (rejsetid ca. 60 timer).

Atlanterhavs-konferencen, møde ml. Roosevelt og Churchill aug. 1941 på Atlanterhavet. Deres forhandl. førte til udstedelse af Atlanterhavs-erklæringen af 14. 8. 1941.

Atlanterhavs-slaget, kampen under 2. Verdenskrig ml. ty. u-både og eng.-amer. flåde, især 1941–43, hvor Tyskl. trods sænkninger ikke kunne hindre de eng.-amer. transporter. Udtrykket stammer fra eng. marinemin. Alexander.

Atlantic City [ət'læntik 'siti], by i New Jersey, USA; 64 000 indb. (1940). Kendt badested, 150 km S f. New York.

Atlan'tide-ekspeditionen, 1945-46, da. ekspedition til V-Afrikas kyst, udsendt af Zool. Museum i Kbh. med støtte fra Viggo Jarl, hvis yacht »Atlantide« anvendtes. Leder dr. phil. A. Fr. Bruun.

At'lantis (gr. *Atlan'tis*), sagnagtigt land, der if. Platons gengivelse af ægypt. beretn. i dialogen Kritias havde ligget i Atlanterhavet, men var sunket i havet.

at'lan'tisk tid, afsnit af alluvialtiden med varmt og fugtigt klima i Danm. Svarer til litorinasænkningens ældre del. Egeblandingsskov.

Atlanto'saurus (gr. *Atlas* + *saúros* øgle), til sauropoderne hørende dinosaur-slægt, lign. Brontosaurus, men til 35 m l. Nedre kridt i N-Amer.

At'lan'tpagten, populær betegn. for Den *Nordatlantiske Traktat*.

'Atlas, i gr. mytol. en kæmpe, der som straf for deltagelse i titanernes kamp mod guderne måtte bære himmelen.

'atlas (efter kæmpen *Atlas*), samlinger af land- el. himmelkort. Et stjerne-**a** indeholder kortbilade med stjernerne lysstærkere end en vis størrelsesklasse indtegnet i et rektascensions- og deklinationsnet.

'atlas (efter kæmpen *Atlas*), *ringhvirvelen*, øverste halshvirvel; danner led med nakkebenet og taphvirvelen.

'atlas (arab., egl: glat) (*atlask*) el. *satin*, forsk. stoffer vævet i **a**-binding med få og spredte bindepunkter, hvilket giver tøjet en særlig høj glans. **a**-vævning bruges både til silke, linned, bomuld og uld. I alm. forstås ved **a** altid silke-a, der fabrikeres i mange kvaliteter fra kostbart kjolestof til billige forstoffer. Halvsilke-**a** er blandet med linned, bomuld el. uld. **a** med silkekæde og uldislæt bruges til møbelbetræk.

'Atlas, A/S, jernstøberi og maskinfabrik i Kbh.; grl. 1897, aktiekap. 6 mill. kr. Maksimalbeskæftigelse ca. 800 arbejdere og funktionærer.

'Atlas-bjergene, system af tertiære foldekæder i NV-Afr. Langs Middelhavet mod Ø Tell-Atlas (2 308 m), mod V Rifbjergene el. Er-Rif (2 500 m). S f. disse kæder mod Ø det interatlantiske plateau med mange saltsumpe og mod V det subatlantiske plateau, adskilte ved Mellem-Atlas. S f. plateauerne mod Ø Sahara-Atlas (2 328 m), mod V Høje-Atlas (4 700 m) med den sydl. parallelkæde Anti-Atlas (4 000 m). På de udyrkede bjergskråninger maki, skov el. højfjeld, på plateauerne steppe.

atlasblade, i Danm. topografiske kort, i målestok 1:40 000 udg. af Geod. Institut til mil. og civilt brug.

'atlask, d. s. s. atlas (satin).

atlaskfugl (*Ptilono'rhynchus vio'laceus*), sort metalglinsende løvhyttefugl.

atlaskspinder, d. s. s. pilespinder.

'Atlaslandene, fællesnavn for Marokko, Algier og Tunis.

'Atle, i nord. heltedigtn. navn på hunnernes konge, hist.s Attila (d. 453); **A**-s skæbne skildres i »Atlakviða«.

at'le't (gr. *athlētēs* væddekæmper), fri idrætsdyrker; usædv. legemsstærk person.

Atle'tik, jf. Athletik.

atle'tik el. *fri idræt* omfatter løb, spring, kast og gang. Vigtigste del af de olympiske lege.

at'le'tisk, legemstype (*konstitutionstype*), bl. a. karakteriseret ved kraftig bygning, bredskuldrethed, udviklet muskulatur.

atm., fork. for atmosfære i bet. fys. enhed for tryk.

'ātman (sanskrit: livsånde, væsen, jeg'et), i ind. rel. navn for den mystiske oplevelsesrealitet, spec. hvor denne anskues som identisk med menneskets eget jeg.

atmo- (gr. *atmós* damp), damp-, luft-.

atmo'me'ter fordampningsmåler.

atmo'sfære (*atmo-* + gr. *sfaira* kugle), 1) den luftmasse, som mange planeter fastholder på gr. af tyngdekraften. Jordens **a** består af omtr. 78% kvælstof, 21% ilt, små mængder argon, krypton, neon, xenon, kulsyre (kuldioksyd), helium samt i de laveste lag vanddamp i vekslende mængder. Til trods for at især ilt, kuldioksyd og vanddamp forbruges og produceres i naturen, er **a**-s sammensætning på det nærmeste konstant. Da det er luftens vægt, der holder **a** ved jorden, må de lavere lag bære vægten af de højere; luften er derfor mest sammentrykt forneden, og trykket formindskes opad, indtil det taber sig i verdensrummet; lufttrykket halveres for hver 5500 m, man stiger op. Fra nordlysiagttagelser kan man slutte, at der endnu findes kendelige mængder luft i 1000 km højde (se endv. lufthavet); 2) *tekn.* og *fys.* enhed for tryk. Den tekn. enhed 1 *at* = 1 kg pr. cm². Den fys. enhed 1 *atm.* = trykket af en kviksølvsøjle på 760 mm = 1,033 kg pr. cm² = atmosfærens gennemsnitlige tryk ved havets overflade.

atmo'sfæ'risk cirkulation. Selv om vindene ofte forekommer meget uregelmæssige, kan det påvises, at de alle er led i et stort strømningssystem, der dæk-

Til tryk maj 1949.

ker hele kloden, og hvis tendens er at bringe varm luft til polarområderne og kold til ækvator.

atmo'sfæ'riske forstyrrelser, sammenfattende betegn. for cykloner, storme, tordenvejr o. l.

atmo'sfæ'risk elektricitet, d. s. s. luftelektricitet.

Atok'sy'l, *stærkt giftigt arsenholdigt middel* mod afr. sovesyge.

a'tol' (maldivisk) el. *ringrev*, ringformet koralø; omslutter en lagune.

a'to'm (gr. *atomos* udelelig), den mindste del, hvori et grundstof kan deles, når grundstoffets egenskaber stadig skal bibeholdes. Der findes lige så mange slags **a** som der findes grundstoffer, d. v. s. 96, og alle **a** for et bestemt grundstof er kemisk identiske. **a**-s lineære udstrækning er ca. 10^{-8} cm (0,00000001 cm), og deres masse varierer fra $1{,}6 \times 10^{-24}$ g for det letteste til ca. $3{,}8 \times 10^{-21}$ g for de tungeste grundstoffer. **a** er derfor ikke direkte iagttagelige med sædv. metoder, hvorfor deres eksistens tidl. kun blev antaget som en hypotese for at forklare stoffernes kem. sammensætning og omdannelser. I 20. årh. er **a**-s eksistens fastslået ved direkte iagttagelser med forfinede metoder, der tillige har muliggjort opdagelse af partikler mindre end **a**, hvorved grundlaget blev lagt for atomfysikken, læren om **a**-s bygning. De vigtigste led i denne udvikling var opdagelsen af radioaktiviteten, elektronerne, røntgenstrålerne, studiet af grundstoffernes spektre samt Rutherfords opdagelse af atomkernen i 1911, hvorved man fik en række isolerede og tilsyneladende uforenelige oplysninger om **a**-bygningen. I 1913–21 lykkedes det *Niels Bohr* ved hjælp af kvanteteorien at forene alle kendsgerningerne til en sammenfattende teori for **a**-s bygning. Efter Bohrs atomteori består ethvert **a** af en tung kerne, som indeholder positiv elektricitet, og hvorom der kredser lette negativt elektr. elektroner, omtrent som planeterne kredser omkring solen. Såvel atomkernen som elektronerne er forsvindende af udstrækning, ca. 10^{-12} cm, i sammenligning med hele **a**, som derfor for største delen består af tomt rum. Antallet af elektroner varierer fra 1 til 96 fra de letteste til de tungeste **a**, og **a**-kernen indeholder et tilsvarende antal positive elektricitetsladninger. Under elektronernes kredsen udsendes normalt ingen stråling, men de yderste elektroner i **a** kan anslås til større baner med større energiindhold, hvorfra de atter kan springe tilbage til den normale bane under udsendelse af elektromagnetisk stråling i form af lys. Bohrs **a**-teori kunne i vid udstrækning gøre rede for alle grundstoffernes fys. og kem. egenskaber som knyttet til elektronsystemets yderste elektroner. Den nyeste udvikling (1930–49) af atomfysikken vedrører bygningen af atomkernerne.

atombombe, en bombe hvis uhyre destruktive virkning beror på en momentan frigørelse af atomenergi ved spaltning (fission) af atomkerner af uranisotopen U 235 el. af grundstoffet plutonium ved bombardement med neutroner. Ved kernespaltningen frigøres tillige nye hurtige neutroner, der spalter nye atomkerner og derved muliggør lavineagtigt forløbende kædeprocesser. Ved fission af 1 kg bombemateriale opnås samme energiudvikling som ved eksplosion af 20 000 t trotyl. Uranisotopen U 235 findes i naturen blandet med den mindre spaltelige uranisotop U 238 i forholdet 1:140. Da kun rent U 235 kan anv. i **a**, måtte den adskilles fra U 238 i kostbare adskillelsesanlæg, der dels var baseret på diffusion af luftformige uranforbindelser gnm. porøse skillevægge, dels på magnetisk afbøjning af hurtige uran-ioner. Plutonium findes ikke i naturen, men kan fremstilles af U 238 ved beskydning med neutroner, hvilket foregår i reaktionssøjler, hvori uranspaltningen er bragt til at forløbe som kædeprocesser i et langsommere tempo end i **a** ved, at der anvendes almindeligt uran med det naturlige blandingsforhold af isotoperne. Plutonium kan derefter skilles fra uranet ved kem. metoder. **a**-s konstruktion er ejendommelig derved, at bombematerialet først er eksplosivt, når det forefindes i en mængde, der er større end en vis kritisk størrelse, idet kædeprocesserne ellers går i stå på grund af tab af neutroner gnm. overfladen. Affyringen fo-

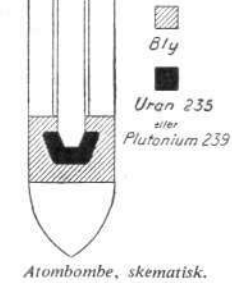

Atombombe, skematisk.

regår derfor ved, at bomben indeholder to stykker bombemateriale, der hver er lidt mindre end den kritiske størrelse, og som bringes til eksplosion ved at de føres sammen til eet stykke, der overskrider den kritiske størrelse. **a**-s virkninger beror dels på en enorm trykbølge, der ødelægger bygninger, og dels på en intensiv varmestråling, der antænder brande, hvortil kommer en gennemtrængende kortbølgestråling med dræbende virkninger. – **a** blev udviklet 1940–45 i USA under enorm arbejdsmæssig og økon. indsats (2 milliarder $).

milit. Prøvebomber blev nedkastet i New Mexico 16. 7. 1945. **a** blev anv. 6. og 9. 8. 1945 mod Hiroshima og Nagasaki. Nye prøvenedkastninger blev foretaget 1. 7. og 25. 7. 1946 (Bikini) og sommeren 1948 i Stillehavet. Ved Bikini sprængtes 2 **a**, een over og een under vandet for at studere bombernes virkninger på forsk. udlagte mål, mest ældre krigsskibe; 2 skibe sank og 17 andre beskadigedes; det interessanteste var, at radioaktiv stråling fra prøveeksplosionerne nåede USA og gjorde sig gældende med påviselig styrke i løbet af en uge (ca. 6000 km fra Bikini).

atombombe-læsioner. Ved atombombens eksplosion frigøres foruden bevægelsesenergi tillige elektromagnetisk strålingsenergi, radioaktivitet, der frembringer dybtgribende beskadigelser af organismen. Atombomben er herved, i modsætning til de sædvanlige højeksplosive bomber, et biologisk krigsvåben. **a** er dels rent mekaniske læsioner, dels virkning på alle organismens væv, især lever og knoglemarv, hvilket medfører døden i løbet af kort tid.

atomenergi, egl. *atomkerneenergi*, er den energi, der under visse omstændigheder kan frigøres ved atomkerners omdannelse til andre atomkerner. Da alle atomkerner er opbygget af de samme partikler, der blot forefindes i forsk. antal, kan en grundstofforvandling foretages ved at ændre på dette antal ved beskydning med forsk. partikler. Ved visse atomkerneprocesser forbruges energi, ved andre frigøres energi, men i alle tilfælde er energiomsætningen pr. atom millioner af gange større end ved kem. processer, hvor det ikke er atomkernerne, men atomernes ydre elektroner, der medvirker. Der kendes et stort antal atomkerneprocesser, der udvikler **a**, men som ikke kan anvendes til praktisk udvinding af **a**, fordi processerne ikke kan forplante sig videre til andre atomkerner som kædeprocesser. Kun for een art kerneprocesser – fissionen af urankerner – kan iværksættes kædeprocesser, fordi der ved fissionen tillige løsrives neutroner, som kan videreføre processen. For at opretholde kædeprocesserne må disse neutroner gøres langsomme, før de rammer andre atomkerner, hvilket opnås ved at lade neutronerne støde sammen med lette atomkerner i et bremsestof, f. eks. grafit el. tungt vand. **a** kan udvindes i reaktionssøjler, bestående af stænger af uran omgivet af grafit. Energien fremkommer som varmeenergi, ved at brudstykkerne af de spaltede urankerner slynges fra hinanden med stor hastighed, hvorefter de ved at bremses af det omgivende stof opvarmer dette. De hidtil byggede reaktionssøjler er kun benyttet til fremstilling af plutonium til atombomber, medens varmeenergien ledtes bort med kølevand. De største reaktionssøjler i USA har en energiproduktion på 1 000 000 kilowatt. For tiden arbejdes på udvikling af atomkraftværker, hvor varmeenergien kan omdannes til elektrisk energi v. hj. af varmekraftmaskiner. Trods det ringe stofforbrug – 1 kg uran giver samme energi som 3000 t kul – får kraftanlæggene store dimensioner, især på grund af den nødvendige strålingsbeskyttelse, der kræver metertykke betonmure. Strålingen er dels neutroner, dels stråling fra de stærkt radioaktive urankernebrudstykker.

Atomenergi-Kommissionen (eng. *Atomic Energy Commission* [ə'tɑmik 'ænədʒi kə'miʃən]), udvalg under FN nedsat efter generalforsaml.s beslutn. af 24. 1. 1946, efter at USA-eng.-canadiske forhdl. nov. 1945 var endt m. forslag om at stille atomenergi-anvendelsen under FNs kontrol. 12 medl., hvoraf Alex. Cadogan (Engl.), Baruch (USA) Henri Bonnet (Frankr.), Gromyko (Sovj.). Ved 1. møde 14. 6. 1946 (Hunter College, New York) foreslog Baruch, at atomenergien skulle beherskes af en særlig atomudviklingsautoritet (ADA); i herhenhørende afgørelser måtte den omstridte vetoret ikke kunne bruges; Sovj. gik mod dette. Efter behandl. i arbejdsudvalg indstillede **A** 30.

Oak Ridge-laboratoriet, der både producerer U 235 til atombomber og isotoper.

12. 1946 til Sikkerhedsrådet at følge Baruchs princip, idet Sovj.s og Polens repr. undlod at stemme. Sikkerhedsrådet opfordrede **A** at fortsætte sit arb. – 29. 3. 1948 fastslog **A**-s flertal (Engl., USA, Frankr.), at det var unyttigt at fortsætte, da enighed m. Sovj. var udelukket; maj 1948 vedtog flertallet at suspendere møderne. FNs generalforsaml. sluttede sig 4. 11. 1948 til den amer. opfattelse, men **A** skulle genoptage arb. Sovj., hvis forslag om ødelæggelse af atomvåben forkastedes, og som hævdede, at en internat. kontrol m. atomenergi ville blive amer. kontrol m. andre staters økon. forhold, stemte mod.

ato'misme (gr.), atomlære, den antagelse, at alle ting består af udelelige smådele, atomer.

ato'mistisk psykologi el. *elementpsyk.*, (forældet) opfattelse, if. hvilken de sammensatte bevidsthedstilstande er samlinger af uanalyserbare bevidsthedselementer.

atomkerne, sædet for atomets masse og positive ladning. **a** opdagedes 1911 af Rutherford ved iagttagelse af *α*-partiklers afbøjning ved deres passage gnm. stof, hvorved tillige fandtes **a**-s omtrentlige størrelse, der andrager ca. 10^{-12} cm. **a** er opbygget af to slags lige tunge kernepartikler: positivt elektriske protoner og uelektriske neutroner, idet der findes så mange protoner, som svarer til atomets elektronantal, samt så mange neutroner, at det samlede partikelantal bliver lig med stoffets atomvægt. Følgelig må alle atomvægte være hele tal i forhold til atomvægten af brint, hvis kerne blot består af 1 proton, hvilket også stemmer med erfaringen, når der tages hensyn til isotopi. Antallet af protoner og neutroner er for lettere kerner omtr. ens, medens der for tungere atomer findes flere neutroner end protoner. Ændres forholdet ml. protoner og neutroner, bliver kernen ustabil (radioaktiv).

atomkerneomdannelse, omdannelse af en atomkerne af et grundstof til en kerne af et andet grundstof. **a** beror på, at alle atomkerner er opbygget af samme slags partikler: protoner og neutroner, blot i forsk. antal, så at en ændring i antallet medfører en **a** og dermed en grundstofforvandling. Den første **a** foretoges 1919 af Rutherford ved at bombardere kvælstofkerner med *α*-partikler, hvorved der dannedes en ilt- og en brintkerne. Større udbytte giver protoner, deuteroner el. heliumkerner accelereret af højspændingsanlæg el. cyklotroner samt bestråling med neutroner.

atommodel, forenklet forestilling om atombygningen, anvendelig ved tilnær-

Natrium-atommodel.

mende beregninger. Særlig betydningsfuld er Bohrs **a**, ifølge hvilken elektronerne i et atom bevæger sig omkring atomkernen i elliptiske baner med forskellig ekscentricitet. **a** giver i mange tilfælde tilstrækkelig tilnærmelse og større anskuelighed end de eksakte teoretiske beregninger.

atomnummer, et grundstofs nr. i det periodiske system. **a** er lig med antallet af elektroner i atomet og lig med kerneladningen, d. v. s. antallet af positive elementarladninger i atomkernen.

atomspaltning og atomsprængning, populære betegn. for atomkerneomdannelser.

atomspektrum, spektrum af lys udsendt af frie neutrale atomer. Hvert grundstof har sit karakteristiske **a** bestående af et større el. mindre antal spektrallinier med bestemte bølgelængder. Analyse af et **a** giver mulighed for ved anv. af Bohrs atomteori at bestemme energiindholdet

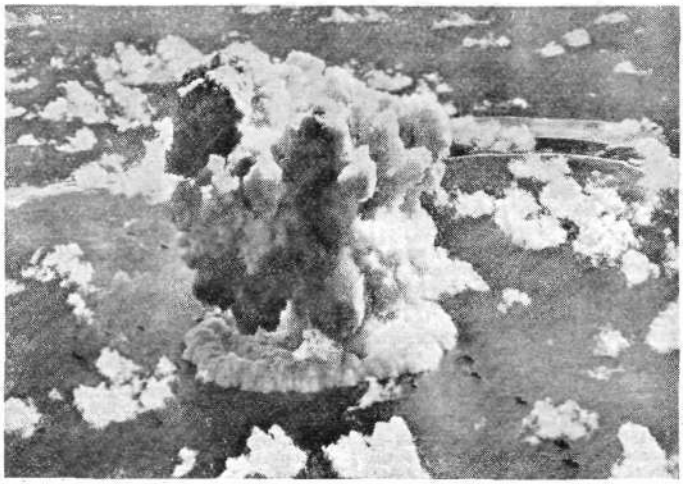

Atombombeeksplosion 25.7.1946. Bomben eksploderede under vandet. I baggrunden Bikini-atollen. I farvandet krigsskibe o. a. fartøjer.

og dermed anslagsenergien for atomets stationære tilstande samt atomets ioniseringsenergi.

atomstråle, skarpt afgrænset strøm af neutrale atomer, som bevæger sig med termisk hastighed i et højevakueret rum, hvorved sammenstød med luftmolekyler undgås, så at bevægelsen bliver retlinet. **a** af metaller frembringes ved fordampning fra smeltet metal og anvendes bl. a. ved undersøgelser over grundstoffernes spektre.

atomvægt, et tal, der betegner et atoms *relative vægt, idet iltatomets vægt af* praktiske grunde sættes til 16. **a** varierer da fra 1,0078 (brint) til 238 (uran). **a** kan bestemmes med stor nøjagtighed ved vejning af mængdeforholdene ved kem. omsætninger. For grundstoffer bestående af fl. isotoper er **a** brudne tal, medens **a** for enkelte isotoper er hele tal, som tillige angiver antallet af partikler i atomkernen.

'Aton (ægypt: solskive (som himmellegeme og guddommeligt væsen)), af Amenhotep 4. i hans forsøg på en rel.-fornyelse på grundlag af solkulten antaget som den *højeste og eneste anerkendte gud. Som* solgud fremstilledes **A** som solskiven, hvorfra der udgik stråler endende i hænder, der undertiden holdt livstegnet.

'atona'l (gr. *a-* ikke + *tónos* tone, egl: spænding), *mus.*, ikke tonal. a musik bevæger sig frit på alle den diatoniske skalas toner uden at følge de love, der ellers gælder for tonal musik.

ato'ni' (gr. *a-* ikke + *tónos* spænding), slaphed i musklerne p. gr. af manglende tonus.

Ato'pha'n (gr. *a-* ikke + lat. *tofus* (tuf) sten) el. *Cinkophen*, fenylkinolinkarbonsyre, lægemiddel, virker smertestill. ved gigt; anv. ved anfald af urinsur gigt, da den øger udskillelsen af urinsyre. Anv. gnm. længere tid kan give leverbeskadigelser.

-'ator (pl. -a'torer) (lat. endelse), betegner den, der udfører den handling, som udtrykkes i det tilsvarende udsagnsord (eks: organisere, organisator).

à tout prix [atu'pri] (fr.), for enhver pris.

A'trato, Río, *665 km l.*, sejlbar flod i Colombia ml. Kystcordilleren og Vestcordilleren, udmunder i Urabá-bugten i Det Caraïbiske Hav.

atre'ba'ter, i oldtiden gallisk stamme omkring Arras.

atre'si' (gr. *a-* ikke + *tetraínein* gennemboré), i *med.* abnorm tillukning af en kanal.

'Atreus [-öu's] (gr. *A'treús*), gr. sagnkonge i Mykene, fader til Agamemnon og Menelaos. Slægtens skæbne er behandlet af de gr. tragikere fra 5. årh. f. Kr.

Atreus' skatkammer, stor og prægtig forhist. kuppelgrav (ca. 1300 f. Kr.), sikkert en fyrstegrav, neden for Mykenes borg. (Ill. se kuppelgrav).

A'triderne, Atreus-sønnerne Agamemnon og Menelaos.

'a'trieflagren og **atrieflimren.** Normalt følger forkamrene (atrierne) hjertekamrenes bevægelser, således at begge trækker sig sammen ca. 70 gange i min. Ved **a** er denne forb. afbrudt, og forkamrene trækker sig uregelmæssigt sammen, ved atrieflagren med en hastighed af ca. 300 gange i min., ved a.-flimren af ca. 500.

'a'trium (lat.), i oldtidens italisk-rom. privathus opr. familiens opholds- og soverum m. arnen under en røgåbning i taget, *siden snarest et forrum til de egl. værelser*, formet som en delvis overdækket gård m. søjlegange og i midten regnvandsbassin (impluvium). (Ill. se nedenf.)

'a'trium (lat.), *anat.*, hjertets forkammer.

'a'trium-hus, i moderne bet. eenfamiliehus med fire længer omkr. lille gård el. have.

atro'fi' (gr. *a-* ikke + *trofē* ernæring), svind af organer som muskler, kirtler el. dele af nervesystemet.

'Atropa (gr. *átropos* uafvendelig; planten indeholder en farlig gift), gr. navn for galnebær.

atro'pi'n, alkaloid, ester af tropasyren med tropin, forekommer især i Atropa belladonna. Fysiol. virksom på fl. måder: virker bl. a. lammende på det parasympatiske nervesystem, derigennem bl. a. pupiludvidende og hemmende på kirtelsekretionen.

ATS (fork. f. *Auxiliary Territorial Service*), den brit. kvindearmé, dannet sept. 1938, fra 1941 m. fuld mil. status. Aldersgrænse: $17^1/_2$–43 år. Indbefattede indtil juni 1939 også kvinder m. tjeneste inden for RAF (derefter WAAF). 1943: 200 000 medl. Navnet ændret febr. 1948 til Women's Royal Army Corps (WRAC).

Atsuta [*'ats(u)ta*], havnekvarter i Nagoya, Midt-Honshū, Japan.

at'tacca (ital: tilknyt), *mus.*, betegn. at et efterfølgende musikstykke skal spilles umiddelbart efter det foregående.

Atrium i Casa del Fauno, Pompei.

K. Atterberg.

P. D. A. Atterbom.

C. R. Attlee.

D. F. E. Auber.

C. Auchinleck.

W. H. Auden.

attaché [ata'je] (fr.), medhjælper, især ved et gesandtskab, ofte til løsning af spec. opgaver, f. eks. marinea, handelsa. – attachere [-'je'-] (fr.), knytte til, ansætte (som medhjælp).

at'take (fr. *attaque* angreb), rytterangreb med blanke våben.

'Attalos, tre *konger af Pergamon:* Attalos 1., reg. 241–197 f. Kr., slog galaterne ved Sardes 239, støttede Rom mod Makedonien. – Attalos 2., søn af **A** 1., reg. 159–138. – Attalos 3., reg. 138–33, brodersøn af **A** 2., testamenterede Pergamon til Rom.

At'tār, *Farid-ud-din* (1119–1230), pers. digter, skrev lyriske, didaktiske og episke digte i sufisk ånd samt en saml. biogr. af sufiske helgener. Hans berømteste værk er det episke digt *Mantiq-ut-tair* (fuglenes tale), hvori han i allegorisk form fremstiller sufiens længsel efter opgåen i guddommen.

atten'ta't (lat. *attentare* forsøge), forsøg, navnlig mordforsøg.

attention [atä'sjõ] (fr.), opmærksomhed.

atten'tisme [-taŋ-] (fr.), ventepolitik; holdningen hos dem, der efter 1940 tøvede med at tage standpunkt i kampen ml. frihedsbevægelsen og de tyskvenlige.

attenuation (lat.), fortyndelse, den formindskning i en sukkerholdig vædskes vægtf., der indtræder under gæring p. gr. af, at en del af sukkeret omdannes til alkohol og kuldioksyd. V. hj. af en flydevægt kan **a** følges under gæringen. Har stor bet. i øl- og spritfabrikationen.

'Atterberg [-bærj], *Kurt* (f. 1887), sv. komponist, opr. ingeniør. Vandt med symfoni nr. 6 den internat. Schubert-pris 1928. Har skrevet operaer: *Fanal* (1934), balletter: *De Ukloge Jomfruer* (1920), symfonier: nr. 7 *Sinfonia romantica* (1943) m. v. (Portræt).

'Atterbom, *Per Daniel Amadeus* (1790–1855), sv. digter. Stud. 1805, rejse til Tyskl. og Ital. 1817–18, prof. i filos. 1828, i æstetik 1835. Hovedværker er den natursymbolske digtsamling *Blommorna* (1812, siden forøget) og de dram. eventyr *Fågel blå* (fragment) og *Lycksalighetens ö* (1824–27). Udviklingen deri fra romantisk skønhedslængsel til rel. idealisme forløber uden svækkelse af det lyriske mesterskab. Udtryk for **A**-s ædle humanisme er *Svenska siare och skalder* (1841–55), afh. om ældre sv. litt. (Portræt).

'Attersee [-ze:] el. *Kammersee*, 47 km² stor sø i Salzkammergut, Østrig. Største dybde 191 m. Yndet turiststed.

at'test (*ad* + lat. *testis* vidne), skriftlig bekræftelse; atte'sta'ts, eksamensbevis (især teol.).

atticisme [-'sis-], efterligning af den litt. attiske sprogform (ca. 500 f. Kr.) i senere antik tid.

'Atticus (egl. tilnavn »den attiske«, p. gr. af **A**-s interesse for gr. kultur) (109–32 f. Kr.), rom. ridder og hist. forf., ven af Sulla, Pompejus, Antonius, Brutus, Octavian og især Cicero, fra hvem vi har ca. 500 breve til **A.**

Attigny [ati'nji], fr. landsby ved Aisne; i middelalderen residens for merovinger- og karolinger-konger.

'Attika (nygr. *Attikē* [ati'kji]), gr. halvø i det østl. Mellemgrækenl.; omkr. 2500 km². I oldtiden centrum for den gr. kultur. Sydspids: Súnion. Bjerge: Helikōn, Pentelikón og Hymettós. Sletter ved Athen, Eleusís og Marathōn. Bjergværker ved Laurion. Til **A** hører øen Salamís. Hovedby: Athen med havnebyen Piræus. Nu del af prov. Attikē kai Voiōtía (Attika og Bøotien; 6686 km²; 1 144 000 indb. i 1938; hovedstad: Athen).

'attika, i antik arkit. et brystværnsagtigt murstykke over arkitrav el. gesims; halvstokværk maskerende taget.

'Attila, hunnerkonge 433–53, herskede også over østgoter og langobarder, terroriserede først Ø-Rom, fra 450 V-Rom, standsedes 451 i slaget på De Catalauniske Marker, hærgede N-Italien 452, myrdet. Kaldt »Guds svøbe«.

'attila, magyarernes efter hunnerkongen **A** opkaldte korte snorefrakke, husarfrakke.

'Attis, frygisk guddom i en ynglings skikkelse. En myte fortæller: **A** elskedes af gudinden Kybele, som efter hans død opnåede at **A**-s sjæl lever i fyrretræet.

'attisk, fra Attika; fin, åndrig: **a** salt fint vid (= esprit).

attisk basis, søjlefod, bestående af en hulet ring ml. to rundede ringe (ɔ: att. profil), hvilende på firkantet plade.

attiske søforbund dannedes under Athens ledelse af øerne i og stæderne ved Ægæerhavet. 1. **a** (det deliske forbund) dannedes af Aristides 477 f. Kr. og opløstes efter Athens nederlag i den peloponnesiske krig 404. – 2. **a** dannedes efter Konons sejr over Sparta ved Knidos 394 og opløstes ved Kongefreden 387. – 3. **a** dannedes 377 og mistede bet. efter forbundsfællekrigen 357–55 f. Kr.

attitude [-'ty:ðə] (fr.), holdning, mimiskplastisk stilling el. følelsesmæssig indstilling over for noget.

Attlee ['ätli], Clement Richard (f. 1883), brit. politiker. Studerede hist. og jura i Oxford. 1905 sagfører, 1913–23 lektor i sociologi. Major i 1. Verdenskrig. 1921 underhusmedl. (Labour Party), blev Mac Donalds privatsekretær, 1924 understatssekretær i krigsmin., 1931 postmin. 1935–40 oppositionsleder i Underhuset. Lordseglbevarer 1940–42 i samlingsreg. og medl. af krigskabinettet. Febr. 1942 vice-premiermin. og min. f. Dominions; sept. 1943–45 Lord President og vice-premiermin. Delegeret på San Francisco konf. apr. 1945. Deltog i Potsdam-konf. juli 1945. Afløste 26. 7. 1945 Churchill som premiermin. **A** repræsenterer den nat., moderat socialistiske fagforeningsgruppe, hvis magt sikredes ved kabinetsrekonstruktion okt. 1946. Søger udad at spille mæglerens rolle, indad at skærpe partidisciplinen. Udg. 1937 *The Labour Party in Perspective.* (Portræt).

At'tolico [-'tɔ-] *Bernardo* (1880–1942), ital. diplomat. Finanseksperт, prof.; 1930–35 ital. ambass. i Sovj., 1935–40 i Tyskl., fra 1940 ved Vatikanet.

attorney [ə'tə:ni] (oldn. *attorner* vende til, beskikke) (eng.), d. s. s. solicitor.

attorney-general [ə'tə:ni'dsænərəl], den ene af de to brit. kronjurister (den anden: solicitor-general). Som regel kabinetsmedl., medl. af Underhuset, rådgiver for dette og kronen i jur. spørgsmål. Repræsenterer kronen i retssager hvor denne er part.

attraktion (lat. *attrahere* tiltrække), tiltrækningskraft; ting, der virker dragende på folk.

at'trap (fr. *attrape*, egl: fælde), genstand, der skal vildlede ved at ligne noget andet; attra'pe're, gribe.

attri'but (lat. *attributum* det tildelte), 1) symbolsk tilbehør til en person el. ting, f. eks. Æskulaps slangestav, dødens le og timeglas; 2) *filos.*, egenskab, som formentligt hører til en tings væsen og som derfor må tilskrives den; 3) *teol.*, egenskab hos Gud; 4) *gramm.*, underordnet gramm. led; at'tributi'v, underordnet; 5) i *heraldikken* anbringes **a** (f. eks. sværd, ankre, faner o. a.) undertiden under el. uden om et våbenskjold, hentydende til vedk. myndigheds el. persons virke.

Atuagagdliutit [-'gad-] (grønl: noget at læse), ill., grønl. månedsblad, grl. 1861, udgår fra Godthåb, bringer underholdende og belærende stof.

'Atum el. *Tum*, ægypt. solgud; guddommeliggørelsen af den nedgående sol; afbildes som menneske.

ATV, fork. for Akademiet for de Tekn. Videnskaber.

aty'pi' (gr. *a-* ikke + *týpos* slag, præg), modsætning til det typiske, især anv. i medicinen. – 'atypisk, hvad der falder uden for en vis type.

Au, kem. tegn for guld (lat. *aurum*).

aubade [o'bad] (fr. *aube* morgenrøde), troubadourens morgensang til den tilbedte; mods. serenade.

aubain [o'bæŋ] (fr.), kødgratin.

Aubanel [oba'næl], *Théodore* (1829–86), provençalsk digter; félibre-bevægelsens betydeligste lyriker.

Aube [o:b], 1) 248 km l. biflod til Seine; 2) fr. dept. omkr. 1); 6026 km²; 235 000 indb. (1946). Vigtigt agerbrugsområde (hvede, havre og vin). Hovedstad: Troyes.

l'Aube [lo:b] (fr. dagblad, organ for MRP; grl. efter befrielsen af G. Bidault, der som udenrigsmin. benyttede det som talerør. Oplag 1948: 100 000.

'Aubeck, Albert Krogh (f. 1881), da. elektroing. 1917 prof. i stærkstrømselektroteknik ved Danm.s Tekn. Højskole. Formand for Da. Standardiseringsråd 1935, i elektricitetsrådet 1936, præsident i Da. Elektrot. Komité 1947.

Auber [o'bæ:r], *Daniel François Esprit* (1782–1871), fr. operakomponist, elev af Cherubini. Skrev bl. a. *Bruden* (1829, Kbh. 1831), *Fra Diavolo* (1830, Kbh. 1831), *Murmesteren* (1825, Kbh. 1827), *Den Sorte Domino* (1837, Kbh. 1839) og *Den Stumme i Portici* (1828, Kbh. 1830), hvilken sidste ved en opf. i Bruxelles 1830 gav signalet til den opstand, der førte til Hollands og Belgiens adskillelse. (Portr.)

aubergine [obær'jin] (fr.), d. s. s. ægplante.

Aubervilliers [obærvi'lje], nordl. forstad til Paris; 53 000 indb. (1946).

d'Aubigné [dobi'nje], *Théodore-Agrippa* (1552–1630), fr. forf. og politiker; ivrig protestant, ven af Henrik 4. Hovedværker: det store digt *Les Tragiques* (1616, da. 1872) og den satiriske roman *Les aventures du Baron de Fœneste* (1617).

Aubin [o'bæ], lille fr. by i dept. Aveyron; 7500 indb.; stenkulsgruber, jernindustri. I omegnen bet. fåreavl.

d'Aubrac, Monts [mɔ̃do'brak], vulkansk bjergkæde i det midtfr. højland. Når i Mailhebiau 1471 m. Fåreavl.

Aubri'etia (efter fr. maler *Aubriet*, d. 1743), blåpude, slægt af korsblomstfam. Flerårige, lave urter med tæt vækst. Yndede stenhøjsplanter. 13 arter. Hjemmehørende i Italien og V-Asien.

Aubry [o'bri], *Octave* (1881–1946), fr. forfatter og historiker. Har i bøger som *Le roi de Rome* (1932; da. *Kongen af Rom*, 1933) stræbt at forene hist. kildeforskning med kunstnerisk indfølingsevne.

Auburn-systemet ['å:bərn-] (efter fængslet *Auburn* i staten New York), fængselssystem, hvorefter fangerne om natten anbringes i celler og om dagen, under tavshed, beskæftiges i fælles arbejdssale.

Aubusson [oby'sɔ̃], lille fr. by i dept. Creuse. Gobelinvæverier (fra 16. årh.) og kunstindustriskole.

Aucassin et Nicolette [oka'sæ̃ e nikɔ'læt], berømt fr. »chantefable«, kærlighedsfortælling på prosa og vers (13. årh.; da. 1893).

Auch [ɔʃ], fr. by i dept. Gers; 15 000 indb. (1946). Bet. industri (tekstil, læder og sprit). I romertiden en af Galliens vigtigste byer. Ærkebispesæde fra 9. årh.

Auchinleck [å in'læk], Sir *Claude* (f. 1884), brit. general. Deltog i 1. Verdenskrig (i Orienten). Senere i Indien. 1940 chef f. de brit. tropper i Narvik, siden f. S-Engl.s forsvar. Afløste juli 1941 Wavell som øverstkommanderende i Mellemste Østen, jan. 1942 også i Iraq og Iran. Ledede dec. 1941 kampen i Cyrenaica, førte fra juni 1942 8. armé. Efter Tobruks fald juni 1942 standsede **A** Rommels offensiv v. el Alamein; aug. sm. år afløst af Harold Alexander og Montgomery; juni 1943 øverstkommand. i Indien. 1946 feltmarskal. (Portræt sp. 252).

Auckland ['å:klənd], New Zealands største by på N-Øen ved Hauraki-bugten. Naturhavn. Industri. Opr. hovedstad. Med sine 13 forstæder 282 000 indb. (1947).

Auckland Øerne, ubeboede øer S f. New Zealand, 608 km².

au courant [oku'rɑ̃] (fr.), i løbende tid (til forfaldsdag); gangbar; à jour.

Aude [o:d], 1) 223 km l. fr. flod, fra Pyrenæerne til Middelhavet; 2) fr. dept. omkr. 1); 6342 km²; 269 000 indb. (1946). Stor kornavl, vinavl. Hovedstad: Carcassonne.

Auden [å:dn], *Wystan Hugh* (f. 1907), eng. digter, nu amer. statsborger. Giver i svært tilgængelige, undertiden dog meget enkle, folkeviseagtige digte udtryk f. et pessimistisk livssyn. *Poems* (1930), *The Dance of Death* (1933), *The Double Man* (1941) o. a. (Portræt sp. 252).

Audenarde [o'dnard], fr. navn på *Oudenaarde* (belg. by).

Audh [aud], urigtig stavemåde for Oudh i Hindustan.

audi- (lat. *au'dire* høre), høre-.

audi'atur et 'altera 'pars (lat.), også modparten skal høres.

audi'en's (lat. *au'dire* høre), foretræde for højtstillet person.

Audincourt-Valentigney [odæ̃'ku:rvalãti'njæ], fr. industriby i dept. Doubs; 10 000 indb. Tekstil-, ur- og maskinindustri.

audio- (lat. *au'dire* høre), høre-.

audio'gram', hørekurve, optegnet efter måling af hørelsen med et audiometer.

audio'me'ter (*audio-* + gr. *métron* mål), apparat, der v. hj. af elektr. svingninger kan frembringe toner af variabel højde og styrke. Benyttes f. eks. af ørelæger til måling af hørelsen; i et audiogram vises den laveste intensitet som hos forsøgspersoner fremkalder fornemmelsen af en lyd.

audi'o'nrø'r (lat. *au'dire* høre), ældre betegn. for radioteknikkens elektronrør, når de anv. til ensretning.

audition colorée [odi'sjɔ̃kɔlɔ're] (fr: farvehørelse), oplevelse af toner som havende (el. værende nært forbundet med) farvekvaliteter.

'auditi'v (lat. *au'dire* høre), hvad der vedr. hørelsen.

audi'to'rium (lat: høresal), 1) forelæsningslokale; 2) den forsamling, der overværer forelæsningen.

audi'tø'r (lat. *auditor* en der hører), jur. udd. tjenestemand i hær og flåde, der leder undersøgelsen i milit. straffesager. Også inden for De Danske Statsbaner findes en **a,** der undersøger sager vedr. tjenstlige forseelser.

Audoux [o'du], *Marguerite* (1875–1937), fr. forf., berømt for romanen *Marie-Claire* (1910; da. 1911).

'Aue, ty. by i Sachsen; 25 000 indb. (1939). Maskin- og tekstilindustri.

'Auenbrugger, *Joseph Leopold* (1722–1809), østr. læge, opfandt perkussionen til unders. af brystet (1761).

'Auer *von Welsbach,* Carl Freiherr (1858–1929), østr. kemiker, studerede de sjældne jordarters kemi og opfandt i 1885 gasglødenettet (**a**-*belysning*), der muliggjorde gasbelysningens konkurrence med el. lys, 1900 osmium (Osram-)glødelampen, 1904 **a**-metallet af cerium og jern, anv. til gas- og cigartændere.

Auer, *Leopold von* (1845–1930), ung. violinvirtuos. Elev bl. a. af Joachim. Levede 1868–1917 i Rusland, siden 1918 i New York som pædagog.

'Auerbach [-bat], *Berthold* (1812–82), ty. forf. Skrev en rk. populære, idylliske landsbynoveller; især kendt er *Schwarzwälder Dorfgeschichten* 1–2 (1843).

Auerbachs Keller, en vinstue i Leipzig, der blev berømt gnm. Goethes »Faust«.

'auerbelysning, den i 1885 af den østr. kemiker Auer v. Welsbach opfundne gasbelysningsmetode, hvorefter man lader en gasflamme bringe et fint net af thorium- og ceriumoksyder i glødning, hvorved et intensivt lys opstår.

Auerstedt ['auərʃtæt], ty. landsby NØ f. Weimar, hvor preusserne blev slået af Davout 14. 10. 1806.

auf Wiedersehen [auf'vi:dərze:n] (ty.), på gensyn, farvel.

'augias-stald, betegn. for et sted, hvor der hersker stor urenlighed. Som et af de 12 arbejder rensede Herakles kong Augeas' umådelige kostald ved at lede en flod gnm. den.

Augier [o'sje], *Émile* (1820–89), fr. dramatiker; realistiske samtidsskuespil, der hævder respekten for familien imod romantikernes »store lidenskab«. Hans bedste værk er *Le gendre de M. Poirier* (1854).

au'git (gr. *augē* glans), vigtigste mineral af pyroxengruppen, grønlig sort med glasglans. Udbredt bestanddel af eruptiver, især de basiske.

augi'tit, feldspatfri basalt, væsentlig bestående af augit.

aug'men't (lat: forøgelse), *sprogv.,* betegn. for en forstavelse, der på græsk og sanskrit forekommer i visse fortidsformer af verbet.

augmentation (lat.), forøgelse; *mus.,* forlængelse af en mus. frase ved fordobling af nodernes værdi.

Augsburg ['auksburk], ty. by i Bayern, V f. München; 186 000 indb. (1939). Vigtig handels- og industriby, trafikknudepunkt. I senmiddelalder og 16. årh. ty. finanscentrum (Fuggerne). Rigsstad 1276-1803. Ca. 25% ødelagt i 2. Verdenskrig.

'augsburgske 'interim (lat. *interim* i mellemtiden), foreløbig overenskomst i Augsburg ml. ty. lutheranere og kat. 1548; ophævet ved den augsburgske religionsfred 1555.

Augsburgske Konfession, de evang.-lutherske kirkers vigtigste bekendelsesskrift, forf. af Melanchthon og forelagt på rigsdagen i Augsburg 1530, hvor det forkastedes af det kat. flertal; er ret forsonlig over for romerkirken og understreger det fælles trosgrundlag, men går ubetinget ind for retfærdiggørelsen af tro. Blev bekendelsesskr. for den da. kirke ved Reformationens indførelse.

augsburgske religionsfred, sluttet i Augsburg 1555 ml. katolikker og lutheranere, der skulle være ligeberettigede i Tyskl.; folkets rel. skulle følge fyrsten (dog med udvandringsret) efter reglen »Cujus regio, ejus religio«.

au'gu'rer (lat. *augures;* af *avis* fugl), et rom. præstekollegium, der tog varsler af lyn og torden og af fuglenes flugt og skrig.

au'gust (efter kejser *Augustus*), i vor kalender årets 8. måned (31 dage). Da. navn *høstmåned.* – *meteor.* Den 3. sommermåned, årets varmeste el. næstvarmeste; temp. gnstl. faldende, men så langsomt, at det som regel skjules under tilfældige temp.-variationer. Middeltemp. er i Danmark omkr. 14–16°, temmelig meget nedbør, ofte i tordenbyger, hvorfor antallet af dage med nedbør alligevel ikke bliver større end 14–17.

'August, *kurfyrster af Sachsen. August 1.* (1526–86), reg. 1553–86, broder til Moritz af S., svoger til Fred. 2. af Danm. Ledende bl. ty. protest. fyrster, imødekommende mod kejseren; ortodoks lutheraner med skarp afvisning af reformerte og kryptokalvinister. – August 2. (*den Stærke*) (1670–1753), reg. u. navnet Frederik A. 1., 1694–1733; 1697 valgt til *konge af Polen* mod at blive katolik. I krig m. Karl 12., tvunget til fred 1706 (Altranstädt). Genvandt Polen efter 1709, afhængig af Rusl. Byggede Zwinger i Dresden. Havde et utal af elskerinder og uægte børn. – August 3. (1696–1763), *konge af Polen* 1734–63; *kurfyrste af Sachsen* 1733–63, her kaldet Frederik A. 2.; søn af August 2.; først herre i Polen efter po. tronfølgekrig 1733–35. Led nederlag i preuss. syvårskrig; afhængig af Rusl. og af sin yndling Brühl.

Au'gusta, kvindenavn til mandsnavnet August (lat. Augustus).

Au'gusta, navn på fl. byer fra oldtiden, opkaldt efter rom. kejsere el. kejserinder, f. eks. de nuv. Aosta og Augsburg.

Au'gusta (tidl. *Agosta*), havneby på Siciliens østkyst; 20 000 indb. (1936). I søslaget ved **A** (Span. og Frankr. mod Holl.) 1676 faldt admiral Ruyter.

Augusta [ɔ'gæstə], 1) by i Georgia, USA, ved Savannah River; 66 000 indb. (1940); 2) hovedstad i Maine, USA; 19 000 indb. (1940).

Augu'stana, d. s. s. Augsburgske Konfession.

Augustans [å:'gæstənz] (*augu'sta'nere*), de eng. digtere fra beg. af 18. årh. Navnet hentyder til kejser *Augustus'* tid, den romerske litt.s blomstringstid.

Au'gustenbor'g, 1) flække på Als, ved **A** Fjord NØ f. Sønderborg; 1502 indb.

Augustenborg Slot.

(1945); 2) tidl. hovedgård og slot i 1), grl. 1651 af hertug Hans d. y.'s sønnesøn Ernst Günther, indtil 1848 stamsæde for de augustenborgske hertuger. 1852–64 samt efter Genforeningen 1920 da. statsejendom. Siden 1929 sindssygehospital. Nuv. hovedbygn. fra 1770–76, bygn. i ydre slotsgård fra henh. 1733 og 1764, »palæet« i parken fra ca. 1780; alle fredede i kl. A. Omkring slottet opvoksede flækken **A.**

augustenborgske fyrstehus, efterkommere af Hans d. yngres sønnesøn Ernst Günther (d. 1689). Som øvr. grene af sønderborgske fyrstehus havde **a** ikke polit. magt; men hvis Frederik 3.s efterkommere uddøde på mandssiden, var **a** nærmeste mandlige sidelinie og ville således få ret til de dele af monarkiet, hvor Kongelovens bestemmelser om kvindelig arvefølge ikke gjaldt. Hertug Frederik Christian (d. 1814) mente, at **a** i så tilfælde havde ret til Sønderjyll. og Holsten; det samme hævdede sønnen Christian August i skrift i 1837. Derved blev **a** naturlige ledere i slesvigholstenske bevægelse og bidrog til at rejse kampen 1848. **a**-s arvekrav blev et hovedpunkt i striden om Sønderjyll.; havde **a** ret, måtte grænsen ved Frederik 7.s død lægges ved Kongeåen; havde de uret, som alle i Danm. mente, lå grænsen ved Ejderen. Efter nederlaget 1850–51 måtte Christian August (mod erstatning for sine godser) for sig og sin slægt love ikke at modsætte sig da. tronfølgeordn.; alligevel søgte hans søn Frederik at overtage Hertugdømmerne 1863, men blev efter Danm.s nederlag helt udmanøvreret af Bismarck. Frederiks datter Victoria ægtede kejser Vilhelm 2.

augu'sti'nere, streng tiggerorden, opkaldt efter Augustinus (d. 430), stiftet 1256. De kvindl. **a** sætter sig i forb. m. Augustinus' søster Perpetua. Første kloster 1177 i Venezia.

Augu'stinus (354–430), den vesterlandske kirkes største teolog, f. i ægteskab mellem en hedning og en kristen og først døbt efter sin omvendelse som voksen. Som ung påvirket af klassisk filos., siden af manikæismen og især af nyplatonismen. Døbt 387, kort efter biskop i N-Afr., hvor han især bekæmpede donatisterne og siden pelagianismen. Hans teologi, der er bestemt af den ubetingede syndighed og Guds frie nådevalg (prædestination), findes i afslebet skikkelse i hele middelalderens teol.; det samme gælder hans opfattelse af kirken som hierarkisk frelsesanstalt, hvilende på embedet og sakramenterne. Varig bet. fik **A** ved at sammensmelte den kristne tanke om Guds selvhengivende kærlighed (agape) med nyplatonismens om den søgende kærlighed (Eros), og hans skrift *De Civitate Dei* (om Guds stat) blev middelalderens vigtigste kirkepolitiske bog. Hans *Confessiones* er intime selvafsløringer.

Augu'stinus (d. 604), angelsaksernes apostel; benediktinermunk, som 596 af Gregor 1. sendtes til Engl. som missionær.

augustlovene, gruppe af da. love, 6.–7. 8. 1914, der p. gr. af 1. Verdenskrigs udbrud gav justitsministeren ret til at udstede eksportforbud og indenrigsministeren ret til at regulere varepriser og lade staten overtage varelagre. Grundlag for den radikale regerings kontrol med erhvervslivet, bortfaldt 1919–20.

augustmeteorer, stjerneskudssværm, der iagttages hvert år omkring 12. aug., d. s. s. *Perseiderne* el. *St. Laurentii tårer*. **A** udstråler fra et punkt i stjernebilledet Perseus.

Au'gustus (lat: den ophøjede), Octavians æresnavn fra 27 f. Kr., derefter kejserlig titel, som genoptoges af Karl d. St. og bestod til det ty.-rom. riges opløsning 1806.

Au'gustus (63 f.–14 e. Kr.), rom. kejser (27 f.–14 e. Kr.), Cæsars søsterdattersøn, hed opr. Octavius, dernæst ved Cæsars adoption 44 Octavian, indtil senatet 27 gav ham æresnavnet **A. A**-s vej til arven efter Cæsar gik gnm. omskiftelser og borgerkrig, april 43 slog han sm. m. senatet Antonius ved Modena, sm. år dannede han 2. triumvirat sm. m. Antonius og Lepidus og deltog 42 i sejren ved Filippi over senatsgeneralerne Brutus og Cassius, 41 besejrede han Antonius' broder Lucius, 40 blev Antonius hans svoger, 36 blev Sextus Pompejus og Lepidus fjernet fra skuepladsen, 31 blev Antonius slået ved Actium, og **A** var eneherre i Rom. **A** erobrede Dalmatien, Ægypten, Møsien, Pannonien, Rhætien og NV-Spanien, mens erhvervelsen af Germanien ml. Rhinen og Elben gik tabt ved Varus' nederlag 9 e. Kr. Indadtil organiserede **A** kejserdømmet med hensyntagen til republikkens institutioner. G. m. 1) Clodia, 2) Scribonia, som fødte datteren Julia, og 3) Livia. **A**-s mangel på sønner medførte, at Julias mænd og sønner efter tur udpegedes som tronfølgere, til sidst Tiberius, Livias søn af 1. ægteskab og Julias 3. mand.

Augustus (Rom).

Au'gustus' forum, det 2. i rækken af Roms kejserfora. Støder op t. Ø-siden af Cæsars forum. Omgivet af høj mur.

'August 'Wilhelm (fork. *Auwi*) (1887–1949), ty. prins, 4. søn af Wilhelm 2. Sluttede sig 1930 til nationalsocialisterne, gruppefører i SA, rigsdagsmedl. 1933, men fik ikke indflydelse. Maj 1948 dømt til 2½ års fængsel; 40 % af hans formue konfiskeredes.

au hasard [o a'za:r] (fr.), på må og få, på lykke og fromme.

'Aukrust ['æukrüst], *Olav*, (1883–1929), no. forf. Højskoleforst. Udg. 1916 det store dunkle digt *Himmelvarden* (på landsmål), en kristelig-mytol. naturforklaring; **A** har øvet betydelig indflydelse på senere landsmålsforf.

auksili'æ'r, d. s. s. auxiliær.

auktion (lat. *auctio* forøgelse (af bud)), en salgsform, ved hvilken de varer, som skal sælges, forefindes på stedet og udbydes stykke for stykke v. opråb t. de på stedet forsamlede købere og normalt overlades den, der bydér højest. **a** er en vigtig omsætningsform i verdenshandelen m. ikke standardiserede råvarer som uld, huder, skind, te osv. I Danm. afholdes reglm. **a** over fisk, frugt, gartneriprodukter (mest v. hj. af holl. ur) m. v. Den koncentration af efterspørgselen, som **a** bevirker, udnyttes v. salg af varer, hvis markedsværdi er vanskelig at konstatere, såsom antikviteter, kunstgenstande, hittegods m. v. (jfr. tvangs-**a**).

auktio'na'rius (lat.), den, der leder en auktionshandling.

auktions-bridge, (ældre) form for bridge, hvor det vundne antal trick tæller, selv om meldingen var lavere.

auktionsholder, person som erhvervsmæssigt modtager varer til bortsalg ved auktion i dertil bestemte lokaler. Virksomhed som **a** kræver næringsbrev.

auktionsleder, en af justitsmin. beskikket person, der skal afholde frivillige offentl. auktioner, med visse undtagelser. En **a** kan også drive erhverv som auktionsholder.

'aula (lat. af gr.), opr. 4-sidet gård i oldgr. huse, senere kejserens audienssal; nu en gnm. fl. etager gående fest- el. forsamlingssal i skoler o. l.

aulaskole, skolebygning, hvor klasseværelserne (især faglokalerne) ligger rundt om en hal (aula).

Au'lén, *Gustaf* (f. 1879), sv. teolog. 1913–33 prof. i dogmatik i Lund, 1933 biskop i Strängnäs. Har haft stor bet. for moderne kons. teol. i Sv.; bl. hans skrifter er *Dogmhistoria* (1917); *Den allmänneliga kristna tron* (1923).

Aulestad ['æuləsta], Bjørnstjerne Bjørnsons gård i Østre Gausdal, NV f. Lillehammer; nu nationalejendom.

Aulie ['æuli], *Reidar* (f. 1904), no. maler. Repr. for den soc. kunst i No. Ofte groteske og bitre emner, udført i træsnitlign. teknik.

Au'lin, *Tor* (1866–1914), sv. violinist og komp., 1889 koncertmester ved hofkapellet, lejlighedsvis dirigent. Har skrevet højromantiske værker, herimellem 3 violinkoncerter.

'Aulis (gr. *Au'lis*), gr. oldtidsby i Bøotien ved nuv. flække Vathý. Udfartssted f. det gr. togt mod Troja.

au'lós, et oboagtigt musikinstrument fra den gr. oldtid.

Aulum, tidl. skrivemåde for Avlum.

a 'una 'corda (ital.), *mus.*, på een streng, d. v. s. med dæmper (pedal) der på klaverinstrumenter forskyder klaviaturet således at (opr.) hver hammer kun anslår een streng.

au naturel [o naty'ræl] (fr.), efter naturen; uden særlig tilberedning.

Auning, ældre skrivemåde for Avning.

Aunis [o'ni:s], gl. fr. provins; nu del af dept. Charente. Berømt vinavl.

'Aunjetitz-kulturen [-ts-], Mellemeuropas ældste bronzealderkultur, samtidig med nord. stenalders slutn.periode; opkaldt efter gravfund i Aunjetitz (čech. Únětice), nær Praha.

'Aunus-næsset, fi. navn på området ml. Ladoga og Onega.

au premier risque [o prə'mje risk] (fr., egl: på første risiko), klausul på forsikr., hvorefter forsikr.-ydelsen fuldt ud dækker alle skader inden for det maksimumsbeløb, forsikr.summen angiver; har særl. bet. ved ansvarsforsikr.

aur., isl. fork. f. aurar.

'aura (lat: luftning), 1) *med.*, momentan fornemmelse af lys, lugt el. a. forud for et epileptisk anfald; 2) *okkult.*, en for særligt »sensitive« personer synlig (formentlig) udstråling, der omgiver mennesket f. eks. som glorie.

'Aurajoki [-jəki], 65 km l. fi. elv, udmunder ved Turku.

aura'mi'n (*aurum* + *amin*) gult, basisk, lidet ægte, difenylmetanfarvestof; anv. til farvning af tekstiler, papir m. m.; endv. som antiseptikum.

Aurangābād (eng. [aurəŋgə'bād, -'ba:d]), indisk by i Hyderābād Ø f. Bombay; 51 000 indb. (1941). I 17. årh. hovedstad for stormogulen Aurangzeb; gravmæle for hans hustru.

'Aurangzeb (pers: tronens pryd) (1618–1707), stormogul i Delhi 1658–1707. Sønneson af Akbar. Gav stormogulriget dets største udstrækning (det meste af N- og Ml.-Indien), kæmpede forgæves mod mahratterne og Deccan. Som ivrig muhamedaner var **A** i konflikt med hinduerne.

au'ran'tia, heksanitrodifenylamin, gult farvestof, der angriber huden; anv. i fotogr. og som brisant sprængstof.

aurar ['öyrar] (fork. aur.), flertal af eyrir (isl. mønt (øre)).

'aurea medi'ocritas (lat: den gyldne middelvej), citat fra Horats' oder.

Aureli'an(us), rom. kejser 270–275, fordrev goterne fra Møsien, men prisgav Dacien, generobrede Palmyra, byggede mur om Rom.

'aureus [-re-us] (lat. *aurum* guld), den antikke rom. guldmønt; ved vor tidsregnings beg. = 25 denarer = 1/40 pund.

au revoir [ɔr(ə)'vwa:r] (fr: på gensyn), farvel.

auri- (lat. *aurum* guld), guld-.

Auric [ɔ'rik], *Georges* (f. 1899), fr. komp. og musikkritiker, elev af V. d'Indy. Hans stærkt impressionistisk farvede værker omfatter balletter, orkester- og klavermusik.

Aurich ['aurix], ty. by i Niedersachsen ved Ems-Jade kanalen; ca. 10 000 indb. Jernbaneknudepunkt, handel med landbrugsprodukter. Siden juni 1947 garnisonsby for den da. brigade i Tyskl.

au'riga (lat.), vognstyrer v. væddekørsler i oldtidens Rom.

Aurignacien (da. [orinja'fæn]), første periode i V-Eur.s yngre palæolitikum. Opkaldt efter fund af skeletter og redskaber (1852) i den franske landsby Aurignac [ɔri'njak], dept. Haute-Garonne. **A** tilhører beg. af sidste istid.

aurignac-racen [ori'njak-] (efter landsbyen *Aurignac*, hvor de første fund blev gjort 1852) er den ældste og mest primitive (nu uddøde) race, der direkte tilhører den nulevende menneskeart. Især kendt fra skeletfund ved Combe Capelle i S-Frankrig og Brno i Mähren. Karakteriseret ved knap middel højde, ret spinkel knoglebygning, langt og ret højt kranium og velformet hageparti.

au'rikel (*auris* øre), navn for den dyrkede kodriver *Primula auricula*. Anv. også, mindre rigtigt, om andre primulaarter.

Aurillac [ɔri'jak], fr. by i dept. Cantal; 22 000 indb. (1946). Handel med kvæg og oste m. v. Under 1. Verdenskrig lejr for sønderjyske krigsfanger.

'auri- og 'auroforbindelser, guldforb., hvori guld optræder henh. tri- og monovalent.

Auriol [ɔr'jɔl], *Vincent* (f. 1884), fr. polit. Sagfører, journalist, socialistisk deputeret fra 1914; finansspecialist. Devaluerede francen som finansmin. under Blum 1936–37; justitsmin. 1937–38, stemte 1940 mod Pétain. Interneret 1940–43, okt. 1943 til London. Ledende under fr. forfatningsforhandl. 1945–46, form. f. nationalforsaml.; jan. 1947 fr. præsident. Arb. for socialist. forståelse m. de demokratisk-borgerlige partier. (Portr. sp. 259)

auripig'men't (*auri* + lat. *pigmentum* farve), As_2S_3, kraftigt gult mineral med perlemorsglans. Forekommer på gange og som vulkansk sublimationsprodukt.

Au'rora (lat: morgenrøde), i rom. mytol. morgenrødens gudinde.

l'Aurore [lɔ'rɔ:r] (fr: morgenrøde), 1) fr. morgenavis i Paris, grl. 1897 af G. Clemenceau. I **A** offentliggjorde Zola sit anklagebrev over Dreyfusdommen. Ophørt; 2) fr. morgenavis i Paris, grl. 1941 som illegalt blad i tilknytn. til det radikal-socialist. parti. Oplag 1948: 381 000.

Vincent Auriol.

Jane Austen.

Aurr (oldn. *aurr* slam), i nord. rel. en jordklump, mulden, anv. i det kultiske drama jævnsides med Yggdrasil, træet.

Aursunden [ˈåursünːən], *no.* sø, N f. Røros, 44 km². Afløb til Glomma.

ˈ**aurum** (lat.), guld.

à usance [a yˈzäːs] (fr.), efter alm. forfaldstid (d.v.s. 30 dage).

Ausbruch [ˈausbruɦ], ty. betegn. brugt i Ungarn for Auslese.

Auschwitz [ˈauʃvits], po. *Oświęcim* [ɔsjˈvjɛ̃tsjim], by i S-Polen SSØ f. Katowice ved Wisła. Her fandtes 1939–45 en stor ty. koncentrationslejr, hvor nazisterne udryddede over 4 mill. mennesker, især jøder og polakker.

auskultation (lat: lytten), undersøgelsesmetode, ved hvilken man gnm. en lytten ved legemets overflade søger at komme til kundskab om normale el. sygelige forhold i organismens indre. Anv. især ved undersøgelse af lunger og hjerte. Ved **direkte a** lægger man øret til den del af legemet, man vil undersøge, ved **indirekte a** benyttes dertil konstruerede hørerør el. stetoskoper.

ˈ**Auslese** [-leːzə] (ty., egl: udvalg), i Ungarn *Ausbruch*, betegner at en vin er fremstillet af udsøgte, modne druer.

Auˈsonius, *Decimus Magnus* (4. årh. e. Kr.), rom. digter. Højtstående embedsmand og lærer for kejser Gratian. Talrige digte: *Mosella* om floden Mosel.

auˈspicium (lat. af *avis* fugl + *-spicere* se), i rom. rel. varsel, især fra augurerne.

Aussig [ˈausiɣ], ty. navn på byen Ústí nad Labem, Čechoslov.

ˈ**Aust-ˈAgder** [ˈäust-], no. fylke fra Skagerrak mod NV af Rogaland fylke; 9341 km²; 74 000 indb. (1946); omfatter især nordligste og mellemste Setesdal og Nidelvas nedre løb. Agerbrug og fiskeri. Hovedby: Arendal; andre købstæder: Risør og Grimstad. Hed tidl. Nedenes amt.

Austen [ˈåːstin], *Jane* (1775–1817), eng. romanforf. Romaner: *Sense and Sensibility* (1811, da. *Forstand og Hjerte* 1855–56), *Pride and Prejudice* (1812, da. *Stolthed og Fordom*, 1929), *Mansfield Park* (1814) og *Emma* (1816). Skildrer den landlige overklasses daglige liv med stor psyk. indsigt i klar og mildt ironisk stil. (Portr.)

austeˈnit, jernkulstoflegering med under 1,7% kulstof. Dannes ved størkning som forgrenede krystalskeletter. **a** er kun stabil ved høje temp. (minimum 721° med 0,9% kulstof), men ved tillegering af nikkel el. mangan kan strukturen bibeholdes ved alm. temp. Vigtig gennemgangsfase både i stål og støbejern.

ˈ**Austerlitz,** čech. *Slavkov*, by i Mähren, hvor Napoleon 2. 12. 1805 slog kejser Frans af Østrigs og kejser Alexander af Rusl.s forenede hære (Trekejserslaget).

Austin [ˈå(:)stin], hovedstad i Texas, USA, ved Rio Colorado; 88 000 indb. (1940). Handel med kvæg, korn og bomuld.

Austin [ˈåːstin], eng. bilfabrik (nær Birmingham), grl. 1905 af Herbert Austin (1866–1941), der byggede sin første bil i 1885.

Austin [ˈåːstin], *Frederick* (f. 1872), eng. komponist og operasanger. Har komp. forsk. instrumentalværker, arrangeret »Beggar's Opera« af Gay til brug for mod. opførelse.

Austin [ˈåːstin], *John* (1790–1859), eng. retsfilosof. Hovedværk: *Province of Jurisprudence* (1832), det betydningsfuldeste værk i eng. retsfilos.

Auˈstraˈlasien, geogr. benævn. for Indonesien og Austr.

Australia, Commonwealth of [ˈkåmənwæɦ əv åːsˈtræiljə] (eng: det austr. forbund), dominion inden for Det Brit. Verdensrige, se Australien.

Australian Antarctic Territory [åːsˈtræiljən äntˈaːktik ˈtæritəri], område i Antarktis ml. 45° og 160° ø. l. (bl. a. Enderby Land, Wilkes Land og Kong Georg 5. Land), som det brit. rige gør krav på (admin. under Austr. siden 1933). Ialt ca. 9,3 mill. km². (Kort se Antarktis).

Australian Capital Territory [åːsˈtræiljən ˈkäpitl ˈtæritəri], forbundsdistrikt i Austr., udskilt 1910 af New S-Wales, 2431 km², 17 000 indb., inkl. Jervis Bay (distriktets havn) S f. Sydney. Hovedstad: Canberra.

Auˈstraˈlien (lat. *Terra Australis* Sydlandet), eng. *Australia* [åːsˈtræiljə], 1) den mindste verdensdel: 9,0 mill. km², 11 mill. indb. (1947); 2) det brit. dominion *Commonwealth of Australia*, omfattende det austr. fastland, med kystøerne Tasmanien, Kænguru-, Melvilleøen o. a., ialt 7,7 mill. km² med 7,6 mill. indb. (1947). Hovedstad: Canberra. **A**-s yderpunkter er: Steep Point, 113°9' ø. lgd., Kap Byron 153°39' ø. lgd., Kap York 10°41' s. br., Syd Kap på Tasmanien 43°39' s. br. Begrænsning: Torres Strædet, Arafura- og Timor-søen, Ind. Ocean, Bass Strædet, Tasman- og Koral-søen. Kysten har kun to større indskæringer: Carpentaria Bugten i N ml. Arnhem Land og Cape York Halvøen og Store Austr. Bugt mod S. Små indskæringer dannet ved sænkninger giver gode havnemuligheder mod NV, mod S ved bugterne Spencer, St. Vincent og Port Phillip samt langs østkysten. Dennes N-del spærres på 2000 km af Store Barriere-rev med kun een større åbning, Capricorn Channel. - *Geologi.* Fra palæozoisk tid var **A** en del af det store fastland Holonotis, men skiltes fra i mesozoisk tid, sidst fra Asien og Antarktis. Det nuv. udseende fik **A** gnm. forskydninger i tertiærtiden. - *Terrænet* er ensformigt og deles naturligt i 1) de austr. bjerge med Tasmanien: højere og lavere liggende plateauer, dannet ved brud i tertiær og furet af dybe, ofte maleriske floddale. Vandskellet, Great Dividing Range, danner en uregelmæssig bugtet linie. Højest er De Australske Alper, hvor Mt. Townsend når 2241 m og Mt. Kosciusko 2236 m. Afrundede toppe, U-formede dale osv. vidner om istidens gletschere. Afvandingen sker ved Murray og dens bifloder Murrumbidgee og Darling. Nordfor ligger Blue Mountains og New Engl.-plateauet. I en frugtbar sænkning omkr. Hunter Floden findes rige kullejer. Tasmanien er først i kvartærtiden skilt fra **A**; 2) det austr. lavland: i N Carpentaria Sletterne, i S det af regnfloder (creeks) gennemstrømmede bassin omkr. saltsumpen Eyre (÷12 m) og lavlandet omkr. Murray-Darling, **A**-s længste flod. Undergrunden består her af ørkensandsten, underlejret af porøse lag, der muliggør udstrakte anlæg af artesiske brønde (Great Artesian Basin); 3) det V-australske højland: undergrunden af granit med guld (Kimberley-Coolgardie), overlejret af smuldrende sandsten, der ved forvitring danner store ørkenflader i 300–600 m højde. - *Klima.* Mod N tropisk med sommerregn; længst mod S og på Tasmanien tempereret kystklima med V-vinde afbrudt af vandrende lavtryk, der giver nedbør til alle årstider; det øvrige subtrop. Store temp.-svingninger, især i det indre. Om vinteren højt lufttryk i det indre med tørre vinde mod kysten. Om sommeren lavt lufttryk over indlandet, NV-monsun ved N-kysten, Ø-vinde mod Ø, S-vinde mod S og V. Monsunskiftet giver sommerregn mod Ø, rigeligst i bjergene, aftagende mod

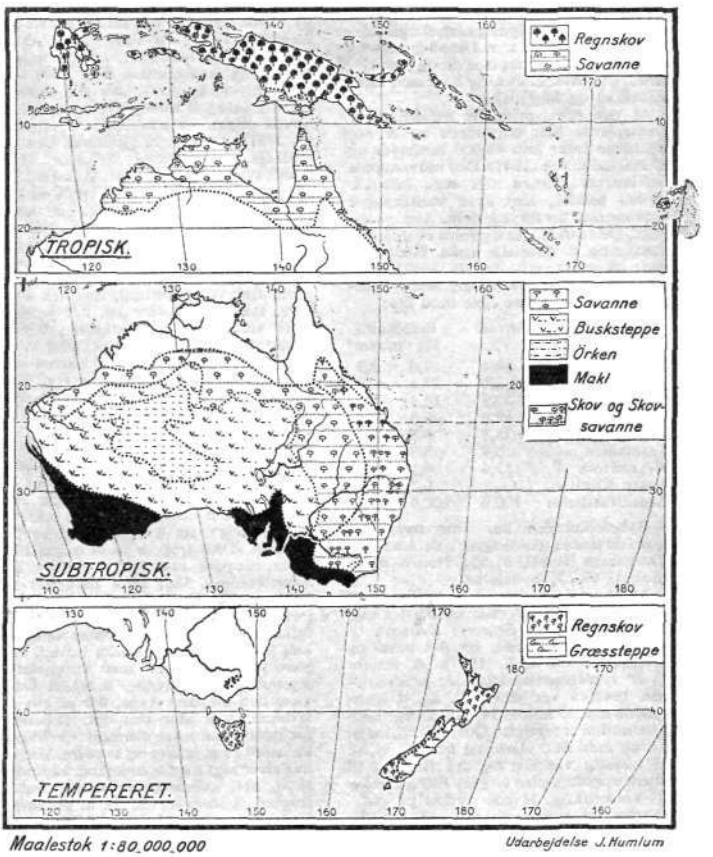

Australien: plantegeografiske regioner. (Efter M. Vahl).

V. Det indre og NV-kysten regnfattig. Temp. for kolderste og varmeste måned, nedbørsmængder og -fordeling er:

	Koldest	Varmest	Årsnedbør i cm
Darwin	23,7°	29,1°	158,4 Sommerregn
Perth.....	12,8°	24,3°	84,6 Vinterregn
Brisbane	14,0°	24,5°	136,6 Især sommerregn
Sydney	11,3°	21,9°	122,8 Helårsregn
Adelaide	10,9°	23,4°	51,5 Mest vinterregn
Melbourne ...	9,3°	19,7°	64,7 Helårsregn
Hobart	7,6°	16,7°	59,2 Helårsregn

Plante- og dyreverdenen (jfr. det plantegeogr. kort over **A**) bærer præg af **A**-s tidlige isolation fra andre verdensdele. Det tørre indre er buskstepper (Mulga Scrub) med spredte, stivbladede akacier el. saltstepper med tykbladede chenopodiaceer. Mod N afløses den af subtrop. og trop. savanner, som mod Ø bliver rigere på træer, skovsavanner. De hyppigste træer er eucalyptus, proteaceer og mod N palmer. I Victoria når Eucalyptus amygdalina, verdens højeste træ, 160 m. I SV findes subtrop. maki samt skove med de værdifulde karri og jarrah eucalypter. På S-**A**-s bjerge og Tasmanien findes temp. regnskov med træ- og urteagtige bregner. Medens maki og skovsavanne er vigtig korn- og kvægland, må der i de indre savanner anvendes dry farming el. kunstvanding. Buskstepperne anv. til fåreavl. Nogle musearter og dingoen er de enest[illegible] højere pattedyr v. s. af de indførte kaniner. Ellers dominerer pungdyrene i talrige former tilpasset enhver levevis: gravende (punghare), springende (kænguru), klatrende (pungaber), kødædende (pungmår), frugtædende (pungbjørne) o. s. v. Desuden nævnes de æglæggende myrepindsvin og næbdyr, strudsefuglene: emuen og kasuaren samt kakaduer og lungefisk.

Af den opr., primitive *befolkning* er tasmanierne helt udryddede og af australierne lever kun 48 000 fuldblods og 25 000 halvblods (1941). Den indvandrede befolkn. er næsten helt eur., kun ca. 10 000 asiater, idet love vanskeliggør indvandring for farvede folk. Alm. skolepligt. De største trossamfund er d. anglikanske og d. katolske kirke. Nedenstående skema (gnstl. tal 1938–42) viser befolkningens ulige fordeling med tyngdepunkt i de frugtbare egne mod SØ:

Stat	Areal i %	Befolkning i %	Befolkning pr. km²
New S-Wales ..	10,4	39,6	3,7
Victoria.....	3,0	27,4	9,0
Queensland....	22,5	14,4	0,6
S-Austr.	12,8	8,5	0,6
W-Austr.	38,8	6,5	0,2
Tasmanien	0,9	3,3	3,7
N-Territory ...	17,6	0,1	0,01
Austr. Capital .	—	0,2	1,0
Austr. fastland.	100,0	100,0	5,0

Bybefolkningen har stor overvægt, især i de tætbefolkede egne: hele **A** 63,8%, Tasmanien (lavest) 51,5%, New S-Wales (højest) 69,2% bybefolkn.

Mønt, mål og vægt: d. s. s. England; det austr. pund (£A) har en fra det eng. afvigende kurs. - *Erhverv: Kvægavl.* 1/ af verdens får græsser på **A**-s busk- og saltstepper (96 mill. 1947). **A** leverer 1/4 af verdensmarkedets uld; produktionen 1945/46 var 425 mill. kg. I kystegnene mod Ø holdes 14 mill. kvæg; kødproduktion er vigtigst i Queensland, mejeribrug mod SØ. *Agerbrug* bragtes v. hj. af kunstig vanding og dry farming til stærk stigning, men er gået tilbage under 2. Verdenskrig. Hvede dyrkes på græsstepper og savanner mod SØ og SV; 1947/48: 4,5 mill. t. Eksporten er gået tilbage under krigen. I kvægavlsegne dyrkes græs- og grøntfoder, i mejeribæltet majs, langs Queenslands kyst desuden sukkerrør, ananas, mod S oranger og vin, på Tasmanien æbler. Kunstig vandet jord anv. især til korn, grøntfoder vin og frugthaver. Minedriften er bet.: 14,7 mill. t kul (1947), 29,1 t guld (1947), sølv, bly og kobber. - *Industriens* produktionsværdi overstiger samtlige andre erhvervs og er efter 2. Verdenskrig i stærk stign. Den er lokaliseret i de store byer mod SØ og beskæftiger 3/4 mill. arbejdere (1942), deraf 1/8 i metalindustrien; derefter følger tekstil- og landbrugsindustrien. - *Handel.* Eksporten (især til Engl. og USA) omfatter navnlig landbrugsprodukter, importen (især fra Engl. og USA) navnlig maskiner og tekstilvarer. *Skibsfarten* besørges mest af brit. skibe. **A**-s flåde er kun 353 000 NRT (1947). *Jernbanenettet* (45 000 km) lider under de forsk. staters forsk. sporvidde. På de transkontinentale ruter ændres dette forhold nu. 1947 fandtes 1 mill. motorkøretøjer. - *Flyveruter* ml. de store byer samt fra Sydney over Indien til Eur.

Forfatning. Commonwealth of Australia, der fra 1901 er et dominion i Det Brit. Verdensrige, består af forbundsstaterne New South Wales, Victoria, Queensland, South Australia, Western Australia og Tasmanien, territoriet Northern Territory og forbundsdistriktet Australian Capital Territory (med hovedstaden Canberra) samt tilhørende kolonier og formynderskabsområder. Lovgivende magt hos forbundsparlamentet, bestående af den brit. konge, repræs. v. generalguvernør, et Senat og et Repræsentanternes Hus. I hver forbundsstat findes en guvernør og ligeledes to kamre. Den udøvende magt er hos generalguvernøren, i forbundsstaterne hos guvernøren. Territorierne har færre repræs. og rettigheder i forbundsparlamentet end forbundsstaterne. I praksis ligger magten hos regeringerne. Alm. valgret for mænd og kv.

Historie. **A** opdagedes af hollænderne i 17. århundr., virkelig udforskning af **A**-s omfang fra 18. århundr. af Engl., særlig Cook, der 1770 tog østkysten i besiddelse f. Engl. Eng. kolonisation beg. 1788 (Botany Bay v. Sydney), især ved deportation og anlæg af forbryderkolonier i New South Wales, senere alm. emigration, fra 1851 hidlokket af guldfund. Der udvikledes selvstyrende kolonier: New South Wales, herfra udskilt Victoria 1851, Queensland 1859, Syd-**A**, Vest-**A** og Tasmanien. Beg. kin. indvandr. standsedes i hovedsagen fra 1888. Efter forhdl. ml. kolonierne dannedes 1901 (efter vedtagelse af Commonwealth Act i London 1900) Commonwealth of **A**. Ved storbyernes fremvækst opstod, især fra 1880-erne, stærkt arbejderparti, der gennemførte vidtgående sociallovgivn., beskyttelsestold (1907), men svækkedes v. delinger. 1917–29 og under 1930ernes krise lå magten hos borgerl. samlingsreg.: Hughes 1917–23, Bruce 1923–29, Lyons 1932–29, Menzies til 1941. Efter kort min. Fadden, aug.–okt. 1941 dannedes arbejderreg. under Curtin, død 1945, derpå under Chifley. **A** deltog i begge verdenskrige; fik 1919 tidl. ty. kolonier på Ny Guinea samt Bismarck-øerne og Bougainville som mandatområder; under 2. Verdenskrig søgte **A** nøje mil. samarbejde m. USA (USA-tropper til **A** marts 1941, austr. tropper under Mac Arthur som øverstkomm.). Valg sept. 1946 gav Arbejderpartiet 43 mandater af 74.

au'stra'liere, Australiens indfødte befolkning, som er karakteriseret ved mørk lød, lokket hår, langskallet hoved, træk som viser slægtskab med europiderne; legemshøjde varierende. **a** regnes for at være den menneskетype, der af alle nulevende racer står den opr. fællesform for menneskeslægten nærmest. - Erhvervskulturelt er **a** jægere og samlere. Mændene driver jagt med boomerang, kastestok, spyd, net, kvinderne indsamler rødder, frugter og smådyr ved hj. af gravestok. Redskaber har omtrent op til vor tid været forarbejdet af sten og træ. Forskelle i materiel kultur gør sig gældende ml. N og S: dragten er et forklæde af skind, mod S bæres skindslag i den kølige årstid. Til dels skyldes forskellene kulturlån fra Melanesien; således bruges mod N bue og pil samt både af udhulede træstammer til forskel fra andre egnes primitive barkkanoer. I ejendommelig modsætning til den materielle kulturs primitivitet står de meget komplicerede religiøst-sociale skikke. - I vor tid har **a**-s levekår undergået betydelige forandringer i de koloniserede egne, hvor **a** er blevet bofaste, beskæftiges som fårehyrder, går eur. klædt og har erhvervet eur. redskabskultur. (Ill. se tavle Menneskeracer).

aus'tra'lnegre, fejlagtig benævnelse for australierne.

australo'i'de folk, fællesbetegn. for australiere og nogle sydasiatiske folk (indoaustraliere), der på gr. af visse antropologiske lighedspunkter synes at udgøre en særskilt, primitiv type inden for den europide racegruppe.

Au'stra'lske Alper, eng. *Australian Alps* [å:s'træiljən 'älps], Austr.s højeste bjerge (Mt. Townsend 2241 m), på grænsen ml. New S-Wales og Victoria. Består af granit og foldede skifre.

au'stra'lske sprog, de sprog, der tales af den opr. austr. befolkn.; **a** synes alle at være indbyrdes beslægtede.

au'stra'lsk sovesyge, populær betegn. for epidem. hjernebetændelse.

Au'stra'løerne, d. s. s. Tubuaiøerne.

Au'stra'sien el. *'Austrien*, den østl., overvejende germ. del af Frankerriget.

'Austria, ny-lat. navn på Østrig.

'austromarxisme, den særlig af det østr. soc.dem. hyldede form for marxisme, et mellemstandpunkt ml. det ty. soc.dem. og kommunismen; udformedes i beg. af 20. årh. i tilslutn. til Kautsky af bl. a. Otto Bauer, Max og Friedr. Adler og Rud. Hilferding.

austro'ne'siske sprog, d. s. s. malayopolynesiske sprog.

Austråt ['åu-] (*Østråt*), no. herregård NV f. Trondheim, omtalt hos Snorre; i 16. årh. hovedsæde for sidste no. storadelsslægt (Niels Henrichsen og Inger Ottesdatter); senere til da. adelsslægt Bjelke, der opførte nuv. bygn. (1654–56), restaur. efter brand 1916.

Austvågøy ['åust'vå:göi], no. ø i Lofoten; 526 km²; ca. 8032 indb. (1946).

autar'ki' (gr: selvtilstrækkelighed), 1) *polit.*, selvstyre, uafhængighed; 2) *økon.*, en stats evne til selvforsyning af sine borgere; 3) *rel.*, Guds el. gudernes liv og virksomhed uden interesse el. behov for menneskene.

aut - aut (lat.), enten – eller.

au'ten'tisk (gr. *authéntēs* ophavsmand), fra pålidelig kilde, fra de pågældende myndigheder.

autentisk fortolkning, senere lovbestemmelse, udsagn om hvorledes en ældre bestemmelse skal forstås.

'Autere, *Hannes* (f. 1888), fi. billedhugger; træskulpturer m. motiver fra almuelivet.

Auteuil [o'tö:j], vestl. bydel i Paris, ved Boulogneskoven.

Au'thentica (gr.-lat: autentiske (optegnelser)), en lat. overs. af Justinians på græsk affattede Novellæ, d. v. s. de nye love i hans »Corpus Juris Civilis«; 2) visse middelalderlige kejsergivne love, indføjet i »Corpus Juris Civilis«.

auti'ge'ne (gr. *authigenēs* opstået på stedet), kaldes bjergbestanddele, der er opstået i de omgivelser, hvor de nu findes, f. eks. mineralerne i eruptiver.

'auto- (gr. *autós* selv), selv-, egenhændig.

'auto, flertal *autos* (egl: handling), dram. digtning af rel. karakter i ældre sp. og portug. litt. De betydeligste digtere i genren er portugiseren Gil Vicente og spanieren Calderón.

'autobiografi' (gr.), selvbiografi.

autochthon [-ok'to'n] (*auto-* + gr. *chthōn* jord), anv. i samme bet. som autigen, men ofte spec. om kullag, der er dannede af planter, der har vokset på det sted, hvor kullagene nu findes.

autoda'fé (portug: troshandling), eksekution af kættere, som var dømt af inkvisitionen (især i 16. og 17. årh.). **a** indledtes med en procession.

Autografer af Christian 4., L. Holberg, S. Kierkegaard, Niels Bohr.

autodestru'e'rende projektiler (selvødelæggende p.) anv. ved beskydning af luftmål over eget område; når **a** har passeret målet uden at ramme, springer de af sig selv i den nedadgående del af banen, således at de ikke ved anslaget mod jorden kan gøre skade.

autodi'dakt (*auto-* + gr. *didaktós* lært), selvlært person.

autofo'ni' (*auto* + *-foni*), fornemmelsen af ved visse ørelidelser at høre sin egen stemme unormalt stærkt.

autoga'mi' (*auto-* + *-gami*), selvbefrugtning. Adjektiv: auto'ga'm.

auto'ge'n skæring el. *flammeskæring* af jern udføres v. hj. af en skærebrænder med en forvarmeflamme, der opheder det til glødning, og en dyse m. en iltstråle, der forbrænder det; **a** under vand udføres m. en særl. skærebrænder.

auto'ge'nsvejsning (gr. *autogenēs* selvopstået), ældre betegn. for flammesvejsning.

auto'gra'f (*auto-* + *-graf*), kendte personligheders håndskrift el. underskrift. (Ill.).

autogra'fi' (*auto-* + *-grafi*), mek. mangfoldiggørelse af håndskrifter, tegn. m. m.

autografsamlinger, samlinger af berømte personligheders manuskripter, breve el. blot navnetræk. Største da. samling er den da. romanists N. C. L. Abrahams' (1798–1870), 1878 erhvervet af Det Kgl. Bibliotek.

autogummi udligne hjulenes stød mod vejbanen og forøge friktionen ml. hjul og vej ved bremsning. **a** er delt i dæk og slange. Dækket består af en stræklærreds-»kasse«, som er opbygget af fl. stræklærredslag og udvendig beskyttet ved et sammenhængende lag af vulkaniseret gummi, der er særligt tykt på den bane, som løber på vejen. Denne »slidbane« er mønstret for at modvirke udskridning. Inde i dækket ligger slangen, der ved indpumpet, komprimeret luft udspiles og derved giver dækket den rette form og holder det fast på hjulfælgen. Den tekn. udvikling har for at tilfredsstille kravet om en bedre kørsel ført til en forøgelse af dækkets og slangens volumen og en større bredde på slidbanen samtidig med, at lufttrykket i slangen formindskes.

auto'gyro (*auto-* + gr. *gýros* kreds) el. *gyroplan*, spec. flyvemaskinetype, konstrueret af spanieren Juan de la Cierva. **a** har motor og propel, der tilvejebringer

fremdrivningskraften. Bærefladerne er erstattet af en vandret rotor, som består af tre lange og smalle bæreplaner, der er hængslet til en omtrent lodret omdrejningsaksel. Motoren er kun ved starten koblet til rotoren for at bringe denne op på det tilstrækkelige omdrejningstal. Derefter holdes rotoren i gang alene af fartvinden under **a**-s bevægelse gnm. luften enten trukket af fremdrivningspropellen el. under glidning med tyngdens påvirkning som eneste drivkraft. Da rotoren giver tilstrækkelig bærekraft selv ved ringe flyvehastighed, behøver **a** kun kort start- og landingsbane (ca. 20 m). På nyere typer findes ingen rorflader, idet **a**-s styring foretages alene ved manøvrering med rotorakslen. Alt efter dennes hældning kan **a** foretage ligeudflyvning el. bringes til at stige, glide, svinge el. krænge. Flyvehastighed og lasteevne er ret ringe smlg. med alm. flyvemaskiner med tilsv. motorstyrke og egenvægt.

'autohypnose, hypnotisk tilstand fremkaldt af den hypnotiserede selv.

'autoinfektion, infektion med bakterier, som findes i vedk.s egen organisme.

'autointoksikation, forgiftning af organismen m. stoffer, der under sygelige tilstande dannes i organismen selv, f. eks. ved uræmi, acidose, icterus el. gnm. intoksikation fra mavens el. tarmens indhold.

'autokatalyse, form for katalyse, hvor katalysatoren er en af selve processens reaktionsprodukter. En autokatalytisk forløbende proces foregår derfor i beg. langsomt, men reaktionshastigheden stiger efterh. med processens fremadskriden.

autoke'fa'le (*auto-* + gr. *kefalē* hoved), kaldes de ortodokse kirker, især på Balkan og i Orienten, som er selvstændige over for patriarkatet i Konstantinopel.

auto'klave (*auto-* + lat. *clavis* nøgle), en luft- og damptæt lukket, tykvægget beholder; anv. i den kem. industri, hvor et stof skal ophedes over kogepunktet og de derved opståede dampe ikke må undvige el. hvor en reaktionshastighed skal øges ved højtryk. **a** kan konstr. til meget høje tryk indtil 15 000 atm.; materialet må være yderst modstandsdygtigt, f. eks. rustfrit specialstål. **a** er forsynet med termometer, manometer og sikkerhedsventil og evt. med omrører. – Mindre **a** anv. i *med.* til sterilisation af instrumenter, forbindsstoffer m. m. – **a** er opfundet af D. Papin (se Papins gryde); princippet er det samme i dampkogere til husholdning.

auto'kra't (*auto-* + *-krat*), selvhersker. – autokra'ti', selvhersken, enevælde.

auto'kro'mplade (*auto-* + gr. *chrōma* farve), farverasterplade t. farvefot. Ml. glas og emulsion er lejret farvede stivelseskorn. Farvevirkningen opstår v. sammenspil ml. sværtningen og stivelseskornene. Viser kun farvegengivelse v. gennemfaldende lys.

auto'kto'n, anden stavemåde for autochton.

auto'lyse (*auto-* + *-lyse*), selvopløsning, henfald af celler og væv uden påvirkning af bakterier el. udefra kommende giftstoffer.

auto'ma't (gr. *autómatos* selvbevægende), mekanisme, der udfører sine funktioner uden synlig styring udefra. Bruges nu især om forsk. udleveringsapparater og om mekanismer, der fungerer uden menneskers direkte indgriben, i elektroteknikken om selvvirkende maksimalafbrydere.

automatcafé, café, hvor salget af varerne helt el. delvis sker gnm. automat.

automa'ti' (gr. *autómatos* selvbevægende), betegn. for det forhold, at et organ arbejder »af sig selv«, uden påvirkning fra centralnervesystemet; eks: hjertet.

auto'ma'tisk (gr.), selvbevægende. Bevægelser og handlinger siges at foregå **a**, når de foregår reflektorisk, uden viljens indflydelse. **a** refleks, påvirkning af et nervecentrum gnm. stoffer i blodet.

automatisk kobling, *jernbaneteknik.*, form for centralkobling.

automatisk pilot, d. s. s. autopilot.

automatisk styring *af flyvemaskine*, se autopilot.

automatiske våben, fællesbetegn. f. rekylgeværer og maskinpistoler, maskingeværer og maskinskyts.

automa'tisme (gr. *autómatos* selvbevægende), en tilstand, hvori en person foretager forsk. handlinger, undertiden ret komplicerede, uden klar bevidsthed derom og ofte uden bagefter at kunne erindre dem.

automatskrift, skriftlig meddelelse uden viljemæssig tilskyndelse el. bevidstheds-kontrol. Evnen til **a** træffes især hos hysteriske personer. Indholdet af det meddelte er i alm. fortrængte erindringer m. m. Anv. i psyk. til udforskning af underbevidstheden.

automatstål, der skal kunne bearbejdes ved hurtigdrejning i automatdrejebænke, er stål legeret med relativt meget svovl og fosfor, hvorved drejespånen bliver sprød og kort.

automattelefon, telefonapparat, der tilsluttes andre apparater udelukkende ved brug af mek. hjælpemidler.

automo'bi'l (*auto-* + lat. *mobilis* bevægelig), *bil, motorvogn*, et selvbevægeligt køretøj, der drives ved mek. kraft, men ikke løber på skinner. Da den ty. tek-

Ford, Super de Luxe, 1946.

niker Nikolaus Otto (1832–91) havde opfundet den firetakts gasmotor, var grundlaget for det moderne **a** tilvejebragt. Hans kompagnon Gottlieb Daimler konstruerede 1885 en 4-takts benzinmotor og indbyggede den i en tohjulet cykle; han solgte senere sit patent til de fr. fabr. Peugeot og Panhard & Levassor. Foruden Daimler var Karl Benz i Mannheim en af **a**-s foregangsmænd. De første **a** i Danm. blev bygget i 1887 af fa. Brems i Viborg og af ing. Hammel i Kbh. Hammels **a** var udstillet i London i 1892. Det moderne **a** består af et understel – *chassis* – og et *karosseri*, der er fastgjort på chassiset, dog har mange mindre biler nu selvbærende karosseri, d. v. s. at karosseriet er bygget af sammensvejsede

Studebaker Coupé, 1947.

stålplader og formet således, at aksler, hjul m. m. kan anbringes på karosseriet. Karosseriformerne er ofte bestemmende for biltypernes navne. **a**-*motoren* er hyppigst anbragt fortil. – Motorkraften overføres gnm. een el. fl. leddede aksler (*kardanaksler*) og et differentiale til de drivende hjul – enten baghjul (baghjulstræk) el. forhjul (forhjulstræk). Forhjulene er anbragt på korte hjultappe, der hver for sig er drejelige om lodr. stillede tappe på den ikke drejelige foraksel. Ved en passende stangforbindelse overføres rattets drejning gnm. en udveksling til forhjulene. Affjedringen sker oftest ved blad- el. spiralfjedre komb. med støddæmpere. En nyere form er den såk. individuelle affjedring, der tillader større

Omnibus, 1947 (Reo).

adeps [ˈa:dæps] (lat: fedt), fedtstof til med. brug.

aˈdept (lat. *adeptus* som har nået), i hemmelige kunster indviet person (især guldmager); elev (spøgende).

aderiˈse'ring, maskinel opskæring af slidbanen på bildæk, hvorved disse på tværs af kørselsretningen forsynes med parallelle indsnit i få mm afstand for at forøge friktionen mod vejbanen.

aderˈmiˈn (*a* + *-derma*), d. s. s. pyridoksin; B_6-vitamin.

ˈAderton, De (sv: de atten), populær betegn. for Svenska Akademien.

à deux mains [adøˈmæ̃] (fr: med to hænder), *mus.*, tohændig (klavermusik).

adfærd, opførsel, forholdsvis kompliceret handlingshelhed.

adfærdsmønster, hyppige el. typiske handlingsforløb i bestemte situationer.

adgangsbegrænsning (lat. betegn. *numerus clausus* lukket antal), talmæssig begrænsning af adgangen til visse højere læreanstalter, hovedsagelig p. gr. af pladsmangel. Adgangen betinges af karakteren til den for optagelse krævede skoleeksamen og/el. en adgangsprøve. **a** findes i Danm. ved Polyt. Læreanstalt, Tandlægehøjskolen, Kunstakademiets Bygningsskole og Veterinær- og Landbohøjskolen.

ad hoc [hɔk] (lat: til dette), i dette øjemed.

adhærence [-ˈrɑnsə] (af lat. *adhærere* klæbe ved), sammenvoksning ml. indvendige organer, som normalt ikke hænger sammen, f. eks. ml. bughuleorganer efter bughindebetændelse el. efter operationer.

adhæsion (lat. *adhærere* klæbe ved), 1) vedhængning ml. legemer, der berører hinanden, forårsaget ved tiltrækning ml. molekyler i legemernes overflader; 2) gnidningsmodstanden ml. et køretøjs drivhjul og kørebanen, der bevirker, at hjulene ruller hen ad kørebanen og samtidig udøver en trækkraft. **a** er afhængig af kørebanens ruhed.

adhæsionsbaner, jernbaner, hvor adhæsionen er tilstrækkelig til togenes frem førelse. Mods. tandhjulsbaner.

adhæsionsvægt, den del af lokomotivvægten, der overføres til skinnerne gnm drivhjulene.

adiaˈbaˈtisk (gr. *adiábatos* uigennemtrængelig), forandring af en luftmasses rumfang og tryk, hvorved der ikke sker varmeudveksling med omgivelserne. Ved **a** sammentrykning sker en opvarmning, ved **a** udvidelse en afkøling.

adiˈafora (*a-* + gr. *diáforos* forskellig), det (moralsk el. rel.) ligegyldige; det, som hverken en påbudt el. forbudt.

Adiˈantum (lat. af gr. *adiantos* ikke vædet), bregneslægt af engelsødfam. 80 arter. Hertil hører venushår.

adieu [aˈdjø] (fr., egl. til Gud (befalet)), farvel.

Adige [ˈadidʒe], ty. *Etsch*, ital. Tirols hovedflod; 410 km; danner fælles delta med Po.

ˈAdi-Granth (ny-ind: ur-bogen), i ind. rel. d. s. s. Granth.

ˈAdils, sv. sagnkonge, g. m. Rolf Krakes moder Yrsa.

ad infiˈnitum (lat.), i det uendelige.

adiˈno'l (gr. *adinós* tæt), tæt, hård bjergart, bestående af albit og kvarts; opstået ved kontaktmetamorfose af skifer.

ad ˈinterim (lat.), indtil videre.

adiponeˈkrosis (lat. *adeps* fedt + gr. *nékrōsis* hendøen), stivnen af hudens fedtvæv, opstår i kulde ved tryk af hagerem el. lign., hyppigst hos børn.

adiˈpositas (lat. *adeps* fedt), fedme.

Adirondack Mountains [ädəˈrɑndäk mauntinz], skovklædte brudbjerge i nordøstl. del af staten New York, USA, ml. Ontario og Champlain Søen. **A** er et løsrevet stykke af Det Canadiske Skjold. Højeste punkt: Mt. Marcy (1630 m).

à discrétion [-kreˈsjɔ̃] (fr.), efter forgodtbefindende.

ˈAditi, i ind. rel. gudernes moder, rettens herskerinde.

adjektiˈv (lat. *adjectus* tilføjet), tillægsord, en i mange sprog forekommende særlig ordklasse; angiver navnlig egenskaber, f. eks. en *gammel* mand, manden er *gammel*.

adjuˈdanˈt (lat. *adjutans* hjælpende), officer, der står til fuld rådighed som hjælper for højere officer.

adjudanˈtuˈr, kontor for mil., tjenstlige sager ved højere stabe.

adˈjunˈkt (lat: tilknyttet), 1) medhjælper; 2) i Danm. fra 1806 yngre lærer ved højere skole.

adjuˈtanˈt, 1) d. s. s. adjudant; 2) indisk marabustork (*Leptoptilus dubius*).

adkomst, den kendsgerning, hvorpå en ret støttes, f. eks. meddelelse af skøde på en ejendom, transport på et gældsbrev, hævdserhvervelse.

ˈadled, *gramm.*, d. s. s. underled.

Adler [ˈaðˈ-], *Ada* (1878–1946) da. klassisk filolog; internat. kendt for sin udgave af Suidas.

Adler, *Agnes* (1865–1935), da. pianistinde stiftede s. m. Peder Møller og Louis Jensen *Agnes* **A**-*trioen*.

Adler [ˈa:d-], *Alfred* (1870–1937), østr.-amer. nervelæge og psykolog. Grl. i opposition med Freuds teorier, som han var udgået fra, individualpsykologien. Skr. bl. a. *Menschenkenntnis* (1929).

Adler [ˈaðˈ-], *Hanna* (1859–1947), da. pædagog. Stiftede 1893 og ledede til 1929 *Frk. H. Adlers Fællesskole*. Den gennemførte fællesundervisning første gang i Danmark helt op til studentereksamen, havde forkortede lektioner, en meget lav klassekvotient og en børnehave knyttet til skolen. 1918 skænkede **A** skolen til Kbh.s kommune, hvorefter den fik navnet Sortedams Gymnasium.

Adler [ˈa:d-], *Viktor* (1852–1918), østr. socialdemokrat, redaktør. Samlede 1888-89 den østr. arbejderbevægelse i eet parti; fra 1905 som rigsdagsmedl., partigruppens leder. Gik ind for Østr.s deltagelse i 1. Verdenskrig som en forsvarskrig; okt. 1918 udenrigsmin., accepterede under rigets opløsning tanken om tilslutn. til et socialdem. Tyskland. Fremtrædende i 2. Internationale.

Adlercreutz [ˈa:dlərkrɔits], *Karl Johan* (1757–1815), sv. general. Udmærkede sig i Finl. 1808; hindrede marts 1809 borgerkrig ved at fængsle Gustav 4. Adolf. Statsråd 1810; deltog i krigen mod Napoleon 1813, bidrog til ordn. m. Norge 1814.

Adler Grund, stengrund ml. Bornholm og Rügen (5,6 m vand).

Adlerske Aˈgende [aðˈ-], rationalistisk ritual, som 1796 autoriseredes i Slesvig, væsentl. forfattet af den slesvigske superintendent J. G. C. Adler (1756–1834).

Adlersparre [ˈa:d-], *Georg* (1760–1835) sv. officer. Deltog 1808–09 i krigen ved no. grænse, forlod den med sine tropper marts 1809 for at styrte Gustav 4. Adolf, holdt indtog i Sthlm. 20. 3. Statsrådsmedlem, ledende v. arbejdet m. fri forfatn., gennemførte Christian Augusts tronfølgervalg.

ad ˈlibitum (lat. *libet* det behager), efter ønske, efter behag (i *mus.* m. h. t. tempo og frasering).

ad maˈjorem Dei ˈgloriam [ˈde:i] (lat: til Guds større ære), jesuitternes valgsprog.

ad manˈdatum (lat: efter bemyndigelse) betegner alm. bemyndigelse for et underordnet forvaltningsorgan til at handle på en overordnet myndigheds vegne.

administration (lat.), forvaltning; sætte under **a**: indsætte tvangsforvaltn., især for at undgå konkurs.

Administrationsrådet, norsk råd af embedsmænd, oprettet opr. 1940 efter ty. besættelse af Sydnorge; medl. udpeget af no. højesteret (Paal Berg), der derved opnåede at fjerne Quisling i første omgang. Søgte at opretholde normal admin., tog afstand fra Quislings infiltrationsforsøg, fjernedes sept. 1940 af Terboven. **A**-s oprettelse kritiseredes af modstandsbevægelsen som en svækkelse af den nationale kamp og som et indgreb i den lovlige reg.s rettigheder; undersøgelseskommissionens betænkn. 1946 udtalte anerkendelse af **A**-s praktiske arbejde, men fastslog, at dets oprettelse var uden hjemmel i grundloven.

ˈadministratiˈv, hørende til administrationen. **a justits,** afgørelse ad admin. vej af spørgsm., der efter deres natur hører under domstolene.

adminiˈstreˈre (lat.), betjene, forvalte, bestyre.

admiˈraˈl (arab. *amīr al bahr* havets beherasker), søofficersgrad; i Danm. ærestitel. – Admiral of the Fleet [ˈädmərəl əv ðə ˈfli:t] (eng: admiral i flåden), højeste eng. søofficersgrad.

admiˈraˈl (*Pyrameis atlanta*), dagsommerfugl af takvingernes gruppe; alm. i Danm. Grundfarve sort, rød tværstribe og hvide pletter på forvingerne, bagvingerne med rød yderrand. (Ill. se tavle Sommerfugle).

admiraliˈteˈt (af *admiral*), i alm. centraladmin. for et sømil. værn. I Danm. varetages nu forretn. af marineministeriet (søværnskommandoen).

Admiraliˈteˈtsøerne, eng. *Admiralty Islands*, austr. mandat, NØ f. Ny Guinea, 2600 km²; 13 000 indb. (1941). Kokosplantager og perlefiskeri.

admission (lat.), adgang.

adˈmissus (lat: som har fået adgang), bestået (bl. a. karakter ved magisterkonferens).

admitˈtanˈs (lat: det som giver adgang), en strømkreds' ledeevne for vekselstrøm.

admitˈteˈre (lat.), give adgang, lade passere.

ad ˈmodum (lat.), på samme vis som, ligesom.

Admont [ˈa:t-] (lat. *ad montes* ved bjergene), benediktinerkloster i Steiermark, Østrig.

ad ˈnotam (lat: til bemærkning); tage **a**, lægge sig på sinde, tage til efterretning.

aˈdobe (sp. *adobar* stege), mursten af soltørret ler.

adolescens [-ˈsæn's] (lat.), ungdomsalder, kønsmodningsalder.

Adolf (1526–86), *hertug af Gottorp*, søn af Fred. 1. af Danm. Blev ved arvedelinger 1544–81 herre over halvdelen af Sønderjylland og Holsten. Stamfader til gottorpske fyrstehus.

Adolf, 8 *grever af Holsten* af huset Schauenburg: Adolf 1. reg. 1110–28, udnævnt til greve af hertug Lothar af Sachsen. Adolf 2., søn af **A** 1., reg. 1128–64, erobrede (1139) og kristnede Vagrien og grl. Lübeck. Adolf 3., søn af **A** 2., reg. 1164–1203, blev afsat af Valdemar Sejr og døde 1225. Adolf 4. (d. 1261), søn af **A** 3., genvandt Holsten 1223 og hævdede det i slaget ved Bornhøved 1228. Gik i kloster 1239. Adolf 8. (1404–59) hævdede besiddelsen af Sønderjyll. mod Erik af Pommern, afslog kronen i Danm. 1448. Med ham uddøde huset Schauenburg.

Adolf af Nassau, *ty. konge* 1292–98, faldt mod medbejleren Albrecht 1. af huset Habsburg.

Adolf Fredrik (1710–71), *sv. konge* 1751–71. Søn af hertug Christian August af Gottorp; under russ. tryk valgt til sv. tronfølger 1743. Med Frihedstidens partistyre var **A** i sin regeringstid praktisk talt uden indflydelse. G. m. Lovisa Ulrika, søster til Frederik 2. af Preussen.

Adolphson [ˈa:dålf-], *Edvin* (f. 1893), sv. (film-) skuespiller. Deb. 1912, 1932–35 v. Dramatiska teatern. Fremtrædende personlighed i sv. film, f. eks. i »Et Mord« (1940) og »General von Döbeln« (1942). Har også virket som filminstruktør.

Aˈdon (hebr.), herre; flertalsformen med pronominalsuffix Adonai: min herre, anv. i G. T. om Gud, i st. f. Jahve.

Adoˈnija, søn af David. Salomo lod ham dræbe, fordi han stræbte efter kongetronen.

Adoˈniram, if. frimurerisk legende det salomoniske tempels arkitekt.

Aˈdonis, i gr. rel. en skøn yngling, der var elsket af Afrodite, men ved en ulykkelig skæbne hjemfaldt til Dødsriget. Gudinden udvirkede, at han måtte vende tilbage en tid af året, men den øvrige tid skulle forblive i Underverdenen. Dette er opr. en kultmyte fra et bondefolks rel., gengivende indholdet i det kultiske drama, der handler om naturens liv og død, forår og efterår. Motivet stammer fra Orienten.

bevægelser op og ned af et enkelt hjul uden indvirkning på de øvrige. Ved denne affjedring erstattes fjedrene ofte af stålstænger el. gummiblokke, der udsættes for vridning (torsionsfjedre). Til **a** hører desuden et elektr. anlæg, der producerer elektricitet til tænding og lys samt til startmotoren. På **a** findes 2 af hinanden uafhæng. bremsesæt: fod- og håndbremse. Fodbremsen, der ofte er hydraulisk, virker på alle hjul, håndbremsen oftest kun på to. Som brændsel benyttes mest benzin. Ved **a** med højt komprimerende motor opstår ofte den såk. *tændingsbankning*. De i krigen 1939–45 indhøstede erfaringer vedr. **a**-s detailkonstruktioner har ikke i særlig grad præget de sidste **a**-modeller, som kun afviger fra 1939-modellerne i ret uvæsentlige detailler.

automobilforsikring omfatter normalt både den siden 1927 lovpligt. ansvarsforsikr. og kaskoforsikr. f. motorkøretøjer.

automobil-kendingsmærker, består for da. biler af sorte plader med et hvidt bogstav og hvide tal.

K København
A Københavns amt
B Frederiksborg amt
C Holbæk amt
D Haderslev amt
E Sorø amt
H Præstø amt
I Bornholms amt
L Maribo amt
M Odense amt
N Åbenrå amt
O Svendborg amt
P Hjørring amt
S Tisted amt
T Viborg amt
U Ålborg amt
V Randers amt
X Århus og Skanderborg amter
Y Vejle amt
Z Ribe amt
Æ Sønderborg og Tønder amter
Ø Ringkøbing amt

Biler fra Færøerne kendetegnes ved en oprakt hånd. Kongehusets biler har hvid nummerplade m. stor forgyldt krone og sorte tal. Hærens biler har røde nummerplader med rigsvåben i gul og nummer i hvid farve, medens marinens biler er mrk. m. et anker og derover en krone. På ikke indregistrerede biler kan anv. prøveskilte, d. v. s. hvide nummerplader med bogstav og tal i sort farve. Læge-, jordemødre- og dyrlæge-biler har hvidt kors på sort bund. – Ved kørsel uden for hjemlandet forsynes biler m. internat. kendingsbogstaver i sort farve på hvid oval plade. **a** for de forsk. lande er:

A Østrig
AL Albanien
B Belgien
BG Bulgarien
BR Brasilien
C Cuba
CH Schweiz
CO Colombia
ČS Čechoslovakiet
D Tyskland
DK Danmark
E Spanien
EIR Eire
EQ Ecuador
ET Ægypten
F Frankrig
FL Liechtenstein
G Guatemala
GB Storbritannien og N-Irland
GR Grækenland
H Ungarn
I Italien
IRQ Iraq
IS Island
L Luxembourg
LSA Syrien og Libanon
M Palæstina
MC Monaco
MEX México
N Norge
NL Holland
P Portugal
PA Panamá
PE Perú
PL Polen
PR Iran
PY Paraguay
R Rumænien
RA Argentina
RC Kina
RCH Chile
RH Haïti
S Sverige
SAU Sydafr. Union (eng. fork.)
SF Finland
SU Sovjetunionen
SWA Sydvestafr.
T Thailand
TR Tyrkiet
U Uruguay
US USA
V Vatikanstat
Y Jugoslavien
ZA Sydafr. Union (afr. fork.).

Udenlandske biler, der ikke er indreg. i hjemlandet, forsynes ved indkørsel i Danm. med da. kendingsbogstav i rød farve m. hvid kant hørende til den jurisdiktion, hvor bilen indføres og m. hvide tal på sort plade. Biler tilhørende Corps Diplomatique mærkes m. CD i sort farve på hvid plade.

Automobil Klub, Kongelig Dansk, (fork. *KDAK*), stiftet 1901, den for Danm. internat. anerk. automobilklub. Antal medl. 1948: ca. 7400.

automobilkonvention, internat. overenskomst om de i forsk. lande opstillede krav vedr. motorkøretøjers indretning og udstedelse af førerbevis til disse. I h. t. **a** kan der af politiet udstedes internat. kørecertifikat og internat. førerbevis.

automobillovgivning. De gæld. regler om kørsel med automobiler findes i lovbekendtg. nr. 131 af 14. 4. 1932. Den indeholder dels regler om motorkøretøjernes indretning, registrering m. v., dels om føreren, herunder om førerbevis, om kørsel på gade, vej el. plads samt om erstatningsansvar for skade og pligt til at tegne ansvarsforsikr. Bl. straffebestemmelserne må særlig bemærkes frakendelse af retten til at føre motorkøretøj i tilf. af, at føreren p. gr. af spiritusnydelse ikke har været i stand til at føre dette på betryggende måde, el. hvor han har gjort det på særlig uforsvarlig måde, el. når det i øvrigt af h. t. færdselssikkerheden findes betænkeligt, at han fører motorkøretøj.

automobilmotor, en forbrændingsmotor, der kan have 2 el. fl. cylindre, der placeres i forh. til hverandre på forsk. måde – vandret modstående, i stjerneform, lodrette i een række og skråtstillede i 2 rækker i V-form – og den kan have ventilerne anbragt ved siden af cylindrene (sidestillede v.) el. i toppen af cyl. (topventiler). Motorkraften fremkommer ved forbrænding (eksplosion) i cylindrene af en blanding af atm. luft og benzin, der er forstøvet i **a**-s *karburator*, hvortil benzinen føres fra **a**-s benzintank. Mest anv. er 4-takts motoren, men 2-takts motoren anv. dog en del i småmotorer. – Under hvert eksplosionsslag opvarmes cylinderen og ville overhedes, hvis den ikke blev kølet. Kølingen sker i reglen ved vand, der cirkulerer gnm. en kølekappe omkr. cylinderen og derfra føres til en foran motoren anbr. køler, som afkøles af den under kørslen forbistrømmende luft. Cirkulationen af kølevandet besørges oftest af en lille centrifugalpumpe, der drives af motoren, men kan også frembringes ved den ændring af vandets vf., som opvarmningen medfører (termosyphonkøling). I enkelte tilf. foregår kølingen alene ved den forbi cylindrene strømmende luft; i så fald forsynes cylindrene med køleribber. Antændelsen af gasblandingen i cylindrene sker ved en elektr. højspændt strøm, som føres til et i cylindertoppen indskruet tændrør, ml. hvis elektroder den elektr. strøm springer over under gnistdannelse. Den højspændte strøm frembringes enten i et særligt magnetapparat (*magnettænding*) el. ved en transformator (*batteritænding*). Fordelingen af tændstrømmen til cylindrene sker ved en såk. strømfordeler. Smøringen af **a** sker automatisk fra en i krumtaphuset indbygget oliepumpe, der under tryk sender olie til alle bevægelige dele, dels direkte og dels indirekte. Overskydende olie siver ud fra lejer m. m. og synker ned i krumtaphusets bund, hvorfra den via et filter opsuges af oliepumpen og på ny indgår i cirkulationen. Da benzinmotorens ydelse aftager med faldende omdrejningstal, er det nødv. ml. motoren og transmissionen at indskyde et organ, *gearet*, som gør det muligt at ændre omsætningsforholdet ml. motor og hjul.

automobilradio, radiomodtager installeret i automobil. Strømforsyningen sker i reglen fra vognens akkumulator.

automobil-rekorder. Der gik ikke mange år efter fremkomsten af de første biler, før man begyndte at køre automobil-væddeløb. Allerede d. 28. 7. 1894 vandt den fr. bilfabrikant Levassor et løb Paris–Rouen: 122,3 km, med en gennemsnitsfart på 20,4 km/h; denne rekord blev slået i de flg. år, og i 1901 gennemkørtes strækningen Paris–Berlin (1200 km) med en gennemsnitsfart på 74 km/h. Rekordforsøgene foretoges opr. på alm. landeveje, men måtte p. gr. af de stigende hastigheder henlægges til særlige, afspærrede vejstrækninger, væddeløbsbaner el. egnede strandbredder. Der skelnes ml. forsk. **a**: over 1 km og 1 eng. mile, over 5 km og 5 eng. miles, over 10 km og 10 eng. miles osv., ligesom man skelner ml. **a** med stående og med flyvende start, d. v. s. at bilen får så langt tilløb, at den kan være i fuld fart ved beg. af den afmærkede strækning. Verdensrekord for automobiler er sat af engl. John Cobb (f. 1899) 16. 9. 1947 på Bonneville strand (USA) med en Rayltón mobile Special. Ved kørsel over 1 km nåede han op på 633,8 km/h og over 1 mile endog op på 634,4 km/h – i begge tilf. med flyvende start. – Foruden hastighedsrekorder køres *distance- og varighedsrekorder*. Citroën har 1933 sat verdensrekord over 80 000 km med 119,277 km/h som gennemsnitsfart og en varighedsrekord over 300 000 km med en gennemsnitsfart på 93,4 km/h og uden motorstop i løbet af $4^1/_2$ måned.

automobilringe er hjulbandager bestående af *autogummi*, **a** er formet således, at de passer til og kan fastholdes på hjulfælgene. De dæmper de under bilens kørsel opstående stød og rystelser hidrørende fra f. eks. ujævn vejbane. Luftringe anv. nu ikke alene på personbiler, men også på lastbiler og omnibusser, idet **a**-s dimensioner og indre lufttryk forøges med belastningen. Hel- el. halvmassive ringe, der tidl. benyttedes på lastbiler, er nu helt fortrængt.

auto'no'm (*auto-* + gr. *nómos* lov), selvlovgivende, selvstyrende. Mods. heteronom; autono'mi', myndighed til selv at give retsregler; selvstyre; autono'mist, tilhænger af selvstyre.

auto'pa'tiske følelser (*auto-* + gr. *páthos* lidelse, følelse), følelser, der har ens eget jeg til genstand.

'autopilo't, automatisk styresystem, der kan overtage den manuelle føring af en

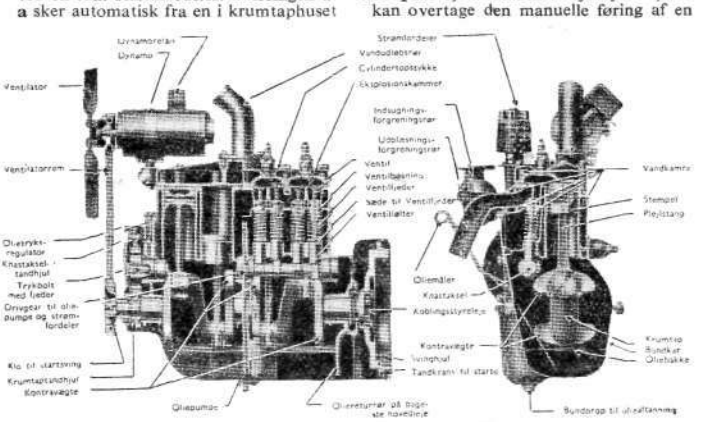

Længde- og tværsnit af 4-cylinders 21 HK Ford motor

flyvemaskine og bl. a. korrigere for evt. kursafvigelser. Atmosfærens luftstrømninger bevirker, at flyveren ustandseligt må rette maskinens kurs og flyvestilling. **a** aflaster her piloten og betyder en besparelse i flyvetid og brændstofforbrug, da **a** reagerer hurtigere og sikrere end et menneske. De mest udbredte **a**-typer er enten hydraulisk el. elektr. virkende; fælles for begge er to gyroskoper, hvoraf det ene betjener sideroret, det andet højderor og balanceklapper. Impulserne fra gyroerne omsættes til et mek. træk i rorfladernes styreliner. I den hydraulisk virkende **a** udøves dette træk af oliemotorer (servomotorer), i den elektr. virkende **a** af små elektr. styremaskiner.

autopla'stik, *med.*, operativ flytning af hud el. andre vævsdele fra et sted til et andet hos samme patient.

autopolyplo'i'd (*auto-* + *poly-* + *-ploid*), kaldes en plante rummende fl. end 2 kromosomsæt opnået ved fordobling, uden at artskrydsning er sket.

autop'si' (gr: selvsyn), iagttagelse, modsat beretning; *med.*, d. s. s. obduktion.

'autor (lat. *auctor* ophavsmand), forfatter.

autorisation (lat.), godkendelse, fuldmagt.

autori'se're (lat. *auctor* ophavsmand), godkende, erklære gyldig.

au'toritati'v (lat. *auctoritas* myndighed), 1) udgående fra myndighederne; troværdig; 2) myndig; fremsat med myndighed.

autori'te't (lat. *auctoritas* myndighed), person el. institution, der a) er udstyret med myndighed, el. b) opfattes som forbillede.

autoritetstro, ukritisk tillid til en autoritet.

autori'tæ'r (fr. af lat. *auctoritas* myndighed), 1) d. s. s. autoritativ; 2) diktatorisk; især i anv. i forb. **a** stat, statsordning, der ikke tillader polit. opfattelser, der afviger fra magthavernes.

auto'so'mer (*auto-* + *-som*), betegn. f. de kromosomer i kromosomsættene, som er parvis ens, mods. heterokromosomer, der oftest er lig kønskromosomer.

auto'strada (ital. *strada* vej), vej, der udelukkende er bestemt til bilkørsel; det ital. navn fandt indpas, da den første eur. **a** åbnedes 1922 fra Milano til Alpesøerne. Af særlig bet. var de i Tyskl. under Hitler anlagte strateg. **a.** I Danm. se *motorveje.*

'autosuggestion, individs suggestion af sig selv.

autoto'mi' (*auto-* + *-tomi*), den hos visse dyr, f. eks. krabber, forekommende evne til at afkaste et lem, når det er beskadiget, når det gribes o. l. og derpå regenerere det pågældende lem.

'autotransformator, transformator, hvor primærviklingen benytter en del af sekundærviklingens vindinger el. omvendt.

'autotransfusion, blodoverføring af eget blod; f. eks. kan man i tilf. af blødning i bughulen svampe blodet op, filtrere det og sprøjte det ind i patientens blodårer. Betyder mindre risiko end heterotransfusion, hvor blodet tages fra et andet menneske.

'autotransplantation, d. s. s. autoplastik.

auto'tro'fe (*auto-* + gr. *trofós* nærende) kaldes organismer, der udelukkende kan leve af uorganisk stof. Grønne planter og nogle bakterier er **a**, alle andre heterotrofe.

autoty'pi' (*auto-* + *-typi*), fotomek. reproduktionsmetode, der gør det muligt at overføre et halvtonebillede, fot. el. lign. på metal til brug for trykning. Bill. fot. gnm. et net (raster), som opdeler bill. i punkter.

22 raster. *40 raster.*

'autovaccination, behandling med opslemning af dræbte bakterier af den art, som har forårsaget sygdommen.

Autun [o'tœ̃, østfr. by i dept. Saône-et-Loire; 14 000 indb. (1946). Romernes Augustodunum; præget af talr. rom. ruiner.

Auvergne [o'værnj], fr. bjergland i midtfr. højland, mange vulkaner fra tertiær. På højlandet fåreavl, i dalene kornavl. Veludv. minedrift (kul, jern, bly). Ringe industri. – Opkaldt efter de gall. arverner; i middelald. grevskab, det meste til kronen 1527; nu delt i dept. Cantal og Puy-de-Dôme.

Auwi, fork. f. August Wilhelm, ty. prins.

aux armes [o'zarm] (fr.), til våben.

Auxerre [o'sæ:r], fr. by i dept. Yonne; 24 000 indb. (1947); handel m. landbrugsprodukter, kem. industri.

Auxerre-vin [ɔ'sæ:r], kendt Bourgognevin.

auxili'æ'r el. *auksili'æ'r* (lat. *auxilium* hjælp), hjælpe-.

au'xi'ner (gr. *aúksein* vokse), vækststoffer, der virker på planters vækst; de **a**, som planter danner selv, kaldes hormoner.

auxo'kro'm (gr. *aúksein* vokse + *-krom*), atomgruppe, der, når den forbindes med et kromogen, har evnen til at binde det farvede molekyle til uld, silke el. evt. til en bejdse.

Awaji [*aβad*ʒi], jap. ø ml. Honshū og Shikoku; 565 km²; ca. 200 000 indb.

a'val (fr: vekselkaution), lidet anv. fremgangsmåde, hvorved en person ved at skrive sit navn på en veksel med tilføjelse af »som **a**« el. lign. går i kaution for en vekselforpligtet.

Avaloki'teçvara [-ʃv-] (sanskrit: Herren, der skuer ned fra det høje), den vigtigste af den nordl. buddhismes 5 Dhyāni-bodhisattvaer, verdensfrelseren, lamaistisk guddom.

Avalon ['ävəlån], 1) i den kelt. myt. navn på heltenes opholdssted efter døden; 2) ø i floden Brue, Cornwall, SV-Engl.; 3) Newfoundlands SØ-halvø med hovedstaden St. John's.

avance [a'vaŋsə] (fr: forspring), 1) overskud, fortjeneste på et enkelt vareparti el. i en vis periode. Brutto-**a** er forskellen ml. indkøbsprisen (inkl. de med indkøbet direkte forbundne omkostn. som fragt, told osv.), henh. fremstillingsprisen på den ene og salgsprisen på den anden side. Netto-**a** fås ved fra brutto-**a** at trække salgs- og administrationsomkostn.; – 2) forskudsbetaling; 3) *tekn.*, den side på stilleskiven i lommeure, hvortil reguleringsviseren skal drejes, når uret skal gå hurtigere, mods. retard.

avancebegrænsning kan fastsættes af myndighederne for under vareknaphed o. l. at beskytte forbrugerne mod vareåger. De siden 1940 i Danm. gældende prislove indeholder alm. regler for **a** på varer; nettoavancen må ikke overstige den, der var sædv. før 30. 5. 1940. Lovene giver endv. adgang til fastsættelse af maksimalavancer og maksimalpriser.

avancement [avaŋsə'maŋ] (fr.), forfremmelse; avancere [avaŋ'se'rə] (fr.), rykke frem; forfremmes.

avantgarde [a'vaŋ-] (fr. *avant* foran), *mil.*, styrke, som en fremrykkende hovedstyrke har forude for at standse fjenden, granske landet og sløre egen færd. – **a** anv. i forb. **a**-parti, **a**-litt., **a**-teater o. l. om polit. og kunstn. retninger, der er el. menes at være forud i udvikling.

A'vanti (ital: fremad), ital. dagblad, grl. i Rom, overflyttet til Milano, off. organ for det socialist. parti i Ital.; 1912–14 red. af Mussolini. Ophørte 1926 efter fascistisk aktion; genoprettet 1944 i Rom.

avant la lettre [avã la 'lætr(ə)] (fr: før bogstavet), aftryk af kobberstik o. l., der tages, før pladen har fået indskrift, signatur o. l.

avantu'ri'n (fr. *aventure* tilfælde; kunstig **a** fremkom ved et tilfælde), kvarts el. feldspat med talr. indesluttede glimmer-el. jernglansblade, der giver et flimrende skær. Smykkesten.

avanturinglas, gyldent flimrende glasmasse; efterlign. af den ægte avanturin opnås ved, at der i glasmassen er udkrystalliseret talr. små krystaller af kobber, jernglans el. kromioksyd.

l'Avare [la'va:r] (fr: den gerrige), komedie af Molière (1668).

a'va'rer, tatarisk folk, som i 7.–9. årh. terroriserede omverdenen fra Ungarn, til Karl den Store slog dem 796.

a'va'rer, hovedfolk bl. lezghierne i Dagestan, Kaukasus.

ava'tāra (sanskrit: nedstigning), i ind. rel. en guddoms inkarnation på jorden, spec. Vishnus 10 **a** i forsk. væsener.

A. V. C. (fork. f. *a*utomatical *v*olume *c*ontrol), automatisk styrkekontrol ved radiomodtagere. *Tjener til at give konstant lydstyrke uanset fading.*

Avdejenko [-'jæn-kɔ], *Aleksandr* (f. 1909), sovjetruss. forf., bekendt ved sin smukke selvbiogr. bog *Jeg Elsker* (1934; da. 1936), som er skrevet i en ved farverig folkelighed forfinet socialistisk-realistisk stil.

avdp., fork. f. avoirdupois.

'ave (lat.), vær hilset; hil!

Avebury ['æiborj], megalitmindesmærke i Wiltshire, Engl., af samme type som Stonehenge.

Aved [a'væd], *Jacques André Joseph* (1702–66), fr. maler. Har arbejdet s. m. Boucher og Chardin. Livfulde portrætter.

Aved'øre, landsby og militær lejr SV f. Kbh., ml. Hvidovre og Brøndbyvester.

Aveiro [ä'väiru], portug. by i prov. Beira, 60 km S f. Pôrto; 11 000 indb.

Avellaneda [*aβ*æljə'næðə], *A. F. de*, pseud., hvorunder en ellers ukendt forf. 1614 udgav en falsk fortsættelse af Cervantes' »Don Quijote«.

Avel'lino, ital. by i Campania, 50 km Ø f. Napoli; 29 000 indb. (1936).

Ave Maria (lat: vær hilset, Marie), kat. bøn til Jomfru Maria.

A'vena (lat.), *bot.*, havre.

Ave'narius, *Richard* (1843–96), ty. filosof. Grl. i *Kritik der reinen Erfahrung* (1888–90) »empiriokriticismen«.

Avenches [a'vã:ʃ), ty. *Wiflisburg*, by i Vaud. Schweiz (1600 indb.), oldtidens A'venticum, opr. helvetiernes hovedstad, senere rom. koloni. Den antikke bymur delvis bevaret.

Avenol [av(ə)'nɔl], *Joseph* (f. 1879), fr. nationaløkonom. Generalsekretær i Folkeforbundet 1933–40.

Aven'ti'ner-bjerget (ital. *Monte Aventino*), den sydligste af Roms syv høje.

aventu'ri'n, d. s. s. avanturin.

avenue [a'vny] (eng. ['ävinju:]) (fr. *venir* komme), bred, beplantet gade.

average ['ävəridʒ] (eng.), *gennemsnit; i sport*, f. eks. en kricketspillers gnstl. score ved gærdet. Mål-**a** afgør i tilfælde af pointlighed to holds indb. stilling.

Aver'nako', da. ø, S f. Fåborg; 6 km²; 338 indb. (1945).

A'verno-søen, ital. *Lago d'Averno*, ital. kratersø i De Flegreiske Marker, 15 km V f. Napoli. Ansås i oldtiden for nedgang til Underverdenen.

Aver'roës (egl. *Ibn-Rūshd*) (1126–98), arab. filosof og læge. Fremsatte en af nyplatonismen og Aristoteles påvirket opfattelse. Mente i øvrigt at filos. i ren form fremstiller den samme sandhed, som rel. i billedlig-allegorisk form fremstiller for det brede folk (»den dobbelte sandhed«).

a'vers, d. s. s. advers.

A'versa, sydital. by 12 km N f. Napoli; normannernes første ital. koloni (1029); 37 000 indb. (1936).

aversion (lat. *avertere* vende bort), uvilje, afsky.

aver'te're (lat. *advertere* vende (opmærksomheden) imod), annoncere, bekendtgøre v. avertissement.

Aver'ti'n, *tribromætylalkohol*, CBr_3CH_2OH, anv. i med. som anæstetisk middel.

avertissement [-'maŋ] (fr: underretning), 1) d. s. s. annonce; 2) *mil.*, varsel; vink; indledning til udførselskommandoord; stundom udførselskommando.

'aves (lat. *avis* fugl), i systematikken navn for fugle.

A'vesta, parsernes hellige skrift.

Avesta ['a:-], sv. købstad (fra 1919), Dalarna, ved Dalälven; 7100 indb. (1949). Aluminium- og jernvarefabrikation.

a'vestisk, det oldøstiranske sprog, hvori

zarathustriernes hellige bog Avesta er nedskrevet; 2 dialekter, en ældre, hvori gathaerne, Zarathustras versprædikener, er skrevne, og en yngre, der omfatter resten af Avesta.

ˈAve ˈverum (ˈcorpus ˈChristi) (lat: hil være (Kristi) sande (legeme)), motet af Mozart, komp. 1791 til Kristi legemsfest.

Aveyron [avæˈrɔ̃], 1) 250 km l. biflod til Tarn; 2) fr. dept. omkr. 1); 8771 km²; 308 000 indb. (1946). Kvægavl, minedrift. Hovedstad: Rodez.

avi- (lat. *avis* fugl), fugle-, flyvnings-.

Aviˈanus (ca. 400 e. Kr.), rom. digter af dyrefabler.

aviaˈtik (lat. *avis* fugl), tidl. anv. fællesbetegn. for flyvning og luftsejlads. - aviˈaˈtiker, luftfartøjsfører.

Aviˈcenna (egl. *Ibn-Sīnā*) (980–1037), arab. læge og filosof. Skrev berømt med. *kanon* og mange kommentarer til Aristoteles' skrifter. Hævdede at »universaliernе« (almenbegreberne) eksisterede *før* tingene i Gud, *i* tingene i sanseverdenen og *efter* tingene i menneskets bevidsthed.

Aviˈenus, *Rufus Festus* (slutn. af 4. årh. e. Kr.), rom. digter. Overs. og bearbejdede gr. beskrivende digte.

Avignon [aviˈnjɔ̃], fr. by på venstre Rhônebred; 60 000 indb. (1946). Gl. bymure; stort tidl. paveslot; domkirke; ærke-

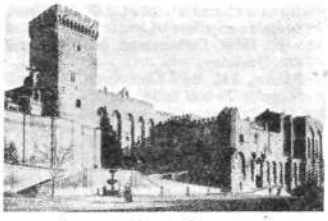

Vestfaçaden af paveslottet i Avignon.

bispesæde. Industriby (silke, maskiner, papir og kemikalier). – Romernes *Avenio* (grl. 48 f. Kr.). 737 ødelagt af araberne. Paveresidens 1309–78; tilhørte til 1791 pavestolen.

Ávila [ˈaβi-], sp. by, 90 km V f. Madrid;

Bymuren om Ávila.

20 000 indb. (1940). **A** er omgivet af en vældig granitmur.

avion [aˈvjɔ̃] (fr. fra lat. *avis* fugl), flyvemaskine.

aˈviˈs (fr: efterretning), regelmæssigt, især dagl. udkommende trykt frembringelse, hvis indhold er nyheder, artikler og bekendtgørelser. Med nyhedsbrevet og flyvebladet som forløbere udkom de første **a** i beg. af 17. årh. Den første **a** på da. var Anders Bordings »Den Danske Mercurius« (1666–77); jfr. *presse*.

avis [aˈvi], d. s. s. advis.

aviˈseˈre (fr.), underrette.

Avis-Kronik-Index. Udsendes siden 1945 månedligt af folkebibl.s bibliografiske kontor og registrerer system. det signerede stof i de vigtigste da. dagblade. Årl. forfatterregister.

aˈviso-veksel (ital. *avviso* underretning), veksel, som forfalder til betaling en vis tid efter forevisningen (efter sigt).

avissamlinger, danske. Samlinger af alle da. aviser findes dels på Univ. bibls. 1. afd. (27 000 bd.), hvortil de 1938 overførtes fra Det Kgl. Bibliotek, der selv beholdt de kbh.ske, dels på Statsbibl. i Århus (24 000 bd.), der rummer da. aviser fra ca. 1820.

a ˈvista-veksel (ital. *a vista* ved (første blik), veksel, som forfalder til betaling ved forevisningen (ved sigt).

Avis-Årbogen, værk, der år for år registrerer de vigtigste da. og udenl. begivenheder, grl. 1924 af rigsdagsbibliotekar Victor Elberling (f. 1880).

A-vitamin, fedtopløseligt vitamin, findes i levertran, æg, fede fisk, mælk. Mangel på **A** giver tusmørkeblindhed, samt svækkelse af slimhinderne, i svære tilf. øjentørsot. Carotin er et forstadium til **A**.

avitamiˈnoser (*a-* + *vitamin-* + *-ose*), sygdomme, som skyldes mangel på vitaminer.

Aˈvitus, vestrom. kejser 455, afsat af Ricimer.

aviˈæˈr (lat. *avis* fugl), som hører til fugle.

avl, jordbrugsprodukter, afgrøde; husdyrsopdræt.

avledygtighed, *med.*, udtryk for en mands evne til at avle børn. Bestemmes bl. a. ved undersøgelse af sædprøver. Har bet. ved vurdering af årsagerne til barnløse ægteskaber, samt undertiden for faderskabssager.

avlsbesætning, alm. betegn. for en husdyrbesætning, hvorfra der i væsentlig grad sælges dyr til avl.

avlsbygninger, de bygninger, der ud over beboelsen hører til en landejendom.

avlscentre, 1) husdyrbesætninger, der af den off. avlsledelse er anerkendt som elitebesætninger inden for den påg. avlsretning (race). **a** udpeges her i landet kun for svin og mindre husdyr; 2) inden for planteavlen de forædlingsvirksomheder (især for rodfrugt), hvor man i modsætn. til det tidl. »masseudvalg« anv. »familieavl«, idet hver enkelt plantes frø udsås for sig, og de bedste afkomshold udvælges til fortsat avl.

avlsdyr, husdyr, som benyttes stærkt i avlen, hvorfor deres afstamning og kvalitet må være den bedst mulige. Betegn. anv. mest om handyr.

avlsforeninger, sammenslutninger af husdyrholdere, som til fælles brug holder gode hanavlsdyr.

avlsgård el. *ladegård*, 1) de fra gl. tid bestående hovedgårde, der ikke er sædegårde og som er på mere end 12 td. hartkorn; 2) de større gårde, der efter 1860 er opstået ved sammenlægning af bondergårde.

avlsted, i markfrøhandelen betegn. for det sted, hvor frøet er avlet.

avlsværdi. Et husdyrs **a** vurderes efter dets evne til at give avlsmæssig fremgang (gode afkomsindivider).

Avlum, da. stationsby (Herning–Holstebro); 927 indb. (1945).

avnbøg (*Carˈpinus ˈbetulus*), art af hasselfam. med fjerstrengede, dobbelt savtakkede blade. Sambo, både han- og hunrakler er lange. Nødden omgivet af en trefliget hase, med lang midterflig. – **a** findes spredt indblandet i løvskove i Danm.s sydlige egne; veddet er gulhvidt, hårdt og benyttes til skolæste, redskabs- og drejertræ; har stor brændværdi.

avneknippe (ˈ*Cladium maˈriscus*), halvgræs; anselig plante med høje, stive stængler og en lang rustbrun top. Sjælden i Danm.; ved søbredder og i moser.

avner, *bot.*, tørre, ofte hindeagtige blade, der omgiver blomster og frugter hos mange planter, f. eks. hos græsserne. - **a** har som foder nærmest samme sammensætning og foderværdi som halm; 3–4 kg = 1 f.e.

Avning, da. stationsby (Randers–Ryumgård); 1226 indb. (1945).

awningdæk [ˈâ:niŋ-] (eng. *awning* solsejl), let dæk over beboelse o. l. på passagerskibe.

Avnsbjerg, hovedgård S f. Viborg, kendt fra Blichers digtning. Hovedbygn.s bindingsværksfløj antagelig fra rigshofmester Mogens Gjøes tid (ca. 1530); fredet i kl. B.

Avnstrup Sanatorium, sanatorium for lungetuberkuløse, under Kbh.s hosp.-væsen. Åbnet 1940 i Kbh.s komm.s skove v. Hvalsø. 310 senge.

Avnø Fjord, indskæring i SV-Sjælland. Flyvestation.

Avoˈgadros lov, fremsat af d. ital. fysiker *A. Avogadro* (1776–1856), siger, at der i lige store rumfang af forsk. luftarter ved samme tryk og temp. befinder sig lige mange molekyler. **A** er fremsat for at forklare de simple rumfangsforhold ved kem. omsætninger ml. luftarter. **A** kan også udledes af den kinetiske teori for luftarter og danner basis for relativ molekylvægtsbestemmelse. - Avoˈgadros tal, antallet af molekyler i et gram-molekyle af et stof = 6×10^{23}. Kaldes også Loschmidts tal.

avoˈgatopære, frugten af den til laurbærfam. hørende *Persea gratissima*, som dyrkes overalt i troperne. Frugtstilkene er opsvulmede, fedtholdige og velsmagende, men synes at virke giftigt på nogle mennesker.

avoirdupois-vægt [ävədəˈpâiz], (fr. *avoir* ejendel + *poids* vægt) (fork: *avdp.*), det i engelsktalende lande anv. system til vejning af alle varer undtagen ædle metaller o. l., hvor troy-vægt anv.

1 ton (tn.) el. long ton = 1016 kg = 20 hundredweights

1 hundredweight (cwt) = 50,8 kg = 112 pounds (i USA også: 1 short ton = 907,2 kg = 20 hundredweights; 1 short hundredweight = 45,36 kg = 100 pounds)

1 pound (lb.) = 453,59 g = 16 ounces

1 ounce (oz.) = 28,350 g = 16 drams

1 dram (dr.) = 1,772 g

1 grain (gr.) = 0,0648 g = 1/7000 pound.

Avon [æivn] el. [ˈävən], floder i Engl: 1) (Upper **A** [ˈäpə ˈræivn]) biflod til Severn gnm. Stratford; 2) (Lower **A** [ˈlouə ˈræivn]) biflod til Severn gnm. Bristol.

Avonmouth [ˈæiv(ə)nmauþ], Bristols udhavn ved Avons udløb i Severn.

à votre santé [a vɔtrə sâˈte] (fr.), på Deres sundhed; »skål«.

à vous [a ˈvu] (fr: for Dem), det er Deres tur; giv agt; på Deres sundhed.

Avranches [avˈrâ:ʃ], fr. by i Normandiet; ca. 7000 indb. Ved **A** foretog USA-panserstyrker 28. 7. 1944 det afgørende gennembrud af de ty. linier.

Avsumˈgårˈd, hovedgård midtvejs ml. Holstebro og Struer. I 18. årh. stamhus i slægten Jermin. Hovedbygn. fra ca. 1760; fredet i kl. A.

Axarfjörður [ˈaksarfjörðər], bugt på Islands N-kyst.

Axel (f. 1888), *da. prins*, søn af prins Valdemar; søofficer. Fra 1921 knyttet til ØK, direktør smst. 1938 efter H. N. Andersens død. C. m. Margaretha, datter af hertug Carl af Västergötland.

Prins Axel.

Axel Heibergs Land, eng. *Axel Heiberg Island* [ˈäksəl ˈhaibərg ˈailənd], canadisk polarø V f. Ellesmere Land.

Axel og Valborg, tragedie af Oehlenschläger, digtet 1807–08 efter en senmiddelalderlig romanvise, der gnm. skillingstryk var alm. kendt helt op i 19. årh.

Axenstrasse [ˈaksənʃtra:sə], berømt turistvej langs Vierwaldstättersees sydl. del (Urnersee); bygget 1863–65.

Avnstrup Sanatorium.

'Axevalla ['aksə-] (nu: '*Axvall*), sv. borg i Västergötland (nær Skara), nu ruin. Erobret 1389 af dronning Margrete, brændt af bønderne 1469.

a'xil' (lat. *axilla*), armhule.

'axis (lat: akse), den anden halshvirvel, om hvis tap atlas drejer sig.

Axminster ['äksminstə], by i Devonshire, SV-Engl.; 2400 indb. (1939).

axminster-tæpper, efterligninger af orient. tæpper. Håndvævede **a** har et grundvæv af bomuld el. lærred med en håndknyttet luv af uld i mange farver; ved maskinvævede **a** dannes luven af chenilletråd. **a** tilvirkedes i Axminster 1755–1835; industrien flyttedes til Wilton, 80 km ØNØ f. Axminster.

axo'lotl (aztekspro: vandets tjener) (*Am'blystoma ti'grinum*), nord- og mellemamer. halepadde, kan forplante sig i larvetilstand; meget anv. som fysiol. forsøgsdyr.

Axtorna, by i Halland, hvor Daniel Rantzau 20. 10. 1565 slog overlegen sv. hær.

aye-aye, eng. stavemåde f. ai-ai.

Ayer [æə], *Alfred* (f. 1910), eng. filosof. Har bl. a. skrevet *Language, Truth, and Logic* (1936) og *The Foundations of Empirical Knowledge* (1940). Antimetafys., logisk empirist.

Ayr [æə], 1) grevskab i SV-Skotl.; 2931 km²; 322 000 indb. (1947). Kendt for sit kvæg. 2) Hovedstad i 1) SV f. Glasgow. Tekstil-, læder- og kem. industri. Skibsværfter. 44 000 indb. (1947).

ayrshirekvæg ['æəʃiə-], rødbroget skotsk malkerace, har bl. a. haft nogen bet. for dannelsen af kvægracer i Sv. og Finl. Tidl. også noget anv. i Danm.

Azalea [-'sa-] (gr. *azaléos* tør; mange arter vokser på tørre steder), underslægt

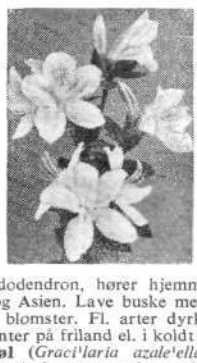

af Rhododendron, hører hjemme i N-Amer. og Asien. Lave buske med store, smukke blomster. Fl. arter dyrkes som prydplanter på friland el. i koldt hus.

azaleamøl (*Graci'laria azale'ella*), lille broget møl. Larverne minerer i azaleablade.

aza'li'n [asa-] el. *asale'i'n*, blandet farvestof, der gør fot. plader følsomme for rødt og gult lys.

Azaña (y Diaz) [*a'ban*ja], *Manuel* (1880–1940), sp. politiker. Radikal; krigsmin. efter revolutionen 1931, førstemin. okt. 1931—sept. 1933. Præsident apr. 1936, opgav kampen mod Franco efter Barcelonas fald, fratrådte 28.2. 1939.

azande [-'zandə] el. *niam-niam*, hamitisk-blandet, agerbrugende bantufolk i NØ-Congo; tidl. kannibaler og slavejægere.

Aza'zel, et i forsoningsdagens ritual (3. Mos. 16) forekommende navn, vistnok en ørkendæmon.

Azerbâîdjân [*a*:zärbai'dʒə:n] el. [-dʒu:n], provins i V-Iran omkr. Tabriz; ca. 105 000 km², ca. 1,5 mill. indb., der taler et tyrkisk sprog. - *Historie.* Efter eng.-russ. overensk. 1907 øvede Rusl. hovedindfl. i **A** til ca. 1918, atter efter besætt. 1941. Nov. 1945 rejste sovj.-venl. Tudehparti selvstyrekrav for **A**, hvad Iran lovede efter international krise 1946, men dec. 1946 undertrykte Iran selvstyrebevægelsen.

Azerbajdzjan [azerbaj'dʒan], unionsrep. i Sovj., ved den østl. ende af Kaukasus; 85 000 km²; 3 210 000 indb. (1939). Hovedstad: Baku. 60% af indb. er azerbajdzjanere (et tyrkisk-talende folk). Til **A** hører Nahitjevan og Nagorno-karabahernes autonome område. Kun i bjergene er nedbøren tilstrækkelig til skov, medens busksteppe dominerer de lavere egne, så at markerne her må kunst. vandes. Der dyrkes hvede, byg, ris, majs, bomuld, vin, frugt, tobak m. m. Kvægavlen er vigtig i bjergene, hvor også skovene udnyttes. I **A** ligger Sovj.s største oliefelt på halvøen Apsjeron ved byen Baku (1940: 15 mill. t olie). Industrien behandler olien, landbrugsprodukterne og skovenes tømmer; endv. er der jern- og tekstilindustri. - *Historie.* Under Iran til 1813; omstridt under russ. revolution; sovjetrep. 1920, tilslut. Den Transkaukasiske Føderation 1922; unionsrep. 1936.

a'zi'd [-s-] (fr. *azote* kvælstof), salt af azoimid. Mange **a** er eksplosive, f. eks. blyazid.

azilien (da. [asi'ljæn]), periode i V-Eur.s palæolitikums slutn., karakteriseres ved hjortetakharpunspidser, mikrolitter og malede rullesten. Opkaldt efter fundstedet Azil i Pyrenæerne.

'azimut (arab. *as sumut* veje). Et himmellegemes **a** er vinklen ml. meridianens plan og vertikalplanen gnm. himmellegemet, i astron. målt fra syd med viserne på et ur fra 0° op til 360°.

azimu'ta'l-kvadrant, instrument til måling af himmellegemers azimut og højde, benyttet af Tycho Brahe.

Azincourt [azɛ̃'ku:r], fr. landsby i dept. Pas-de-Calais, berømt for Engl.s sejr over franskmændene 25. 10. 1415.

a'zi'ner [-s-] (fr. *azote* kvælstof), ældste gruppe af syntetiske tjærefarvestoffer i talr. nuancer af rødt, violet, blåt. **a** er afledet af visse organiske baser indeholdende en 6-leddet heterocyklisk ring. Ved indførelse af en auxokrom gruppe fås farvestofrækkerne eurhodiner og eurhodoler. Herunder hører safraniner, induliner og nigrosiner, anilinsort osv.

azione 'sacra [atsi'one-] (ital., egl: hellig handling), *mus.*, forløber for oratorium.

azofarvestoffer ['a:so-] (fr. *azote* kvælstof), den største og mest alsidigt anvendelige gruppe syntetiske farvestoffer (azoforbindelser). **a** fås ved en behandling af aromatiske primære aminer i sur opløsning med natriumnitrit (diazo'te'ring) efterfulgt af en såk. kobling med aminer i neutral el. sur opløsning el. med fenoler (naftoler) i alkalisk opløsning. Efter deres egenskaber ved tekstilfarvningen inddeles de i: 1) *basiske* **a** (til bomuldsfarvning efter forudgående bejdsning med tanninbrækvinstenbejdse el. med katanol); 2) *sure* **a**, der kan underinddeles i a) egaliseringsfarvestoffer (til uldfarvning), b) valkefarvestoffer (til uld; tåler valkning), c) substantive bomuldsfarvestoffer (såk. »saltfarver« til bomuld uden bejdse; herunder benzidinfarvestoffer), d) krometingsfarvestoffer (til uld; til opnåelse af vaskeægthed m. m., efterbehandles i krombad, el. metalkomplekset forefindes i farven); 3) *bejdsefarvestoffer* (til uld og bomuld efter behandling med metalbejdser); 4) *pigment- og udviklingsfarver*, der ikke trækker på taverne, men dannes på disse ved førnævnte koblingsproces; herunder hører de såk. isfarver el. naftol-AS-farvestoffer og de nyere: Rapidecht-, Rapidogen- og Rapidazolfarvestoffer (I. G. Farbenindustrie).

azoforbindelser ['a:so-] (fr. *azote* kvælstof), organiske kvælstofholdige forb., der indeholder to kvælstofatomer, der er dobbeltbundne til hinanden, f. eks. azobenzol $C_6H_5 . N : N . C_6H_5$. De vigtige azofarvestoffer er andre eks. på **a**.

azoi'mi'd [aso-] (fr. *azote* kvælstof + *-imid*), *kvælstofbrintesyre*, N_3H, farveløs, skarpt lugtende, eksplosiv vædske. **a** er en svag syre, hvis salte kaldes azider.

azoisk [a'so'-] (*a* + gr. *zōon* levende væsen), d. s. s. arkæisk.

Azolla [-'s-], små, fritsvømmende trop. vandbregner, som ofte benyttes som akvarieplanter.

Azo'ma'n [aso-], krampefremkaldende stof, anv. hovedsagelig ved behandlingen af sindssygdomme.

azoosper'mi' [aso-o-] (gr. *ázoos* uden liv + *spérma* sæd), *med.*, mangel af spermatozoer i sædvædsken.

Azorerne [a'so'-], portug. *Arquipélago dos Açores* (høgeøerne), portug. gruppe i Atlanterhavet, lidt nærmere Eur. end Amer. på det sydl. Portugals bredde; omfatter 9 øer og nogle holme (Terceira, São Jorge, Graciosa, Pico, Fayal, Flores, Corvo, São Miguel, Santa Maria) og er en portug. prov.; 2304 km², 278 000 indb. (1940). (Kort se Afrika). Vigtigste byer: Angra do Heroísmo, Horta og Ponta Delgada. Hovedstad: Angra do Heroísmo på Terceira. **A** er af vulkansk oprindelse og har haft flere udbrud og jordskælv siden opdagelsestiden. Ved kysten er middeltemp. for febr. ca. 14°, for aug. ca. 22°. Nedbøren falder til alle årstider. De udyrkede strækninger dækkes af skov og krat, bl. a. kanarisk laurbær. Beboerne, som overvejende er af portug. afstamning, lever af agerbrug (batater, ananas, tobak, oranger, grønsager) og fiskeri. - *Historie.* **A** kendtes af karthagerne, men var ubeboede, da de 1432–53 besattes af Portugal. Okt. 1943 tillod Port., at USA og Engl. indrettede militærbaser på **A**. Baserne overgik 1946 til Port.

azoto'bacter (fr. *azote* kvælstof + gr. *baktērion* lille stav), en kvælstofbindende bakterieslægt. **a** chroo'coccum er alm. udbredt i alkaliske og neutrale agerjorder. I H. R. Christensens såk. **a**-prøve anv. til bestemmelse af jordens kalktrang.

azoto'me'ter [aso-] (fr. *azote* kvælstof + *-meter*), et i rumfangsenheder (ml) inddelt glasrør, der anv. ved kvantitativ bestemmelse af frit kvælstof. Under opsamlingen af kvælstof er **a** fyldt med en vædske, der absorberer evt. andre luftarter, hvorefter man aflæser det rumfang vædske, der er fortrængt af kvælstof.

Azov [a'zɔf], sovj. by ved Dons udmunding i Det Azovske Hav. **A** erobredes 1696 fra tyrkerne af Peter d. Store, tabtes atter 1711, fra 1739 varigt til Rusl.

Azovske Hav, del af Sortehavet, NØ f. Krim; største dybde: 13,5 m. Tilfrosset dec.–marts. Står gnm. strædet ved Kertj i forb. med Sortehavet. Meget fiskerigt.

az'te'ker [as-], kulturfolk med nahuasprog i Mexicos højland. **a** trængte ind i Mexicodalen og grl. 1325 byen Tenochtitlán på øer i Texcocosøen. De skabte et erob-

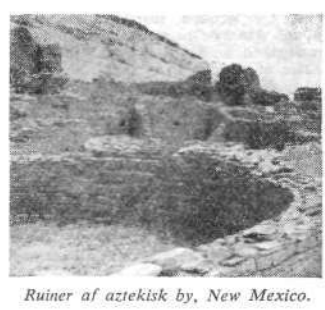

Ruiner af aztekisk by, New Mexico.

ringsrige med klassedelt samfund, hvor præster og krigere var toneangivende. Majsagerbrug med kulturlån fra tidl. i dalen boende folk (tolteker, chichimeker), imponerende skulptur og arkitektur med mægtige tempelpyramider, hvor rituel menneskeofring foregik; håndværk (vævning, turkismosaik, guldsmedekunst) i byerne i forb. med handel på Atlanter- og Stillehavskysten. **a**-riget gik til grunde ved spaniernes erobring 1519–21, og Tenochtitlán sløjfedes. Efterkommerne udgør nu et vigtigt element i højlandets landbefolkning.

azulejos [*a*ɒu'læʃɔs] (sp. (fra pers.) *azul* blå), mauriske fajancefliser til rumbeklædning.

azur [a'su'r] (pers. *lāzhuward*, samme ord som *lasur* sten), mørkeblå mineralfarve (f. eks. smalte, ultramarin); benyttes også som betegn. for visse organiske farvestoffer.

azurit [asu'rit] (efter *azur*), kobberlasur.

'azyma (gr.), usyrede (brød), d. s. s. hebr. mazzot.